

Michel Foucault

Biyopolitikanın Doęuđu

Collège de France Dersleri **1978-1979**

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Michel Foucault • Biyopolitikamın Doğuşu (1978-1979)

MICHEL FOUCAULT

Michel Foucault (1929-1984), 1950'lerde psikoloji ve psikiyatri tarihi üzerine yaptığı çalışmaları, 1961'de yayınlanan *Deliliğin Tarihi* başlıklı doktora tezinde toplamıştır. 1963'te yayınlanan *Kliniğin Doğuşu* tıp biliminin epistemolojisine, 1966'da yayınlanan *Kelimeler ve Şeyler* ise insan bilimlerinin ortaya çıkmasını sağlayan bilme koşullarına ışık tutmaktadır. Bu kitaplarda kullandığı arkeolojik yöntemi 1969 senesinde yayınlanan *Bilginin Arkeolojisi* eserinde kuramlaştıran Foucault, 1970'te Collège de France'ta Jean Hyppollite'ten devraldığı kürsüyü "Düşünce Sistemleri Tarihi" olarak adlandırmış ve bu kurumda 1984'e kadar ders vermiştir. Fransa'da 2004'ten itibaren yayınlanmaya başlanan ve birçok dile çevrilen bu dersler, kimi zaman daha sonra kitap haline gelecek araştırmaların hammaddesini oluşturur (örneğin 1973'teki *Ceza Kuram ve Kurumları* dersi 1974'te yayınlanan *Gözetlemek ve Cezalandırmak* eserini hazırlar), kimi zaman ise yayınlanmış hiçbir kitapta bulunmayan analizleri ortaya koyar (1977-1979 arasında işlenen liberalizm ve güvenlik temaları gibi). 1974'de ilk cildi yayınlanan *Cinselliğin Tarihi*'nin 1980'den sonra yayınlanan ikinci ve üçüncü ciltlerinde neden 19. yüzyıl analizlerinden Antik Yunan'daki haz ve öznellik temalarına geçildiğinin ipuçları, yine Collège de France derslerinde bulunabilir. Foucault'nun kitapları ve dersleri dışındaki konferans, makale ve mülakatları ise, *Dits et Écrits* başlığıyla yayınlanmış ve Ferda Keskin'in editörlüğünde Türkçeye çevrilmiştir.

MICHEL FOUCAULT
BIYOPOLİTİKANIN DOĞUŞU
COLLÈGE DE FRANCE DERSLERİ (1978-1979)
ÇEVİREN ALICAN TAYLA

NAISSANCE DE LA BIOPOLITIQUE
COURS AU COLLÈGE DE FRANCE (1978-1979)
© SEUIL/GALLIMARD, EKİM 2004

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI 530
KAVRAMLAR VE PRATİKLER 7

ISBN 978-605-399-421-3

KAPAK RESMİ © MICHÈLE BANCILHON, CENTRE MICHEL FOUCAULT

BU KİTAP, FRANSA ULUSAL KİTAP MERKEZİ'NİN ÇEVİRİ DESTEĞİYLE YAYINLANMIŞTIR.

1. BASKI İSTANBUL, KASIM 2015

© BİLGİ İLETİŞİM GRUBU YAYINCILIK MÜZİK YAPIM VE HABER AJANSI LTD. ŞTİ.
YAZIŞMA ADRESİ: İNÖNÜ CADDESİ, No: 43/A KUŞTEPE ŞİŞLİ 34387 İSTANBUL
TELEFON: 0212 311 64 63 - 311 61 34 / FAKS: 0212 297 63 14 • SERTİFİKA No: 11237

www.bilgiyay.com
E-POSTA yayin@bilgiyay.com
DAĞITIM dagitim@bilgiyay.com

YAYINA HAZIRLAYAN FERHAT TAYLAN
TASARIM MEHMET ULUSEL
DİZGİ VE UYGULAMA MARATON DİZGİEVİ • www.dizgievi.com
DÜZELTİ REMZİ ABBAS

DİZİN BELGİN ÇINAR
BASKI VE CİLT MEGA BASIM YAYIN SAN. VE TİC. A.Ş.
CİHANGİR MAH. GÜVERCİN CAD. No: 3/1 BAHA İŞ MERKEZİ, A BLOK KAT 2 AVCILAR İSTANBUL
TELEFON: 0212 412 17 00 / FAKS: 0212 422 11 51 • SERTİFİKA No: 12026

Istanbul Bilgi University Library Cataloging-in-Publication Data
A catalog record for this book is available from the Istanbul Bilgi University Library

Foucault, Michel, 1926-1984.
Biyopolitikanın doğuşu : Collège de France dersleri(1978-1979) / Michel Foucault ; çeviren Alican Tayla.
319 pages; 16x23 cm.
Includes bibliographical references and index.
ISBN 978-605-399-421-3

1. Biopolitics. 2. Liberalism. 3. Neoliberalism. 4. Neoliberalism --United States. 5. Neoliberalism --Germany.
6. Neoliberalism --France. 7. Collège de France. I. Title. II. Tayla, Alican.
JC574.F6819 2015

MICHEL FOUCAULT

BIYOPOLİTİKANIN DOĞUŞU
COLLÈGE DE FRANCE DERSLERİ
(1978-1979)

ÇEVİREN
ALİCAN TAYLA

Michel Foucault'nun Collège de France dersleri:

- *Bilme İstenci Üzerine Dersler (1970-1971)*
(İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Aralık 2012)
- *Ceza Kuram ve Kurumları (1971-1972)*
- *Cezai Toplum (1972-1973)*
- *Psikiyatrik İktidar (1973-1974)*
- *Anormaller (1974-1975)*
- *Toplumunu Savunmak Gerekir (1975-1976)*
- *Güvenlik, Toprak, Nüfus (1977-1978)*
(İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Aralık 2013)
- *Biyopolitikanın Doğuşu (1978-1979)*
(İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Ekim 2015)
- *Canlıların Yönetimi (1979-1980)*
- *Öznellik ve Hakikat (1980-1981)*
- *Öznenin Yorumbilgisi (1981-1982)*
(İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Ekim 2015)
- *Kendinin ve Başkalarının Yönetimi (1982-1983)*
- *Hakikat Cesareti*
Kendinin ve Başkalarının Yönetimi II (1983-1984)

İçindekiler

xi Sunuş

FRANÇOIS EWALD - ALESSANDRO FONTANA

1 1978-1979 Döneminin Dersi

3 10 Ocak 1979 Dersi

Yöntem sorunları. – Evrensellerin olmadığını varsaymak. – Geçen yılın bir dersinin özeti: Devlet aklı yönetiminin sınırlı hedefi (dış politika) ve polis devletinin sınırsız hedefi (iç politika). – Devlet aklının dışarıdan sınırlandırma ilkesi olarak hukuk. – Bu yılki dersin genel bakış açısı: yönetsel aklın içeriden sınırlandırma ilkesi olarak ekonomi politik. – Bu araştırmanın temel amacı: pratik dizileriyle hakikat rejiminin bir araya getirilmesi ve bunun gerçekliğe dahil olma etkileri. – Liberalizm nedir?

25 17 Ocak 1979 Dersi

Liberalizm ve 18. yüzyılda yeni bir yönetim sanatının ortaya çıkışı. – Liberal yönetim sanatının özgül özellikleri: (1) Sadece hukukî bir alan olarak değil, doğrulamanın oluşum sahası olarak piyasanın kurulması. – Yöntem sorunları. Delilik, hastalık, ceza ve cinsellik hakkında araştırmaların esasları: “doğrulama rejimleri” tarihinin eskizi. – Bilginin politik eleştirisi neye dayanmalıdır? – (2) Kamu gücünün icrasının kısıtlanması sorunu. İki tür çözüm: Fransız hukuksal radikalliği ve İngiliz faydacılığı. – “Fayda” sorunu ve kamu gücünün icrasının kısıtlanması. – Tarihte heterojenin statüsü üzerine görüş: strateji mantığına karşı diyalektik mantığı. – Yeni yönetim sanatının işlemcisi olarak “çıkar” kavramı.

43 24 Ocak 1979 Dersi

Liberal yönetim sanatının özgül özellikleri (II): (3) Avrupa dengesi ve uluslararası ilişkiler sorunu. – Merkantilizmde ekonomik ve siyasi hesap. Adam Smith ve fizyokratlara göre serbest piyasa ilkesi: yeni bir Avrupa modelinin doğuşu. – Dünya geneline yayılan bir yönetsel akılsallığın ortaya çıkışı. Örnekler: deniz hukuku konusu; 18. yüzyılda ebedî barış tasarıları. – Yeni liberal yönetim sanatının ilkeleri: “yönetsel doğalcılık”; özgürlüğün üretimi. Liberal tahkim sorunu. Bunun sonuçları: (1) tehlike yönetimi ve güvenlik

mekanizmasının kuruluşu; (2) disiplinci kontroller (Bentham'ın panoptikonu); (3) müdahaleci politikalar. – Özgürlüğün ve krizlerinin yönetimi.

63 31 Ocak 1979 Dersi

Devlet fobisi. – Yöntem sorunları: İktidar mekanizmalarının incelenmesinde devlet teorisinin geçici olarak kenara konmasının anlamı ve sorunu. – Neoliberal yönetim pratikleri: 1948-1962 yılları arasında Alman liberalizmi; Amerikan neoliberalizmi. – Alman neoliberalizmi (I). – Politik ve ekonomik şartları. – 1947'de Erhard tarafından kurulan Bilim Kurulu. Programı: fiyatların serbest bırakılması ve devlet müdahalelerinin sınırlandırılması. – Erhard tarafından 1948'de belirlenen anarşi ve "karnca-devlet" arasındaki orta yol. – Bunun iki anlamı: (a) Devletin temsiliyetinin koşulu olarak ekonomik özgürlüğün teminatı; (b) Politik egemenliğin temeli olarak ekonomik özgürlüğün oluşturulması. – Çağdaş Alman yönetimselliğinin temel özelliği: hukukî meşruiyet ve politik mutabakat kaynağı olarak ekonomik özgürlük. – Ekonomik büyüme, geçmişle kopuşu mümkün kılan yeni tarihsel bilinç eksenini. – Hıristiyan Demokratların ve SPD'nin liberal politikayı benimsemeleri. – Liberal yönetim ilkeleri ve sosyalist yönetim akılsallığının yokluğu.

85 7 Şubat 1979 Dersi

Alman neoliberalizmi (II). – Sorunu: ekonomik özgürlük aynı zamanda hem devletin temelini oluşturup, hem de onu nasıl kısıtlar? – Neoliberal teorisyenler: W. Eucken, F. Böhm, A. Müller-Armack, F. Von Hayek. – Max Weber ve kapitalizmin akıldışı akılsallık sorunu. Frankfurt Okulu ve Freiburg Okulu'nun cevapları. – Neoliberal hedefin tanımlanmasının zorunlu hasımlar alanı olarak nazizm. 19. yüzyıldan bu yana Almanya'da liberal politikanın önündeki engeller: (a) List'e göre korumacı ekonomi; (b) Bismarkçı devlet sosyalizmi; (c) Birinci Dünya Savaşı sırasında planlı ekonominin oluşturulması; (d) Keynes tarzı güdümcülük; (e) Nasyonal-sosyalizmin ekonomi politikası. – Alman tarihinin bu farklı öğelerinden yola çıkarak nasyonal-sosyalizmin neoliberal eleştirisi. – Teorik sonuçlar: Bu eleştirinin New Deal ve Beveridge planlarına uzanması; güdümcülük ve devlet kuvvetinin yükselişi; kiteselleştirme ve tek tipleştirme, devletçiliğin etkileri. – Neoliberalizmin getirisi: klasik liberalizme göre yeniliği. Katışksız rekabet teorisi.

109 14 Şubat 1979 Dersi

Alman neoliberalizmi (III). – Tarihsel analizlerin günümüze faydası. – Neoliberalizmin klasik liberalizmden farkı. – Esas meselesi: politik iktidarın genel icrası, piyasa ekonomisinin ilkelerine ve onun getirdiği değişikliklere göre nasıl düzenlenir? – Piyasa ekonomisi ve “bırakınız yapsınlar” politikaları arasındaki ayrışma. – Walter Lippmann Kolokyumu (26-30 Ağustos 1938). – Yönetim faaliyetinin tarzı sorunu. Üç örnek: (a) tekeller meselesi; (b) “uygun faaliyetler” meselesi. W. Eucken’e göre Ekonomik politikanın temelleri. Düzenleyici faaliyetler ve buyurucu faaliyetler; (c) toplumsal politika. Refah ekonomisinin ordoliberal eleştirisi. – Yönetim müdahalelerinin icraat alanı olarak toplum. – “Toplum politikası” (*Gesellschaftspolitik*). – Bu politikanın ilk özelliği: toplumun şirket modeli üzerine şekillendirilmesi. – Şirket toplumu ve hukuk toplumu, tek bir olayın iki farklı yüzü.

133 21 Şubat 1979 Dersi

Ordoliberalere göre “toplum politikası”nın ikinci özelliği: rekabet piyasası ekonomisine göre düzenlenmiş bir toplumda hukuk sorunu. – Walter Lippmann Kolokyumu’na dönüş. – Louis Rougier’in bir metni üzerine düşünceler. – (1) Hukukî-ekonomik düzen fikri. Ekonomik işleyişler ve kurumsal çerçeve arasında karşılıklık. – Politik amaç: kapitalizmin hayatta kalış sorunu. – Birbirini tamamlayan iki problem: rekabet teorisi ve kapitalizmin tarihsel ve sosyolojik analizi. – (2) Hukukî müdahalecilik sorunu. – Tarihsel hatırlatma: despotizme ve polis devletine karşı, 18. yüzyılda hukuk devleti. 19. yüzyılda bu kavramın yeniden ele alınması: yurttaşlar ve kamusal güçler arasında hakemlik. İdarî mahkemeler sorunu. – Neoliberal proje: ekonomik düzene hukuk devleti ilkelerini monte etmek. – Hayek’e göre hukuk devleti ve planlamacılık. – (3) Yargı talebinin artışı. – Genel sonuç: Almanya’da neoliberal yönetim sanatının özgünlüğü. Schumpeter’in kötümserliğine karşı ordoliberalizm.

155 7 Mart 1979 Dersi

Genel değerlendirmeler: (1) Mikro-iktidarların analizinin yönetsel değeri. (2) Devlet fobisinin yayılması. Ordoliberal eleştirisiyle bağları. – Totaliter devlet ve 20. yüzyılda devlet yönetimselliğinin düşüşü üzerine iki sav. – Alman modelinin Fransa ve ABD’de yayılması üzerine düşünceler. – Almanya neoliberal modeli ve Fransız “sosyal piyasa ekonomisi” projesi. – Fransa’da neoliberal ekonomiye geçiş dönemi koşulları. – Fransız sosyal politikası: sosyal güvenlik örneği.

– Giscard d’Estaing’e göre ekonomik ve sosyal arasındaki ayırım. – “Negatif vergi” projesi ve bunun sosyal ve politik özellikleri. “Göreceli” yoksulluk ve “mutlak” yoksulluk. Tam istihdam politikasından vazgeçilmesi.

179 14 Mart 1979 Dersi

Amerikan neoliberalizmi ve bağlamı. – Amerikan neoliberalizmi ve Avrupa neoliberalizmi arasındaki farklar. – Global bir talep, ütopyik bir beşik ve bir düşünüm yöntemi olarak Amerikan neoliberalizmi. – Bu neoliberalizmin özellikleri: (1) Beşerî sermaye teorisi. Temsil ettiği iki işlem: (a) ekonomik analizin kendi alanı içinde ilerleyişi: zaman faktörüne dayalı klasik emek analizinin eleştirisi; (b) ekonomik analizin o zamana kadar gayri ekonomik olarak kabul edilen alanlara yayılması. – Neoliberal analizin yarattığı epistemolojik dönüşüm: Ekonomik işleyişlerin analizinden insan davranışlarının içsel akılsallığının analizine. Ekonomik bir davranış olarak emek. – Yetenek sermayesi ve gelir ayrışması. – *Homo economicus*’un kişinin kendi girişimcisi olarak yeniden tanımlanması. – “Beşerî sermaye” kavramı. Kurucu özellikleri: (a) doğuştan gelen unsurları ve genetik beşerî sermayenin geliştirilmesi sorunu; (b) müesses unsurlar ve beşerî sermayenin oluşturulması sorunu (eğitim, sağlık vb.). – Bu analizlerin önemi: sosyal ve ekonomik yenileme [*innovation*] sorununun yeniden ele alınması (Schumpeter). Yeni bir büyüme politikası fikri.

197 21 Mart 1979 Dersi

Amerikan neoliberalizmi (II). – Ekonomik modelin sosyal fenomenlere uygulanışı. – Ordoliberal problematiğe dönüş: *Gesellschaftspolitik*’in muğlak yönleri. “Şirket” biçiminin sosyal alanda yaygınlaşması. Ekonomik politika ve *Vitalpolitik*: piyasa için ve piyasaya karşı bir toplum. – Amerikan neoliberalizmde piyasanın ekonomik biçiminin sınırsız şekilde yaygınlaşması: bireysel davranışların anlaşılabilirlik ilkesi ve yönetim müdahalelerinin eleştirel ilkesi. – Amerikan neoliberalizminin özellikleri: (2) Suç ve ceza politikası. – Tarihsel hatırlatma: 18. yüzyıl sonunda ceza hukukunun reformu sorunu. Ekonomik hesap ve yasallık ilkesi. 19. yüzyılda yasanın norm tarafından aksatılması ve suç antropolojisinin ortaya çıkışı. – Neoliberal analiz: (1) suçun tanımı; (2) suçlu öznenin *homo economicus* olarak tanımlanması; (3) cezanın, yasanın “*enforcement*” aracı olarak rolü. Uyuşturucu piyasası örneği. – Bu analizden çıkan sonuçlar: (a) antropolojik anlamda suçlunun ortadan kalkışı; (b) disiplin modelinin oyun dışı bırakılması.

219 28 Mart 1979 Dersi

Homo economicus modeli. – Bu modelin Amerikan neoliberalizmde tüm davranışlara yayılması. – Ekonomik analiz ve davranış teknikleri. – 18. yüzyılda ortaya çıkan yeni yönetim aklının temel unsuru olarak *homo economicus*. – *Homo economicus* kavramının Walras ve Pareto öncesi tarihine dair unsurlar. – İngiliz deneyci felsefesinde çıkar öznesi (Hume). – Çıkar öznesi ve hukuk öznesi arasındaki heterojenlik: (1) Hukuksal irade karşısında çıkarın indirgenemez özelliği. (2) Piyasa ve sözleşmenin ters mantığı. – Hukuk modeline dair ikinci yenilik: ekonomik öznenin politik iktidarla ilişkisi. Condorcet. Adam Smith’in “görünmez eli”: kişisel kâr amacı ve müşterek zenginliğin artırılması arasındaki bağın görünmezliği. Ekonomi dünyasının hesaplanamaz özelliği. Hükümdarın mecburî cehaleti. Yönetim aklının eleştirisi olarak ekonomi politik: ekonomik hükümdar imkânının iki biçiminin, merkantilist ve fizyokratik, ihtimalinin elenmesi. – Ekonomi politik, yönetim sanatına dair yan bilim.

239 4 Nisan 1979 Dersi

Homo economicus kavramının tarihine dair unsurlar (II). – Hükümdar iktidarın ekonomik faaliyet tarafından sınırlandırılması sorununa dönüş. – Liberal yönetim sanatıyla bağlantılı yeni bir alanın ortaya çıkışı: sivil toplum. – *Homo economicus* ve sivil toplum: liberal yönetim teknolojisinin birbirinden ayrılmaz parçaları. – “Sivil toplum” kavramının analizi: Locke’tan Ferguson’a evrimi. Ferguson’un *Sivil Toplumun Tarihi Üzerine Bir Deneme*’si (1787). Ferguson’a göre sivil toplumun dört temel özelliği: (1) tarihsel-doğal bir sabittir; (2) bireylerin kendiliğinden kaynaşmalarını sağlar. Ekonomik bağ paradoksu; (3) daimi bir politik iktidar kaynağıdır; (4) tarihin motorudur. – Yeni bir politik düşünümün ortaya çıkışı. – Teorik sonuçlar: (a) devlet ve toplum ilişkileri meselesi. Alman, İngiliz ve Fransız sorunsalları; (b) iktidarın icrasına ayar yapılması: prensin bilgeliğinden yönetilenlerin akılsal hesabına. – Genel sonuç.

261 Dersin Özeti**269 Derslerin Bağlamı**

MICHEL SENNELART

297 İsim Dizini**299 Kavram Dizini**

Foucault Collège de France'ta Aralık 1970'ten Haziran 1984'teki ölümüne dek ders vermiştir – tek istisna bir yıllık öğretim üyesi izni kullandığı 1977 yılı olmuştur. Sahibi olduğu kürsü *Düşünce Sistemleri Tarihi* şeklinde adlandırılmıştır.

Bu kürsü 30 Kasım 1969'da Jules Vuillemin'in önerisi üzerine Collège de France profesörleri genel meclisi tarafından kurulmuş, Jean Hyppolite'in ölene kadar sahibi olduğu Felsefi Düşünce Tarihi kürsüsünün yerini almıştır. Aynı meclis 12 Nisan 1970 tarihinde Michel Foucault'yu bu yeni kürsünün sahibi olarak seçmiştir.¹ Kendisi o sırada 43 yaşındadır.

Michel Foucault kürsünün açılış dersini 2 Aralık 1970'te yapmıştır.²

Collège de France'taki eğitim kendine has birtakım kurallar uyarınca yapılır. Hocaların senede 26 saat ders verme mecburiyeti vardır (bu derslerin en fazla yarısı seminer biçimini alabilir).³ Her sene özgün bir araştırma sunma mecburiyeti olduğu için, verilen derslerin içeriği her seferinde yenilenmek durumundadır. Derslere ve seminerlere katılım tamamen serbesttir; ne kayıt ne de diploma gerekir. Hoca da herhangi bir diploma ver-

1 Michel Foucault, adaylığı için kaleme almış olduğu kitapçığı şu ifadeyle noktalyordu: "Düşünce sistemleri tarihini ele almak gerekiyordu" ("Titres et travaux", *Dits et Écrits*, 1954/1988, ed. D. Defert ve F. Ewald, J. Lagrange'in işbirliğiyle, Paris, Gallimard, 1994, 4 cilt: bkz. cilt I, s. 846).

2 Konuşma Gallimard Yayınevi tarafından Mayıs 1971'de *L'Ordre du discours* adıyla yayımlanacaktır. [Bkz. "Söylemin Düzeni", çev. Turhan Ilgaz, *Ders Özetleri* içinde, YKY, 1995].

3 Michel Foucault 1980'lerin başına kadar böyle yapmıştır.

mez.⁴ Collège de France’ın terminolojisinde, hocaların öğrencilerinden değil dinleyicilerinden söz edilir.

Michel Foucault’nun dersleri ocak başıyla mart sonu arasında her çarşamba yapılıyordu. Öğrencilerden, hocalardan, araştırmacılardan ve meraklılardan oluşan, aralarında çok sayıda yabancıнын da bulunduğu geniş katılımcı kitlesi için Collège de France’ın iki amfityyatrosu kullanılmaktaydı. Michel Foucault sık sık kendisiyle “kitlesi” arasında mesafe oluşması ihtimalinden ve ders formunun karşılıklı alışverişe fazla imkân sağlamasından şikâyet ediyordu.⁵ Onun hayalinde olan, gerçek anlamda kolektif bir çalışmanın yürütüleceği bir seminerdi. Buna yönelik çeşitli denemelerde bulundu. Son senelerde ders çıkışında dinleyicilerin sorularını yanıtlamak üzere uzunca bir vakit ayırıyordu.

Nowel Observateur dergisinde yazan bir gazetecinin, Gérard Petitjean’ın derslerdeki ortamı nasıl aktardığına bir bakalım: “Foucault büyük bir hızla ve gözüpeklikle, adeta suya atlayan biri gibi arenaya girdiğinde önce yolunun üzerindeki bedenlerin üzerinden atlayıp sandalyesine ulaşıyor, sonra kâğıtlarını koyabilmek için kasetçalarını kenara itiyor, ceketini çıkarıyor, bir lamba yakıyor ve saatte 100 kilometre hızla yola çıkıyor. Bu güçlü ve etkili sesi salona hoparlörler yayıyor; bunlar oyuklardan yükselen loş bir ışığın aydınlattığı salonda, modernliğe verilen tek taviz. Salonda 300 oturma yeri ve dip dibe oturmuş, en küçük boşluğu bile doldurmuş 500 kişi var [...]. Hiçbir belagat etkisi yok. Duru ve son derece etkili. Doğaçlamaya kesinlikle taviz verilmiyor. Foucault’nun, geride kalan yıl boyunca sürdürmüş olduğu araştırmanın gidişatını halka açık dersler yoluyla açıklamak için yılda on iki saati var. Bu nedenle, tıpkı mektubunun sonuna geldiğinde söyleyecek çok fazla sözü kalmış bir mektup yazarı gibi, sözlerini azami ölçüde sıkıştırıp kenar boşluklarını tika basa dolduruyor. Saat 19:15. Foucault duruyor. Öğrenciler masasına hücum ediyorlar. Onunla konuşmak için değil, kayıt cihazlarını durdurmak için. Soru yok. Foucault kalabalığın içinde yalnız.” Ve

4 Collège de France bünyesinde.

5 Michel Foucault 1976’da katılımı azaltmayı boşuna umarak akşamüstü 17:45 olan başlangıç saatini sabah 9:00’a almıştır. Bkz. “Toplumu Savunmak Gerekir” başlıklı dersin ilk oturumunun (7 Ocak 1976) başı. (“Il faut défendre la société”. Cours au Collège de France, 1976, yayın sorumluları: E. Ewald ve A. Fontana, yay. haz. M. Bertani ve A. Fontana, Paris, Gallimard-Seuil (coll. “Hautes Études”), 1997 [*Toplumu Savunmak Gerekir*, çev. Şeboua Aktaş, YKY, 2002].

şimdi Foucault'nun yorumuna kulak verelim: “Önermiş olduğum şey üzerinde tartışabiliyor olmamız gerekirdi. Bazen, ders kötü geçtiğinde, her şeyi tekrar yoluna koymak için pek az şey, örneğin bir soru yeterlidir. Ancak bu soru hiçbir zaman gelmiyor. Fransa’da grup etkisi her türlü gerçek tartışmayı olanaksız kılıyor. Ve herhangi bir geri dönüş kanalı olmadığı için ders teatral bir hal alıyor. Benim buradaki insanlarla ilişkim bir oyuncunun ya da akrobatınkine benziyor. Ve konuşmam bittiğinde mutlak bir yalnızlık hissi...”⁶

Michel Foucault öğretimi bir araştırmacı gibi ele alıyordu: Amacı gelecekteki bir kitaba yönelik incelemelerde bulunmak, aynı zamanda da daha ziyade olası araştırmacılara yönelik birer davet şeklini alan sorunsallaştırma alanları ortaya çıkarmaktı. Bu nedenle Collège de France’taki dersler yayımlanmış kitapların tekrarı değildir. Her ne kadar aralarında tema ortaklıkları olsa da, dersler kitapların taslağı olmaktan uzaktır. Onların kendilerine has bir statüsü vardır. Dersler, Michel Foucault’nun gerçekleştirdiği “felsefi edimler” bütünü içerisindeki özel bir söylem rejimine dahildir. Foucault bu derslerde özellikle 1970’lerin başından itibaren çalışmalarının nirengi noktasını oluşturan bilme/iktidar ilişkileri soybilimine yönelik bir programı –ki bu program o döneme dek hâkimiyet gösterdiği söylemsel oluşumlar arkeolojisinin karşısında yer alır– hayata geçirir.⁷

Dersler aynı zamanda güncel bir işlev üstleniyordu. Dersleri takip eden izleyici sadece kendini haftadan haftaya inşa edilen anlatıya kaptırınıyordu; sadece yapılan sunumun kesinliğinin cazibesine kapılmıyordu; derslerde aynı zamanda güncel durumun aydınlatıldığına şahit oluyordu. Michel Foucault, güncelliği tarihle kesiştirme sanatında ustaydı. Foucault ister Nietzsche veya Aristoteles’ten, ister 19. yüzyıl psikiyatri uzmanlığından ve ya Hıristiyan pastorallığından söz etsin, izleyici daima bugüne ve yaşadığı dönemde meydana gelen olaylara ışık tutulduğunu görüyordu. Michel Foucault’nun derslerdeki kendine has gücü, âlimane bir bilgi birikimi, kişisel bir angajman ve olay üzerine yürütülen çalışma arasındaki o hassas keşiften ileri geliyordu.

* ❁ *

Yetmişli yıllarda kasetli kayıt cihazlarının gelişip mükemmelliğe erişmesiyle birlikte, Michel Foucault’nun masası büyük bir hızla bu cihazların

6 Gérard Petitjean, “Les Grands Prêtres de l’université française”, *Le Nouvel Observateur*, 7 Nisan 1975.

7 Özellikle bkz. “Nietzsche, la généalogie, l’histoire”, *Dits et Écrits*, cilt II, s. 137.

işgaline uğradı. Dersler (ve bazı seminerler) böylelikle saklanabilmiş oldu.

Bu edisyonda, elimizdeki kayıtlar izin verdiği ölçüde, Michel Foucault'nun izleyici önünde söylediği sözler referans alınmaktadır. Metinler, Foucault'nun sözlerinin mümkün olduğunca aslına sadık şekilde yazıya aktarılmasıyla oluşturulmuştur.⁸ Biz bu sözleri oldukları gibi aktarmayı arzu ederdik. Ancak sözden yazıya geçiş editörün müdahalesini zorunlu kılıyor: En azından noktalama işaretlerinin konması ve metnin paragraflara bölünmesi gerekiyor. Buradaki temel ilke hep gerçekte Foucault'nun ağzından çıkmış olan derse mümkün merteye yaklaşmak olmuştur.

Kaçınılmaz olduğu düşünülen bazı durumlarda, konuların yeniden ele alındığı ve tekrar edildiği yerler atılmıştır; yarım kalmış cümleler yeniden kurulmuş ve hatalı cümle yapıları düzeltilmiştir.

Üç nokta konulan yerler, kayıttaki sesin duyulamadığı yerlerdir. Cümlelerin belirsiz kaldığı durumlarda, köşeli parantezler arasında tahmini bir tamamlama ya da ilave konmuştur.

Sayfa altlarında küçük harfle belirtilen notlar, Michel Foucault'nun elindeki notlarla söyledikleri arasında bulunan kayda değer farklılıklara işaret eder.

Alıntılar kontrol edilmiş, kullanılan metinlerin referans bilgileri belirtilmiştir. Eleştirel çalışma, karanlıkta kalan noktaları aydınlatmakla, bazı göndermeleri açıklamakla ve kritik noktaları belirtmekten ibarettir.

Okumanın kolaylaştırılması amacıyla, her dersten önce o dersin belli başlı eklem noktalarını gösteren kısa bir özet konmuştur.

Ders metninin hemen arkasında *Annuaire de Collège de France*'ta [*Collège de France Yıllığı*] yayımlanmış olan özet yer almaktadır. Michel Foucault bu özetleri genellikle haziran ayında, yani dersler bittikten bir süre sonra kaleme alıyordu. Bu onun için derslerdeki niyetini ve amaçlarını geriye dönük olarak saptama yönünde bir fırsattı. Bu özet, bu niyet ve amaçların en iyi anlatıldığı yerdir.

Dizinin her bir kitabının sonunda bir “bağlam” bölümü vardır ve bu bölümün sorumluluğu dersin editörüne aittir: Buradaki amaç okura bağlama dair birtakım biyografik, ideolojik ve politik unsurları tanıtmaktır. Bu unsurlar yoluyla, ders Foucault'nun yayımlanmış eserleri içerisinde konumlandırılacak ve dersin Foucault tarafından kullanılan eserler

8 Özellikle Gilbert Burlet ile Jacques Lagrange tarafından gerçekleştirilmiş ve Collège de France ile IMEC'e verilmış olan kayıtlar kullanılmıştır.

bütünü içerisindeki yerine dair bilgi verilecek, böylelikle metnin anlaşılması kolaylaştırılıp derslerin hazırlandığı ve verildiği koşulların unutulmasının yol açabileceği yanlış anlamalar engellenecektir.

1979 döneminde verilmiş olan *Biyopolitikanın Doğuşu* Michel Senelart tarafından yayına hazırlanmıştır.

* * *

Collège de France'taki derslerin bu yeni edisyonuyla birlikte, Michel Foucault'nun "eser"inin yeni bir parçası yayımlanmış oluyor.

Burada gerçek anlamda yayımlanmamış metinlerin ortaya çıkarılmasından söz etmek mümkün değildir, zira bu edisyonda Michel Foucault'nun, faydalandığı ve çok gelişmiş olabilen yazılı destek dışarıda bırakılarak, izleyici kitlesi önünde söylediği sözler aktarılmaktadır. Michel Foucault'nun notlarını elinde bulunduran Daniel Defert, metni yayıma hazırlayanlara bu notlara başvurma izni vermiştir. Kendisine teşekkür borçluyuz.

Collège de France'taki derslerin bu edisyonu, gerek Fransa'dan, gerek yurtdışından gelen son derece güçlü talebi karşılamayı arzu eden Michel Foucault'nun mirasçılarının izniyle hazırlanmıştır. Ve bu izin, metnin tartışmaya yer bırakmayacak bir ciddiyetle hazırlanması koşuluyla verilmiştir. Yayma hazırlayanlar, mirasçıların kendilerine duydukları güvenin hakkını vermek için ellerinden geleni yapmışlardır.

FRANÇOIS EWALD - ALESSANDRO FONTANA

1978-1979 Döneminin Dersi

Yöntem sorunları. – Evrensellerin olmadığını varsaymak. – Geçen yılın bir dersinin özeti: Devlet akli yönetiminin sınırlı hedefi (dış politika) ve polis devletinin sınırsız hedefi (iç politika). – Devlet aklının dışarıdan sınırlandırma ilkesi olarak hukuk. – Bu yılki dersin genel bakış açısı: yönetsel aklın içeriden sınırlandırma ilkesi olarak ekonomi politik. – Bu araştırmanın temel amacı: pratik dizileriyle hakikat rejiminin bir araya getirilmesi ve bunun gerçekliğe dahil olma etkileri. – Liberalizm nedir?

Freud'un cümlesini bilirsiniz: "*Acheronta movebo*."¹ Ama bu senenin derisi için o kadar ünlü olmayan birinin daha az bilinen bir cümlesinden yola çıkmak istiyorum. İngiliz devlet adamı Walpole'un² kendi yönetim tarzı üzerine söylediği "*Quieta non movere*",³ "Uslu durana dokunmamak lazım"

- 1 Vergilius'tan alıntı, *Énéide*, VII, 312, *Traumdeutung*'un öne çıkarılması. (Leipzig, Deuticke, 1911 (1. Baskı 1900) / *L'Interprétation des rêves*, çev. Meyerson, Paris, PUF, 1971, s. 1) ve ana metin de tekrar kullanılıyor (a.g.e., s. 516): "*Flectere si nequeo Superos, Acheronta movebo*" ("Yukarıdaki tanrılara boyun eğdiremezsem, Akheron'u harekete geçiririm"). M. Foucault tarafından Freud'a direkt gönderme yapılmadan daha önce de kullanılmış, *La Volonté de savoir*, Paris, Galimard, "Bibliothèque des histoires", 1976, s. 103: "Günümüzde [cinsellik hakkında] sürekli tekrar sorulan bu soru, aslında önemli bir beyanın, seküler bir kuralın yeni bir şekli: işte hakikat orada; gidin ve onu keşfedin! *Acheronta movebo*: eski karar." Bu alıntı Freud öncesinde Bismarck'ın da sevdiği ve anılarında birçok kez kullandığı bir alıntıydı: *Pensées et Souvenirs* (bkz. C. Schmitt, *Théorie du partisan*, çev. M.-L. Steinhauser, Paris, Calmann-Lévy, 1972, s. 253; ilk baskı: *Theorie des Partisanen*, Berlin, Duncker ve Humblot, 1963).
- 2 Robert Walpole, I. Orford Kontu (1676-1745), Whig Partisi'nin başkanı. 1720-1742 arasında "başbakanlık" (*First Lord of the Treasury et Chancellor of the Exchequer*) yapmıştır. Politik huzuru korumak adında parlamentodaki yolsuzlukları kullanmaktan çekinmeyen, pragmatik bu yöneticiydi.
- 3 Bkz. Foucault biraz daha ileride açıklıyor, s. 22: "Bu cümleyi yanılmıyorsam 1740'larda söyleniyti." Bu cümle, çeşitli yazılarında oğlu Horace'ın da belirttiği gibi Walpole'un mottosu olarak biliyordu: mesela bkz. *Letters*, VIII, Londra - New York, Lawrence and Bullen, G.P. Putnam's Sons, 1903, s. 121. Bkz. L. Stephen, *History of English Thought in the Eighteenth Century*, Londra, Smith & Elder, 1902; Bristol, Thoemmes Antiquarian Books, 1991, c. 2, s. 168. Sallustius'tan, *De conjuratione Catilinae*, 21,1: "Postquam accepere ea homines, quibus mala abunde momia erant, sed neque res neque spes bona ulla, tametsi illis quieta movere magna merces videbatur, [...] ", "Bu söylemi duyanları tamamen kötülük sarmıştı, ne şimdide bulunabilecek en ufak bir iyilik, ne de gelecekte beklenen en ufak bir umut kalmıştı, -kanı barışını bozmak onlar için şimdiden

cümlesi. Bir açıdan Freud'un söylediğinin tam tersi. Bu sene, geçen yıl başladığım şeyi sürdürmek, yani yönetim sanatının tarihini anlatmaya devam etmek istiyorum. “Yönetim sanatı”nı nasıl dar bir anlamda kullandığımı hatırlıyorsunuz. Zira bizatihi “yönetmek” kelimesini, ona atfedebileceğimiz insanları yönlendirme, tutumlarını belirleme, eylem ve tepkilerini sınırlamanın çok farklı çeşitlerini, yöntemlerini ve imkânlarını dışarıda tutarak ele almıştım. Çocukların yönetilmesi, ailenin yönetilmesi, bir evin yönetilmesi, ruhaniyetin yönetilmesi, cemaatlerin yönetilmesi, vb. gibi uzun zamandır alışıldık olarak duyduğumuz kavramları dışarıda tutmuştum. Dolayısıyla bu sene de yine, insanların yönetimini salt olarak politik hükümranlığın icrası olarak ele alacağım.

“Yönetim”in yanı sıra, “sanat”ı da, “yönetim sanatını” da dar anlamıyla kullanıyorum. Çünkü “yönetim sanatı”ndan kastettiğim yöneticilerin fiili olarak yönetme biçimleri değildi. Ele aldığım ve ele almak istediğim, belli bir durumun düzenlenmesi, karşılaşılan sorunlar, tercih edilen taktikler, kullanılan, geliştirilen ve yeniden düzenlenen araçların belirlenmesiyle şekillenen fiili yönetim pratiği değil. Bizatihi yönetim sanatını incelemek istedim, yani olabilecek en iyi yönetimdeki düşünümü ve bununla beraber aynı zamanda da en iyi yönetim şekli hakkındaki düşünümü. Bir başka deyişle yönetimin pratiği içerisindeki ve yönetimin pratiği hakkındaki düşünüm merciini kavramak istedim. Bir anlamda yönetimin özbilincini incelemek istedim denebilir. Ama “özbilinç” kelimesi de beni rahatsız ediyor, ve onu kullanmaya çağıyorum. Çünkü esas olarak incelediğim, ve bu sene de incelemeye çalışacağım şu: yönetimin içerisinden ve dışarisından, yönetime en yakın noktada, yönetmek denilen bu pratiğin kavramsallaştırılmaya çalışılma biçimi. Mümkün olan en iyi yönetim şekline ulaşmak adına, yönetim pratiğinin alanının, çeşitli nesnelere, genel kurallarının ve amaçlarının nasıl belirlendiğini anlamaya çalışmak istiyorum. Şöyle özetleyebiliriz isterseniz: politik hükümranlığın icrasında yönetim pratiğinin akılsallaştırılmasının incelenmesi.

Bu amaç, başka bir gün üzerinde daha detaylı bir şekilde durmak istediğim belli bir yöntem tercihiye tekabül ediyor. Ama şimdiden de belirtebili-

büyük bir ödüllü- [...], *Conjuration de Catilina*, çev. F. Richard, Paris, Garnier-Flammarion, 1968, s. 43), Common Law sistemine özgü, yargı alanında daha önce alınan kurallara uyulması ve varolanın değiştirilmemesi esaslarına dayanan içtihat kuralının bir göstergesi (“stare decisis” ve “quieta non movere”). F.A. Hayek tarafından da alıntılanmıştır, *The Constitution of Liberty*, Londra, Routledge & Kegan Paul, 1960; yeni baskı 1976, s. 410: “Though *quieta non movere* may at times be a wise maxim for the statesman, it cannot satisfy the political philosopher” / *La Constitution de la liberté*, çev. R. Audouin ve J. Carello, Paris, Lutec (“Liberalia”), 1994, s. 406.

rim ki, yönetim pratiğinden bahsetmek, ya da ondan yola çıkma tercihi, açıkça hükümler, hükümlerlik, halk, tebaa, devlet, sivil toplum gibi bazı kavramları, bunlar sanki elimizdeki verilerimiz gibi, esas ya da birinci hedefler olarak kabul etmemek anlamına geliyor. Sosyoloji, tarih ve siyaset felsefesi analizleri tüm bu evrenselleri yönetim pratiğini açıklamak için kullanıyor. Bense tam tersini yapmak istiyorum. Yani bu pratiğin kendisinden ve aynı zamanda kendisini düşünmesi ve akılsallaştırmasından yola çıkarak nasıl belli şeylerin ortaya çıktığına varmak istiyorum. Devlet ve toplum, hükümdar ve tebaa vb. gibi bu kavramların da tabii ki ayrıca sorgulanması gerek. Başka bir deyişle, evrensellerden yola çıkarak somut olgulara varmak, ya da evrenselle-ri belli pratiklerin kavranabilirliği için zorunlu bir çıkış noktası olarak kullanmak yerine, bu somut pratiklerden yola çıkmak ve evrenselleri bu pratiklerin süzgecinden geçirmek istiyorum. Bunun tarihselci bir indirgeme olduğu söylenemez. Hangi koşulda böyle bir indirgemenin bahsedilebilir? Tam da bu evrensellerden yola çıkarak tarihin nasıl onları ya düzenlediğini, ya değiştirdiğini ya da geçersizliklerine hükmettiğini incelediğiniz zaman. Tarihselcilik evrenselden yola çıkar ve onu bir anlamda tarihin süzgecinden geçirir. Benim niyetim ise bunun tam zıddı. Hem teorik hem de yöntemsel bir karardan yola çıkıyorum: evrensellerin var olmadığını varsayalım. Bu noktada tarihe ve tarihçilere şu soruyu soruyorum: Devlet, toplum, hükümdar, tebaa, vb. bir şeyin varlığını *a priori* kabul etmediğiniz takdirde nasıl tarihi yazabilirsiniz? Aynı soruyu delilik için de sormuştum; burada da soru “delilik var mıdır?” değildi. Tarih bana deliliğin var olduğuna dair bir şey gösteriyor mu? Tarih bana deliliğe dair bir şey göstermiyor, dolayısıyla delilik diye bir şey yoktur. Hayır, akıl yürütme şekli, çalışma yöntemi bu değildi. Yöntem şuydu: deliliğin var olmadığını varsayalım. Bu noktadan hareketle, görünüşte delilik gibi bir önkabule bağlanan pratikler ve olaylardan nasıl bir tarih çıkarılabilir?⁴ Kısacası burada tarihselciliğin tam tersini uygulamak istiyorum. Yani tarihi

4 Bkz. P. Veyne, “Foucault tarihsel bir devrim yapıyor”, *Comment on écrit l'histoire*, Paris, Le Seuil, “Points Histoire”, 1979, s. 227-230), “delilik diye bir şey yoktur”, cümlesindeki yöntemsel nominalizm. Paul Veyne'in metni 1978 tarihli. Michel Foucault burada geçen sene de övdüğü *Le Pam et le Cirque*'in yazarıyla söyleşisine devam ediyor (bkz. *Sécurité, Territoire, Population. Cours au Collège de France, 1977-1978*, basım: M. Senellart, Paris, Gallimard-Le Seuil, “Hautes Études”, 2004, 8 Mart 1978 dersi, s. 245). Foucault'nun aynı konu üzerine 8 şubat 1978 dersindeki (s. 122) görüşleri. Evrensellerin eleştirisi Maurice Florence takma adıyla yazılmış “Foucault” başlıklı bir makale de de tekrar ediyor: *Dictionnaire des philosophes*, Denis Huisman, 1984; bkz. *Dits et écrits*, 1954-1988, baskı D. Defert, F. Ewald ve J. Lagrange, Paris, Gallimard, 1994, 4 cilt. [Daha sonra: *DE* bu baskıya gönderme olarak], IV, n° 345, s. 634: “özne ve hakikat arasındaki ilişki sorununun” getirdiği birinci yöntem teridi, ‘antropolojik evrensellere dair sürekli bir kuşkuçuluktu.”

eleştirel yöntem olarak kullanarak evrenselleştirme yerine, evrenselleştirme var olmadığı kararından yola çıkarak nasıl bir tarih kurulabileceğini sorgulamak. Bu konuya ileride tekrar daha uzunca döneceğim.⁵

Hatırlayacağınız gibi geçen sene yönetim tarihinin önemli dönemlerinden birini incelemeye çalışmıştım. Söz konusu dönem kabaca o zaman devlet aklı denilen kavramın, daha sonra ona atfedilecek anlamından çok daha güçlü, sıkı, sert ve geniş bir şekilde ortaya çıktığı ve yer ettiği dönemdi.⁶ Saptamaya çalıştığım şey, yönetim pratiği içerisinde belli bir akılsallık türünün ortaya çıkışıydı. Belirlemeye çalıştığım şey, yönetim pratiğinde bir tür akılsallığın ortaya çıkışıydı: yönetsel pratiği, adına devlet denen bir şeye göre ayarlayan bir akılsallık. Burada devlet, bu yönetsel pratiğin hesaplanmasına yönelik bir veri işlevi de görür, zira devlet ancak verili durumdaki bir devletten hareketle, bir devletin çerçevesi içerisinde yönetilebilir; ancak devlet aynı zamanda inşa edilecek bir hedef de olacaktır. Devlet aynı zamanda hem var olan, hem de henüz yeteri kadar var olmayandır. Devlet aklı da tam olarak, var olduğu varsayılan bir devletle, inşa edilecek bir devlet arasında bulunan bir pratik, ya da daha doğrusu pratiğin akılsallaştırılmasıdır. O halde yönetim sanatının kendi kurallarını belirlemesi ve devletin “olması gereken”den “olan”a geçmesi amacıyla yöntemlerini akılsallaştırması gerekir. Yönetimin “yapması gereken”in devletin “olması gereken”iyle özdeşleşmesi gerekir. Yönetim *ratio*'su, devletin, düşünülmüş, kararlaştırılmış ve hesaplanmış bir şekilde olduğunun maksimumuna getirilmesini mümkün kılar. Yönetmek ne demektir aslında? Devlet aklı ilkesine göre yönetmek, devletin sağlam ve kalıcı kılınması, zenginleştirilmesi ve onu yok edebilecek her şeyin karşısında güçlendirilmesi anlamına gelir.

Geçen seneki dersi kısaca özetlemek için birkaç şey söyleyeyim. İki üç ana nokta üzerinde durmak istemiştim. Birincisi, eğer hatırlarsanız devlet aklı dediğimiz, aşağı yukarı 16. yüzyılda ortaya çıkan bu yeni yönetsel akılsallığın temel özelliği, devleti hem özgül hem de özerk, ya da en azından kısmen özerk olarak tanımlamasıydı. O zamana kadar devleti yönetenin uyması gereken belli ilke ve kurallar vardı. Bu kurallar aynı zamanda hem devletin üzerindedir, ona hükmeder, hem de Devletin dışında bulunan, harici etkenlerdir. Devleti yönetenin uyması gereken bu ilahi, ahlâki ve doğal kanunlar ne homojendir ne de devlete içrektirler. Fakat bir yandan bu ilkeleri takip eden yöneticinin, tebaasının öteki dünyadaki selametini sağlamaktan başka

5 M. Foucault bu konuya ileriki derslerde değinmiyor.

6 Bkz. *Securite, Territoire, Population*, 8, 15 ve 22 Mart 1978 dersleri.

yapması gereken şeyler de vardır. Halbuki bildiğiniz gibi Orta Çağ'da yönetici sıklıkla tebaasının ahirette selamete kavuşmalarına yardım etmekle sorumlu olarak gösterilir. Ama artık devlet yöneticisinin tebaasının ahiretteki selametiyle ilgilenmesi, en azından doğrudan gerekmemektedir. Aynı şekilde artık tebaasına babacan bir teveccühle yaklaşması, onlarla bir tür baba-çocuk ilişkisi kurması gerekmemektedir. Halbuki Orta Çağ'da hükümdarın bu babacan rolü son derece önemli ve çarpıcıdır. Başka bir deyişle devlet artık ne bir ev, ne bir kilise ne de bir imparatorluktur. Devlet artık özgül ve süreksiz bir gerçekliğe dönüşmüştür. Doğa veya tanrı gibi diğer sistemlerle arasındaki itaat ilişkileri ne olursa olsun, devlet sadece kendi için vardır ve sadece kendisine gönderme yaparak var olur. Devlet sadece kendisi üzerinden var olur ve yalnız kendisi için vardır, aynı zamanda yalnızca çoğul olarak vardır. Yani yakın veya uzak bir gelecekte imparatorluk yapısı gibi bir oluşumun içinde erimesi veya onun boyunduruğuna girmesi söz konusu değildir. İmparatorluk, Tanrı'nın yeryüzünde, bütün insanları tek bir insanlık etrafında birleştirerek onlara dünyanın sonuna kadar öncülük edecek bir görüntüsü olarak algılanır. Geldiğimiz noktada devletin bir İmparatorluğa dahil olması mümkün değildir. Devlet, devletler olarak, çoğul bir şekilde vardır.

Devletin özgüllüğü ve çoğulluğu. Daha önce de size göstermeye çalışmıştım, devletin bu özgül çoğulluğu belli somut yönetim tarzlarında vücut bulmuştu. Hem yönetim tarzlarında, hem de bu tarzlara ilişkin kurumlarda. Birincisi, iktisadi açıdan bakarsak söz konusu olan merkantilizmdi, yani bir yönetim şekliydi. Merkantilizm salt bir iktisadi doktrin değil, ondan çok fazlasıdır, iktisadi bir doktrinden çok farklıdır. Üretimin ve ticaret yollarının bazı ilkelere dayanarak belli bir şekilde örgütlenmesidir. Bu ilkelerin ilki devletin parasal birikimle zenginleşmesi, ikincisi nüfus artışıyla kuvvetlenmesi, üçüncüsü de dış kuvvetlerle sürekli olarak belli bir rekabet içinde olmasıdır. Bunlar merkantilizmde böyleydi. Devlet akli ilkesinde yönetimin örgütlenip vücut bulduğu ikinci şekil ise iç idaredir. O zamanki adıyla polis, yani ülkenin, sıkışık şehirli bir örgütlenme modeline göre ve sınırsız bir biçimde tüzüklere bağlanmasıdır. Üçüncü ve son olarak da sürekli bir ordu ve sürekli bir diplomasinin kurulması gelir. Bu askeri-diplomatik örgütlenmenin temel amacı farklı devletlerin varlıklarını İmparatorluklar tarafından yutulmadan sürdürebilmesi ve bu devletlerin Avrupa çapında imparatorluk tarzında her hangi bir birleşme olmaksızın belirli bir denge içinde var olabilmesidir.

Merkantilizm, polis devleti ve Avrupa dengeleri: Devlet akli ilkesiyle somut olarak vücut bulan bu yeni yönetim sanatının temelleri bunlar. Ana il

ke ve merkez alanı devlet olan ve yönetimin akılsal bir şekilde ele alındığı bu üç unsur aynı zamanda birbirleriyle dayanışma halindedir. Tam da bu noktada size göstermeye çalışmıştım ki devlet, tarihin bir noktasında tohumları atılmış ve kendi dinamizmiyle büyüyerek o tarihi “soğuk bir canavar”⁷ gibi kemirmeye başlayan bir tür doğal-tarihsel veri değildir. Hayır, devlet soğuk bir canavar değil, belli bir yönetim biçiminin ortaya koyduğu ilişkiler bütünüdür. Bütün sorun da bu yönetim biçiminin nasıl geliştiğine bakmaktır. Tarihçesi nedir? Nasıl büyür ve küçülür? Nasıl belli alanlara yayılır? Nasıl yeni pratikler icat eder, kurar ve geliştirir? Sorun budur. Yoksa devleti bir kukla tiyatrosu sahnesinde hikâyenin çeşitli karakterlerini pataklamaya gelmiş bir jandarmaya indirgemek değil.

Burada birkaç değerlendirme yapmak lazım. Öncelikle şu: Devlet aklına odaklanmış bu yönetim sanatının hem çok belirgin, hem de devamını anlamak açısından önemli bir özelliği var. Devlet, ya da devlet aklını hedefleyen yönetim, dış ilişkilerinde, yani diğer devletlerle ilişkilerinde kendisine nispeten sınırlı hedefler koyar. Bu da, diğer devletlere göre emperyal bir statüye ulaşmak, hem tarih kapsamında hem de tanrısal olarak belirleyici bir rol oynamak isteyen Orta Çağ’daki yönetici ve hükümdarların kendilerine çizdikleri ufuk, proje ve amaçlardan çok farklı bir durumdur. Zira devlet aklıyla beraber devletin belli çıkarları olduğu ve onları mutlak surette koruması gerektiği algısına geçiliyor, fakat bunun ucunda, son noktada mutlak ve küresel bir İmparatorluğun birleştirici konumuna ulaşmak gibi bir amaç yok. Devlet ahir zamanın İmparatorluğu olmanın hayalini kurmaz. Her devlet amaçları doğrultusunda kendisini sınırlamalı, bağımsızlığını korumalı ve diğer ülkelerin tümüne göre (ya komşularına göre ya da diğer ülkeler arasındaki en güçlü ülkeye göre) hiçbir zaman geride olmamasını sağlayacak bir kuvvete sahip olmalıdır – bu dönemdeki Avrupa dengesine dair farklı teorilerdir bunlar, şu anda bizi çok ilgilendirmiyorlar. Ama her halükârda 17. yüzyılın askeri ve diplomatik aygıtlarının kurulmasında gördüğümüz devlet aklını, tam da bu dışa yönelik kendini sınırlama fenomeni belirler. Vestfalya Antlaşması’ndan Yedi Yıl Savaşı’na kadar –ya da devrim savaşlarına kadar, ki bunlar bambaşka bir boyut getirecek–, bu askeri ve diplomatik siyaset, devletler arasındaki zorunlu ve yeterli rekabet ilkesiyle beraber, devletin kendisini sınırlaması ilkesine uyacaktır.

Buna karşılık, günümüzde iç politika dediğimiz düzeyde, polis devleti ne anlama geliyor? Bu açıdan baktığımızda tam tersine, sınırsız diyebileceği

miz bir amaç, ya da amaçlar dizisi anlamına geliyor. Çünkü polis devletinde yöneticilerin görevi sadece grupların ve kendilerine özgü konumlarıyla bireylerin sorumluluğunu üstlenmekten ibaret değildir, bunun yanında bireylerin en ince ayrıntısına kadar bütün eylemlerinin de sorumluluğunu kapsar. Polis üzerine 17. ve 18. yüzyıllarda yazılmış başlıca eserlerin hepsinde farklı kural-ları karşılaştırıp onları sistematize etmeye çalışanlar bu noktada hemfikirdir ve bunu net bir şekilde söylerler: polisin alanı neredeyse sınırsız bir alandır. Yani diğer kuvvetlerin karşısında bağımsız bir kuvvet olarak, devletin beka-sıyla yöneten kişinin amaçları sınırlıdır; ancak buna karşılık tebaanın davranışlarını belirleyen bir “kamu gücü”nden sorumlu olarak, yöneticinin hedefi sınırsızdır. Bu sınırlı ve sınırsız hedefler arasındaki en önemli nokta devletler arasındaki rekabettir. Çünkü tam da diğer devletlerle rekabet içine girebil-mek, yani sürekli olarak dengesiz bir dengede durabilmek, diğer devletlerle rekabet dengesini koruyabilmek için, yöneticinin tebaasının yaşamını, ekono-mik faaliyetlerini, üretimlerini, ürünlerini sattıkları ve satın aldıkları fiyatları vs. kontrol etmesi gerekir. [...] Devlet akli ilkesine göre yönetimin uluslararası hedefinin kısıtlanması buna bağlı olarak polis Devletin yürütülmesinde sınırsızlığı getirir.

17. yüzyıl ve 18. yüzyıl başındaki devlet aklının işleyişiyle ilgili yap-mak istediğim ikinci değerlendirme ise şu: Devlet akli ilkesine göre yönetimin, ya da polis Devletin içişlerinin hedeflerinde tabii ki bir sınır yok. Ama bu, devlet aklının polis devletine çizdiği sınırsız alana karşı belli telafi mekaniz-malarının gelişmediği anlamına gelmiyor. Daha doğrusu bu sonsuz alana bu-zu sınırlar getirmeye çabalayan pozisyonlar var. Devlet aklını sınırlama çaba-sının çok çeşitli yöntemleri olmuştur. Bunların bir tanesi tabii ki teoloji. Fa-kat ben aynı dönemden Devletin bekasının sınırlandırılmasının başka bir örnek-üzerinde durmak istiyorum: hukuk.

Aslında gerçekten de ilginç bir durum hasil olmuştur. Baktığımız za-man, bütün Orta Çağ boyunca kraliyetin iktidarının genişlemesinin temelini de ne yatar? Bir yandan ordu tabii ki. Ama aynı zamanda da adli kurumları. Kralın, feodal iktidarların karmaşık oyununu giderek sınırlandırması, onun silahlı bir sistemle desteklenen bir adalet devletinin, bir adalet sisteminin te-mel taşı haline gelmesiyle mümkün olmuştur. Adli pratik, bütün Orta Çağ boyunca kraliyetin hegemonyasının genişlemesinin aracı olmuştur. Fakat, 16. yüzyıldan ve özellikle 17. yüzyılın başından itibaren bu yeni yönetim akılsal-lığının gelişmesiyle beraber hukuk tam tersine, polis devletinde vücut bulan devlet aklının sonsuz uzantısını bir şekilde kısıtlamak isteyenlere destek ol-

maya başladı. Hukuk teorisi ve adli kurumlar artık kraliyet gücünün genişletilmesinde değil, azaltılmasında kullanılır oldu. Böylece 16. yüzyıldan itibaren ve bütün 17. yüzyıl boyunca, kraliyetin temel kanunları tartışması örneğindeki gibi bir dizi problem, polemik ve siyasi mücadele patlak verdi. Kraliyetin temel kanunlarını savunan hukukçular, devletin bekası dahil, hiçbir yönetim pratiğinin bu temel kanunlara karşı gelinmesini haklı gösteremeyeceğini söyleyerek devlet aklına karşı çıkıyordu. Bu kanunlar bir anlamda devletin de öncesinde gelir, çünkü bizatihi devletin kurucu esaslarıdır. Buradan hareketle bazı hukukçular kralın, hâkimiyeti ne kadar mutlak olursa olsun bu kanunlara dokunmaması gerektiğini savunur. Dolayısıyla bu temel kanunların oluşturduğu hukuk devlet aklının dışında kalır ve böylece onu sınırlamış olur.

Buna ekleyebileceğimiz çeşitli teoriler de var. Bunların biri daimi olarak kabul edilen ve hiçbir hükümdarın, hiçbir koşulda karşı gelemeyeceği doğal hukuk ve doğal haklar teorisi. Bir diğeri, hükümdarın yetkilerinin bireyler arasında kurulmuş bir sözleşmeye dayandığı teorisi. Bu teoriye göre hükümdar bu sözleşmenin maddelerine uymak zorundadır, zira tam da bu sözleşme ve maddeleri sayesinde hükümdar olmuştur. Fransa'dan ziyade İngiltere'de rastladığımız başka bir sözleşme teorisine göre, tebaasıyla arasındaki antlaşmayla hükümdar, bazı şeyleri yapmaya ve bazı şeyleri yapmamaya söz verir. Bunun dışında iki ya da üç yıl önce, emin değilim,⁸ size bahsettiğim tarihsel-hukuki bir başka düşünce de var. Bu düşünceye göre tarihsel olarak kraliyet iktidarı uzun zaman boyunca mutlak bir iktidar olmaktan çok uzaktı. Kral ile tebaası arasında kurulan ve hâkim olan akıl, devlet aklı değildi. Ondan ziyade mesela askeri şef ve soylular arasında yapılan, soyluların en azından savaş süresince ona şeflik rolünü bahsettiği bir antlaşma şeklindeydi. Kral da bu noktadan, bu ilkel hukuk halinden yola çıkmış, sonrasında bu sistemi istismar ederek, şimdi tekrar karşımıza çıkan, tarihsel anlamda ilkel olan bu kanunları devirmiştir.

Her halükârda, hukukun etrafındaki bu tartışmalar ve bu tartışmaların ateşliliği; kamu hukuku olarak adlandırabileceğimiz alana dair bütün sorun ve teorilerin yoğun bir biçimde gelişmesi; doğal hukuk, ilkel hukuk, sözleşme hukuku vb. gibi Orta Çağ'da bambaşka bir bağlamda formüle edilmiş genel konuların tekrar ortaya çıkması... Bunların hepsi bir anlamda devlet aklı üzerine kurulu bu yeni yönetim şeklinin, ona karşı gelişen tepkinin bir sonucu. O zamana kadar kraliyet iktidarının bizatihi özünde bulunan hukuk ve

8 Bkz. "Il faut défendre la société". Cours au Collège de France, 1975-1976, baskı M. Bourdieu ve A. Fontana, Paris, Gallimard Le Seuil ("Hautes Etudes"), 1997.

yargı kurumları, birden kendilerini devlet aklı ilkesine bağlı yönetimin dışarısında, haricinde bulmuş oldular. Bütün bu hukuk sorunlarının, en azından ilk önce devlet aklının oluşturduğu bu yeni sisteme karşı çıkanlar tarafından ortaya atılmış olması hiç şaşırtıcı değil. Mesela Fransa'da özellikle mebuslar, Protestanlar ve soylular tarihsel-hukuki alana başvuruyorlardı. İngiltere'de ise daha ziyade Stuart'ların mutlakiyetçi monarşisine karşı gelen burjuvalar ve 17. yüzyıldan itibaren de dini muhaliflerdi. Kısacası devlet aklına karşı hukukun öne çıkarılması, hukuki düşünöme, hukuk kurallarına, hukuki yaptırımlara başvurulması daima muhalefet kanatlarından gelmiştir. Her ne kadar kraliyet iktidarına sıcak bakan bazı teorisyenler hukuk konu ve sorularını, hukuki sorgulamayı devlet aklıyla bütünleştirmeye ve devlet aklını geçerli kılmak için kullanmaya çalışmış olsa da, kamu hukuku, 17. ve 18. yüzyıllarda tek kelimeyle ifade etmek gerekirse, muhaliftir.* Ama bence üzerinde durulması gereken bir şey var. Her ne kadar polis devletinde vücut bulmuş, polis devleti olarak kurulmuş ve o şekilde hareket eden devlet aklının hedefleri sınırsız olsa da, 16. ve 17. yüzyıllarda sürekli bir kısıtlama çabası görüyoruz. Bu kısıtlama, devlet aklına sınırlar çizme ilkesi hukuk mantığına dayanıyor. Ama gördüğümüz gibi harici bir kısıtlamadan söz ediyoruz. Zaten hukukçular da hukuk meselesinin devlet aklının dışında kaldığının farkında, zira biza-tihi devlet aklını, hukukun dışında görüyorlar.

Devlete, devlet aklına getirilen kısıtlamaların dışsal olması demek, ilk olarak devlet aklına çizilmeye çalışılan sınırların Tanrı ve yaratılış kaynaklı olduğu ya da çok uzak bir geçmişte çizilmiş sınırlar olduğu anlamına geliyor. Bu sınırların dışsal olması aynı zamanda, salt olarak kısıtlamaya yönelik ve dramatik oldukları anlamına geliyor. Çünkü hukuk devlet aklının karşısını ancak, devlet aklı bu sınırların ötesine geçtiğinde çıkarılır. Ancak o zaman hukuk yönetimi gayrimeşru ilan eder, zorbalıklarını kınar ve hatta tebaayı ona itaat etme yükümlülüğünden azat etmeye kadar gidebilir.

Devlet aklı dediğimiz yönetim şeklini aşağı yukarı böyle açıklamayı çalışmıştım. Şimdiyse 18. yüzyılın ortalarına, yaklaşık olarak (size birazdan söyleyeceğim şerhi saymazsak) Walpole'un "*Quieta non movere*" (Uslu durana dokunmamak lazım) cümlesini söylediği yıllara uzanmak istiyorum. Bu döneme baktığımızda, bu dönemin genel olarak yönetim aklı adını verebileceğimiz önemli bir dönüşöme tekabül ettiğine tanık oluyoruz. Bu dönüşüm neye dayanıyor? Kısaca söylemek gerekirse bu dönüşüm yönetim sanatının,

(*) Metindeki açıklama, s. 10: "(İmparatorluğa karşı hukuken kurulan Alman devletleri dışında)".

17. yüzyıldaki hukukun aksine dışsal olarak değil de içsel olarak kısıtlanma- sı ilkesinin ortaya çıkmasına dayanıyor. Yönetim akılsallığının içeriden dü- zenlenmesi. Genel ve soyut bir şekilde bu iç düzenleme ne anlama geliyor? Son olarak, onu belirli ve somut bir tarihsel şeklin öncesinde nasıl ele alabili- riz? Yönetim akılsallığının içeriden kısıtlanması neye tekabül edebilir?

İlk olarak, bu düzenleme bilfiil bir düzenleme, bir kısıtlama olacaktır. Yani her ne kadar bir gün hukuk bu kısıtlamayı karşı gelinemez bir kural ha- line getirmek zorunda kalacak olsa dahi, çıkış noktasında hukuki bir kısıtla- ma değildir. Bu kısıtlamanın bilfiil olduğunu söylemek aynı zamanda, bu kı- sıtlamaya karşı gelen, önüne konan sınırların ötesine geçmeye çalışan bir yö- netimin, gayrimeşru olmasa da, bir anlamda özünü, temel haklarını kaybet- mese de, beceriksiz, yetersiz ve gerekeni yerine getirmeyen bir yönetim oldu- ğu anlamına gelir.

İkinci olarak, yönetim sanatının kendi içerisinde kısıtlanması, bu kısıt- lamanın her ne kadar bilfiil olsa da, yine de son derece geniş çaplı olduğu an- lamına geliyor. Yani hangi durumda ne yapılmaması, hangi koşullarda mü- dahale etmekten kaçınılması gerektiği yönünde basit tedbir tavsiyelerinden ibaret değildir. Hayır. İç düzenleme, kısıtlamanın bilfiil olsa da, genel kap- samlı olduğu, yani her durumda, bütün koşullarda geçerli olan ilkelere daya- nan, görece tek tip bir rota takip ettiği anlamına geliyor. Sorun tam da yöne- timin kendisini tabi tutması gereken hem genel, hem de bilfiil olan bu kısıtla- manın tanımlanmasında yatıyor.

Üçüncü olarak, iç kısıtlamadan bahsederken, bu kısıtlamanın teme- linde yatan ilkeyi –çünkü bu genelliğin neye dayandığını belirlemek gereki- li– mesela Tanrı'nın bütün insanlar için bahşetmiş olduğu doğal haklarda, kutsal kitaplarda, hatta belli bir noktada toplum içinde yaşamayı seçmiş öz- nelerin iradesinde aramamalıyız. Hayır, bu kısıtlamanın temelindeki ilkeyi yönetimin dışarısında olanda değil, yönetim pratiğinin içerisinde, yani yö- netimin hedeflerinde aramalıyız. Bu noktada söz konusu kısıtlamanın tam da bu hedeflere ulaşılmasının amaçlarından biri, belki de en temel aracı ol- duğunu görürüz. Bu amaçlara ulaşabilmek için belki de yönetim eyleminin kısıtlanması gerekiyor. Devletin dışında, öncesinde ve devletin etrafında teme- lli olarak konmuş belli sınırlamalar olduğu için yönetim aklının bu kısıt- lamalara uymaya ihtiyacı yok. Hayır, tam aksine. Devlet akli bu kısıtlama- lara uymak zorunda, zira kendi hedefleri doğrultusunda ve bu hedeflere ulaşabilmesinin en etkili yöntemi olarak kendi özgür iradesiyle bu kısıtla- maları hesaplayabilir.

Dördüncü olarak, yönetim pratiği doğrultusunda işleyen bu bilfiil ve genel kısıtlama, ister istemez yapılması ve yapmaktan kaçınılması gerekenler arasında bir ayrım oluşturacaktır. Yönetim eyleminin önüne bir sınır getirilecek, fakat bu sınır tebaada, tebaayı oluşturan bireyler düzeyinde çizilmeyecektir. Yani tebaa nazarında, nelerin yönetim aklına tabi tutulduğu, nelerinse tümenden ve temelli olarak bireysel özgürlük kapsamında kaldığı belirlenmeye çalışılmıyor. Başka bir deyişle bu yönetim akli tebaa nazarında, mutlak özgürlükler ve zorunlu veya kabul edilmiş bir boyun eğme arasında bir yarılma yaratmıyor. Bu bölünme bireylerin, insanların ya da tebaanın içerisinde oluşmuyor, bizatihi yönetim pratiğinin sahasında, daha doğrusu yönetimin yapabileceği ve yapamayacağı eylemler, yapılması gereken ve bunun için kullanılması gereken araçlar ile yapılmaması gerek şeyler arasında oluşuyor. Dolayısıyla sorun, temel hakların nerede bulunduğu, yönetime tabi tutulabilecek alanla temel haklar arasındaki bölünmenin nasıl olduğu sorunu değil. Bu bölünme, Bentham'ın ileride değineceğim en önemli metinlerinden birinde listesini çıkarttığı⁹ iki grup arasında olacak: *ajandaya dahil* ve *ajandaya dahil olmayan*, yapılması ve yapılmaması gereken şeyler.

Beşinci olarak, yönetimin hedefleri doğrultusunda, tebaa nazarında değil de, yapılması gerekenler üzerinden ayrılan ve içsel olduğunu gördüğümüz bu bilfiil, genel kısıtlamaya tabii ki yönetenler, hükümrancı ve akli bir şekilde kendileri karar vermeyecek.* İnsanların yönetilmesi, yönetenlerin yönetilenlere zoraki olarak benimsettiği bir pratikten ziyade, yönetenler ile yönetilenlerin birbiri arasındaki ve diğerleriyle olan ilişkilerinin ve konumlarının tanımını belirleyen bir pratiktir. Bu bağlamda, "iç düzenleme", bu kısıtlamanın tarafların biri tarafından ötekisine, en azından tümenden, kesin ve

9 Jeremy Bentham (1748-1832), *Method and Leading Features of an Institute of Political Economy (including finance) considered not only as a science but as an art* (1800-1804), *Jeremy Bentham's Economic Writings*, baskı W. Stark, Londra, G. Allen & Unwin, 1954, c. III, s. 305-380. İlk bölüm "The Science"ın sonunda "Genesis of the Matter of Wealth" kısmında Bentham ünlü *sponte acta*, *agenda* ve *non agenda* ayrımını yapıyor. Bu ayrım ardından gelen kitabın ("The Art") üç bölümü belirliyor ("Wealth", "Population", "Finance"). *Sponte acta*, bir grubun yönetimin herhangi bir müdahalesi olmadan geliştirdiği ekonomik faaliyetlerdir. *Agenda* ve *non agenda*, bütün politik faaliyetlerin amacı olan, refahı artırmak (memnuniyetin maksimuma çıkarılması, sorunlarınsa minimuma indirgenmesi) amacına katılıp katılmadığı doğrultusunda incelenen yönetimin ekonomik faaliyetleridir. Bu üç sınıf arasındaki dağılım zamanlara ve mekânlara göre değişiyor: *sponta acta*'nın genişlemesi ülkenin ekonomik gelişmesine bağlıdır. Foucault bir kez daha, 7 Mart 1979 dersinde (s. 200) bu Bentham *agenda* listesine gönderme yapıyor, ama söz konusu metinden bahsetmiyor (belki dolaylı olarak 24 Ocak dersinin sonunda (s. 68-69), liberal yönetimin genel formülü olarak panoptizmi açıklarken).

(*) M.F.: Neyin yapıp neyin yapılmayacağına kendileri karar verecek.

mutlak olarak bir “alışveriş”le dayatılmadığı anlamına geliyor. “Alışveriş”, en geniş, yani “iki özne arasındaki eylem” anlamında: her tür itilaf, uzlaşma, tartışma, karşılıklı taviz gibi. Yani yönetim pratiğine dair, yapılması ve yapılmaması gereken arasında fiili, genel ve akılsal bir ayrışım sonucu doğuran her tür olay anlamında.

Kıscacası hukuk ilkesi –tarihsel ya da teorik, nasıl tanımlandığı fark etmez– eskiden hükümrânın karşısına ve yapabileceklerinin önüne belirli bir sınıır çiziyordu: bu çizgiyi geçmeyeceksin, bu hukuka karşı gelmeyeceksin, bu temel hakkı çiğnemeyeceksin. O dönemde hukuk ilkesi devlet aklını harici olarak dengeliyordu. Sizin de gördüğünüz gibi bu noktada eleştirel yönetimsel akıl çağma giriyoruz. Bu eleştirel yönetsel akıl, ya da yönetsel aklın içeriden eleştirisi, sizin de gördüğünüz gibi bundan böyle hukuk, zorbalık ve hükümrânın meşruiyeti sorunlarının etrafında dönmeyecek. 16. ve 17. yüzyıllarda “hükümrân bu sınırı geçerse gayrimeşru ilan edilir” diyen kamu hukuku gibi cezai bir karaktere sahip olmayacak. Bütün bu eleştirel yönetsel akıl sorunu, nasıl fazla yönetilmez sorusu¹⁰ etrafında dönecek. Artık karşı konulan şey hükümrânlığın istismarı değil, yönetimin aşırılığı. Dolayısıyla yönetim pratiğinin akılsallığı, yönetimin aşırılığı, ya da yönetimin hangi noktada aşırıya kaçtığıнын belirlenmesi üzerinden ölçülebilecek.

Bu dönüşüm, hukuk ve yönetim pratiği arasında bence son derece önemli olan yönetim aklının bu içsel kısıtlamasının ortaya çıkışı, bunu size soyut bir şekilde açıklamadan önce de söylediğim gibi, aşağı yukarı 18. yüzyılın ortalarına tekabül ediyor. Peki bunun ortaya çıkışını mümkün kılan neydi, bu dönüşüm nasıl oluştu? Tabii ki çok geniş bir dönüşümü (ki kısmen de olsa ileride değineceğim) göz önünde bulundurmak gerek, ama bugün esas olarak, hangi entelektüel aracın, hangi hesapların ve akılsallığın yönetim aklının fiili, genel, yönetim eylemlerinin içerisinden ve belirsiz alışverişler doğuran bir öz-düzenleme olarak kendini kısıtlamasına yol açtığını incelemek istiyorum. Yönetim aklının kendini kısıtlamasını mümkün kılan entelektüel araç, hesap ve akılsallık dediğim gibi hukuk değil. Peki o zaman 18. yüzyıldan itibaren bu kısıtlamayı mümkün kılan şey ne olacak? Tabii ki ekonomi politik.

10 “Fazla yönetmeme” formülü Argenson Markisi’nin (bkz. not 16). Bkz. B. Franklin, *Principes du commerce*, alıntılaman ve çeviren: E. Laboulaye, aynı yazarın *Essais de morale et d’économie politique* eserinin önsözünde, Paris, Lachette, 5. Baskı, 1883, s. 8: “Önemli bir Fransız yazar diyor ki, siyasal bilimlerde ileriye gidebilmek için şu vecizenin bütün gücünü kavrayabilmek lazım: *Fazla yönetmeyin*; bu vecize belki diğer bütün kamusal çıkarlardan çok ticareti kapsıyor.” (Laboulaye, bu notta, Quesnay’e gönderme yapıyor.)

“Ekonomi politik”, sözcüğünün müphemliği o dönemde temel olarak konunun nelerin etrafında döndüğünü gösteriyor. Zira bildiğiniz gibi “ekonomi politik” deyişi 1750 ve 1810-1820 yılları arasında farklı semantik kutuplar arasında gidip geliyordu. Bir dönem bu kavram zenginliklerin üretimi ile dolaşımının sınırlı ve katı bir analizine tekabül ediyordu. Ama “ekonomi politik” aynı zamanda daha geniş ve pratik olarak, ulusun refahını sağlayabilecek her tür yönetim yöntemi olarak da kullanılıyor. Ve son olarak, Rousseau’nun da *Ansiklopedi*’deki¹¹ ünlü “Ekonomi Politik” makalesinde kullandığı bu sözcük, toplum içerisindeki iktidarların düzenlenmesi, dağıtılması ve sınırlandırılması üzerine bir tür genel düşünüm anlamına geliyor. Yönetim aklının kendinden kısıtlanmasının önünü açan temel etken bence ekonomi politiktir.

Peki nasıl oldu da ekonomi politik bunu mümkün kıldı? Burada da, bu sene size bahsedeceğim şeylerin bütününe kavrayabilmek için kaçınılmaz olduğunu düşündüğüm belli noktaları kısaca –detaylarına daha sonra değineceğim– özetlemek istiyorum. İlk olarak ekonomi politik, 16. ve 17. yüzyıllardaki hukukun aksine, devlet aklının dışında oluşmamıştır. En azından ilk başta, ona karşı, ya da onu kısıtlamak için gelişmemiştir. Tam aksine, devlet aklının yönetim sanatı için çizdiği hedeflerin içinde doğmuştur. Sonuçta ekonomi politığın amaçları nelerdir? Devletin zenginleşmesi, bir taraftan halkın, diğer taraftan da yaşam için zorunlu kaynakların, birbiriyle paralel, bağlantılı ve düzgün ayarlanmış bir şekilde genişletilmesidir. Ekonomi politik, devletler arasındaki rekabetin uygun, düzenlenmiş ve her zaman galip gelinecek bir şekilde yürütülmesini amaçlar. Tam da bu rekabetin var olabilmesi için belli bir dengenin süregelmesini amaçlar. Yani ekonomi politik aslında devlet aklının amaçlarını, kendisinden önce polis devletinin, merkantilizmin ve Avrupa dengesinin de gerçekleştirmeye çalıştığı amaçları olduğu gibi tekrarlamaktadır. Dolayısıyla ekonomi politik ilk etapta kendisini, 16. ve 17. yüzyılların yönetim aklının içerisinde konumlıyor ve bu bağlamda hukuki düşüncedeki gibi harici bir konumda bulunmuyor.

İkinci olarak, ekonomi politik devlet aklına ve onun politik özerkliğine dışarıdan bir eleştiri (karşı çıkış) değildir. Zira, bu tarih açısından çok önemli bir nokta, Avrupa düşünce tarihindeki ilk ekonomik düşünümün ilk politik sonucu hukukçuların arzu ettiğinin tam ters yönünde bir sonuç olmuş-

11 Bu makale ilk olarak 1755’te basılan *Encyclopédie*’nin V. cildinde (s. 337-349) yer aldı. Bkz. Jean-Jacque Rousseau, *Oeuvres complètes*, Paris, Gallimard, (“Bibliothèque de la Pléiade”), c. III, 1964, s. 241-278. Bu metne dair bkz. *Sécurité, Territoire, Population*, 1 Şubat 1978 dersi (s. 98 ve 118 n. 21).

tur. Mutlak bir despotluğun zorunluluğuna işaret eden bir sonuçtur bu. İlk ekonomi politik, fizyokratların ekonomi politığıdır. Fizyokratlar (ileride daha detaylı değineceğim) bildiğiniz gibi ekonomik analizlerinden yola çıkarak, siyasi iktidarın dışarıdan gelen herhangi bir kısıtlamaya, bir karşı güce ve kendisi dışından kaynaklanan herhangi bir sınıra tabi tutulmaması gerektiği sonucuna vardılar ve buna despotluk adını verdiler.¹² Despotluk, tamamen kendisinin belirlediği ve kontrol ettiği ekonominin dışında hiçbir sınır tanımayan bir ekonomik yönetimdir. Mutlak despotluk, ve bunun sonucu olarak aynı bağlamda devlet aklının çizdiği bu yokuş çizgisi ekonomi politik tarafından, en azından ilk etapta ve bu seviyede tersine çevrilmiyor. Ekonomi politik, hükümdara kesin ve mutlak bir güç tanıyan devlet aklının bir devamı olarak görülebilir.

Üçüncü olarak, ekonomi politik ne üzerine düşünüyor? Neyi analiz ediyor? İnsan doğasından veya belli bir toplumun tarihinden doğmuş olduğunu varsaydığımız bazı eski hakları değil. Ekonomi politik bizatihi yönetim pratikleri üzerine düşünüyor ve bu pratiklerin hukuken meşru olup olmadığını sorgulamıyor. Bu pratiklerin kökenleri değil etkileri üzerinde duruyor. Sorduğu soru mesela hükümların vergi toplamasına neyin izin verdiği değil. Sorduğu soru, bir vergiyi belli bir anda, belli bir toplumsal gruptan ve belli ürünler üzerinden topladığınız zaman ne olur? Bu hakkın meşru olup olmadığı fark etmez,* esas olan sonuçlarının nasıl olacağı, olumsuz sonuçlar doğurup doğurmayacağıdır. Çünkü ancak o zaman söz konusu verginin gayrimeşru olduğu, ya da en azından var olmaması gerektiği söylenebilir. Sonuç olarak ekonomi sorunu her zaman yönetim pratiğinin hareket alanı içinde ve onun sonuçlarına dair olarak soruluyor, hukuken temelinde yatan kökene dair olarak değil. Yönetimselliğin, icrasının sonucunda ortaya çıkan gerçek etkileri nelerdir, sorusu soruluyor. Bu yönetimselliğe temel oluşturabilecek ilkel haklar nelerdir, sorusu değil. Ekonomi politığın yeni düşünümü ve akılsallığıyla, bir önceki devirde oluşturulmuş yönetim aklı ve pratiğinin içinde kendine yer bulabilmiş olmasının üçüncü sebebi budur.

Dördüncü sebebiyse, bu tür sorulara cevap verirken, ekonomi politığın ister istemez kavranabilir mekanizmalar doğrultusunda ortaya belli fenomen,

12 Bkz. P.P.F.J.H. Le Mercier de La Rivière, *L'Ordre naturel et essentiel des sociétés politiques*, Londra, Jean Nourse, Paris, Desaint, 1767 (yazar ismi yok); bölüm. 24: "Du despotisme légal" (bu metin 20. yüzyılda iki kez yeniden basıldı: Paris, P. Geutlmer, "Collection des économistes et des réformateurs sociaux de la France", 1910 ve Paris, Fayard, "Corpus des oeuvres de philosophie en langue française", 2000).

(*) M. Foucault ekliyor: Hukuki olarak.

süreç ve düzenlilikler çıkarmasıdır. Bu kavranabilir ve zorunlu mekanizmalar bazı yönetsellik formlarıyla, bazı yönetim pratikleriyle ters düşebilir. Bu mekanizmalar engellere takılmış, bulanıklaştırılmış veya gölgede bırakılmış olabilir, ama onlardan tamamen arınmak, mutlak ve temelli olarak onları iptal etmek mümkün değildir. Her halükârda yönetim pratiği üzerinde etkileri olacaktır. Başka bir deyişle ekonomi politiğin keşfettiği şey yönetselliğin icrasının öncesinden kalma doğal haklar değil, yönetim pratiğinin kendisine has bir tür doğallıktır. Yönetim eyleminin nesnelere kendilerine has bir doğası vardır. Yönetim eyleminin kendisinin de bir doğası vardır ve ekonomi politiğin incelediği de budur. Bu doğa mefhumu* ekonomi politiğin ortaya çıkışıyla beraber radikal bir biçimde değişecektir. Ekonomi politiğin gözünde doğa, iktidarın dokunduğu takdirde gayrimeşru olacağı, korunmuş ve kökensel bir alan değildir. Doğa, yönetselliğin icrasının bizatihi içinde bulunur, bu icranın altından akar ya da onu kat eder. Bir anlamda onun kaçınılmaz alt derisidir. Yöneticilerin eylemlerinin görünen yüzü olduğu bir şeyin öteki yüzüdür. Bu eylemlerin ister istemez bir alt tabakası, bir diğer yüzü bulunur, yönetselliğin bu diğer yüzü de işte ekonomi politiğin kendi zorunluluğu içerisinde incelediği şeydir. Arka plan değil de, sonsuz bir bağdaşlık. Bu bağlamda ekonomistler, mesela halkın yüksek maaşlara yönelmesini, veya yaşamsal ürünlere yüksek fiyatlar biçen gümrük vergilerinin kaçınılmaz olarak kıtlığa sebep olabildiğini birer doğa kanunu olarak açıklar.

Ekonomi politiğin nasıl ve niçin kendi kendisini kısıtlayan bu yeni yönetim *ratio*'sunun ilk şekli olabildiğinin son açıklamasıysa şu: yönetselliğin, yönetselliğin konuları ve işleyişlerinin kendilerine has birer doğası olduğundan yola çıkarak, bunun sonucunda yönetim pratiğinin yapması gerekenleri ancak bu doğaya uyum sağlayarak yapabileceği sonucuna varıyoruz. Bu doğayı görmezden gelmeye, ya da idare ettiği nesnelere özgü bu doğallığın yarattığı kanunlara karşı gelmeye kalktığı takdirde, derhal bunun olumsuz sonuçlarıyla karşılaşacaktır. Başka bir deyişle başarı ya da başarısızlık olacaktır, yönetim eyleminin temel kıstası da artık meşruluk ya da gayrimeşruluk değil, başarı ya da başarısızlıktır. Yani başarı kıstası meşruluğun yerini almış oluyor.** Bu noktada, ileride bahsedecek olduğumuz bütün bir faydacı felsefe sorununa parmak basmış oluyoruz. Faydacı felsefenin nasıl yönetselliğin getirdiği bu yeni sorunlara eğileceğini görüyoruz (şimdilik üzerinde durmayalım, bu noktaya ileride döneceğiz).

(*) M. Foucault ekliyor: doğal ve.

(**) M.F.: "başarısızlık".

Başarı ya da başarısızlık dediğim gibi meşruluk-gayrimeşruluk ayrımının yerine geçiyor, ama dahası da var. Yönetim nasıl oluyor da, kendi hedeflerine rağmen, idare ettiği nesnelere ve yürüttüğü işlemlerin kendilerine has doğalarına karşı gelebiliyor? Nasıl oluyor da peşinde olduğu başarıya rağmen bu doğayı ihlal edebiliyor? Şiddet, aşırılık, istismar, belki evet, ama bütün bu aşırılık, şiddet ve istismarın temel olarak arkasında yatan, söz konusu hükümdarın kötücüllüğü değil. Bunun arkasında yatan, yönetim bu doğal kanunları ihlal ettiği sırada onları göz ardı etmiş olması. Göz ardı etmesinin sebebiyse varlıklarından, işleyişlerinden ve etkilerinden haberdar olmaması. Başka bir deyişle, yönetimler hata yapabilir. Bir yönetimin en büyük sorunu, o yönetimi kötü kılan şey hükümdarın kötü olması değil, cahil olmasıdır. Kısacası, ekonomi politik sayesinde yönetim sanatının içine, eş zamanlı olarak bir yandan kendi kendini kısıtlama olasılığı, yaptığı şey ve üzerinde işlediği alan doğrultusunda kendini kısıtlayan yönetim eylemi, [diğer yandan da hakikat meselesi] girer.* Kısıtlama olasılığı ve hakikat sorunu, bu iki faktör yönetim aklına ekonomi politik aracılığıyla dahil olmuştur.

Hakikat ve yönetim pratiğinin kendini kısıtlaması sorularının kuşkusuz ilk kez sorulmadığını söyleyeceksiniz. Sonuçta, geleneksel olarak hükümdarın bilgeliğinden ne kastedilirdi? Hükümdarın bilgeliği, hükümdara şunları söyleten şeydi: Tanrı'nın kanunlarını, insanların zayıflıklarını ve kendi sınırlarını, iktidarını kısıtlamayacak ve tebaanın haklarına riayet etmeyecek kadar iyi biliyorum. Ama hükümdarın bilgeliği ve bu ortaya çıkmakta olan, giriştiği işin, idare ettiği nesnelere üzerindeki doğal sonuçlarının ne olacağından kaygılanan yönetim pratiği açısından baktığımızda, hakikat ve kendi kendini kısıtlama ilkeleri arasındaki ilişki farklılık gösteriyor. Hükümdarın haddini aşmaması için önüne bilgeliğin sınırları çizen eskinin ihtiyatlı danışmanlarının, bugün ortaya çıkmakta olan, yöneticilere idare ettikleri şeylerin doğal mekanizmalarının ne olduğunu anlatmaktan sorumlu ekonomi uzmanlarıyla hiç alakası yok.

Ekonomi politikle beraber girdiğimiz yeni çağın ilkesi şu olabilir: yönetim asla fazla yönetme riski olduğunu yeteri kadar bilemez, ya da yönetim asla nasıl yeteri kadar yöneteceğini fazla bilemez. Azami-asgari ilkesi, yönetim sanatında, adil denge ya da eskiden hükümdarın bilgeliğini gerektiren "tarafsız adalet" kavramının yerine geçmiş oldu. Hakikat ilkesiyle kendi kendini kısıtlama meselesi dahilinde, ekonomi politiğin polis devletinin sınırsız

(*) Bitmemiş cümle. Metinde, s. 20: "Kısacası, ekonomi politik aracılığıyla yönetim sanatının içine özkısıtlama olasılığı ve hakikat sorunu girmiş oluyor."

iddiasına yaptığı büyük bir katkıdır bu. Bu çok mühim bir an, çünkü en önemli çizgiselliğiyle, hakikat egemenliği değilse de politika çağı olarak adlandırabileceğimiz, ve temel mekanizması günümüzde hâlâ geçerliliğini koruyan dönemin belirleyici unsuru olan bir hakikat rejimi kurulmuş oldu. Hakikat rejiminden kastettiğim siyaset ya da yönetim sanatının o dönemde nihayet akılsallığa erişmiş olduğu değil. Yönetim sanatının bilimselleşeceği bir tür epistemolojik eşiğe ulaşıldığını söylemiyorum. Söylemek istediğim şu: göstermeye çalıştığım bu an, belli bir pratikler dizisiyle, bu diziyi bir yandan kavranabilir bir bağla bir araya gelmiş bir bütün olarak oluşturan, diğer yandan da bu pratikler hakkında doğru ve yanlış olarak yasama yapan ve yapabilen belli bir söylem tipinin birbirine eklenmesinin izini taşır.

Bu, somut olarak şu anlama geliyor. 16. ve 17. yüzyıllarda, hatta daha da öncesinden 18. yüzyılın ortasına kadar kimi pratikler vardı: vergiler, gümrük tarifeleri, üretim yönetmelikleri, tahıl fiyatları üzerine nizamnameler, piyasa âdetlerinin korunması ve kodifikasyonu, bütün bunlar neydi? Ne olarak düşünülmüştü? Bütün bunlar hükümler haklarının ve feodal hakların uygulanması, geleneklerin sürdürülmesi, hazinenin etkin bir biçimde zenginleştirilmesi, şu ya da bu tebaa grubunun memnuniyetsizliğinden kaynaklanan şehir ayaklanmalarının önünün kesilmesinin teknikleri olarak düşünülmüştü. Bütün bunlar düşünülmüş, ama farklı akılsallık ilkeleri ve farklı olaylardan yola çıkarak düşünülmüş pratiklerdi. Gümrük tarifelerinden vergi toplamaya, piyasa ve üretimin düzenlenmesine kadar giden bu pratiklerin arasında, 18. yüzyılın ortalarından itibaren düşünülmüş, hesaplanmış bir tutarlılık görmeye başlıyoruz. Bu farklı pratikleri ve bunların farklı etkilerini birbirine bağlayan ve bunun sonucunda bütün bu pratiklerin, ahlâki bir kanun veya ilke bazında değil, doğru ya da yanlış ayırımına tabi tutulan önermeler doğrultusunda, iyi ya da kötü olarak yargılanmasını mümkün kılan “kavranabilir” mekanizmaların oluşturduğu bir tutarlılık. Dolayısıyla yönetim faaliyetinin büyük bir kısmı yeni bir hakikat rejimine geçmiş oldu. Bu hakikat rejiminin temel sonucuyorsa, o zamana kadar yönetim sanatının sorduğu soruların hepsinin yeni bir alana kayması oldu. Eskiden sorulan soru, “Ahlâki, doğal, tanrısal, vb. kurallara uygun bir şekilde yönetiyor muyum?”, yani yönetimin uyumu sorusuydu. Sonra, 16. ve 17. yüzyıllarda devlet aklıyla birlikte, bu soru, “Devleti olması gerektiği noktaya, gücünün doruğuna taşımaya yetecek kadar yoğun, derinlikli ve etraflıca yönetiyor muyum?” sorusu oldu. Şimdiyse bu sorunun aldığı son şekil şudur: “Şeylerin doğasının –yani yönetim etkinliklerinin ozundeki zorunlulukların– belirlediği fazla ve yetersiz arasındaki sınırla, azamı ve aşırı çiz

gilerinin arasında yönetiyor muyum?” Bu sene değinmek istediğim, kendi kendini kısıtlamanın ilkesi olan hakikat rejiminin ortaya çıkışı budur.

Sonuçta delilik, hastalık, suç ve cinsellik gibi konuları incelerken sorduğum soru da buydu. Bunların hepsinde, esas olan nasıl bu konuların uzun zaman gizli kaldıktan sonra ortaya çıktığı, ya da aklın ışığı doruğuna ulaştığında kaybolan bir sis perdesi gibi korkunç birer yanılsamadan ibaret oldukları değildi. Esas göstermek gereken, hangi etkileşimler sonucu bir dizi pratiğin –hakikat rejimiyle düzenlenmesi koşuluyla– var olmayanı (delilik, hastalık, suç, cinsellik, vb.), var olmamaya devam etmesine rağmen yine de bir şeye dönüştürebilmesi. Yani, nasıl bir hatanın –var olmayanın bir şeye dönüşmesinden bahsederken bu, nasıl bir hatanın inşa edilebilir olduğunu göstermek gerek, anlamına gelmiyor– bu yanılsamanın nasıl doğmuş olduğu değil, nasıl bir hatanın değil de, bir hakikat rejiminin var olmayanı bir şeye dönüştürebildiğini göstermek. Söz konusu olan bir yanılsama değil, çünkü onu ortaya çıkaran şey tamamen gerçek bir pratikler dizisi ve dolayısıyla da onu amirane bir şekilde gerçekliğe oturtuyor.

Delilik, hastalık, suç, cinsellik ve şu an size anlatmakta olduğum konu da dahil, bütün bu araştırmaların esas amacı, eylem dizilerinin nasıl hakikat rejimiyle bir araya gelerek, var olmayanı gerçekliğe bağlayan ve dolayısıyla da meşru bir şekilde doğru-yanlış ayrımına tabi tutan bir bilme-iktidar (*savoir-pouvoir*) düzeneği yarattığını göstermek.

Gerçek olarak var olmayan, meşru bir doğru-yanlış sistemine tabi olarak var olmayan, işte bu nokta, bahsettiğimiz şeyler için bu an, politika ve ekonomi arasında asimetrik bir çift kutupluluğun doğuşuna tekabül ediyor. Politika ve ekonomi, bunlar ne var olan şeyler, ne hata, ne yanılsama ne de ideolojidir. Var olmadığı halde gerçekliğin içine oturtulmuş ve doğruyla yanlış birbirinden ayıran bir rejime tabi tutulmuş şeylerdir.

Temel bileşenini anlatmaya çalıştığım bu an, daha önce sözünü ettiğim Walpole ve bir başka metin arasında bulunuyor. Walpole, “*quieta non move-re*” (“uslu durana dokunmamak lazım”), diyordu. Kuşkusuz, hükümdarın bilgeliği döneminden kalma bir tedbir tavsiyesiydi bu. İnsanlar uslu durduğu, huzursuzluk yaratmadığı, memnuniyetsizlik veya başkaldırı olmadığı sürece, biz de uslu durmalıyız. Hükümdarın bilgeliği. Bu cümleyi yanılmıyorsam 1740’larda söylemişti. 1751’de *Journal économique*’de imzasız bir makale yayınlandı. Esasında o dönemde Fransa’daki işlerini bırakan Argenson markisi¹³ tarafın-

13 René Louis de Voyer, Argenson Markisi (1694-1757), 1744-1747 arasında dışişleri bakanı. Eserleri: *Mémoires et Journal*, Argenson tarafından basıldı: Paris, 1858 (çok yetersiz bu ilk baskısı:

dan yazılmıştı. Argenson, tüccar Le Gendre ile Colbert arasındaki bir diyalogo aktarıyordu. Colbert ona “Sizin için ne yapabilirim?”, diye sorduğunda Le Gendre’in cevabı şöyleydi: “Bizim için ne mi yapabilirsiniz? Bırakın biz yapalım. [*Laissez-nous faire*]”.¹⁴ İleride de değineceğim¹⁵ bu metinde Argenson, bu “bırakın biz yapalım”,¹⁶ cümlesini yorumlamak istediğini söylüyor, çünkü Argenson’a göre bütün yönetimlerin ekonomi alanında takip etmesi, uyması gereken temel ilke budur.¹⁷ Tam da o anda Argenson net bir şekilde yönetim aklının öz kısıtlaması ilkesini kurmuş oldu. “Yönetim aklının kendi kendini kısıtlaması” ne demek peki? Yönetim sanatındaki bu yeni akılsallık türü, yönetime “bütün bu şeylere dokunulmaması gerektiğini kabul ediyorum, bunu istiyorum, öngörüyorum ve hesaplıyorum” diyen bu yeni hesap türü nedir? Ba-

1835, Collection audouin des “Mémoires sur la Révolution française” ve *Considérations sur le gouvernement ancien et présent de la France*, Amsterdam, Rey, 1764. Saint-Pierre’le beraber 1720’de Alary başrahibinin kurduğu ve 1731’de Kardinal Fleury’nin kapattığı Club de l’Entresol’un üyelerindendi. 31 Temmuz 1742 tarihli ticaret özgürlüğü üzerine yazdığı bir metinde “bırakın yapalım” formülünün ilk taslağı mevcut: *Journal et Mémoire*, baskı J.B. Rathery, Paris, Renouard, c. IV, 1862: “Fransa’nın hem ulusal hem de yabancı malların ülkeye girişi çıkışı serbest bırakması gerektiğinin, leyhte ve aleyhte görüşleri ölçerek kararlaştırılması”).

- 14 L.-P. Abeille, *Lettre d’un négociant sur la nature du commerce des grains*, (Marsilya, 8 Ekim 1763), yeni baskı, *Premiers opuscules sur le commerce des grains: 1763-1764*, giriş ve analitik tablo: E. Depitre, Paris, P. Geuthner (“Collection des économistes et des réformateurs sociaux de la France”), 1911, s. 103: “Bu mektubu en iyi, Rouen’lı bir tüccarın Colbert’e genel ticaret üzerine verdiği cevabı somut olarak buğday ticaretine uygulayarak bitirebilirim: “Bırakın biz yapalım.”
- 15 M. Foucault bu metne bir daha gönderme yapıyor.
- 16 Argenson, “Lettre à l’auteur du *Journal économique* yazarı au sujet de la *Dissertation sur le commerce* de M. le Marquis B’elloni”, *Journal économique*, Nisan 1751, s. 107-117; yeni baskı G. Klotz, *Politique et Économie au temps des Lumières*, Publications de l’Université de Saint-Étienne, 1995, s. 41-44: “Colbert’in bazı ticaret mebuslarını evine davet edip onlara ticaret altında ne yapabileceğini sorduğu anlatılır. İçlerinde en mantıklı ve en az pohpoççu olanı ona şu basit cevabı verir: Bırakın biz yapalım. Bu cümlelerin büyük anlamı üzerine yeteri kadar düşündük mü? Bu sadece bir yorum denemesidir.” (s. 42) Le Gendre ismine ilk gönderme 18. yüzyılda, 1759’da Turgot tarafından yazılmış *L’Eloge de Gournay*’de bulunuyor. (“Le Gendre’in Colbert’e verdiği cevabı biliriz: Bırakın biz yapalım), *Oeuvres de Turgot*, baskı E. Daire, Paris, Guillaumin, 1844, c. I, s. 288; Turgot, *Formation et Distribution des richesses*, Paris, Garnier-Flammarion, 1997, s. 150-151). Argenson aynı zamanda “fazla yönetmemek” veczesinin de sahibi (bkz. G. Weulersse, *Le Mouvement physiocratique en France, de 1756 à 1770* (Paris, Félix Alcan, 1910, 2 cilt: bkz. I, s. 17-18), *Éphémérides du citoyen*’de basılmış (Temmuz 1768, s. 156) övgüyü alıntılıyor: “İçeriği olduğu kadar başlığı da harika olan bir kitap yazmıştı: *fazla yönetmemek*.”). Kendisinin de aynı bağlamda “iyi yönetmek için, daha az yönetmek lazım” başlıklı bir makale yazdığını söylüyor (*Mémoires et Journal*, c. V, s. 362; alıntılan: A. Oncken, *Die Maxime “Laissez faire et laissez passer”*, Bern, K.J. Wyss, 1886, s. 58).
- 17 Argenson, “Lettre à l’auteur du *Journal économique*...”, makale, s. 44: “Evet, düzenlenmiş ve aydın bir özgürlük, ticaret için daima en zeki yaptırımlardan daha faydalı olacaktır.” Bu görüşü, *Journal économique*’te basılan (Mayıs 1754, s. 64-79) bir başka makalede de tohum ticaretine dair savunuyor: “Arguments en faveur de la liberté du commerce des grains” (yeni baskı G. Klotz, *Politique et Économie*, op. cit. s. 45-54).

na göre bu, kabaca “liberalizm”* dediğimiz şeydir.

Bu sene size biyopolitika üzerine ders vermek istiyordum. İncelemekte olduğum bütün bu problemlerin merkezinde nüfus dediğimiz şeyin bulundu-

(*) Metinde tırnak içinde. M. Foucault burada metnin son sayfalarını (s. 25-32) okumaktan vazgeçiyor. Bu bölümdeki unsurların bir kısmına bir sonraki derste değiniyor.

“Bu [“liberalizm”] kelimeyi geniş anlamıyla ele almak gerekli.

1. Bir noktada yönetimin kısıtlanması gerektiği ve bunun sadece dışarıdan gelen bir hak olması ilkesinin kabul edilmesi.

2. Liberalizm aynı zamanda bir pratik: yönetimin kısıtlanması ilkesi tam olarak nerede bulunmalı ve bu kısıtlamanın etkileri nasıl hesaplanmalı?

3. Daha dar anlamıyla liberalizm, yönetimin icraat alanının ve şeklinin kısıtlanmasının çözümlüdür.

4. Son olarak liberalizm, yönetim pratiklerinin kısıtlanmasını tanımlayan takas yöntemlerinin düzenlenmesidir:

– anayasa, parlamento

– kamuoyu, basın

– komisyonlar, incelemeler

[s. 27] Modern yönetimsellik şekillerinden biri. Yargı kurumlarının resmen belirlediği sınırlara çatışmak yerine hakikat söylemi olarak formüle edilen içsel sınırları kendisine uygulamasıyla tanımlanıyor.

a. Tabii ki bunlar birbirini takip eden, ya da birbirleriyle aşılmaz bir çatışmaya giren iki sistem değil. Heterojenlik çelişki değil, gerginlik, sürtüşme, karşılıklı uyumsuzluk, başarılı ya da başarısız olmuş ayarlamalar, dengesiz karışımlar, vs. demek. Aynı zamanda, asla bitmeyen ve bu nedenle sürekli yeniden başlayan ortak bir rejim yaratma görevidir. Bu görev bilginin yönetime burdurduğu özkısıtlamanın hukuken belirtilmesidir.

[s. 28] 18. yüzyıldan itibaren günümüze kadar bu görev iki farklı şekil alacaktır:

– Birincisi: Hangi hakların serbest bırakılacağını ve yönetim pratiğinin statüsünü belirlemek için yönetim aklını ve yönetim aklının kendini kısıtlama zorunluluğunu sorgulamak. Böylece aydın, yani özkısıtlı bir yönetimin amaçları, yöntemleri ve araçları üzerinden mülkiyet hakkı, yaşamını sürdürme hakkı, çalışma hakkı, vs. olasılıklarının sorgulanması.

– İkincisi: Temel hakları sorgulamak, hepsini bir kerede savunmak. Buradan itibaren, yeni bir yönetimin kurulmasına, ancak kendini bu hakların hepsini tekrar yaratacak şekilde düzenlediği takdirde izin vermek.

Yönetimsel itaatın [üstü karalanmış: devrimci] yöntemi.

[s. 29] Zorunlu ve yeterli hukusal kalıntı yöntemi, liberal pratik. Kapsamlı yönetimsel koşullarıdır yöntemi, devrimci yöntem.

b. İkinci değerdendirme: “Liberalizm”in bir niteliği olan yönetim aklının bu özkısıtlaması devlet aklı rejiminden farklı – yönetim pratiğine sınırsız bir müdahale alanı tanıyor, ama diğer yandan da, devletler arasındaki rekabet dengesi ilkesiyle, kendisine sınırlı uluslararası hedefler belirliyor.

– Yönetim pratiğinin liberal akılla özkısıtlanması beraberinde uluslararası hedeflerde bir patlama ve imperyalizmle birlikte sınırsız hedeflerin ortaya çıkmasını getirdi.

[s. 30] Devlet aklı emperyal ilkenin kaybolması ve yerine devletler arasındaki rekabet dengesinin kurulmasıyla bağlantılıydı. Liberal akılsa emperyal ilkenin, İmparatorluk şeklinde değil, emperyalizm olarak ve bireyler ile şirketler arasında rekabet ilkesiyle yeniden ortaya çıkışıyla bağlantılı.

İç müdahale alanı ve uluslararası eylem sahasına dair sınırlı ve sınırsız hedefler arasında çarpık ilişki.

c. Uçukmu değerlendirme: Bu liberal akıl yönetimin, öge ve pratiklerinin “doğallık” üzerinden kendisini kısıtlaması olarak kuruluyor. Bu doğallık neye dayanıyor?

ğunu göstermeye çalışacağım. Dolayısıyla, biyopolitika da buradan hareketle ortaya çıkabilecek. Ama bana öyle geliyor ki biyopolitikanın analizini ancak size bahsettiğim bu yönetsel akıl sistemini, başta yönetsel aklın içinde bulunan ekonomik hakikat olmak üzere, hakikat sorunu diyebileceğimiz bu genel rejimi kavradıktan sonra yapabiliriz. Bu nedenle öncelikle, devlet aklına karşı gelen –ya da temel ilkelerine dokunmasa bile onu kökten bir değişikliğe uğratan– liberalizm sisteminin esaslarını anlamak gerekli. Ancak ondan sonra biyopolitikanın ne olduğunu kavrayabiliriz.

O yüzden, üzgünüm ama, kaç tane olacağını önceden belirtmemin mümkün olmadığı ilk birkaç seansı liberalizme ayıracağım. Bunun arkasındaki temel meseleleri biraz olsun daha net görebilmeniz lazım. Liberalizm sorunu son derece somut bir şekilde şu anki gündemimizde bulunduğu için, liberalizmden, fizyokratlardan, Argenson’dan, Adam Smith’ten, Bentham’dan, İngiliz faydacılardan bahsetmenin ayrı bir anlamı var. Liberalizmden, hali hazırda uygulanmakta olan liberal politikadan ne kastediyoruz? Ve bunun, özgürlükler dediğimiz hukuk sorunuyla ilişkisi ne olabilir? Bugün, ilginç bir şekilde Helmut Schmidt’in¹⁸ ekonomi ilkeleri, Doğu tarafındaki muhaliflerden yükselen bazı seslerde yankılanırken, bu tartışma, bütün bu özgürlük ve liberalizm sorunu ne ifade ediyor? Bu, bize çağdaş bir sorun. O yüzden, 18. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan bu yeni yönetim aklını izah ettiğim tarihsel kökenleri inceledikten sonra, şimdi zamanda ilerleyerek günümüzün Alman liberalizminden bahsetmek istiyorum. Zira, ne kadar çelişkili gözükürse gözüksün, 20. yüzyılın ikinci yarısında, özgürlük [*liberté*] ya da daha doğrusu liberalizm sözcüğü bize Almanya’dan geçmiştir.

– Zenginliklerin doğallığı mı? Evet, ama yalnızca çoğalan ya da azalan, durgun veya [s. 31] dolaşmış ödeme şekilleri olarak. Ama daha ziyade üretilen, kullanışlı olan ve de kullanılan, ekonomik ortaklar arasında takas edilen mallar.

– Aynı zamanda bireylerin doğallığı. Sadece itaatkâr ya da inatçı özneler olarak değil, kendileri de bu ekonomik doğallığa bağlı oldukları, ömürleri, sağlıkları, davranış biçimleri karmaşık ilişkilerle ekonomik prosedürlerle dolanmış olduğu için.

Ekonomik politığın ortaya çıkışı ve yönetim pratiğinin bizatihi kısıtlanması ilkesinin oluşmasıyla, bir yer değişikliği ya da dublaj oluşuyor: politik hükümlerinin üzerlerinde uygulandığı hukuk özneleri bundan böyle yönetimin idare etmesi gereken bir *halk* olarak ortaya çıkıyorlar.

[s. 32] “Biyopolitikanın” düzenleme çizgisinin çıkış noktası burada bulunuyor. Ama bunun çok daha geniş bir şeyin sadece bir parçası olduğu da malum, bu da yeni yönetim aklıdır.

Liberalizmi biyopolitikanın genel çerçevesi olarak incelemek.”

18 Helmut Schmidt (doğum: 1918): 1953’te SPD’den milletvekili olarak Almanya Federal Meclisi (*Bundestag*) üyesi. Mayıs 1974’te, Willy Brandt’in çekilmesinin ardından şansolye oldu. Çoğunluğu kaybedince 1982’de yerine Helmut Kohl’e bıraktı.

17 Ocak 1979 Dersi

Liberalizm ve 18. yüzyılda yeni bir yönetim sanatının ortaya çıkışı. – Liberal yönetim sanatının özgül özellikleri: (1) Sadece hukukî bir alan olarak değil, doğrulamanın oluşum sahası olarak piyasanın kurulması. – Yöntem sorunları. Delilik, hastalık, ceza ve cinsellik hakkında araştırmaların esasları: “doğrulama rejimleri” tarihinin eskizi. – Bilginin politik eleştirisi neye dayanmalıdır? – (2) Kamu gücünün icrasının kısıtlanması sorunu. İki tür çözüm: Fransız hukuksal radikalliği ve İngiliz faydacılığı. – “Fayda” sorunu ve kamu gücünün icrasının kısıtlanması. – Tarihte heterojenin statüsü üzerine görüş: strateji mantığına karşı diyalektik mantığı. – Yeni yönetim sanatının işlemcisi olarak “çıkar” kavramı.

18. yüzyılın ortalarında kendisini göstermeye, düşünölmeye ve ifade edilmeye başladığını düşündüğüm yeni yönetim sanatı hakkında geçen sefer ileri sürdüğüm tez ve hipotezleri biraz netleştirmek istiyorum. Bu yeni yönetim sanatı esas olarak çok sayıda içsel ve karışık mekanizmanın bir araya gelmesiyle tanımlanıyor. Devlet aklından farklı olarak bu mekanizmaların işlevi, devletin gücünü, zenginliğini artırmak, devletin sınırsız bir şekilde büyümesini sağlamak değil, yönetim yetkisinin icrasını içeriden kısıtlamaktır.

Bu yönetim sanatı tabii ki, mekanizmaları, etkileri ve ilkesiyle beraber bir yenilik teşkil ediyor. Ancak bu da belli bir noktaya kadar doğru, zira bu yönetim sanatının, geçen sefer bahsettiğim devlet aklını iptal ettiği, sildiği, ortadan kaldırdığı, ona dair bir *Aufhebung* yarattığı sanılmasın. Bu yönetim sanatı, ya da asgari yönetme sanatı, azami ve asgari arasında, asgariye daha yakın bir konumda yönetme sanatı aslında devlet aklını geliştiriyor ve bir anlamda güçlendiriyor. Devlet aklının sürdürölmesini, tüm hatlarıyla gelişmesini ve mükemmelleştirilmesini sağlıyor. Devlet aklına yabancı, dışarıdan gelen ve onu inkâr eden bir faktör değil, daha ziyade devlet aklının gelişme çizgisinde bir kıvrılma noktası. Kötü bir tabirle “içeride daha az devlet olmasının aklı”, devlet aklının düzenlenme ilkesi, ya da devlet aklının düzenlenmesinde daha az yönetim ilkesi, diyebiliriz. 18. yüzyılın sonunda biri (malesef notlarında adını bulamadım, bulduğumda size söyleyeceğim), “tutumlu yönetim”den¹

1 M. Foucault, “Dersin Özeti”nde Benjamin Franklin’e gönderme yapıyor (bkz. aşağıda, s. 327). Mesela bkz. Benjamin Franklin’in Charles de Wessenstein’e gönderdiği 1 Temmuz 1778 tarihli

bahsediyordu. Bence de girilen bu döneme tutumlu yönetim dönemi denebilir. Tabii, bunun getirdiği bazı çelişkiler var. Zira 18. yüzyılda başlayan ve hâlâ içinde bulunduğumuz bu tutumlu yönetim süreci, aynı zamanda gittikçe genişleyen, yoğun, olumsuz sonuçlar doğuran, direniş ve başkaldırılarıyla karşılaşan, kendisine tutumlu dediği ve öyle de gördüğü halde aşırıya kaçan bir yönetim türüne de tanıklık ediyor. Şöyle diyelim: tutumlu olduğunu iddia ettiği halde yönetimin bu şekilde genişlemesi ve yoğunluğunu artırması sürüyor, fakat bütün bu süreç boyunca, içeriden ve dışarıdan, fazla ve yetersiz sınırlar meselesi tarafından da bir türlü rahat bırakılmıyor. Tutumlu yönetim çağına girdiğimizin göstergesi de bu. Biraz zorlayarak ve karikatürize ederek şöyle söyleyebiliriz: fiilen ne kadar genişlerse, yoğunluğu ne kadar artarsa artsın, tutumluluk sorunu yönetim etrafında dönen* düşünümün merkezinde yatıyor. Tutumluluk sorunu, 16. ve 17. yüzyıllardan 18. yüzyılın başına kadar siyasi düşünümü çok uğraştırmış bir başka sorunun yerini almış olmasa da, onu sollamış, geri plana itmiş, marjinalize etmiş oldu, bu da kuruluş [*constitution*] sorunuydu. Monarşi, aristokrasi, demokrasi, bütün bu sorunlar ortadan kaybolmuyor tabii ki. Ama 17. ve 18. yüzyılın en temel, merkezi sorunları bu konularken, 18. yüzyılın sonundan itibaren, 19. yüzyıl boyunca ve en çok da günümüzde, en temel sorun devletlerin kuruluşu olmaktan çıkıp yönetimin tutumluluğu etrafında döner oldu. Yönetimin tutumluluğu sorunu, liberalizm sorunu demek. Dolayısıyla şimdi geçen sefer bahsettiğim bazı noktaları, tekrar ele alarak biraz açmak ve netleştirmek istiyorum.

Geçen sefer, tutumlu yönetim fikrinin, daha doğrusu düzenleyici ilke olarak tutumlu yönetimin, kabaca devlet aklıyla ve devlet aklının hesaplarıyla, teorik ifadesini ekonomi politikte bulan bir doğrulama sisteminin birbirine bağlanması temeline dayandığını göstermeye çalışmıştım. Ekonomi politiğin ortaya çıkışı ve daha az yönetim sorunu, bunların birbirine bağlı olduğunu açıklamaya çalışmıştım. Ama bu bağlanmanın doğasını netleştirmek lazım. Ekonomi politiğin devlet aklına bağlanmasından bahsetmek, ekonomi politiğin bir tür yönetim modeli sunduğu anlamına mı geliyor? Devlet adamlarının ekonomiyle ilgilenmeye, ekonomistleri dinlemeye başladığı anlamına mı geliyor? Ekonomik model, yönetim pratiğinin düzenleyici bir ilkesi mi oldu? Tabii ki bunları kastetmiyorum. Demek istediğim şeyin özü ve seviyesi bunlardan

mektup (A. H. Smyth, *The Writings of Benjamin Franklin*, New York, Macmillan, 1905-1907, cilt II, s. 168), alıntılan: D. R. McCoy, "Benjamin Franklin's vision of a republican political economy for America", *The William and Mary Quarterly*, 3. dizi, cilt 35 (4), Ekim 1978, s. 61: "A virtuous and laborious people could always be 'cheaply governed' in a republican system."

(*) M. Foucault ekliyor: ve karşısına çıkan.

biraz farklı. Yönetimin icrası ve hakikat rejimi arasındaki bağıllığın ilkesi şu: [...] 16. ve 17. yüzyıllarda, hatta Orta Çağ'dan itibaren, yönetimin müdahalelerinin, regülasyonunun ve ihtiyatının en önemli nesnelere birine dayanıyor. Esas olan da bu alan. 18. yüzyıldan itibaren hakikat rejimini kuracak olan bir mekanizma ve alana dönüşecek olan ekonomi teorisi değil. Kolayca görülebileceği üzere bu hakikat rejiminin olduğu mekânı, sınırsız kuralcı bir yönetimle sıkıştırmak yerine –bütün mesele de bu–, en az müdahaleye maruz kalarak işleyebilmesini sağlamak gerekiyor. Bu sayede hakikatini oluşturabilecek ve bir kural, bir norm olarak yönetim pratiğine sunabilecektir. Bu hakikat mekânı tabii ki ekonomistlerin kafasının içi değil, piyasadır.

Daha açık konuşalım. Kelimenin en genel, Orta Çağ'da, 16. ve 17. yüzyıllarda geçerli olan anlamına göre piyasanın temel olarak bir adalet sahası olduğunu söyleyebiliriz. Hangi anlamda adalet sahası? Birkaç anlamda. İlk olarak son derece sıkı ve hızla çoğalan kuralların geçerli olduğu bir yerdi. Piyasaya sunulan ürünler, bu ürünlerin kökenleri, ödenmesi gereken vergiler, satış prosedürleri, fiyatların belirlenmesi... Piyasa/pazar [*marché*] bütün bunları düzenleyen kuralların mevcut olduğu bir yerdi. Piyasanın bir adalet sahası olmasının bir diğer sebebi, piyasanın belirlediği satış fiyatının hem teorisyenler, hem de aktörler tarafından adil olarak kabul edilmesi, adil fiyat² olarak addedilmesiydi. Yani, üretim için harcanmış emeği göz ardı etmeyen ve hem üreticinin ihtiyaçlarını karşılayan, hem de tüketiciyi tatmin eden bir fiyat. Öyle ki piyasa bir dağıtıcı adalet sahası oluyordu. Zira piyasa kuralları, gıda ürünleri gibi en temel ürünler söz konusu olduğunda, en fakirler olmasa

- 2 Orta Çağ'da skolastik felsefe Aristoteles'in denkleştirici adalet kuramından (*Nikomakhos'a Etik*) yola çıkarak bu adil fiyatı (*justum pretium*) mübadelenin ideal modeli olarak belirlemişti. Bkz. S.L. Kaplan, *Bread, Politics and Political Economy in the Reign of Louis XV*, Lahey, Martinus Nijhoff, 1976: "Polis şefleri, komiserler, tahl ölçücüler ve memurlar sürekli temin etmek zorunda olduklarını düşündükleri "adil fiyat" için ısrar ediyorlar. [...] Adil olmak için fiyatların ne üreticileri öfkeli kılması, ne de tüketicileri zarara uğratması gerekir. Koşulların değiştirebileceği makul bir ideale göre belirlenirler. Bir fiyatın adil olduğunu söyleyebilmemiz için tüccarların makul bir kâr elde etmesini sağlaması ve kronik bir sefalet içinde yaşayan halka normalde olduğundan daha fazla acı çektiğimizi gerekir. Normal durumda, adil fiyat (ilahiyatçıların savunduğu gibi) tüccarların oyunlarıyla ya da yönetimin emirleriyle dayatılan değil, ortaklaşa bir değerlendirmeye belirlenen fiyattır." Bkz. J.W. Baldwin, *The Medieval Theories of the Just Price: Romanists, canonists and theologians in the twelfth and thirteenth centuries*, Philadelphia, American Philosophical Society, 1959; J.A. Schumpeter, *History of Economic Analysis*, el yazmasından derleyen: E. Boody Schumpeter, New York, Oxford University Press, 1954. Tamamlayıcı kaynak için S.L. Kaplan, *a.g.e.*, s. 441-442, not 14 bölüm II. Fiyat meselesi hakkında, bkz. *Les Mots et les Choses*, Paris Gallimard ("Bibliothèque des sciences humaines"), 1966, bölüm VI, kısım IV: "Le gage et le prix" ["Rehin ve fiyat"], tr. M. Foucault, *Kelimeler ve Şeyler*, çev. Mehmet Ali Fırlıçbay, İnce Kitabevi Yayınları, 2015 (bu adalet fiyat meselesi paramın işlevine dair ele alınmıştır).

da, daha mütevazı kesimlerin de toplumun en zenginlerinin satın alabileceği şeylere ulaşabilmesinin önünü açıyordu. Dolayısıyla piyasa bir anlamda dağıtıcı adalet mekânı haline geliyordu. Son olarak, piyasada temin edilen, piyasanın ya da piyasa kurallarının temin etmesi gereken nedir? Günümüzde sıkça kullandığımız gerçek fiyatlar mı? Hayır, temin edilmesi gereken garanti dolandırıcılığın var olmamasıdır. Başka bir deyişle tüketicinin korunmasıdır. Piyasa düzeninin amacı bir yandan malların olabilecek en adil şekilde dağıtımını sağlamak, diğer yandan da hırsızlığın, dolandırıcılığın önünü kesmekti. Yani o dönemde piyasa, belki tüccarın, ama özellikle de müşterinin risk aldığı bir alan olarak görülüyordu. O yüzden tüketicinin kalitesiz bir mal satın alma, ya da satıcının dolandırıcılığına kurban gitme tehlikesinden korunması gerekiyordu. Yani ürünlerin tabiatına ve kalitesine dair dolandırıcılığın önünün kesilmesi gerekliydi. Bu sistem –düzenlemeler, adil fiyat, dolandırıcılığın cezalandırılması– sayesinde piyasa, alışveriş esnasında ortaya çıkan ve fiyat üzerinden ifade edilen bir adalet sahası olarak işliyordu. Piyasa bir yargılama alanıydı diyebiliriz.

Fakat birazdan açıklayacağım bazı sebepler yüzünden, bu noktadan itibaren bir değişiklik meydana geldi. 18. yüzyılın ortasında piyasa artık yargılama sahası olmaktan çıkmış bir alan olarak işlemeye başladı. Bir yandan, “doğal”* mekanizmalara uyan ve uymakla yükümlü bir hale geldi. Bu doğal mekanizmalar, bütün karmaşıklıklarıyla tam olarak kavranılamasa da, o kadar kendiliğindendi ki, değiştirmeye kalkılsaydı, onlar ancak başkalaştırılmış, doğaları değiştirilmiş olurdu. Diğer yandan –ki bu ikinci faktör piyasanın bir hakikat sahasına dönüşmesini açıklıyor– piyasa doğal mekanizmalar yaratmakla kalmamış, bu mekanizmalar da serbestçe işledikleri takdirde Boisguilbert’in³ “doğal fiyat” dediği, fizyokratların “doğru fiyat”⁴ adını vereceği,

(*) Metinde tırnak içinde.

3 Le Pesant de Boisguilbert, 1646-1717 yılları arasında yaşamış, modern ekonominin öncülerinden biri olarak kabul edilen Fransız ekonomist ve yazar. Önemli eserleri: *Détail de la France* (1695) [*Fransa'nın Detayı*], *Traité de la nature, culture, commerce et intérêt des grains* (1707) [*Doğa, kültür, ticaret ve tahılın işlevi üzerine deneme*]. Fizyokratların öncüsü olarak kabul edilir. Bkz. J.A. Schumpeter, *History of Economic Analysis* ve özellikle *Pierre de Boisguilbert, ou la Naissance de l'économie politique*, Paris, INED, 1966, 2 cilt. Fakat anlaşıldığı üzere Boisguilbert “doğal fiyat” kavramını kullanmıyor. Bazı yerlerde analitik içeriği net olmasa da “oran fiyatından”, ya da “orantılı fiyattan” (satıcı ve alıcı aynı avantajı elde eder), üretimin maliyetine dair “katı fiyattan” (en düşük kabul edilebilir oran) söz ediyor.

4 Bkz. E. Depitre, önsöz, Dupont de Nemours, *De l'exportation et de l'importation des grains* (1764) [*Tabılların ihbalatı ve ihracatı*], Paris, P. Geuthner (“Collection des économistes et des reformateurs sociaux de la France”), 1911, s. XXIII XXIV: “Fizyokrat düzende doğru fiyatı belirlemek son derece kolaydı: genel piyasanın ortak ve pek değişmez fiyatıdır, serbestçe ticaret yapan

sonrasında da “normal fiyat”⁵ olarak adlandıracağımız, üretimin maliyetiyle talebin genişliği arasında makul bir ilişki kuran doğal, doğru, ya da normal, belli bir fiyatın ortaya çıkmasını mümkün kılmıştır. Piyasa, kendi doğası, doğal hakikatiyle serbest bir şekilde işlediği takdirde, mecazen doğru fiyat dediğimiz, hâlâ bazen adil fiyat olarak da geçen, ama artık bu hukuki çağrışımlara sahip olmayan bir fiyatın ortaya çıkmasını sağlar. Bu, ürünün değerinin etrafında dalgalanacak olan bir fiyattır.

Ekonomi teorisinin önemi –ekonomistlerin söylemiyle inşa edilen ve onların kafasında oluşmuş teoriden bahsediyorum–, bu fiyat ve değer ilişkisi teorisinin en büyük önemi, bu sayede ekonomi teorisinin bundan böyle son derece temel olacak bir şeye işaret etmesi: piyasanın bir tür hakikatin yansıması olması gerekir. Fiyatların kelimenin dar anlamıyla doğru olmasından, doğru veya yanlış fiyatlardan bahsetmiyorum. Bu noktada hem yönetim pratiğine, hem de yönetim pratiğinin düşünümüne dair keşfettiğimiz şey şu: fiyatlar, piyasanın doğal mekanizmalarına uydukları sürece, yönetim pratiği içinde doğru olanlarla hatalı olanları birbirinden ayırmaya yarayacak bir hakikat referansı kuruyor. Başka bir deyişle, yönetimin faaliyetini, icraatlarını, uygulamaya koyduğu kuralları incelediğimizde, yönetim pratiğinin doğrulanmasını ya da yalanlanmasını mümkün kılan şey, piyasanın doğal mekanizması ve doğal fiyatların ortaya çıkmasıdır. Alışveriş aracılığıyla üretim, ihtiyaç, arz, talep, değer, fiyat, vs. gibi faktörleri birbirine bağlayan piyasa, bu bağlamda bir doğrulama alanı, yani yönetim pratiğinin doğrulandığı ya da yalanlandığı bir mekân yaratmış oluyor.⁶ Piyasanın etkisiyle iyi bir yönetim salt olarak adaletli işleyen bir yönetim olmaktan çıkıyor. Piyasanın etkisiyle iyi bir yönetim sadece adil bir yönetim olmaktan çıkıyor. Piyasanın etkisiyle bundan böyle iyi bir yönetimin hakikatle işlemesi gerekiyor. Ekonomi politi-

ulusların arasındaki rekabetin belirlediği fiyattır.” Ayrıca bkz. Güvenlik, Toprak, Nüfus, 5 Nisan 1978 dersi, s. 369, n. 25.

5 Bkz. A. Marshall, *Principles of Economics*, Londra, Macmillan & Co., 1890 (bkz. J.A. Schumpeter, *History of Economic Analysis*, I, s. 268; II, s. 292).

6 Piyasanın doğrulama sahası ya da fiyatların hakikati olarak tanımlanması için mesela bkz. [E. Bonnot de] Condillac, *Le Commerce et le Gouvernement considérés relativement l'un à l'autre [Birbirleriyle İlişkileri Bağlamında Ele Alınan Ticaret ve Yönetim]*, Amsterdam-Paris, Jombert & Cellot, 1776, I. Kitap, Bölüm IV: “Pazarlar, ya da mübadele yapmak isteyenlerin gittiği mekânlar” (özellikle bkz. 1795 baskısında (yeni basım Paris-Cenevre, Slatkine, 1980), s. 23: “[...] fiyatlar ancak piyasa tarafından ayarlanabilir çünkü ancak piyasa dahilinde, pazar yerinde toplanmış orta-taşlar, çıkarları doğrultusunda ihtiyaçları olan şeyin değerini belirleyebilirler. Bunu ancak burada yapabilirler, çünkü mübadele edilebilir şeyler yalnızca piyasada gözler önüne serilir: sadece piyasa bazı şeylerin bolluğuyla başka şeylerin nadirliği arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarır ve bu ilişki her bu ürünün fiyatını belirler”).

ğın bütün bu meselede, yeni bir yönetim sanatının oluşturulmasında, ayrıcalıklı rolünü borçlu olduğu şey yönetime iyi bir hareket tarzı dikte etmesi değil. Ekonomi politik, teorik formülasyonu da dahil olmak üzere, yönetime kendi yönetim pratiğinin hakikat ilkesini nerede bulacağını göstermiş olduğu için (ve sadece bu sebeple, fakat bu da azımsanamaz) çok büyük önem taşır. Biraz basit ve barbarca ifade etmek gerekirse, piyasa, 18. yüzyıla kadar bir hukuk sahasıyken, geçen sene kıtlıklar, tahıl pazarları, vs. konularından⁷ bahsederken de değinmiş olduğum bütün bu farklı teknikler aracılığıyla, doğrulama adını verdiğim bir sahaya dönüşmektedir. Piyasa doğruyu, yönetim pratiğine dair doğruları söylemelidir. Piyasanın üzerinde işleyeceği hukuki mekanizmaları ya da hukuki mekanizmaların yokluğunu yöneten, dikte eden ve belirleyen de, ikincil olarak bu doğrulama rolüdür.

18. yüzyılda ekonomi politikle bağlantılı olarak, bir tür hakikat rejimiyle yeni bir yönetim aklının birbirleriyle iç içe geçmesinden bahsederken, bir tarafta bilimsel ve teorik bir söylem olarak ekonomi politiğın, diğer tarafta da ya bunun cezbettiğı, ya da herhangi bir toplumsal grubun baskısı yüzünden bunu takip etmek zorunda kalan yöneticiler olduğunu kastetmiyordum. Demek istediğim, uzun zamandır, özellikle de 16. ve 17. yüzyıllardaki devlet akli ve ticareti devletin gücünün başlıca aracı olarak gören merkantilizm rejimi dönemlerinde, yönetim pratiğinin en ayrıcalıklı ögesi olan piyasanın, bundan böyle bir doğrulama sahasına dönüştüğüydü. Bu ne yalnızca ticaret ekonomisi çağına girmiş olduğumuzdan, –ki bu kısmen doğru, ama bize kesin bir şey söylemiyor–, ne de insanların piyasanın akılsal teorisini kurmak istemelerinden –keza öyle de yaptılar, ama bu da yeterli değildi– kaynaklanıyor. Piyasanın, kendi gerçekliği içerisinde, nasıl yönetim pratiğine dair bir doğrulama sahasına dönüştüğünü kavramak lazım. Bir yandan yeni bir altın akışı, diğer yandan da para birimlerinin kısmî istikrarı, aynı dönemde süregelen ekonomik ve demografik büyüme, tarım üretiminin kuvvetlenmesi, yeni yöntem ve düşünüm araçları geliştirecek teknisyenlerin yönetim pratiğine dahil olmasıyla oluşan ve 18. yüzyılda geçerli olan belli bir parasal durumla, bazı ekonomi sorunlarının teorik forma sokulması arasında çok köşeli, ya da çok yüzeyli bir ilişki kurmalıyız.

Başka bir deyişle, piyasanın bir doğrulama sahası olarak kurulmasının tek bir sebebini* aramanın anlamlı olacağını, arasak da bulabileceğimizi sanmıyorum. Son derece temel bir fenomen olan, Batı dünyası yönetsel tari

7 Bkz. *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, 18 Ocak 1978 dersi, s. 33.

(*) M. Foucault "tek" kelimesini özellikle vurguluyor.

hinde piyasanın bir doğrulama ilkesi olarak ortaya çıkışını incelemek istiyorsak yapmak gereken, az önce sıraladığım olguları birbirleriyle ilişkilendirerek bütün bu süreci kavranır kılmaktır.⁸ Bunun neden mümkün olduğunu göstermek gerekir. Yani neden zorunlu olduğunu değil (ki bu zaten boş bir çaba olurdu), ya da neden belli mümkünler arasındaki herhangi bir mümkün olduğunu göstermek değil. Gerçeği kavranır kılan şey, onun mümkün olmuş olduğunu göstermektir, diyebiliriz. Gerçeğin mümkünlüğü onu kavranır kılan şeydir. Daha genel anlamda söylemek gerekirse, önce hukuki bir alan, ardından da bir doğrulama sahası olan piyasaya baktığımızda, hukuk ve hakikat arasında rastladığımız sayısız karşılaşmaların birini görüyoruz. Bu, hiç kuşkusuz modern Batı dünyası tarihinin en temel olgularından biridir.

Bu konuların etrafında belli sorunları ele almaya çalıştım. Mesela, delilik örneğinde. Sorun, psikiyatrların kafasında, psikiyatri denilen belli bir teori, bilim ya da bilimsel olduğu iddia edilen söylemin oluştuğunu, ve bunun kapatılma kurumlarında somutlaştığını ya da uygulamaya konduğunu göstermek değildi. Uzun zamandır var olan kapatılma kurumlarının nasıl belli bir noktadan itibaren, psikiyatrların söylemine dayanarak kendi teorilerini geliştirdiklerini ve kendilerini haklı çıkardıklarını göstermek de değildi. Psikiyatrinin doğuşunu, ilk olarak ve esasen kelimenin geniş anlamıyla hukuki mekanizmalar olarak işleyen kapatılma kurumlarından –çünkü bunlar polise dair hukuki mekanizmalardı, fakat bunun şu an bir önemi yok– yola çıkarak incelemek; bu kurumların belli bir noktadan itibaren ve tam da incelenmesi gereken belli koşullar dahilinde, nasıl doğrulama işlemleriyle desteklendiğini, aktarıldığını, değişime uğradığını göstermekti amaç.

Aynı şekilde ceza kurumlarını incelemek, onları öncelikle hukuki pratiğinin baskın ve otokratik olduğu mekân ve şekiller olarak incelemek anlamına geliyordu. Hukuk pratiklerine temelden bağlı olan bu kurumların içinden nasıl doğrulamaya dair bir pratiğin çıktığını incelemek. Bu pratik –tabii ki kriminoloji ve psikolojiyle beraber, fakat bu konumuzun özünü teşkil etmiyor–, modern ceza kavramı sorununun, kendi hukukunu sıkıntıya sokacak

8 Foucault bu terimi daha önce, Mayıs 1978'de Société française de philosophie'de verdiği, "Qu'est-ce que la critique" ["Eleştiri Nedir?"] başlıklı konferansta da kullanmıştı (*Bulletin de la Société française de philosophie*, yıl 84, n° 2, Nisan-Haziran 1990, s. 51). Açıklayıcı bir tarihin yöntemleri ve jenealojisi arasındaki farka dair: "Kabaca şöyle diyebiliriz: çoğul bir soya sahip tek bir ilkesel kökene doğru eğilen bir başlangıçtan ziyade bir jenealoji söz konusu. Yani, bir olgunun ortaya çıkışının koşullarını, ürünü değil de etkisi olduğu çeşitli belirleyici faktörler üzerinden açıklamak. Hapsedici bir ilkeyle işlemeyen bir anlaşılır kılma girişimi." Foucault tarihte anlaşılabilirlik meselesine daha önce de değinmişti, bkz. *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, 8 Mart 1978 dersi, s. 244. Başlangıç [*genèse*] ve jenealoji [*genealogie*] ayrımı için bkz. *a.g.e.*, 8 Şubat 1978 dersi, s. 121.

derecede kalbinde bulunan bir doğrulama sorusunu meydana çıkarmaya başladı. Suçluya sorulan bu hakikat sorusu şuydu: “sen kimsin?”. Gördüğünüz gibi, ceza pratiğinde “ne yaptın?” sorusunun yerine “sen kimsin?” sorusunun gelmesiyle beraber, cezanın hukuki işlevi giderek doğrulama sorunu tarafından sollanıyor, dönüşüme uğruyor ve zaman zaman baltalanıyor.

Yine aynı şekilde, “cinsellik” olgusunun soybilimini de belli kurumlar üzerinden incelemek demek, itiraf pratikleri, ahlâkın yönlendirilmesi, doktor raporları, vs. gibi öğeler içerisinde, neyin mübah neyinse yasak olduğuna karar veren cinsel ilişkilerin bir tür hukuksallığıyla “cinsellik” olgusunun temel çerçevesini oluşturan arzunun doğrulanması arasındaki takasın, karşılaşmanın hangi aşamada vuku bulduğunu tespit etmeye çalışmak demektir.

Gördüğünüz gibi, piyasa, günah çıkarma hücreleri, akıl hastanesi ya da hapisane, bunların hepsinde farklı açılarıyla bir hakikat tarihine bakıyor, ya da daha doğrusu ilk baştan itibaren bir hukuk tarihiyle birleşen bir hakikat tarihine bakıyoruz. Genel olarak yapılmaya çalışılan tarih yasaklar tarihine bağlı bir hata tarihiyken, benim önerim, hukuk tarihine bağlı bir hakikat tarihi yapılması. Hakikat tarihinden kastettiğim, tabii ki zaman içinde ortadan kaldırılan, ya da düzeltilen hataların elenmesiyle hakikatin başlangıcını yeniden tahayyül etmek değil. Hakikat tarihi, ne ideolojilerin düzeltilmesi ya da ortadan kaldırılmasıyla oluşacak, tarihte birbirini izleyen belli akılsallıkların kurulması, ne de birbirinden ayrı ve özerk hakikat sistemlerinin tasviridir. Yapılması gereken, doğrulama rejimlerinin soybilimidir, yani hukukî bir durumdan yola çıkarak, bir hakikat hukukunun oluşumunun incelenmesidir. Hukuk-hakikat ilişkisi, en ayrıcalıklı ifadesini hem hukukun, hem de doğru ya da yanlış olabilecek olanın formüle edildiği söylemde bulur. Doğrulama rejimi, herhangi bir hakikat kanunu değil, belli bir söyleme dair, doğru ya da yanlış olarak tanımlanabilecek önermelerin belirlenmesini sağlayan kuralların tümüdür.

Doğrulama rejimlerinin tarihini kurmak, hakikatin, hatanın, ideolojinin, vs. değil, doğrulamanın* tarihini çıkarmak demek, 19. yüzyıldan itibaren çeşitli şekillerde ele alınmış olan Avrupa akılsallığının [*rationalité*] bildik eleştirisine, Avrupa’daki akılsallığın aşırılığının eleştirisine girişmekten bir kez daha kaçınmak anlamına geliyor. Bildiğiniz gibi bu eleştiri 19. yüzyılın başından itibaren farklı biçimler altında sürekli yeniden gündeme gelmiştir. Romantizmden Frankfurt Okulu’na,⁹ kendisine has iktidar ağırlığıyla, akılsallık

(*) M.F.: “yargı”.

9 Foucault’nun Frankfurt Ekolu’yle ilişkisine dair bkz. “Qu’est-ce que la critique?”, *a.g.e.*, s. 42-43; “‘Omnes et singularim’: vers une critique de la raison politique”, S. McMurrin, *The Tanner Lec*

daima sorgulanmıştır. Halbuki size önerdiğim, bilmenin* eleştirilmesi, salt olarak aklın altında bulunan –monotonca diyecektim, ancak böyle bir kelime yok– kesintisiz bir şekilde baskıcı olan şeyin eleştirilmesi değil. Zira inanın, akıl yoksunluğu da aynı derecede baskıcıdır. Bilginin bu politik eleştirisi, ileri sürülen her hakikatin altında yatan iktidar hırsını ortaya çıkarmak değildir. Çünkü inanın, yalan ve hata da aynı derecede birer iktidar istismarıdır. Size önerdiğim eleştiri, doğrulamanın hangi koşullarda ve hangi etkilerle uygulandığının belirlenmesinde, yani bir kez daha belli doğrulama ve yalanlama kurallarına dair bir formülasyon şeklinin çizilmesinde yatıyor. Mesela size eleştirinin doğrulamanın hangi koşullarda ve hangi etkilerle uygulandığının belirlenmesi üzerine kurulu olduğunu söylediğimde, bu tabii ki, “bakın psikiyatri ne kadar baskıcı, çünkü yanlış” demek anlamına gelmiyor. Hatta biraz daha sofistike bir şekilde, “bakın ne kadar baskıcı, çünkü doğru” demek anlamına dahi gelmiyor. Bütün sorun, tıbbın, inançların, psikolojinin ya da psikanalizin kurallarına göre, delilik hakkında –ama bu suç veya cinsellik hakkında da olabilir– doğru ya da yanlış olabilecek söylemlerin geliştirilebilmesi için gerçekleşmesi şart olan koşulların ortaya çıkarılmasıdır.

Başka bir deyişle, analizin politik bir vasfının olabilmesi için hakikatlerin başlangıcına, ya da hataların hatırasına odaklanmamalıdır. Bir bilimin hakikati ne zaman söylemeye başladığını bilmenin ne önemi var? Doktorların cinsellik ya da delilik hakkında söylediği bütün yanlışları hatırlamak neden umurumuzda olsun? Bana öyle geliyor ki bugün politik önem taşıyan şey, belli bir noktada hangi doğrulama rejiminin oluştuğunun belirlenmesidir. Bu doğrulama rejimi sayesinde, mesela 19. yüzyıl boyunca doktorların cinsellik hakkında bir dolu saçmalık söylemiş olduğunu bugün görebiliriz. 19. yüzyıl doktorlarının cinsellik hakkında bir dolu saçmalık söylemiş olduğunu hatırlamanın politik olarak hiçbir önemi yok. Önemli olan tek şey, bugün artık yanlış olduğunu bildiğimiz birtakım şeyleri hakikatmiş gibi göstermelerini, doğru olduklarını iddia etmelerini mümkün kılanın hangi doğrulama rejimi olduğunun belirlenmesidir. Tarihsel analizin politik bir vasa sahip olabileceği nokta işte tam da budur. Politik bir önem taşıyan şey, doğrunun ya da yanlışın tarihi değil, doğrulama rejiminin tarihidir. Piyasa sorunu, ya da hakikat rejiminin yönetim pratiğiyle bağlantısı konusu hakkında size söylemek istediklerim bunlardı.

tures on Human Values, 1981, *DE*, IV, n° 291, s. 135; “Espace, savoir, pouvoir”, *Skyline*, Mart 1982), *DE*, IV, n° 310, s. 279; “Structuralisme et post-structuralisme”, G. Rautel ile söyleşi (*Te los*, İlkbahar 1983), *DE*, IV, n° 330, s. 438-441.

(*) Metinde ekleme, s. 10bis: “politik”.

Geçen sefer bahsetmiş olduğum ve biraz netleştirmek istediğim ikinci noktaya gelelim. Hatırlayacağınız gibi salt devlet aklı rejiminde yönetimselliğin, ya da yönetimselliğin eğim çizgisinin bir ucu, sınırı olmadığını anlatmıştım. Yani yönetimsellik bir anlamda sınırsızdı. O dönemde polis denen, 18. yüzyılın sonundaysa geriye yönelik bir bakışla polis devleti adını alan sistemi tanımlayan şey tam da buydu. Polis devleti, idareyle iç içe geçmiş, tamamen idarileşmiş bir yönetim, ve omuzlarında yönetimselliğin tüm yükünü taşıyan bir idare demektir.

Bu bütünlüklü yönetimselliğin, eğim çizgisi sınırsız olan yönetimselliğin tam olarak bir sınırı olmasa da; hukuk kurallarının, yargıçların ve hükümdarın iktidarı icra hakkının nereden geldiğini ve hükümdarın eyleminin hangi hukuki sınırlara dahil edilebileceğini sorgulayan hukuk söyleminin fiilen ona bir karşı güç oluşturduğunu göstermeye çalışmıştım. Yani tamamen dengesiz, devlet aklı içinde tamamen sınırsız değil, daha ziyade birbirinin nispeten dışında bulunan iki öğenin oluşturduğu bir sistem.

Yeni sistem içerisinde, 18. yüzyılda geliştirilen yeni yönetim aklında, tutumlu yönetim sisteminin, ya da daha az devlet sisteminin de beraberinde çok farklı bir şey getirdiğini anlatmıştım. Bu bir yandan bir kısıtlama ve diğer yandan içeriden gelen bir kısıtlamaydı. Her ne kadar içeriden de olsa, bu kısıtlamanın doğasının hukuktan çok da farklı olduğunu sanmamak lazım. Bu, her şeye rağmen ve her zaman için hukuki bir kısıtlama. Sorun da tam olarak bu kısıtlamanın, yeni yönetim aklı rejiminde, özden kısıtlı bu yönetim aklında nasıl hukuk kapsamında formüle edilebileceği. Sorunun neden farklı olduğunu görüyorsunuz. Eski devlet aklı sisteminde sınırsız bir yönetimsellik ve ona dışarıdan karşı koyan bir hukuk sistemi vardı. Bu hukuk sisteminin muhalefeti son derece somut ve iyi bildiğimiz politik sınırlar içerisinde işliyordu: bir tarafta kraliyet iktidarı, diğer taraftaysa yargı kurumlarının savunucuları. Şimdiye karşılaştığımız yeni sorun şu: yönetimselliğin kendisini kısıtlaması gerekiyor. Fakat, yönetimin felç olmasına ve en önemlisi, en somut örneği piyasa olan ve bu sebeple riayet edilmesi gereken hakikat sahasının tıkanmasına yol açmadan bu kısıtlamayı nasıl hukuki bir çerçeveye oturtacağız? Basitçe ifade etmek gerekirse, 18. yüzyılın sonundan itibaren karşılaştığımız sorun şu: ekonomi politik diye bir şey varsa, kamu hukuku neye dönüşmektedir? Yönetimin, hukuki sebeplerden ziyade fiilî sebeplerden dolayı ya da daha doğrusu hakikat sebepleri dolayısıyla müdahale etmekten kesinlikle kaçınması gereken en azından bir, veya kuşkusuz birkaç alan olduğuna göre, kamu hukukunun icrasını belirlemesi gereken hukuku hangi temeller üzerine otur

tabiliriz? Hakikate riayet etmekle yükümlü, kısıtlanmış iktidar ve yönetim, bu riayeti nasıl uyulması gereken kanunlarda ifade edebilir?*

Fransa'da uzun zaman boyunca, hatta geçtiğimiz yıllara kadar, hukuk fakültelerinin aynı zamanda, ekonomist ve hukukçuları rahatsız eden bir şekilde ekonomi politik fakülteleri de olmasının kökeninde, kuşkusuz biraz aşırıya kaçarak söylüyor olsak da, tarihsel ve temel bir olgu yatıyor: ekonomi politiği, yani piyasa özgürlüğünü, kamu hukuku, yani kamu gücünün kısıtlanması sorununu göz önünde bulundurmadan ele almak imkânsızdır.

Bunun kanıtını son derece somut ve net bir şekilde bazı olgularda görebiliriz. İlk ekonomistlerin hepsi aynı zamanda kamu hukukunu da sorgulayan hukukçulardı. Mesela, özellikle ceza hukuku kalıplarıyla kamu hukuku teorize eden Beccaria aynı zamanda ekonomistti.¹⁰ Adam Smith:¹¹ diğer metinlerine bakmadan, yalnızca *Milletlerin Zenginliği*'ni okuduğunuzda dahi kamu hukuku sorununun, analizinin tamamına yayılmış olduğunu görürsünüz. Kamu hukuku teorisyeni Bentham da aynı zamanda ekonomistti ve ekonomi politik kitapları da yazdı.¹² Ekonomi politik sorununun kamu gücünün kısıtlanması sorununa kökten bir şekilde bağlı olduğunu gösteren bu faktör-

(*) Foucault ekliyor: "Ekonomi politik ve kamu hukuku arasında, bize şu an oldukça tuhaf gözükken bu birleşme..." [tamamlanmamış cümle].

10 Cesare Bonesana, Beccaria Markisi (1738-1794), 1764'te Livorno'da basılan ünlü deneme *Dei delitti e delle pene*'nin (*Suçlar ve Cezalar*) yazarı. 1769'da, Milano'da yeni kurulan *scienze camerali e economiche* makamına getirilmiştir. İki yıl sonra burayı terk edip Milano idarî kurumlarında çalışmaya başlamıştır. Ders notları ilk kez 1804'te P. Custodi tarafından yayınlanmıştır: *Elementi di economia pubblica (Scrittori italiani di economia politica: Parte moderna)*, cilt XI ve XII, Milano, G. G. Destefanis. Ayrıca bkz. *Discours de M. le Marquis Cesare Beccaria Bonesana... professeur royal de la chaire nouvellement établie par ordre S. M. impériale pour le commerce et l'administration publique, prononcé à son installation dans les écoles Palatines*, fr. çev: J.-A. Comparet, Lozan, F. Grasset, 1769 (orijinal başlık: *Prolusione letta dal regio professore Marchese Cesare Beccaria Bonesana nell'apertura della nuova cattedra di scienze camerali ultimamente comendata da S. M. I. R. A., Floransa, G. Allegrini e comp., 1769*). Ve *Principes d'économies politique appliqués à l'agriculture par l'auteur du "Traité des délits et des peines"*, fr. çev.: ***, Paris, V. Bouchard-Huzard, 1852. "Ekonomiye dair yazdıklarının çoğunluğu hükümet raporlarından ibaretti" (J. A. Schumpeter, *Histoire de l'analyse économique*, cilt I, s. 255; Beccaria'nın "İtalyan Adam Smith" olduğunu söylüyor, a.g.e., s. 256). Bkz. *Atti digoverno, Edizione nazionale* tarafından on yedi cilt olarak basıma hazırlanmakta (5 cilt basıldı: cilt VI-X, 1987-2000). Bu yazılar çok çeşitli konuları kapsıyor: para, madenler, ağırlık ölçümleri, imalathaneler ve ticaret, fuar ve pazarlar, vs. Bu bilgilerin kaynağı: Ph. Audegean'ın yeni yayınlanan doktora tezi, "Philosophie réformatrice. Cesare Beccaria et la critique des savoirs de son temps: droit, rhétorique, économie" (Paris I-Sorbonne Üniversitesi, 2003).

11 Adam Smith (1723-1790), *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Londra, W. Straham ve T. Cadell, 1776 / *Ulusların Zenginliği*, tr. çev. Metin Saltoğlu, Palme Yayıncılık, 2006.

12 Bkz. *Jeremy Bentham's Economic Writings*, [yukarıda, s. 27, not 9], ve T. W. Hutchison, "Bentham as an economist", *Economic Journal*, LXVI, 1956, s. 288-306.

lerin yanı sıra, aynı sorunla 19. ve 20. yüzyıllar boyunca ekonomi yasamaları, yönetim ve idarenin ayrılığı, idare hukukunun kuruluşu, özel idare mahkemelerinin gerekliliği,¹³ vs. konularında da karşılaşırız. Yani geçen sefer bahsettiğim yönetim aklının kendi kendini kısıtlaması hukuku ortadan kaldırmıyor, daha ziyade hakikat sorunlarının mecbur kıldığı, politik iktidarın icrasının hukuken kısıtlanması sorununu doğuruyor.

Kısacası, kamu hukukunun ağırlık merkezinin kaydığını söyleyebiliriz. Kamu hukukunun en temel, en önemli sorunu bundan böyle, 17. ve 18. yüzyıllardaki gibi, hükümlanlığın temelini ne olduğu, hükümlanın meşruiyet koşullarının neler olduğu, hangi koşullarda yetkilerini meşru bir şekilde uygulayabileceği soruları değil; kamu gücünün icrasının önüne nasıl hukuki sınırlar çekilebilir sorusudur. Bunun için 18. yüzyılda ve 19. yüzyılın başında iki farklı yöntem önerildi. Bunların ilki, devrim Fransası'yla bir köprü oluşturan aksiyomatik, hukuksal-tümdengelimli ya da Rousseaucu diyebileceğimiz yöntem.* Bu ne anlama geliyor? Yönetimden, ya da yönetimin zorunlu kısıtlanmasından değil, hukuktan, en klasik haliyle hukuktan yola çıkmak gerektiği; yani önce her bir bireyin en doğal ve kökten haklarının neler olduğunu belirlemeye çalışılması, ardından bunların kısıtlanmasının hangi koşullarda, hangi sebeple, hangi ideal veya tarihsel usuller aracılığıyla kabul edildiğinin tanımlanması anlamına geliyor. Aynı zamanda feragat edilmesi kabul edilmiş haklar ve bunlara karşılık feragat edilmesi kabul edilmemiş, dolayısıyla hiçbir koşulda, hiçbir yönetim veya politik rejim altında devredilemez hakların tanımlanmasıdır. Son olarak, hakların dağılımının, hükümlanlığın alanının ve hukuki kısıtlamalarının belirlenmesinin ardından ve ancak bu aşamadan itibaren, hükümlanlığı oluşturan çerçeve doğrultusunda, yönetimin yetkilerinin sınırlarına dair bir çıkarsama yapabiliriz. Daha basit ve net bir şekilde söylemek gerekirse bu yöntem, insan haklarından yola çıkıp, hükümlanlığın kuruluşundan geçerek yönetimsellik kısıtlanmasına varır. Kabaca devrimci diyebileceğimiz bir yöntem. Meşruluk ve hakların devredilmezliği sorusunun, daha ilk baştan, toplumun, devletin, hükümlanın ve yönetimin ideal ya da gerçek bir şekilde yeniden başlatılması esasına dayanarak sorulması. Gördüğümüz gibi, politik ve tarihsel olarak devrimcilerin seçtiği bu yaklaşım, geriye dönük [*rétroactif*], hatta geriyle etkileşimli [*rétroactionnaire*] bir yaklaşım. Zira, hukukçuların sürekli olarak 17. ve 18. yüzyılların devlet aklının karşısına koyduğu kamu hukuku sorununun tekrar ele alınmasına dayanıyor. Bu

13 M. Foucault bu konuya 21 Şubat 1979 dersinde yeniden değinmiyor (aşağıda, s. 147'ten itibaren).

(*) Metinde (s. 15) diğer yöntem "tümevarımcı ve tezduel" olarak adlandırılıyor.

bağlamda 17. yüzyılın doğal hukuk teorisyenleriyle, Fransız Devrimi'nin hukukçu ve yasakoyucuları arasında bir devamlılık görüyoruz.

Diğer yöntem ise, hukuktan değil de yönetim pratiğinin kendisinden yola çıkıyor. Yönetim pratiğini kendisinden yola çıkararak incelemeye çalıştığımızda, onu hangi doğrultuda inceliyoruz? Yönetimselliğin önüne çizilmiş bilfiil sınırlar doğrultusunda. Bu bilfiil sınırlar tarihten, geleneklerden, tarihte belirli olgulardan kaynaklanabilir. Ama aynı zamanda, yönetimselliğin hedefleri, üzerinde durduğu öğeler, ülkenin zenginlikleri, nüfusu, ekonomisi vs. doğrultusunda belirlenmiş cazip ve doğru sınırlar da olabilir. Kısacası yönetimin, yönetim pratiğinin, bilfiil sınırlarının, cazip sınırlarının analizi. Buradan hareketle, yönetimin dokunmasının çelişkili ya da abes olacağı şeyler belirlenir. Hatta radikal bir şekilde, yönetimin dokunmasının faydasız olacağı şeylerin belirlenmesi. Yani bu yaklaşımı izlersek eğer, yönetimin yetki alanı bundan böyle, yönetimin neyi yapması ya da yapmamasının faydalı ya da faydasız olacağı üzerinden tanımlanacaktır. Yönetimin yetki alanının sınırı, yönetim müdahalelerinin faydasının sınırlarına göre çizilecektir. Yönetime her an, icraatının her aşamasında, eski ya da yeni her kurumuna dair şu sorular sorulacak: Bu faydalı mı? Niçin faydalı? Hangi sınırlar dahilinde faydalı? Hangi noktadan itibaren faydalı? Hangi noktadan itibaren zararlı olabilir? Bu, "temel haklarım nelerdir ve onları hükümranın karşısında nasıl savunabilirim?" devrimci sorusundan tamamen farklı bir soru dizisi. Ama radikal bir soru, İngiliz radikalizminden gelen bir soru. İngiliz radikalizminin fayda sorunu.

İngiliz politik radikalizminin, faydacı ideolojinin politik düzeye yansımından ibaret olduğunu sanmamak lazım. Aksine, içeriden gelen, iyi dışı nülümüş, sürekli olarak felsefi, teorik ve hukuki öğelerle zenginleşmiş ve yönetim pratiğinden yola çıkarak yetki alanını faydacı bir şekilde tanımlayan bu yaklaşım. Faydacılık bu noktadan itibaren bir felsefe ya da ideolojiden tamamen farklı bir şeye dönüşüyor. Faydacılık bir yönetim teknolojisi. Tıpkı devlet aklı döneminde kamu hukukunun, devlet aklının sınırsız yokuş çizgisine limiti koymaya çalışan bir düşünüm şekli, ya da hukuk teknolojisi olması gibi.

"Radikalizm" ve "radikal" sözcükleri üzerinde biraz durmak istiyorum. "Radikal" sözü İngiltere'de (sınırım ilk olarak 17. yüzyılın sonu veya 18. yüzyılın başında), ilginç bir şekilde, hükümranın hakiki ya da olası istismarı karşısında doğal haklarını, Anglo-Saksonların Normanlar tarafından işgal edilmeden önceki (bundan size iki ya da üç yıl önce bahsetmiştim)¹⁴ do

14 Bkz. "Il faut défendre la société", a.g.e., 4 Şubat 1976 dersi, s. 84'ten itibaren ("radikalizm" sözcüğü Foucault tarafından kullanılmıyor). Bkz. Foucault'yu gayet iyi tanıyan Ch. Hill'in eserleri

nemden beri sahip oldukları doğal hakları savunanları belirtmek için kullanılmıştı. Radikalizm budur. Kamu hukukunun tarihsel düşünümleri aracılığıyla temel haklar olarak saptayabileceği doğal hakların savunulması. Şimdiyse İngiliz radikalizmi, “radikal” kelimesi, yönetime, ya da daha genel olarak yönetimselliğe, sürekli olarak onun faydası ya da faydasızlığı sorusunu soran akıma işaret ediyor.

Sonuç olarak iki farklı yöntem görüyoruz: esas olarak kamu hukuku etrafındaki geleneksel konular etrafında oluşan devrimci yöntem ve esas olarak yönetim aklının yeni ekonomisi etrafında oluşan radikal yöntem. Her ikisi de yasanın farklı bir şekilde yorumlanmasına tekabül ediyor. Bir taraftan, aksiyomatik ve devrimci yöntem yasayı nasıl algılıyor? Bir iradenin ifadesi olarak. Yani bir irade-yasa sistemi kuruyor. İradenin sorununu bütün hukuk tartışmalarının temelinde görürsünüz, bu da bir kez daha bu sorunun temel olarak bir hukuk sorunu olduğunu kanıtıyor. Yasa bir iradenin, bireylerin feragat etmeyi kabul ettiği ve etmediği hakları belirten toplu bir iradenin ifadesi olarak algılanıyor. Radikal ve faydacı sorundaysa yasa, kamu gücünün müdahale alanıyla bireylerin bağımsızlık alanını ayıran bir sözleşmenin sonucu olarak algılanıyor. Buradan hareketle aynı derecede önemli bir başka ayrıma geliyoruz. Bir tarafta özgürlüğün hukuki bir algılaması mevcut: her bireyin doğal olarak sahip olduğu, bir kısmından feragat edeceği ya da etmeyeceği belli özgürlükler vardır. Diğer taraftaysa, özgürlük belli temel hakların icrası olarak değil, yönetilenlerin yönetenlere karşı bağımsızlığı olarak algılanıyor. Tamamen heterojen iki farklı özgürlük kavrayışıyla karşı karşıyayız. Biri insan haklarından, diğeri de yönetilenlerin bağımsızlığından yola çıkıyor. İnsan hakları sistemiyle, yönetilenlerin bağımsızlığı sisteminin birbirleriyle kesişmediği söylenemez, fakat farklı tarihsel kökenlerden geliyorlar ve aralarındaki farklılık, heterojenlik son derece büyük bir öneme sahip. Günümüzde insan hakları konusuna, farklı ülkelerde nasıl ve ne şekilde savunulduklarına dikkat ederek baktığımız anda, bazı durumlarda meselenin hukuki olarak insan hakları meselesi olduğunu, bazı durumlardaysa yönetilenlerin bağımsızlığının bu yönetimsellik çerçevesi içerisinde belirtilmesi ve savunulması meselesi olduğunu görürüz.

Kamusal gücün hukuken ayarlanmasının iki farklı yolu, iki farklı kanun anlayışı, iki farklı özgürlük anlayışı. Bu muğlaklığın, 19. yüzyıl ve hatta 20. yüzyıl liberalizminin belirleyici bir özelliği olduğunu söyleyebiliriz. Öz-

gürlüğe ve hukuka dair bu iki farklı yolun, iki farklı anlayışın, birbirinden ayrı, birbiriyle çelişkili ve uyumsuz, birbirine yabancı iki sistem olduğunu söylemiyorum. İki farklı tarzın, iki heterojen yöntemin söz konusu olduğunu söylüyorum. Heterojenliğin dışlayıcı bir ilke olmadığını hatırlatalım. Heterojenlik beraber varolabilmeyi, kesişmeleri, buluşmaları engellemez. Eğer fazlasıyla basitleştirici bir yaklaşıma düşmek istemiyorsak, diyalektik olmayan bir mantık yürütmemiz şart. Zira diyalektik mantık ne anlama geliyor? Diyalektik mantık, birbiriyle zıt, çelişkili öğeleri homojen bir düzeyde ele alır. Bu diyalektik mantığın yerine, strateji mantığı adını vereceğim bir mantığı yürütmeyi öneriyorum. Strateji mantığı, karşıt unsurları homojen bir düzeyde buluşturup tek bir birime indirgemeye çalışmaz. Strateji mantığının işlevi, farklı öğeler arasında, farklılıklarını görmezden gelmeden, nasıl bağlantılar olabileceğini anlamaya çalışmaktır. Strateji mantığı heterojen unsurların bağlantısının mantığıdır, karşıt unsurların homojenleştirilme mantığı değildir. Diyalektik mantığı bir kenara bırakalım ve insan haklarının aksiyomatik temelleriyle, yönetilenlerin bağımsızlığının faydacı hesabını bir arada tutabilen bağlantıların neler olduğuna bakalım (bu derste size bunu göstermeye çalışacağım).

Bu konuyla ilgili eklemek istediğim bir şey var, fakat sanırım fazla uzun olacağından ileride tekrar döneceğim.* Buradan hareketle, kısaca başlangıçta değindiğim piyasa meselesine dönmek istiyorum. Bu daha sonra da yeniden döneceğim bir konu.¹⁵ Fakat şimdiden altını çizmek istediğim şu: bu iki heterojen sistem –bir yanda devrimci aksiyomatik, kamu hukuku ve insan

(*) M. Foucault burada metnin 18-20 sayfalarını hızlı bir şekilde geçiyor:

“Amerikalı devrimcilerin söylemlerinde kuşkusuz bunun birçok örneğini bulabiliriz. Belki de devrimci düşünüm tam da budur: bağımsızlığın faydasıyla hakların aksiyomatliğini beraber düşünmek (Amerikan devrimi).

[s. 18 devam] Bu heterojenliği dönemin düşünürleri gayet iyi kavramıştı. Bentham, Dumont, insan hakları. İki asır boyunca oldukça hassas kaldı, çünkü bu yöntemler arasında herhangi bir tutarlılık ve denge asla bulunamadı. Son derece yaygın olarak, her ne kadar bazı geriye dönüşler olsa da, kamusal gücün faydacı bir şekilde düzenlenmesi, hükümlanlık aksiyomatığının doğal haklar üzerinden ifadesinin önüne geçti. Müşterek fayda (müşterek iradeden ziyade) yönetim sanatının temel eksenini oluşturdu.

[s. 19] Genel yokluğu çizgisi, fakat biri diğerini ortadan kaldırmıyor. Üstelik her birinin diğeriyile benzer sonuçlar üretmeleri mümkündür. Fakat bunları üst üste koymak kuşkusuz imkânsızdır. Hükümlanlığın aksiyomatığı, feragat edilemez haklar üzerinde öylesine etkilidir ki, yönetim sanatına yer bırakmaz. Kamusal gücün icrası ancak, hükümlanın hukukun, son derece net bir şekilde müşterek irade olarak belirlenmesiyle mümkün olabilir, böylece temel hakların icrası salt bir ideale indirgenecektir. Totaliter eğilim. Fakat aynı şekilde faydanın radikallığı da, bireysel fayda/müşterek fayda ikilemi üzerinden, genel faydayı, bireysel faydanın üzerine çıkarmak durumunda kalacaktır. Bunun sonucu olarak yönetilenlerin bağımsızlığı sonsuz düzeyde aşağı çekilir.

[s. 20] Sınırsız genişlikte yönetimsellik eğilimi.”

15 Bkz. aşağıda, 28 Mart 1979 dersi, s. 219’dan itibaren.

hakları, diğer yanda yönetimin zorunlu kısıtlanmasından hareketle yönetilenlerin bağımsızlık sahasını belirleyen faydacı ve deneysel yöntem– arasında tabii ki sürekli bir bağlantı, bir dizi köprü, geçiş noktası mevcut. Mesela mülkiyet hakkının tarihine bakın.* Açıkça görülüyor ki, (bundan derste bahsedeceğim) iki sistemden biri yeteri kadar güçlüydü ve ayakta kalabildi, diğeriye zaman içinde geriledi. Güçlü olan ve ayakta kalan tabii ki kamusal gücün hukukî sınırlarını yönetsel faydacılık üzerinden belirleyen yöntem oldu. Bu eksen Avrupa’da liberalizmin tarihini belirlemekle kalmayacak, Batı dünyasında kamusal gücün tarihine damga vuracaktı. Dolayısıyla bireysel fayda ve müşterek fayda, bireylerin faydası ve topluluğun faydası, kısacası fayda meselesi, kamusal gücün sınırlarının belirlenmesinin ve kamu hukukunun, idarî hukukun oluşumunun en temel kriteri olacaktı. 19. yüzyılın başından itibaren, fayda meselesinin, giderek hukukun tüm geleneksel sorunlarını kapsadığı bir evreye girdik.

Burada bir noktaya dikkat çekmek istiyorum. Az önce piyasadan bahsederken, yeni yönetim aklının dayanak noktalarından birinin piyasa olduğunu görmüştük. Piyasayı mübadele mekanizması ve değer-fiyat ilişkisine dair doğrulama sahası olarak tanımlıyoruz. Şimdi de yönetim aklının bir başka dayanak noktasıyla karşı karşıyayız. Bu dayanak noktası, kamusal gücün kurulması ve müdahalelerinin fayda ilkesine tâbi tutulması. Piyasa açısından mübadele, kamusal güç açınsansa fayda. Mübadele değeri ve ekonomik işlemlerin kendiliğinden doğrulanması, faydacı müdahaleler ve kamusal gücün icraatlarının iç hukuku: yönetim aklı kendi kısıtlamasının temel ilkelerini işte böyle ifade ediyor. Bir yanda mübadele, diğer yanda fayda. Tüm bunların üzerindeyse, ikisini de kapsayan –hem, piyasa doğrulama demek olduğu için, piyasa kapsamında uymak gereken mübadeleyi, [hem de] kamusal güç ancak faydalı olduğu alanda işleyebileceği için, onu kısıtlayan faydayı kapsayan– genel bir kategori olarak çıkar bulunuyor. Zira hem mübadelenin temelinde yatan, hem de faydanın kriteri olan unsur çıkardır. Yönetim aklının 18. yüzyılın başında oluşan modern yapısı, yani temel özelliği kendi kısıtlamasının ilkesini aramak olan yönetim aklı, çıkar üzerinden işleyen bir akıldır. Fakat bu çıkar, eskiden olduğu gibi devlet aklının sadece kendisine dayanan, kendi büyümesini, zenginleşmesini, kendi halkını ve kuvvetini öne koyan bir çıkar değildir artık. Yönetim aklının uyması gereken çıkar ilkesi, bireysel çıkarlar ve müşterek çıkarlardan, toplumsal fayda ve ekonomik kârdan, piyasa dengesi

(*) M. Foucault ekliyor: iki [düyulmayan bir kelime] içinde de gayet iyi işlediğini ve [düyulmayan bir kelime] şekilde işlediğini görürsünüz.

ve kamusal güç düzeninden oluşan karmaşık bir oyundur. Temel haklar ve yönetilenlerin bağımsızlığı arasında oynanan karmaşık bir oyundur. Bu yeni yönetim aklında yönetim, çıkarları manipüle eden bir şeydir.

Daha somut olarak şöyle diyebiliriz: yönetimin bireyler, eylemler, sözler, zenginlikler, kaynaklar, mülkiyet, haklar vs. üzerinde etki sahibi olmasını sağlayan şey çıkarlardır. Daha net bir şekilde söyleyelim, oldukça basit bir tema: daha önceki düzende hükümdarın, kralın veya devletin üzerinde etki sahibi olduğu, üzerinde etki sahibi olma meşruiyetine sahip olduğu şey neydi? Her şey, tüm topraklar. Kral çoğu zaman (her zaman değil) krallığın sahibi olarak görülürdü. Bu konumu sayesinde istediği müdahalelerde bulunabilirdi. Ya da en azından bir bölgenin sahibiydi. Tebaa üzerinde söz hakkı vardı, çünkü tebaa hükümdarla kişisel bir ilişki içindeydi ve bu sayede tebaanın hakları ne olursa olsun hükümdar onlar üzerinde söz sahibiydi. Başka bir deyişle, hükümdarlık veya bakanlar aracılığıyla şeyler ve kişiler üzerinde doğrudan etkide bulunan iktidardır, yönetimdi.

Yeni yönetim aklıyla beraber –eski yönetim aklıyla yeni yönetim aklı arasındaki, devlet aklıyla, daha az devlet aklı arasındaki ayrışma noktası tam da bu–, artık yönetimin müdahalede bulunmasına gerek kalmadı. Yönetim şeyler ve kişiler üzerinde doğrudan etki sahibi değil. Ancak ve ancak çıkarlar doğrultusunda müdahale etmesini sağlayacak meşruiyete sahip olabilir. Bu müdahaleyi ancak bireylerin ya da topluluğun çıkarları, bir bireyin çıkarlarının topluluğun çıkarlarıyla çatışması vs. gerektirebilir. Yönetim sadece çıkarlarla ilgilenir. Yeni yönetimin, yeni yönetim aklının, bireylerin, şeylerin, zenginliklerin, toprakların oluşturduğu “yönetimselliğin kendinde şeyleri” adını verdiği unsurlarla işi yoktur. Bizatihi bu şeylerle işi yoktur. Yeni yönetim aklının ilgilendiği politik fenomenler, politikayı ve politikanın hedeflerini oluşturan fenomenler, çıkarlardan oluşan fenomenler, bir bireyin, ya da belli bir şeyin, herhangi bir zenginliğin, diğer bireyleri ya da topluluğu ilgilendirmesini sağlayan faktörlerdir.

Ceza hukukunda bunun çok çarpıcı bir örneğini görürüz. Daha önce de anlatmaya çalıştığım gibi,¹⁶ 17. yüzyılda ve 18. yüzyılın başında, hükümdar cezalandırırken –işkencenin arkasında yatan esas sebep de buydu–, bizzat kendisi bir müdahalede bulunuyordu. Fiziken bir bireyin vücuduna müdahale ediyordu, ona işkence yapma hakkını, halka açık işkence hakkını veren de

16 Bkz. *Surveiller et Punir*, Paris, Gallimard (“Bibliothèque des histoires”), 1975, s. 51-58 / *Hapisbânenin Doğuşu*, tr. çev. Mehmet Ali Kılıbay, İmge Kitabevi, Ankara, 2001. Ayrıca bkz. 1972-1973 dersi, “La Société punitive” [“Cezalandırıcı Toplum”] (özet: *DI*, II, s. 456-470).

buydu: suç işlemiş ve suç işleyerek bazı kişilere, esas olarak da hükümdarın kendisine zarar vermiş bir birey üzerinde, hükümdarın bizzat kendi mevcudiyetini ortaya koyması söz konusuydu. İşkencenin olduğu, geçerli kılındığı ve temelinin atıldığı saha burasıydı.

Peki 18. yüzyıldan itibaren, (Beccaria'nın açıkça belirttiği gibi),¹⁷ cezaların hafifliği ilkesi –bir kez daha hatırlatayım, bunun arkasındaki sebep asla insanların yükselen hassasiyeti değildi–, cezaların daha ılımlı kılınması ilkesi, neye dayanıyor? Daha önce yaptığımdan daha iyi incelemeye çalışırsak şuna dayanıyor: Bir taraftaki suç ile diğer taraftaki hükümran otorite, yani suçu cezalandırma yetkisine, gerekirse ölümle cezalandırma yetkisine sahip otorite arasına giren şey neydi? Artık yönetimin üzerinde söz sahibi olduğu tek şey olan olağanüstü ve incecik bir çıkarlar katmanıydı bunların arasına giren. Böylece cezanın, zarara uğramış insanın çıkarları, karşılanması gereken hasar vs. oranında hesaplanması gerekliliği ortaya çıktı. Fakat artık cezanın sadece başkalarının, çevrenin, toplumun vs. çıkarlarına dayanması gerekmiyor. Cezalandırma etkili bir yöntem mi? Cezalandırmanın işlevi ne? Toplum için faydalı olması için cezanın nasıl olması gerekli? İşkence etmek anlamlı mı, yoksa ıslah etmek mi gerek? Nasıl ve ne ölçüde ıslah etmeli? Bunun maliyeti nedir? Bu olağanüstü çıkar katmanının devletin müdahale edebileceği tek alana dönüşmesi, yönetim aklının yeniden yapılanmasına gönderme yapan tüm bu değişimleri beraberinde getirdi.

Bu yeni düzen içinde yönetim, artık tebaa üzerinde ve tebaadan dolayı ona ait olan şeyler üzerinde icra edilmiyor. Yönetim artık olağanüstü çıkarlar cumhuriyeti diye adlandırabileceğimiz oluşumun üzerinde icra ediliyor. Liberalizmin temel sorusu: şeylerin hakiki değerini mübadelenin belirlediği bir toplumda, yönetimin ve tüm yönetim faaliyetlerinin fayda değeri nedir?* Liberalizmin temel meseleleri işte burada ortaya çıkıyor. Burada liberalizm bu çok temel yönetim meselesini ortaya koyuyor: mesele, şeylerin değerini mübadelenin belirlediği bir düzende, liberalizme karşı olduğu öne sürülen tüm politik, ekonomik vs. sistemlerin yönetimin işlevi ve faydası sorusundan kaçıp kaçamayacaklarıdır.

17 C. Beccaria, *Suçlar ve Cezalar Hakkında*, tr. çev. Sami Selçuk, İmge Kitabevi, Ankara, 2004: "Cezaların amacı"; bkz. *Hapisbanenin Doğuşu*, s. 106-134: "Cezaların ılımlılığı"

(*) M. Foucault ekliyor: Şeylerin değerini mübadelenin belirlediği bir düzene karşı yönetimin fayda değeri. Bu nasıl mümkün olabilir?

24 Ocak 1979 Dersi

Liberal yönetim sanatının özgül özellikleri (II): (3) Avrupa dengesi ve uluslararası ilişkiler sorunu. – Merkantilizmde ekonomik ve siyasi hesap. Adam Smith ve fizyokratlara göre serbest piyasa ilkesi: yeni bir Avrupa modelinin doğuşu. – Dünya geneline yayılan bir yönetsel akılsallığın ortaya çıkışı. Örnekler: deniz hukuku konusu; 18. yüzyılda ebedî barış tasarıları. – Yeni liberal yönetim sanatının ilkeleri: “yönetsel doğalcılık”; özgürlüğün üretimi. – Liberal tahkim sorunu. Bunun araçları: (1) tehlike yönetimi ve güvenlik mekanizmasının kuruluşu; (2) disiplinci kontroller (Bentham’ın panoptikonu); (3) müdahaleci politikalar. – Özgürlüğün ve krizlerinin yönetimi.

Geçen sefer, liberal yönetim sanatının bana en temel gözüken özelliklerinden birkaçını açıklamaya çalışmıştım. Önce, ekonomik hakikat ve piyasanın doğrulama sorunundan, sonra da fayda hesabı üzerinden yönetselliğin kısıtlanması sorunundan bahsetmiştim. Şimdiyse bence aynı derecede esas olan üçüncü bir noktaya değinmek istiyorum: uluslararası dengeler, sonra da liberalizmde Avrupa ve uluslararası alan.

Hatırlarsanız, geçen sene devlet aklından¹ söz ederken, devletin içerideki hedeflerinin sınırsızlığıyla, dışarıdaki hedeflerinin sınırları arasında bir karşı kuvvet sistemi, bir tür denge olduğunu göstermeye çalışmıştım. İçerideki hedeflerin sınırsızlığı, polis devletini bizatihi var eden mekanizmaya, yani sürekli daha çok öne çıkan, keskinleşen, incelik gösteren bir yönetselliğe, önceden önüne sınır çizilmemiş bir düzenlemeye dayanıyor. Dışarıdaysa hedefler kısıtlı, çünkü tam da devlet aklının oluştuğu ve polis devletinin düzenlendiği dönemde, Avrupa dengesi adını verdiğimiz olgunun arayışını ve somut olarak düzenlenişini görüyoruz. Bu dengenin ilkesi şu: hiçbir devletin, diğerleri üzerinde, Avrupa’yı tekrar emperyal bir birliğe dönüştürmesine yetecek bir üstünlük kuramaması gerekli. Yani hiçbir devletin diğer devletlerin hepsini bastıramaması, komşularının tümüne yaptırım uygulayacak düzeye erişmemesi vs. Bu iki mekanizma arasındaki, sınırlı hedeflere sahip polis devleti ve sınırsız hedeflere sahip Avrupa dengesi arasındaki bağı kolayca

1 Bkz. *Güvenlik, Toprak ve Nüfus [Sécurité, Territoire, Population]*, op. cit., 22 Mart 1978 dersi, s. 295.

görebiliriz. Zira polis devletinin, ya da polis devletini sınırsız bir şekilde düzenleyip geliştiren iç mekanizmaların var oluş sebebi ve amacı devletin güçlendirilmesi olduğu için, her devlet de kendisini sınırsızca güçlendirmek, diğerlerine oranla kendi kuvvetini sınırsızca artırmak amacını taşır. Başka bir deyişle, rekabet oyununda en güçlü olanın, kendi içerisindeki rekabetten dolayı Avrupa'yı kapsayan çeşitli eşitsizlikler ortaya çıkar. Giderek artan bu eşitsizlikler, halk arasında ve dolayısıyla askeri güçler nazarında dengesizliğe yol açarak, Vestfalya Antlaşması'ndan beri Avrupa dengesinin engellemeye çalıştığı emperyal durumu yaratacaktır. Bu dengenin kuruluş amacı işte bunu engellemektir.

Daha net bir şekilde söylemek gerekirse, merkantilist hesaba ve merkantilizmin güçlerin ekonomik-politik hesabını düzenleyiş biçimine baktığımızda, eğer yeniden emperyal bir düzene geçiş engellenmek isteniyorsa, Avrupa dengesinin kaçınılmaz olduğunu görüyoruz. Gerçekten de merkantilizm göre devletler arasındaki rekabet, devletin zenginleşmek için ihtiyacı olan her şeyi, diğer devletlerin zenginliğinden kesebileceğini ve de doğrusunun bu olduğunu kabul eder. Birinin kazandığını ötekenden silmek gerek. Kazanç, ancak diğerinin kaybı üzerinden elde edilebilir. Yani merkantilistlere göre, ki bu bence çok önemli bir nokta, ekonomik oyun, sıfır toplamlı bir oyundur. Oyunun toplamının sıfır olmasının sebebi son derece basit bir şekilde, merkantilizm anlayışının ve merkantilizm pratiğinin parasallığa dayalı olmasıdır. Dünya üzerindeki altın miktarı belirli. Her bir devletin zenginliğini belirleyen, ölçen ve oluşturan öge altın olduğuna göre, ne zaman bir devlet zenginleşse, o altını tabii ki müşterek stoktan almış ve dolayısıyla diğer devletleri fakirleştirmiş oluyor. Merkantilist politikanın ve hesabın parasallığı, ister istemez rekabeti ancak sıfır toplamlı bir oyun olarak ele alabilmemize yol açıyor. Bunun sonucu olarak da birinin zenginleşmesi, ancak diğerinin zararına olabilir.² İşte bu sıfır toplamlı oyunda tek bir kazananın olmasını engellemek için, salt ekonomik mantığa dayanarak, –bu şekilde açıkladığımız rekabetin doğuracağı politik sonucun önüne geçmek adına– bir tür denge kurulur ve bu sayede bir noktada oyunun durdurulabilmesi sağlanır. Yani taraflar arasındaki uçurum fazla olmaya başladığında oyuna son verilir. Avrupa dengesi tam ola-

2 Bkz. Nisan 1720'de *Mercure de France*'da yayımlanan, Lawcu [Law sistemi: İskoçyalı bankacı ve ekonomist John Law'un 18. yüzyılda geliştirdiği, ticareti kolaylaştırmak ve borçları ödemek için metal paranın yerine kâğıt para kullanımını öngören ve Fransa'nın 1716-1720 yılları arasında kullandığı sistem – ç.n.] bir kalembazın dış ticaretle ilgili itadesi: "Biri diğeri kaybetmeden kazana maz." (Alıntılan C. Larrere, *L'Invention de l'économie au XVIIIe siècle*, Paris, PUF, "Leviathan", 1992, s. 102, dış ticaretin merkantilist anlayışı üzerine).

rak budur. Bir noktada tam olarak Pascalcı bir soruna³ tekabül ediyor: sıfır toplamlı oyunu durdurup, kazanımları oyuncular arasında yeniden paylaştırdığımızda ne olur? Rekabet oyununu, Avrupa dengesi diplomasisiyle durdurmak, merkantilistlerin parasalcı [*monétariste*] uygulamalarının kaçınılmaz şartı. Başlangıç noktamız budur.

Peki, size bahsetmekte olduğum yeni yönetim aklının oluşumunu kavramaya çalıştığım bu 18. yüzyılın ortasında neler olacak? Bu yeni devlet aklında, yani doğrulamasını piyada, hukuksallığını ise fiilen faydacılıkta bulan bu “daha az devlet” aklında, tabii ki her şey tamamen farklı olacak. Gerçekten de fizyokratlara ve hatta Adam Smith’e göre, serbest piyasa öyle bir şekilde işleyebilir ve işlemelidir ki, onun sayesinde doğal fiyat, ya da adil fiyatlar adını verdikleri fiyatlar ortaya çıkar. Peki, bu doğal ya da adil fiyat her koşulda kime kazanç sağlar? Sadece satıcıya değil, alıcıya da, ikisine birden. Yani rekabetin olumlu etkileri ikisi arasında eşitsiz bir şekilde bölüştürülmemiş, birinin kazancı diğerinin kaybına yol açmamış olur. Ama doğal rekabetin bu meşru oyunu, yani serbest bırakılmış rekabet ancak çift bir kazanç sağlayabilir. Fiyatın değer etrafında dalgalanması, geçen sefer fizyokratlara ve Adam Smith’e göre serbest piyasanın ortaya çıkardığını anlattığım bu dalgalanma, karşılıklı bir zenginleşme mekanizması işletiyor. Satıcı için azamî kazanç ve alıcılar için asgarî harcama. Bundan böyle ekonomi oyununun merkezinde bulunacak bu fikri liberaller şöyle tanımlıyor: bireyin olduğu gibi devletin de zenginleşmesi, uzun çapta ancak karşılıklı bir zenginleşmeyle sürdürülebilir. Komşunun zenginleşmesi, benim kendi zenginliğim için önemlidir. Merkantilist anlayışın aksine, “komşunun altını olması önemli, çünkü bu sayede benim ürünlerimi satın alabilir ve ben de bir yandan onu fakirleştirirken bir yandan da zenginleşirim” anlamında değil. Komşunun zengin olması lazım ve benim ticaretim, onunla yürüttüğüm karşılıklı ticaret sayesinde zenginleşecektir. Karşılıklı, grup halinde, bölgesel zenginleşme: ya bütün Avrupa zengin olacak, ya da bütün Avrupa fakir kalacak. Artık paylaşılacak bir pasta söz konusu değil. Rekabet oyunu sayesinde belirsizce oluşan zenginleşmeden çıkıp, karşılıklı bir şekilde düzenlenen zenginleşmenin yönettiği ekonomik tarihsellik çağına giriyoruz.

3 M. Foucault, Pascal tarafından 1654’te sunulan tesadüfün akılsal hesaplanması yöntemine gönderme yapıyor. Özellikle de “son parti veya ilk partinin orantısı” soruna: “X sayıda partiden oluşan bir oyunda, oyun tamamlanmadan hemen önce durdurulduğunda, ya da kazanılan ilk partinin ardından durdurulduğunda, diğer oyuncudan A oyuncusuna verilmesi gereken para oramı hangi kurala göre belirlenir?” (C. Chevalley, *Pascal. Contingence et probabilités*, Paris, PUF, “Philosophies”, 1995, s. 88). Bkz. Blaise Pascal, *Lettres à Fermat du 29 juillet et du 24 août 1654*, *Œuvres complètes*, I. Lafuma yay., Paris Le Seuil, 1963, s. 43-49.

Bu noktada, bana öyle geliyor ki son derece önemli ve sonuçları bugün hâlâ süregelen bir tablo oluşmaya başlıyor. Burada yeni bir Avrupa fikri şekilleniyor. Ama bu, kısmen Roma İmparatorluğu'ndan miras kalmış ve belli politik yapılardan esinlenen eski emperyal veya Carolingien Avrupa değil. Güçlerden birinin diğerlerine baskın çıkmaması için kurulmuş klasik denge Avrupası da değil. Ortaklaşa bir zenginleşme Avrupası'na geçiliyor. Avrupa, kolektif bir ekonomik özne olarak, devletler arasındaki rekabet nasıl olursa olsun, daha doğrusu devletler arasındaki rekabet doğrultusunda, sınırsız ekonomik kalkınma yolunda ilerlemesi gereken bir Avrupa.

Bu kalkınma fikri, kalkınmakta olan Avrupa fikri, liberalizmin en temel konularından biri ve gördüğümüz gibi, Avrupa dengesi temasını tam olarak ortadan kaldırmaya da, derinden etkiliyor. Adam Smith'in ve fizyokratların bu fikirlerinden hareketle, sıfır toplamı ekonomik oyun anlayışı terk edildi. Fakat ekonomik oyunun toplamının sıfır olmaması için daimi ve kalıcı girdilerin olması gerekli. Başka bir deyişle serbest piyasanın, Avrupa'nın bütün ülkelerini karşılıklı, bağlantılı ve eş zamanlı bir şekilde, toplamı sıfır olmayan bir çerçevede zenginleştirebilmesi için, Avrupa'nın etrafında ve Avrupa için gittikçe genişleyen bir piyasa yaratmak ve hatta dünya çapında mümkün olan her şeyi bu piyasaya aktarmak gerekli. Avrupa'nın zenginleşmesinin, kimisinin zenginleşip kimisinin fakirleştiği bir düzen değil, kolektif ve sınırsız bir zenginleşme olması gerektiği ilkesini belirlediğimiz anda, piyasanın küreselleşmesine tanık olmaya başlıyoruz. Avrupa'nın ekonomik kalkınmasının sınırsızlığı, buna bağlı olarak da toplamı sıfır olmayan bir oyun olması, bütün dünyanın Avrupa'nın etrafında toplanıp onunla mübadelede bulunmasını, Avrupa piyasasında kendi ürünlerini ve Avrupa ürünlerini mübadele etmesini gerektiriyor.

Tabii ki Avrupa'nın ilk defa dünya hakkında düşündüğünü veya ilk defa dünyayı düşündüğünü söylemiyorum. Sadece Avrupa'nın belki de ilk kez ekonomik bir öge, ekonomik bir özne olarak dünyayı kendi ekonomik alanı olarak algıladığını söylüyorum. Sanırım ilk kez Avrupa dünyayı, kendisi için sınırsız bir piyasa alanı olması gereken bir şey olarak görüyor. Avrupa artık hayallerini süsleyen dünya zenginlikleri önünde tamahkârlık göstermekle kalmıyor. Avrupa artık iç rekabetleri doğrultusunda daimi ve kolektif bir zenginleşme içerisinde ve bunun koşulu, piyasanın bütün dünyaya yayılması. Kısacası merkantilizm döneminde, devlet aklı döneminde, polis devleti döneminde vs. Avrupa dengesinin hesaplanması, sona erdirilmiş bir oyun olarak algılanan ekonominin sonuçlarının engellenmesi mümkün ki

lıyordu.* Bundan böyle ise, dünya çapında bir piyasanın açılması, ekonomik oyunun bitirilmemiş bir oyun olarak ele alınmasına yol açacak ve bu sayede sona erdirilmiş bir piyasanın doğuracağı çatışmaların önüne geçilmiş olacak. Ama ekonomi oyununun dünyaya açılması, Avrupa ve dünyanın geri kalanı arasında ciddi bir yapı ve statü farkı yaratacak. Yani bir yanda oyuncular olarak Avrupalılar, diğer yandaysa oyun masası olarak dünyanın geri kalanı olacak. Oyun Avrupa'da oynanacak, ama oyun masası bütün dünyaya yayılacak.

Burada piyasa ve piyasanın doğrulaması sorununa bağlı yeni yönetim sanatının en önemli özelliklerinden birini görüyoruz. Tabii ki sömürgecilik bu şekilde, bu düzenle, yani Avrupa ve dünyanın geri kalanının karşılıklı konumları üzerine düşünümle başlamadı. Çoktandır zaten başlamıştı. Modern ya da güncel anlamıyla emperyalizmin başlangıcının da bu olduğunu sanmıyorum. Bu yeni emperyalizmin oluşumuna daha sonra, 19. yüzyılda tanıklık edeceğiz. Ama Avrupa yönetim pratiği içerisinde dünya çapında yeni bir hesaplama tipinin başlangıcıyla karşı karşıya olduğumuz söylenebilir. Bu yeni dünya çapındaki akılsallığın, dünya çapında hesaplamanın ortaya çıkışının birçok işaretini görebiliriz. Ben yalnızca birkaç tanesinden bahsedeceğim.

Mesela, 18. yüzyılda deniz hukuku tarihini ele alalım. Uluslararası hukuk çerçevesinde dünya ya da en azından deniz, bir serbest rekabet alanı, denizlerde serbest dolaşım alanı olarak tahayyül edilmeye başlandı. Bunun sonucu olarak da dünya piyasaasının düzenlenmesinin zorunlu koşullarından biri haline geldi. Korsanlığın tarihi de, devletler tarafından nasıl kullanıldığı, cesaretlendirildiği, mücadele edildiği ve ortadan kaldırıldığı düşünülürse, belli hukuk ilkeleri doğrultusunda, bütün dünyayı kapsayan bu alanın kuruluşunun bir parçası olarak göze çarpıyor. Dünyanın hukuksallaştırılmasını, bu piyasaasının düzenlenmesi olarak düşünmek gerektiğini söyleyebiliriz.

Dünya çapında bir ufka sahip yönetim akılsallığının ortaya çıkmasına dair verebileceğimiz bir başka örnekse 18. yüzyıldaki uluslararası barış ve örgütlenme girişimleri. Daha öncekilere bakacak olursak –çünkü benzer girişimler 17. yüzyılda da vardı– hepsinin esas olarak Avrupa dengesi üzerine kurulduğunu görürüz. Yani devletlerin karşılıklı kuvvetleri arasındaki, önemli devletler arasındaki, ya da önemli devletlerle onlara karşı ittifak kurmuş daha ufak devletler arasındaki vs. somut denge. 18. yüzyıldan itibaren ebedi barış ve uluslararası örgüt fikirleri bence farklı bir biçimde ortaya çıkıyorlar.

(*) Metinde cümle devam ediyor, s. 5: "tarafaların kazanç ve kayıpları arasındaki fark başlangıç noktasından fazlasıyla uzaklaştığında partiyi durdurarak (Pascal'ın partinin durdurulması sorunu).

Ebedî barışın garantisi ve temeli artık her bir devletin iç kuvvetlerinin sınırlandırılmasına değil, dış piyasanın sınırsızlığına dayanıyor. Buna göre, dış piyasa genişledikçe sınırlarını kaybedecek ve ebedî barışın teminatı haline gelecektir.

Kant'ın 1795'te, 18. yüzyılın en sonunda yayınlanan ebedî barış tasarısı metnine⁴ baktığımızda, bölümlerden birinin başlığının "ebedî barışın teminatı" olduğunu görüyoruz.⁵ Peki Kant ebedî barışın teminatını nasıl açıklıyor? Şöyle diyor: Bu ebedî barışı tarih boyunca temin eden, bir gün gerçekten tarihin içinde bu barışın vücut bulabileceğini vaat eden nedir? İnsanların iradeleri, aralarındaki anlaşmalar, ortaya koydukları siyasi ve diplomatik birlikler, aralarında düzenledikleri haklar mı? Hiç de değil. Bu teminat doğanın ta kendisi.⁶ Aynen fizyokratlara göre piyasanın düzgün işlemlerini sağlayan unsurun doğa olması gibi. Peki, doğa nasıl ebedî barışın teminatı olabilir? Kant'a göre bunun cevabı gayet basittir. Doğa elbette harikulade şeyler meydana getirdi: Mesela, sadece hayvanların değil, insanların dahi olanaksız koşullarda, güneşten kavrulmuş ya da sonsuz buzlarla kaplı ülkelerde yaşayabilmelerini sağladı.⁷ Her şeye rağmen insanlar bu diyarlarda yaşıyor. Bu da dünyanın, insanların yaşayamayacağı hiçbir yerinin olmadığını kanıtlıyor.⁸ Ama insanların yaşayabilmeleri için karınlarını doyurabilmeleri, yiyeceklerini üretebilmeleri, kendi aralarında ya da başka bölgelerde yaşayan insanlarla ürünlerini mübadele edebilmeleri için belli bir toplumsal düzen kurabilmeleri gerekli. Buradan hareketle doğa insana belli zorunluluklar yüklemiştir. Bunlar bir yandan hukukî zorunluluklar olmakla beraber,⁹ diğer yandan doğa

4 I. Kant, *Zum ewigen Frieden*, Königsberg, Friedrich Nicolovius, 1795, Akademie Ausgabe, Berlin, 1912, cilt VIII, s. 341-386 / *Projet de paix perpétuelle*, Fransızcaya çeviren J. Gibelin, 5. baskı, Paris, Vrin, 1984 (M. Foucault bu çevirinin 1948'de yayınlanan ilk baskısını kullanıyor). Türkçede *Ebedî Barış Üzerine Felsefî Deneme*, çev. Yavuz Abadan, Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1960.

5 A.g.e., "Birinci ek: Ebedî Barışın Teminatı Hakkında", s. 29-35.

6 A.g.e., s. 29: "Bize bu teminatı veren doğa (*natura doedala rerum*) diye adlandırdığımız büyük san'atçıdan başkası değildir."

7 A.g.e., s. 30: "Buz denizini çevreleyen vâsi ovaların her tarafında yosunların bitmesi; bunu karların altından ren geyiklerinin bulup çıkarması, ren geyiğinin kendisinin Ostiak'ı ve Samoyed'i beslemeye ve kızağına koşulmaya yaraması; çöllerin tuzlu kumlarının deveyle, sanki bu hayvan bilhassa çöller geçilsin diye yaratılmış gibi, aşılması; yalnız bunlar bile hayranlık uyandırmaya yeter."

8 A.g.e., s. 30: "[Doğanın geçici tedbirlerinin birincisi] insanlara dünyanın her ikliminde yaşayabilmeye imkânını sağlamıştır."

9 A.g.e., s. 30: "[Doğanın geçici tedbirlerinin üçüncüsü] İnsanları, yine harp aradıkları ile, az çok hukukî münasebetlere girişmeye zorlamıştır." M. Foucault, Kant'a göre doğanın bu amacına nasıl ulaştığına (gerek zor koşullarda yaşama, gerekse hukukî münasebetlerin kurulmasına dair) değinmiyor.

bunları insana el altından dayatmış, coğrafya ve iklim gibi etrafını çeviren şeylerin tertibatına kazımıştır. Peki nedir bu tertibat?

Birincisi, insanların bireysel olarak, özel mülkiyete dayalı bir şekilde, birbirleriyle mübadele ilişkileri kurabilmesi. Doğanın bu kuralını, bu kaidesini insanlar hukukî yükümlülüğe çevirmiş, medenî hukuk böyle doğmuştur.¹⁰

İkincisi, doğa insanların dünyanın farklı bölgelerine ayrışmalarını ve her bir bölgede yaşayanların birbirleriyle, diğer bölgelerde yaşayanlardan daha ayrıcalıklı ilişkiler kurmalarını istemiştir. Doğanın bu kaidesini de insanlar devlet kurarak, birbirinden farklı, fakat birbirleriyle hukukî ilişkiler güden devletler kurarak hukukî bir temele oturtmuştur.¹¹ Dahası doğa, bu devletler arasında sadece her birinin bağımsızlığını garanti eden hukukî ilişkiler kurulmasını istemekle kalmamış, aynı zamanda devletlerin sınırlarını aşacak ticarî ilişkiler geliştirmelerini istemiş, bu da her bir devletin hukukî bağımsızlığını bir anlamda geçirgen kılmıştır.¹² Bu ticarî ilişkiler, tam da doğanın öngördüğü gibi bütün dünyayı dolaşır. Yine doğa, insanların dünyanın tamamına yayılmasına karar vermiş olduğu için bu sayede dünya vatandaşlığı hukuku ve ticaret hukuku doğacaktır. Bu büyük yapıt, yani medenî hukuk, uluslararası hukuk ve dünya vatandaşlığı hukuku, aslında doğa kanunlarının insanlar tarafından hukukî yaptırımlara dönüştürülmesinden başka bir şey değildir.¹³ Dolayısıyla hukukun bir anlamda doğa kanunlarını devraldığını söyleyebiliriz. Hukuk, doğanın dünyanın her tarafını insanlarla doldurarak zaten mümkün kılmış olduğu bir şeyi vaat eder: ebedî barışı. * Ebedî barışın teminatını doğa sağlıyor. Dünyanın tamamının meskûn olması ve ticarî ilişki ağlarının bütün dünyaya yayılmış olması bu teminata işaret ediyor. Yani ebedî barışın teminatı ticaretin küreselleşmesinde yatıyor.

10 A.g.e., s. 32-33.

11 A.g.e., s. 34: "Devletler hukuku fikri komşu ve birbirinden ayrı birçok devletin bağımsızlığına dayanır. [...]"

12 A.g.e., s. 35: "Doğa, her devletin gerek hile gerekse zor kullanarak, hatta devletler hukuku prensiplerine uygun olarak, bir araya toplamak istediği milletleri, bilgeli bir davranışla birbirinden ayırmakta ise de, aynı şekilde dünya vatandaşlığı hakkı kavramının yalnız başına zulüm ve harbe karşı yeter derecede koruyamayacağı bu milletleri, aralarındaki menfaat ortaklığı aracılığı ile yine birleştirmektedir. Burada, er geç her devlete hâkim olan ve harple bağdaşmaz ticaret zihniyetini düşünüyoruz. [...]"

13 A.g.e., s. 32: "İnsan aklının, kendisine mükellefiyet olarak yüklediği ebedî barışın gerçekleşmesinde doğanın rolü nedir; aklın emrettiği kanunları nasıl yürürlüğe koymaktadır; öyle ki, insan devlet hukuku, devletler hukuku ve dünya vatandaşlığı hukuku uyarınca, serbest bir şekilde yapması gereken şeyleri yapmadığı takdirde de, doğanın zorlamasıyla, serbestliğini kayıtlamadan, bunları yine yapmak mecburiyetinde kalmaktadır?"

(*) M. Foucault ekliyor: "öncelikle vaat ediyor."

Kuşkusuz değinilmesi gereken birçok nokta var, ama öncelikle bir itiraz cevap vermek istiyorum. Fizyokratların, Adam Smith ve Kant'ın, 18. yüzyıl hukukçularının bu düşünceleriyle uluslararası ölçüğe yayılan yeni bir politik hesap şekline tanıklık ediyor olmamız, diğer düşünce, hesap, analiz biçimlerinin ve diğer tüm yönetim pratiklerinin ortadan kalkmış olduğu anlamına gelmiyor. Evet, o dönemde bir tür küresel dünya piyasası ortaya çıktı, Avrupa'nın bu piyasa üzerinde ayrıcalıklı rolü netlik kazandı ve Avrupa'da devletler arasındaki rekabetin müşterek zenginleşmeyi sağladığı fikri yayıldı. Buna rağmen, tarihin de açıkça gösterdiği gibi, ne Avrupa'da barış sürecinden, ne de siyasetin barışçıl bir şekilde küreselleşmesinden söz edebiliriz. Tam tersine, 19. yüzyıla birlikte en yüksek gümrük vergilerinin, ekonomik korumacılığın, ulusal ekonomilerin, siyasi milliyetçiliğin ve dünya üzerinde yaşanmış en büyük savaşların çağma giriyoruz. Sadece, bambaşka hesap şekillerini, bambaşka ekonomi anlayışlarını ya da bambaşka iktidar pratiklerini takip eden siyasi pratiklerin içine yeni bir düşünce, analiz ve hesap biçiminin girdiğini göstermeye çalışıyorum. Bunun için 1815'teki Viyana Kongresi'ne bakmak yeterli.¹⁴ Tüm 17 ve 18. yüzyıllar boyunca peşinden koşulup durulan Avrupa dengesinin en çarpıcı örneğini görüyoruz. Peki esas mesele neydi? Mesele, Napolyon'la beraber yeniden canlanan imparatorluk fikrine son vermektir. Zira Napolyon'un tarihî çelişkisi tam da buydu: bizzat *Conseil d'Etat*'ya* yaptığı müdahaleler ve kendi yönetim pratiği üzerine düşünme şekli¹⁵ açıkça gösteriyor ki Napolyon, iç politikada polis devleti fikrine tamamen karşıydı. Çözmeye çalıştığı sorun yönetim pratiğinin içeriden nasıl kısıtlanabileceğiydi.¹⁶ Buna karşılık dış politikadaysa, 17. yüzyıldan beri tüm Av-

14 Eylül 1814 - Mayıs 1815 tarihleri arasında Fransa karşısında birleşen büyük müttefikleri (Rusya, İngiltere, Avusturya ve Prusya) bir araya getiren Viyana Kongresi. Kongrenin amacı Napolyon savaşlarının ardından barışın kurulması ve Avrupa siyasi haritasının yeniden düzenlenmesiydi. Bkz. Charles K. Webster, *The Congress of Vienna: 1814-1815*, Londra - New York, H. Milford, Oxford University Press, 1919; 2. baskı, Londra, Thames and Hudson, 1963.

(*) Danıştay. Bonaparte tarafından yasaları hazırlamakla yükümlü bir organ olarak kurulan *Conseil d'Etat*, daha sonra yasama yetkilerini zaman içinde kaybederek idari yargının tepesindeki organ, Türkiye'deki Danıştay'ın bir benzeri olarak işleme başladı - ç.n.

15 Bkz. A. Marquiset, *Napoléon sténographié au Conseil d'Etat*, Paris, H. Champion, 1913; J. Bourdon, *Napoléon au Conseil d'Etat*, Danıştay genel sekreteri J.-G. Locré'nin daha önce yayınlanmış not ve raporları, Paris, Berger-Levrault, 1963; C. Durand, *Etudes sur le Conseil d'Etat napoléonien*, Paris, PUF, 1947; aynı, "Le fonctionnement du Conseil d'Etat napoléonien", *Bibliothèque de l'université d'Aix-Marseille*, seri I, baskı Louis Jean, 1954; aynı, "Napoléon et le Conseil d'Etat pendant la seconde moitié de l'Empire", *Etudes et Documents du Conseil d'Etat*, no. XXII, 1969, s. 269-285.

16 Bkz. 1982 söyleşi: "Espace, savoir et pouvoir", (*Dits et écrits*, IV, no. 310), s. 22. Burada Foucault Napolyon'un, "18. yüzyılın eski polis devleti düzeniyle, kendi kat ettiği modern devlet şekli

rupa'nın karşı çıktığı emperyal düzeni yeniden kurmaya çalışarak son derece arkaik bir tutum sergiliyordu. Tarihçilerin bu konudaki şaşkırtıcı suskunluğuna rağmen, bir an için Napolyon'un emperyal fikrinin hayata geçirilebilir olduğunu kabul edersek, bu fikrin üç hedefe yöneldiğini söyleyebiliriz.

Birincisi (size sanırım geçen sene de söylediğim gibi)¹⁷ iç politika bağlamında -18. yüzyıl tarihçi ve hukukçularının Karolenj [*Carolingien*] İmparatorluğu için söylediklerine bakarsak-¹⁸ imparatorluk özgürlüklerin teminatıdır. Ayrıca imparatorluk monarşiden farklıydı. İktidarın daha fazla değil, aksine daha az olmasından, aynı şekilde yönetimselliğin de daha düşük olmasından dolayı. Bir başka açıdansa imparatorluk, devrimci hedeflerin sınırsızlığından, yani tüm dünyayı dönüştürmeyi amaçlamalarından yola çıkarak, Fransa'da 1792-1793 yıllarında patlak veren bu devrimci fikirleri sürdürüyor ve bunu, tamamen arkaik bir şekilde Karolenj ya da Kutsal Roma tarzındaki imparatorlukların mirasçısı olarak yapıyordu. İçeride özgürlükleri teminat altına alan, sınırsız devrim projesinin Avrupa sahnesinde vücut bulmasına tekabül eden ve son olarak Karolenj, Alman ya da Avusturya tarzı imparatorlukları yeniden canlandırmaya çalışan bu tuhaf karışım Napolyon'un emperyal politikasını oluşturuyordu.

Viyana Antlaşması'nın maksadı bu emperyal sınırsızlığa bir son vermekti. Evet, Avrupa dengesini yeniden sağlama maksadı da vardı, ama iki farklı amaçla. Bir yanda Avusturyalıların, diğer yanda da İngilizlerin farklı niyetleri vardı. Avusturya'nın hedefi neydi? 17. ve 18. yüzyılların eski usul Avrupa dengesini tekrar kurmak. Hiçbir ülkenin Avrupa sahnesinde diğerlerine üstünlük gösterememesini sağlamak. Avusturya bu tarz bir projeye tamamen bağlıydı, zira kendisi de farklı devletlerden oluşan ve bu devletleri salt olarak polis devleti biçiminde düzenleyen idari bir hükümetten ibaretti. Avrupa'nın kalbinde birçok polis devletinin bulunması, Avrupa'nın kendisinin de birbirlerini dengeleyen po-

lerinin arasındaki kırılma noktasında" durduğunu anlatıyor. Fakat *Surveiller et punir* isimli kitabında yine Napolyon'un "monarşinin uygulanması ve egemenlik ritüeliyle sınırsız disiplinin sürekli ve hiyerarşik uygulanmasının buluşma noktasında" bulunduğunu söylüyordu (s. 219; alıntılan J.B. Treilhard, *Exposé des motifs des lois composant le code de procédure criminelle*, Paris, 1808, [bilinmiyor], s.14).

- 17 M. Foucault bu konuya 1978 dersinde değil, "Il faut défendre la société" başlıklı 1976 dersinde değiniyor (J.-B. Dubos, *Histoire critique de l'établissement de la monarchie française dans les Gaules*, Paris, 1734 eserinden yola çıkarak.). M. Foucault, *Toplumun Savunmak Gerekir*, çev. Şehsuvar Aktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008.
- 18 Bkz. mesela Gabriel B. De Mably, *Observations sur l'histoire de France*, Cenevre, 1765, kitap VIII, 7. bölüm: "[...] dünyaya yeni bir Şarلمان gelebilir mi? Evet, bunu istemeliyiz, ama unutulmamalıdır." (Mably, *Sur la théorie du pouvoir politique* içinde, seçilmiş metinler, Paris, Editions sociales, 1973, s. 194).

lis devletlerinden oluşan eski model üzerine kurulduğunu gösteriyordu. Avusturya'nın kendi sistemiyle varlığını sürdürebilmesi için Avrupa'nın da Avusturya sistemini benimsemesi gerekiyordu. Bu açıdan baktığımızda Metternich'e¹⁹ göre Avrupa dengesinin hesabı hâlâ 18. yüzyıldan kalmaydı. Peki bunun tam aksine İngiltere'nin* kurmak istediği ve Avusturya'yla anlaşarak Viyana Kongresi'ne kabul ettirdiği Avrupa dengesi nasıldı? Avrupa'ya, her bir devletin gücünü sınırlandırarak bölgeselleştirmenin bir yoluydu. Fakat bunu yaparken İngiltere'ye, Avrupa ve dünya piyasası arasında ekonomik arabuluculuk yapmasını sağlayacak ayrıcalıklı bir siyasi ve ekonomik rol bahşederek, bir anlamda Avrupa ekonomisini İngiltere'nin ekonomik gücüne ve aracılığına dayandırarak küreselleştirmek amaçlanıyordu. Yani burada Avrupa dengesinin bambaşka bir hesabıyla karşı karşıyayız. Bu hesaba göre Avrupa, kendisine piyasa oluşturacak dünyanın karşısında ya da içerisinde ekonomik bir bölge olarak konumlanmıyor. Fakat aynı Viyana Kongresi'nde Avrupa dengesinin [Avusturya]** tarafından hesabı son derece farklıydı. Dolayısıyla tek bir tarihsel gerçekliğin içinde birbirinin tamamen zıddı iki akılsallık, iki siyasi hesap görüyoruz.

Şimdi bu spekülasyonları bir kenara bırakıp Almanya ve Amerika'da günümüz liberalizminin analizine geçmeden önce liberalizmin, ya da 18. yüzyılda ortaya çıkan bu yönetim sanatının bahsettiğim temel özelliklerini özetlemek istiyorum.

Üç özellik saymıştım: piyasanın doğrulaması, fayda hesabıyla yönetselliğin kısıtlanması ve son olarak da Avrupa'nın küresel piyasa sayesinde sınırsız bir ekonomik kalkınma bölgesi olarak konumlanması. Bunların toplamına liberalizm diyorum.

Bütün bu anlattığım özellikler salt ekonomik kuramdan, salt politik kuramdan veya kelimenin dar anlamıyla liberalizmin salt ekonomik-politik tercihlerinden çok daha kapsamlı bir fenomeni ilgilendirdiği halde neden liberalizmden, liberal yönetim sanatından bahsediyoruz? Eğer daha da uzağa gidip kökenlerine bakarsak, bu yeni yönetim sanatının temelinde esas olarak liberalizmden ziyade doğalcılığın [naturalisme] yattığını görüyoruz. Zira Adam Smith ve fizyokratların bahsettiği bu özgürlük,*** insanlara hukukun

19 Prens von Metternich (Klemenz Wenzel Nepomuk Lotar, 1773-1859) Viyana Kongresi sırasında Avusturya Dışişleri Bakanı.

(*) Metinde ekleme, s. 10: "Castlereagh" [Henry Robert Stewart Castlereagh (1762-1822), 1812-1822 yılları arasında İngiltere'nin Tory Dışişleri Bakanı. Viyana Kongresi'nde Rusya ve Prusya'nın enellerini dizginleyerek önemli bir rol oynamıştır].

(**) M. F.: İngiltere.

(***) *Liberte* ş.n.

bahsettiği değil, ekonomik işleyişlerin doğallığından, iç mekanizmalarından ve özünden kaynaklanıyor. Hatta ekonomistten ziyade hukukçu olan Kant'ta bile ebedî barışın hukuk tarafından değil, doğa tarafından temin edildiğini görüyoruz. Aslında 18. yüzyılın ortasında bir tür yönetsel doğalcılık ortaya çıkıyor. Ama yine de liberalizmden söz edebiliriz. Ayrıca –bu konuya ileride de değineceğim²⁰ bu yönetim sanatının esasındaki, kökenindeki doğalcılık, fizyokratların aydınlık despotizm anlayışına da açıkça yansıyor. Daha sonra daha detaylı bir biçimde değinmek üzere kısaca özetlemek gerekirse, fizyokratlar her yönetimin, eğer hedeflerinin tam zıddı sonuçlar elde etmek istemiyorsa takip etmek zorunda olduğu doğal ekonomi mekanizmalarının varlığını keşfettiklerinde bundan hangi sonuca vardılar? İnsanlara istedikleri gibi hareket edebilme özgürlüğünün tanınması gerektiği mi? Yönetimlerin bireylerin doğal, temel ve öz haklarını tanımak zorunda olduğu mu? Yönetimin otoritesinin olabilecek en düşük seviyede olması gerektiği mi? Hiç de değil. Fizyokratların buradan çıkardığı tek sonuç, yönetimin bu ekonomik mekanizmaların en ufak ayrıntısına, en karmaşık işleyişine hâkim olma zorunluluğu idi. Ardından da bu mekanizmalara uyma mecburiyeti. Ama bu mekanizmalara uyulması, yönetimin bireysel özgürlükleri ve temel hakları koruyan bir hukukî çerçeve çıkaracağı anlamına gelmiyor. Sadece politikasını somut, devamlı, net veriler üzerine kuracağı, toplumda hasıl olanı, piyasa ve ekonomik ağlar üzerinde hasıl olandan ayıran bir tutumla güçlendireceği anlamına geliyor. Böylece iktidarının kısıtlanması bireylerin özgürlüklerinin teminatından değil, takip edilmesi gereken ekonomik analizlerin aleniliğinden [*évidence*] gelecektir.²¹ Yani yönetim kendisini bireylerin özgürlükleri tarafından değil, bu alenilik üzerinden sınırlandırır.

Yani 18. yüzyılın ortasında liberalizmden ziyade bir tür doğalcılığı ortaya çıkışını görüyoruz. Fakat buna rağmen liberalizm kelimesini kullanabiliriz, zira özgürlük [*liberté*] bütün bu pratiklerin ve bu pratiklerin karşılaştığı sorunların merkezinde bulunuyor. Bu noktanın altını çizmemiz lazım. Bu yeni yönetim sanatına liberalizm demek, 17. yüzyılın otoriter yönetiminden çıkıp, 18. yüzyılda daha toleranslı, hoşgörülü ve esnek bir yönetime geçtiği anlamına gelmiyor.* Bunun doğru olmadığını söylemiyorum, ama doğru olduğunu da söylemiyorum. Sadece bu önermenin tarihsel ya da siyasi olarak

20 M. Foucault dersin geri kalanında bu konuya değinmiyor.

21 Yönetimselliğin kendinden kısıtlanması ilkesi için, bkz. *Güvenlik, Toprak ve Nüfus* [*Sécurité, Territoire, Population*], *op. cit.*, 5 Nisan 1978 dersi, s. 361.

(*) M. Foucault ekliyor: anlaşılmasın.

çok anlamlı olmadığını düşünüyorum. 18. yüzyılın başıyla 19. yüzyıl arasında özgürlüklerin nicelik olarak artmış olduğunu söylemiyorum. Bunu söylemememin iki sebebi var, birincisi olgusal, ikincisiyse ilkesel.

Birinci sebep olgusal: bütün hantal, yavaş ve katı aygıtları, tanımak zorunda olduğu yasal ayrıcalıklar, farklı kişilere bırakılmış keyfi kararlar ve araçlarının yetersizliğiyle 17.-18. yüzyıllar Fransız idarî monarşisini, liberal diyebileceğimiz ama buna rağmen bireylerin refahlarından, sağlıklarından, işlerinden, hal ve tavırlarından, hatta ölüm biçimlerinden kendini sürekli ve etkin bir şekilde sorumlu addeden bir rejimle karşılaştırıp, hangisinin daha özgürlükçü olduğunu sorgulamanın ne anlamı var? Kısacası iki farklı sistem arasında nicel bir özgürlük karşılaştırması yapmanın bir anlamı olamaz. Ayrıca bunun hangi ölçüğe, kıstaslara göre yapılabileceğini bilmek de mümkün değil.

Buradan da ikinci ve bence daha temel olan sebebe geliyoruz. Özgürlüğü zaman içinde azalan ya da artan, kimi zaman daha çok kısıtlanan, gizlenen bir evrensel olarak ele almamalıyız. Zaman ve coğrafyaya göre tikelleşen bir evrensel değildir. Özgürlük, üzerinde gelişigüzel siyah lekeler olan bembeyaz bir düzlem değildir. Özgürlük yönetenlerle yönetilenler arasında kurulan ve var olan “çok az”* özgürlüğün, talep edilen “daha fazla”** özgürlükle ölçüldüğü anlamlı bir ilişkiden ibaret, ki bu da hiç azımsanamaz. O yüzden “liberal”*** dediğimde özgürlüğe daha fazla beyaz bırakan bir yönetimselliği kastetmiyorum. Başka bir şeyi kastediyorum.

“Liberal” kelimesini kullanmamın sebebi öncelikle oluşmakta olan bu yönetim pratiğinin belli özgürlüklere uymakla, belli özgürlükleri temin etmekle yetinmemesi. Esas olarak özgürlüklerden istifade ediyor, bunları tüketiyor olması. Zira belli özgürlükler olmadan işlemesi mümkün değil: piyasa özgürlüğü, satıcı ve alıcının özgürlüğü, mülkiyet hakkının özgür icrası, tartışma özgürlüğü, hatta ifade özgürlüğü vb. Yeni yönetim aklının özgürlüğe ihtiyacı var, yeni yönetim sanatı özgürlüklerden istifade ediyor. Özgürlüklerden istifade ediyor olması beraberinde özgürlükleri üretme zorunluluğunu getiriyor. Özgürlükleri üretmeye ve düzenlemeye mecbur. Yeni yönetim sanatı özgürlüklerin idarecisi olarak öne çıkacaktır. Ama “özgür ol” gibi emrivaki bir şekilde ve bu emrin getireceği çelişkiyle değil. Liberalizmin kurduğu ifade “özgür ol” değil. Liberalizmin basit ifadesi şu: seni özgür kılanı senin için üre-

(*) Metinde tırnak içinde, s. 13.

(**) Metinde tırnak içinde, s. 13.

(***) Metinde tırnak içinde, s. 13.

teceğim. Sana özgür olma özgürlüğü sunacağım. Bu liberalizm, emrivaki özgürlükten ziyade özgürlük koşullarının idare edilip düzenlenmesi anlamına geldiği için, liberal pratiğin merkezinde özgürlüğün üretilmesi ve üretilirken kısıtlanması, hatta yok edilmesi arasında değişken ve hareketli bir sorun ilişkisi ortaya çıkıyor. 18. yüzyılda kurulan yeni yönetim sanatı anlamında kullandığım liberalizmin kalbinde, özgürlük[le]* bir üretme-yoketme ilişkisi yatıyor [...].** Bir eliyle özgürlüğü üretmesi gerekiyor, fakat tam da bu hareketin sonucu olarak diğer eliyle kısıtlamalar, denetim, baskı, tehdide dayalı yükümlülükler vb. getiriyor.

Bunun elbette çeşitli örnekleri mevcut. Tabii ki ticaret özgürlüğü gerekli, fakat birçok faktörü denetlemeden, kısıtlamadan, düzenlemeden, tam da ticaret özgürlüğüne sekte vuracak bir şekilde bir ülkenin diğerlerine hegemonik bir üstünlük kurmaması için tedbir ve yasaklar getirilmeden bu nasıl mümkün olabilir? 18. yüzyılın sonunda ekonomistlerin ikna etmesiyle dünyada ticaret özgürlüğü düzenini kurmaya girişen Avrupalı ve ABD'li yöneticiler, daha 19. yüzyılın başında İngiliz hegemonyasıyla beraber bu çelişkiyle karşılaştılar. Dolayısıyla, daha önce İngiltere'ye başkaldırmak için ticaret özgürlüğünden istifade eden Amerikalılar 19. yüzyılın başında, bu kez ticaret özgürlüğünü İngiliz hegemonyasından kurtarmak adına koruyucu gümrük vergileri koydu. Aynı şekilde, iç piyasa özgürlüğü gerekli, fakat piyasanın varolabilmesi için yalnızca satıcı değil, alıcı da olması lazım. Bunun için de gerekirse piyasayı desteklemek adına yardım mekanizmalarıyla yeni alıcılar yaratmak icap eder. İç piyasanın serbest olabilmesi için tekelleşmenin engellenmesi şart. Bunun için de tekelleşme karşıtı yasama gerekli. Serbest istihdam piyasası için yeterli sayıda kalifiye işçi lazım, ama bu işçilerin istihdam piyasası üzerinde baskı kuramaması için politik olarak zararsız hale getirilmeleri gerekli. Buradan da karşımıza muazzam bir yasama, yönetmek için ihtiyaç duyulan özgürlük üretiminin teminatı için gerekli olan muazzam sayıda hükümet müdahalesinin önünü açan bir tür hava boşluğu çıkıyor.

Kıscacası liberal rejimde, liberal yönetim sanatının işleyişi için davranış özgürlüğüne ihtiyaç duyuluyor, fakat bu özgürlüğün üretilmesi ve düzenlenmesi gerekli. Yani liberalizm rejiminde özgürlük başlı başına bir veri değil. Hazır bulunan ve uyulması gereken bir alan değil, öyleyse bile sadece kısmi ya da bölgesel olarak, yalnızca belli durumlarda. Özgürlük anbean, devamlı olarak inşa edilen bir şeydir. Liberalizm özgürlüğü kabul eden değildir. Onu

(*) Metinde M. F.: e nazaran

(**) Bu noktada kayıt duyulmuyor: [...] özgürlükle istifade etme ortadan kaldırma [...] ilişkisi.

her an inşa etmeye, ortaya çıkarmaya, üretmeye niyet edendir. Ve bu üretim tabii ki beraberinde [çok çeşitli]* yaptırım ve sorunları getirir.

Peki öyleyse özgürlük üretiminin maliyetinin hesabı hangi ilkeye dayanacak? Tabii ki güvenlik adını verdiğimiz ilkeye. Yani liberalizm, liberal yönetim sanatı kendini, bireysel çıkarların, birbirinden farklı hatta birbirine karşı olduğu için bireysel olan çıkarların hangi koşullarda ve hangi noktaya kadar kolektif çıkarlara karşı bir tehlike oluşturmayacağını belirlemek zorunda bulacak. Güvenlik sorunu: kolektif çıkarları bireysel çıkarlara karşı savunmak. Aynı şekilde tam tersine, bireysel çıkarları da kolektif çıkarların tacizinden korumak gerekecek. Bunun için öncelikle ekonomik işleyişin şirketler ve işçiler için bir tehlike oluşturmaması lazım. İşçilerin özgürlükleri şirket veya üretim için bir tehlike olmamalı. Bireysel kazaların, gerek hastalıklar, gerekse nasılsa bir gün gelecek olan yaşlılık gibi hayatta herkesin başına gelen sorunların hem bireyler, hem de toplum için bir tehlike oluşturmaması gerekli. Bütün bu zorunluluklara –çıkar mekanizmalarının bireyler veya toplum için tehlike oluşturmasını engellemek– karşı geliştirilen güvenlik stratejileri bir anlamda liberalizmin hem karanlık yüzü, hem de aynı anda da temel şartıdır. Özgürlük ve güvenlik, özgürlük ve güvenlik oyunu size genel hatlarını anlattığım yeni yönetsel aklın kalbinde yatıyor. Liberalizme özgü iktidar ekonomisi adını verdiğim durumun sorunlarını özgürlük ve güvenlik içeriden yaratacak.

Özetle şöyle diyebiliriz: eski hükümlerlik sisteminde hükümdar ve tebaa arasında, hükümdarı tebaasını korumaya mecbur eden çeşitli hukukî ve ekonomik ilişkiler mevcuttu. Fakat bu bir anlamda dışarıdan gelen bir koruyandı. Tebaa, hükümdarından onu dış düşmanlardan veya iç düşmanlardan korumasını isteyebilirdi. Liberalizmdeyse durum çok farklı. Söz konusu olan, sadece bireyin kendisinin bu şekilde dışarıdan korunması değil. Liberalizmin kendisine biçtiği rol, hep bu tehlike kavramının etrafında, bireylerin özgürlüğü ve güvenliği arasında her an hakemlik edeceği bir mekanizma yaratmak. Esasında liberalizm, aynı zamanda hem (size geçen sefer de dediğim gibi) çıkarları temelden manipüle eden bir yönetim sanatı olup, hem de bunu yaparken madalyonun öteki yüzündeki, bireylerin ve toplumun tehlikelerden korunması için devreye soktuğu güvenlik/özgürlük mekanizmalarını, ya da güvenlik/özgürlük oyununu yönetmekten kaçınmaz.

Bu durum tabii ki belli sonuçlar doğurur. Sonuçta liberalizmin sloganının “tehlikeli yaşamak” olduğunu söyleyebiliriz. “Tehlikeli yaşamak”,

(*) Kayıt duyulmadığından tahriri çeviri.

yani bireylerin sürekli olarak tehlikeye atıldığı, daha doğrusu durumlarını, yaşamlarını, içinde buldukları zamanı ve geleceklerini birer tehlike ihtimali olarak görmeye şartlandırıldıkları bir yaşam. İşte bu tehlikeye teşvik, bana kalırsa liberalizmin en büyük getirilerinden biri. 19. yüzyılda ortaya çıkan tehlike eğitimi, tehlike kültürü, Orta Çağ'da ve 17. yüzyıla kadar geçerli olan ve o zamanların siyasi ve kozmolojik hayal gücünü besleyen Kıyamet, veba, ölüm ve savaş gibi hayal ve tehditlerden son derece farklı. Mahşerin Dört Atlısı kayboluyor ve onun yerini tam aksine, 19. yüzyılın politik tehlike kültürü tarafından tedavüle sokulan, gündelik ve sürekli olarak yenilenen tehlikeler alıyor. Bu durumun birçok göstergesi mevcut. Mesela 19. yüzyıldaki tasarruf sandıkları [*caisse d'épargne*] kampanyası,²² yine 19. yüzyılın ortasından itibaren polisiye edebiyatın ve gazetelerin suç hikâyelerine ilgisinin ortaya çıkışı, hastalık ve hijyenle ilgili kampanyalar, cinsellik ve yozlaşma korkusu etrafında dönen tartışmalar:²³ bireyin, ailenin, ırkın, insanlığın yozlaşması korkusu... Son olarak, her tarafta tehlike korkusunun teşvik edildiğini görüyoruz. Bu korku, liberalizmin bir anlamda şartı, psikolojik ve kültürel olarak bağlaşığdır. Tehlike kültürü olmadan liberalizm de olmaz.

Liberalizm ve liberal yönetim sanatının ikinci sonucu ise, bir anlamda özgürlüklerin bedelini, ya da karşı kuvvetini oluşturan denetim, yaptırım ve baskı prosedürlerinin fevkalade genişlemesidir. Bireylerin davranışlarını günü gününe ve en ince ayrıntısına kadar kontrol altında tutan bu belli başlı disiplin tekniklerinin gerek gelişimleri, gerek patlamaları, gerekse de toplum içinde yayılmaları açısından tam anlamıyla özgürlükler çağının bir eseri olması üzerinde yeterince durdum.²⁴ Ekonomik özgürlük, az önce açıkladığım anlamıyla liberalizm ve disiplin teknikleri birbirine tamamen bağlı olgular. Bentham'ın yaşamının başında, daha doğrusu 1792- [17]95 yıllarında okul, atölye ve hapisaneler gibi belirli kurumların içinde, bireylerin üretkenliklerini ve verimliliklerini artırırken bir yandan da davranışlarının kontrol edilebilmesini mümkün kılan yöntem olarak açıkladığı

22 İlk tasarruf sandığı, alt sınıfların ihtiyatsızlığına çare olarak tasarlanmış ve 1818'de Paris'te kurulmuştur. Bkz. R. Castel, *Les Métamorphoses de la question sociale*, Paris, Fayard, 1995; yeni basım: Gallimard ("Folio Essais"), 1999, s. 402-403.

23 Bkz. *Les Anormaux. Cours au Collège de France, 1974-1975*, haz. V. Marchetti ve A. Salomoni, Paris, Gallimard-Le Seuil ("Hautes Etudes"), 1999, 19 Mart 1975 dersi, s. 297-300.

24 Bir önceki sene Foucault'nun disiplin teknikleri ve bireysel özgürlükler arasındaki ilişkiler üzerine dedi analizini nasıl düzelttiğini hatırlıyoruz (Bkz. *Sécurité, Territoire, Population*, 18 Ocak 1978 dersi, s. 49-50). Bu bölüm özgürlüklerin "güvenlik mekanizmalarına [...] bağlı" olduğunu açıklıyor. Bu o düzeltimin bu devamı olarak işleniyor.

bu meşhur panoptikonu,²⁵ aynı Bentham yaşamının sonunda, İngiliz kanunlarının kodifikasyonu projesinde,²⁶ yönetimin topyekûn formülü olarak şöyle açıklıyor: Panoptikon, liberal bir yönetimin esas formülüdür.²⁷ Çünkü sonuçta yönetimin yapması gereken nedir? Hem davranışların, hem de üretimin doğal işleyişi olabilecek her şeye yer vermesi gerekir. Bu mekanizmalara yer vermeli ve üzerlerinde, en azından ilk aşamada, gözetimden başka hiçbir müdahalede bulunmamalıdır. Öncelikle gözlem rolüyle sınırlanmış olan yönetim ancak olayların, davranış, alışveriş ve ekonomik yaşamın genel mekanizmalarına göre işlemediğini gördüğünde duruma müdahale edebilir. Panoptizm, bölgesel ve kurumlarla sınırlı bir mekanik değildir. Bentham'a göre panoptizm, bir yönetim tipini karakterize eden genel bir politik formüldür.

- 25 Panoptikonun, ya da diğer adıyla denetimhanenin ilk olarak bir hapisane türü değil, her tür kurum için kullanılabilcek mimari bir "yeni inşaat prensibi fikri" olduğunu hatırlatmakta fayda var. Bkz. ilk baskının tam adı: *Panopticon, or the Inspection-House: Containing the idea of a new principle of construction applicable to any sort of establishment, in which persons of any description are to be kept under inspection; and in particular to penitentiary-houses, prisons, houses of indistry, work-houses, poor-houses, manufactories, mad-houses, lazarettos, hospitals, and schools; with a plan adapted to the principle*, Dublin, Thomas Byrne, 1791 (*The Works of J. Bentham*, ed. J. Bowring, Edinburgh, W. Tait, cilt IV, 1843, s. 37-66). Türkçe çeviri için: *Panoptikon: Gözün İktidarı*, J. Bentham, haz. Barış Çoban, Zeynep Özarslan, Su Yayınları, İstanbul, 2008, 160 s. Bkz. *Le pouvoir psychiatrique. Cours au Collège de France, 1973-1974*, haz. J. Lagrange, Paris, Gallimard-Le Seuil ("Hautes Etudes"), 2003, 28 Kasım 1973 dersi, s. 75-76.
- 26 M. Foucault'nun gönderme yaptığı eser kuşkusuz *Constitutional Code*, *Works*, ed. J. Bowring, 1849, cilt IX (yeni baskısı: F. Rosen, J.H. Burns, Oxford, Clarendon Press, 1983), fakat burada aslında İngiliz kanunlarının kodifikasyonu söz konusu değildir. Bentham liberal yönetim teorisini bu eserde geliştirmiştir. Eserin başlangıcı 1820'li yıllara dayanır (Bkz. *Codification Proposal, Addressed to All Nations Professing Liberal Opinions*, Londra, J. M'Creery, 1822), ilk cildi ise 1830'da basılmıştır (*Constitutional Code for Use of All Nations and Governments Professing Liberal Opinions*, Londra, R. Heward).
- 27 Bentham'ın tam olarak bu ifadeyi kullanmadığı, söz konusu cümlelerin 1811 sonrasında (*Panopticon* projesinin başarısızlıkla sonuçlandığı tarih) Bentham'ın ekonomi-politika düşüncesinin M. Foucault tarafından geniş anlamda yorumlanmasının ürünü olduğu anlaşılıyor. Bu noktada M. Foucault, dersinde sıklıkla hatırlattığı ajandaya dahil olan ve ajandaya dahil olmayan ayrımına (Bkz. 10 Ocak 1979 dersi, yukarıda, s. 3, 14 Şubat 1979 dersi, aşağıda, s. 109, ve 7 Mart Dersi, aşağıda, s. 155), yönetime uygulanan denetim, gözetim ilkesi arasında biraz kestirme bir ilişki kuruyor. Yine de *Constitutional Code*'de hükümetin kendisi "kamuoyu mahkemesi" tarafından bu denetime tâbi tutuluyor. (Bkz. *Le pouvoir psychiatrique*, 28 Kasım 1973 dersi, s. 78, panoptikon mekanizması tarafından iktidarın demokratikleştirilmesine dair: "reklam"la kontrol yerine, görünürlüğün üzerinde duruluyor. Ayrıca burada M. Foucault'nun öne sürdüğünün aksine, Bentham'ın gerek ekonomi yazılarında, gerekse *Constitutional Code* eserinde *laissez-faire* ("bırakın yapınlar") ekonomik ilkesinin savunucusu olduğu oldukça şüpheli (Bkz. L.J. Hume, "Jeremy Bentham and the nineteenth-century revolution in government", *The Historical Journal*, cilt 10 (3), 1967, s. 361-375). Yine de Bentham'ın 1801-1804 metninde tanımladığı *sponte acta*'larla [ç.n. Latince "kendiligidinden yapılan eylem" anlamında] karşılaştırmak gerekli (Bkz. yukarıda, 10 Ocak Dersi, s. 3, not 9).

Üçüncü sonuç ise (ikincisi disiplin ve liberalizm arasındaki bağıllık ilişkisiydi), bu yeni yönetim sanatında, işlevi özgürlükleri üretmek, canlandırmak, artırmak, daha fazla denetim ve müdahaleyle daha fazla özgürlük oluşturmak olan mekanizmaların ortaya çıkışı. Yani denetim, panoptizmde olduğu gibi özgürlüğün zorunlu bir karşı kuvvetinden ibaret değildir. Onun öncüsü, taşıyıcı ilkesidir. Bununla ilgili de birçok örnek bulabiliriz. Mesela 20. yüzyılda, daha doğrusu otuzlu yıllarda İngiltere ve ABD'ye bakalım. Ekonomik krizin tırmandığı bu dönemde, krizin hem ekonomik, hem de politik sonuçları hemen algılandı ve temel olduğu kabul edilen belli özgürlükler için bir tehlike olarak görüldü. Mesela 1932'den itibaren Roosevelt'in uyguladığı *Welfare* politikası,²⁸ oldukça ciddi bir işsizlik ortamında daha fazla özgürlük temininin bir yoluydu: çalışma özgürlüğü, tüketim özgürlüğü, siyasi özgürlük vb. Peki ne pahasına? Çok sayıda müdahale pahasına. Yapay müdahaleler, iradeci müdahaleler, doğrudan piyasaya yapılan ekonomik müdahaleler... *Welfare*'in temelini oluşturan bu müdahaleler 1946'dan itibaren, hatta en başından beri yeni bir despotizm tehdidi oluşturdu. Bu örnekte demokratik özgürlükler, sadece özgürlükleri tehdit eden ekonomik müdahalecilikle garanti altına alınıyor. Öyle ki, liberal yönetim sanatının, yönetimsellik krizi diye adlandırabileceğimiz olguyu yarattığını, ya da kendi içerisinde onun kurbanı olduğunu görüyoruz. Bu, üzerinde durulması gereken bir nokta. Bu krizlerin sebebi özgürlüklerin icrasının ekonomik bedelinin artışı olabilir. [Trilateral]'in*²⁹ son yıllardaki metinlerinde, siyasi özgürlüğün etkilerinin nasıl ekonomik maliyet düzeyine taşınmaya çalışıldığına bakın. Bu sorun, kriz, ya da kriz bilinci, özgürlüklerin icrasının ekonomik maliyeti tanımından yola çıkıyor.

Karşılaştığımız bir başka kriz daha var. Bunun sebebiyse özgürlükleri dengeleyen mekanizmaların sayısının artması. Yani piyasa özgürlüğü, tekel karşıtı yasalar gibi özgürlüklerin icra edilebilmesi için oluşturulan yasal boyunduruklar, piyasadaki ticari aktörler tarafından müdahaleciliğin, yaptı-

28 Burada tabii ki Franklin Roosevelt'in 1932 Kasım'ında ABD başkanlığına seçilir seçilmez hazırladığı, krizle ekonomik ve sosyal mücadele programı *New Deal*'den bahsediliyor.

(*) *The Trilateral Commission*: 1973'te David Rockefeller, Henry Kissinger ve Zbigniew Brzezinski gibi isimlerin öncülüğünde kurulmuş, çeşitli ülkelerden iş adamlarını ve siyasetçileri bir araya getiren özel bir örgüt - ç.n.

29 M. Foucault: "Tricontinentale". 1973'te kurulan ve Kuzey Amerika (ABD ve Kanada), Avrupa ve Japonya'dan temsilcileri bir araya getiren *The Trilateral Commission*'in hedefi yüzyıl sonunun getirdiği zorluklara karşı koymak için bu üç bölge arasındaki işbirliğini kuvvetlendirmektir. Foucault'nun yanlışlıkla kullandığı "Tricontinentale" ise Fidel Castro tarafından Aralık 1965 ve Ocak 1966 arasında Havana'da düzenlenen ve Amerika, Avrupa ve Asya kıtalarındaki devrimci örgütleri bir araya getirmeyi amaçlayan konferansın adıydı.

rımların ve baskının aşırıya kaçması olarak algılanır. Çok daha yerel bir çerçevede başkaldırıyla, denetimin reddedilmesiyle karşılaşabiliriz. Son olarak ve en önemlisi, özgürlük üreten, özgürlüklerin temini ve inşası için yaratılan mekanizmaların bizatihi, bir taraftan ortaya çıkardıklarını diğer taraftan yok etmelerine yol açan bir tıkanıklık söz konusu olabilir. “Liberojen”* adını verebileceğimiz, özgürlük üretmeye yönelik, ama çoğu zaman tam zıddına neden olan bu araçların müphemliği de işte budur.

Liberalizmin günümüzdeki krizi tam da bu: 1925-1930 yıllarından bu yana komünizm, sosyalizm, nasyonal-sosyalizm ve faşizme karşı devleti garanti altına alan, özgürlüklerin teminatı için, daha fazla özgürlük üretmek, ya da mevcut özgürlüklerin karşısındaki tehditlerin önünü kesmek için geliştirilen bu mekanizmaların tümü ekonomik müdahalecilik üzerine kuruldu. Yani ekonomik faaliyetlerin boyunduruk altına alınması veya baskıncı bir müdahaleciliğe tabi tutulması temeli üzerine. Gerek 1927-[1930]’dan itibaren Freiburg ekolünün Alman liberalleri,³⁰ gerekse günümüzde liberter olarak anılan Amerikalı liberaller³¹ olsun, analizlerinin başlangıç noktası, sorunlarının temel dayanağı şudur: sosyalizm, faşizm veya nasyonal-sosyalizme geçişin doğuracağı özgürlük kısıtlanmasını engellemek için, ekonomik müdahale mekanizmaları geliştirildi. Halbuki bu ekonomik müdahale mekanizmaları da gizlice, tam da karşı konmak istenen, son derece görünür ve belirgin bu siyasi sistemlerin en az kendileri kadar tehdit etmiyor mu özgürlükleri? Başka bir deyişle bütün tartışmaların merkezinde, Keynes ve benzeri türden müdahaleler bulunur. Keynes³² etrafında, 1930 ve 1960 yılları arasında, özellikle savaştan hemen önce ve savaştan hemen sonraki müdahaleci ekonomik politika etrafında geliştirilen bütün bu müdahaleler liberalizmi bir tür krizin içine sürükledi. Bu krizin sonuçları da, savaş öncesinde ve sonrasında Almanya’da ve günümüzde Amerika’da gördüğümüz yeniden değerlendirmelere, yönetim sanatına yönelik yeni projelere yansıyor.

Özetlemek ya da bağlamak için şunu söylemek istiyorum: her ne kadar günümüzün dünyası, yani 18. yüzyıl sonrasındaki modern dünya sürekli olarak kapitalizm krizleri adını verebileceğimiz olaylara sahne olduysa da, aynı şekilde liberalizm krizlerinden de bahsedemez miyiz? Az önce bahsettiğim

(*) Metinde tırnak içinde. [ç.n.] “Libérogène”: M. Foucault bu sözcüğü, Eski Yunancadaki *genos* kelimesinden gelen, Fransızca ortaya çıkarılan anlamında kullanılan “-gène” ekini *liberté*’ye (özgürlük) ekleyerek türetiyor.

30 Bkz. Aşağıda, 31 Ocak, 7 Şubat, 14 Şubat ve 21 Şubat 1979 dersleri.

31 Bkz. Aşağıda, 14 Mart ve 21 Mart 1979 dersleri.

32 Bkz. Aşağıda, 31 Ocak 1979 dersi, s. 63, not 10.

otuzlu yılların sorunu da bunun kanıtı. Fakat liberalizm krizi, kapitalizm krizlerinin salt olarak ve doğrudan siyasi düzleme yansımasından ibaret değil. Liberalizm krizlerini kapitalizm ekonomisinin krizleri ile bağlantılı biçimde görmek mümkün. Fakat bu krizlerin kronolojisinden farklı olarak görmek de mümkün. Gerçekten de liberalizm krizlerinin ortaya çıkışına, idare edilmesine, gerektirdiği tepkilere ve sebep olduğu yeni düzenlemelere bakarsak, tüm bunların doğrudan doğruya kapitalizm krizlerinden çıkarsanamayacağını görürüz. Söz konusu olan yönetimselliğin genel mekanizmasının krizidir. Bana öyle geliyor ki, 18. yüzyılda oluşturulan yönetimselliğin bu genel mekanizmasının krizlerinin tarihini çıkarmak mümkün.

Bu yıl geriye dönük olarak bunu yapmaya çalışacağım. Yani, geçtiğimiz otuz yıl içinde yönetimsellik düzeneğinin krizinin unsurlarının açıklanış, ifade edilmiş* biçimlerinden yola çıkarak, 19. yüzyıl tarihinde yönetimsellik düzeneğinin günümüzde yaşadığı krizi aydınlatabilecek faktörleri bulmaya çalışacağım.

(*) M. Foucault ek-hyoc kavramı.

31 Ocak 1979 Dersi

Devlet fobisi. – Yöntem sorunları: İktidar mekanizmalarının incelenmesinde devlet teorisinin geçici olarak kenara konmasının anlamı ve sorunu. – Neoliberal yönetim pratikleri: 1948-1962 yılları arasında Alman liberalizmi; Amerikan neoliberalizmi. – Alman neoliberalizmi (I). – Politik ve ekonomik şartları. – 1947’de Erhard tarafından kurulan Bilim Kurulu. Programı: fiyatların serbest bırakılması ve devlet müdahalelerinin sınırlandırılması. – Erhard tarafından 1948’de belirlenen anarşi ve “karınca-devlet” arasındaki orta yol. – Bunun iki anlamı: (a) Devletin temsiliyetinin koşulu olarak ekonomik özgürlüğün teminatı; (b) Politik egemenliğin temeli olarak ekonomik özgürlüğün oluşturulması. – Çağdaş Alman yönetimselliğinin temel özelliği: hukukî meşruiyet ve politik mutabakat kaynağı olarak ekonomik özgürlük. – Ekonomik büyüme, geçmişle kopuşu mümkün kılan yeni tarihsel bilinç eksenini. – Hıristiyan Demokratların ve SPD’nin liberal politikayı benimsemeleri. – Liberal yönetim ilkeleri ve sosyalist yönetim akılsallığının yokluğu.

Hepiniz kuşkusuz sanat tarihçisi Berenson’u tanıyorsunuz.¹ Neredeyse yüz yaşındayken söylediği şöyle bir söz vardı: “Atom bombasının dünyayı yok etmesinden ne kadar korktuğumu Tanrı bilir. Fakat ondan daha çok korktuğum bir şey varsa, o da insanlığın devlet tarafından istila edilmesidir.”² Bu cümlede, daima atom bombası korkusuyla birleşen bu devlet fobisinin en pürüzsüz, en net ifadesini görüyoruz. Devlet ve atom bombası, hatta devlet tense atom bombası, devletin atom bombasından da beter olması, devletin atom bombasını çağrıştırması, ya da atom bombasının mutlaka devleti çağrıştırması... Gayet iyi bildiğiniz bu bakış açısının hiç de yeni olmadığını görüyoruz, zira Berenson bunu daha 1950-52’de ifade ediyordu. Dolayısıyla, bu devlet fobisi bugünkü birçok meseleyi ilgilendirir ve birçok kaynaktan beslenir: kuşkusuz 1920’lerin Sovyet deneyimi, Nazi Almanya’sı, savaş sonrası İngiliz

1 Bernard Berenson (1865-1959), Litvanya asıllı Amerikalı koleksiyoncu, sanat eleştirmeni. İtalyan Rönesans resmi uzmanı. Eserleri: *The Italian Painters of the Renaissance*, Londra, Phaidon Press, 1953; *Drawings of the Florentine Painters*, Chicago, University of Chicago Press, 1970; ve bir anı kitabı: *Sketch for a Self-Portrait*, New York, Pantheon, 1949.

2 M. Foucault’nun kendisinin de belirttiği gibi bu cümle oldukça serbest bir alıntı. Metinde sadece şöyle geçiyor: “Berenson: atomik yıkım, devlet istilası”.

planlamacılığı gibi son derece farklı kaynaklardan besleniyor. Devlet fobisinin çıkış noktaları olduğu kadar taşıyıcıları da oldukça çeşitli, zira bunlar Avusturya neomarjinalizminden³ etkilenmiş politik ekonomi profesörlerinden, 1920-1925 yıllarından beri günümüz dünyasının politik bilincinde hiç de azımsanamayacak ve belki de henüz hiç derinden incelenmemiş bir rol oynayan politik sürgüncülere kadar gidiyor. Sürgünün politik tarihini, ya da ideolojik, teorik ve pratik sonuçlarıyla beraber politik sürgünün tarihini çıkarmak gerekir. Politik sürgün, 19. yüzyılın sonunda hiç kuşkusuz sosyalizmi yayan en önemli unsurlardan biriydi. Bana kalırsa 20. yüzyıldaki politik sürgün ve muhalefet de devlet karşıtlığını ya da devlet fobisini yaygınlaştırmış oldu.

Doğruyu söylemek gerekirse, devlet fobisinden o kadar doğrudan doğruya söz etmek istemiyorum, çünkü bence geçen sefer zaten bahsettiğim yönetimsellik krizlerinin başlıca belirtilerinden biri. Bu krizlerin 16. (geçen sene bunu size anlatmışım)⁴ ve 18. yüzyıldan örneklerini görmüştük. Despotluğun, zorbalığın ve keyfi yönetimin son derece geniş kapsamlı, zor ve sorunlu eleştirileri 18. yüzyılın ikinci yarısında bir yönetimsellik krizine işaret ediyordu. Despotluğun eleştirisi nasıl despotluk fobisini doğurduysa –her ne kadar 18. yüzyılın sonunda bu fobi kısmen muğlak olsa da–, bugün de devlete karşı benzer şekilde, belki biraz muğlak bir fobiyle karşı karşıyayız. Daha önce bahsettiğim yönetimselliğin incelenmesinden yola çıkarak bu devlet sorunu, devlet sorusu ya da devlet fobisine değinmek istiyorum.

Tabii şimdi bana şu soruyu soracak veya şu itirazda bulunacaksınız: bir kez daha devlet teorisinden kaçınıyorsunuz. Eh, benim de cevabım şudur: evet gerçekten de devlet teorisinden kaçınıyorum, kaçınmak istiyorum ve kaçınmalıyım, tıpkı hazmı güç yemeklerden kaçınmak gerektiği gibi. Peki devlet teorisinden kaçınmak ne demek? Eğer yaptığım analizlerde devlet mekanizmalarının varlığını ve etkilerini görmezden geldiğimi söylerseniz ya yanılıyorsunuz, ya da yanılmak istiyorsunuz. Çünkü tam da her zaman bunun aksini yaptım. Delilik konusunda da, gerek bu kategorinin, akıl hastalığı gibi neredeyse doğal bir nesnenin kuruluşunda, gerek klinik tıbbın düzenlenmesinde, gerekse de disiplin teknolojisi ve araçlarının ceza sistemine adapte edilmesinde zaten belli pratiklerin, yapıp etme biçimlerinin, yönetimselliklerin, parça parça da olsa daima giderek artan bir devletleştirmeye tâbi tutulduğunu görüyoruz. Devletleştirme sorunu ortaya koymaya çalıştığım meselelerin merkezinde yatıyor.

3 Dersin devamında da değinilecekler: von Mises, Hayek (bkz. aşağıda, not 11)

4 Bkz. *Güvenlik, Toprak ve Nüfus* [Security, Territory, Population], 1 Şubat 1978 dersi, s.105.

Fakat eğer “devlet teorisinden kaçınmak”, devletin tabiatı, yapısı ve işlevlerini inceleyerek işe başlamamak anlamına geliyorsa; eğer devlet teorisinden kaçınmak, daimi ve ardışık bir evrensel olan devletin kendisinden yola çıkarak, bizimki gibi bir toplumda delillerin, hastaların, çocukların, suçluların vs. konumlarının ne olabileceğini çözmeye çalışmak anlamına gelmiyorsa, buna verecek cevabım şudur: Evet, tabii ki bu tür bir analizden kaçınmakta kararlıyım. Tüm bu pratikleri devletin özü olarak kabul ettiğimiz bir şeyden çıkarsamak söz konusu değildir. Böyle bir analizden kaçınma gerekliliğinin birinci sebebi, tarihin tümdengelimci bir bilim olmamasıdır. İkinci ve daha da önemli, daha ciddi sebebiyse şu: devletin bir özü yoktur. Devlet bir evrensel değildir. Devlet bizatihi bir iktidar kaynağı değildir. Devlet, finans kaynaklarını, yatırım biçimlerini, karar mercilerini, denetleme biçim ve yöntemlerini, merkezî otorite ve yerel güçler arasındaki ilişkileri değiştiren sayısız işlemlerin daimi olarak devletleştirilmesinin, devletleştirilmelerinin sonucundan, profilinden, hareketli kesiminden ibarettir. Kısacası, devletin iç organları yoktur. Bunun sebebi iyi ya da kötü hislere sahip olmaması değil, bir içe sahip olmamasıdır. Devlet, çoğul bir yönetimsellikler rejiminin hareketli sonucundan başka bir şey değildir. Bu sebeple bana göre, günümüze özgü olan bu devlet kaygısını, devlet fobisini, Marx’ın metaların sırrını ortaya çıkarmaya çalıştığı gibi, devletin sırrını ortaya çıkarmaya çalışarak ele almayacağım. Esas olan devletin sırrını ortaya çıkarmak değil, devlet sorunsalını dışarıdan ele almak, yönetimsellik pratiklerinden yola çıkarak incelemektir.

Bu bağlamda, liberal yönetimselliğin incelenmesini sürdürerek, kendisini nasıl gördüğünü, nasıl algıladığını, nasıl uygulayıp incelediğini, kısacası günümüzde kendini nasıl programladığını ele almak istiyorum. 18. yüzyılda gözüktüğü üzere, liberal yönetimselliğin bana göre en temel birkaç özelliğinden bahsetmişim. Şimdi iki asırlık bir sıçrama yapıyorum, zira liberalizmin 18. yüzyıldan 20. yüzyıla, kesintisiz bir şekilde tüm tarihini çıkarmak iddiasında değilim. Sadece liberal yönetimselliğin günümüzde programlanış biçiminden yola çıkarak, 18. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar düzenli olarak karşılaşılan bazı sorunlara değinmek ve açıklık getirmeye çalışmak istiyorum. Eğer bir değişiklik olmazsa –biliyorsunuz, ben de yengeç gibi yatay hareket ediyorum– sırasıyla kanun ve düzen, yani *law and order* meselesini, devletin sivil topluma karşıtlığı sorununu, ya da daha ziyade bu karşıtlığın nasıl geliştiğini, nasıl yürütüldüğünü incelemeyi planlıyorum. Son olarak da eğer şansımız varsa, biyopolitika ve yaşam sorununa geleceğiz. Kanun ve düzen, devlet ve

sivil toplum ve yaşam politikası: liberalizmin iki yüz yıllık bu geniş ve uzun tarihinde saptamak istediğim üç ana tema bunlar.⁵

O halde şu anki süreçten başlayalım. Günümüzde liberal, ya da neoliberal düzen nasıl işliyor? Farklı köken ve tarihlere sahip belli başlı iki şekilde karşımıza çıkıyor. Birincisi, Weimar Cumhuriyeti'nden, 1929 krizinden, Nazizmin gelişmesinden ve sonra da eleştirisinden, son olarak da savaş sonrasında yeniden yapılanmadan gelen Alman kökeni. Diğeri ise, New Deal politikasının, Roosevelt'in⁶ eleştirilmesine, özellikle de savaş sonrasında federal müdahaleciliğe, özellikle Truman,⁷ Kennedy⁸ ve Johnson⁹ gibi Demokratlar tarafından geliştirilen yardım programlarına karşı oluşan Amerikan neoliberalizmi. Nispeten kabaca ayırttığım bu iki neoliberalizm arasında tabii ki ortak noktalar, etkileşimler var. Bunların başında da ortak düşman, en büyük karşıt doktrin olarak Keynes¹⁰ geliyor. Keynes karşıtlığı bu iki neoliberalizm arasında gidip gelecek. Buna ek olarak yönetilen ekonomi, planlamacılık, devlet müdahaleciliği, global miktarlar üzerine müdahaleler gibi, Keynes için hem teorik hem de pratik olarak büyük önem taşıyan unsurlara dair ortak

5 M. Foucault dersin devamında sonuç olarak sadece ilk iki konuyu ele alıyor. Bkz. yukarıda, 10 Ocak 1979 dersi, s. 3, bu iki konunun ilk olarak incelenmesinin üçüncü konunun anlaşılabilmesi için şart olduğunu anlatıyor ("ancak liberalizm adı verilen bu yönetim biçimini kavradıktan sonra, biyopolitiği anlayabiliriz". Ve 7 Mart 1979 dersinin (aşağıda, s. 155) hemen başında: "Her şeye rağmen ilk başta niyetim gerçekten de biyopolitikten bahsetmekti. Fakat sonuç itibarıyla çok uzunca, belki de fazla uzunca neoliberalizmden, özellikle de Alman neoliberalizminden bahsetmiş oldum."

6 Bkz. yukarıda, s. 59.

7 Harry Truman (1884-1972), ABD başkanı (1945-1953).

8 John F. Kennedy (1917-1963), ABD başkanı (1961-1963).

9 Lyndon B. Johnson (1908-1973), ABD başkanı (1963-1969).

10 John Maynard Keynes (1883-1946), İngiliz ekonomist, *A Treatise on Money*, Londra - New York, Harcourt, Brace & Co., 1930 (*Para Üzerine Bir İnceleme*, çev. Cihan Gerçek, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2013) ve özellikle de *The General Theory of Employment, Interest and Money*, Londra, Macmillan & Co., 1936 (*Genel Teori, İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi*, çev. Uğur Selçuk Akalın, İstanbul, Kalkedon, 2008) kitaplarının yazarı. Bu ikinci kitabın yayınlanması ekonomik düşünce tarihi açısından büyük önem taşır ("Keynesyen devrim"). Burada düşük istihdam sorununu degen ve özellikle A.C. Pigou'nun işsizlik teorisini (*The Theory of Unemployment*, Londra, Macmillan, 1933) eleştiren Keynes, kapitalizmin krizini sermayenin marjinal etkinliğinin düşüşüne ve yatırımların azalmasına yol açan aşırı yüksek faiz oranlarına bağlıyordu. Bu bakış açısı onu, istihdamın sağlanması adına, kamu güçlerinin tüketimi teşvik etmeye yönelik müdahalelerini (altın standardının terk edilmesi, özel ve kamusal yatırımların artırılması) savunmaya yönlendirdi. Bu yönde fiyat ve maaş ilişkisi üzerine kurulu geleneksel "mikroekonomik" görüşün yerine, milli gelir, toplam harcama, tasarruf ve yatırım miktarları gibi ekonomik politika tarafından etkilenen toplamlar ya da "global miktarlar" üzerine kurulu "makroekonomik" bir görüşün getirilmesi gerekiyordu. İngiltere Merkez Bankası yöneticiliğine getirilen Keynes, 1944'te Uluslararası Para Fonu ve Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası'nın kurulmasıyla sonuçlanan Bretton Woods Konferansı'na katıldı.

olarak beslenen nefretleri de hesaba katmak lazım. Son olarak, bu iki neoliberalizm arasında gidip gelen, çok sayıda kişi, teori ve kitap mevcut; bunların en önemlileri de hiç kuşkusuz von Mises¹¹ ve Hayek¹² gibi Avusturya ekolünden, Avusturya neomarjinalizminden geliyor. Özellikle de ilkinden, basit deyişle Alman neoliberalizminden bahsedeceğim. Çünkü hem teorik olarak yönetimsellik açısından bence daha önemli, hem de Amerikalılardan bahsetmeye vaktimin yeteceğini zannetmiyorum.

O halde, Alman örneğinden, Alman neoliberalizminden¹³ başlayalım. Nisan 1948 –baştan söyleyeyim, son derece bildik şeyleri hatırlatmak beni mahcup ediyor–, tüm Avrupa’da gayet iyi bildiğimiz taleplerin getirdiği ekonomik politikalar, neredeyse tartışmasız bir şekilde yürürlükte:

İlk olarak, bu taleplerin birincisi, yeniden yapılanma, yani savaş ekonomisinden barış ekonomisine geçiş, yıkılmış ekonomik potansiyelin yeniden inşa edilmesi, savaş sırasında geliştirilen yeni teknolojilerin, demografik ve jeopolitik verilerin adapte edilmesi.

Yeniden yapılanma talebi, bunun temel aracı olarak planlama talebi, hem iç sebeplerin, hem de Amerika’nın, Amerikan politikasının ve ABD’nin, Marshall Planı’nın¹⁴ temsil ettiği ağırlığının –az sonra bahsedeceğim üzere, sadece Almanya ve Belçika dışında– her bir ülke için gerektirdiği planlama ve farklı planlar arasındaki koordinasyon...

Üçüncüsü ise, Avrupa’da Nazizm ve faşizm deneyimlerinin tekrarlan-

11 Ludwig Edler von Mises (1881-1973). Viyana Üniversitesi’ndeki hukuk eğitiminin ardından, Carl Menger ve talebeleri F. von Wieser ile E. von Bohm-Bawerk’in (Avusturya ekolü) etkisiyle ekonomi politik alanına yöneldi. 1927’de, Hayek’le birlikte Viyana’da Österreichisches Institut für Konjunkturforschung’u (Avusturya Konjunktur Araştırmaları Enstitüsü) kurdu. 1934’te, Cenevre Üniversitesi’nde Uluslararası İlişkiler Enstitüsü’ne atandı. 1940’ta New York’a gitti ve 1945-1973 yılları arasında New York Üniversitesi’nde misafir öğretim üyesi olarak ders verdi. Başlıca eserleri: *Die Gemeinwirtschaft, Untersuchungen über den Sozialismus*, İena, G. Fischer, 1922 (*Sosyalizm - İktisadi ve Sosyolojik Bir Tablil*, çev. Yusuf Şahin, Liberte yayınları, 2007). Bu kitapta, “kendilerine ait bir piyasa olmadığı sürece üretim unsurlarının sanayi firmalarına makul bir şekilde dağıtılamayacağı ve bunun sonucunda da planlı ekonominin işleyemeyeceğini” açıklamıştı (Michaël Polanyi, *La Logique de la liberté*, önsöz ve çev. P. Nemo, Paris, PUF, “Libre échange”, 1989, s. 161).

12 Bkz. Aşağıda, 7 Şubat 1979 dersi, s. 85, not 24.

13 Bu düşünce akımı için bkz. P.-A. Kunz, *L’Expérience néolibérale allemande dans le contexte international des idées*, Cenevre Üniversitesi siyasal bilimler doktora tezi, Lozan, Imprimerie centrale, 1962. Özellikle de bkz. F. Bilger, *La Pensée économique libérale de l’Allemagne contemporaine*, Paris, Librairie Générale de Droit, 1964 ve J. François-Poncet, *La Politique économique de l’Allemagne occidentale*, Paris, Sirey, 1970. Hazırlık notlarından da açıkça görüldüğü üzere M. Foucault bu eserlerden oldukça yararlanmış.

14 1947’de ABD Dışişleri Bakanı G. Marshall’ın önerdiği ve 16 Batı Avrupa ülkesi için 1948’de uygulanmaya sokulan Avrupa Kalkınma Planı (*European Recovery Program*).

maması için politik açıdan kaçınılmaz kabul edilen toplumsal hedeflerin meydana getirdiği talepler. Bu talepler Fransa'da CNR¹⁵ tarafından dile getirilmişti.

Bu üç talep; yeniden yapılanma, planlama, yani kabaca söylersek sosyalleşme ve toplumsal hedefler, müdahaleci bir politika gerektiriyordu. Kaynakların temin edilmesi, fiyatların dengesi, tasarruf seviyesi, yatırım tercihleri, tam istihdam politikası adına müdahaleler... Bir kez daha bu son derece banal hatırlatmalar için özür dilerim, Keynesçi politikanın kalbindeyiz. Almanya'da da ekonomi idaresi kapsamında bir Bilim Kurulu oluşturulmuştu.¹⁶ Alman ekonomi idaresi ortak bölge adı verilen İngiliz ve Amerikan kontrolündeki bölgedeydi. Bu Bilim Kurulu'nun Nisan 1948'de yayınladığı raporda şöyle deniyor: "Kurulun görüşüne göre, ekonomik işleyişin yönetimi azamî düzeyde fiyatlar mekanizması temeline oturtulmalıdır."¹⁷ Bu kararın, ya da ilkenin oy birliğiyle kabul edildiğini daha sonra öğrendik. Yine bu kurulun yalnızca oy çokluğuna dayanarak, bu ilkeden şu sonuç çıkarıldı: dünya çapındaki fiyatlara [yaklaşabilmek için]* fiyatların derhal serbest bırakılması istendi. Kısacası, fiyatların serbestliği ilkesi ve derhal serbest bırakılmaları talebi. Bu kararların, daha doğrusu taleplerin –zira Bilim Kurulu'nun yetkileri salt olarak istişariydi– basitliği akla vaktiyle fizyokratlardan gelen talepleri, ya da Turgot'un¹⁸ 1774'te aldığı kararları getiriyor. Bu anlattıklarım 18

15 *Le Conseil National de Résistance* (Ulusal Direniş Konseyi), 1943 baharında politik olarak ayrışan farklı direniş hareketlerini bir araya getirmek için kuruldu. Başkanlığını önce Jean Moulin, ardından da Georges Bidault yapmıştır. "Hepsi, 15 Mart 1944'te düzenlenen genel kongrede Kurtuluş'un ardından birlik olarak devam etmeyi kabul etmiştir. Bu toplantıların sonucunda, CNR'i oluşturan farklı grupların tartışıp kabul ettiği Direniş Bildirgesi cesur bir sosyal ve ekonomik programa sahipti. Çeşitli reformların yanı sıra, 'tüm yurttaşlara, kendi meslekleriyle erişemedikleri takdirde, hayati gereksinimlerini karşılayacak ve sorumluluğu devlet yetkililerine ait olacak bütünlüklü bir sosyal sigorta programı' hedefliyordu" (H.G. Galant, *Histoire politique de la sécurité sociale française, 1945-1952*, Paris, Librairie A. Colin, "Cahiers de la Fondation nationale des sciences politiques", 1955, s. 24). Bkz. Aşağıda, 7 Mart 1979 dersi, s. 155-157, 1945'te Fransa'da sosyal sigorta sistemi hakkında not 25.

16 19 Aralık 1947'de oluşturulan bu Bilim Kurulu'nun (*wissenschaftliche Beirat*) bir yarısını Freiburg ekolünün temsilcileri (W. Eucken, F. Bohm, A. Müller-Armack, L. Miksch, A. Lampe, O. Veit...), diğer yarısını da Cizvit O. Von Nell-Breuning gibi sosyal-Hıristiyan kuramın ve K. Schiller, G. Weisser ve H. Peter gibi sosyalist akımın temsilcileri oluşturuyordu.

17 Bilger, *La Pensée économique liberale de l'Allemagne contemporaine*, op. cit., s. 211. Bkz. *Der wissenschaftliche Beirat beim Bundeswirtschaftsministerium*, Göttingen, Schwartz, 5 cilt, 1950-1961.

(*) M.F.: Fiyat eğilimlerine yaklaşılabilişesi için.

18 XVI. Louis döneminde, 1774-1776 yılları arasında maliye genel müdürlüğü yapan Turgot, ekonomistlerin ve fizyokratların kuramlarına uyarak toplumun için serbest ticaret kararı çıkarmıştı (1 Eylül 1774 kararı) (Bkz. G. Weulersse, *La Physiocratie sous le nom ter de Turgot et de Necker*

Nisan 1948'de gerçekleşti. On gün sonra, 28 Nisan'da, Ludwig Erhard¹⁹ –ki kendi etrafında topladığı bu Bilim Kurulu'nun sorumlusu değildi, ortak bölgenin Alman yakasının ekonomik idaresinden sorumluydu– Frankfurt Meclisi'nde²⁰ yaptığı konuşmada bu raporun içeriğini tekrarladı.²¹ Böylece fiyatların serbest bırakılması ilkesinin temellerini atıyor ve bunun kademeli bir şekilde yapılmasını talep ediyordu. Fakat bu ilkeyi açıklarken yaptığı bazı saptamalar oldukça önemli. Şöyle diyor: “Ekonomiyi devletin zorlamalarından azad etmek gereklidir.”²² “Anarşiden de, yiyip bitirici devletten de kaçınmak lâzım”, diyor. Zira, “ancak yurttaşların hem özgürlüklerini, hem de sorumluluklarını kuran bir devlet halkın adına konuşma meşruiyetine sahip olabilir.”²³ Gördüğünüz gibi, bu ekonomik liberalizm, Bilim Kurulu'nun savunduğu piyasa ekonomisine uyum ilkesi, çok daha genel bir olgunun içinde bulunuyor, o da genel olarak devletin müdahalelerinin sınırlandırılması ilkesi. Buna göre, devletleşmenin ve devlet ile bireyler arasındaki ilişkinin sınırlarının ve çerçevesinin net bir şekilde çizilmesi gereklidir. Frankfurt Meclisi önünde yaptığı konuşmasında Ludwig Erhard, savunduğu bu liberal seçimleri, aynı dönemin diğer ekonomik deneyimlerinden çok açık bir şekilde ayrı

(1774-1781), Poitiers, Impr. Du Poitou, 1925, yeni basım PUF, 1950). Bkz. F. Bilger, *op. cit.*, s. 215: “[...] Erhard belki bir parti adamı değildi, ama ekonomik kuramın Turgot'suydu.”

- 19 Ludwig Erhard (1897-1977). Nürnberg Yüksek Ticaret Okulu'na bağlı Ekonomik Gözlem Enstitüsü'nde önce asistanlık yaptı, ardından müdürü oldu.
- 20 Ekonomik Kurul'un 14. genel toplantısı M. Foucault'nun söylediği gibi 28 Nisan'da değil, 21 Nisan'da düzenlendi. Bkz. Bilger, *La Pensée économique liberale de l'Allemagne contemporaine*, *op. cit.*, s. 211.
- 21 Rede vor der 14. Vollversammlung des Wirtschaftsrates des Vereinigten Wirtschaftsgebietes am 21. April 1948 in Frankfurt/Main. Bu konuşmanın yazılı metni için: L. Erhard, *Deutsche Wirtschaftspolitik*, *op. cit.*, ve W. Stützel, *et alii*, *Grundtexte zur Sozialen Marktwirtschaft. Zeugnisse aus zweihundert Jahren ordnungspolitischer Diskussion*, Bonn-Stuttgart-New York, Ludwig-Erhard-Stiftung, 1981, s. 39-42.
- 22 *Ibid.* (*Grundtexte*), s. 40: “Wenn auch nicht irt Ziele vollig einig, so ist doch die Richtung klar, die wir einzuschlagen haben - die Befreiung von der staatlichen Befehlswirtschaft, die alle Menschen in das Entwürdigende Joch einer alles Leben überwuchernden BÜfokratie zwingt [...]” Fransızca çevirisi için: F. Bilger, *La Pensée économique liberale de l'Allemagne contemporaine*, *op. cit.*, s. 211 (“la libération de l'économie des contraintes étatiques”).
- 23 *Ibid.*: “Es sind aber weder die Anarchie noch der Termistenstaat als menschliche Lebensformen geeignet. Nur wo Freiheit und Bindung zum verpflichtenden. Gesetz werden, findet der Staat die sittliche Rechtfertigung, irt Namen des Volkes zu sprechen und zu handeln.” Fransızca çevirisi için: F. Bilger, *La Pensée économique liberale de l'Allemagne contemporaine*, *op. cit.*, s. 211. *Termistenstaat* terimini “karıncalar devleti” olarak çevirmek daha doğru olur. Bu terimi daha önce W. Röpké 1944'te, *Civitas Humana*'da “müşterek tehlike”ye dair kullanmıştı, s. 26: “Ortaya çıkışı na şahit olduğumuz bu karıncalar devleti, üç bin yıllık evrim sürecinde, gururla Batı medeniyetini adım verdığımız şeyi oluşturan değerleri ve ilerlemeleri yok etmekle kalmıyor, [...] daha da önemlisi bu evrim sürecinde, ancak özgürlükte barınan esas anlamını koparıyor [...]”

tutuyordu. Bunlar dönemin Avrupası'ndaki güdümcü, müdahaleci ve Keynesçi atmosfere rağmen hayata geçirilmişti. Mesela Belçika'da liberal bir politikanın benimsenmesi, kısmen İtalya'da, İtalya Bankası'nın müdürü Luigi Einaudi²⁴ önderliğinde alınan liberal kararlar söz konusudur – fakat bu müdahalecilik İtalya ve Belçika örneklerinde yalnızca ekonomik müdahalelerden ibaretti. Erhard'ın konuşmasında ve önerdiği taleplerde başka bir nokta vardı. Metnin kendisinin de belirttiği gibi devletin meşruiyeti söz konusuydu.

Ludwig Erhard'ın cümlesine bakalım. Ekonomiyi devletin zorlamalarından azad etmek ve bunu yaparken hem anarşiden, hem de yiyip bitirici devletten kaçınmak gerekli, çünkü “ancak yurttaşların hem özgürlüklerini, hem de sorumluluklarını kuran bir devlet halkın adına konuşma meşruiyetine sahip olabilir”. Bu ne anlama geliyor? Aslında biraz muğlak bir cümle, çünkü iki farklı şekilde anlaşılabilir. Önce talî düzeydeki anlamına bakalım. Ekonomik düzen kapsamında, ya da daha genel olarak politik yaşam düzeyinde yetkilerini kötüye kullanan devletin, temel hakları ihlâl ettiği, dolayısıyla temel özgürlüklere karşı geldiği ve bunun sonucu olarak da bizatihi kendi haklarını kaybettiği anlamına geliyor. Bir devlet, yurttaşların özgürlüklerine engel olduğu takdirde meşruiyetini, haklarını kaybeder. Metin, “haklarını kaybeder” demiyor, hükümlerlik haklarını kaybettiğini söylemiyor. Temsiliyet haklarını kaybettiğini söylüyor. Yani, temel özgürlüklere sekte vuran bir devlet, yurttaşları temsil etmeyi bırakmıştır. Böyle bir cümlenin nasıl bir taktik amaca hizmet ettiğini görebiliriz. Temel hakları ihlâl eden Nazi devletinin, geriye dönüp baktığımızda hükümlerliğini gayrimeşru bir şekilde icra ettiğini söyleyemeyiz, yani dönemin emirleri, kanunları, Almanlara dayatılan tüm yönetmelikler geçersiz kılınmadı. Dolayısıyla, Nazizm döneminde yasama ve kanunlar çerçevesinde alınan kararlardan Almanları sorumlu tutamayız. Fakat, Nazi devleti geriye dönük olarak temsiliyet yetkisini kaybetmiştir, yani yaptıklarının Alman halkı adına yapıldığını kabul edemeyiz. Nazi yönetimi sırasında alınan kararların meşruiyeti ve hukukî statüsüne dair son derece karmaşık sorun, işte bu cümlede açıkça ortaya çıkıyor.

Fakat [aynı zamanda] daha geniş, daha genel çaplı ve sofistike bir anlam daha çıkarabiliriz bu cümleden. Erhard yalnızca ekonomik özgürlüğü kabul eden ve yurttaşların özgürlük ve sorumluluklarını tanıyan bir devletin

²⁴ Luigi Einaudi (1874-1961): Torino ve Milano'da ekonomi politik profesörü. Faşizme karşıtlığı ve liberalizmi savunması onu İsviçre'ye gitmek zorunda bıraktı (1943-44). 1945'te İtalya Bankası müdürü oldu, 1946'da milletvekili seçildi, 1947'de Maliye Bakanlığı'na getirildi. Daha sonra da cumhurbaşkanı seçildi (1948-1955). Bkz. *Lezioni di politica economica*, Torino, G. Einaudi, 1944.

halkın adına konuşabileceğini söylerken şunu demek istiyor. Erhard'a göre, günün koşullarında –yani 1948'de, ikiye bölünmüş Alman devletleri kurulmadan önce– henüz kurulmamış, kurulmakta olan bir Alman devleti adına, yakın tarihin ihtimal dışı bıraktığı tarihsel hakları talep etmek mümkün değildi. Hukukî bir meşruiyet talep etmek imkânsızdı, zira kısmen paylaşılmış, kısmen işgal edilmiş Almanya'da ortada bunun için gerekli kurumlar, mutabakat ve ortak irade yoktu. Yeni Alman devletini kurabilmek için tarihsel haklar ve hukukî meşruiyet mevcut değildi.

Fakat Ludwig Erhard'ın metninde kastettiği gibi, bir kurumsal çerçeve varsayalım. Tabiatı veya içeriği farketmez, herhangi bir kurumsal çerçeve olduğunu varsayalım. Bu kurumsal çerçevenin işlevi hükümlerliliğin icrası değil –zira halihazırdaki koşullarda bir yaptırım yetkisi olamaz–, sadece özgürlükleri temin etmek olsun. Zorlamak değil, bir özgürlük alanı yaratmak, özgürlükleri tanımak ve bunları özellikle de ekonomik alanda uygulamak. Ve böyle bir kurumsallığın içinde bireylerin, kurumsal çerçevenin kendilerine tanıdığı bu ekonomik özgürlük oyununu oynamayı kabul ettiğini varsayalım. Sonuç ne olacaktır? Bireylerin, icra etmek zorunda olmadıkları ama icra etme imkânı kendilerine sunulan bu özgürlükten faydalanmaları, bu oyunu serbestçe oynamaları ne anlama gelir? Bu çerçeveye dahil olunduğu, bu çerçeve kapsamında alınan kararlara uyulacağı anlamına gelir. Söz konusu kararların amacıysa, ekonomik özgürlüğü temin etmek, ekonomik özgürlüğü mümkün kılacak koşulları yaratmaktır. Başka bir deyişle, ekonomik özgürlüğün sağlanması, politik hükümlerliliğin arkasındaki itici güç olacaktır. Tabii ki, Ludwig Erhard'ın gayet basit cümlesine dolaylı anlamlar yüklüyorum, anlamı ancak daha sonraki yıllarda ortaya çıkacak şeylerden söz ediyorum. Henüz varolmayan tarihsel bir anlam yüklüyorum. Fakat sanırım –neden ve nasıl olduğunu açıklamaya çalışacağım– bu teorik, politik ve programlı anlamlar o cümleyi sarfeden kişinin, ya da en azından konuşmasını onun için yazan kişilerin aklındaydı.

Devletin meşruiyetini ekonomik özgürlük temeline oturtma fikri gerçekten de son derece önemli. Tabii ki, bu fikri ve ifadesini, ortaya çıktığı dönemin bağlamını göz önünde bulundurarak ele almak gerekir; böylece bunun arkasında taktik ve stratejik bir yöntem yattığını kolayca görüyoruz. Doğrudan anayasa hukukundan, uluslararası hukuktan ya da politik aktörlerden istenemeyecek şeyleri ekonomik rejimden talep edebilmek için hukukî bir gerekçe lazımdı. Bu ayrıca hem Amerikalılara, hem de Avrupa'ya yönelik oldukça becerikli bir hamle idi. Yeniden yapılanmakta olan Almanya'nın önce

likle, en ufak bir devlet yapısından da önce ekonomik özgürlüğünü temin etmek, Amerikalılara, çeşitli Amerikan lobilerine, Alman sanayisi ve ekonomisiyle istedikleri ilişkileri kurabileceklerini söylemek anlamına geliyordu. İkincisi de, oluşmakta olan kurumsal çekirdeğin geçmiş yıllardaki güçlü ve totaliter devlete benzemeyeceğinin garantisi verilerek, Avrupa'ya, gerek Doğu bloğu, gerekse Batı bloğuna güvence veriliyordu. Fakat bu kısa çaptaki taktik mecburiyetlerin dışında, az önce değindiğim konuşmada, 1948 Almanya'sının da ötesine geçen, günümüz Alman yönetimselliğinin en belirleyici özelliklerinden biri ifade ediliyordu:* Almanya'da 1948'den günümüze, yani otuz yıl boyunca ekonomik faaliyetin ulusun faaliyetlerinin yalnızca bir parçasından ibaret olduğunu düşünmemeliyiz. Düzgün bir ekonomik idarenin tek sonucunun, tek planlanmış amacının herkese refah sağlamak olduğunu düşünmemeliyiz. Günümüz Almanya'sında ekonomi, ekonomik kalkınma, ekonomik büyüme, hükümlanlık üretiyor. Kurumsallık aracılığıyla ürettiği bu politik hükümlanlık da işte bu ekonomiyi işletiyor. Ekonomi, ekonominin muhafızı olan devlete meşruiyet sağlıyor. Başka bir deyişle, tarihte daha önce görülmemiş olmasa da dönemimiz için son derece önemli bir fenomenle karşı karşıyayız: ekonomi, kamu hukuku yaratıcısı işlevi görüyor. Günümüz Almanya'sında sürekli olarak ekonomik kurumdan devlete doğru akan bir devre söz konusu. Her ne kadar aksi yönde, yani devletten ekonomiye doğru akan bir devre olsa da, unutmayalım ki bu akımın başlangıç noktası ekonomik kurumun içerisinde. Devletin doğuşu, daimi kaynağı ekonomik kurumdan geliyor. Durum bununla da sınırlı değil, çünkü ekonominin tek getirisi tarihin ihraç etmiş olduğu Alman devletine hukukî bir yapı sunmak, hukukî bir meşruiyet sağlamak değil. Bu ekonomik kurum, bu kurumun en başından beri görevi olan ekonomik özgürlük temini, hukukî meşruiyetten daha somut, daha gerçek ve daha doğrudan bir olgu yaratıyor. Daimi bir mutabakat sağlıyor. Ekonomik süreçler dahilinde aktör olarak ortaya çıkabilecek herkesi, yatırımcı sıfatıyla, işçi, patron ve sendika sıfatıyla ekonomik aktör olarak ortaya çıkan herkesi buluşturan bir mutabakat. Tüm bu ekonomik aktörlerin, ekonomik özgürlük oyununu kabul ederek oluşturdukları bu mutabakat, politik bir mutabakattır.

Şunu da ekleyelim: Alman neoliberal kurumsallığı kişileri serbest bırakarak onlara istediklerini söyleme ve yapma serbestisi veriyor. Peki ne yapmak, ne söylemek için? Onları serbest bırakmanın doğru olduğunu söyleme

(*) M.Foucault ekliyor: bu üzerine düşünmek gereken en temel unsurlardan biri ve bunun planlanması Alman neoliberalizminin temel özelliklerinden [biri].

serbestisi veriyor. Bu liberal sisteme dahil olmak, hukukî meşruiyetin yanı sıra, sürekli bir mutabakat üretiyor. Ekonomik kurum/devlet eksenine simetrik bir şekilde, nüfusun bu rejime ve sisteme genel olarak dahil oluşu ile ekonomik kuram arasındaki devreyi yaratan da, ekonomik büyüme ve ekonomik büyümenin sağladığı refahın artırılmasıdır. Max Weber²⁵ veya 16. yüzyıl uzmanı tarihçilere bakacak olursak, 16. yüzyıl Protestan Almanya'sında, bir bireyin zenginleşmesinin Tanrı'nın keyfi bir seçiminin işareti olarak kabul edildiğini görüyoruz. Zenginlik bir işaretti. Peki neyin işaretiydi? Tanrı'nın söz konusu bireyi koruması altına aldığı ve bu bireye, hiçbir somut ve gerçek davranışının temin edemeyeceği bir selamet, bir kurtuluş sunduğunun işaretiydi. Zenginleşmeye çabaladığın için selamete ermeyeceksin; eğer zenginleştiysen, Tanrı sana selamete ereceğinin işaretini göndermiştir. Kısacası, 16. yüzyıl Almanya'sında zenginleşme bir işaretler düzeniydi. 20. yüzyıl Almanya'sında ise Tanrı'nın keyfi seçiminin işareti artık bireysel zenginleşme değil, müşterek zenginleşmedir. Peki bu neyin işaretidir? Tanrısal bir seçimin değil tabii ki. Bireylerin günbegün devlete bağlılığının işaretidir. Başka bir deyişle ekonomi daima bir şeyin işaretidir. Ürünlerin kullanım değeriyle, ticarî değerleri arasındaki aldatıcı, yanıltıcı denklige dair işaretlerden bahsetmiyorum. Ekonominin ürettiği işaretler, iktidar mekanizmalarının ve temellerinin yapılarını işleten politik işaretlerdir. Ekonomik açıdan serbest piyasa, politik bir birleştirici unsurdur, politik bağları ortaya çıkarır. Sağlam bir Deutschmark, yeterli bir büyüme oranı, yükselen bir alım gücü, pozitif bir ödemeler dengesi, tüm bunlar günümüz Almanya'sında iyi bir yönetimin etkileridir; ama aynı zamanda, hatta belki daha da önemlisi, tarihin, mağlubiyetin, ya da savaştan galip çıkan ülkelerin kararının hukuk dışı ilan ettiği, ikinci plana ittiği bir devletin temelindeki kurucu mutabakatın ifadesi ve güçlendirici etkisidir. Devlet, ekonomik özgürlüğün varlığı ve pratiği sayesinde kanununa, hukukî kanununa ve hakiki temeline yeniden kavuşmuş oluyor. Tarih Alman devletini reddetmişti. Onu kabul edense ekonomi oldu. Düzenli ekonomik büyüme, iflas etmiş bir tarihin böylelikle yerini alacaktı. Tarihteki kopuş, hafızalardaki bir kopuş olarak kabul edilecek, böyle yaşanacaktı. Zira, Almanya'da yerleşmekte olan yeni zaman boyutu tarihe değil, ekonomik büyümeye endekslidir. Zaman ekseninin tersine dönüşü, unutmanın kabul edilmesi, ekonomik büyüme: Alman ekonomik-politik sisteminin işleyişinin kalbinde bu unsurlar yatıyor. Bir yandan ekono-

25 Bkz. Max Weber, *Die protestantische Ethik und der "Geist" des Kapitalismus* (1905), *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie* içinde, Tübingen, J.C.B. Mohr, 1920, cilt I, s. 1-236) / *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, Fransızca'ya çev. J. Chavy, Paris, Plon, 1964.

mik büyümenin, diğer yandan da devletin ve tarihin unutulmasının getirdiği refahın bir arada ürettiği ekonomik özgürlük.

Günümüz Almanya'sında “kökten ekonomik” diyebileceğimiz bir devletle karşı karşıyayız. Burada “kökten” [radical] terimini dar anlamında, yani ekonomik kökenli anlamında kullanıyorum. Bildiğiniz gibi Fichte –genellikle Fichte’ye dair tek bilinen şey budur– kapalı bir ticaret devletinden bahsetmişti.²⁶ İleride buna tekrar değineceğim.²⁷ Biraz yapay bir simetri olsa da, burada kapalı bir ticaret devletinin tam zıddıyla karşı karşıya olduğumuzu söyleyebilirim. Ticaretin devlet eliyle açılması söz konusu. Peki bu, tarihte karşılaştığımız ilk kökten ekonomik devlet örneği mi? Bunu, tarihi benden her zaman daha iyi anlayan tarihçilere sormak lazım. Ama yine de, Venedik kökten ekonomik bir devlet miydi? 16. ve 17. yüzyıllarda Birleşik Felemenk Cumhuriyeti’nin ekonomik bir devlet olduğunu söyleyebilir miyiz? Her halükârda, 17. yüzyıl sonrasına baktığımızda, gerek işleyiş ve temellendirme, gerekse yönetimselliğin programlanması olsun, yeni bir fenomenle karşı karşıyayız. Her ne kadar yine liberal bir yönetimsellik olsa da, fizyokratların, Turgot’unun, 18. yüzyıl ekonomistlerinin tahayyül ettiği liberalizmden ne kadar farklı olduğunu görüyoruz. Onların karşılaştığı sorun tam tersiydi. Orta da bir devlet var. Meşru ve tam olarak işleyen, polis devleti biçiminde bir idareye sahip bir devlet var. Sorun şuydu: bu devleti, içerisinde ekonomik özgürlüğe alan açabilecek şekilde nasıl kısıtlayabiliriz? Almanların karşılaştığı sorunsu tam tersiydi: varolmayan bir devlet söz konusu, devlet dışı bir alan olan ekonomik özgürlükten hareketle nasıl onu var edebiliriz?

Erhard’ın, 28 Nisan 1948’de sarfettiği, ilk bakışta gayet harcıâlem gözükün bu cümle hakkında söyleyebileceklerimiz bunlar – bir kez daha birçok anlam yüklediğimi belirteyim, fakat bunu gelişigüzel ve keyfi bir şekilde yapmadığımı göstermeye çalışacağım. Tabii ki, 1948 tarihli bu cümle size anlattığım tarihsel önemini, içinde bulunduğu koşullar ve parçası olduğu kararlar dizisi sayesinde kazandı.

Özetle, 18 Nisan 1948: Bilim Kurulu’nun raporu; 28 Nisan 1948: Erhard’ın konuşması; 24 Haziran 1948:²⁸ sanayi fiyatlarının, gıda fiyatlarının,

26 Bkz. *Sécurité, Territoire, Population*, (Güvenlik, Toprak, Nüfus) 11 Ocak 1978 dersi, not 26.

27 M. Foucault dersin geri kalanında Fichte’ye bir daha değinmiyor. Fakat kullanmadığı, dersin sonuna dair notların metninde Zollverein’e dair Fichte’ye gönderme yapıyor (Bkz. Aşağıda, s. 96).

28 Savaş sonrası Almanya’da gerçekten de bir dönüm noktası teşkil eden 24 Haziran 1948 tarihini (Erhard, Ekonomik Kurul’un erdiği yetkilere dayanarak, askeri hükümetlerin onayını almaksızın fiyatlar üzerindeki tüm denetlemelere son verdi), bu başka önemli tarih olan 18 Haziran’la beraber ele almak gerekli. O tarihte gerçekleştirilen parasal reformla (Deutsche Mark’ın piyasaya sür-

giderek tüm fiyatların nispeten yavaşça olsa da serbest bırakılması. [19]52'de kömür ve elektrik fiyatlarının serbest bırakılması ise Almanya'da bu serbestliğin son örneklerinden biriydi. Dış ticarete serbestliğe gidilmesi içinse [19]53'ü beklemek gerekti. Serbest bırakılan ticaret oranı [%] 80, % 95'e ulaştı. Kısacası [19]52-53'te liberalleşme, piyasaların serbest bırakılması ne-redeyse tamamen gerçekleşmişti.

Unutulmaması gereken bir nokta da, az önce bahsettiğim sebeplerden dolayı Amerikalıların açıkça desteklemiş olduğu bu liberal politikaya, başta İşçi Partisi önderliğinde Keynesçi bir dönemde olan İngilizler²⁹ olmak üzere, diğer işgal kuvvetlerinin şüpheyle bakmasıydı. Bu politika Almanya'da da ciddi bir direnişle karşılaşmış, özellikle de fiyatların, liberalleşme başlar başlamaz artması bunu körüklemişti. Ağustos 1948'de Alman sosyalistler Erhard'ın istifasını istiyordu. Kasım 1948'de Erhard'ın ekonomi politikasına karşı ve planlı ekonomiye dönüş için genel greve gidildi. Bu grev başarısızlıkla sonuçlandı ve Aralık 1948'de fiyatlar sabitleşti.³⁰

Az önce anlattığım projenin hayata geçirilmesine dair üçüncü olaylar dizisi, çeşitli grupların katılımından oluşuyor. Önce, oldukça erken bir şekilde, hiç de liberal olmayan toplumsal ve Hıristiyan ekonomiyle olan bağlarına rağmen Hıristiyan demokratların katılımı. Hıristiyan toplumsal ekonomi kuramcılarının, özellikle de başta Münih'te ekonomi politik dersleri veren meşhur Cizvit Oswald Nell-Breuning³¹ olmak üzere, Münih akımından gelenle-

rümü) dönüşüm sürecinin ilk aşaması –ve en temel koşulu– başlamış oldu (Bkz. D. L. Bark ve D. R. Gress, *Histoire de l'Allemagne depuis 1945*, op. cit., s. 191-194; N. Pietri, *L'Allemagne de l'Ouest*, op. cit., s. 46-48). Erhard'ın yazdığı gibi, 1948 yılının ortasında “Almanya'nın büyük şansı, ekonomik bir reformun eşlik edeceği parasal reform” olmuştu (*Wohlstand für alle*, op. cit., s. 21). 24 Haziran 1948 yasası: “Parasal reform sonrası fiyatların işletmesi ve fiyatlar politikasının ilkeleri” adını taşıyordu (Bkz. G. Schneilin ve H. Schumacher, *Economie de l'Allemagne depuis 1945*, Paris, A. Colin, 1992, s. 24; J. François-Poncet, *La Politique économique...*, s. 71-73). Bu noktanın önemi aynı zamanda, parasal istikrarın ordoliberaler için temel ilkenin ardından (“fiyatlar arasında kusursuz bir rekabet düzeninin kurulması”) gelen en önemli ilke olmasından kaynaklanıyor. Bkz. aşağıda, 14 Şubat 1979 dersi, s. 109.

29 Churchill'in 1945'te seçimleri kaybetmesiyle yerine 1935'ten beri İşçi Partisi'nin lideri olan C.R. Attlee gelmişti. Attlee hükümeti sırasında (1945-1951) devlet ekonomiyi büyük ölçüde kontrolü altına almıştı (kamulaştırmalar, kemer sıkma politikaları, sosyal sigorta).

30 Bu genel grev hakkında bkz. L. Erhard, *Wohlstand für alle*, op. cit., s. 24-32.

31 Oswald von Nell-Breuning (1890-1991), 1948-1965 arasında Ekonomi Bakanlığı'na bağlı Bilim Kurulu'nun üyesi Cizvit rahip ve sosyolog. Papalar XIII. Leon ve XI. Pie'nin yıllık sosyal mektuplarına dayanarak “Hakikaten Hıristiyan bir sosyalizm” teorisinin kurucusu (kendisi de *Quadragesimo Anno* (15 Mayıs 1931) mektubunun yazarıdır; bkz. O. von Nell-Breuning, *Die soziale Enzyklika. Erläuterungen zum Weltrundschreiben Papst Pius' XI. über die gesellschaftliche Ordnung*, Köln, Heumann, 1932); o zaman yeni yayınladığı eseri: *Gesellschaftsordnung. Wesenbild und Ordnungsbild der menschlichen Gesellschaft*, Nürnberg, Bamberg Passau, Glock & Lutz,

rin katılımı söz konusu.³² Fakat bu katılımların belki de en önemlisi sendikalarlardı. İlk resmî ve net katılım Theodor Blank'tan³³ geldi. Madenciler sendikası başkan yardımcısı olan Blank, liberal düzenin, kapitalizme ve planlamaya karşı geçerli bir alternatif teşkil ettiğini belirtiyordu.³⁴ Bu cümlelerin tamamen iki yüzlü olduğunu, ya da naiflik kisvesi altında birçok muğlak öge barındırdığını söyleyebiliriz. Liberal düzenin kapitalizme ya da planlamaya alternatif oluşturabileceğini iddia etmek gayet asimetrik bir oyuna tekabül ediyor. Zira, bir yandan liberal düzenin asla, özellikle de ileride Şansölye olacak Erhard'ın ağzından, kapitalizme alternatif oluşturmak gibi bir iddiası olmadı. Aksine, bir anlamda kapitalizmi işletmeye yönelik bir girişimdi. Diğer yandan, her ne kadar planlamaya karşı geldiği doğru olsa da, Theodor Blank gibi birisi, gerek sendikal temsiliyeti olsun, gerekse Hıristiyan kökenleri ve toplumsal ideolojisi olsun, planlamayı bu derece açıkça eleştiremezdi. Aslında söylemek istediği, kapitalizm ve planlama arasındaki sentezin, orta yolun, ya da üçüncü düzenin sonunda bu neoliberalizmde gerçekleşebilecek olduğuydu. Fakat yine de söz konusu olan bu değildi. Bu cümlelerin tek amacı, dönemin Hıristiyan temelli sendikalarına bu geçişi kolayca yutturabilmektir.

Son olarak ve en önemlisi, SPD'nin ve sosyal demokrasinin katılımıydı. Bu tabii ki çok daha yavaş oldu ve uzun zaman aldı, zira Alman sosyal demokrasisi 1950'ye kadar, 19. yüzyıldan beri sahip olduğu Marksist kökenli sosyalizm ilkelerine sadık kalmıştı. Hanover Kongresi'nde,³⁵ ardından da 1949'da

1947, ve (H. Sacher'le beraber), *Beiträge zu einem Wörterbuch der Politik*, Heft 2: *Zur christlichen Staatslehre*, Freiburg-im-Breisgau, Herder, 1948. Aynı zamanda *Quadragesimo Anno* mektubunun devamı niteliğinde çeşitli makaleler yazmıştı (maaşların adaleti, proletarya kavramı, vs.). "[...] Sosyalizmin kendisine özgü bir adalete sahip olduğuna kani olarak, modern insanın ancak kendi şirketinin yönetimine iştirak ederek tatminkâr bir yaşam sürebileceğine inanıyordu. Bundan kastedilen sadece yönetime ortak olmak değil, sendikalar aracılığıyla tüm özel sanayi üzerinde kontrol sahibi olmak" (D. L. Bark ve D. R. Gress, *Histoire de l'Allemagne...*, s. 145); bkz. F. Bilger, *La Pensée économique libérale...*, s. 248-253 (Nell-Breuning'in ileri sürdüğü rekabet ve şirketler düzeni bileşimi hakkında). Bu teoriye (son derece görece) "bağlılığı" şu maktelede ifade ediyor: "Neoliberalismus und katholische Soziallehre", P. M. Boarman, *Der Christ und die soziale Marktwirtschaft* içinde, Stuttgart-Köln, Kohlhammer, 1955, s. 101-122.

32 Oswald von Nell-Breuning'in 1948'den itibaren çeşitli dersler verdiği üniversite Münih'te değil, Frankfurt'taki Johann-Wolfgang-Goethe-Universität idi.

33 Theodor Blank (1905-1972), CDU'den milletvekili, eski Katolik sendika yöneticisi. 26 Ekim 1950'de Adenauer tarafından "müttefik kuvvetlerin artışına bağlı işlerden sorumlu federal şansölye genel danışmanı" unvanıyla daha sonra Savunma Bakanlığı'na dönüşecek makamın başına getirildi.

34 Bkz. F. Bilger, *La Pensée économique libérale...*, s. 211: "Hıristiyan sendikacı, madenciler sendikası başkan yardımcısı, Freiburg ekolüne ait eserleri keşfetmiş ve liberal düzenin, karşı çıktığı kapitalizm ve planlama fikirlerine bir alternatif oluşturabileceğini kabul etmişti."

35 9-11 Mayıs 1946: SPD'nin (*Sozialdemokratische Partei Deutschlands* - Almanya Sosyal Demokrat Partisi) ilk kongresi. Bu kongrede Schumacher'in başkanlığı onaylandı.

Bad Dürkheim Kongresi'nde Alman Sosyalist Partisi, sınıf mücadelesi ilkesinin tarihsel ve politik geçerliliğini koruduğunu kabul etmişti ve hâlâ üretim araçlarının kamulaştırılması hedefini koruyordu.³⁶ Evet, [19]49, [19]50'de hâlâ bu noktadaydı. 1955'te Karl Schiller,³⁷ ki daha sonra Federal Almanya'da Ekonomi ve Maliye Bakanı olacaktı,³⁸ *Sosyalizm ve Rekabet* başlığıyla haliyle oldukça yankı uyandıracak bir kitap yazdı.³⁹ Dikkat ederseniz sosyalizm veya rekabet değil, sosyalizm ve rekabet. Bu kitapta, ilk kez kullanıldığından emin olmasam da, Alman sosyalizminin en çok ses getiren deyişlerinden birini ortaya attı: “mümkün olduğu düzeyde rekabet, doğru ve zorunlu oranda planlama”.⁴⁰ Bu, 1955'teydi. 1959'da Bad Godesberg Kongresi'nde⁴¹ Alman sosyal demokrasisi bir yandan üretim araçlarının kamusallaştırılması ilkesinden vazgeçiyor, diğer yandan da bunun devamı olarak üretim araçlarının özel mülkiyetinin hem meşru olduğunu, hem de devlet tarafından korunması, teşvik edilmesi gerektiğini belirtiyordu.⁴² Yani devletin en temel ve önemli görev-

36 Bkz. Bilger'in değindiği metinler, *La Pensée économique libérale...*, s. 271.

37 Karl Schiller (1911-1994), Hamburg Üniversitesi'nde ekonomi profesörü ve Hamburg Parlamentosu'nda SPD üyesi (1949-1957). Üniversitesinde rektörlük yaptıktan sonra (1958-1959), Batı Berlin'de ekonomiden sorumlu senatör oldu (1961-1965). Bundestag vekilliğinin ardından (1965-1972) federal Ekonomi Bakanlığı'na getirildi (Bkz. bir sonraki not). 1947'den itibaren Erhard'ın kurduğu Ekonomi İdaresi Bilim Kurulu'nun üyesiydi.

38 Aralık 1966'da Hıristiyan-demokrat Kiesinger'in kurduğu, CDU/CSU ve SPD'den oluşan “büyük koalisyon” hükümeti kapsamında. Bu görevi 1972'ye kadar sürdürdü (ekonomi ve maliye bakanlıklarını beraber yürüterek). Yürüttüğü ekonomi politikasına dair bkz. D. L. Bark ve D. R. Gress, *Histoire de l'Allemagne...*, s. 584-586.

39 K. Schiller, *Sozialismus und Wettbewerb*, Hamburg, Verlagsges. deutscher Konsumgenossenschaften, 1955.

40 “1953'te, sosyal piyasa ekonomisine sosyal demokratların getirebileceği değişikliklere dair şöyle bir formül geliştirmişti: ‘Mümkün olduğu kadar rekabet, zorunlu olduğu kadar planlama’ (Bkz. [H.] Körner, *Wirtschaftspolitik, Wissenschaft und politische Aufgabe*, Bern, Paul Haupt, 1976, s. 86)” (D. L. Bark ve D. R. Gress, *Histoire de l'Allemagne...*, s. 428-429). İlk kez SPD'nin Şubat 1953'te Bochum'da düzenlediği ekonomi politikası toplantısında dile getirdiği bu slogan 1959'da partinin programında da kullanıldı (Bkz. bir sonraki not; D. L. Bark ve D. R. Gress, *a.g.e.*, s. 430). Bkz. Bilger, *La Pensée économique libérale...*, D. Villey'in ön sözü, s. XIV, ve s. 257-258.

41 13 Kasım 1959 tarihinde Bad Godesberg'de düzenlenen olağanüstü SPD kongresinde 324 “evet”, 16 “hayır” oyuyla kabul edilen “ilkesel program” (*Grundsatzprogramm*) Heidelberg'in Marksizmden esinlenen programından (1925) uzaklaşarak partinin çizgisinde bir dönüm noktası teşkil ediyordu.

42 “Üretim araçlarının özel mülkiyeti korunmayı ve teşvik edilmeyi hak ediyor, zira adil bir sosyal düzen kurulmasına engel oluşturmuyor. Başarılı küçük ve orta düzey şirketler, ekonomik sahada büyük şirketlere direnebilmek için kuvvetlendirilmeli” (*Programme fondamental du Parti social-démocrate allemand* [Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin temel programı], Fransızcaya resmi çevirisi SPD tarafından yayınlandı, Bonn, s. 21, alıntılan D. L. Bark ve D. R. Gress, *Histoire de l'Allemagne...*, s. 430). Bilger, *La Pensée économique libérale...*, s. 273, burada W. Kreiterling'in gönderme yapılan makalesi: “La social-démocratie révisé sa doctrine”, *Documents. Revue des questions allemandes*, 1959, s. 652.

lerinden biri, yalnızca genel olarak özel mülkiyeti korumak değil, üretim araçlarının özel mülkiyetini korumaktı. Kongrede bunun için öngörülen bir koşul vardı: “adil bir toplumsal düzenle” uyumlu olması. Son olarak Bad Godesberg Kongresi, “hakiki rekabet koşullarının mevcut olduğu”⁴³ her yerde –yine bir kısıtlamayla– piyasa ekonomisi ilkesini onaylıyordu.

Hiç kuşkusuz Marksist jargonla düşünenler, Marksizmden ya da Alman sosyalist geleneğinden hareketle düşünenler için Bad Godesberg Kongresi'nin bu kararlarındaki en önemli husus –adeta bir ihanet sayılabilecek şekilde– vazgeçilen, terk edilen, sınıf mücadelesi, üretim araçlarının toplumsal mülkiyeti vb. ilkelerdi. Önemli olan vazgeçilen ilkelerdi. Geri kalanlar, muğlak küçük sınırlamalar olarak görülüyordu: bunlara getirilen kısıtlamalar veya koşulan şartlar, adil bir sosyal düzen hedefi, hakiki rekabet ortamının oluşturulması, tüm bunlar kendi ortodoks çizgisi içinde işleyen bir Marksist perspektiften bakıldığında ikiyüzlülükten ibaret görülüyordu. Fakat bu cümleleri dinleyen başka kulaklar için, farklı bir teorik “background”dan gelenler için, “sosyal düzen”, “hakiki ekonomik rekabet koşulları” sözleri bambaşka çağrışımlar yapıyordu. Zira (gelecek sefer anlatmak istediğim konu bu), piyasa özgürlüğünün işlevselliği ve etkinliğine dair ekonomik teoriden ibaret olmayan bir kuram dizisine, programa katılıma işaret ediyordu. Alman ekonomisinin meşru devlete temel oluşturabilmesini sağlayan bir yönetselliğe işaret ediyordu.

Peki Alman sosyal demokrasisi, her ne kadar biraz geç de olsa, neden bu kadar kolayca neoliberal tez, pratik ve programları kabullendi? Bunun en az iki sebebi var. Birincisi, tabii ki mecburi ve kaçınılmaz bir politik taktik. Yaşlı Schumacher⁴⁴ önderliğinde SPD geleneksel sosyalist parti çizgisini koruyordu. Bir yandan liberal demokrat rejimi (devlet düzeni, anayasa, hukukî kurumlar) kabul etse de, diğer yandan kapitalist ekonomi düzeninin ilkelerine karşı çıkıyor, temel özgürlükleri koruyabilmek veya talep edebilmek için

43 “Totaliter veya diktatörce yönetilen bir ekonomi özgürlüğü yok eder. Bu yüzden Alman Sosyal Demokrat Partisi, rekabetin geçerli olduğu her alanda serbest piyasa ekonomisini onaylar. Fakat piyasalar belirli kişi veya grupların hâkimiyetine geçtiği takdirde, ekonomide özgürlüğü muhafaza etmek adına çeşitli önlemler alınması şarttır. Mümkün olduğu kadar rekabet – zorunlu olduğu kadar planlama” (*Programme fundamental...*, a.g.e., s. 11; D. L. Bark ve D. R. Gress, a.g.e.). Bkz. Bilger, a.g.e.

44 Kurt Schumacher (1895-1952): 1930-1933 yılları arasında Reichstag vekili ve 1932'den bir yıl sonra partinin kapatılmasına dek SPD başkanı. Nazi rejimi sırasında on yıl boyunca toplama kampında tutuldu. 1945'te Hannover'de SPD'yi yeniden kurarken şöyle diyor: “Ya Almanya'yı ekonomik olarak sosyalist bir devlet yapmayı başarırız, ya da Alman ulusu olmaktan çıkarız” (alıntılayan D. L. Bark ve D. R. Gress, a.g.e., s. 188).

yeterli görülen bu hukukî çerçeve içerisinde kendine, uzun vadeli hedeflerle varolan sistemi düzeltme görevini biçiyordu. Gördüğünüz gibi, yeni doğmakta olan ekonomik-politik devlette SPD'nin yeri yoktu. SPD'ye yer yoktu, çünkü tam tersi işliyordu. Burada söz konusu olan devletin, ya da halk çapında bir mutabakatın sunduğu belli bir hukukî veya tarihsel çerçeveyi kabul edip bunun içinde ekonomik olarak belli ayarlamalar yapmaya çalışmak değildi. Tam tersine. Bu yeni Alman ekonomik-politik rejiminde, ekonomik işleyiş, bizatihi devletin varlığının ve uluslararası sahnede kabulünün temelinde bulunuyordu. Önce bu ekonomik çerçeve çiziliyor, devletin meşruiyeti ise bir anlamda bunun ardından ortaya çıkıyordu. Uzun vadede de olsa başka bir ekonomik düzeni hedefleyen sosyalist bir parti, kuralları tamamen tersine çevrilmiş, yani ekonominin, devletin oluşturduğu tarihsel ve hukukî çerçeve içinde işlediği değil, devletin kökeninde yattığı bu oyuna nasıl dahil olabilirdi ki? Dolayısıyla, yeni Almanya'nın politik oyununa dahil olabilmek için SPD'nin bu neoliberal tezleri kabul etmesi gerekiyordu. Ekonomik, teorik ve bilimsel tezleri benimsemese dahi, neoliberalizmin genel yönetim pratiğine uyması gerekiyordu. Öyle ki, meşhur Bad Godesberg Kongresi, sosyal demokrasinin en geleneksel temalarından vazgeçilen, Marksist teoriden, Marksist sosyalizmden tamamen uzaklaşan bir kopuş noktası teşkil etmenin yanı sıra, aynı zamanda –ki bu yüzden bunu basit bir ihanet olarak göremeyiz, olsa olsa genel tarihsel açıdan bir ihanetten söz edebiliriz– Alman liberalizminde zaten işlemeye başlamış olan ekonomik-politik mutabakatın kabullenilmesinin işaretiydi. Sosyalist partilerin çoğunda ortak olan belli programlardan vazgeçilmesinden ziyade, sonunda yönetsellik oyununa dahil olmak söz konusuydu. Sosyal demokrasinin atması gereken son bir adım kalmıştı: İngiliz modelinden ve Keynesçi ekonomi temellerinden kopmak. Bu adımı atan yine Karl Schiller oldu. 1963'te, bu kez “mümkün olduğu düzeyde rekabet, zorunlu oranda planlama” formülünü de bir kenara bırakarak her türlü planlamanın, ne kadar esnek olursa olsun, liberal ekonomi için tehdit oluşturduğu fikrini ortaya attı.⁴⁵ Böylece sosyal demokrasi, 1948'den beri Almanya'da işlemekte olan ekonomik-politik yönetsellik tarzına tamamen dahil olu-

45 Bkz. Bilger, *La Pensée économique libérale...*, s. 275: “1961'in sonunda profesör Schiller, Batı Almanya'da Willy Brandt tarafından ‘Wirtschaftssenator’ [Ekonomi Senatörü, i.e. Ekonomi Bakanı] makamına getirildi. Olası sosyalist bir federal hükümette Ekonomi Bakanlığı yapacağı düşünülüyordu. Schiller yeni görevi boyunca sürekli olarak liberal bir politika yürüttü. Ekim 1963'te Essen'de SPD'nin ‘ekonomi’ toplantısı sırasında yaptığı son konuşmalarından birinde son derece net bir şekilde pıyasa ekonomisini benimseyip, en mülayim planlamayı dahi şiddetle reddettiğini belirtmesi Almanya'da büyük yankı uyandırdı.”

yordu. Öyle ki, bundan altı yıl sonra Willy Brandt⁴⁶ Federal Almanya'da Şansölye seçilecekti.

Bu noktada Alman sosyalizminin, 1948'de Ludwig Erhard, ya da en azından daha sonra bahsedeceğim danışmanları tarafından belirlenen neoliberal yönetsellikle ilişkisini biraz daha sorgulamak gerekiyor. Olayların neden ve nasıl böyle geliştiğini daha iyi anlamaya çalışabiliriz. Zira, Alman Sosyalist Partisi'nin 1948'den itibaren kendini içinde buluverdiği taktik düğümün, boğulmanın arkasında başka bir sebep yatıyor. Marx'ı bilenler hep onda iktidar analizinin olmadığını, devlet teorisinin yetersiz olduğunu ve buna başlamanın zamanının geldiğini söyler. Fakat devlet teorisi geliştirmek o kadar da mühim mi? İngilizler, en azından son yıllara kadar devlet teorisinden yoksun bir şekilde kendilerini gayet iyi yönetmeyi başardılar. Son devlet teorisini Hobbes'ta⁴⁷ görüyoruz, yani tam da İngilizlerin belli bir tip monarşiyi başlarından attığı dönemde yaşamış ve bu monarşinin "tarafarı" olmuş birinde. Hobbes'tan sonraysa karşımıza Locke⁴⁸ çıkıyor. Locke devlet teorisini bir kenara bırakıp yönetim teorisi geliştiriyor. Kısacası İngiliz politik düzeninin ve liberal kuramın asla devlet teorisinden hareketle, devlet teorisi kapsamında işlememiş olduğunu söyleyebiliriz. Öne çıkardıkları ilkeler yönetim ilkeleriydi.

Her neyse, Marx'ın devlet teorisi yapıp yapmadığına bırakalım Marksistler karar versin. Benim söylemek istediğim şu: Sosyalizmin eksikliğini çektiği şey, devlet teorisinden ziyade bir yönetim akli, sosyalizm içerisinde bir yönetim akılsallığının ne olabileceğinin tanımlanması, yani yönetim faaliyetinin yöntemlerinin ve hedeflerinin kapsamının makul ve hesaplanabilir bir ölçümü. Sosyalizm tarihsel bir akılsallık sunuyor. Bunun üzerinde durmamıza gerek yok, hepiniz biliyorsunuz. Sosyalizm ekonomik bir akılsallık sunuyor. Gayet iyi bildiğiniz gibi, özellikle 1920-1930 yıllarında bu akılsallığın işleyip işlemediği çok tartışıldı. Daha önce değindiğim von Mises ve Hayek gibi neoliberaler, özellikle de von Mises,⁴⁹ sosyalizmde ekonomik bir akılsallık olduğu fikrine karşı çıktılar. Buna verilen cevaba sonra tekrar döneceğiz. Her halükârda

46 Karl Herbert Frahm Brandt (kısaca Willy Brandt, 1913-1992): 1950-1957 arasında SPD'den Bundestag vekili, ardından 1957-1966 arasında Batı Berlin belediye başkanı. 1966 yılında Kiesinger yönetimindeki koalisyon hükümetinde Dışişleri Bakanı oldu. 1969'da Şansölye seçildi.

47 Thomas Hobbes (1588-1679), *Leviathan*, Londra, A. Crooke, 1651; Türkçe son baskısı: çev. Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, 13. baskı, 2015.

48 John Locke (1632-1704), *Two Treatises of Government*, 1680-1683 civarında yazılıb, yayımlanması 1690 (Londra, A. Chruchill), tr. *Yönetim Üzerine Birinci Deneme*, çev. Fahri Bakırçı, Kırılgaç Yayınları, 2007; *Yönetim Üzerine İkinci Deneme*, çev. Fahri Bakırçı, Fabül Yayıncılık, 2012.

49 Bkz. L. von Mises'in eseri, *Die Gemeinwirtschaft. Untersuchungen über den Sozialismus*, a.g.e. [yukarıda, s. 67, not 11].

sosyalizmin ekonomik akılsallığı üzerinde tartışılabilir bir konu. Sonuç olarak sosyalizm hem tarihsel, hem de ekonomik bir akılsallık sunuyor. Bunun yanı sıra sağlık, sosyal sigorta vb. alanlarda çeşitli idarî, akılsal müdahale tekniklerine sahip olduğunu da gösterdi. Tarihsel akılsallık, ekonomik akılsallık, idarî akılsallık: tüm bu akılsallıkları sosyalizmde görebiliriz, ya da en azından sosyalizmdeki varlıkları hakkında tartışabiliriz ve bunları görmezden gelemeyiz. Fakat bana göre, özerk bir sosyalist yönetimsellik mevcut değil. Sosyalizmin akılsal bir yönetimselliği yok. Sosyalizm, tarihin de göstermiş olduğu gibi, ancak zaten varolan çeşitli yönetimselliklere bağlı olarak uygulamaya konabilir. Liberal yönetimsellik içinde sosyalizm ve sosyalizmin akılsal biçimleri içerideki tehlikelere karşı düzeltici, onarıcı bir karşı güç rolü oynar. Hatta sosyalizme liberallerin yönelttiği eleştiriyi yapabilir, onu bizatihi tehlike teşkil etmekle itham edebiliriz. Fakat yine de sosyalizm, birçok örnekte gördüğümüz gibi, liberal yönetimsellikler içinde, kapsamında ve onlara bağlı olarak yaşayabildi ve işledi. Özellikle de geçen sene incelediğimiz ve polis devleti⁵⁰ adını verdiğimiz, yani yönetimsellik ile idare arasında bir tür bağlılığın, devamlılığın ve bütünlüğün olduğu, aşırı derecede idarî yönetimselliklerde işlemiş olduğunu ve hâlâ işlediğini gördük. Polis devleti yönetimselliğinde sosyalizm, idarî düzeneğin içsel mantığı olarak işler. Sosyalizmin eklemlendiği başka yönetimsellikler de olabilir. Buna bakmak gerek. Fakat her halükârda, halihazırda sosyalizmin özerk bir yönetimselliğe sahip olmadığını düşünüyorum.

Meseleye isterseniz bir başka açıdan bakalım. İki Almanya'yı, Helmut Schmidt'in⁵¹ Almanya'sıyla [Erich Honecker'in]^{52*} Almanya'sını birbirinden ayıran sınırı geçerken, tüm Batılı entelektüeller şu soruyu sorar: hakiki sosyalizm nerede? Geldiğim yerde mi, yoksa gittiğim yerde mi? Sağda mı, yoksa solda mı? Bu tarafta mı, yoksa karşı tarafta mı? Hakiki sosyalizm nerede? ** Peki bu "hakiki sosyalizm nerede" sorusunun bir anlamı var mı? Sosyalizmin bir tarafta diğer taraftakinden daha hakiki olamayacağını söylememiz gerekmez mi? Zira sosyalizmin hakiki/doğru olması gerekmiyor. Sonuç olarak şu-nu söylemek istiyorum: zaten sosyalizm belli bir yönetimselliğe bağlı. Burada belli bir yönetimselliğe, diğer tarafta da başka bir yönetimselliğe bağlıdır, bunun sonucu olarak ortaya çıkaracağı sonuçlar, vereceği meyveler son derece

50 Bkz. *Sécurité, Territoire, Population*, (Güvenlik, Toprak, Nüfus) 29 Mart ve 5 Nisan 1978 dersleri.

51 Bkz. Yukarıda, 10 Ocak 1979 dersi, s. 3, not 18.

52 Erich Honecker (1912-1994), Doğu Almanya'da 1971'de Walter Ulbricht'in çekilmesi üzerine genel sekreterliğe getirildi.

(*) M. F.: adını hatırlanmıyorum, neyse, farketmez.

(**) M. Foucault ile Erich Honecker: Hakiki sosyalizm nerede?

farklı olacaktır ve bağlı olduğu ağacın dallarının tesadüfi etkisiyle vereceği meyveler zehirli bile olabilir.

Peki, daima sosyalizmin içinde ve sosyalizme dair sorduğumuz bu soruyu liberalizme de soruyor muyuz? Doğru mu, yanlış mı? Liberalizm doğru ya da yanlış olamaz. Liberalizme saf, radikal, etkin, gevşek vs. olup olmadığı sorulabilir. Liberalizme kendine koyduğu kuralların, tazminat, karşılık mekanizmalarının ne olduğu, kendi yönetimselliği içinde geliştirdiği ölçüm mekanizmalarını nasıl ölçtüğü sorulabilir. Buna karşılık, liberalizme asla yöneltilmeyen bu gayet patavatsız “doğru musun, yanlış mısın?” sorusu ille de sosyalizme sorulmak isteniyorsa, bunun sebebi sosyalizmdeki kendine has yönetsel akılsallık eksikliğidir. Sosyalizmin belirleyici bir özelliği olan ve şu ana kadar çözülememiş bu içsel yönetsel akılsallık sorununun yerine, bir metne uygunluk ilişkisi getiriliyor. Bir metne ya da bir dizi metne uygunluk ilişkisinin işlevi, yönetsel akılsallığın eksikliğini gizlemektir. Sosyalizmin temellerini atması beklenen, ona imkânlarının ve sınırlarının neler olduğunu anlatacak bir okuma ve yorumlama yöntemi sunuluyor. Halbuki sosyalizmin esas ihtiyacı olan, yönetim tarzını kendi kendisinin belirlemesidir. Sosyalizmde metnin bu derece önemli olması, sosyalist bir yönetim sanatının yokluğundan kaynaklanıyor ve bu yoksunluğun önemiyle doğru bir orantı içeriyor. Gerçek bir sosyalizme, belli bir politikayla icra edilmekte olan sosyalizme sorulması gereken soru şu değildir: Hangi metne gönderme yapıyorsun? Metne ihanet ediyor musun, etmiyor musun? Hakiki misin, yoksa düzmece misin? Hayır, sosyalizme daima sormak gereken gayet basit soru şu olmalıdır: Senin işleni sağlayan, sana özgü ve ancak onun içinde barınabilecek olduğun yönetsellik nedir? Eğer bu soru size bir kırgınlığın ifadesi gibi gözüküyorsa, daha farklı, daha geleceğe dönük bir şekilde soralım: Sosyalizme en uygun yönetsellik hangisidir? Sosyalizme uygun bir yönetsellik var mıdır? Gerçek anlamda, içrek ve özerk biçimde sosyalist olan bir yönetsellik mümkün müdür? Her halükârda şunu belirteyim, eğer sosyalizme özgü bir yönetsellik varsa, bu, sosyalizmin ve sosyalizm metnlerinin içinde saklı değil. Bu sosyalizmden çıkarılamaz. İcat edilmesi gerekir.^{53*}

53 M. Foucault 1983'te, bu analizlerin devamı niteliğinde, sosyalist politika üzerine bir “beyaz kitap” projesi oluşturmuştu: “Sosyalistlerde yönetim sorunsalı var mıdır, yoksa tek sorunsalları devlet üzerine midir?” (alıntılayan D. Defert, “Chronologie”, *DE*, I, s. 62). Bu proje, Foucault'nun yaptığı bazı okumalar dışında (Jaurès, Blum, Mitterrand), gazete kupürlerinden oluşan bir dosyanın ötesine geçmemiş gözüküyor.

(*) M. Foucault metinde ekliyor: “Sosyalizm, liberalizmin alternatifi değildi. Her ne kadar çarpıştıkları, birbirleriyle uyumsuzluk geçirdikleri seviyeler olsa da, varlıklarını aynı seviyede sürdürmezler. Beraber yaşamalarının zorluğu da bundan kaynaklanıyor.

Alman neoliberalizminin içinde vücut bulduğu tarihsel çerçeve işte budur. Her ne kadar hezimetin yarattığı baskı ve stratejiler son derece önemli olsa da, gördüğünüz gibi savaş sonrası Almanya'daki politik grupların, politikacıların hesaplarına indirgenemeyecek bir bütün söz konusu. Politik hesaplarla kesiştiği halde, politik bir hesaptan ibaret olmayan bir durum. Çok çeşitli fikirler, ilkeler ve analizlerle karşılaşmış olmamıza rağmen, bir ideoloji de değil. Esasında söz konusu olan, liberal yönetimselliğin yeniden programlanması. Bu yeniden yapılanma bir kez daha devlete şu soruyu sormuyor: Ekonomiye nasıl bir özgürlük alanı tanyacaksınız? Aksine, ekonomiye bir soru yöneliyor: Sana sunulan özgürlüğün nasıl bir devletleştirme işlevi olacak? Senin özgürlüğün, devletin meşruiyetini nasıl sağlayacak?

Bu noktada duralım.* Bir dahaki sefere, 1925'ten itibaren kurulan ve

(*) M. Foucault metnin son sayfalarını (s. 22-25) okumuyor:

“[s. 22] Argenson ve Turgot'nun açıkladığı şekilde ‘liberalizme’ dönüş.

– Bir devlet varsayalım: Zenginleşmek istiyorsa fazla yönetmemesi gerek. Yani piyasa özgürlüğü.

– Olmayan bir devlet düşünelim: Yeteri kadar var olabilmek için ne yapması gerekir? Özgür bir piyasa.

Devletin hukuksallığını piyasanın hakikatinden çıkarmak: Alman mucizesi budur.

[s. 23] Bir örneği mevcut: *Zollverein*, fakat hüsrarla sonuçlandı. Ve Alman milliyetçiliği ekonomik liberalizme karşı inşa edildi.

– Ya Fransız emperyalizmine karşı direnmek gerekti: Fichte,

– Ya da, 1840'tan sonra ekonomik liberalizm ve politik liberalizmin birbirinden kopması gerekti. Alman birliğini sağlaması (Avusturya'ya karşı) beklenen liberal ekonomi politikası sonuç olarak İngiltere'nin işine yaradı. Birliğin ancak devrimci bir politikayla sağlanabileceği ve ekonominin milliyetçi bir çerçevede işleme gerektirdiği anlaşıldı. List: *National Ökonomie*.

[s. 24] N. B. Milliyetçilik sadece bir araç işlevi görür => liberalizmin gelecek çağı

– 70'lerden itibaren ekonomik liberalizm / serbest rekabet üzerine ayarlı piyasa ekonomisi reddedildi;

– dış politika adına: İngiltere'yle mücadele; serbest piyasa İngiltere için bir yaptırım ve hâkimiyet aracı;

– iç politika adına: proletaryanın yeniden Alman toplumuna dahil edilmesi gerekli;

– ekonominin temel ilkesinin doğa kanunları olduğunu reddeden tarihsel kuram adına. Ekonomi birbirini izleyen tarihsel koşulların boyutundan ibarettir.

– 18'den sonra liberalizm reddediliyor.

– savaş ekonomisinin ve bunun planlamacı yöntemlerinin sürdürülmesiyle;

Bismarckçı pratikleri yeni temeller üzerinde teorileştiren ve geçerli kılan gözükken *Welfare economy*'nin gelişmesiyle;

– [s. 25] son olarak, tam istihdam politikası ve devletin müdahaleciliği ilkelerinin gelişmesiyle. Kısacası, dengeler ekonomisi [...].

Tüm bunlar, sosyalizmin devam ettirdiği, çok önemli bir ağırlık teşkil ediyor. Bunu kaldırma bilmek için daha önce de denemeler olmuştu (Lujjo Brentano). Teorik araçlar da mevcuttu (Avusturyalılar). En sık ilgilendiğimiz olan: Freiburg Okulu sadece ekonomik bir teori, ya da kuram geliştirmekle kalmadı. Ekonomi ve politika ilişkilerinin bütünü, yönetim sanatını yeniden ele aldı. Bunun sebebi şuydu: Ciddi bir tarihsel fenomenle mücadele etmekteydi. Nazizm, liberalizmi kostekleyen

1952'den itibaren uygulamaya konulan neoliberal kuramın oluşumundan bahsedeceğim.

7 Şubat 1979 Dersi

Alman neoliberalizmi (II). – Sorunu: ekonomik özgürlük aynı zamanda hem devletin temelini oluşturup, hem de onu nasıl kısıtlar? – Neoliberal teorisyenler: W. Eucken, F. Böhm, A. Müller-Armack, F. Von Hayek. – Max Weber ve kapitalizmin akıldışı akılsallık sorunu. Frankfurt Okulu ve Freiburg Okulu'nun cevapları. – Neoliberal hedefin tanımlanmasının zorunlu hasımlar alanı olarak nazizm. 19. yüzyıldan bu yana Almanya'da liberal politikanın önündeki engeller: (a) List'e göre korumacı ekonomi; (b) Bismarckçı devlet sosyalizmi; (c) Birinci Dünya Savaşı sırasında planlı ekonominin oluşturulması; (d) Keynes tarzı güdümcülük; (e) Nasyonal-sosyalizmin ekonomi politikası. – Alman tarihinin bu farklı öğelerinden yola çıkarak nasyonal-sosyalizmin neoliberal eleştirisi. – Teorik sonuçlar: Bu eleştirinin New Deal ve Beveridge planlarına uzanması; güdümcülük ve devlet kuvvetinin yükselişi; kitleselleştirme ve tek tipleştirme, devletçiliğin etkileri. – Neoliberalizmin getirisi: klasik liberalizme göre yeniliği. Katıksız rekabet teorisi.

Bugün savaş sonrası Alman neoliberalizmi hakkında söylemeye başladıklarımı bitirmeye çalışacağım. Bu neoliberalizm günümüzde hâlâ mevcut ve hepimiz fiilen onun bir parçasıyız.

Hatırlayacağınız gibi size 18. yüzyılda piyasa konusunun yarattığı sorunu göstermeye çalışmıştım. O sorun şuydu: meşruiyeti sorgulanamaz bir devletin içinde, tarihsel ve hukukî olarak yeni bir kavram olan piyasa özgürlüğüne nasıl yer açılabilir? Zira 18. yüzyılda işleyen şekliyle polis devletinde özgürlük, salt olarak imtiyaz özgürlüğü, yalnızca belli kitlelere özgü özgürlükler, belli bir konumun sağladığı özgürlük, belli mesleklere dayalı özgürlük, iktidarın tavizinden gelen özgürlük vs. olarak tanımlanıyordu. “Bırakınız yapsınlar” anlayışındaki piyasa özgürlüğü polis devletinde nasıl mümkün olabilirdi? Soru buydu. 18. yüzyılda buna verilen cevap hatırlayacağınız gibi oldukça basitti: devlet aklının, polis devleti işleyişinin içinde piyasa özgürlüğüne yer açılabilmesinin sebebi, kendi başına bırakılan, “bırakınız yapsınlar” kuralıyla işleyen bu piyasanın, devlet için bir zenginleşme, yükselme ve dolayısıyla da kuvvetlenme aracı olmasıydı. Daha az yönetimle daha fazla devlete yönelik, 18. yüzyılda verilen cevap buydu.

Almanya'nın 1945'te, daha doğrusu size daha önce bahsettiğim metin ve kararları göz önünde bulundurursak tam olarak 1948'de karşılaştığı sorun ise son derece farklı, hatta bunun tam zıddı bir sorundu (size geçen sefer anlatmaya çalıştığım gibi). O sorun şuydu: Ortada bir devlet olmadığını ve amacın bir devlet kurmak olduğunu varsayalım. Kurulacak olan bu devlet nasıl önceden meşru kılınır? Aynı zamanda kendisini kısıtlayacak bu devlet, var olmasına imkân sağlayacak bir ekonomik özgürlük üzerinden nasıl kabul edilebilir hale getirilir? Geçen sefer de açıklamayı denediğim bu sorun, neoliberalizmin hem tarihsel, hem de politik olarak birinci ve en öncelikli hedefini oluşturuyor. Şimdi buna verilen cevabı daha yakından incelemeliyiz. Ekonomik özgürlük nasıl aynı zamanda devletin hem kurucusu, hem de kısıtlayıcısı, hem teminatı, hem de kefaleti olabilir? Bu tabii ki liberal doktrinin bazı temel öğelerinin yeniden değerlendirilmesini gerektiriyor. Bu noktada liberalizmin ekonomik teorisinden ziyade yönetim sanatı olarak liberalizmden, ya da yönetim doktrininden bahsediyorum.

Bu sefer alışkanlıklarımın biraz dışına çıkarak, daha sonra Alman şansölyesi olacak Erhard'ın çevresinde bulunan ve bu yeni politik ekonomiyi tasarlayan, ekonomi ve politikayı birbirine uydurmanın günümüzün Federal Almanya Cumhuriyeti'yle özdeşleşmiş bu yeni yöntemini geliştirmiş kişilerin biyografilerine biraz değineceğim. Kimdi bu kişiler? Erhard'ın 1948'de bir araya getirdiği ve daha önce de değindiğim bilim kurulunda bulunan kişilerin başında Walter Eucken¹ geliyordu. Eucken, 20. yüzyılın başında Max Weber'in kardeşi Alfred Weber'in öğrencisi olmuş bir ekonomistti. 1927'de Freiburg'a ekonomi profesörü olarak atanmış, burada Husserl'le tanışmış,² fenomenolojiye ilgi duymuş ve 20. yüzyıl Alman hukuk te-

1 Walter Eucken (1891-1950): Alman neoliberal ekolünün (Freiburg Okulu) öncüsü. Görüşlerine *Ordo* dergisinde (Bkz. aşağıda not 8) yer verildi. Bonn'da ve daha sonra Berlin'de ekonomi eğitimi gördü. Burada tarihsel ekolün karşıtı Heinrich Dietzel'in ve bu ekolün son savunucularından, Berlin Üniversitesi'nde Gustav Schmoller'in halefi olan Hermann Schumacher'in öğrencisi oldu. Schumacher'in asistanlığını da yapan Eucken 1923'te, tarihsel yaklaşımın enflasyon sorununa cevap getiremediğini görmesiyle beraber ondan uzaklaştı. 1925'te Tübingen'de, 1927'den itibaren yaşamının sonuna kadar Freiburg'da profesörlük yaptı. Bkz. F. Bilger, *La pensée économique libérale de l'Allemagne contemporaine*, s. 39-70.

2 Eucken'in Husserl ile sunduğu raporlar için: Bkz. F. Bilger, *a.g.e.*, s. 47 ("Eucken şehre gelir gelmez, ruhen Rudolf Eucken'e benzeyen Husserl ile derin bir arkadaşlık kurdu. İki dost, filozofun malesef erken yaşta ölmesine kadar çok sık birbiriyle görüştü. Walter Eucken daha sonra eserlerinde kendi ekonomi yöntemini geliştirirken fenomenolojinin kurucusu Husserl'in etkisini kabul eder. Özellikle de sıklıkla Husserl'in büyük eseri, *Die logische Untersuchungen*'e [Lalle, S. Niemeier, 1928] gönderme yapar ve bu kitabın eleştirel ve pozitif yaklaşımını ekonomi politığa adapte eder"). Daha detaylı bir inceleme için: Bkz. R. Klump, "On the phenomenological roots of German *Ordnungstheorie*: what Walter Eucken owes to Edmund Husserl", P. Common yönetiminde,

orisi için büyük önem taşıyan, kendileri de fenomenolojiyle ilgilenen ve 19. yüzyıl tarihselliğinden olduğu gibi, Kelsen'in biçimci, aksiyomatik ve devletçi anlayışından da arınmış bir hukuk teorisinin mimarı olan hukukçularla tanışmıştı.³ Aynı Eucken, 1930 veya 1933'te, tam tarihinden emin değilim, Almanya'nın krizden çıkması için uygulanması düşünülen Keynesçi yöntemlere karşı büyük yankı uyandıran bir makale yazdı.⁴ Bu Keynesçi yöntemler o dönemin Almanya'sında Lautenbach⁵ ve Doktor Schacht⁶ gibileri tarafından savunuluyordu. Eucken Nazi döneminde sessizliğini bozmadı.⁷ Freiburg'da profesörlüğe devam etti. 1936'da *Ordo*⁸ isimli bir dergi kurdu ve

L'Ordoliberalisme allemand: aux sources de l'économie sociale de marcbé, Cergy-Pontoise Üniversitesi, CIRAC/CICC, 2003, s. 149-162.

- 3 Bunların arasında Hans Grossmann-Doerth ve Franz Böhm (Bkz. aşağıda, not 11) sayılabilir. Bkz. F. Bilger, a.g.s., s. 47-48 ve s. 71-74. Kelsen'le ilgili olarak: Bkz. *Sécurité, Territoire, Population*, a.g.s., 25 Ocak 1978 dersi, s. 81 n. 1.
- 4 W. Eucken, "Staatliche Strukturwandlungen und die Krisis des Kapitalismus", [Modifications structurelles de l'Etat et crise du capitalisme / Devletin yapısal değişimleri ve kapitalizmin krizi], *Weltwirtschaftliches Archiv*, Jena, cilt 36 (2), 1932, s. 297-321.
- 5 Wilhelm Lautenbach (1891-1948); Bkz. özellikle "Auswirkungen der unmittelbaren Arbeitsbeschaffung", *Wirtschaft und Statistik*, cilt 13, no: 21, 1933, yeni basım in G. Bombach ve diğer, *Der Keynesianismus*, Berlin, Springer, 1981, s. 302-308, ve ölümünden sonra yayımlanan *Zins, Kredit und Produktion*, Tübingen, J.C.B. Mohr, 1952.
- 6 Hjalmar Greely Horace Schacht (1877-1970), önce Kasım 1923'ten Mart 1930'a kadar Reichsbank başkanı, ardından Temmuz 1934'ten Kasım 1937'ye kadar Ekonomi bakanı. Göring'e ve askeri harcamalara karşı gelmiş (Bkz. aşağıda, not 36), buna rağmen 1943'e kadar devlet bakanlığını korumuştur. Bkz. J. François-Poncet, *La Politique économique de l'Allemagne*, s. 21-22.
- 7 Aksine henüz 1933'te, ekonomist Karl Diehl tarafından düzenlenen ve çeşitli üniversitelerden Nazime karşı çıkan profesörlerin (bunların arasında tarihçi Gerhard Ritter ve ilahiyatçı Clemens Bauer de vardı) bulunduğu bir seminere katılmıştı. Heidegger'in Freiburg Üniversitesi rektörlüğünde yürüttüğü politikaya açıkça karşı geldi. Bazı Katolik ve Protestan ilahiyatçılarla birlikte, 1938 pogromlarının ardından Nazizme karşı çıkan kuşkusuz tek akademik grup *Freiburger Konzil*'in kurucularından oldu. Savaş sırasında, Nazilerin 1933-34 yıllarında hukuku Almanlaştırmak amacıyla kurduğu *Akademie für Deutsches Recht*'te *Gruppe IV* (ekonomik konularda uzman grup) kapsamında Erwin von Beckerath tarafından yönetilen *Arbeitsgemeinschaft Volkswirtschaftslehre* tartışmalarında yer aldı. *Gruppe IV* Ocak 1940'ta kurulmuştu. Grubun kurucusu Jens Jessen nasıonal-sosyalizmin şiddetli karşılarından olmuş ve 1944'te Hitler'e karşı gerçekleştirilen Temmuz suikastına katılmaktan idam edilmişti. Yer altında bir muhalefet alanı olan *Gruppe IV* Mart 1943'te kapatıldı. Ama ekonomistler arasındaki tartışmalar –özellikle de savaş sonrasında geçiş ekonomisi üzerine– daha özel bir çerçevede, "Beckerath çemberi"nde sürdürüldü. Eucken bu dönemde birçok makale yayımladı. Bkz. H. Rieter ve M. Schmolz, "The ideas of German Ordoliberalism 1938-1945: pointing the way to a new economic order", *The European of the History of Economic Thought*, 1 (1), 1993 sonbahar, s. 87-114; R. Klump, "On the phenomenological roots of German *Ordnungstheorie*...", a.g.e., s. 158-160.
- 8 M. Foucault burada "Görevimiz" başlıklı, F. Böhm, W. Eucken ve H. Grossmann Doerth'in yazdığı, ve yine bu üç yazarın yönettiği *Die Ordnung der Wirtschaft* dizisinin ilk cildinde (İngilizce çevirisi için bkz. yayımlanan "The Ordo Manifesto of 1936", A. Peacock ve H. Willgerodt, *Germany's Social Market Economy: Origins and evolution*, Londra, Macmillan, 1989, s. 15-26) bu lunan öncözüm yayımlanış tarihiyle *Ordo*'nun ilk sayısının 1948'deki çıkış tarihini karıştırıyor.

1940'ta biraz çelişkili bir şekilde *Grundlagen der Nationalökonomi*⁹ [*Milli Ekonominin Temelleri*] ismini taşıyan bir kitap yazdı. Halbuki kitapta söz konusu olan milli ekonomi değil, tam tersine milli ekonomiye temelden, kuramsal ve politik olarak karşı çıkan bir görüştü. *Ordo* dergisi çevresinde Freiburg ekolü, ya da "ordoliberaller" adıyla anılan ekonomistler ekolünü kuran da kendisidir. Dolayısıyla Erhard'ın¹⁰ 1948'de bir araya getirdiği bilimsel danışmanların da başında gelir. Bu kurulda Eucken'in yanında bulunan bir diğer kişi de Freiburg hukukçularından, fenomenoloji ekolünden gelen, ya da en azından bir noktaya kadar Husserl'in takipçisi olmuş Franz Böhm¹¹ idi. Böhm daha sonra Bundestag'da milletvekili oldu ve 70'li yıllara kadar Almanya'nın ekonomik politikası üzerinde çok belirleyici bir etkiye sahip oldu. Yine aynı kuruldakilerden biri de ekonomi tarihçisi, yanılmıyorsa –ama hiç de emin değilim– Freiburg'da¹² profesörlük yapmış ve 1941'de ilginç bir şekilde *Ökonomik Tarzın Jenealojisi*¹³ ismini taşıyan bir kitap yazmış Müller-Armack'tı.¹⁴ Bu kitapta tam da salt ekonomik teorinin

Dergi yıllık olarak 1948'den 1974'e kadar Düsseldorf'ta Helmut Küpper tarafından, 1975'ten itibaren Stuttgart'ta Gustav Fischer tarafından basıldı.

9 W. Eucken, *Die Grundlagen der Nationalökonomie*, Jena, G. Fischer, 1940, 2. Basım, 1942 / *The Foundations of Economics: History and theory in the analysis of economic reality*, çev. T.W. Hutchison, Londra, William Hodge, 1950.

10 Bkz. yukarıda, s. 69, not 19.

11 Franz Böhm (1895-1977). 1925-1932 arasında Ekonomi bakanlığında hukukî danışmanlık yapmış, 1933-1938 yılları arasındaysa İena Üniversitesi'nde hukuk dersleri vermiş fakat Yahudi karşıtı politikalara karşı çıktığından istifa etmek zorunda kalmıştır. Savaşın sonu Hessen Eyaleti'nin Kültür bakanlığını (1945-1946), ardından da Frankfurt Üniversitesi'nde özel ve ekonomik hukuk profesörlüğü yapmıştır. 1953-1965 arasında Bundestag üyesi (CDU) olmuş ve 1948'den 1977'ye kadar Frankfurt *Verwaltung für Wirtschaft des Vereinigten Wirtschaftsgebietes* bilim kurulunda etkin rol oynamıştır. 1965'te Almanya'nın ilk İsrail büyükelçisi olmuştur. Başlıca eserleri: *Wettbewerb und Monopolkampf*, Berlin, C. Heymann, 1933; *Die Ordnung der Wirtschaft als geschichtliche Aufgabe und rechtsschöpferische Leistung*, Stuttgart-Berlin, Kohlhammer, 1937; *Wirtschaftsordnung und Staatsverfassung*, Tübingen, J.C.B. Mohr, 1950. Ayrıca bkz. *Reden und Schriften*, Karlsruhe, C.F. Müller, 1960. W. Eucken ve H. Grossmann-Doerth'le beraber 1936'da "ordoliberal manifesto"nun imzalamışlardır (bkz. yukarıda, not 8).

12 Doğrusu Köln.

13 A. Müller-Armack, *Genealogie der Wirtschaftsstile: die geistesgeschichtlichen Ursprünge der Staats- und Wirtschaftsformen bis zum Ausgang des 18. Jahrhunderts*, Stuttgart, Alfred Kohlhammer, 1941, 3. basım 1944.

14 Alfred Müller-Armack (1901-1978). 1926'dan itibaren Köln Üniversitesi'nde ekonomi asistanlığı yaptıktan sonra 1940'ta Münster'de, ardından da 1950'de yeniden Köln'de profesör oldu. 1933'te ırkçı doktrinini kinmasına rağmen Nasyonal Sosyalist Parti'ye girdi (bkz. kitabı: *Staatsidee und Wirtschaftsordnung im neuen Reich*, Berlin, Junker & Dünhaupt, 1933). Fakat zaman içinde dini inançlarını öne sürerek partiden uzaklaştı. 1952'den 1963'e kadar Ekonomi bakanlığında yöneticilik, sonra da Avrupa İşlerinden Sorumlu Devlet Bakanlığı yaptı. Bu bağlamda Roma Antlaşması'nın yazımına katkıdı. 1963'te büyük özel şirketlerin yönetimi konusunda görüş almak için is

ya da salt ekonomik politikanın dışında, bir tür ekonomik yönetim sanatının, ekonomik bir yönetimin tanımını yapıyor ve buna ekonomik tarz adını veriyordu.¹⁵ Müller-Armack, ekonomi bakanyken Ludwig Erhard'ın devlet bakanlığını yapmış ve Roma Antlaşması'nın müzakerecilerinden biri olmuştu. İşte bahsettiğimiz bilim kurulunu oluşturan kişilerden birkaçı bunlar.

Onların ardından, liberalizmin, liberal yönetim sanatının yeni tanımlanmasında önemli rol oynamış başka isimleri de zikretmek gerekir. Bunların başında kurulun üyesi olmadığı halde Weimar dönemi ekonomistlerinden, Schleicher'in danışmanlığını yapmış Wilhelm Röpke¹⁶ geliyor. Eğer Schleicher¹⁷ 1933'te Hitler'in iktidarı eline geçirmesi için ekarte edilmeseydi bakan

tifa etti. Hür teşebbüsü savunmak için, F. Hayek'in girişimiyle 1947'de İsviçre'de kurulan ve L. von Mises, W. Röpke, ve M. Friedman gibi isimlerin de üyesi olduğu Mont-Pèlerin grubuna katıldı. Bkz. F. Bilger, *La Pensée économique libérale...*, s. 111-112. Önemli eserleri (*Genealogie der Wirtschaftsstile*'e ek olarak bkz. yukarıda, not 14): *Wirtschaftslenkung und Marktwirtschaft*, Düsseldorf, Verlag Wirtschaft und Finanzen, 1946, 2. basım 1948; *Diagnose unserer Gegenwart. Zur Bestimmung unseres geistesgeschichtlichen Standortes*, Gütersloh, Bertelsmann, 1949; *Religion und Wirtschaft. Geistesgeschichtliche Hintergründe unserer europäischen Lebensform*, Stuttgart, Kohlhammer, 1959.

- 15 Bir toplumun belli bir dönemdeki genel sosyo-ekonomik durumunu belirten "ekonomik tarz" (*Wirtschaftsstil*) kavramı A. Spiethoff tarafından geliştirildi ("Die allgemeine Volkswirtschaftslehre als geschichtliche Theorie. Die Wirtschaftsstile", *Schmollers Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Wirtschaft im Deutschen Reich*, 56, II, 1932). Bu kavramın amacı 1920'li yıllarda W. Sombart'ın geliştirdiği "ekonomik sistem" (*Wirtschaftssystem*) fikrini (*Die Ordnung des Wirtschaftslebens*, Berlin, Julius Springer, 1927; *Die drei Nationalökonomien - Geschichte und System der Lehre von der Wirtschaft*, Berlin, Duncker & Humblot, 1930) derinleştirmek ve netleştirmektir. Bu açıdan tarihî Alman Ekolü'nün problematiğini sürdürüyor, fakat bunu daha katı bir tipolojik incelemeyle yürütüyordu. Bu kavram W. Eucken tarafından eleştirilmiştir: *Die Grundlagen der Nationalökonomie*, s. 71-74. Cf. H. Möller, "Wirtschaftsordnung, Wirtschaftssystem und Wirtschaftsstil: ein Vergleich der Auffassungen von W. Eucken, W. Sombart und A. Spiethoff", *Schmollers Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft* içinde, Berlin, Duncker & Humblot, 64, 1940, s. 75-98. Müller-Armack, 1950-1960 yıllarındaki makalelerinde sosyal piyasa ekonomisinin hareket programını tanımlamak için sık sık tarz kavramını kullanıyordu (Mesela bkz. "Stil und Ordnung der sozialen Marktwirtschaft" (1952), A. Müller-Armack, *Wirtschaftsordnung und Wirtschaftspolitik* içinde, Freiburg-en-Brisgau, Rombach, 1966, s. 231-242). Bkz. S. Broyer, "Ordnungstheorie et ordolibéralisme: les leçons de la tradition", P. Commun, *L'Ordolibéralisme allemand...* içinde, s. 90-95.
- 16 Wilhelm Röpke (1899-1966): Siyasi sebeplerden dolayı görevden alınmasına kadar Marbourg Üniversitesi'nde ekonomi profesörlüğü yaptı. Büyük bir neo-marjinalizm taraftarı olan Röpke 1930-31 yıllarında işsizlik üzerine inceleme yürüten resmi bir kuruma getirilmişti. Bkz. F. Bilger, *La Pensée économique libérale...*, s. 93-103; J. François-Poncet, *La Politique économique...*, s. 56-57.
- 17 Kurt von Schleicher (1882-1934): Reichsweir bakanyken (Haziran 1932), von Papen'in istifası üzerine (Aralık 1932) şansölye oldu, fakat 1933 yılının Ocak ayında Hitler lehine görevden ayrılmak zorunda kaldı. Bir yıl sonra Naziler tarafından öldürüldü. Burada M. Foucault Röpke ile Rüstow'u karıştırıyor (Bkz. aşağıda, not: 23). Schleicher'in Ocak 1933'te ekonomi bakanı yapması dışında, Rüstow'un ismi Rüstow idi.

olacaktı. Keynes karşıtı olan Röpke 1933'te önce İstanbul'a,¹⁸ ardından da Cenevre'ye¹⁹ sürgüne gitmek zorunda kaldı. Kariyerinin sonuna kadar Cenevre'de kalacak ve 1950'de önsözünü Adenauer'in yazdığı *Orientation de la politique économique allemande*²⁰ [*Alman Ekonomik Politikasının Yönelimi*] isimli bir kitap yayımlayacaktı. Bu kitap bir anlamda bu yeni ekonomik politikanın en açık, en basit ve en sağlam manifestolarından biri. Buna ek olarak Röpke'nin savaş sırasında ve savaş bittikten sonra yazdığı, *Grundlagen der Nationalökonomie*'yle beraber ordoliberalizmin ve neoliberalizmin İncil'i sayılabilecek üç ciltlik dev eseri de belirtmemiz lazım. İlk cilde adını veren *Gesellschaftskrisis* [*Toplumun Krizi*],²¹ terimi Husserl'in *Avrupa Bilimlerinin Krizi*'ne²² gönderme yapıyordu. Bu terimin güncel politik jargondaki acıklı kaderini hepimiz biliyoruz. Rüstow'u²³ da saymalıyız. Bu kurulun üyesi ol-

18 Burada kendisi gibi sürgünde bulunan sosyolog Rüstow'la tanıştı (Bkz. a.g.e.).

19 1937'de. Burada Institut des hautes études internationales'de (IHEID) ders verdi. Aynı zamanda 1960-1962 yıllarında Mont-Pèlerin grubunun başkanlığı yaptı (Bkz. yukarıda, not 12).

20 W. Röpke, *Ist die deutsche Wirtschaftspolitik richtig? Analyse und Kritik*, Stuttgart, Kohlhammer, 1950 (cf. F. Bilger, *La Pensée économique libérale...*, s. 97); yeni basım, W. Stützel ve diğer, *Grundtexte zur sozialen Marktwirtschaft, a.g.e.* [yukarıda, s. 69, not 21], s. 49-62.

21 W. Röpke, *Die Gesellschaftskrisis der Gegenwart*, Erlenbach-Zurich, E. Rentsch, 1942, 4. basım 1945, Fransızca çeviri: *La Crise de notre temps*, çev. H. Faesi ve Ch. Reichard, Neuchâtel, La Baignonnière, 1945; yeni basım: "Petite Bibliothèque Payot", 1962. Bu eser, basıldıktan kısa süre sonra Almanya'da yasaklandı (Bkz. *Volkische Beobachter*, 11 Temmuz 1942). Bu kitabın diğer ciltleri: *Civitas Humana: Grundfragen der Gesellschafts- und Wirtschaftsreform*, Erlenbach-Zurich, E. Rentsch, 1944 ve *Internationale Ordnung*, Erlenbach-Zurich, E. Rentsch, 1945. Röpke aynı zamanda 1945'te "Almanya sorunu" üzerine, *Rechtsstaat*'ın (hukuk devleti – ç.n.) yeniden kurulabilmesi için parlamenter monarşiyi savunduğu bir kitap da yazdı: *Die deutsche Frage* (Erlenbach-Zurich, E. Rentsch).

22 E. Husserl, *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie*, W. Biemel, 1954, Fransızca çeviri: *La Crise des sciences européennes et la Phénoménologie transcendante*, çev. G. Granel, Paris, Gallimard, 1976. Kitabın bütünü Husserl öldükten sonra yayımlanmış olsa da, 1935'te Viyana ve Prag'da düzenlenen iki konferanstan oluşan ilk bölüm 1936'da Belgrad'da Arthur Liebert'in dergisi *Philosophia*'da yayımlandı. Dolayısıyla Röpke'nin bu metni okumuş olma ihtimali mevcut. Fakat buna dair açık bir gönderme yok. Temel esin kaynağı felsefeden ziyade dinî. Bkz. *Civitas Humana*, (Fransızca çeviriden alıntı, s. 12): "[...] ünlü olmasına rağmen pek de bilinmeyen *Quadragesimo Anno* (1931) ansiklik'ini [Papa'nın piskoposlara gönderdiği mektup, ç.n.] dikkatle okuyanlar [*Zamanımızın Krizi*'yle] aynı sonuca varan bir sosyal ve ekonomik felsefe görecektir". Bu ansiklik için, Bkz. Yukarıda, s. 101, not: 31.

23 Alexander Rüstow (1885-1963), Prusyalı bir generalin oğlu. Radikal bir sosyalizmin savunucusu olan Rüstow, *Jugendbewegung*'un ilk kuşağına ait. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Ekonomi bakanlığında çalıştıktan sonra, 1924'te *Verezn deutscher Maschinenbauanstalten*'de (VDMA, Alman Makine Üreticileri Konfederasyonu) bilimsel danışman oldu. Sosyal liberalizm yanında tavrı alması onu komünist ve nasyonal-sosyalistlerin hedefi haline getirdi. Sürgüne gitmesinin ardından, 1933'te Röpke'nin yardımıyla İstanbul'da ekonomi tarihi profesörlüğü yaptı. 1947'ye kadar burada kaldı. 1950'de Alfred Weber'in yerine ekonomik sosyoloji bölüm başkanı oldu. Temel eserleri: *Das Versagen des Wirtschaftsliberalismus als religionsgeschichtliche Problem* [*Ekonomik liberalizmin yenilgisi, dini tarih sorunu*], İstanbul, 1945 ve büyük ölçüde *Ortsbestimmung der*

mamasına rağmen günümüz neoliberalizminin tanımlanmasında kariyerinin ve hayatının çok büyük rolü olmuş bir isim de Avusturyalı von Hayek.²⁴ Avusturya'dan, neoliberalizm akımından geliyor. Anschluss sırasında, ya da Anschluss'ten hemen önce ülkeden ayrılıyor. İngiltere'ye gidiyor. Sonra ABD'ye de gidiyor. Çağdaş Amerikan liberalizminin, ya da anarko-kapitalizmin en büyük esinlendiricilerinden biri oluyor. Son olarak da 1962'de Freiburg Üniversitesi'ne profesör olarak atanıyor ve böylece başlangıç noktasına geri dönüyor.

Size bu kişilerin yaşamlarından bahsetmemin birkaç sebebi var. Öncelikle 1948'de Almanya'nın karşılaştığı temel sorun: devletin meşruiyetini ve ekonomik aktörlerin özgürlüğünü, ikincisinin ilkinin temelinde olduğunu, onun koşulu olduğunu kabul edersek, bunları birbiriyle uyuşturmak nasıl mümkün olabilir? O dönemde bu sorunu çözmeye çalışanlar oldukça büyük bir tecrübeye sahipti. Devletin meşruiyetinin sürekli tartışma konusu olduğu ve iç politikada sürekli ekonomik sorunlarla boğuşulan Weimar Cumhuriyeti'nden²⁵ itibaren bu sorun ortadaydı. 1925-1930 yıllarından itibaren Eucken, Böhm ve Röpke gibileri buna cevap arıyordu.

Bu kişilerin yaşamlarından bahsetmemin bir sebebi de, özellikle günümüz Almanya'sıyla ilgilenenler için, daha yakından incelemeye geçecek bir

Gegenwart [Şimdinin Yerinin Belirlenmesi], Erlenbach-Zurich, E. Rentsch, c. I: *Ursprung der Herrschaft* [Hükmetmenin Kökeni], 1950; c. II: *Weg der Freiheit* [Özgürlüğün Yolu], 1952; c. III: *Herrschaft oder Freiheit* [Hükmetmek ya da Özgürlük], 1955 (Bkz. C. J. Friedrich'in eleştirisi, "The political thought of Neoliberalism", *The American Political Science Review*, 49 (2), Haziran 1955, s. 514-525).

- 24 Friedrich von Hayek, Viyana'da 8 Mayıs 1899'da doğdu. Viyana'da hukuk ve siyasal bilimler eğitimi gördü, bu sırada F. Von Wieser'in (1851-1926) ekonomik politika derslerini takip etti ve onun ofisinde o zamanlar Ticaret Odası'nda memurluk yapan Ludwig von Mises'in düzenlediği gayri resmî seminerlere katıldı. O zamana kadar Fabianların sosyalizme yakın fikirlerine sahip Hayek, Mises'in *Sosyalizm* (1922), a.g.e. [s. 67, not 11] kitabında savunduğu aşırı liberal tezlere katılmaya başladı. Viyana Ekonomik Araştırmalar Enstitüsü'nün başkanlığını yaptıktan sonra (başkan yardımcısı Mises idi), 1931'de Avusturya'dan ayrılıp Londra'ya yerleşti. 1952'de Chicago Üniversitesi'nde sosyal ve ahlâki bilimler profesörü olduktan sonra 1962'de Almanya'ya, kariyerinin sonuna kadar kalacağı Freiburg Üniversitesi'ne döndü. Diğer notlarda geçenler (Bkz. yukarıda, s. 87, not 3 ve aşağıda, not 33) dışında eserleri: *Prices and Production*, Londra, Georges Routledge & Sons, 1931, Fransızca çeviri: *Prix et Production*, çev. TRADECOM, Paris, Caimann-Lévy, 1975; *Individualism and Economic Order*, Chicago-Londra, University of Chicago Press - Routledge & Kegan Paul, 1949; *The Counter-Revolution of Science: Studies of the abuse of reason*, Glencoe, Ill., Free Press, 1952; *Law, Legislation and Liberty*, vol. I: *Rules and Order*, cilt II: *The Mirage of Social Justice*, cilt III: *The Political Order of a Free People*, Chicago-Londra University of Chicago Press - Routledge & Kegan Paul, 1973-1979.
- 25 9 Kasım 1918'de II. Wilhelm'in tahttan çekilmesi üzerine ilan edilen ve 1919'da kabul edilen ana yasayla kurulan Weimar Cumhuriyeti (1919-1933), ciddi ekonomik sorunlarla karşılaştı. 1929 krizinin ve geçtikli tamiratların yükselttiği enflasyon radikal hareketlerin yükselmesine yol açtı.

nokta: Freiburg Okulu ya da ordoliberaler ve onların komşusu sayılabilecek Frankfurt Okulu arasındaki enteresan paralel ilişki. Bu paralelliği sadece tarihlerde değil, Frankfurt Okulu'ndan gelenlerin de Freiburg Okulu'ndakiler gibi dağılmak ve sürgüne gitmek zorunda kaldığı düşünülürse, kaderlerinde de görüyoruz. Benzer siyasî tecrübeler ve benzer bir başlangıç noktası söz konusu. Zira bu iki akım da 20. yüzyıl başında Almanya'da oldukça ağır basan ve bir anlamda “Weberizm” adını verebileceğimiz politik-akademik sorunsaldan yola çıkmıştı. Bu akımlara başlangıç noktası teşkil eden Max Weber,²⁶ kabaca özetlemek gerekirse 20. yüzyılın başında Marx'ın ortaya koyduğu sorunsalı yerinden oynatmış oldu.²⁷ Marx'ın kısaca sermayenin çelişkili mantığını incelediği, onu tanımlamaya çalıştığı yerde, Weber'in sosyolojik, ekonomik ve politik düşünceye getirisi, sermayenin çelişkili mantığı değil, kapitalist toplumun akıldışı akılsallığı sorunuydu. Bu kapitalden kapitalizme, çelişkili mantıktan akılsal-akıldışı ayrımına geçiş Max Weber'in ilgilendiği sorunu kabaca özetliyor. Frankfurt Okulu gibi Freiburg Okulu da, Horkheimer²⁸ gibi Eucken de bu sorunu iki farklı anlamda, iki farklı yönde ele aldılar. Frankfurt Okulu'nun meselesi, ekonominin akıldışılığını ortadan kaldırmak için kurulması gereken yeni toplumsal akılsallığın nasıl olması gerektiği meselesiydi. Kapitalizmin akıldışı akılsallığının ortaya çıkarılması Freiburg Okulu'nun, Eucken ve Röpke gibilerinin de meselesiydi, fakat onlar başka bir çözüme yöneldi. Yeni toplumsal akılsallığı icat etmek ya da tanımlamak yerine kapitalizmin toplumsal akıldışılığını ortadan kaldırmak için ekonomik akılsallığın yeniden tanımlanmasını seçtiler. Yani aynı sorunun çözümü için birbirinin zıddı iki farklı yol görüyoruz. Kapitalizmin akılsallığı, ya da akıldışılığı... Her halükârda bunun sonucu şu oldu: her iki akımın takipçileri de –tabii sürgüne gitmek zorunda kalanlardan bahsediyorum– sürgünlerinden sonra, 1945-47 yıllarında Almanya'ya geri döndü. Fakat Frankfurt Okulu'nun son temsilcileri 1968'de Freiburg Okulu'nun etkisi altındaki hükümetin polislerle karşı

26 Max Weber (1864-1920). Burada M. Foucault muhtemelen Weber'in büyük eseri *Wirtschaft und Gesellschaft*'a (Tübingen, J.C.B. Mohr, 1922; 4. basım J. Winckelmann, 1956 / *Ekonomi ve Toplum*, II cilt, çev. Latif Boyacı, Yarı Yayınları, 2012) değil, daha ziyade yukarıda da geçen *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*'na (Bkz. yukarıda, s. 73, not 25) gönderme yapıyor.

27 Weber'in Marx'la ilişkisi ve karşıtlıkları üzerine bulunabilecek çok sayıda kaynak üzerine bkz. C. Colliot-Thélène, “Max Weber et l'héritage de la conception matérialiste de l'histoire”, *Etudes wébériennes*, Paris, PUF (“Pratiques théoriques”), 2001, s. 103-132.

28 Max Horkheimer (1895-1973), Frankfurt'ta 1923'te kurulan ve 1931'de kendisinin yeniden düzenlediği *Institut für Sozialforschung*'ün (Sosyal Araştırmalar Enstitüsü) kurucularından. 1933'te görevden alınarak enstitünün Cenevre'deki bölümünün başına geçti. 1934'te New York'a yerleşti. Almanya'ya 1948'de geri döndü.

karşıya kaldı ve duvarın iki yanına saçıldılar. Almanya’da Weberciliğin çifte kaderi, hem paralel, hem de karşıt kaderi böyle sonuçlandı.

Almanya’nın neoliberal politikasını esinlendirmiş bu kişilerin kariyerlerinden bahsetmiş olmamın üçüncü sebebiyse en önemlisi: Nazi deneyiminin hepsinin fikir hayatında çok temel bir rol oynamış olması. Ama sanırım Freiburg Okulu için Nazizm, epistemolojik ve politik olarak bir anlamda “Şam yolu”* işlevi gördü. Yani onlar için Nazizm, hedeflerine ulaşmak için belirlemek ve aşmak zorunda oldukları zorlu bir yolculuk rolü oynadı. Sadece stratejik olarak, detayına girmeden incelemek gerekirse, yapmak zorunda kaldıkları üç farklı şey sayabiliriz:

Birincisi bir hedef belirlemek. Bu hedef, geçen sefer de gördüğümüz gibi,²⁹ ekonomik partnerlerin özgürlük alanı üzerinden devletin meşruiyetini kurmaktı. Hedef buydu. [19]48’in hedefi buydu. Hatta, o zaman bu derece aciliyet göstermese de, bu kadar açık ve seçik olmasa da 1925-1930 yıllarında da hedef buydu.

Yapmaları gereken ikinci şey, sadece bu hedefe ulaşmak için karşılaşacakları rakipleri değil, bu hedefin, bu hedefe ulaşma girişiminin karşı karşıya kalacağı genel sistemi belirlemektir. Zorlu yolculuğun, en ufak engelden azılı düşmana varan tüm öğelerini belirlemektir.

Üçüncü aşama ise tabii ki bu zorlu yolculuğu sonuna kadar sürdürebilmek ve hedefe ulaşabilmektir: sahip oldukları kavramsal ve teknik kaynakları nasıl dağıtabilecekleri ya da paylaştırabilecekleri sorunu. Bugün bu “stratejik”** analizinin son iki noktasını biraz açmak istiyorum.

Bu zorlu yolculuk nasıl oluştu? Yani düşman, engel ve rakiplerin tamamının mantığını nasıl kurdular? Bence tam da bu noktada Nazizm tecrübesi çok önemli bir rol oynadı. Tabii ki o zamana kadar nispeten suskun olsa da Alman liberal düşünce akımı Freiburg Okulu’yla doğmadı. Mesela Lujo Brentano³⁰ gibi kişiler çok uzun senelerdir çok da elverişli olmayan koşullar-

(*) (Metinde de tırnak içinde) Incil’in bir bölümünden gelen ve Fransızcada önce karşı çıktıktan sonra yeni bir doktrini benimsemek anlamında kullanılan deyim – ç.n.

29 Bkz. Yukarıda, 31 Ocak 1979 dersi, s. 63-84.

(**) M. Foucault metinde tırnak içinde olduğunu belirtiyor.

30 Ludwig Joseph (Lujo) Brentano (1844-1931): Gustav von Schmoller’in (1838-1917) başını çektiği genç tarihsel okulun üyelerinden. Bkz. J.A. Schumpeter, *Histoire de l’analyse économique*, Fransızca çeviriden alıntı, cilt III, s. 87-88. F. Bilger (*La Pensée économique libérale...*, s. 25-26) onu “Alman liberalizminin kurucusu” olarak tanıtıyor: “İngiliz liberalizminden farklı, özellikle toplumsal alanda hem olumsuz hem de olumlu bir programla, başka bir liberalizmi savunuyordu. Devletin müdahaleciliğini destekleyen Brentano, devlet sosyalizminin savunularını kınıyordu. “Veren für Soz. Politik”ın üyesiydi. İmparatorluğun yitirdiği sosyal politikayı destekleyen ve

da klasik liberalizmin temalarını savunmaya devam ediyordu. Kabaca özetlemek gerekirse Almanya'da 19. yüzyılın ortasından beri liberalizmin, liberal politikanın karşısında tarihin sahnesine bir biri ardına çıkmış çeşitli büyük engel ve eleştiriler vardı. Oldukça basitleştirirsek bunları şöyle sıralayabiliriz:

Birincisi, List'in³¹ daha 1840'ta ifade ettiği bir ilke olarak, en azından Almanya açısından, ulusal bir politika ve liberal bir ekonominin bir arada olamayacağı düşüncesi. Ekonomik liberalizme dayanan bir Alman devleti kurmayı amaçlayan Zollverein³² girişiminin başarısızlığı da bunun kanıtı. List ve takipçileri, liberal ekonominin bütün ekonomik politikalara uygulanabilecek evrensel bir formül olamayacağını, olsa olsa ancak belli ülkelerin dünyanın geri kalanına karşı tekelci bir ekonomiye ve emperyalist bir politik yapıya sahip olmak için kullanabilecekleri taktik bir araçtan ibaret olduğunu ileri sürdüler. Basit ve kısaca söylemek gerekirse liberalizm herhangi bir ekonomik politikanın uygulayabileceği bir sistem değil. Liberalizm İngiliz politikasıdır, İngiltere'nin hükmetme politikasının aracıdır. Daha genel olarak denizci uluslara uygun bir politikadır. Bu bağlamda bakıldığında Almanya'nın, tarihi, coğrafi konumu ve etrafını çevreleyen tüm zorluklar göz önünde bulundurulduğunda liberal bir ekonomik politika benimsemesi mümkün değildir. Ancak korumacı bir ekonomik politika yürütebilir.

Alman liberalizminin 19. yüzyıl sonunda karşılaştığı hem teorik, hem de pratik ikinci engelse Bismarck'ın devlet sosyalizmiydi: Alman ulusunun bir bütün olarak var olabilmesi için korumacı bir politikayla yalnızca dış etkenlerden korunması değil, aynı zamanda içeride de millî bütünlüğü tehdit edebilecek bütün unsurların kontrol altında tutulması, frenlenmesi şarttı. Genel olarak millî birliğe, devletin bütünlüğüne tehdit oluşturabilecek proletaryanın sosyal ve politik mutabakata dahil edilmesi gerekiyordu. Bu, Bismarck usulü Alman sosyalizminin ana teması ve liberal politikanın önündeki ikinci büyük engeldi.

Üçüncü engel ise tabii ki savaştan itibaren planlanmış ekonominin gelişmesiydi. Almanya'nın savaş sırasında benimsemek zorunda kaldığı merkezî

ona göre iş piyasasında güçlerin dengelenmesini sağladığı için işçi sendikalarının kurulmasını onaylıyordu.”

31 Friedrich List (1789-1846), *Das nationale System der politischen Ökonomie*, Stuttgart-Tübingen, Cotta, 1841/ *The National System of Political Economy*, çev G.A. Matile, Philadelphia, J.B. Lippincott Co., 1856. “Eğitimi korumacılık doktrini”nin doğuşunda List'in etkisi için bkz. W. Röpke, *Die Gesellschaftskrisis der Gegenwart* [yukarıda, not 21] s. 90.

32 *Deutscher Zollverein*: Prusya liderliğinde 19. yüzyılda oluşturulan Alman devletleri gümrük birliği. 1818'de başlayan ve 1854'te neredeyse tüm Almanya'ya yayılan girişim Almanya'nın bir ekonomik güce dönüşmesinde önemli bir rol oynadı. Bu konuyla ilgili bkz. bir önceki dersin sonunda M. Foucault'nun metnin sonuna eklediği notlar (yukarıda s. 83).

ekonomiyi, ekonomik kararların tümünü alan, ender kaynakları dağıtan, fiyatları belirleyen ve tam istihdamı sağlayan bir idarî mekanizma etrafında kurmaya dayalı yöntemdi bu. Bu planlı ekonomi, savaşın ardından tedavülünden kalkmadı, çünkü gerek sosyalist, gerekse sosyalist olmayan hükümetler onu uygulamaya devam etti. Kısacası Rathenau'dan³³ itibaren, 1933'e kadar planlanmış Alman ekonomisi, sürekli olarak olmasa da, devamlı merkezî bir şekle sahip oldu.

Son olarak dördüncü engel, Alman tarih sahnesinde daha geç ortaya çıkan Keynes tipi güdümcülüktü. Yaklaşık olarak 1925'ten beri, [...] * 1930'da, mesela Lautenbach³⁴ gibi Alman Keynesçiler, liberalizme diğer Keynesçilere benzer eleştiriler getiriyor ve ekonominin genel dengeleri üzerine belli devlet müdahaleleri öneriyordu. Dolayısıyla daha Nazilerin iktidarı ele geçirmesinden önce dört unsur mevcuttu: korunan ekonomi, devlet sosyalizmi, planlanmış ekonomi ve Keynes tipi müdahaleler. Bu dört unsurun her biri liberal politikanın önünde engel teşkil ediyor ve 19. yüzyılın sonundan itibaren Almanya'da liberalizmi savunanlar bu dört engel etrafında tartışıyordu. Alman neo-liberaller de bu tartışmaları, bu karmaşık mirası sahiplenecekti.

Biliyorum, tabloyu oldukça basitleştirdim. Bütün bu unsurlar birbirinden kopuk bir şekilde değil, tam tersine belli bir devamlılıkla, bir ağ olarak gelişti. Doğal olarak korumacı ekonomiden yardımcı ekonomiye geçildi. 1920'lerin sonunda ve 1930'larda Rathenau tarzı planlanmış ekonomi Keynesçi bir yaklaşımla yeniden kullanıldı. Bu öğelerin hepsi birbiriyle ilişki içindeydi, fakat bütün olarak bir sistem oluşturmuyordu. Nazizmin getirisi bu öğeler arasındaki net bağlantıyı kurmak oldu. Yani korumacı ekonomi, yardımcı ekonomi, planlı ekonomi ve Keynesçi ekonominin bir bütün oluşturduğu, ekonomik idare tarafından birbirine sağlamca bağlandığı bir ekonomik sistem kurulmuş oldu. Doktor Schacht'ın³⁵ Keynesçi politikası, 1936'da * *

33 Walther Rathenau (1867-1922): 1915'ten itibaren Almanya'nın savaş ekonomisinden sorumlu Musevî sanayici. 1922'de Dışişleri bakanı olduktan sonra iki aşırı sağcı milliyetçi tarafından öldürüldü. Bkz. W. Röpke, *Civitas Humana*, Fransızca çeviriden alıntı (s. 144, s. 120'nin 1. Notu): "Kurucusundan despotik bir planlamacılık fikrini miras edinmiş ebedî Saint-Simoncu akım karşıtı mızma Walther Rathenau olarak çıkıyor: kendisi de içinde trajik bir şekilde paramparça olan Rathenau, sonuçta paramparça bir dönemin kurbanı oldu. Daha sonra "teknokrat" adını vereceğimiz kişilerdendi. Aynı zamanda Rathenau'nun Nazi rejiminin ekonomik tercihleri üzerindeki etkisi için bkz. F. Hayek, *The Road to Serfdom*, Chicago University Press, Londra, Routledge / *Kolektif Yolu*, çev. Yıldırım Arsan, Liberte Yayınları, 2008.

(*) Burada bir iki kelime duyulamyor.

34 Bkz. yukarıda, not 5.

35 Bkz. yukarıda, not 6.

(**) M. E.: 1944

Göring'in sorumlu olduğu dört yıllık planda³⁶ uygulanmaya devam etti. Bu büroda Göring'in danışmanları daha önce Rathenau'nun danışmanlığını yapmışlardı.³⁷ Bu planın iki amacı vardı: bir yandan Almanya'nın ekonomik açıdan özerkliğini sağlamak, yani mutlak bir korumacılık, diğer yandan da yardım politikası. Tabii bütün bunların yarattığı enflasyon ancak savaş hazırlıkları ile karşılanabiliyordu (burada tabii askerî bir ekonomiden bahsediyoruz). Bu unsurların tümü bir bütün oluşturuyordu.

Alman neoliberallerin bu Nazi sistemi karşısındaki teorik ve spekülative kozları, başta Keynesçiler olmak üzere o zaman birçok kişinin yaptığı gibi aksine Nazilerin ekonomik sisteminin bir vahşet olduğunu söylememek oldu. Son derece farklı ve heterojen unsurları bir araya getirerek bu birbiriyle çelişkili ve kopuk öğelerle Alman ekonomisini daraltmaktaydılar. Ordoliberallerin kozu, asla şunu söylememeleri oldu: Nazizm aşırı bir kriz halinin sonucudur; çelişkilerini yenmeyi başaramamış bir ekonomi ve politikanın sürüklenildiği son noktadır; radikal bir çözüm olarak Nazizm, genel tarihe, ya da en azından Avrupa'da kapitalizmin geçmiş tarihine* analitik bir model oluşturamaz. Ordoliberaler Nazizmi bir felaket, ekonomik bir uyumsuzluk, krizin doruk noktasındaki son çözüm yolu olarak görmeyi reddetti. Şöyle diyorlardı: Nazizm bir gerçek; ya da daha doğrusu: Nazizm, sadece bu farklı öğeler arasındaki zorunlu ilişkiler sistemine tekabül eden bir şeyin göstergesi. Neoliberallerin dediği şeydi: Bu öğelerden herhangi birini ele alın. Korumacı ekonomi veya Keynes tipi müdahaleci ekonomiye bakın. Tabii ki ilk bakışta birbirinden çok farklı şeyler, ama asla birini, bir aşamada diğerine ulaşmadan geliştirmeniz mümkün değil. Yani neoliberallere göre Almanya'nın ekonomik ve politik tarihinin sırasıyla yönetim sahnesine çıkardığı bu dört unsurun

36 Dört yıllık plan yeniden silahlanmayı kesin bir öncelik olarak belirliyordu. Göring'in yönettiği dört yıllık plan bürosunun düzenlenmesi ve etkisi için bkz. F. Neumann Behemoth, *The structure and practice of National Socialism*, Toronto, Oxford University Press, 1944 / Fransızca çev. *Structure et pratique du national-socialisme*, çev. G. Dauvé ve J.-L. Boireau, Paris, Payot ("Critique de la politique"), 1987, s. 239-242 (tablo, s. 244). Alman ekonomik politikasının bu dönemi üzerine daha yeni çalışmaların sentezi için bkz. I. Kershaw, *Nazi Dictatorship: Problems and perspectives of interpretation*, Londra-New York, E. Arnold, 1996 / Fransızca çev. *Qu'est-ce que le nazisme? Problèmes et perspectives d'interprétation*, çev. J. Camaud, Paris, Gallimard ("Folio Histoire"), 1997, s. 113-115. Aynı zamanda bkz. H. James, *The German Slump: Politics and economics, 1924-1936*, Oxford, Clarendon Press-New York, Oxford University Press, 1986.

37 Cf. F. Hayek, *Kölelik Yolu*, a.g.e. [yukarıda, not 33]: "[Rathenau'ya] yazılanlar Almanya'nın son savaş sırasında ve savaş sonrasında büyümüş kuşakların ekonomik fikirlerinin oluşmasında her şeyden fazla etkili oldu. En yakın yardımcılarından bir kısmı daha sonra Göring'in dört yıllık planının idari kurulunda da çalıştılar."

(*) M. F. Ekliyor: ve tarihine.

hepsi ekonomik olarak birbirine bağlıdır ve eğer birini kullanmak istiyorsanız diğerlerinden kaçamazsınız.

Bu şemayı ve bu genel ilkeyi göz önünde bulundurarak çeşitli ekonomi tarzlarını inceliyorlar. Mesela Sovyet planlamasını. Hayek gibi ABD'yi yakından tanıyan bazıları New Deal örneğini ele aldı. Kimisi de İngiliz örneğini ve özellikle savaş sırasında geliştirilen büyük Beveridge programlarının Keynesçi politikalarını inceledi.³⁸ Bunların hepsini gözden geçirdikten sonra şöyle dediler: gördüğünüz gibi her halükârda hem hep aynı genel ilkeler kullanılıyor, hem de bu öğelerin her biri diğer üçüne kapıyı açıyor. Böylece Röpke, 1943 ya da 44'te tam olarak emin değilim, son derece cesur bir şekilde İngiltere'de savaş sırasında düzenlenen Beveridge planının bir eleştirisini kaleme aldı ve İngilizlere şöyle dedi: Beveridge planınızla yürümekte olduğunuz yol Nazizme varacaktır. Bir yandan askerî olarak Almanlara karşı savaş veriyorsunuz, ama diğer yandan ekonomik, yani dolayısıyla da politik olarak onların derslerini takip ediyorsunuz. İngiliz işçiliği [*labourism*] sizi Alman tipi Nazizme, Beveridge planı ise Göring'in 1936'daki* dört yıllık planına sürükleyecektir.³⁹ Buradan hareketle Nazizm ve parlamenter İngiltere, Sovyetler Birliği ve New Deal Amerika'sı gibi birbirinden tamamen farklı politik rejimlerin hepsinde bulunan ekonomik politik bir değişmez aradılar. Bu çeşitli rejimleri, siyasi durumları inceleyerek, esas farkın ne sosyalizm ve kapitalizm arasında, ne de herhangi bir anayasal yapıyla diğeri arasında olduğu sonucu na vardılar. Esas sorun bir yanda liberalizm, diğer yandaysa gerek Keynesçilerin mülayim, gerekse de Almanya'nın özerkçi ve katı şeklini alan ekonomik müdahalecilik arasındaydı. Dolayısıyla anti-liberal değişmez adını verebileceğimiz, kendine has bir mantığa ve kendi içinde zorunluluğa sahip bir değiş

38 Churchill tarafından 1940'ta İngiliz sosyal güvenlik sistemini geliştirmek için öneriler getirmekle sorumlu bakanlar kurulunun başına getirilen William Beveridge (1879-1963), 1942'de ilk raporunu yayınladı: *Social Insurance and Allied Services* (New York, Agathon Press, 1969). Bu raporda birleştirilmiş ve merkezî bir sosyal güvenlik sistemi kurulmasını öneriyor, buna ek olarak da bedava ve herkese açık bir sağlık sistemini savunuyordu. 1944'te Keynesçi fikirlerin rahbetini oldukça artıran ikinci bir rapor sundu: *Full Employment in a Free Society*. M. Foucault birçok konferans ve söyleşide Beveridge planına değiniyor. Özellikle bkz. "Crisis de la médecine ou crise de l'an timédecine?" (1976), *DE*, III, sayı 170, s. 40-42; "Un système fini face à une demande infinie" (1983), *DE*, IV, sayı 325, s. 373.

(*) M. Foucault yeniden 1934 diyor.

39 W. Röpke, "Das Beveridgeplan", *Schweizerische Monatshefte für Politik und Kultur*, Haziran Temmuz 1943. Beveridge planının bu eleştirisi Röpke tarafından özetlendi: Civitas Humana (Fransızca çeviriden alıntı, s. 226-243, bkz. aşağıda, 7 Mart 1979 dersi, s. 155, not 5). K. Tübe dersin bu kısmına gönderme yaparak şöyle yazıyor: "There is some artistic licence at work here: for Röpke does not seem to have committed himself in so many words" (*Strategies of Economic Order, German Economic Discourse 1750-1980*, Cambridge University Press, 1995, s. 240).

mezle karşı karşıyayız. Ordoliberallerin Nazi deneyiminden çıkardığı sonuç buydu.

Nazizmden çıkardıkları ikinci ders ise şu: Nazizm nedir? sorusunu sordular. Her şeyden önce devlet gücünün sınırsız yükselişidir. Doğruyu söylemek gerekirse bu husus şimdi bize ne kadar açık gözükse de, o zaman için belli bir çelişkiye, oldukça güçlü bir teorik ve analitik çıkarsamaya tekabül ediyordu. Zira, nasyonal-sosyalist Almanya'nın işleyişine baktığımızda, en azından ilk olarak devletin geriletmesi, çökertilmesi girişimini görüyoruz. Nazizm birçok sebepten dolayı devletin çökertilmesi anlamına geliyordu. Bunu öncelikle nasyonal-sosyalist Almanya'nın hukuk mekanizmasında görüyoruz. Çünkü bildiğiniz gibi nasyonal-sosyalist Almanya'da devlet tüzel kişiliğini kaybetmişti, hukuken *Volk*, halk kavramının aksine hukukun temelinde olarak tanımlanmıyordu.⁴⁰ Halkın bir topluluk olarak düzenlenmesi bakımından *Volk*, *Gemeinschaft* anlamında halk: hukukun temel ilkesi ve bütün düzenlemelerin, devlet dahil tüm hukukî kurumların nihai hedefi buydu. Devlet *Volk*'u, *Gemeinschaft*'ı ifade edebilir, *Gemeinschaft*'ın kendisini göstermek, eylemlerini gerçekleştirmek için alacağı şekil olabilir, ama bu şekil olmaktan, daha doğrusu bir araç olmaktan öteye gidemezdi.

İkincisi, Nazizmde devlet, bir anlamda içeriden devre dışı bırakılmış oluyordu. Çünkü Nazizmde tüm mekanizmaların içeriden işleyişleri ilkesi, 19. yüzyıldan bu yana Avrupa'daki idarelerinin alışılmış otorite ve sorumluluk oyununa, idarî hiyerarşiye tâbi değildi. Aksine *Führertum* kuralı geçerliydi, sadakat ve itaatkârlıkla takip edilmesi gereken önderlik ilkesi. Yani devlet yapısının biçiminde, *Gemeinschaft*'ın, *Volk*'un farklı özneleri arasındaki dikey iletişime dair –gerek aşağıdan yukarıya, gerekse yukarıdan aşağıya– hiçbir şey muhafaza edilmemeliydi.

Üçüncü ve son olarak partinin varlığı ve idarî mekanizmayla parti arasındaki ilişkileri düzenleyen yasama kurumları, otoriteyi büyük ölçüde devletin elinden alıp partiye veriyordu. Devletin sistematik olarak zayıflatılması, ya da en azından halk topluluğunun, Führer ilkesinin, partinin varlığının basit bir aracından ibaret hale getirilmesi; devletin bu işlevlere [indirgenmesi]* bu devletin ne derece ikincil bir konumda olduğuna işaret ediyor.

Bu durumu çözen ordoliberallerin cevabı şu oldu: görünüşe aldanma-

40 M. Foucault'nun nasyonal-sosyalist devletin hukukî yapısına dair okuduğu eserler özellikle: M. Cot, *La Conception bitérienne du droit*, hukuk tezi, Toulouse, Impr. Du Commerce, 1938, ve R. Bonnard, *Le Droit et l'Etat dans la doctrine national-socialiste*, Paris, Librairie Generale de Droit et de Jurisprudence, 1936, ikinci basım 1939.

(*) M. E.: tabii tutulması [subordination].

yın. İlk bakışta devlet ortadan kalkmış, boyunduruğa vurulmuş, ikinci plana itilmiş gözüküyor. Fakat her şeye rağmen, devlet bu şekilde boyunduruğa vurulmuşsa bunun sebebi 19. yüzyılın alışıldık devlet mekanizmasının III. Reich'in benimsediği ekonomik politikanın yeni gereksinimlerini karşılayamaz olmasıydı. Size az önce bahsettiğim ekonomik sistemi benimsediğiniz takdirde, alışıldık düzenleme ve kurumların karşılayamayacağı devlet-üstü, devleti tamamlayıcı bir organ gerekiyor. İşte bunun için bu yeni devletin, bildik şeklinin ötesine geçip, bütün bu tamamlayıcıları, *Gemeinschaft* kavramının, Führer'e itaatın, partinin varlığının temsil ettiği devlet gücünü yoğunlaştırıcı etkenleri yaratması gerekmektedir. Aslında Nazilerin burjuva ve kapitalist devletin yıkımı olarak sunduğu durum, aksine devleti tamamlayıcı unsurların ortaya çıktığı, yeni bir devletin doğduğu, devletleşmekte olan kurumların türediği bir süreç. Dolayısıyla buradan bir başka sonuç da çıkarıyorlar. Az önce bahsettiğim ekonomik düzen ve devletin yükselişi ister istemez birbiriyle bağlantılı. Bu yüzden ekonomik düzenin tek bir unsuru, diğer üçünü de zaman içinde doğurmadan kullanılamaz ve bu unsurların her biri işleyebilmek için devlet gücünün yükselişine ihtiyaç duyar. Bir yanda ekonomik değişmez, diğer yanda da, klasik devlet anlayışının ne kadar dışına çıkan şekillerde de olsa, devlet gücünün artırılması, birbirine tamamen bağımlı faktörler.

Nazizmin, neoliberallerin çözmeye uğraştığı soruna dair getirdiği üçüncü ve son büyük kozsa şu: Nazilerin, burjuva, faydacı ve bireysel olarak gördüğü kapitalist toplum analizini Sombart'a⁴¹ dayandırabiliriz. Çünkü Sombart, neredeyse Marksizmden çıkıp neredeyse Nazizme varan yolculuğunda, 1900-1930 yılları arasında [...] özetliyor, bunun en iyi özeti *Der deutsche Sozialismus*⁴² kitabında görülüyor. Ekonomi ve kapitalist burjuva devleti ne üretti? Bireylerin doğal gruplarından alıkonup, dümdüz ve anonim bir kitle olarak yeniden bir araya getirildikleri bir toplum yarattılar. Kapita

41 Werner Sombart (1863-1941): A. Spiethoff ve M. Weber'le beraber Alman tarihsel okulunun en önemli temsilcilerinden. 1917'den itibaren Berlin'de ekonomi profesörü. İlk büyük eseri *Der moderne Kapitalismus* (Leipzig, Duncker & Humblot, 1902), Marx'ın tezlerinin izinden gittiği içi sosyalist olarak nam saldı. 1924'te muhafazakâr devrimin programını benimsedi ve 1933'te *Akademie für deutsches Recht*'e üye oldu. Führer ilkesini kabul etmesine rağmen nasyonal-sosyalistlerin ırkçı teorilerini onaylamadı. Son kitapları, *Deutscher Sozialismus* da dahil olmak üzere, rejimin hoşuna gitmedi.

42 *Deutscher Sozialismus*, Berlin-Charlottenburg, Buchholz und Weisswange, 1934 / *A New Social Philosophy*, İngilizce çev. K.F. Geiser, Princeton-Londra, Princeton University Press, 1934 / *Le socialisme allemand, une théorie nouvelle de la société*, Fransızca çev. G. Welter, Paris, Payot, 1938; yeni baskımı onsozlu: A. de Benoist, Pades ("Revolution conservatrice"), 1990.

lizmin yarattığı bu toplum için Sombart tek boyutlu⁴³ sıfatını kullanmasa da aynen öyle bir tanımlama yapıyor. Kapitalizm ve burjuva toplumu bireylerin birbirleri arasındaki direkt, dolaysız iletişimi kopardı ve onları merkezî bir idari dispoitif aracılığıyla iletişim kurmaya mahkûm etti. Bireyleri atom haline, kendilerini temsil etmeyen soyut bir otoriteye boyun eğmiş atomlara indirgediler. Kapitalist toplum da bireyleri tektipleştiren ve sıradanlaştıran kitlesel bir tüketime sürükledi. Son olarak kapitalist burjuva ekonomisi bireyleri sadece belli işaret ve gösteriler aracılığıyla iletişim kurmaya zorladı.⁴⁴ Artık hepimizin iyi bildiği, tam olarak içeriği ve iskeleti belirgin olmayan bir düşünceyi, yani kitle toplumunun, tek boyutlu insan toplumunun, otorite toplumunun, tüketim toplumunun ve gösteri toplumunun⁴⁵ eleştirisini daha 1900'lerden itibaren Sombart'da görebilirsiniz.⁴⁶ Sombart'ın dediği işte buydu. Üstelik Naziler de bunu kendilerine mal ettiler. Yapmak istedikleri şeyleri, toplumun kapitalist* ekonomi ve devlet tarafından yıkımına karşı çıkma fikriyle yapmayı önerdiler..

Peki, diye sordu neoliberaler, Naziler sonuç olarak, düzenleri, partileri, *Führertum* ilkesi, bütün bunlarla ne yapıyordu? Bu kitle toplumunu, tektipleştirici ve sıradanlaştırmacı tüketim toplumunu, işaretler ve gösteriler toplumunu iyice vurgulamaktan başka bir şey yapmıyorlar aslında. Nazi toplumunun nasıl işlediğine bakalım. Tamamen kitle düzenindeyiz: Nürnberg kitlesi, Nürnberg gösterileri, herkes için tek tip tüketim, Volkswagen fikri vs. Bunların tümü Sombart'ın eleştirdiği ve Nazilerin karşı çıktıklarını iddia ettikleri kapitalist burjuva toplumunun özelliklerinin devamıydı. Peki neden? Neden karşı çıktıklarını söyledikleri düzeni sürdürüyorlardı? Acaba tam aksine, Sombart'ın ifade ettiği ve ardından Nazilerin de iddia ettiği gibi, bunlar kapi-

43 Bkz. H. Marcuse, *One-dimensional Man: Studies in the ideology of advanced industrial societies*, Boston, Beacon Press, 1964 / *L'Homme unidimensionnel*, Fransızca çev. M. Wittig, Paris, Minuit, 1968; yeni basım Seuil, ("Points"), 1970 / *Tek Boyutlu İnsan*, Türkçe çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 1997.

44 W. Sombart, *Le Socialisme allemand*, Fransızca çeviriden alıntı, I. Kitap: "L'ère économique", Böl. 2 ("La transformation de la société et de l'État") ve Böl. 3 ("La vie spirituelle"), 1990, s. 30-60.

45 Bkz. G. Debord, *La Société du spectacle*, Paris, Buchet-Chastel, 1967 / *Gösteri Toplumu*, Türkçe çev. Ayşen Ekmekçi, Okşan Taşkent, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996. Marcuse ve Debord'un Foucault'nun gönderme yaptığı bu kitapları 1960'ların sonunda ortaya çıkan sityasyonist eleştirinin temel eserlerindedir. (Bkz. *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, 5 Nisan 1978 dersi, s. 346-368, not 15).

46 Bkz. W. Sombart, *Der moderne Kapitalismus / L'Apogée du capitalisme*, Fransızca çev. S. Jankélévitch, Paris, Payot, 1932, III. Kitap, Böl. 53 ve *Das Proletariat*, Frankfurt / J.M., Rütter und Loening, 1906. Burada yazar "ekonomik çağm" yarattığı yalnız ve köklemeden kopmuş güçlerin durumunu eleştiriyor.

(*) M. E.: sosyalist.

talist burjuva toplumunun etkileri ve sonucu olmadığı için mi? Tam tersine ekonomik olarak liberalizmi kabullenmeyen bir toplumun, ya da daha doğrusu korumacı, planlamacı, piyasanın işlemediği, devlet idaresinin ya da devlet-üstü idarenin bireylerin gündelik yaşamlarını kontrol ettiği bir devletin sonucuydu bunlar. Bu kitlesel, tektipçi ve gösterişçi fenomenler, piyasa ekonomisine değil, devletçiliğe ve liberalizm karşıtlığına bağlı.

Özetlemek gerekirse, Nazi deneyiminin Freiburg liberalleri üzerindeki en önemli etkisi Nazizme dair üç ana unsur ortaya çıkarabileceklerini sanmaları oldu (burada kendilerine bir rakip seçtiklerini, geliştirdikleri stratejiyi tanımlamak için karşıt bir yol çizme zorunluluğunu görüyoruz): Birincisi Nazizmin, sosyalizm-kapitalizm ikileminden ve devletlerin anayasal düzenlerinden bağımsız, bunlara tamamen duysuz bir ekonomik değişmeze tekabül etmesi; ikincisi nasyonal-sosyalizmin hem neden, hem de sonuç olarak devlet gücünün yükselişine tamamen bağlı bir değişmez olduğu; üçüncüsü ise, devletin yükselişine bağlı bu değişmezin temel, esas ve en görünür sonucunun toplumsal birlikteliği bir arada tutan örgünün yok edilmesi olduğu, bunun da beraberinde zincirleme bir tepkiyle korumacı ve güdümlü bir ekonomiye ve devletin gücünün artışına yol açacağı.

Başka bir deyişle, liberalizme karşı çıkan, ekonomiyi devlet güdümüne sokmayı öneren her şey bir değişmez yaratıyor. Bu değişmezin tarihçesini 19. yüzyılın sonundan, daha net olarak da 20. yüzyılın başından, yani liberal yönetim sanatının kendi yarattığı sonuçlardan korkarak, kendi gelişiminden kaynaklanan bu sonuçları kısıtlamaya başladığı dönemden itibaren çizebiliriz. Peki neyle kısıtlamaya çalıştı? Sadece doğa bilimleri için geçerli olduğu kabul edilen bir akılsallığı topluma ve ekonomiye uygulamaya yönelik müdahalecilik tekniğiyle kısıtlamaya çalıştı. Kısacası teknik denen şey budur. Devlet işletmesinin ve ekonominin kontrolünün teknikleştirilmesi, aynı zamanda ekonomik fenomenlerin analizinin de gittikçe teknikleştirilmesi: ordo liberaller buna “ebedî Saint-Simonculuk”⁴⁷ diyor ve liberal yönetim sanatı na, doğaya has akılsallık şemasını topluma uygulama çabasında, sonu Naziz

47 Bkz. W. Röpke, *Civitas Humana*, Fransızca çeviriden alıntı, s. 118 ve 121: “Bu ekolün [Saint Simonculuk] başarısı şuradan geliyordu: sosyal yaşam ve politikaya dair nihai sonuçları bilimcilik ten çıkarıyor ve dolayısıyla kaçınılmaz olarak bu yolun hedefine ulaşıyordu: insanın bilimsel olarak ortadan kaldırılmasını ekonomik ve politik pratiğe taşıyan kolektivism. Son derece tartışılı şöbreri, ebedî Saint Simonculuk adını verebileceğimiz bir dünya ve toplum görüşü modeli yarat mısından geliyordu: bilimsel kibir ve mühendislerin zihniyetiyle karışık mekanik-nicelsel bir ru hiyat, devasa olana tapınmayı kendilerini öne çıkarma ihtiyacına alet edenlerin, ekonomiyi, devle ti ve toplumu sözde bilimsel kanunlara uyarak, pergel ve cetvelle düzenleyip olsun en üstteki pozisyonlarını kuddulüne saklayacakları ruhiyatı.”

me varacak bir kısıtlama, düzenleme ilkesi aratan bir tür sersemliğin başlangıcını Saint-Simon'da⁴⁸ görüyorlar. Saint-Simon'dan Nazizme varan bir akılsallık döngüsüyle karşı karşıyayız: müdahalecilik devletin yükselişine, devletin yükselişi teknik akılsallık çeşitleriyle işleyen bir idarenin oluşumuna yol açıyor ve bu döngü iki yüzyıllık, ya da en azından bir buçuk yüzyıllık kapitalizm tarihi üzerinden Nazizmin başlangıcını oluşturuyor.

Siyasi düşünce, ekonomik analiz ve sosyolojinin sınırlarına böyle bir bakış getiren ordoliberaller (tabii ki 1935'le 1945, ya da 1950 yılları arasında söylediklerini oldukça basitleştiriyorum), patlayıcı yüklü bir gemiyi denize sürmüş oldular. Zira sizin de gayet iyi bildiğiniz birçok söylem ve analiz bu düşünceden yola çıkarak gelişti: burjuva toplumunun geleneksel eleştirileri, bürokrasinin analizleri, hepimizin kafasında yer etmiş Nazizm teması, kapitalizmin tarihsel olarak doğal yükselişinin göstergesi ve nihai noktası olarak Nazizm, devletin kötülük timsali olarak görüldüğü bir tür olumsuz teoloji, gerek Sovyetler Birliği'nde, gerekse ABD'de yaşananları tek kalemde bir kenara itebilenin mümkün olması, Nazi toplama kampları, sosyal güvenlik fişlemeleri vs. Yakından tanıdığımız bütün bu unsurların kökeni, bana kalırsa ordoliberalizmin bu teorik ve analitik dayatmalarında yatıyor.

Fakat bu anlattığının özü başka bir yerde, ordoliberallerin bu incelemelerinden çıkardıkları sonuçlarda. Onlara göre Nazizm, piyasa ekonomisine atfedilen kusurların ve yıkıcı etkilerin piyasa ekonomisinden değil, devletten, devlete özgü akılsallığın kendi kusurlarından kaynaklandığını kanıtladığı için, bu analizlerin tümünü tamamen elden geçirmek gerekiyor. Şöyle düşünmemek gerekiyor: nispeten serbest bir piyasa ekonomisini devlet nasıl kısıtlamalı ki, bütün olumsuz etkileri asgarî düzeye indirilsin. Bunun yerine bambaşka bir mantık yürütülmeli ve şöyle denmeli: Piyasa ekonomisinin kusurlu olduğunun, kendine has kusurları olduğunun hiçbir kanıtı yok, çünkü ona atfedilen bütün kusurları aslında devlete atfetmek gerekiyor. O halde tersini yapalım ve piyasa ekonomisinden 18. yüzyılda beklenenin çok daha fazlasını bekleyelim. 18. yüzyılda piyasa ekonomisinden beklenen neydi? Piyasa

48 Claude Henri de Rouvroy, Saint-Simon Kontu (1760-1825), Fransız filozof, ekonomist ve sosyal reformcu. Devrimin yarattığı krize çözüm olarak *Du système industriel* (1821, yeni basım: Paris, Anthropos, 1966) kitabında, "sosyal sistemin sil baştan düzenlenmesi" (s. 11) adına, sanayici ve bilginlerin domine ettiği ve bütün toplumun "sanayi amacı" etrafında düzenlendiği "sanayi sistemi"nin (s. 19), eski "feodal ve askerî sistem"in (s. 12) yerine getirilmesini savunuyordu. Ayrıca bkz. bir bölümünü (3. Kitap) Auguste Comte'un yazdığı: *Catéchisme des industriels*, Paris, Imprimerie de Sétier, 4 cahier, 1824. Öğrencileri (Rodrigues, Enfantin, Bazard) olumundan sonra *Le Producteur* gazetesi etrafında bir grup kurdu. Bu hareket Temmuz Monarşisi'nin kolonyal politikası, ilk demiryollarının yapımı ve Suveyş Kanalı'nın açılmasında önemli bir rol oynadı.

ekonomisinin devlete, şu sınırdan itibaren, şu konulara dair, bu alanın şu sınırları dışında hiçbir müdahalede bulunmayacağını, demesi bekleniyordu. Ordoliberaler bunun yeterli olmadığını söylüyor. Madem ki devlet kendine özgü kusurlar içeriyor ve de piyasa ekonomisinin benzer kusurlara sahip olduğunun hiçbir kanıtı yok, o halde piyasa ekonomisinden sadece devleti kısıtlayıcı bir ilke olmasını değil, devletin baştan sona, bütün eylemlerini ve varlığını içeriden düzenleyecek bir ilke olmasını istememiz lazım. Başka bir deyişle ordoliberaler, devlet tarafından belirlenen ve denetlenen bir serbest piyasa yerine (liberalizmin başlangıç noktası buydu: ekonomik bir özgürlük alanı yaratmak ve onu devletin kontrol ve denetimine tâbi tutmak), bu dengeyi tamamen tersine çevirip serbest piyasanın devletin baştan sona düzenleyicisi olacağı bir düzen öneriyor. Yani devlet denetiminde bir piyasa yerine, piyasa denetiminde bir devlet.

Ordoliberaler, işte bu terse çevirmeyle, bu Nazizm analiziyle beraber 1948'den itibaren karşı karşıya oldukları sorunu çözmeye çalışmaya başlayabildiler: var olmayan bir devlet, meşrulaştırmak gereken bir devlet, ondan en çok çekinenlere bile kabul ettirmek gereken bir devlet. Eğer serbest piyasadan başlarsak hem devleti kuran, hem de onu denetim altında tutarak ondan çekinenlere arzuladıkları teminatı sağlayan bir mekanizma elde etmiş oluruz. Terse çevirme işte buydu.

Günümüz neoliberalizminin en belirleyici, en önemli özelliği burada yatıyor. Çünkü kendimizi kandırmayalım, çok kez söylendiğinin aksine bugünün neoliberalizmi 18. ve 19. yüzyıllarda ifade edilmiş eski liberal ekonomi formüllerinin, yani kapitalizmin kendi zayıflıkları, yaşadığı krizler, kimi politik ve yerel amaçlar uğruna yeniden hayata geçirmeye çalıştığı eski liberal ekonomi formüllerinin yeniden doğuşu, tekerrür etmesi değildir. Gerek bahsetmekte olduğum Alman liberalizmi, gerekse Amerikan usulü anarko-liberalizm olsun, bugünün neoliberalizmde söz konusu olan husus çok daha önemli. Söz konusu olan şu: piyasa ekonomisi, kusurlarından hem solda, hem sağda herkesin farklı sebeplerden dolayı çekindiği bir devletin ilkesi, şekli ve modeli olabilir mi? Devletin eleştirisini yapmak, yıkıcı ve olumsuz etkilerini belirlemek konusunda herkes hemfikir. Fakat bu genel ve muğlak eleştirinin içerisinde, Sombart'dan Marcuse'a kadar aralarında pek farklılık olmayan bu eleştirilerin içinde veya gölgesinde, liberalizm esas amacına, yani devlet güçlerinin tamamının biçimlendirilmesinin ve toplumun düzenlenmesinin piyasa ekonomisine dayandırılması amacına ulaşabilecek mi? Piyasa hem devleti hem de toplumu biçimlendirme yetisine sahip olabilir mi? Günümüz liberalizminin en

önemli, en temel sorunu bu ve bu bağlamda, 18. yüzyılda doğumuna şahit olduğumuz geleneksel liberal projelere göre fevkalade önemli bir dönüşüm sergiliyor. Sadece ekonomiyi serbest bırakmaktan bahsetmiyoruz. Mesele, piyasa ekonomisinin politik ve sosyal biçimlendirme güçlerinin hangi noktaya kadar uzanabileceği. Esas mesele budur. Verdikleri cevap da şudur: evet, piyasa ekonomisi devleti biçimlendirip toplumu yeniden düzenleyebilir, ya da toplumu biçimlendirip devleti yeniden düzenleyebilir. Ordoliberaler geleneksel liberal doktrin kapsamında bunun gibi çeşitli kaydırma, dönüştürme ve terse çevirmelere imza attı. Şimdi biraz bunları açıklamak istiyorum.*

Bu kaydırmaların ilki mübadele hakkında, piyasa ilkesinde mübadelelin rekabete doğru kaydırılmasıydı. Bir kez daha kabaca özetlemek gerekirse, 18. yüzyıl liberalizminde piyasa nasıl tanımlanırdı? Ne üzerinden tanımlanırdı? Mübadele üzerinden, iki partnerin yaptıkları takasla iki değer arasında denklik kurduğu serbest bir mübadele üzerinden tanımlanırdı. Piyasanın modeli ve temel ilkesi mübadele idi ve bu piyasanın serbest olmasının, üçüncü bir kişinin, herhangi bir otoritenin, özellikle de devlet otoritesinin müdahale etmemesinin amacı, piyasanın geçerli olabilmesi ve denkliğin hakikaten de bir denklik olabilmesiydi. Devletten en fazla bu piyasanın düzgün işlemlerini denetlemesi, yani mübadele edenlerin özgürlüğünü sağlaması istenirdi. Piyasanın içeriğine müdahale etmezdi. Buna karşın, 18. yüzyılın ortasında liberallerin devletten beklediği, üretime müdahil olmasıydı. Sonuçta bir şey ürettiğinizde, bir şeye emek harcadığınızda ihtiyacımız olan, ürettiğiniz şeyin bireysel mülkiyetine herkes tarafından saygı gösterilmesidir. Üretimin bireysel mülkiyet ihtiyacı için devlet otoritesine başvurulurdu. Ama piyasanın açık ve serbest olması gerekliydi.

Neoliberalere göre piyasanın özü mübadelede, yani 18. yüzyıl liberallerinin benimsediği bu ilkel ve kurmaca durumda değil, başka bir yerde, rekabette bulunur. Bu açıdan aslında neoliberaler, 19. yüzyıl boyunca süregelen liberal düşünüm, kuram ve teori evrimini takip ediyor. 19. yüzyılın sonundan itibaren liberal teoride neredeyse herkes piyasanın özünün rekabette olduğunu kabul ediyordu, yani piyasanın esası denklik değil, tam tersine eşitsizliktir.⁴⁹ Rekabet-tekelleşme problemi de, değer ve denklik probleminden çok daha önemli olarak piyasa teorisinin ana taşıyıcısını oluşturacaktır. Bu konuda

(*) M. Foucault burada durup ekliyor: "Saatin geç olduğunu görüyorum, acaba şimdi bu konuya başlasak mı, siz ne dersiniz?" [*Salondan "evet" sesleri duyuluyor.*] "Peki o zaman en fazla beş dakika..."

49 Bkz. aşağıda, 21 Şubat 1979 dersi, s. 133, Walras, Marshall ve Wicksteed'e daha somut bu gönderme.

ordoliberalerler, liberal düşüncenin tarihsel evrimine göre pek bir farklılık göstermiyor. Aynı klasik anlayıştan yola çıkıyor, ekonomik akılsallığı rekabetin ve yalnızca rekabetin sağlayabileceği ilkesini paylaşıyorlardı. Peki rekabet ekonomik akılsallığı nasıl sağlayabilir? Rekabet, tam olarak mevcut olduğu takdirde, ekonomik miktarları ölçecek ve de tercihleri belirleyecek fiyatların oluşturulması sayesinde ekonomik akılsallığı sağlayabilir.

İşte bu noktada ordoliberalerler, rekabet sorununa odaklı liberalizme, rekabet odaklı piyasa teorisine kendilerine özgü bir bakış getirecek. 19. ve 20. yüzyıldaki marjinalist ve neo-marjinalist piyasa ekonomisi anlayışı şöyle diyor: madem ki piyasa ancak tamamen serbest bir rekabetle işleyebilir, o halde devletin mevcut rekabet ortamına müdahale etmekten kaçınması ve gerek tekeli, gerekse denetimci girişimlerle bu rekabete etki etmemesi gereklidir. Ancak bu rekabet ortamını bozacak tekeli olayları engellemek için müdahalede bulunabilmelidir. Yani 18. yüzyılda, piyasa ekonomisinin mübadele ve “bırakınız yapsınlar” fikri üzerinden tanımlandığı dönemle aynı sonucu çıkarıyorlardı. Başka bir deyişle 18. yüzyıl liberalleri, 19. yüzyıl* liberalleri gibi, piyasa ekonomisi ilkesinde “bırakınız yapsınlar” kuralını zorunlu görüyordu. Kimisi mübadele fikrinden, kimisiyse rekabet fikrinden yola çıkarak bu sonuca varıyordu, fakat her halükârda piyasa ekonomisinin doğal ve politik sonucu “bırakınız yapsınlar” kuralıydı.

Bu noktada ordoliberalerler 18. ve 19. yüzyıl liberalizm geleneğiyle kopuş sergiliyor ve şöyle diyorlar: rekabet üzerine kurulu piyasadan “bırakınız yapsınlar” sonucunu çıkarmamalıyız.** Peki neden? Çünkü onlara göre piyasa ekonomisinden “bırakınız yapsınlar” sonucunu çıkardığınız takdirde “doğalca naifliğe”*** düşmüş olursunuz. Yani mübadele üzerine de, rekabet üzerine de kurulu olsa piyasanın kendiliğinden hasıl olan ve bu yüzden de devletin karışmaması gereken bir tür doğal veri olduğunu kabul etmiş olursunuz. Bu ordoliberalere göre doğalca bir naiflikten ibarettir (tam da bu noktada Husserl’in etkisini kolayca görebiliriz).⁵⁰ Zira sonuçta rekabet nedir? Asla doğal bir veri değildir. İşleyişine, mekanizmalarına, gözlemlediğimiz ve öne

(*) M. F.: “20. yüzyıl”.

(**) M. Foucault tekrar ediyor: “çıkaramayız”.

(***) Metinde tırnak içinde.

50 Husserl’in ediletilmiş indirgemesine gönderme Eucken’de daha 1934’te göze çarpıyor. Bkz. *Kapitaltheoretische Untersuchungen* (Jena, Fischer) kitabının önsözünde yer alan metni “Was leistet die nationalökonomische Theorie?”. Burada ilk kez yöntemini teorileştiriyor: “Reduktion des tatsächlichen Geschehens auf seine Fälle” (gerçek olguların belli durumlara indirgenmesi) aracılığıyla uygulanan soyut program (s. 21).

çıkardığımız olumlu etkilerine bakarsak rekabet doğal bir olay değildir, açgözlülüğün, içgüdülerin, davranışların vb. belirlediği bir doğal düzen değildir. Rekabetin bütün bu etkileri, sadece onu tanımlayan ve onu ortaya çıkaran özünden gelir. Rekabet, olumlu etkilerini doğal bir önceliğe, içinde barındırdığı doğal bir veriye borçlu değildir. Gayet biçimsel bir ayrıcalığa borçludur. Rekabet bir özdür. Rekabet *eidós*'tur.⁵¹ Rekabet bir biçimselleştirme ilkesidir.⁵² Kendi iç mantığı, kendine has bir yapısı vardır. Etkileri ancak bu mantığa uyulursa ortaya çıkabilir. Bir anlamda eşitsizlikler arasında biçimlendirilmiş bir işleyiştir. Bireyler ve davranışlar arasındaki doğal bir işleyiş değildir.

Nasıl ki Husserl'e göre sezgiye, ancak belli koşullarda biçimsel bir yapı verilebilirse, temel bir ekonomik mantık olarak rekabet de ancak dikkatle ve yapay olarak hazırlanmış koşullara uyulduğu takdirde ortaya çıkabilir ve etkilerini gösterebilir. Yani saf rekabet ilksel [*primitif*] bir veri değildir. Ancak uzun çabalar sonucu ortaya çıkabilir ve doğrusu tamamen saf rekabete asla ulaşamaz. Saf rekabet ancak bir amaç, dolayısıyla sürekli olarak etkin bir politika gerektiren bir hedef olabilir ve olmalıdır. Rekabet, uyulması gereken bir doğa kanunu değil, yönetim sanatının tarihî bir amacıdır. Bu tür analizlerde tabii ki Husserl'in etkisini, bunun yanı sıra da tarih ve ekonomi arasında kurulan bağlantıda Weber'e yakın bir bakışı görüyoruz.⁵³ Şöyle diyorlar: biçimsel bir mekanizma olarak rekabetin analizi ve etkilerini en yüksek noktaya çıkarma arayışı ekonomik teorinin işidir. Fakat tanıdığımız toplumlarda yaşananları bu rekabet teorisi üzerinden incelememiz mümkün değildir. Böyle bir analiz ancak bu biçimsel ekonomik süreçlerin içinde işlediği, oluştuğu ve şekillendiği tarihsel sistemleri ele alarak yürütülebilir. Dolayısıyla dikey bir çizgiyle yatay bir çizginin kesişmesi gibi, tarihsel sistemlerin analiziyle, ekonomik işleyişlerin biçimsel analizinin kesişmesiyle karşı karşıyayız. Ekonomi biçimsel işleyişleri, tarih de bu biçimsel işleyişlerin yürütülmesini mümkün kılan ya da kılmayan sistemleri inceler.⁵⁴

51 Özün sezgisi ya da *eidós* ve ampirik sezgi karşıtlığı için bkz. E. Husserl, *Idées directrices pour une phénoménologie*, Fransızca çev. P. Ricoeur, Paris, Gallimard, 1950, s. 19-24.

52 Bkz. F. Bilger, *La Pensée économique liberale...*, s. 155: "Kusursuz rekabet teorisi liberaller tarafından pozitif bir teori olarak değil, normatif bir teori, ulaşılması gereken bir ideal olarak kabul edilir."

53 Bkz. yukarıda, s. 109.

54 Bkz. F. Bilger, *La Pensée économique liberale...*, s. 52: "Ekonomik morfoloji [i.e. ekonomik sistemlerin tipolojik analizi] Walter Eucken'e göre 'tarihsel olaylara ampirik bakışla genel teorik analiz arasında, bu ilişkilerin anlaşılır olması için zorunlu bir bağ kuruyor.'" Çerçevenin morfolojik analizi ve bu çerçevenin içindeki ekonomik süreçlerin teorik analizinin bütünlüğüyle ilgili, bkz. *u.g.e.*, s. 54-55.

Bundan çıkardıkları üçüncü sonuca göre, rekabet ekonomisi ve devlet arasındaki ilişki artık çeşitli alanların karşılıklı olarak kısıtlanmasından ibaret olamaz. Bir yanda serbest bırakmak gereken piyasa, diğer yanda da devletin müdahale edeceği alan olamaz. Çünkü zaten piyasa, daha doğrusu saf rekabet, ancak aktif bir yönetimsellik tarafından üretildiği takdirde ortaya çıkabilir. Rekabete dayalı piyasa ve yönetsel politika mekanizmalarının birbirlerini tamamladıklarını görüyoruz. Yönetimin piyasa ekonomisini baştan sona takip etmesi gereklidir. Piyasa ekonomisi yönetimden hiçbir şey saklayamaz. Aksine yönetimin bütün eylemlerinin tanımlanacağı genel eksenler belirler. Piyasa yüzünden yönetmek yerine, piyasa için yönetmek söz konusu. Bu açıdan baktığımızda 18. yüzyıl liberalizminin kurduğu ilişkinin tamamen tersine çevrilmiş olduğunu görüyoruz. Şimdi de şöyle bir sorun ortaya çıkıyor: piyasanın yönetimin içerisinden üretilmesi gerektiği kuralının, yönetim sanatı üzerinde nasıl bir etkisi olacak? Aynen heyecanlı bir dizideki gibi, bunu da bir dahaki sefere göreceğiz.

14 Şubat 1979 Dersi

Alman neoliberalizmi (III). – Tarihsel analizlerin günümüze faydası. – Neoliberalizmin klasik liberalizmden farkı. – Esas meselesi: politik iktidarın genel icrası, piyasa ekonomisinin ilkelerine ve onun getirdiği değişikliklere göre nasıl düzenlenir? – Piyasa ekonomisi ve “bırakınız yapsınlar” politikaları arasındaki ayrışma. – Walter Lippmann Kolokyumu (26-30 Ağustos 1938). – Yönetim faaliyetinin tarzı sorunu. Üç örnek: (a) tekeller meselesi; (b) “uygun faaliyetler” meselesi. W. Eucken’e göre Ekonomik politikanın temelleri. Düzenleyici faaliyetler ve buyurucu faaliyetler; (c) toplumsal politika. Refah ekonomisinin ordoliberal eleştirisi. – Yönetim müdahalelerinin icraat alanı olarak toplum. – “Toplum politikası” (*Gesellschaftspolitik*). – Bu politikanın ilk özelliği: toplumun şirket modeli üzerine şekillen-dirilmesi. – Şirket toplumu ve hukuk toplumu, tek bir olayın iki farklı yüzü.

Bugün Alman neoliberalizmi üzerine konuşmaya kaldığımız yerden devam etmek istiyorum. Günümüzde Almanya’da veya herhangi bir ülkede işleyen neoliberalizmden bahsedildiğinde genellikle üç tür cevap veriliyor.

Birincisi şu: ekonomik açıdan ele aldığımızda neoliberalizm nedir? Zaten kullanımda olan bazı ekonomik teorilerin yeniden hayata geçirilmesinden ibarettir.

İkincisi, sosyolojik olarak neoliberalizm ne anlama gelir? Toplum içindeki ilişkilerin salt olarak ticaret üzerine kurulmasıdır sadece.

Üçüncü ve son olarak, politik açıdan baktığımızda ise neoliberalizm, devletin idarî ve genele yayılmış müdahaleciliğinin üzerinin örtülmesinden ibaret. Bu müdahalecilik tam da gizlenmiş ve neoliberalizm maskesinin arkasına saklanmış olduğundan iyice ağırlığını hissettiriyor.

Gördüğümüz gibi bu üç tanım, neoliberalizmin hiçbir şey olmadığını, ya da aynı şeyin bir devamı ve de daha beter olarak devamı olduğunu söyleme iddiasında. Yani Adam Smith’in neredeyse olduğu gibi yeniden canlandırılması; ikinci olarak ticaret toplumu, *Kapital*’in I. cildinde eleştirilen ve çözümlenen toplumun aynısı; üçüncü olarak ise devlet iktidarının genelleştirilmesi, yani Soljenitsin’in¹ dünya çapına yayılması.

1 Alexandre Isaacoviç Soljenitsyne (1918-2008), Rus yazar, önemli bir eserin yazarı (en önemli eserlerinden bazıları: *Une journée d'Ivan Denisovitch*, 1962; *Le Premier Cercle*, 1968; *Le Pavé*

Adam Smith, Marx, Soljenitsin, bırakınız yapınlar, ticaret ve gösteri toplumu, toplama kampları ve Gulag dünyası: işte genel hatlarıyla neoliberalizm sorununu ele alırken kullanılan üç analitik ve eleştirel kalıp. Bu da hiçbir şey yapmayı mümkün kılmıyor, aynı tarzda eleştiriler tekrar edilerek iki yüz yıldır, yüz yıldır, on yıldır süregeliyor. Fakat ben size aksine neoliberalizmin aslında başka bir şeye tekabül ettiğini göstermek istiyorum. Büyük bir şey olmayabilir, ama yine de bir şey olduğu, farklı bir şey olduğu kesin. İşte bu kendi tekilliği içerisindeki “bir şeyi” belirlemeye çalışmak istiyorum. Salt tarihsel analizlerin (bazı dönemlerde, belli yerlerde geçerli olmuş pratikleri, kurumları, vs. belirlemeye çalışan analizlerin) bazı önemli ya da değerli diyebileceğimiz politik etkileri olabilir. Mesela hapishane mekanizmasının* belli bir dönemde nasıl işlediğini göstermek ve bu tip salt tarihsel bir analizin güncel bir duruma etkisinin ne olduğunu görmek önemli olabilir. Fakat bütün bunlar asla, dolaylı ya da dolaysız olarak söz konusu tarihî olgunun bugünküyle aynı olduğunu iddia etmek anlamına gelmez. Bütün mesele geçmişteki bilmenin [*savoir*] bugünün deneyimi ve pratiği üzerindeki etkilerini ortaya çıkarmaktır. Amaç şimdiki zamanı, geçmişte kabul gören ve bugün hâlâ geçerliliğini koruduğu varsayılan bir şekilde indirgemek değil. Tarihsel analizin politik etkilerini, basit bir tekrarlamaya aktarmaktan katiyen kaçınmak gerekli. Bu sebeple, bu neoliberalizm sorununu, salt olarak aktarılmış tarihsel kökenlere dayalı diğer eleştirilerden ayırmakta ısrar ediyorum. Neoliberalizm Adam Smith değil; neoliberalizm ticaret toplumu değil; neoliberalizm kapitalizmin sinsi ölçeğindeki Gulag değil.

O halde neoliberalizm nedir? Geçen sefer en azından teorik ve politik ilkelerini göstermeye çalışmıştım. Neoliberalizmin esasının, Adam Smith tarzı 18. yüzyıl liberalizminin aksine, herhangi bir politik toplumun içinde piyasa

lon des cancéreux, 1968). Yurtdışında yayımlanışı, 1973'te, *Archipel du Goulag*, 1918-1956 (Paris, Le Seuil 1974), yazarının tutuklanmasına, Sovyet vatandaşlığından çıkartılmasına ve ülkesinden sürülmesine neden olan sovyet toplama kampları dünyasının detaylı bir tasvirine adanmış “edebi inceleme nenesi”. Batı’da sovyet sistemi sisteminin baskıcı doğasıyla ilgili büyük bir tartışmaya yol açtı. (bkz. özellikle A. Glucksmann, *La Cuisinière et le Mangeur d'hommes. Essai sur les rapports entre l'État, le marxisme et les camps de concentration*, Paris, Le Seuil kitabı, M. Foucault'nun, 1977'de, bir raporunda aynı yazarın *Maîtres penseurs eserine gönderme yaptığı* “Combats”, 1975: “Stalin'den itibaren korkak bilgiler Marx'a kadar çıkardı, ağaçlarına çıkar gibi. Glucksmann, Soljenitsyne'e kadar inme cesaretini gösterdi.” (DE, III, n° 204, s. 278)). *Surveilles et Punis*'in ilk baskısında, 1975'te, “hapishane takımadaları” ifadesini eklemiştir, (s. 304; yeni baskı “Tel”, s. 347), Soljenitsyne'ne övgü (bkz. “Questions à M. Foucault sur la géographie” (1976), DE, III, n° 169, s. 32). Soljenitsyne ismi, burada, Gulag ve toplama kampları dünyasını metonimiyle çağırıştır.

(*) Tahrir: kelime duyulmuyor.

için serbest bir alan yaratma meselesi olmadığını açıklamaya çalışmıştım. Tam tersine neoliberalizmin esası, politik iktidarın genel icrasının piyasa ekonomisinin ilkelerine nasıl adapte edileceği sorusudur. Söz konusu olan boş bir alanı özgürleştirmek değil, piyasa ekonomisinin temel ilkelerini genel yönetim sanatına yansıtmak, havale etmektir. İşte bunun için, yani piyasa ekonomisinin temel ilkelerinin hangi noktaya kadar genel yönetim sanatını etkileyebileceğini görmek için neoliberaler klasik liberalizme belli değişiklikler getirmek zorundaydılar. Bütün mesele buradaydı ve size bunu göstermeye çalışmıştım.

Geçen sefer göstermeye çalıştığım bu farklılıkların ilki piyasa ekonomisi, piyasanın ekonomik ilkesi ve bırakınız yapsınlar politik ilkelerini birbirinden ayırmaya dayanıyordu. Bu ayrıştırma, en azından ilke olarak, neoliberalerin saf rekabet teorisini öne sürmesiyle elde edilmiş, tanımlanmıştı. Buna göre rekabet ilkel ve doğal bir unsur, toplumun temelinde ve kökeninde yatan, yüzeye çıkarıp yeniden keşfedilmesi gereken bir öge değildi. Tam aksine rekabet kendine has biçimsel özelliklere sahip bir yapıydı. Rekabet yapısının bu biçimsel özellikleri, fiyatlar mekanizması sayesinde ekonomik düzenlemeyi mümkün kılıyordu. Sonuç olarak rekabet, iç yapısında sağlam, fakat aynı zamanda tarihsel ve hakiki varoluşunda kırılgan bir biçimsel yapı olduğundan, liberal politikanın derdi rekabetin biçimsel yapısının işleyebileceği somut ve gerçek alanı fiilen ortaya çıkarmaktı. “Bırakınız yapsınlar”dan yoksun bir piyasa ekonomisi, yani güdümcülüğe varmayan aktif bir politika. O halde neoliberalizm “bırakınız yapsınlar”a değil, ihtiyatlı, etkin ve daima müdahaleci bir temele yaslanıyor.

Bu durum neoliberalerin* birçok metninde açıkça görülüyor ve size tavsiye etmek istediğim bir metin var (fakat bulmanız kolay olmayabilir; zira tuhaf bir şekilde *Bibliothèque nationale*'den kayboldu, ama mutlaka *Musée social*'de bulabilirsiniz).² Bu metin 1939'da, savaştan hemen önce düzenlenen “Walter Lippmann Kolokyumunu”³ isimli kolokyumda yapılmış konuşmaların özeti. Bu kolokyum Fransa'da,⁴ Lippmann'ın kitabının *La Cité*

(*) M.F.: Neo-aktivistler

2 1894'te, “toplumsal sorun” ile ilgili kitapları, broşürleri ve süreli yayınları bir araya getirmek amacıyla kurulan Musée Social, terimin en geniş anlamıyla toplumsal alanı kapsayan koleksiyonları içerir. 7. Bölge'de, 5, rue Las Cases, Paris adresinde yer alır. Kolokyumun sonunda kurulan Araştırma Merkezi'nin adresi (bkz. not 14) şirket merkezi olarak seçildi.

3 *Compte rendu des séances du colloque Walter Lippmann (26-30 Ağustos 1938)*, Uluslararası araştırma merkezi liberalizm iyileştirme çalışmaları, forma n° 1, önsöz. L. Rougier, Paris, Librairie de Médecis, 1939. Bkz. P.-A. Kunz, *L'Expérience néo-libérale allemande, op. cit.* [bkz. yuk., s. 67, not 13], s. 32-33.

4 Louis Rougier'in girişimiyle (Bkz. 21 Şubat 1979 dersi, s. 133).

[libre]*⁵ başlığıyla Fransızcaya çevrilmesinin ardından toplandı. İlginç bir kitap çünkü bir yandan klasik liberalizmin tezlerini olduğu gibi yeniden ele alıyor, ama bir yandan da bazı açılardan neoliberalizme dair öğeleri de içeriyordu. Kitap daha yeni ABD’de basılmış ve Fransızcaya çevrilmişti ve Fransa’da Lippmann’ın kendisinin de aralarında bulunduğu, klasik gelenekten Fransız Baudin⁶ gibi eski liberallerin⁷ katıldığı, onlara ek olarak da Freiburg ekolünden gelen ve, ya Almanya’dan kaçmak zorunda kalmış ya da Almanya’da susturulmuş bazı Alman ve Avusturyalı neoliberallerin katıldığı bir kolokyum düzenlendi. Bunların içinde Röpke,⁸ Rüstow, Hayek ve von Mises⁹ bulunuyordu. Onlara ek olarak, iki akımın arasında olanlar da vardı: Jacques Rueff,¹⁰ savaş sonrası Fransız ekonomisi için son derece önemli

(*) M.F.: future.

- 5 Walter Lippmann (1889-1974), *An Inquiry into the Principles of the Good Society*, Boston, Little, Brown, 1937 / *La Cité libre*, çev. G. Blumberg, önsöz. A. Maurois, Paris, Librairie de Médicis, 1938. Kolokyumdan yirmi yıl sonra yayımlanan bir makalede L. Rougier, *grand columniste américain* kitabını tanıtır. (Otuz yıl boyunca *Herald Tribune*’de “Today and Tomorrow” başlığı altında yazacaktır): “Bu eser bırakmış geçişler, bırakınız yapınlar’ın Manchester’cı ve fizyokrat doktrini ile liberalizm arasındaki özdeşleşmeyi reddeder. Eser, pazar ekonomisinin klasik ekonomistlerin inandığı gibi doğal düzenin kendiliğinden bir sonucu olmadığını fakat devletin hukuki müdahaleciliğini talep eden yasal düzenin bir sonucu olduğunu ortaya koyar (“Le libéralisme économique et politique”, *Les Essais*, II, 1961, s. 47). Bkz. Alıntı. W. Lippmann’ın, K. Popper’in 2. cildinde epigrafa taşıdığı, *La Société ouverte et ses ennemis* (1962), Paris, Le Seuil, 1979: “Aydınlanma düşüncesini trajik bir biçimde bölen modern dünya ahlâkının parçalanmasının temelinde liberal bilimin yıkılması vardır.”
- 6 Louis Baudin (1887-1964): Fransız ekonomist, “Grands Économistes” koleksiyonu müdürü, *La Monnaie. Ce que tout le monde devrait en savoir*, Paris, Librairie de Médicis, 1938; *La Monnaie et la Formation des prix*, 2. baskı, Paris, Sirey, 1947; d’un *Précis d’histoire des doctrines économiques*, Paris, F. Loviton, 1941 ve *L’Aube d’un nouveau libéralisme*, Paris, M.-T. Génin, 1953 eserlerinin yazarı.
- 7 Kolokyumun diğer Fransız üyeleri, aşağıda belirtilenlerin dışında, R. Auboin, M. Bourgeois, A. Detoeuf, B. Lavergne (*Essor et Décadence du capitalisme*, Paris, Payot, 1938 ve *La Crise et ses remèdes*, Paris; Librairie de Médicis, 1938’in yazarı), E. Mantoux, L. Marlio (*Le Sort du capitalisme*, Paris, Flammarion, 1938’in yazarı), [?] Mercier et A. Piatier. W. Eucken, davet edildi, Almanya’dan çıkış izni alamadı.
- 8 Bkz. yuk., 7 Şubat 1979 dersi, s. 85, notlar 16 ve 21.
- 9 Bkz. yuk., 31 Ocak 1979 dersi, s. 63, not 11. Médicis Yayınevi’nden çıkan, von Mises’in kitabı *Le Socialisme*’in çevirisi (W. Lippmann’ın kitabının editörü).
- 10 Jacques Rueff (1896-1978): *École polytechnique* öğrencisi, finans müfettişi, Halk Cephesi döneminde Fonlar genel hareketi müdürü (Hazine müdürlüğünün atası). İşsizlik ile ücretler oranı arasındaki ilişkiyi deneysel olarak düzenleyen liberal ekonomist (“Rueff kanunu”), etkili ve istikrarlı bir fiyat sisteminin gelişmiş ekonominin merkezi elemanı olmasını ve ekonomi politikası bunu savunmak için iki engelle enflasyon ve rekabet eksikliği ile savaşmak zorunda olmasını öngörür. Kolokyumdan önce *La Crise du capitalisme*’i yayımladı. (Paris, Éditions de la “Revue Bleue”, 1935.) *L’Épître aux dirigistes* (Paris, Gallimard, 1949) eserinde kolokyum sonuçlarını yeniden ele aldı ve geliştirdi. En önemli eseri *Ordre social* (Paris, Librairie du Recueil Sirey, 1943.) Bkz. otobiyografi, *De l’aube au crépuscule* (Paris, Plon, 1977.) M. Foucault birçok alimle ona tanıştı.

bir isim olan Marjolin.¹¹ Kongrenin genel sekreteri, kendisi söz almasa da (ya da dökümlere yansımamış) Raymond Aron'du.¹² Bu kolokyumun ardından –özellikle merak edenler olabileceği için söylüyorum– Temmuz 1939'da¹³ “Comité international d'études pour le renouveau du libéralisme” (CIERL)¹⁴ [Liberalizmin Yeniden Canlandırılması İçin Uluslararası Araştırma Komitesi] isimli daimi bir komite kuruldu. Bu kolokyum sırasında, özetlerde diğer tezler ve klasik liberalizm temaları arasında dağınık bir şekilde bulabileceğiniz neoliberalizmin kendine has ve özgül önerilerinin dile getirildiğini görüyoruz. Bu bağlamda, hangisi olduğunu hatırlamadığım konuşmacılardan biri,¹⁵ bu yeni ifade edilmekte olan neoliberalizm için son derece anlamlı “pozitif liberalizm” ismini öneriyordu. Pozitif liberalizm, yani müdahaleci liberalizm. Bu liberalizmle ilgili olarak Röpke, Lippmann Kolokyu-

11 Robert Marjolin (1911-1986): Fransız ekonomist, 1947'de Modernleşme ve kalkınma Monnet planı genel komiseri, ardından 1948'den 1955'e kadar Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü (OE-EC) genel sekreteri. Bkz. anıları, *Le Travail d'une vie* (Ph. Bauchard ile birlikte), Paris, R. Laffont, 1986.

12 Raymond Aron (1905-1983): filozof ve sosyolog, 1945'ten sonra, liberal düşüncenin en sadık savunucularından biri olarak komünizmi reddedişi adına düşüncesini doğrulaması için *La Sociologie allemande contemporaine*'i (Paris, Félix Alcan, 1935), ve iki tezini: *Introduction à la philosophie de l'histoire* (Paris, Gallimard, 1938) ve *La Philosophie critique de l'histoire* (Paris, Vrin, 1938) yayımladı.

13 Tam olarak: 30 Ağustos 1938 (bkz. W. Lippmann kolokiyumu, s. 107).

14 Daha doğrusu: Liberalizm iyileştirme çalışmaları uluslararası araştırma merkezi (Kolokyundan sonra CIRL kısaltması kabul edildi (bkz. s. 110), ama merkezin raporu CRL kısaltmasıyla yayımlandı). Bkz. kolokyum raporunda yayımlanan yönetmelikten alıntı: “*Le Centre International d'Études pour la Rénovation du Libéralisme* (Liberalizm iyileştirme çalışmaları uluslararası araştırma merkezinin amacı liberalizmin temel prensiplerini ve özellikle ücret mekanizmasını araştırmak, belirlemek ve tanıtmaktır, güncel olarak üretimin ve devletlerin görevlerinden kaynaklanan müdahaleleri çıkarmayan değişimlerin anlaşılmasına dayanan rejimi, planlanmış ekonomilerin talimatlarının tersine, insanların ihtiyaçlarının maksimum karşılanmasını ve toplumun dengesi ve zamanı için gereken zorunlu şartlarını sağlar. Bu uluslararası merkez, 8 Mart 1939'da Musée social'de neoliberalizm enstitüsü üyesi başkan Louis Marlio'nun konuşmasıyla ve Louis Rougier'nin “Ekonomik planlama, vaatleri, sonuçları” konferansıyla açıldı. Bu metinler daha sonraki oturumlardaki müdahalelerle steno ile yeniden yazıldı. *Les Essais* dergisi, 12. sayı, 1961: *Tendances modernes du libéralisme économique*. (Ekonomik liberalizmin modern eğilimleri.)

15 L. Rougier, *Colloque W. Lippmann*, op. cit., s. 18: “Yalnızca bu iki öncelikli soruyu [(1) devletin tüm müdahalelerinin dışında, kendi gelişiminin yasaları nedeniyle liberalizmin çöküşü kaçınılmaz mıdır? ve (2) ekonomik liberalizm kitlelerin toplumsal gereksinimlerini karşılayabilir mi?] cevapladıktan sonra *pozitif liberalizm* olarak adlandırılanın kendi amaçlarına ulaşabiliriz.” Ayrıca bkz. L. Marlio, *a.g.e.*, s. 102: “M. Rueff ile aynı fikirdeyim ama “sol liberalizm” ifadesinin kullanılmasını istemiyorum.” [bkz. J. Rueff, *a.g.e.*, s. 101: “[M. Lippmann'ın metni] bir politikaun temellerini atar, ben, sol liberal politika olarak nitelendiriyorum çünkü en yoksul sınıflara en fazla retah sunmayı amaçlı.”] çünkü bu bana doğru gelmiyor ve bugün sol ile sağın aynı düşünceleri paylaşıyor düşünüyorum. [...] Bu doktrine daha ziyade “pozitif liberalizm”, “toplumsal liberalizm” ya da “neoliberalizm” demeyi tercih ediyorum, ama politik bir konumu işaret eden sol kelimesini kullanmayı tercih ederim.”

mu'ndan kısa süre sonra yayınlacağı *Gesellschaftskrisis*'te şöyle diyordu: "Piyasanın özgürlüğü çok etkin ve son derece gözü açık bir politika gerektirir."¹⁶ Neoliberallerin tüm metinlerinde, liberal bir rejimde yönetimin etkin, gözü açık ve müdahaleci olması gerektiği fikriyle karşılaşırız. Bu, ne 19. yüzyılın klasik liberalizminin, ne de günümüzün Amerikan anarko-kapitalizminin kabul edebileceği bir fikir. Mesela Eucken, "Ekonomik aktivitenin sonucundan devlet sorumludur"¹⁷ diyor. Franz Böhm'e göre: "Devlet ekonomik gidişata hükmetmelidir."¹⁸ Miksch, "Bu liberal politikada" – buradaki cümle çok önemli–, "bu liberal politikada ekonomik müdahaleler planlamacı politikadaki kadar yaygın olabilir, fakat bu müdahalelerin özü farklıdır,"¹⁹ diyor. İşte bu müdahalelerin özü noktasında, neoliberal politikanın kendine has özelliğinin başlangıcını görüyoruz. Kabaca, 18. yüzyıl ve 19. yüzyıl başı liberalizminin sorunu, bildiğiniz gibi, yapmak ve yapmamak gereken eylemlere, müdahale edilebilir ve müdahale edilemez alanlar arasındaki paylaşıma odaklanıyordu. *Agenda ve non agenda*²⁰ arasındaki paylaşım. Dokunabileceğimiz ve dokunamayacağımız şeyler gibi bir sorunla ilgilenmeyen neoliberaler için bu bakış biraz safçaydı. Sorun nasıl dokunulacığıydı, yapılış sekliydi, başka bir deyişle yönetim tarzıydı.

Neoliberalerin yönetimin hareket tarzını nasıl tanımladığına dair üç örnek ele alacağım. Basitçe, kısaca ve kabaca anlatacağım, ama göreceksiniz zaten muhtemelen bildiğiniz şeyler, çünkü tam da bunların içinde yaşıyoruz. Basitçe üç şey belirtmek istiyorum. Birincisi tekel meselesi, ikincisi neoliberallerin uygun ekonomi adını verdiği sorun ve üçüncüsü toplumsal politika konusu. Buradan hareketle söz konusu neoliberalizme özgü ve onu genel olarak

16 W. Röpke, *La Crise de notre temps*, çeviren ve alıntılaman [yuk., s. 90, not 21], II. bölüm, 3. konu, s. 299: "Serbest pazar, amaçlarında ve etkinlik alanı sınırlarında tamamen bilinçli, etkin ve son derece uyanık bir ekonomi politikası gerektirir, konformist müdahalecilikle ayrılmış sınırlarını geçmeyi asla denemeyen bir politika."

17 F. Bilger tarafından gönderme yapılmadan alıntılanmış, *La Pensée économique libérale de l'Allemagne contemporaine*, op. cit., s. 182.

18 F. Böhm, *Die Ordnung der Wirtschaft als geschichtliche Aufgabe und rechtsschöpferische Leistung*, Stuttgart-Berlin, Kohlhammer, 1937, s. 10: "Bu ismi hak eden tüm ekonomik sistemin gereksinimi ve politik yönetim parçalarında olduğu gibi bütününde de ekonominin sahibine dönüşmüştür; devletin ekonomi politikası, gelecek ekonomiye entelektüel olarak ve maddeten hâkim olmalıdır." (çeviren ve alıntılaman. F. Bilger, op. cit., s. 173).

19 Foucault, Leonhard Miksch'in 1949'daki bir makalesinden alınmış bir cümlesini oldukça serbest biçimde yeniden yazmıştır. ("Die Geldschöpfung in der Gleichgewichtstheorie", *Ordo*, II, 1949, s. 327), alıntılaman: F. Bilger, a.g.e., s. 188: "Gerekli görünen müdahalelerin sayısı bu kadar büyük ortaya çıksa bile, bu bakış açısıyla planlamacıların tavsiyelerine göre mülk farklılık olmayacaktır, burada bahsedilen prensip değerinden kaybetmeyecektir."

20 bkz. yuk., 10 Ocak 1979 dersi, s. 3.

neoliberalizmin liberal politikasını eleştirdiğimizde eleştirdiğimizi sandığımız her şeyden ayıran özelliklerin bazılarını belirlemeye çalışacağım.

İlk olarak tekeller meselesi. Biraz tekdüze olabilir, kusura bakmayın, ama en azından bazı sorunları gündeme getirmek için buradan geçmemiz gerekiyor. Klasik ekonomi kavramına göre tekel, kapitalist rejimin yarı doğal, yarı zarurî bir sonucu olarak görülür. Bu bakışa göre bir yandan rekabetin oluşmasına izin verip diğer yandan da bunun sonucu olarak ortaya çıkan ve de bu rekabeti kısıtlayan, ona köstek olan, hatta bazen tamamen ortadan kaldırılabilen tekel durumlarının oluşmasını engellemek mümkün değildir. Yani rekabetin tarihsel ve ekonomik mantığına göre rekabet bizatihi kendisini yok etmektedir. Tabii ki bu teze göre serbest rekabetin düzgün işlemesini isteyen bir liberalin, ekonomik mekanizmalar içinde tekel durumunu kökükleyen, öne çıkaran ve belirleyen olgulara müdahale etmesi gerekiyor. Yani rekabeti kendi etkilerine karşı korumak istiyorsanız, belli durumlarda ekonomi mekanizmalarına müdahale etmek durumundasınız. Rekabet sorununu ortaya koyan ve tekelin rekabet mantığının bir parçası olduğu fikrini kabul eden liberal ekonominin karşılaştığı tekel çelişkisi budur. Tahmin ettiğiniz gibi neoliberallerin tutumu tamamen farklı olacak. Tekelin, tekel eğiliminin rekabetin ekonomik ve tarihsel mantığının bir parçası olmadığını kanıtlamaya çalışacaklar. *Gesellschaftskrisis*'te Röpke tekelin, "ekonomik süreçte yabancı bir cisim" olduğunu ve kendiliğinden oluşmadığını söylüyor.²¹ Neoliberallerin bu görüşü desteklemek için sunduğu bazı argümanları fikir vermesi için ele alalım.

Birincisi, tarihsel argümanlar. Bunlara göre tekel, liberal ekonomi tarihinin en ileri ve son noktasında karşılaşılan bir olay olmanın aksine, ilkel ve kamu güçlerinin ekonomiye müdahalede bulunmasından kaynaklanan bir olaydır. Eğer ortada bir tekel varsa bunun sebebi, kamu güçlerinin ya da belli bir anda bu gücü elinde bulunduranların, şirket ve atölyelere imtiyazlar tanımış, devletin ya da egemenlerin bireylere veya ailelere, dolaylı ya da saklı vergiler gibi çeşitli finansal destekler karşılığında tekel olanağı sağlamış olmasıdır. Mesela I. Maximilian finansal yardımlar karşılığında Fugger'lere tekel ortamı sağlamıştır.²² Kısacası Orta Çağ sırasında merkezî iktidarın yükselişi

21 W. Röpke, *La Crise de notre temps*, Bölüm II., konu 3, s. 300: "Tekel sadece toplumsal olarak kabul edilemez olmakla kalmaz, aynı zamanda ekonomik süreçte yabancı bir cisim ve toplam ücretinin trendü."

22 Bkz. W. Röpke, *ibid.*, s. 302: "Sıklıkla hatırlamalıyız ki kanuni, idari ve hukuki eylemlerle tekelin formasyonunu hazırlayan şartları yaratan devletin kendisidir. [...] Devletin suç ortaklığı, ona ayrı ayrı kanunlar ve yasalarla tekel yarattığı her koşulda gelir vergisidir, Avrupa'nın ilk te

nin şartı olarak gelişen vergi sistemi tekellerin oluşumuna önyak olmuştur. Tekel hem ilkel, hem de müdahaleye dayalı bir fenomendir.

İkincisi, tekeli ortaya çıkaran ya da ortaya çıkmasını kolaylaştıran hukukî koşulların analizi. Nasıl miras pratikleri, sermaye hisseli şirketlerin varlığı, bröve hakları vs. ekonomik olarak değil de, salt hukuksal olarak tekel durumlarına yol açar? Bu noktada neoliberaler ekonomik değil de, tarihsel ve kurumsal olarak bir dizi sorunu ele aldı ve böylece kapitalizmin politik ve kurumsal gelişimi çerçevesinde, Amerikalı neoliberalerlerin de pek faydalanaacağı çok ilginç araştırmaların önünü açmış oldu. Mesela North'un²³ kapitalizmin gelişimi üzerine fikirleri tam da neoliberalerlerin çizdiği ve problematiği Lippmann Kolokyumu'nda birçok kez dile getirilen bu yoldan ilerler.

Tekel fenomeninin tümden ve mantıksal olarak salt rekabet ekonomisine tâbi olmadığını bir başka kanıtı: ulusal bir ekonominin varlığı, gümrük korumacılığı ve tekel arasındaki bağların politik olarak incelenmesi. Von Mises mesela, bunun üzerine birçok analiz yapıyor.²⁴ Bir yandan, ulusal piyasalara doğru parçalanmanın ekonomik birimleri nispeten küçülttüğünü ve global bir ekonomide varolması mümkün olmayan tekel durumlarının bu çerçevede kolaylaştığını gösteriyor.²⁵ Diğer yandan da, esasında devletin karar verdiği korumacılığın, üretimi, ithalatı, fiyatları vs. belirleyecek kartel ve tekeller olmadan etkisiz kalacağını gayet kesin ve direkt olarak gösteriyor.²⁶ Burada söz konusu olan kabaca Bismarck politikalarıydı.

Üçüncü olarak, neoliberaler ekonomik açıdan şöyle diyor: evet, klasik analize göre kapitalizmde sabit sermayenin artması zorunluluğu yoğunlaşma ve tekele doğru bir eğilim yaratıyor. Fakat, diyorlar ki, birincisi bu eğilim illa ki bir tekelin ortaya çıkmasına yol açmaz. Evet, kapitalist rejimin dengesini bulduğu yüksek düzeyde bir yoğunlaşma vardır, ama bu yüksek düzeyde yo-

kelleri için sıklıkla uygulanmış olmasından kaynaklanan. Ama şimdi, bu tutum devletin zayıflamasını belirtiyor çünkü sıklıkla, hükümet borçlarından kurtulmaya çalışıyor, Almanya'da 1. Maximilien'in tekellerini Fugger'e verdiğiindeki gibi."

23 Douglass Cecil North (doğum: 1920), *The Rise of the Western World* (R.-P. Thomas ile birlikte), Cambridge University Press, 1973 / *L' Essor du monde occidental: une nouvelle histoire économique*, çev. J.-M. Denis, Paris, Flammarion ("L'Histoire vivante"), 1980. Bkz. H. Lepage, *Deman in le capitalisme*, Librairie Générale Française, 1978; yeni baskı, "Pluriel", s. 34 ve bölüm 3 ve 4. (Bu kitap Foucault'nun dersin son konularında kullandığı kaynaklardan birini teşkil eder.)

24 Bkz. W. Lippmann Kolokyumu, s. 36-37.

25 L. von Mises, *a.g.e.*, s. 36: "Korumacılık, ekonomik sistemi birçok farklı pazarlara ayırdı ve ekonomik birimlerin kapsamını azaltarak kartellerin yaratılmasını kısıktırttı."

26 L. von Mises, *loc. cit.*: "Korumacılığın üretimin talebi önceden aşığı ulusal pazarda etkili sonuçları sadece üretimin, yurtdışı satışın ve fiyatların kontrolünü sağlayacak elverişli bu kartelin kurulmasıyla mümkün olur."

ğunlaşmayla, son noktadaki tekelleşme arasında bir eşik vardır ve bu eşik ne rekabetin direkt olarak işlemesiyle, ne de ekonomik sürecin direkt olarak işlemesiyle kendiliğinden aşılabilir. Bunun için Rüstow'un deyiimiyle “yırtıcı bir neo-feodalite”²⁷ gerekir. Ancak “devletin, kanunların, mahkemelerin ve kamuoyunun desteğine” sahip bu yırtıcı neo-feodalite yüksek düzeyde yoğunlaşmadan, azamî tekelleşmeye geçişi sağlayabilir. Röpke'ye göre ise tekel fenomeninin varlığı, onun sabit olduğu anlamına gelmez.²⁸ Yani ekonomik işleyişte, kısa vadede olmasa da orta vadede, mutlaka üretim güçlerinin değişmesi, teknik değişimler, üretimde büyük artışlar, yeni piyasaların ortaya çıkışı gibi olaylar olacaktır. Bu bağlamda tekel eğilimi, başka dönemlerde öne çıkacak farklı değişkenler gibi bir değişkendir. Rekabet ekonomisi genel dinamiklerinde birçok farklı değişken barındırır; bunlardan yalnızca biri olan yoğunlaşma eğilimi de her defasında bir başka eğilimin arkasında kalacaktır.

Son olarak –yine von Mises'in akıl yürütmesini aktarmaya devam ediyorum–,²⁹ şöyle soralım: Genel ekonomi düzeninde tekel fenomeninin önemi ya da rahatsız ediciliği neden kaynaklanır? Tek bir üretici olmasından mı? Hayır. Tek bir şirketin satım hakkına sahip olmasından mı? Hayır. Tekelin rahatsız edici olmasının sebebi fiyatlara etki etmesi, yani ekonominin düzen mekanizmasına etki etmesidir. Tekel fiyatları ne satışlarda, ne de elde edilen kârda bir düşüş yaşanmadan artırılabilen fiyatlardır. Halbuki tahmin edebileceğiniz gibi tekeller bu yola başvurmaktan kaçınabilir, çünkü fiyatların aşırı düzeyde yükselmesi rekabete yol açıp tekeli tehdit edebilir. Dolayısıyla eğer bir tekel bu gücünü sürdürmek istiyorsa, tekel fiyatlarını değil, rekabet fiyatlarını, ya da rekabetinkilere çok yakın fiyatları kullanmak zorundadır. Yani sanki rekabet varmış gibi hareket eder. Böylece piyasayı, fiyat mekanizmalarını bozmuş olur ve tekelin pek bir önemi kalmaz. Tekel, bu “mış gibi politikasını”³⁰ uygulay

27 A. Rüstow, *a.g.e.*, s. 41: “Tekelleşmenin ekonomik optimum noktasını aşma eğilimi elbette rekabetçi sistemde ekonomik düzen eğilimi olamaz. Bu daha çok tekelleştirici, yeni feodal, soyguncu bir eğilim, devletin, yasaların, mahkemelerin, yargıçların, kamuoyunun desteğini almadan başarılmı olamayacak bir eğilim.”

28 W. Röpke, *La Crise de notre temps*, I. bölüm, 3. konu, s. 180 ve sonrası; yazar, “teknik gelişmeler [...] doğrudan firmaların ve sanayinin daha görünür birleşimine götürüyor” tezine karşı belli sayıda argüman öne sürüyor.

29 W. Lippmann Kolokyumu, s. 41.

30 Eucken disiplinlerinden biriyle teorileştirilmiş ve mükemmel bir rekabetin gerçekleşmesi talebiyle ordoliberal programı karıştırmamayı sağlayan bu “mış gibi politika” (*Als-ob Politik*) politika üzerine, E. Condat Miksch (*Wettbewerb als Aufgabe [Zorunluluk olarak rekabet]*, Stuttgart Berlin, W. Kohlhammer, 1917, 2. baskı, 1947), bkz. F. Bilger, *La Pensee économique liberale...*, s. 82, 155 ve 2. bölümün 4. konusunun tamamı, “La politique économique”, s. 170-206; J. François Poncet, *La Politique économique de l'Allemagne occidentale*, op. cit., s. 63.

rak rekabetin en belirleyici özelliği olan bu yapıyı harekete geçirmiş olur. Bu şekilde baktığımızda tekelin varlığı ya da yokluğu herhangi bir fark yaratmaz.

Neoliberaler soruna işte bu şekilde yaklaşıyor. Bir anlamda tekelin yarattığı elverişsiz durum meselesinden sıyrılıyorlar. Diyorlar ki, gördüğünüz gibi ekonomik işleyişe doğrudan müdahale etmenin gereği yok, çünkü tamamen serbest bıraktığınız takdirde rekabet aracılığıyla düzenleyici bir yapıya sahip. Ve bu yapı asla bozulamaz. Rekabetin özü, işleyişinin biçimsel katılığıdır. Fakat bu işleyişin bozulmayacağına garantisiz aslında serbest bıraktığınız takdirde rekabetten, ekonomik sürecin kendisinden gelip onu bozacak hiçbir ögenin olmamasıdır. Bunun sonucu olarak müdahale etmeme zorunluluğu doğuyor. Tabii bu müdahale yokluğu, birilerinin, bireysel veya kamusal güçlerin müdahale edip tekel yaratmasına engel olmak için oluşturulması gereken kurumsal çerçeveyi kapsamıyor. İşte bu bağlamda Alman kanunlarına baktığımızda tekellere karşı oluşturulmuş çok kapsamlı bir kurumsal çerçeve görürsünüz. Fakat bunun işlevi ekonominin kendisinin tekel üretmesini engellemek için ekonomi alanına müdahale etmek değil, dış etkenlerin müdahale edip tekel durumlarına yol açmasını engellemektir.*

Neoliberal programın ikinci önemli hususu, uygun eylemler³¹ meselesi. Bu uygun eylemler teorisi özellikle çağdaş Alman politikasının temel metinlerinden birinde geçiyor. Eucken'in yazdığı, fakat ölümünden sonra, 1951 ya da 1952'de basılmış *Grundsätze der Wirtschaftspolitik [Ekonomik Politikanın Temelleri]*³² başlıklı kitapta. Bu kitabın Eucken'in yaklaşık on sene önce yazdığı ve teorik bağlama odaklı, *Grundlagen der Nationalökonomie*'nin bu kez pratiğe odaklı devamı olduğunu söyleyebiliriz.³³ *Ekonomik Politikanın Temelleri*'nde Eucken'e göre, sürekli ihtiyatlı ve aktif olması gereken liberal yönetim, iki farklı şekilde müdahalede bulunmalıdır: düzenleyici eylemler ve buyurucu eylemler.³⁴

Öncelikle düzenleyici eylemler. Eucken'in babasının 20. yüzyıl başında

(*) Burada M. Foucault metnin, 1957 tarihli kartel karşıtı Alman yasasına ayrılmış 8-10. sayfalarını bir kenara bırakıyor.

31 "Uygun eylemler" ve "uygun olmayan eylemler" arasındaki ayrım üzerine, bkz. W. Röpke, *Die Gesellschaftskrisis der Gegenwart*, op. cit. (5. baskı, 1948), s. 258-264 / çeviren ve alıntılaman, s. 205-211; *Civitas Humana*, çeviren ve alıntılaman [yuk., s. 90, not 21], s. 67-68. Bkz. F., op. cit., s. 190-192 (Röpke modeline göre "statik uygunluk" ve "dinamik uygunluk").

32 W. Eucken, *Die Grundsätze der Wirtschaftspolitik*, Bern-Tübingen, Francke & J.C.B. Mohr, 1952.

33 Bkz. yuk., 7 Şubat 1979 dersi, s. 85, not 9. Bkz. F. Bilger, *La Pensée économique libérale.*, s. 62: "Böylece bu kitap birincinin tam tersidir, politik ekonomiden sonra ekonomi politik."

34 Bu ayrım *Grundsätze*'de açıkça belirtilmemiştir. (*Ordnungspolitik* üzerine, bkz. s. 242 ve sonrası). Foucault, burada F. Bilger'e dayanır: op. cit., s. 174-188.

Nobel ödülü kazanmış bir neo-Kantçı olduğunu unutmamalıyız.^{35*} Hakiki bir Kantçı olarak Eucken şöyle diyor: Yönetim nasıl müdahalede bulunmalıdır? Düzenleyici eylemlerle. Yani ekonominin işleyişine ancak koşullar bunu zorunlu kıldığında müdahale etmelidir. Şöyle diyor: “Ekonomik işleyiş daima geçici sürtünmelere, gruplar üzerinde farklı şiddette sonuçlar doğuran, uyum sağlaması zor istisnaî durumlar yaratabilecek değişimlere yol açar.”³⁶ O halde, Eucken’e göre piyasa ekonomisinin mekanizmalarına değil, piyasanın koşullarına müdahale etmek gerekir.³⁷ Kantçı katı düzenleme bakışına göre piyasanın koşullarına müdahale etmek demek, onları desteklemek, realitelerinin maksimumuna ulaşmalarını sağlamak adına, bu piyasada son derece temel üç farklı eğilimi belirlemek, kabul etmek ve serbest bırakmak demektir. Bu eğilimler: maliyetin kısılması eğilimi, şirketlerin kârının azaltılması eğilimi ve anlık, geçici olarak ya fiyatların ciddi ve toptan bir şekilde düşürülmesi, ya da üretimin kalitesinin yükseltilmesiyle kârın artırılması eğilimi.³⁸ Düzenleyici-

35 Rudolf Eucken (1846-1926): 1871’de Bâle Üniversitesi’nde ve 1874’de emekliliğine kadar çalışacağı İéna Üniversitesi’nde profesörlük. 1908 edebiyat Nobel Barış Ödülü sahibi. En önemli eserleri arasında: *Geistige Stromungen der Gegenwart* (Berlin, Verleger, 1904 / *Les Grands Courants de la pensée contemporaine*, çev. 4.baskı. H. Buriot & G.-H. Luquet, önsöz: E. Boutroux, Paris, F. Alcan, 1912); *Hauptprobleme der Religionsphilosophie der Gegenwart* (Berlin, Reuther und Reichard, 1907 / *Problèmes capitaux de la philosophie de la religion au temps présent*, çev. bölüm. Brognard, Lausanne, Payot, 1910); *Der Sinn und Wert des Lebens* (Leipzig, Quelle & Meyer, 1908 / *Le Sens et la Valeur de la vie*, çev. 3. baskı: M.-A. Buller & A. Leicht, önsöz: H. Bergson, Paris, F. Alcan, 1912). “Şüphesiz F. Bilger’in sunumundan alman “Yeni-kantçılık” nitelemesi, (op. cit., s. 41-42), felsefesini yarım yamalak tanımlar –“eylemin felsefesi”– daha çok dindarlık izi taşıyan, Almanya’da bilimsellik ve entelektüalite ile karşı karşıya gelen vitalist spirüalizm akımına bağlıdır. (bkz. G. Campagnolo, “Les trois sources philosophiques de la réflexion ordolibérale”, P. Commun, *L’Ordolibéralisme allemand*, op. cit. [bkz. yuk., s. 125, not 2], s.138-143). Burada, *Critique de la raison pure*, I. seksiyon, kitap II, bölüm 2, kısım 3, § 3 (“Les analogies de l’expérience”), çev. A. Trémesaygues ve B. Pacaud, 6. baskı, Paris, PUF, 1968, s. 176. eserinde Foucault’nun aşılacağı yeni-Kantçılığa yakınlaşma, “düzenleyici eylemler” konusunda, şüphesiz “düzenleyici prensipler” ile “yapısal prensipler” arasındaki Kantsal ayrımı gönderme yapılıyor.

(*) Bir sonraki cümle büyük ölçüde anlaşılabilir: “Neo-Kantçılık [...] edebiyat.”

36 Röpk’e den alıntı (metinde de belirttiği gibi), *La Crise de notre temps*, 2. bölüm, 2. konu, s. 243: “Ama daha önemsiz olmayan bir başka nokta daha var [“üçüncü yolun” hazırlanması ve güçlendirilmesi], çünkü daimi, yasal ve kurumsal çerçevede ekonomik süreç sürekli, doğası gereği geçici bazı çatışmalara, istisnai durumların çıkmasını riske eden değişikliklere, adaptasyon güçlüklerine ve bazı gruplar üzerinde ağır sonuçlara götürür.”

37 Bkz. W. Eucken, *Grundsätze*, kitap V, bölüm 19, s. 336: “Die wirtschaftspolitische Tätigkeit des Staates sollte auf die Gestaltung der Ordnungsformen der Wirtschaft gerichtet sein, nicht auf die Lenkung des Wirtschaftsprozesses.”

38 E. Bolin’e göre “uygun müdahalenin sınırlayıcı tanımı”, “pazarın üç temel eğilimine karşın olmayan müdahale: fiyat düşüşü eğilimine, şirket kârının gittikçe düşüşü eğilimine, üretkenliğin iyileşmesi ve fiyatların karabir düşüşü durumunda kârın yükselmesini geçici eğilime” (E. Bilger, *La Pensée économique libérale*, s. 190-191).

ci eylemin bu üç eğilimi göz önünde bulundurması lazım, zira bunlar piyasanın düzenlenmesinin eğilimleridir.

Basitçe söylemek gerekirse ilk olarak, düzenleyici eylemin temel amacı kuşkusuz fiyatların istikrarı olacaktır. İstikrardan kastedilen fiyatların sabitlenmesi değil, enflasyonun kontrol altında tutulmasıdır. Buradan hareketle diğer bütün hedefler ikinci plana geçiyor ve bu esas amacın yanına ekleniyor. Asla öncelikli bir hedef olamazlar. Özellikle alım gücünün korunması, tam istihdam ve hatta ücretlerde bir denge kurulması öncelikli bir amaç olmamalıdır.

İkinci olarak araçlara bakalım. Öncelikle kredi politikaları uygulanacaktır, yani iskonto oranının yaratılması. Dış fiyatların yükselmesini durdurmak için alacaklı bakiyenin düşürülmesiyle dış ticaret kullanılır. Makul bir oranda vergilendirmenin derecesi düşürülerek tasarruf ve yatırımlara müdahale edilir. Ama asla fiyatların sabitlenmesi, belli bir piyasa sektörüne destek, sistematik olarak iş alanı açılması, kamusal yatırımlar gibi planlamacılıkta rastlanılan araçlar kullanılmaz. Bütün bu müdahale şekillerine karşı az önce bahsettiğim saf piyasa araçları tercih edilir. Özellikle işsizliğe karşı neoliberal politikanın tutumu son derece nettir. İşsizlik halinde, işsizlik oranı ne olursa olsun, direkt olarak müdahale edilmez, tam istihdam politik bir idealmiş, mutlaka korunması gereken bir ekonomi ilkesiymiş gibi davranılmaz. Her şeyden önce ve daima korunması gereken fiyatların istikrarıdır. Fiyatların istikrarı daha sonra hem alım gücünü koruyacak, hem de istihdam seviyesinin krize girmesini engelleyecektir. Fakat tam istihdam bir hedef değildir, hatta aksine belli bir işsizlik payının korunması ekonomi için zorunlu olabilir. Sınırlı Röpke şöyle diyor: İşsiz nedir? Ekonomik bir özürdür değildir. Toplumsal kurban değildir. Nedir işsiz? Geçiş halinde bir işçidir. Verimsiz bir etkinlikle daha verimli bir etkinlik arasındaki geçiş düzeyinde bulunan bir işçidir.³⁹ İşte düzenleyici etkinlikler bunlar.

Buyurucu etkinlikler ise tam konumuza girdiği için daha ilginç. Buyurucu etkinlikler ne demek? Piyasanın koşullarına, fakat demin bahsettiklerimizin aksine, piyasanın daha temel, daha yapısal ve daha genel koşullarına müdahalede bulunan etkinliklerdir. Unutmayalım ki piyasa, ekonomiyi ve genel olarak toplumu düzenleyen bir unsurdur, fakat bu asla toplumun temelinde yatan unsur olduğu anlamına gelmez. Tam tersine (bir kez daha tekrar ettiğim için kusura bakmayın), en tepede bulunur ve düzgün işlediği, kimse gelip musallat olmadığı sürece ince işleyen ve hiç şaşmayan bir mekanizma oluş-

³⁹ Bu cümlelerin Röpke'ye atfedilmesi yanlış gibi duruyor. Ne Lippman kolokvyumunda, ne de Bilger'in eserinde böyle bir iz rastlanmadı.

turur. Dolayısıyla az önce bahsettiğim vaziyetler dışında yönetimin en temel ve kalıcı derdi, piyasanın varoluş koşullarıdır. Bu olguya ordoliberaller “çerçeve”⁴⁰ ismini veriyor.

Çerçeve politikası nedir? Eucken’in *Grundsätze*’sinden, 1952 tarihli bir metne baktığımızda somut bir örneğini görüyoruz. Bu metinde Eucken, tarım sorununu Almanya örneğinde inceliyor, fakat diğer Avrupa ülkeleri için de geçerli olduğunu söylüyor.⁴¹ Tarımın hiçbir zaman piyasa ekonomisine normal bir şekilde, tam olarak ve etraflıca entegre edilmediğini belirtiyor. Bunun sebebi Avrupa’da tarımı, tarım alanlarını kısıtlayan ve parçalayan gümrük korumalarıydı. Bu korumaları zorunlu kılan, tarımlar arasındaki teknik farklılıklar ve genel olarak her bir tarımın kendi yetersizlikleriydi. Bu farklılık ve yetersizliklerse, teknik ilerlemeleri gereksiz ve daha doğrusu sakıncalı kılan aşırı nüfustan kaynaklanıyordu. O halde –metnin 1952’de yazıldığını da göz önünde bulundurarak– piyasa ekonomisinde Avrupa tarımının düzgün işleyebilmesi için ne yapmalı? Doğrudan ekonomik olmasa da piyasa ekonomisinin var olması için zorunlu bazı verilere müdahale etmek gerekli. Nedir bu veriler? Fiyatlar değil, verimsiz olduğu için desteğe ihtiyacı olan belli bir sektör de değil. Bunlara müdahale etmek yanlış olur. Peki, doğru müdahaleler ne üzerine yapılmalı? Çerçeve üzerine. Yani ilk olarak nüfus üzerine. Tarımsal nüfus fazla yoğun, o halde nüfus kaymaları, göçler vb. sayesinde o nüfusu aşağıya çekecek müdahaleler lazım. Teknik açıdan da müdahale etmek gerekli: işçilere belli araçları sağlayarak, ya da gübrelerle ilgili bazı öğeleri teknik olarak geliştirerek vs. Teknik müdahale aynı zamanda tarım işçilerini eğiterek, tarım tekniklerini değiştirmelerini mümkün kılar. Üçüncü olarak tarım alanlarının hukukî rejimini değiştirerek, özellikle de miras kanunlarını, tarım alanlarının kiralanmasıyla ilgili düzenlemeleri değiştirerek, bu tür etkinliklerle yasamaları, yapıları, şirket kurulumlarını tarıma dahil etmek gerekli. Dördüncü olarak mümkün olduğu düzeyde toprakların dağıtım

40 Bu kavram üzerine, bkz. F. Bilger, *La Pensée économique libérale...*, s. 180-181: “Ordoliberaller su reçteki müdahaleleri kısmaya çalıştıkça, [düzenleyici eylemlerin amacı], kadro üzerinde Devletin eyleminin yayılmasında elverişli hale geliyorlar. Çünkü kadronun daha iyi ya da daha kötü düzenlenmesine göre süreç daha iyi ya da daha kötü işler. [...] Kadro Devletin kendine has alanıdır, “düzenleyici” görevini tümüyle uygulayabildiği kamusal alan. Ekonomik yaşamda kendiliğinden belirmeyen her şeyi içerir: böylece ekonomik yaşamı belirleyen ya da tam tersi sonuçlarına maruz kalan gerçekleri toplumsal olguların genel bağımlılığı gereğince içerir: insanlar ve ihtiyaçları, doğal kaynaklar, çalışan ve çalışmayan nüfus, teknik ve bilimsel bilgiler, toplumun hukuki ve politik örgütlenmesi, entelektüel yaşam, coğrafi veriler, toplumsal gruplar ve sınıflar, zihinsel yapılar, vb.”

41 Bilger’e göre, M. Foucault metinde, *Grundsätze*’de W. Eucken’e gönderme yapıyor. (*op. cit.*, s. 181) s. 177-178. Bu referans her şekilde yanlış, Eucken, eserinin bu bölümünde tarımla ilgili sonuçları ele almıyor

mını ve mevcut toprakların kapsamını, türünü ve işletmesini değiştirmek. Hatta son olarak iklim müdahale edebilmek gerekli.⁴²

Nüfus, teknikler, formasyon, eğitim, hukukî rejim, toprakların kullanılabilirliği, iklim: tüm bunlar gördüğümüz gibi doğrudan ekonomik birer unsur, piyasa mekanizmalarıyla alakalı birer unsur olmadıkları halde, Eucken'e göre tarımı bir piyasa olarak işletmenin, ya da piyasanın içinde işletilebilmenin koşullarıdır. Esas olan fikir şu değildir: koşullar böyle olduğuna göre Avrupa tarımına özgü temel verileri göz önünde bulunduran bir ekonomi sistemi nasıl olmalıdır? Asıl olan fikir şudur: Ekonomik ve politik düzenleme işlemi ancak ve ancak piyasadan ibaret olabileceğine göre, Avrupa'nın somut, kültürel, teknik, hukukî verileri nasıl değiştirilebilir? Piyasa ekonomisinin işleyebilmesi için bu veriler, bu çerçeve nasıl değiştirilebilir? Bu noktada ileride üzerinde daha fazla duracağım bir hususu görüyoruz: her ne kadar ekonomik işleyişin kendisine karşı yapılan yönetim müdahaleleri ılımlı ve mütevazı kalmalıysa da, teknik, bilimsel, hukukî, demografik, genel anlamıyla toplumsal veriler söz konusu olduğu anda bu müdahaleler tam tersine fevkalade önem kazanıyor ve bu alanlar giderek yönetsel müdahalenin kapsamına giriyor. Zaten sizin de gördüğümüz gibi 1952 tarihli bu metin, çok kaba hatlarıyla da olsa, on sene sonra kurulacak Ortak Tarım Pazarı'nın temelini atıyor. 1952'de bunlar söylenmişti. Mansholt Planı'nı⁴³ kısmen 1952'de Eucken'de görüyoruz. İşte çerçeve üzerinde yapılan uygun, geçici ve buyurucu etkinlikler bunlar. Buna piyasa düzeninin, rekabet düzeninin kurulması diyorlar.⁴⁴

42 Bkz. F. Bilger, *op. cit.*, s. 185: "Diğer pazarlarda ivedi tehlikeli sonuçları olmayan ve bu amaçla ona yaklaşan alınan tüm tedbirleri gözleyerek tarımı serbest pazara hazırlamak gerekli. Son neticeye ulaşmak için, Devlet, tarımsal eylemi belirleyen ve önceden numaralanmış veriler üzerinden baş gösterebilir: tarımla uğraşan nüfus, kullanılan teknik, kullanımların hukuki rejimi, kullanılabilir toprak, aynı şekilde iklim, vs." Bkz. *a.g.e.*, s. 181, *des Grundsätze*'den alıntılan: Eucken, s. 378: "Şüphesiz global veriler üzerinde ekonomi politikasının yapabilecekleri sınırlıdır. Fakat her biri etkilenebilir. Bir ülkenin iklimi bile insan müdahalesiyle değişikliğe uğrayabilir (*Selbst das Klima eines Landes kann durch menschliches Eingreifen verüindert werden*). Haydi haydi diğer faktörler, nüfus yoğunluğu gibi, bilgileri ve tutumları vb. En büyük eylem sahəsi altıncı temel öğeyle sunulmuştur, hukuki ve toplumsal düzen."

43 Hollandalı siyasetçi, Sicco Leendert Mansholt (1908-1995), Avrupa komisyonu başkan yardımcısı (1967-1972) ve başkanı (1972-73), 1946'dan itibaren Benelux'ün ve ortak pazarın kurulmasında çalıştı. İki tarım planı hazırladı, ilki 1953'te, ulusal politikalarda tarım politikası değişikliğini amaçlar, ikincisi 1968'de, topluluk tarımının yeniden yapılanma programını önerir. ("Mansholt planı"). Bkz. *Avrupa Topluluğu Komisyonu Raporu (Plan Mansholt [...])*, Bruksel, [CEE Genel Sekreterliği], 1968.

44 Bu "rekabet düzeni" kavramı üzerine (*Wettbewerbsordnung*), bkz. W. Eucken, "Die Wettbewerbsordnung und ihre Verwirklichung", *Ordo*, cilt 2, 1949, ve 4. kitap, aynı başlık altında, *des Grundsätze*, s. 151-190.

Avrupa tarım politikası tam da bu: ekonominin düzenleyicisi olacak bir rekabet düzeni nasıl kurulur?

Üçüncü olarak toplumsal politikaya bakalım. Bir kez daha kısaca geçeceğiz, çünkü hem vakit darlığından, hem de yeterince yetkin olmadığımdan detaylara girmem imkânsız. Ama ne kadar banal ve sıkıcı gözükse de bazı şeyleri kabul etmemiz lazım, çünkü önemli unsurları belirlememizi sağlıyorlar. Refah ekonomisinde –Pigou’nun⁴⁵ planladığı ve bir şekilde Keynesçi ekonomistlerin, New Deal’in, Beveridge Planı’nın, savaş sonrası Avrupa planlarının sürdürdüğü refah ekonomilerinde– toplumsal politika ne anlama geliyor? Toplumsal politika kabaca, herkesin tüketim ürünlerine erişiminde belli bir eşitliği kendine hedef belirlemiş bir politikadır.

Peki refah ekonomisinde toplumsal politika nasıl tasarlanır? Öncelikle eşitsizliklere ve de genel olarak toplum üzerinde yıkıcı sonuçlara yol açacağı kabul edilen vahşi ekonomik süreçlere bir karşı güç olarak. Yani toplumsal politika doğası gereği ekonomik işleyişle tezatlık teşkil eder. İkinci soru: refah ekonomisinde toplumsal politikanın temel aracının ne olması gerektiği kabul edilir? Belli tüketim unsurlarının toplumsallaştırılması, toplumsal tüketim ya da müşterek tüketim adı verilen bir yapının ortaya çıkışı: tıbbî tüketim, kültürel tüketim vs. Ya da, ikinci bir araç olarak, belli gelir çeşitlerinin, aile yardımları gibi [...].* Üçüncü ve son olarak, refah ekonomisinde toplumsal politika, ekonomik büyüme ne kadar kuvvetliyse, toplumsal politikanın da bundan istifade ederek ve bunun karşılığı olarak o kadar etken, yoğun [ve] cömert bir şekil alması gerektiğini kabul eden bir politikadır.

Ordoliberalizm bu üç ilkeye hemen şüpheyle yaklaştı. Ordoliberalere göre toplumsal politika, eğer gerçekten ekonomik politikaya uyum sağlamak istiyorsa ve bu ekonomik politika nazarında yıkıcı etkiler doğurmak istemiyorsa, ona karşıt bir güç oluşturamaz ve ekonomik sürecin etkilerini telafi

45 Arthur Cecil Pigou (1877-1959), Zenginlik ekonomisiyle, bireysel memnuniyetlerin azami büyümesiyle tanımlanan refah ekonomisini karşılaştıran İngiliz ekonomist. *Wealth and Welfare*, Londres, Macmillan & Co., 1912 eserinin yazarı. (Eser, derinlemesine gözden geçirilerek 1920’de, Londra’da, Macmillan’da, *Economics of Welfare* başlığıyla yeniden basıldı.) Bkz. K. Pribram, *A History of Economic Reasoning*, Baltimore, Md., Johns Hopkins University Press, 1983 / *Les Fondements de la pensée économique*, çev. H.P. Bernard, Paris, Economica, 1986, s. 466-467: “Gerçekçi” pozitif bir teori olarak tasarlanan, ekonomik refah niceliğe ve değerlerin paylaşımına göre incelenmelidir. Daha fazla ya da daha az aksiyomatik biçimde Pigou, refahın –bazı özel koşullar dışında– gerçek küresel gelir hacminin yükseldiğinde büyüdüğünü ve üretimine bağlı güçlük azalınca yükselmesinin düzeninin daha sağladığını ve milli gelir paylaşımının en fakirlerden yana değiştiğini varsayar.”

(*) Duyulmayan bu sözcük grubu, “bazı kategoriler...” diye bitiyor.

edecek bir faktör olarak tanımlanamaz. Özellikle de eşitleme, kısmî eşitleme, herkesin tüketim ürünlerine erişiminde eşitlik asla bir amaç olamaz. Tam da ekonomi düzenlemesini, yani fiyat mekanizmalarını eşitlemeci fenomenlerin değil, aksine farklılaştırıcı öğelerin belirlediği bir sistemde eşitleme bir hedef olamaz. Kısacası, çalışan kişiler de gerekli, çalışmayanlar da; yüksek maaşlar da gerekli, düşük maaşlar da; düzenlemelerin yapılabilmesi için fiyatların bazen yükselmesi, bazen de alçalması gerekli. Dolayısıyla toplumsal politikanın ilk hedefi kısmen de olsa eşitleme, dengeleme olursa, bu toplumsal politika ancak anti-ekonomik olabilir. Toplumsal politika kendisine hedef olarak eşitliği belirleyemez. Aksine eşitsizliğin işlenmesi gereklidir. Kim olduğunu şimdi hatırlamıyorum, sanırım Röpke şöyle diyordu: “Eşitsizlik herkes için eşittir.”⁴⁶ Bu cümle gizemli gibi gözükse de, onlara göre ekonominin, herkesin boyun eğmesi gereken ve içinde barındırdığı tüm eşitsizliklerle bir tür toplum düzenleyicisi olduğu düşünülürse gayet iyi anlaşılıyor. Yani eşitleme yok ve bunun sonucunda somut olarak bazı kişilerden başkalarına gelir aktarımı da yok. [Gelir aktarımı özellikle tasarruf ve yatırım üreten gelirlerden alındığı takdirde tehlikeli olur].* Bu aktarımı yapmak, yatırıma gidecek bir gelir payını alıp onu tüketime yönlendirmek olur. Tek yapılabilecek şey en yüksek gelir düzeylerinden, zaten tüketime ya da aşırı tüketime ayrılacak bir payı alıp gerek kalıcı zorluklar, gerekse de paylaşılan riskler sebebiyle yetersiz tüketim seviyesinde bulunanlara aktarmak olabilir. Daha fazlası değil. Gördüğümüz gibi toplumsal aktarımlar oldukça sınırlı. Söz konusu olan alım gücünü korumak değil, sadece kalıcı veya geçici bir şekilde kendi yaşam gereksinimlerini sağlayamayanlar için asgarî hayati bir seviyeyi korumaktır.** Maksimumdan minimuma doğru küçük çaplı bir aktarımdır bu. Katiyen ortalamaya doğru çekilen bir düzenleme değil.

İkinci olarak toplumsal politikanın aracı, ki buna toplumsal politika denebilirse, tüketimin ve gelirlerin toplumsallaştırılması olmayacaktır. Olsa olsa özelleştirilmeleri olabilir. Yani risklere karşı, gerek hastalık ya da kazalar gibi bireysel riskler, gerekse de zararlar gibi toplu risklere karşı bireylerin teminatı toplumun tamamından talep edilmeyecektir. Toplumdan ya da ekonomiden beklenen, her bireyin ya doğrudan ve kişisel olarak, ya da müşterek sigortalar aracılığıyla var olan risklere karşı, yaşamsal risklere, yaşlılık ve

⁴⁶ Atfı belli olmayan bu formül, Foucault'nun incelediği hiçbir Röpke yazısında bulunmuyor.

(*) Metinde s. 16. Kayıtta duyulmuyor: “[...] gelir payında normalde tasarruf veya yatırıma aktarılabilecek kısım.”

(**) Metinde ekleme: “Ama bunu [asgarî hayati seviye] tanımlamak mümkün olmadığı için, kuşkusuz mümkün olan tüketim aktarımları paylaşılacaktır.”

ölüm gibi durumlara karşı kendi özel kaynaklarıyla kendisini garanti altına almasına yeterli bir gelire sahip olmasını sağlamasıdır. Yani toplumsal politikanın aracı belli gelirleri başka bir noktaya aktarmak değil, bütün toplumsal sınıflar için olabilecek en geniş çaplı sermaye düzeninin tesisidir. Bunun aracıysa bireysel veya müşterek sigortalar, sigortaların aracı da özel mülkiyet olacaktır. Sosyalist toplumsal politikayla tezat oluşturan bu kavrama Almanlar “bireysel toplumsal politika” adını veriyor.⁴⁷ Toplumsal politikanın bireyselleştirilmesiyle, toplumsal politikanın bizatihi toplumsal politika tarafından ve kendi içerisinde müşterekleştirilmesi ya da toplumsallaştırması yerine bireyselleştirilmesiyle karşı karşıyayız. Esas olan risklere karşı bireylere toplumsal sigorta sunmak değil, risklere karşı kendi başlarının çaresine bakabilecekleri ekonomik bir alan sunmaktır.

Buradan şu sonuç çıkıyor: tek bir temel toplumsal politika vardır, o da ekonomik büyümedir. Toplumsal politikanın temel şekli ekonomik politikaya karşı gelen, ya da onu telafi edecek bir şey olmamalı; ekonomi ne derece yükselişteyse toplumsal politika da o oranda cömertleşmemeli. Herkesin kişisel sigortaya, özel mülkiyete, tek başına ya da ailece risklere karşı koymaları için gerekli sermayeye erişimlerini sağlayacak yeterli gelir düzeyini ekonomik büyümenin kendisi sunmalıdır. Almanya Şansölyesi Erhard’ın danışmanı Müller-Armack 1952-53 yıllarında buna, “toplumsal piyasa ekonomisi”⁴⁸ diyordu. Alman toplumsal politikası da bu başlık altında yürütüldü. Ayrıca, şunu da ekleyelim: neoliberalerin şekillendirdiği bu sert toplumsal politika çok çeşitli sebeplerden dolayı Almanya’da asla tam olarak icra edilmedi, edilemedi. Alman toplumsal politikası kimisi Bismarck devleti sosyalizminden, kimisi Keynesçi ekonomiden, kimisi de Beveridge planları, ya da Avrupa’da geçerli olan sigorta sistemlerinden gelen çeşitli unsurlarla beslendi. Bu sebeple neoliberaler, Alman ordoliberalleri bu noktada Almanya’daki politikayı tam ola-

47 Bkz. F. Bilger, *La Pensée économique libérale...*, s. 198: “Ordoliberaler” toplumsal toplumsal politikadansa bireysel toplumsal politikayı önermeyi daha az “toplumsal” saymıyorlar.”

48 Bkz. A. Müller-Armack, “Soziale Marktwirtschaft”, E. von Beckerath, *Handwörterbuch der Sozialwissenschaften*, cilt. 9, Stuttgart-Tübingen Göttingen, G. Fischer, J.C.B. Mohr, Vandenhoeck & Ruprecht, 1956 (yeni baskı, A. Mülller-Armack, *Wirtschaftsordnung und Wirtschaftspolitik*, op. cit. [bkz. yuk., s. 89, not 15], s. 243-248) / “The meaning of the social market economy”: çev. A. Peacock ve H. Willgerodt, *Germany’s Social Market Economy...*, op. cit. [bkz. yuk., s. 87, not 8], s. 82-86. 1947’de Müller-Armack ifadeyi ilk defa Nordrhein-Westfalen sanayi ve ticaret odasının bir raporunda kullandı (ilgili kitapta yeniden basılmış: *Genealogie der sozialen Marktwirtschaft*, Berne, Paul Haupt, 1974, s. 59-65). Almanya Federal Meclisi’nde ilk seçim kampanyası için Hristiyan Demokratik Birliği programına girdikten sonra yaygın kullanıma geçti. (*Dusseldorf: Leitsätze über Wirtschaftspolitik, Sozialpolitik und Wohnungsbau*, 15 Temmuz 1949).

rak benimseyemedi. Ama iki noktanın üzerinde durmak istiyorum. Birincisi, buradan itibaren, bu toplumsal politikanın reddedilmesinden itibaren Amerikan anarko-kapitalizmi gelişmeye başlayacak. İkincisi, her şeye rağmen neoliberalizmi gittikçe benimseyen ülkelerde toplumsal politika bunları takip etmeye başlayacak. Sigorta mekanizmalarının özelleştirilmesi fikrini, her halükârda bireylerin sahip oldukları kaynaklar sayesinde, ya kişisel olarak ya da müşterek sigortalar aracılığıyla [risklere karşı] kendi kendilerini savunmaları gerektiği fikrini, bu hedefi şu an Fransa'da geçerli olan neoliberal politikalarda da görüyoruz.⁴⁹ Ortak hat işte budur: özelleştirilmiş toplumsal politika.

Bu sıkıcı konular üzerinde fazla durduğum için kusura bakmayın. Fakat bana göre neoliberalizmin özgün taslağını oluşturan belli öğeleri ortaya çıkarmak için gerekliydi. Altını çizmek gereken ilk nokta şu: Neoliberallerin hep söylemiş olduğu gibi yönetimin müdahaleleri başka bir sistemde olduğundan daha hafif, daha seyrek, daha pasif ya da daha düzensiz değil. Fakat önemli olan, bu yönetim müdahalelerinin yapıldığı nokta. Yönetim –liberal bir rejimde olduğumuz için bunu herkes kabul ediyor–, piyasanın etkilerine müdahale etmemelidir. Aynı şekilde –işte burada neoliberalizm, refah politikaları ve [20'li yıllardan 60'lı yıllara kadar]* gördüğümüz benzeri politikalardan ayrışıyor–, neoliberalizm, neoliberal yönetim, piyasanın toplum üzerindeki yıkıcı etkilerini düzeltmemelidir. Ekonomik işleyişler ve toplum arasında karşı kuvvet, koruyucu duvar oluşturmamalıdır. Temel olarak ve tüm kapsamıyla toplumun kendisine müdahale etmelidir. Esasında –ve bu şekilde müdahalesi amacına, yani toplum üzerinde bir piyasa düzenleyicisi kurma amacına ulaşacaktır– müdahale etmesinin sebebi rekabet mekanizmalarının anbean ve toplumun tüm kesimlerinde düzenleyici rol oynayabilmesidir. Fizyokratların tahayyül ettiği gibi ekonomik bir yönetim,⁵⁰ yani ekonominin kurallarını teşhis edip onlara uymakla yetinen bir yönetim değil, toplum yönetimidir. Hatta 1939 Lippmann Kolokyumu'nda, yeni liberalizmi tanımlamaya çalışan konuşmacılardan biri buna “sosyolojik liberalizm”⁵¹ ismini öneriyordu. Sonuç olarak neoliberallerin istediği toplum yönetimidir, toplum politikasıdır. Er-

49 Yetmişli yıllarda Fransa'da süren neoliberal politika üzerine, bkz. a.ş., 7 Mart 1979 dersi.

(*) M. F.: 1920-1960 yıllarında.

50 “Ekonomik yönetim”in fizyokratik kavramı üzerine, bkz. *Sécurité, Territoire, Population*, op. cit., 25 Ocak 1978 dersi, s. 88, n. 40, ve 1 Şubat 1978, s. 116, n. 23.

51 Bu terim W. Lippmann *Kolokyumu* oturumlarında kullanılmıyor. (şüphesiz M. Foucault, L. Marlio'nun kullandığıyla karıştırdı, s. 102 (“toplumsal liberalizm”: bkz. yuk., not 15). Buna karşılık W. Röpke tarafından *Civitas Humana*'da kullanıldı. Çeviren, alıntılaman [yuk., s. 90, not 21], s. 43: “Bugün eriştiğimiz *liberalizm* [...] kendisine karşı sadece eski ekonomik liberalizme karşı düşünülmüş silahların köreldiği sosyolojik bir liberalizm olarak tanımlanabilir.”

hard'ın politikası için malum *Gesellschaftspolitik* terimini kullanan da Müller-Armack'tır.⁵² Bu bir toplum politikası. Kelimeler gayet manidar ve anlamları açık. 1969-70'te Chaban [Jacques Chaban-Delmas, 1969-1972 arasında Fransa başbakanı – ç.n.] toplumsal ve ekonomik bir politika önerdiğinde bu bir toplum projesi olarak sunmuştu. Yani yönetim pratiğinin hedefi, amacı tam olarak toplumdur.⁵³ İşte bu noktada de Gaullecü politikalarda hâlâ kısmen tutunan kabaca Keynesçi bir sistemden, ileride Giscard'ın⁵⁴ sürdüreceği yeni bir yönetim sanatına geçildi. Kopuş noktası buydu: yönetim faaliyetinin amacı Almanların "*die soziale Umwelt*"⁵⁵ dediği toplumsal çevreydi.

Peki sosyolojik yönetim, yönetim müdahalelerinin hedefi haline gelen bu topluma dair ne yapmak istiyor? İsteddiği şey tabii ki piyasanın işleyebilmesi. Genel düzenleyici, politik akılsallığın ilkesi rolünü oynayabilmesi için işleyebilmesi şart. Peki toplumun düzenleyici ilkesi olarak piyasanın düzenlenmesini öne çıkarmak ne anlama geliyor? Bir ticaret toplumu, yani ürünler ve tüketime dayalı, mübadele değerinin öğelerin ölçütü ve genel kriteri olduğu, bireyler arasındaki iletişimin temeli olduğu, şeylerin dolaşımının ilkesi olduğu bir toplum yaratmak mı? Başka bir deyişle, neoliberal yönetim sanatında esas olan, toplumu ticarî değer ve şekillere göre standartlaştırmak ve disiplini sokmak mı? İlk kez 1903'te Sombart'ın tanımladığı⁵⁶ kitle toplumu, tüke-

52 Bkz. F. Bilger, *La Pensée économique libérale...*, s. 111 (kaynak belirtilmiyor). *Gesellschaftspolitik* terimi, A. Müller-Armack'ın yazılarında 1960'dan sonra geçmeye başlıyor. Bkz. "Die zweite Phase der sozialen Marktwirtschaft. Ihre Ergänzung durch das Leitbild einer neuen Gesellschaftspolitik", 1960 (yeni baskı. A. Müller-Armack, *Wirtschaftsordnung und Wirtschaftspolitik*, s. 267-291, ve W. Stützel ve *Grundtexte der sozialen Marktwirtschaft*, op. cit. [yuk., s. 69, not 21], s. 63-78) ve "Das gesellschaftspolitische Leitbild der sozialen Marktwirtschaft", 1962 (yeni baskı. *Wirtschaftsordnung...*, s. 293-317). O halde, programı iç politika planı üzerinden pazarın toplum sal ekonomi inşasının ikinci dönemi olarak tanımlar.

53 Jacques Chaban-Delmas (1915-2000): 1969'dan 1972'ye kadar Georges Pompidou başkanlığında başbakanlık. 16 Eylül 1969'daki görevlendirme konuşmasında tanıttığı ve iki iş arkadaşı Simon Nora et Jacques Delors'dan esinlendiği "yeni toplum" projesi, muhafazakâr kesimin karşı çıkışlarına neden oldu. "Sanayinin zayıflığını" açıklayarak, özellikle belirtti: "Ama burada ekonomi politikaya ve topluma katılıyor. Sonuçta, devletin görevini eksik yapması ve toplumsal yapılarımızın eskiliği bize gereken ekonomik gelişmeye birçok engel teşkil eder. [...] Yaşlı toplulumuzu sarsan yeni gençlik, keşif, buluş mayası, esnek ve yetkisi geniş bir devletteki gibi tüm toplumsal örgütlerde daha demokratik ve daha katılımcı yeni formların hamurunu kabartabilir. Böylece yeni bir toplum kurmaya girişebiliriz." [kaynak: www.assemblée-nat.fr].

54 Valéry Giscard d'Estaing (doğum: 1926): Mayıs 1974'te Cumhurbaşkanı seçildi. Bkz.: a.ş., 7 Mart 1979 dersi, s. 155, not 20.

55 Müller-Armack'ın ifadesi, alıntılan: F. Bilger, *La Pensée économique libérale...*, s. 111. Bkz. "Die zweite Phase der sozialen Marktwirtschaft", in op. cit. (W. Stützel ve al., eds.), s. 72.

56 Foucault'nun verdiği tarih şüphesiz Sombart'ın kendi iç çalışmalarındaki referanslara dayanıyor, *Le Socialisme allemand* eserinde, çeviren ve alıntılan [bkz. yuk., s. 99, not 41], baskı, 1990, s. 48, n. 1, "ekonomik dönem" in yok edici etkileri üzerine "zamanımızın insanları" ve "spiritüel ya

tim toplumu, ürün toplumu, gösteri toplumu, taklit toplumu, sürat toplumu modeline dönmek demek değil mi bu? Sanmıyorum. Bu yeni yönetim sanatında esas olan ticaret toplumu değil. Kurulmak istenen bu değil. Neoliberallerin tahayyül ettiği piyasa üzerine kurulu toplum, ticaret toplumu değil. Oluşturulmak istenen bu değil. Neoliberallerin tahayyül ettiği piyasa üzerine kurulu toplumda düzenleyici esası oluşturan ürünlerin mübadelesi değil, rekabet mekanizmalarıdır. Bu mekanizmaların mümkün olan en fazla alanı kapsaması, toplum içinde maksimum hacme erişmesi gerekir. Yani elde etmek istenen ticaret etkisine maruz bırakılmış bir toplum değil, rekabet dinamiğine tâbi tutulan bir toplumdur. Süpermarket toplumu değil, şirketler toplumu. Yaratılmak istenen *homo economicus*, mübadele, alışveriş, tüketim insanı değil; şirket, girişim ve üretim insanıdır. İleride tekrar üzerinde durmak istediğim çok önemli bir noktada bulunuyoruz. Birbiriyle çakışan birçok öğeyle karşı karşıyayız.

Birincisi, 19. yüzyılda gelişen şirket analizi: şirketin ne ifade ettiğine dair tarihsel analiz, ekonomik analiz, ahlâkî analizler. Şirketin ne olduğuna dair Weber,⁵⁷ Sombart⁵⁸ ve Schumpeter'in⁵⁹ çalışmaları. Bunlar büyük öl-

şam" alanı üzerine: "Eserlerimden bkz. *Deutsche Volkswirtschaft* (1903) [*Die deutsche Volkswirtschaft im 19. Jahrhundert und im Anfang des 20. Jahrhundert* (Berlin, G. Bondi)], *Das Proletariat* (1906) [op. cit., bkz. yuk., s. 100, not 45], *Der Bourgeois* (1913) [*Der Bourgeois. Zur Geistesgeschichte des modernen Wirtschaftsmenschen, Munich-Leipzig, Duncker & Humblot*], *Hindler und Helden* (1915) [*Hiindler und Helden. Patriotische Besinnungen, Munich-Leipzig, Duncker & Humblot*]." ayrıca Bkz. *Der moderne Kapitalismus*, op. cit. [bkz. yuk., s. 99, not 41], III. bölüm, 53 konu / çev. ve alıntılan [yuk., s. 100, not 45], cilt. II, s. 404-435: "Şirketin insanlıktan uzaklaştırılması". Foucault'nun tarif ettiği kapitalist toplumun farklı özellikleri için, bkz. özellikle *Le Socialisme allemand*, s. 49-52 ve 56.

57 Bkz. yuk., s. 92, not 26.

58 Bkz. W. Sombart, *Der moderne Kapitalismus*, I. Kısım, bölüm. 1-2 / çeviren ve alıntılan, cilt 1, s. 24-41: "Le rôle du chef d'entreprise capitaliste" ve "Les nouveaux dirigeants"; *Gewerbewesen*, 1: *Organisation und Geschichte des Gewerbes*, 2: *Das Gewerbe im Zeitalter des Hochkapitalismus*, Leipzig, 1904; gözden geçirilmiş 2. baskı, Berlin, W. De Gruyter, 1929; Id., "Der kapitalistische Unternehmer", *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, 29, 1909, s. 689-758.

59 Joseph Schumpeter (1883-1950): 1912'de yayımlanan *Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung* (yeni baskı. Munich, Duncker & Humblot, 1934 / *La Théorie de l'évolution économique* - çev. J.-J. Anstett, Paris, Librairie Dalloz, 1935, F. Perroux'un uzun önsözüyle, "La pensée économique de Joseph Schumpeter"; yeni baskı. 1999, önsözsüz.) dev eser *History of Economic Analysis'in* yazarı [op. cit. bkz. yuk., s. 44, not 2] ilk defa, öncü düşüncüsü ve yenilikçi yeteneğiyle ekonomik gelişmenin gerçek etkeni şirket yaratıcısı anlayışını gösterir. Bkz. "Unternehmer" makalesine de, *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, Léna, 1928, cilt VIII. Bu girişimcilik cesareti teorisi, planlanış ekonomisinin çıkışını önceden haber veren *Capitalism, Socialism and Democracy* eserinde (New York - Londra, Harper & Brothers / *Capitalisme, Socialisme et Démocratie*, çev. G. Lamm, Paris, Payot, 1951 (özellikle bkz., s. 179-184: "Le crépuscule de la fonction d'entrepreneur")), 1942'de bil dirilen kötümser tespitim kaynağıdır. Bkz. aş., 21 Şubat 1979 dersi, s. 133.

çüde neoliberal analizi ya da projeyi destekliyor. Dolayısıyla neoliberal politikada bir tür geri dönüş varsa eğer, bu kesinlikle yönetimin “bırakınız yap-sınlar” pratiğine, Marx’ın *Kapital*’in birinci cildinde eleştirdiği ticaret toplumuna dönüş değildir. Geri dönülmek istenen, Weber, Sombart ve Schumpeter’in politik, kültürel ve ekonomik tarihini çıkarttıkları şirketin toplumsal ahlâkıdır. Somut olarak, 1950’de Röpke, *Alman Ekonomik Politikasının Yönelimi* isimli, önsözünü Adenauer’in⁶⁰ yazdığı bir metin yayınladı. Röpke bu metinde, bu bildirmede, yönetim etkinliğinin son, en uç hedefi olarak neyi gösteriyor? Birden çok hedef sayıyor: Birincisi, herkesin mümkün olduğunca özel mülkiyete erişimini sağlamak. İkincisi, şehrin aşırı büyümesini engellemek; dev banliyöler yerine orta halli şehir politikaları, toplu konutlar yerine müstakil evler politikası ve ekonomisi geliştirmek, kırsal kesimlerde ufak işletmeleri desteklemek, gayri-proleter adını verdiği sanayileri geliştirmek, yani zanaat ve küçük esnaf gibi... Üçüncüsü, ikamet, üretim ve işletme alanlarının gittikçe yayılması, ademi merkezileştirilmesi, uzmanlaşma ve emek paylaşımı etkilerinin düzeltilmesi, toplumun aile ve komşuluk gibi doğal topluluklar üzerinden organik bir şekilde yeniden inşa edilmesi. Sonuncusuysa, genel olarak birlikte yaşamın, şirketlerin ve üretim merkezlerinin gelişmesinin sonucu olarak ortaya çıkan çevresel sonuçların düzenlenmesi, ayarlanması ve denetlenmesidir. Söz konusu olan, 1950’de Röpke’nin dediği gibi, “yönetim etkinliğinin ağırlık merkezini aşağıya çekmektir”.⁶¹

Bu metin bildiğiniz gibi son 25 yılda 25 bin kez tekrar edildi. Şu anki yönetim etkinliğinin ana temasını oluşturuyor ve bunu arkada yürütülen başka işleri örtmek için bir tür örtü, perde, ya da mazeretten ibaret görmek hatırlanabilir. Bunu olduğu gibi kabul etmek, yani bir akılsallık projesi, ekonominin

⁶⁰ W. Röpke, *Ist die deutsche Wirtschaftspolitik richtig?*, op. cit. [yuk., s. 90, not 20].

⁶¹ A.g.e., ve W. Stützel ve *Grundtexte zur sozialen Marktwirtschaft*, s. 59. Röpke’nin önerdiği tedbirlerin listesi, fakat tam olarak Foucault’nun sıralamasına uymuyor: “Die Maßnahmen, die hier ins Auge zu fassen sind [für eine grundsätzliche Änderung soziologischer Grundlagen (Einkommens- und Entproletarisierung)], betreffen vor allem die Forderung der wirtschaftlichen und sozialen Dezentralisation im Sinne einer die Gebote der Wirtschaftlichkeit beachtenden Streuung des kleinen und mittleren Betriebes, der Bevölkerungsverteilung zwischen Stadt und Land und zwischen Industrie und Landwirtschaft, einer Auflockerung der Großbetriebe und einer Förderung des Kleineigentums der Massen und sonstiger Umstände, die die Verwurzelung des heutigen Großstadt- und Industrinomadens begünstigen. Es ist anzustreben, das Proletariat im Sinne einer freien Klasse von Beziehern kurzfristigen Lohneinkommens zu beseitigen und eine neue Klasse von Arbeitern zu schaffen, die durch Eigentum, Reserven, Einbettung in Natur und Gemeinschaft, Mitverantwortung und ihren Sinn in sich selbst tragende Arbeit zu vollwertigen Bürgern einer Gesellschaft freier Menschen werden.” Bkz. *Civitas Humana*’nın alıntısı (çeviren ve alıntılayan, s. 250) E. Bilgi tarafından yeniden yazılmıştır, *La Pensée économique liberale...*, s. 103 (“toplumsal ağırlık merkezinin yukarıdan aşağıya doğru değişmesi”).

akılsallaştırılma projesi olarak ele almak gerek. Peki bu ne anlama geliyor? Biraz Rousseaucu bir doğaya dönüş olarak görebiliriz, hatta Rüstow buna gayet muğlak bir şekilde “*Vitalpolitik*”, yaşam politikası⁶² diyordu. Peki Rüstow’un yaşam politikası adını verdiği ve burada bir örneğiyle karşı karşıya olduğumuz bu politika neye tekabül ediyor? Söz konusu olan bireyin doğayla doğrudan bağlantıda olduğu bir toplumsal doku yaratmak değil, temel birimlerin şirket biçimini aldığı bir toplumsal doku oluşturmak. Çünkü özel mülkiyet şirket değilse nedir? Müstakil ev, bir şirket değilse nedir? Bu ufak komşuluk topluluklarının işletilmesi [...] * başka bir şirket türü değilse nedir? Başka bir deyişle yapılmak istenen, “şirket” biçimlerinin sayısını artırmak, çeşitlendirmek, gittikçe genelleştirmek ve yaymaktır; ulusal veya uluslararası büyük şirketlerden, ya da devlet tipi büyük şirketlerden ibaret kalmasını engellemektir. Toplum içerisinde bu “şirket” biçimlerini çeşitlendirmek neoliberal politikanın temel meselesidir. Piyasayı, rekabeti ve dolayısıyla şirketleri topluma şekil veren bir kuvvete dönüştürmek.

Bu açıdan ticaret toplumuna, tüketimin insanları standartlaştırmasına karşı yürütülen birçok eleştirinin, aile yaşamı ve ortak mülkiyet gibi eski konuların yeniden gündeme geldiği bir kavşakta bulunuyoruz. Böylece –herhangi bir saptırma, ya da ele geçirme olmaksızın–, 1900’lerden beri ticaret toplumuna, standartçı topluma getirilen Sombart tarzı eleştirilerle şimdiki yönetim politikasının hedefleri arasında tam bir buluşma var. İkisi de aynı şeyi istiyor. Fakat “Sombartçı” toplumu, standartçı, kitle toplumunu, tüketim, gösteri

62 Rüstow *Vitalpolitik*’i şöyle tanımlıyor: “[...] geleneksel toplumsal politika gibi maaşların artışına ve çalışma saatlerinin düşüşüne yönelmemiş fakat sabahın akşamına ve akşamdan sabaha çalışanın gerçek, somut durumunun, tüm hayatı durumunun farkına varan yaşam politikası”, maddi ve manevi hijyen, mülkiyet hissi, toplumsal entegrasyon hissi vb., maaşın ve çalışma saatinin de bir o kadar önemli oluşu, (alıntılıyan: F. Bilger, *op. cit.*, s. 106, yalnızca “*Wirtschaft ohne Wunder*’de yayımlanan bir makaleye” gönderme yapar. Söz konusu olan kuşkusuz: “Soziale Marktwirtschaft als Gegenprogramm gegen Kommunismus und Bolschewismus”, A. Hunold, basım, *Wirtschaft ohne Wunder*, Erlenbach-Zürich, E. Rentsch, 1953, s. 97-108). Bkz. aynı yazar, “Sozialpolitik oder Vitalpolitik”, *Mitteilungen der Industrie- und Handelskammer zu Dortmund*, 11, Kasım 1951, Dortmund, s. 453-459; “Vitalpolitik gegen Vermassung”, A. Hunold, basım *Masse und Demokratie, Volkswirtschaftliche Studien für das Schweizer Institut für Auslandsforschung*, Erlenbach-Zürich, E. Rentsch, 1957, s. 215-238. *Sozialpolitik*’e karşı *Vitalpolitik* üzerine, bkz. C.J. Friedrich, “The political thought of Neo-liberalism”, makale. alıntı. [yük., s. 90, not 23], s. 513-514. A. Müller-Armack *Vitalpolitik’le tüm çevreye yönelik tedbirleri* (“die Gesamtheit der Umwelt”) *ilişkilendirir*: “Die hier erhobene Forderung dürfte in etwa dem Wunsche nach einer Vitalpolitik im Sinne von Alexander Rüstow entsprechen, einer Politik, die jenseits des Ökonomschen und die Vitale Einheit des Menschen gerichtet ist” (“Die zweite Phase der sozialen Marktwirtschaft”, *op. cit.* (W. Stützel ve al., eds.), s. 71).

(*) Bir iki kelime duyulmuyor.

toplumunu eleştirenler yanılıyor. Günümüzün yönetim politikasını eleştirdiklerini sandıkları için yanılıyorlar. Başka bir şeyi eleştiriyorlar aslında. [20'li ve 60'lı]* yıllar arasındaki yönetim sanatlarının kuşkusuz açıkça veya dolaylı olarak, isteyerek ya da istemeden de olsa ufkunda bulunan bir şeyi eleştiriyorlar. Ama o aşama geride kaldı. Artık o noktada değiliz. 1930'larda ordoliberallerin programladığı ve günümüzde kapitalist ülke yönetimlerinin çoğunda icra edilen yönetim sanatı hiç de böyle bir toplumun peşinde değil. Tam tersine, ürünler ve ürünlerin standartlaşması üzerine değil, şirketlerin farklılaştırılması üzerine kurulu bir topluma ulaşmak söz konusu.

Söylemek istediğim ilk şey buydu. İkincisi –fakat sanırım şu an vaktim kalmadı–, liberal yönetim sanatının ikinci sonucu: kanunlarda ve hukukî kurumlarda yapılan derinlemesine değişiklikler. Çünkü şirket biçimi üzerine kurulu toplumla [...],** başlıca kamu hizmeti yargı kurumu olan bir toplum arasında ayrıcalıklı bir bağ var. Şirketleri çoğalttığınız, şirket gibi unsurları oluşturacak merkezleri çoğalttığınız sürece, yönetim etkinliğini bu şirketleri serbest bırakmaya itiyorsunuz, bu şirketlerin her biri arasındaki sürtüşme alanlarını çoğaltıyorsunuz, anlaşmazlık ve dava ihtimallerini çoğaltıyorsunuz, hukuksal hakemliğe olan ihtiyacı artırıyorsunuz. Şirket toplumu ve hukuk toplumu, şirket üzerine kurulu toplum ve çok sayıda hukukî kurumun sarmaladığı toplum, bunlar tek bir olgunun iki yüzünden ibarettir.

Gelecek sefer, bazı farklı sonuçları da ekleyerek, neoliberal yönetim sanatının diğer şekilleri üzerinde durmak istiyorum.***

(*) M. F.: 1920-1960.

(**) İyi duyulmayan birkaç kelime: hem (yoğunlaştırılmış?), hem de (çoğaltılmış?).

(***) M. Foucault ekliyor: Ah, hayır bekleyin, pardon söylemek istediğim bir şey daha vardı. Seminerin ayın 26'sı Pazartesi başlaması gerekiyor. Bildiğiniz gibi, en azından katılanların bildiği gibi, bu seminer hep sorun çıkartıyor. Seminer normalde 10, 20, 30 kişi çalışabileceğiniz bir alan. 80 ya da 100 kişi katıldığında kimyası değişiyor, dolayısıyla da içeriği ve şekli de. O yüzden şunu rica edeceğim: hakikaten çok istekli olmayanlar, lütfen... Peki. İkincisi, bu seminerde esas olarak hukuk mekanizmalarının ve yargı kurumlarının değişimlerinin analizinden ve 19. yüzyıl sonu hukukî düşünceden bahsedeceğiz. Ama ilk semineri bazı metod sorunlarına ve şu an derste bahsettiğim konular üzerinde tartışmaya ayırmak istiyorum. O yüzden isteyenlere, ama gerçekten vakti olan ve ilgisi çekilelere söylüyorum: sorularınız varsa, hafta içinde bana yazın. Mektuplar Çarşamba günü elime geçer ve 26'sı Pazartesi günü bu sorulara cevap veririm. Böylece bir sonraki Pazartesi de seminer o hukuk tarihine ayırırız.

21 Şubat 1979 Dersi

Ordoliberalere göre “toplum politikası”nın ikinci özelliği: rekabet piyasası ekonomisine göre düzenlenmiş bir toplumda hukuk sorunu. – Walter Lippmann Kolokyumu’na dönüş. – Louis Rougier’nin bir metni üzerine düşünceler. – (1) Hukukî-ekonomik düzen fikri. Ekonomik işleyişler ve kurumsal çerçeve arasında karşılıklık. – Politik amaç: kapitalizmin hayatta kalış sorunu. – Birbirini tamamlayan iki problem: rekabet teorisi ve kapitalizmin tarihsel ve sosyolojik analizi. – (2) Hukukî müdahalecilik sorunu. – Tarihsel hatırlatma: despotizme ve polis devletine karşı, 18. yüzyılda hukuk devleti. 19. yüzyılda bu kavramın yeniden ele alınması: yurttaşlar ve kamusal güçler arasında hakemlik. İdarî mahkemeler sorunu. – Neoliberal proje: ekonomik düzene hukuk devleti ilkelerini monte etmek. – Hayek’e göre hukuk devleti ve planlamacılık. – (3) Yargı talebinin artışı. – Genel sonuç: Almanya’da neoliberal yönetim sanatının özgünlüğü. Schumpeter’in kötümserliğine karşı ordoliberalizm.

Geçen sefer ordoliberalizmde, *Gesellschaftspolitik* adını verdikleri toplum politikasının, aktif, yoğun, gözü açık ve her an hazır bir toplumsal müdahaleciliğin zorunlu olduğunu göstermeye çalışmıştım. Yani bir yanda piyasa ekonomisi, diğer yanda da aktif, yoğun ve müdahaleci bir toplumsal politika. Fakat ordoliberalizmde toplumsal politikanın amacının, ekonomik özgürlüğün toplum üzerindeki, toplum dokusu üzerindeki yıkıcı etkilerini telafi etmek ya da önlemek olmadığını bir kez daha özenle altını çizmek lazım. Söz konusu daimi ve çok çeşitli toplumsal müdahalecilik, piyasa ekonomisine karşı değil, aksine piyasa ekonomisinin var olabilmesinin tarihsel ve toplumsal bir koşulu olarak var. Rekabetin biçimsel mekanizması işleyebilsin diye, dolayısıyla da rekabet piyasasının düzenlenmesi düzgün bir şekilde işleyebilsin ve rekabet yoksunluğundan doğabilecek olumsuz toplumsal etkiler ortaya çıkmasın diye var. *Gesellschaftspolitik*’in ortadan kaldırması gereken, rekabetin toplum karşıtı etkileri değil, toplumun kendisinin doğurabileceği, ya da toplumda oluşabilecek rekabet karşıtı mekanizmalardır.

Geçen sefer bunun altını çizmek istemiştım. Ordoliberaler *gesellschaftspolitik*’ın içeriğine dair iki ana eksenı öne çıkardılar: bir yandan toplumun şirket modeline göre şekillendirilmesinden ve bu şirket kavramının öne

minden bahsetmiştim, buna tekrar değineceğiz¹ (girişimci [*entrepreneur*] ve şirket [*entreprise*] kavramlarının ekonomik, tarihsel ve toplumsal tarihleri üzerinde durmak ve 19. yüzyılın sonuyla 20. yüzyılın ortası arasında nasıl ilkinin ikincisine doğru bir evrim geçirdiğini incelemek çok anlamlı olabilir). Evet, bir yanda toplumun şirket modeli temelinde şekillendirilmesi, ikinci olarak bugün ele almak istediğim özellik olan hukuk kurumunun, rekabet piyasası ekonomisi temelinde ve ona göre inşa edilmiş bir toplumda zorunlu olan hukuk kurallarının yeniden tanımlanması, yani kısaca hukuk meselesi.

Bağlamı netleştirmek için sekiz ya da on beş gün önce –tam olarak hatırlamıyorum–² değindiğim Walter Lippmann Kolokyumu’na dönmek istiyorum. Lippmann Kolokyumu modern, çağdaş neoliberalizm tarihinde önemli bir yer tutuyor, çünkü tam 1939 savaşı arifesinde farklı akımların bir-biriyle keşiştiğini, karşılaştığını görüyoruz: eski geleneksel liberalizm, Röpke ve Rüstow gibi Alman ordoliberalleri, Hayek ve von Mises gibi Alman ordoliberalizmiyle, Chicago Okulu³ anarko-liberalizmini doğuracak Amerikan neoliberalizmi arasındakiler, örneğin Milton Friedman⁴ gibi. Bütün bu kişiler –Milton Friedman yoktu ama Hayek ve von Mises bir anlamda geçişi sağlayan temsilcilerdi–, 1939’da bir araya gelmişlerdi ve bu kolokyumun sunucusu, organizatörü Louis Rougier⁵ isimli, savaş sonrası dönemde çok ender

1 Bkz. yuk., s. 180-181.

2 Bkz. yuk., 14 Şubat 1979 dersi.

3 Bkz. aş., 21 ve 28 Mart 1979 dersleri.

4 Milton Friedman (doğum: 1912): Amerikan neoliberal akımın kurucusu, 1976 Nobel ekonomi ödülü sahibi, ellili yılların sonunda nicel para teorisini (“parasalci” teori denilen) yeniden öne çıkarmasıyla tanındı. Ulaşmaz liberalizm savunucusu ve altmışlı yıllardan itibaren Amerika ekonomi politikalarının en önemli yaratıcısı. (Başkanlık adaylıkları sırasında Nixon ve Reagan’ın ekonomi danışmanlığını yaptı.) Birçok eseri vardır: günümüzün toplumsal ve ekonomik problemlerin birçoğunun çözümünü düzenlemek için Pazar mekanizmasının yeterli olduğunu belirttiği *Capitalism and Freedom* (The University of Chicago Press, 19, 62 / *Capitalisme et Liberté*, Paris, J. Laffont, 1971). Bkz. H. Lepage, *Demain le capitalisme*, op. cit. [yuk., s. 116, not 23], s. 373-412: “Milton Friedman ya da Keynes’in ölümü”.

5 Louis Rougier (1889-1982), yazar: *La Matière et l’Énergie, suivant la théorie de la relativité et la théorie des quanta*, Paris, Gauthier-Villars (“Actualités scientifiques” / Bilimsel güncel haberler koleksiyonu), 1919; *Les Paralogismes du rationalisme. Essai sur la théorie de la connaissance*, Paris, F. Alcan (“Bibliothèque de philosophie contemporaine”), 1920; *La Philosophie géométrique de Henri Poincaré*, Paris, F. Alcan (“Bibliothèque de philosophie contemporaine”), 1920; *La Structure des théories déductives*, Paris, F. Alcan, 1921; *La Matière et l’Énergie*, Paris, Gauthier-Villars, 2. baskı, 1921. Fransa’nın Viyana çevresi temsilcisi, 1935’te Paris’te gerçekleşen büyük uluslararası bilimsel felsefe kolokyumunun organizasyonu ile görevlendirilmiştir. Ekonomi ve politika planları üzerine bu eseri yazmıştır. *La Mystique démocratique: ses origines, ses illusions*, Paris, Flammarion, 1929; yeni baskı. Paris, Albatros, 1983 (önsöz: A. de Benoist); *La Mystique soviétique*, Bruxelles, Équilibres, 1934, *Les Mystiques économiques*, Paris, Librairie de Médias, 1938, “yönetilen ekonomi teorisyenlerinin desteklediği düşüncesizce yapılan toplumsal ulemler ve ka

rastlanan iyi bir Fransız epistemologdu. Rougier özellikle [19]40 yazında⁶ Pétain ve Churchill'e aracılık etmesiyle tarihe geçmişti. [19]39 Mayıs'ında, ya da [19]39 Haziran'ında⁷ Walter Lippmann Kolokyumu'na o başkanlık ediyordu. Kolokyumun genelini ve her bir sunumun tanıtımını üstlenmişti; neoliberalizmin genel ilkelerine dair müthiş bir iş çıkardığını söylemeliyim. Tam da şu anki konumuz olan hukuk meselesi üzerine şunları söylüyordu: "Liberal rejim, 18. yüzyılın çeşitli *Doğa Kodları*'nı yazarların belirttiği gibi kendiliğinden doğal bir düzenin sonucundan ibaret değildir. Aynı zamanda devletin hukukî müdahaleciliğini öngören bir yasal düzenin sonucudur. [Hakikaten de]* ekonomik yaşam, doğal verilere dayanan ekonomik denge kurallarının aksine; yasamacı tarafından çizilmiş, mülkiyetin, sözleşmelerin, icat patentlerinin, iflasın, meslekî dernek ve ticarî şirket statülerinin, para ve bankaların rejimini belirleyen hukukî bir çerçeve içerisinde süregelir. Dolayısıyla günümüzde hâlâ mevcut olan tarihî yasal kurumların, ekonomik işlemlerin özgürlüğünü korumaya en uygun kurumlar olduğunu kabul etmemiz için hiçbir sebep yok. Piyasanın en esnek, etkin ve sadık bir şekilde işleyebilmesi için gereken yasal çerçeve konusu klasik ekonomistler tarafından önemsenmemişti ve bu eksikliğin giderilmesi adına, Liberalizmin Yenilenmesi İçin Uluslararası Araştırma Merkezi'nin [*Centre International d'Etudes pour le Renouveau du Libéralisme* - CIERL] kurulmasına ihtiyaç vardı. Halihazırdaki yasaların ortaya çıkardığı ayrıcalıkların savunulması açısından baktığımızda, liberal olmak, muhafazakâr, tutucu olmak anlamına gelmiyor. Tam tersine

muoyunun aşırı müdahaleleriyle liberal demokrasilerin nasıl totaliter rejimlere dönüştüğünü", "Diktatörlüklerin yerleşmesine elverişli entelektüel iklimi yaratan mistik" (s. 8-9) olarak göstermeye çalıştığı eseri yayınlamıştır. Bkz. M. Allais, *Louis Rougier, prince de la pensée*, Loumarın Vakfı, Lyon, Baskı. Tixier et fils, 1990 (bibliyografi, s. 55-71), ve F. Denord, "Fransa'daki neoliberalizmin kökenleri. Louis Rougier ve 1938 Walter Lippmann kolokyumu", *Le Mouvement social*, 195, Nisan-Mayıs 2001, s. 9-34.

- 6 Tartışılan bu olgu üzerine, bkz. R.O. Paxton, *Vichy France: Old guard and new order 1940-1944*, New York, A.A. Knopf, 1972 / *La France de Vichy, 1940-1944*, çev. C. Bertrand, Paris, Le Seuil, 1973, s. 92-93: "Eylül 1940'tan Şubat 1941'e kadar Madrid'de, yerine François Piétri'nin geçtiği Robert de La Baume ve Sir Samuel Hoare büyükelçileri arasında gerçekleştirilen frankobritanik müzakereler Vichy ve Londra arasındaki gerçek ilişkidir. Savaş sonrası birçok aldatmacaya yer veren Pétain politikasının çok az etkisi vardır. İki resmi arabulucu, Besançon Üniversitesi öğretim görevlisi Louis Rougier ve önce milli eğitim bakanlığı sonra 1940-1941 yıllarında sağlık bakanlığı yapmış Jacques Chevalier, Churchill-Pétain gizli anlaşmalarının görüşmelerini yapmaktan gurur duyular. Eğer Rougier'nin 1940 Eylül'ünde Londra olduğu doğruysa, iddia ettiği gibi, getirdiği belgelerin notları Winston Churchill'in elinden çıkmadı." Ayrıca bkz. J. Lacouture, *De Gaulle*, Paris, Le Seuil, cilt 1, 1984, s. 453-455.

- 7 Kolokyumun, Milletlerarası Entelektüel İşbirliği Enstitüsü'nde 26-30 Ağustos 1938 tarihlerinde gerçekleştirildiği (bkz. yuk. s. 111, not 3).

(*) M. Loumarın etkileri

yasal düzenin, gelişen teknolojiye, ekonomik düzen ve tekniklerin ilerlemesine, toplum yapısındaki değişikliklere, çağdaş bilincin gereksinimlerine ebediyen uyum sağlamasını istediği için büyük ölçüde ilerici sayılır. Liberal olmak, ‘Manchesterlılar’ gibi arabaların başıboşca istedikleri her yönde gitmelerine müsaade etmek değildir – böylesi bir yaklaşım sürekli tıkanıklık ve kazalara yol açar. ‘Planlamacılar’ gibi her bir araba için belli çıkış saatleri ve güzergâhlar belirlemek de değildir. Liberal olmak, belli trafik kuralları belirlemek, fakat günümüzün hızlı taşıtları ve geçmişin at arabaları için aynı kuralların uygulanamayacağını kabul etmektir. Bugün gerçekten liberal bir ekonominin ne anlama geldiğini klasik ekonomistlerden daha iyi anlıyoruz. Liberal ekonomi ikili hakemliğe tâbidir: Bir yandan fiyatlar aracılığıyla kendilerine sunulan ürün ve servisleri kendi kıstaslarına göre doğal olarak seçen tüketicilerin hakemliğine; [diğer yandan da]* piyasasının** özgürlüğünü, sadakatini ve etkinliğini temin eden devletin kararlaştırılmış hakemliğine.”⁸

Bu metinde çeşitli hususlar dikkatimizi çekiyor. Ordoliberallerin tabii ki kabul etmeyeceği bazı önermeleri bir kenara bırakalım. Bunlar özellikle rekabet mekanizmalarının doğallığına dair önermeler. Rougier, liberal rejimin yalnızca doğal düzenin sonucu değil, aynı zamanda yasal bir düzenin de sonucu olduğunu söylediğinde tabii ki ordoliberaler buna karşı çıkar. Onlara göre doğal düzenden kastedilen, yani klasik ekonomistlerin ya da 18. yüzyıl ekonomistlerinin doğal düzenden kastettikleri, yalnızca yasal düzenin bir sonucundan ibarettir. Klasik liberalizmle neoliberalizm arasındaki, ya da bu neoliberalizm arasındaki geçişe dair bu unsurları bir kenara bırakalım ve bu metinde karşılaştığımız daha dikkat çekici, neoliberalizmin kendine has öğelere bakalım.

İlk olarak şunu belirtmemiz lazım: Rougier’ye göre, ordoliberaler için de olduğu gibi, hukukî alan bir üst yapı [*superstructure*] değildir. Yani onların bakışına göre hukuk, ekonomiyle saf bir ifade ve araçsallık ilişkisi içinde değil. Hukuk, ekonominin hizmetinde olan, ona hizmet eden ve yalnızca ekonominin belirlediği bir düzen değil. Hukuk ekonomiye şekil verir, hukuk olmazsa ekonomi böyle olmaz. Peki bu ne demek? Buradan üç anlam çıkarabiliriz. İlki teorik bir anlam. Teorik anlamı hemen görüyorsunuz, üzerinde durmaktan utanıyorum: Yani ekonominin aşağıda [*infra*] ve karşısındaki hukuksal-politiğin ise yukarıda [*super*] olduğu bir düzenden değil, ekonomik-hukuksal bir düzenden bahsediyoruz. Bu bağlamda Rougier ve daha sonra gelen ordolibe-

(*) M. Foucault ekliyor.

(**) L. Rougier “piyasaların”, diyor.

8 W. Lippmann Kolokyunum, *op. cit.*, s. 16-17.

raller aynen Max Weber'in o son derece önemli çizgisinde seyrediyorlar. Yani Max Weber gibi en başından üretim güçleri düzeyinde değil, üretim ilişkileri düzeyinde konumlanıyorlar. Tek bir elle hem tarihi, hem ekonomiyi; hem hukuku, hem ekonomiyi kavriyorlar. Bu şekilde üretim ilişkileri seviyesinde konumlanarak ekonomiyi, hukukun gelip üzerine eklendiği ve ona iyi ya da kötü uyum sağladığı, onun kimi zaman arkasında kaldığı bir işleyiş olarak ele almıyorlar. Ekonomi, en başından itibaren düzenlenmiş bir eylemler bütünü olarak algılanmalıdır. Ekonomi, belli kurallara göre düzenlenmiş eylemler bütünüdür ve bu kuralların her birinin son derece farklı seviyeleri, şekilleri, kökenleri, tarihleri ve kronolojileri vardır. Bu kurallar toplumsal bir *habitus*, dinî bir emir, ahlâk, şirketsel bir düzenleme veya yasalar olabilir. Ekonomi, mekanik veya doğal bir işleyiş değildir. Ekonomiyi ayırıştırabilmenin tek yolu soyutlamaktır, tümevarımsal bir şekilde, şekillendirici bir soyutlamaya gitmektir.⁹ Ekonomiyi ancak bir eylemler bütünü olarak ele alabiliriz. Eylemler de haliyle düzenlenmiş eylemlerdir. Bu ekonomik-hukuksal bütüne, düzenlenmiş eylemlerin tümüne Eucken –Webercilikten ziyade fenomenolojiye yakın bir bakışla– “sistem” adını veriyor.¹⁰ Peki sistem nedir? Ekonomik analizi saf bir teoriye ve biçimlendirmeye [*formalisation*] dayanan ekonomik süreçleri içeren karmaşık bir bütündür, örneğin rekabet mekanizmalarının biçimlendirilmesi gibi. Fakat bu ekonomik işleyişler tarihte, ancak kurumsal bir çerçeve ve pozitif kurallar ona varoluş imkânı sunduğu sürece olagelmıştır.¹¹ Bu ortak analiz, üretim ilişkilerinin tümünün analizi tarihsel olarak işte bu anlama geliyor.

Peki “tarihsel olarak” ne ifade ediyor? Buradan çıkarılacak anlam şudur: Belli bir dönemde, kapitalizmin esas ekonomik gerçekliğinin, sermayenin ya da sermaye birikiminin kendisine has zorunlulukları sebebiyle ekber evlat hakkı [mirasta en büyük oğlun payının diğerlerinden daha yüksek olması – ç.n.], ya da feodal hukuk gibi eski kuralları alaşağı etmiş olduğunu ve bunların yerine kendi mantığı ve gereksinimleriyle, bir anlamda aşağıdan itmeyle, mülkiyet hakkı, hisse şirketleri yasaları, patent hakları gibi daha makul kurallar getirdiğini düşünmemeliyiz. Böyle bakmamalıyız. Tarihsel

9 İdea türleri oluşumunda Weber'in kaleme aldığı “genel soyutlamadan” ayrılan, Eucken'e göre ekonomik morfolojinin şartı “yalıtkan soyutlama” üzerine. Bkz. F. Bilger, *La Pensée économique libérale de l'Allemagne contemporaine*, op. cit., s. 52.

10 Bkz. F. Bilger, *a.g.e.*, s. 57-58.

11 Bkz. *a.g.e.*, s. 58: “Walter Eucken'in antinomiyi [tarih ile ekonomi teorisi arasında] çözümlemesini sağlayan temel düşünce, L. Miksch'in ifadesine göre tarihte bulunan çerçeve ile bir “tarafsızlık” olan sürecin ayıncıdır. Süreç, zamansız olan sonsuz bir yeniden başlama halidir, bir çeşit iç zaman. Fakat bu yerler bitimsiz olan çerçeveyse, tarihsel, gerçek zamana tabiidir ve belli bir yonde gelişir.”

olarak ekonomik işleyişler ve kurumsal çerçevenin birbirini gerektirdiği, birbirine yaslandığı, birbirini değiştirdiği, sürekli olarak karşılıklı biçimde birbirini şekillendirdiği tekil bir figürle karşı karşıyayız. Sonuç olarak kapitalizm, aşağıdan gelen baskı sonucunda mesela ekber evlat hakkını alaşağı eden bir süreç olmadı. Aslında tarihsel figür olarak kapitalizmi, ancak mesela ekber evlat hakkının kapitalizmin oluşum sürecinde, doğuşunda oynadığı rolü göz önünde bulundurursak kavrayabiliriz. Kapitalizmin tarihi, ancak ekonomik-kurumsal bir tarih olarak ele alınabilir. Buradan da teorik tartışma için oldukça önemli olan ekonomi tarihi, hukuk-ekonomi tarihi üzerine çok çeşitli araştırmalar türedi. Fakat üzerinde durmak istediğim şu ki, bunlar sadece teorik değil, politik açıdan da çok önemliydi, zira kapitalizmin ve hukuk kurumlarının oynadığı rolün bütün bu teorik ve tarihsel analizi, bu tartışmanın ucu tabii ki politik bir meseleye tekabül ediyor.

Peki, nedir bu politik mesele? Oldukça basit. Gayet basit bir şekilde kapitalizmin hayatta kalma meselesi, kapitalizmin önündeki imkân ve imkânlar alanı meselesi söz konusu. Kelimenin çok geniş anlamıyla Marksist bir perspektifle bakalım: Kapitalizm tarihinde belirleyici olan unsurun ekonomik sermaye mantığı ve sermaye birikimi olduğunu kabul edersek, görüyorsunuz ki karşımıza tek bir kapitalizm çıkıyor, çünkü tek bir sermaye mantığı mevcut. Tek bir kapitalizm, ekonomisinin tek ve mecburî mantığıyla tanımlanmış bir kapitalizm... Herhangi bir kurumun bu kapitalizmin yararına, ya da bir diğerinin onun zararına işlediğini söyleyebiliriz. Bu, canlandırılan bir kapitalizm olabilir, kösteklenen bir kapitalizm olabilir, ama tek bir kapitalizm vardır. Batı dünyasında bildiğimiz kapitalizm, kısacası sadece bazı olumlu ve olumsuz etkenlerle şekillenmiş bir kapitalizm. Dolayısıyla kapitalizmin günümüzdeki çıkmazları, son noktada sermaye ve sermayenin birikimi mantığına bağlı oldukları için, tarihsel olarak nihai çıkmazlardır. Başka bir deyişle, kapitalizmin tüm tarihsel biçimlerini sermaye mantığına ve sermaye birikimine bağladığımız takdirde, kapitalizmin sonu da şu an gördüğümüz bu tarihsel çıkmazlarla gelecektir.

Fakat tam tersine, ekonomistlerin “kapital”* adını verdikleri olgu, sadece ekonomik teoriden ibaret bir işleyiş ise, bu işleyiş ekonomik-kurumsal bir kapitalizm çerçevesinde ancak tarihsel bir gerçekliğe tekabül edebiliyorsa, o halde bildiğimiz tarihsel kapitalizmin, sermaye mantığından türetililecek tek yapı olmadığını görürüz. Tarihsel olarak, bir kapitalizm var, kendine özgü bir kapitalizm var ve tam da bu özgüllüğü sayesinde kurumsal değişimlere, dola-

(*) Metinde tırnak içinde.

yısıyla da ekonomik değişimlere yol açabilir, bu ekonomik-kurumsal değişimler de kapitalizmin önünde çok çeşitli imkânlar doğurur. Tamamen sermaye ve sermaye birikimi mantığına bağlı ilk analiz tarzına göre, tek bir kapitalizm var, ve bunun sonucu olarak da ileride hiçbir kapitalizm kalmayacak. Diğer seçeneklerdeyse, ekonomik-kurumsal bir yapının tarihsel özgünlüğü ve tarihe biraz geri çekilip bakıldığında, ekonomik, politik ve kurumsal olarak biraz hayal gücü kullanıldığında, bunun açtığı tüm imkânlar mevcut. Yani kapitalizmin tarihi etrafında, hukuk kurumlarının ve kuralların kapitalizm içinde oynadığı rolün tarihi etrafında verilen savaş, tamamen politik bir savaştır.

Meseleyi bir başka şekilde ele almak için ordoliberallerin nasıl baktığına değinelim. Kabaca özetlersek, ordoliberaler için esas meselenin kapitalizmin hâlâ mümkün olduğunu ispatlamak, amaçlarının ise yeni bir şekil kazandırıldığı takdirde kapitalizmin hayatta kalabileceğini kanıtlamak olduğunu kabul edersek, iki şeyi ispatlamaları gerektiğini görüyoruz. Birincisi kapitalizmin salt ekonomik mantığının, rekabet piyasası mantığının geçerli olduğunu, tutarsız olmadığını ispatlamak. Geçen sefer de bahsettiğim gibi bunu yapmaya çalıştılar. Bunun yanında ispatlamaları gereken, tutarsız olmadığı, güvenilir olduğu için, kapitalizmin somut, hakiki, tarihsel şekillerinde belli hukuksal-ekonomik ilişkiler bulunduğuydu. Öyle ki bu sayede, yeni bir kurumsal düzenek geliştirerek kapitalist toplumun kendine has etkileri (çelişkiler, çıkmazlar, mantıksızlıklar) aşılabilirdi, ki bu özellikler kapitalizmin kendi mantığından değil, bu ekonomik-hukuksal karmaşanın bütününden kaynaklanıyordu. Bunu ispatlamalıydılar.

Dolayısıyla gördüğümüz gibi, Almanya'yı etkisi altına alan iki büyük sorun, bir yanda ekonomik teori, diğer yanda da ekonomik tarih, ya da ekonomik sosyoloji, birbirine tamamen bağlıydı. Bir problem vardı: rekabet teorisi. İngiltere'de Léon Walras¹² ve Alfred Marshall,¹³ İsveç'te Johann Gustav

12 Léon Walras (1834-1910): Paris Ecoles des Mines'de öğrenim görmüştür, gazetecilik yapmıştır, 1870'den itibaren Lozan'da iktisat alanında öğretim görevlisi olarak çalışmıştır. Toplumsal adalete serbest rekabeti uzlaştırmak konusunda kaygılıdır, bu nedenle Jevons (*Theory of Political Economy*, 1871) ve Menger (*Grundsätze der Volkswirtschaftslehre*, 1871) ile aynı zamanlarda kendine ait aksiyomatik bir yolla marjinal fayda ("marjinalist devrölasyon": 1871-1874) ilkesi üzerine kurulan değer teorisini geliştirmiştir. Tüm aktörlerin "akılsal" tutumuna dayanan, saydam bir rekabet sisteminde takasların ve fiyatların genel dengesini belirlemeye olanak sağlayan bir matematik modeli oluşturur. Önemli eserleri: *L'Économie politique et la Justice*, Paris, Guillaumin, 1860; *Éléments d'économie politique pure, ya da Théorie de la richesse sociale*, Lausanne, 1874-1887; *Théorie mathématique de la richesse sociale*, Lausanne, 1883; *Études d'économie sociale*, Lausanne, 1896; *Les études d'économie appliquée*, Lausanne-Paris, 1898.

13 Alfred Marshall (1842-1924): Britanyalı ekonomist, Cambridge'de öğretim görevlisi, ders kitabı olarak okutulmuş ünlü kitabın yazarı, *Principles of Economics*, Londra, Macmillan & Co, 1890 /

Knut Wicksell¹⁴ ve artlarından gelen birçok ekonomistin rekabet teorisine bu kadar büyük önem vermesinin sebebi rekabet piyasasının biçimsel mekanizmasının tutarsız olup olmadığını belirleme zorunluluğuydu. Aynı zamanda, rekabet piyasasının hangi koşullarda kendisini iptal edecek durumlara, yani tekele yol açabileceğini belirlemek gerekiyordu. Bunlar ekonomik teori kapsamındaki problemler. Bunun yanında bir de Weber tarzı diyebileceğimiz, ekonomik tarih ve sosyoloji kapsamındaki problemler var. Bu ikinci kapsam, ilkinin diğer yüzü, ya da karşıtıydı. Buradaki sorun, kapitalizm tarihinin herhangi bir aşamasında, hem kapitalizmin özgünlüğünü, hem de bugün karşılaştığımız çıkmazları, çelişkileri, zorlukları, akılcı ve absürt karışımını içeren bir ekonomik-kurumsal bütünü görebilme meselesiydi. Bir taraftan, mesela Protestan ahlâkının rolünün ve ondan kaynaklanan dinî emirlerin tarihini, Protestan ahlâk tarihini çıkarıp,¹⁵ diğer yandan da salt rekabet teorisini ele almak, bir şekilde kapitalizmin hayatta kalıp kalamayacağı sorusunu cevaplandırmanın birbirinden farklı, ama birbirini tamamlayan iki yolu vardı. İşte Rougier, metninden çıkardığımız [tüm bu] önermelerde, ekonomik işleyişin kurumsal bir bütünden, onun sadece bir sonucu olmayan, ayarlanmış ve düzenlenmiş bir ifadesinden ibaret olmayan hukuksal bir bütünden koparılamaz olduğunu, bu bütünün ekonomik sistem içinde tek bir vücut oluşturduğunu ve kabaca bunun düzenlenmiş ekonomik faaliyetler bütünü olduğunu göstermeye çalışıyor.

Az önce okuduğum metnin bir diğer özelliği, “hukuksal müdahalecilik” adını verebileceğimiz ve bir öncekinin sonucu olan olgudur. Söz konusu olanın tek bir sermayenin tek bir mantığından türeyen tek bir kapitalizm olmadığını, ekonomik-kurumsal bir bütünden oluşan özgün bir kapitalizm olduğunu varsayarsak, o halde bu bütün üzerinde müdahalede bulunabiliriz, başka bir kapitalizm yaratacak şekilde müdahale edebiliriz. Kapitalizmi izlemektense, yeni bir kapitalizm yaratmak. Peki kapitalizmin içindeki yenilik

Principes d'économie politique, 4. baskıdan çev. F. Sauvaire-Jourdan, Paris, V. Giard et E. Brière, 2 cilt, 1906-1909. Marjinalizm ile klasik ekonomi politikliği sentezlemeye çalışarak, denge sürecinin işleyişinde (uzun ve kısa dönem ayrımı) temel öge olarak zamanın altını çizdi.

- 14 Johann Gustav Knut Wicksell (1851-1926): İsveçli ekonomist, Lund Üniversitesi'nde öğretim görevlisi. Fiyatların ortalama seviyesinin dalgalanmasıyla ilgili yaptığı çalışmalarla genel dengenin Walrasçı teorisini aşmaya çalıştı. Önemli eserleri: *Über Wert, Kapital und Rente nach den neueren nationalökonomischen Theorien* [Değer, kapital ve rant...], Léna, G. Fischer, 1893; *Geldzins und Güterpreise* [Fayda ve fiyat], Léna, G. Fischer, 1898; *Vorlesungen über Nationalökonomie auf Grundlage des Marginalprinzips* [marjinal denge ilkesine dayanan ekonomi dersleri], Léna, G. Fischer, 1928 (hiçbir eseri Fransızcaya çevirilmemiştir).

- 15 Bkz. yuk., 31 Ocak 1979 dersi, s. 63, not 25.

kıvılcımı nereden başlayacak? Bu yenilik tabii ki piyasa kanunlarından, piyasanın kendisinden gelmeyecek, zira ekonomik teorinin de kanıtladığı gibi, işin özü gereği piyasa öyle bir şekilde işleyebilmeli ki kendi mekanizmaları bu bütünün düzenleyicileri olabilsin. Sonuç olarak piyasa kanunlarına dokunmayalım, fakat kurumları öyle bir şekilde düzenleyelim ki, genel olarak ekonomiyi ve devamında da toplumu düzenleyen bu piyasa kanunları olsun. Yani sıfır ekonomik müdahale, ya da minimum ekonomik müdahale, fakat maksimum hukukî müdahale. Eucken'in bana oldukça anlamlı gelen bir sözü var: "bilinçli bir ekonomi hukukuna geçiş".¹⁶ Bu deyişin her bir terimini sıradan Marksist deyişle karşılaştırmalıyız. Sıradan Marksist ifadeye göre, tarihçilerin tarihsel analizlerini yürütürken daima bilinçlerinin es geçtiği alan ekonomidir. Eucken'e göre tarihçilerin bilinçaltında kalan ekonomik değil kurumsal unsurdur, daha doğrusu tarihçilerin değil, ekonomistlerin bilinçaltında kalan kurumsal unsurdur. Ekonomik teorinin es geçtiği, ekonomistlerin analizlerinde es geçtiği şey kurumlar. Kurumlar ve hukukî kuralların nasıl ekonomiyle birbirlerini koşullandırdıklarını gösteren tarihsel analiz aracılığıyla bilinçli bir ekonomi hukukuna geçmeliyiz ki bu ekonomik-hukuksal bütüne getirilebilecek değişiklikleri kavrayabilelim. Bu noktada şu soruna karşılaşıyoruz: Sonunda ekonomik olarak piyasa ekonomisine göre düzenlenmiş bir toplumsal düzene erişebilmek için gereken düzeltme ve yenilikleri nereden başlayarak ortaya koyacağız? Ordoliberallerin *Wirtschaftsordnung*¹⁷ dediği "ekonomi düzeni"ne nasıl ulaşacağız? Şimdi üzerinde durmak istediğim şey ise, ordoliberallerin buna verdiği cevap. Buna göre, gerçekleştirilmek istenen kurumsal yenilik için ekonomiye uygulanması gereken, Almanların *Rechtsstaat*, İngilizlerinse *Rule of Law* adını verdiği, kanunlar egemenliğinde işleyen hukuk devletidir. Bu noktada ordoliberal analiz, önce Walras, Wicksell ve Marshall, ardından da Max Weber tarafından tanımlanan rekabet ekonomisi teorisi ve ekonominin sosyolojik tarihi eksenlerini takip etmeyecek. Hukuk teorisi eksenini, hem Alman hukuk düşüncesi, hem de Alman kurumları tarihinde son derece önemli olan devlet hukuku teorisi eksenini takip edecek.

16 İfade F. Bilger'in şu cümlesinden alınmışa benziyor. *La pensée économique libérale...* s. 65, Eucken'in onayladığı bilimsel politika hakkında, ekonomik morfolojisi temeli üzerine: "[...] evrimci felsefeyi çürüttükten sonra, Eucken, tarihte grupların çoğunun teknik zorunluluk nedeniyle değil fakat bilinçli gerçek ekonomik haklar sayesinde oluştuğunu hatırlatır."

17 *Wirtschaftsordnung*'ın bu olgusu üzerine, bkz. W. Eucken, *Die Grundlagen der Nationalökonomie*, op. cit. (2 baskı 1941), s. 57-78. Ayrıca bkz. Müller Armack'ın kitabının adı: *Wirtschaftsordnung und Wirtschaftspolitik*, op. cit.

Buna dair bir iki şey söylemek istiyorum. *Rechtsstaat*'tan, sizin de en azından geçtiğimiz sene gazete okurken mutlaka karşılaştığınız hukuk devletinden ne kastediyoruz?¹⁸ Hukuk devleti. Başlangıçta oldukça şematik olmalıyız. Bu noktada söyleyeceklerimin kısalığını ve cıvıllığını hoş görün. 18. yüzyılda, 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başında politik teoride ve Alman hukuk teorisinde hukuk devleti kavramı ortaya çıktı.¹⁹ Peki hukuk devleti ne demek? O dönemde temelde iki öğeyle tezat içerisinde tanımlanıyordu.

İlk olarak despotlukla tezat içerisinde tanımlanıyordu. Despotluktan kastettiğimiz, hükümdarın şahsi ya da genel iradesinin, kamusal güç karşısında herkesin zorunluluklarını belirlediği bir sistem. Despotluk, kamusal gücün yaptırımlarındaki katı, mecburî özelliğin ve biçimin hükümdarın iradesiyle özdeşleştirilmesidir.

İkinci olarak hukuk devleti, despotlukla aynı anlama gelmeyen *Polizeistaat*, polis devletiyle tezat içerisinde tanımlanır. Kimi zaman somut olarak biri diğerini, ya da birinin bazı özellikleri diğerinin bazı özelliklerini kapsayabilse de, polis devleti despotluktan farklıdır. *Polizeistaat*, polis devletinden ne anlıyoruz? Polis devleti, kamusal gücün daimi ve genel kurallarıyla –buna kabaca kanunlar diyelim–, aynı kamusal gücün kısa çaplı, geçici, yerel ya da bireysel kararları –yani yürütmeler seviyesi– arasında bir tabiat farkı, köken farkı, geçerlilik farkı bulunmayan, bunun sonucu olarak da ikisinin etkileri arasında herhangi bir fark olmayan bir sistemdir. Polis devletinin ortaya koy-

18 Baader grubunun avukatı Klaus Croissant'ın atılmasıyla ortaya çıkan polemiklere bir gönderme? Bu olayın Fransa'daki önemli yankıları üzerine, bkz. *Sécurité, Territoire, Population (Güvenlik, Toprak, Nüfus)*, *op. cit.*, 15 Mart 1978 dersi, not 28 (Jean Genet üzerine), ve Derslerin Bağlamı, *a.g.e.*, s. 385. Bkz. Örneğin, 1974-1977 arası Bonn Fransa büyükelçisi O. Wormser'in makalesi, "Connaître avant de juger" (Yargılamadan önce tanımak), *Le Monde*, 5 Kasım 1977: "Andrea Baader ve arkadaşları M. Schleyer'i kaçırmak istiyorlardı? Her şeyden önce, işverenlerin başkanının özgürlüğüne karşı kendi özgürlüklerini talep etmek ve aynı zamanda federal yönetimi gülünç duruma düşürmek; ikinci olarak eğer federal yönetim bu takasa izin vermezse, yeniden şiddetin hukukla yer değiştirdiği bir 'devlete', kısacası vaktiyle Batılı güçlerin işbirliğiyle oluşturulan 'hukuk devletinden' vazgeçilmiş, Nazizme yakın otoriter bir rejime dönmek."

19 Bkz. H. Mohnhaupt, "L'Etat de droit en Allemagne: histoire, notion fonction", *Cahiers de philosophie politique et juridique*, n° 24, 1993: "L'Etat de droit", s. 75-76: "Almanya'da hukuk devleti olgusu bir taraftan polis devletine karşı, yani refah devleti anlamındaki yönetime karşı, mutlakıyetçi bir keyfi devlete karşı geliştirildi. *Hukuk ve devlet*, bu iki kelimenin birleşimi ilk defa 1798'de Almanya'da ortaya çıktı. Johann Wilhelm Petersen, Placidus adı altında [*Literatur der Staats-Lehre. Ein Versuch*, 1, Strasbourg, 1798, s. 73], "hukuk devleti kuramının eleştirisi ya da okulu" [*die kritische oder die Schule der Rechts-Staats-Lehre*] diye adlandırdığı Kant'ın felsefi hukuk kuramını bu ifadeye belirtti." Bkz. M. Stolleis, "Rechtsstaat", *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*, cilt IV, Berlin, E. Schmidt, 1990, koleksiyon. 367; *Geschichte des öffentlichen Rechts in Deutschland*, Munich, C.H. Beck, cilt 1, 1988, s. 326 / *Histoire du droit public en Allemagne, 1600-1800*, çev. M. Senellart, Paris, PUF, 1998, s. 490.

duğu idarî süreklilik [*continuum*], en genel kanundan en ufak yürütmeye kadar, kamusal gücü ve uyguladığı yaptırımları tek tip bir ilkede birleştirir ve kamusal güce uyulması mecburî tek tip bir değer bahşeder. Despotizm kamusal gücün tüm yaptırımlarını salt olarak hükümdarın iradesine odaklar. Polis devletiyse, yaptırımların mecburiyetinin kaynağı ne olursa olsun, kamusal gücün tüm yaptırım çeşitleri arasında bir süreklilik kurar.

Despotluk ve polis devletine nazaran hukuk devleti olumlu bir alternatif sunacaktır. Zira hukuk devleti, öncelikle kamusal gücün eylemlerinin ancak onları önceden kısıtlayan kanunlar çerçevesinde değer kazandığı bir sistem olarak tanımlanır. Kamusal güç kanunlar çerçevesinde hareket eder ve ancak kanunlar çerçevesinde hareket edebilir. Dolayısıyla kamusal gücün yaptırımlarının temeli ve kökeni hükümdarın kendisi ya da hükümdarın iradesi değil, kanun yapısıdır. Kanun olduğu sürece ve kanunun belirlediği alanın içerisinde kamusal güç meşru bir şekilde yaptırım uygulayabilir. Bu, hukuk devletinin ilk tanımı. İkinci olarak hukuk devletinde, evrensel bir geçerliliğe sahip ve egemenliğin ifadesi olan kanunlarla, kamusal gücün daha ufak çaplı kararları arasında bir tabiat farkı, etkenlik farkı ve köken farkı vardır. Başka bir deyişle hukuk devleti, hükümlerliliğin ifadesi olan yasal düzenlemelerle, idarî düzenlemelerin, temellerine, etkilerine ve geçerliliklerine dair birbirinden ayrıldığı bir devlettir. 18. yüzyılda geçerli olan iktidar biçimlerine ve kamu hukukuna karşı, 18. yüzyılın sonunda ve 19. yüzyılın başında hukuk devleti teorisini kuran, kabaca işte bu kamusal güç teorisi, kamusal güç hukuku teorisidir.

Bu iki anlamlı hukuk devleti teorisıyla, ya da biri despotluğa karşı, diğeri de polis devletine karşı hukuk devletinin bu iki açılımıyla, 19. yüzyıl başında birçok metinde karşılaşırız. Bana göre bunların en önemlisi ve yanılmıyorsam ilk defa [hukuk]* devletine değinilen, Welcker'in *Hukuk, Devlet ve Cezanın Son İlkeleri* [*Les derniers principes du droit, de l'Etat et de la punition*], isimli 1813'te yayınlanan eseridir.²⁰ Biraz ileri gidersek, 19. yüzyılın ikinci yarısında hukuk devletinin başka bir tanımıyla, daha doğrusu da-

(*) M. F.: polis.

20 C. Th. Welcker, *Die letzten Gründe von Recht, Staat und Strafe*, Giessen, Heyer, 1813, s. 13-26. Bkz. H. Mohnhaupt, alıntılanmış makale, s. 78: "[naklediyor] Devlet gelişiminin sonraki evreleri: duyarlılık devleti olarak despotizm, inanç devleti olarak teokrasi ve en önemli gelişme olarak 'akıl devleti' olarak 'hukuk devleti'". Metin, s. 12, şu referansları ekliyor: "Von Mohl, Amerika ve federal hukuk üzerine çalışmaları (*Bundesstaatsrecht*) [= *Das Bundesstaatsrecht der Vereinigten Staaten von Nord Amerika*, Stuttgart, 1824], *Polizeiwissenschaft nach den Grundsätzen des Rechtsstaates* ([Eubpp], 2. cilt, 1832 [1833]); F. J. Stahl, *Philosophie des Rechts* [*Die Philosophie des Rechts nach geschichtlicher Ansicht*, Heidelberg, J.C.B. Mohr, 2. cilt, 1830 [1831]."

ha geliştirilmiş bir hukuk devleti kavramıyla karşılaşyoruz. Buna göre hukuk devleti, yurttaşların her birinin kamusal güce karşı çıkmasını somut, kurumsallaştırılmış ve etkin bir şekilde mümkün kılan bir devlettir. Yani hukuk devleti sadece kanuna uyan ve kanun çerçevesinde hareket eden bir devletten ibaret değildir. Hukuk sistemine sahip bir devlettir. Yani kanunların mevcut olduğu, ama aynı zamanda bireyler ve kamusal güç arasındaki ihtilafları çözecek yargı kurumlarının da işlediği bir sistemdir. Burada söz konusu olan idarî mahkemelerdir. Buradan hareketle, 19. yüzyılın ikinci yarısı boyunca teorik düzeyde ve Alman politikasında büyük bir tartışma yaşanacaktı: Hukuk devleti bireylerin kamusal güce karşı girişimlerini, bu hakemlik için özellikle kurulmuş idarî mahkemelere taşıdığı, taşıması gereken bir devlet mi olmalı, yoksa bunun sıradan mahkemeler önünde yapıldığı bir devlet mi olmalı? Gneist²¹ gibi bazı teorisyenlere göre, yurttaşlar ve devlet arasında, yurttaşlar ve kamusal güç arasında hakemlik görevi yürütecek idarî mahkemelerin varlığı hukuk devletinin kurulabilmesi için zorunludur. Buna karşılık, mesela Bähr*²² gibi teorisyenlerse, idarî mahkemelerin, tam da kamusal güce bağlı olduklarından, onun bir yapısı olduklarından, devlet ve yurttaşlar arasında geçerli bir hakemlik yapamayacağını, bunu ancak yargının, yargı mekanizmasının, gerek hakikatte, gerekse imgesel olarak kamu gücünden bağımsız, sıradan yargı mekanizmasının yapabileceğini ileri sürüyor. Her halükârda bu, İngilizlerin savı. Aynı dönemde, 19. yüzyılın sonunda,²³ İngilizlerin *Rule of Law*, kanunun hükümranlığına dair tüm analizlerinde hukuk devletini, kamusal güç ve yurttaşlar arasındaki hakemliği devletin düzenlediği idarî mahkemelerin değil, yurttaşların kamusal gücün kararlarına sıradan yargı kurumları önünde karşı çıkabildiği bir devlet ola-

21 Rudolf von Gneist, *Der Rechtsstaat*, Berlin, J. Springer, 1872; 2. baskı: *Der Rechtsstaat und die Verwaltungsgerichte in Deutschland*, Berlin, J. Springer, 1879. Foucault burada ileride referans vereceği F. Hayek'in eserine dayanır, *The Constitution of Liberty*, op. cit. [yuk., s. 28, not 3], basım. 1976, s. 200 (bölüm. 13: "Liberalism and administration: The Rechtsstaat") / çev. alıntılan. s. 200-201.

(*) M. F.: von Bähr (metinde: "v. Bähr").

22 Otto Bahr, *Der Rechtsstaat. Eine publizistische Skizze*, Cassel, Wigand, 1864; yeni basım. Aalen, Scientia Verlag, 1961. Bkz. F.A Hayek, loc. cit. / çev. alıntılan s. 200, *Rechtsstaat*'in "yargıcı" [justicialiste] anlayışı üzerine. Bu noktada, bkz. M. Stolleis, *Geschichte des öffentlichen Rechts in Deutschland*, cilt. 2, Munich, C.H. Beck, 1992, s. 387.

23 F.A Hayek, *The Constitution of Liberty*, [Özgürüğün Anayasası] s. 203-204 / çev. alıntılan. s. 203, burada AV. Dicey'in klasik eserine gönderme yapıyor: *Lectures Introductory to the Study of the Law of the Constitution*, Londres, Macmillan & Co., 1886. Hayek bu eserdeki "Kıta'da [Avrupa'da] [Rule of law / Staatsrecht] teriminin kullanımının anlaşılabilir olması" eleştirir. (a.g.e., s. 484 n. 35 / çev. alıntılan. s. 4 / ?).

rak tanımladığını görüyoruz. İngilizler şöyle diyor: Eğer idarî mahkemeler varsa, hukuk devletinde değiliz demektir. İngilizlere göre Fransa'nın hukuk devleti olmadığının kanıtı idarî mahkemelerin ve *Conseil d'Etat*'nın (Fransa'da Danıştay – ç.n.) varlığıdır.²⁴ İngiliz teorisine göre *Conseil d'Etat*'nın varlığı hukuk devleti ihtimalini ortadan kaldırıyor.²⁵ Kısacası, hukuk devletin ikinci tanımı işte bu, belli bir kurum tarafından yurttaşlar ve kamusal güç arasında yürütülen hakemlik.

Liberaler bu noktadan hareketle kapitalizmi yenilemenin yöntemini tanımlamaya çalışacaklar. Bu yöntem, hukuk devletinin genel ilkelerini ekonomik yasamaya eklemek olacak. Ekonomiye hukuk devleti kurallarını getirme fikri kuşkusuz Hitler devletini reddetmenin gayet somut bir şekliydi. Gerçi bu girişimde tabii ki ilk olarak hedeflenen Hitler devleti değildi, zira Hitler döneminde halkın ekonomik hukuk devletinin tümü* fiilen saldırı altındaydı. Çünkü Hitler pratiğinde devlet, bir hukuk öznesi olmayı, hukukun kaynağı olmayı bırakmıştı, onun yerine halk konmuştu. Devlet, halkın iradesinin aracı olmaktan öteye geçemezdi. Bu da devletin, hukuk ilkesi anlamında, hukukî bir kişilik olarak mahkeme önüne çıkarılabilir bir hukuk öznesi olmasını imkânsız kılmıştı. Aslında ekonomik düzende hukuk devleti arayışının bambaşka bir hedefi vardı. Bu hedef devletlerin, özellikle de demokratik devletlerin ekonomi düzeni üzerinde uyguladığı yasal müdahale biçimlerinin tamamıydı. ABD'de devlet tarafından ekonomiye uygulanan yasal *New Deal* müdahaleleri ve daha sonraki yıllarda İngiliz tarzı planlamacılık gibi. Peki hukuk devleti ilkesini ekonomik düzene uygulamak ne anlama geliyor? Bana göre kabaca, devletin ekonomik düzen üzerinde yasal müdahalelerde bulunabilmesi için, bu yasal müdahalelerin ancak biçimsel ilkeler biçiminde ve yalnızca bu

24 Eski Kraliyet Konseyi'nin devamı, VIII yılı anayasasıyla kurulan (15 Aralık 1799) *Conseil d'Etat* [Fransa'da Danıştay], Fransa'nın en önemli hukuki organıdır. "1953 reformundan beri üç tip tartışmalı başvuru olmuştur: ilk yargılama [*premier ressort*], kararname gibi bazı önemli idarî belgelere karşı; ikinci yargılama ya da temyiz [*appel*] idarî mahkemelerin verdiği tüm kararlara karşı; ve son yargılama [*cassation*] son seviyede verilmiş idarî mahkeme kararlarına karşı. *Conseil d'Etat* kararlarının tamamı bir kez daha yargılanamaz, kesin sonuç etkisine sahiptir" (*Encyclopaedia Universalis*, Thesaurus, cilt 18, 1974, s. 438).

25 Hayek, Dicey'in idarî hukukun Almanya'daki evrimini yok saydığını ve sadece Fransız sistemini bildiğini fark ettikten sonra şöyle bir gözlemlerde bulunuyor: "Kati eleştirileri belki o dönemde geçerli olabilirdi, gerçi o zamanlar dahi bir evrimi başlamış olan *Conseil d'Etat*, (çağdaş bir gözleminin belirttiği gibi) 'zamanla yönetimin tüm yetkilerini yargı yoluyla itiraza açmayı başarabilirdi.'" [M.A. Sieghart, *Government by Decree*, Londra, Stevens, 1950, s. 221] (*The Constitution of Liberty*, s. 204 / çev. alıntılanan. s. 203). Fakat makalesinde Dicey'in daha sonra kısmen yanlışlığını kabul ettiğini de ekler. "Droit administratif in Modern French Law", *Law Quarterly Review*, cilt XVII, 1901

(*) *St.* Bu tanımın tam olarak ne anlama geldiği anlaşılıyor

biçimde olması gerekir. Ekonomik yasama ancak biçimsel olabilir. Ekonomik düzende hukuk devleti ilkesi işte budur.

Yasal müdahalelerin biçimsel olması gerekliliği ne anlama geliyor? Ekonomik düzene hukuk devleti, *Rule of Law* ilkelerinin uygulanmasından ne kastedildiğini en iyi tanımlayan, sınıırım *Özgürlüğün Anayasası*²⁶ isimli kitabında Hayek. Hayek'in söylediği özünde oldukça basit. Hukuk devleti, ya da biçimsel ekonomik yasama, tam olarak planın zıddıdır.²⁷ Planlamacılığın tam tersidir. Plan ne demek? Ekonomik planın belli bir amacı vardır.²⁸ Mesela net olarak ekonomik büyüme veya belli bir tüketimin artırılması, belli bir yatırım hedeflenir. Toplumsal sınıflar arasındaki farkı kapatmak hedeflenebilir. Kısacası belli ve açıkça tanımlanmış hedefler belirlenir. İkincisi, bu hedeflere ulaşabilmek için plan kapsamında, uygun görülen bir aşamada gerekli görülen düzeltmeler yapılır, istenen etkilere göre belli uygulamalar askıya alınır, yerlerine yenileri getirilir. Üçüncüsü, kamusal güç planda ekonomik bir karar mercii rolü oynar. Bunu ya karar aşamasında bireylerin yerine geçerek, onları belli tutumlara zorlayarak yapar, mesela belli bir maaş düzeyini aşmamaları gibi; ya da bizatihi kamusal işler gibi alanlara yatırım yaparak, ekonomik bir etkenlik üstlenerek yapar. Kısacası plan kapsamında kamusal güç bir karar mekanizmasına dönüşür.²⁹ Son olaraksa, planda kamusal güç ekonomik işlemlerin tümünü kontrol etme kapasitesine sahip bir unsurdur. Yani esas karar mekanizması olan devlet aynı zamanda ekonomik işlemlerin tümüne dair yüksek bir bilince, olabilecek en yüksek bilince sahip olan öğedir. Ekonomi düzeninde evrensel bilgi öznesi odur.³⁰ Plan işte budur.

Oysa, diyor Hayek, hukuk devletini ekonomik düzende işletmek istiyorsak, hukuk devletinin bunun tam tersi olması gerekir. Yani hukuk devleti

26 F.A Hayek, *The Constitution of Liberty*. Esasında, Foucault'nun bazı alıntılar yaptığı kitap bu değildir. Doğrusu şu olmalı: *The Road to Serfdom, op. cit. La Route de la servitude*, çev. alıntılardan [yuk., s. 130, not 33]; bkz. bölüm VI, s. 58-67: "Le planisme et la règle de la loi", *The Constitution of Liberty* eserinin 15. bölümüyle beraber ele alınabilir: "Economic policy and the Rule of law" / "Ekonomik politika ve Hukuk devleti".

27 A.g.e. (bölüm VI), s. 59: "Kolektivist tarzda ekonomik planlama, doğal olarak [Rule of law'unkiyle] zıt bir sistemi getirir."

28 A.g.e.: "[Plan durumunda] belirlenmiş hedefler için üretim araçlarının işleyişini düzenleyen yönetimdir."

29 A.g.e.: "[Planları hazırlayan otorite] devamlı, katı ilkeleri takip ederek çözülemeyen sorunları çözmek durumundadır. Bu kararları alırken, merkezi otorite, farklı yurttaş kategorilerinin ihtiyaçları arasında bir hiyerarşi kurmak zorundadır."

30 A.g.e., s. 42: "[Planlamacılık taraftarlarının] genellikle önerisi, ekonomik işleyişin tanımının tutarlı bir şablona sahip olmasının gitgide daha zorlaştığı ve bu nedenle toplumsal yaşamın kaosa dönüşmesi istenmiyorsa merkezi bir organın düzenlenmesine başvurmanın zorunlu hale geldiği yönündedir."

belli genel kararlar alabilir, fakat bunlar tamamen biçimsel kalmak zorundadır, asla belli bir amaca sahip olamazlar. Devlet şöyle diyemez: gelirler arasındaki fark azalmalı. Devlet şöyle diyemez: şu tüketim şekli artırılmalı. Ekonomik düzen kapsamındaki bir yasa tamamen biçimsel olmak zorundadır. Kişilere ne yapmaları, ne yapmamaları gerektiğini söylemeli; global bir ekonomik tercih içine girmemelidir. İkincisi, eğer bir yasa ekonomik düzen içinde hukuk devleti ilkelerine uyacaksa, sabit kurallar şeklinde belirlenmeli, elde edilen sonuçlara göre değiştirilebilir, düzeltilebilir olmamalıdır. Üçüncüsü, yasama tüm ekonomik aktörlerin, söz konusu yasal çerçevenin değişmeyeceğini bildikleri için kararlarını özgürce alabileceği bir çerçeve tanımlamak durumundadır. Dördüncüsü, yasa herkesi olduğu gibi devleti de bağlamak zorundadır, öyle ki herkes kamusal gücün nasıl hareket edeceğini bilebilsin.³¹ Son olarak da, gördüğümüz gibi ekonomik düzende hukuk devleti anlayışı, tüm işlemleri yukarıdan domine edecek, hedefleri belirleyecek ve kimi aktörlerin yerini alıp, onların yerine karar verecek evrensel bir ekonomik bilgi öznesi ihtimalini ortadan kaldırıyor. Hukuk devletinin ekonomik işlemlere gözünü kapaması lazım. Ekonomiyle ilgili tüm fenomenleri bilmek, ekonomiyle ilgili her şeyden haberdar olmak durumunda değildir.³² Kısacası ekonomi devlet için, bireyler için olduğu gibi bir oyun olmalı: kurallarla düzenlenmiş bir faaliyetler bütünü –ki burada en başta söylediğimize geri dönüyoruz–, fakat bu faaliyetlerin kuralları, bir başkasının sizin için aldığı kararlarla belirlenemez. Herkesin, sonucunu kimsenin bilmediği bir oyunu nasıl oynaması gerektiğini belirleyen kurallar. Ekonomi bir oyun, ekonominin çerçevesini çizen yasal kurum da oyunun kuralı olarak kabul edilmelidir. *Rule of Law* ve hukuk devleti, yönetimin faaliyet alanını ekonomik oyunun kurallarını koymak olarak belirliyor. Bu oyunun tek hasımları, tek hakiki aktörleriye bireyler, ya da şirketler olmalıdır. Devletin temin ettiği hukuksal-kurumsal çerçevenin içinde kuralları belirlenmiş bir şirketler oyunu: Yenilenmiş kapitalizmde kurumsal çerçeve

31 *A.g.e.*, s. 58: “[...] yönetim tüm icraatlarında değişmez ve önceden belirlenmiş kurallara bağlıdır. Bu kurallar, belirli şartlarda, yürütme gücünün belirli şekillerde davrandığını kesin olarak öngore bilmemizi sağlar”; ve s. 59: “[...] hukukun kurallarına tâbi olan yönetimin, kişisel çabalara spontane tedbirlerle karşı koyması imkânsızdır.”

32 *A.g.e.*, s. 42 (ekonomik işleyişin bütününe dair “genel bir bakışın” imkânsızlığı): “Bu kadar fazla kişinin kararlarla ilgili tüm düşüncelerini bilinçli olarak dengelemek imkânsız olduğundan adem-i merkezîyetçilik kaçınılmaz hale geldi. Bu düzenlemeye “bilinçli bir kontrolle” ulaşılamayacağı açıktı; bu ancak tüm sorumlu aktörlere, kararlarını diğerlerininine etkin biçimde adapte edebilmek için duyulan bilgileri ulaştırarak dispozitiflerle elde edilebilir.” Ekonomik işleyişe dair devletim zorunlu rolüğü hakkında, bkz. Foucault’un Adam Smith’in “görünmez eline” dair yorumları, *90. Akad. Ders*, s. 219-237.

nin genel biçimi işte böyle olmalıdır. Ekonomik oyunun kuralları, ekonomik-toplumsal denetim değildir. Hukuk devletinin, *Rule of Law*'un ekonomik düzeydeki bu tanımını Hayek bana oldukça net gözüken bir cümlesinde şöyle açıklıyor. Hukuk devletine, ya da *Rule of Law*'a karşıt olan plandan bahsederken diyor ki: "Plan, belirlenmiş hedefe erişebilmek için toplumdaki kaynakların nasıl bilinçli bir şekilde yönlendirilmesi gerektiğini gösterir. *Rule of Law* ise aksine, bireylerin kişisel amaçlarına uygun bir şekilde faaliyetlerini sürdürmeleri mümkün olan en akılsal çerçeveyi çizmektir."³³ Polanyi ise, *Logique de la liberté*'de [*Özgürlüğün Mantığı*] şöyle yazıyor: "Hukuk sisteminin esas işlevi, ekonomik yaşamın doğal akışını muhafaza etmektir. Kanun düzeninin, üretim ve dağıtımın rekabete dayalı mekanizmalarını geliştirmek ve kuvvetlendirmektir."³⁴ Oyunun kuralları kanun düzeni olacak, oyunun kendisiyse ekonomik işlemlerin doğal akışıyla somut bir düzen kuracaktır. Kanun ve düzen, *law and order*: ileride daha fazla üzerinde duracağım bu iki kavram biliyorsunuz Amerikan sağcı düşüncesi için oldukça değerli. Fakat Midwest'ten gelen geri kafalı Amerikan aşırı sağının sloganından ibaret değildir.³⁵ Esasında *law and order*'in, bahsetmekte olduğum liberalizmden çok daha eski ve son derece somut bir anlamı var.* *Law and order* şu anlama geliyor: devlet, kamusal güç ekonomik düzene ancak kanunlar çerçevesinde müdahale edebilir ve kamusal güç bu tipte yasal müdahalelerle yetindiği takdirde ekonomik düzen bu kanunun içerisinde şekillenecek, kendi düzenlenmesinin hem sonucu, hem de ilkesi olacaktır.

33 Metin burada *Road of Serfdom [sic]*'a gönderme yapıyor, ama alıntı şüphesiz metnin oldukça serbest bir uyarlaması. Bkz. çev. alıntılanan. s. 59: "İlk durumda [le Rule of law], yönetim mevcut kaynakların işletilebileceği şartları saptamakla yetinir. Bunları hangi amaçla kullanmak istediklerine karar verecek olan bireylerdir. İkinci durumda [merkezi planlılık], belirli amaçlara göre üretim araçlarının kullanımını düzenleyen yönetimdir."

34 Michael Polanyi (1891-1976), Macar asıllı kimyager, ekonomist ve felsefeci (tarihçi Karl Polanyi'nin kardeşi). Manchester Üniversitesi'nde 1933-1948 yılları arasında kimya, 1948-1958 yılları arasında sosyal bilimler profesörü olarak çalıştı. Alıntı yapılan eser: *The Logic of Liberty: Reflections and rejoinders*, Londra, Chicago University Press, 1951, s. 185 / *La Logique de la liberté*, çev. alıntılanan [yuk., s. 88, not. 11], s. 229: "[...] Hukukun var olan spontane düzeninin temel işlevi, ekonomik yaşamın spontane düzenini düzenlemektir. Danışma mahiyetinde bir hukuk sistemi, rekabetçi bir üretim ve dağıtım düzenini oluşturan kuralları geliştirir ve garanti eder. Hiçbir piyasa sistemi mülkiyete uygun güçleri garanti eden ve sözleşmelere uyulmasını sağlayan hukuksal bir çerçeve olmadan işleyemez."

35 Bkz. "Le citron et le lait" [Limon ve Süt] (Ekim 1978), son basım, III, no 246, s. 698: "*Law and Order*: Bu sadece Amerikan muhafazakârlığının sloganı değil, melez bir yaratıktı. [...] Sut ya da limon denildiği gibi, yasa ya da düzen demeli. Bu uyumsuzluktan gelecek için ders çıkarmak bize kalıyor."

(*) M. E. ekhyot: "Zna hemz 19. yuzylda... [cümle bitmiyor] Her neyse..."

Bu, az önce değindiğim Rougier'nin metninde üzerinde durmak istediğim nokta. Birincisi, kendi mantığına, çelişkilerine ve çıkmazlarına sahip tek bir kapitalizm yoktur. Ekonomik-kurumsal, ekonomik-hukuksal bir kapitalizm vardır. İkincisi, bunun sonucu olarak, ilkinden, bildiğimiz kapitalizmden farklı bir kapitalizm icat etmek, yeni bir kapitalizm tahayyül etmek gayet mümkündür. Bu kapitalizmin ilkesi, hukuk devleti prensibine göre kurumsal çerçevenin yeniden düzenlenmesidir ve dolayısıyla gerek 19. yüzyılın korumacı ekonomisinde, gerekse 20. yüzyılın planlamacı ekonomisinde devletlerin kendilerine dayatma hakkı tanıdığı idarî müdahalelerin tümünü ortadan kaldırır.

Üçüncü özelliğe hukuksal talebin artışı diyebiliriz. Genel şekli, kamu-sal gücün oyunculara kurallarını dayattığı, fakat oynayışlarına karışmadığı bir oyun olan hukuk fikri, tabii ki beraberinde hem hukukun, hem de yargının yeniden değerlendirilmesi gerekliliğini getiriyor. 18. yüzyılda bildiğiniz gibi liberalizmin sorunlarından biri, herkese aynı şekilde uygulanacak bir genel kanunlar sistemi olarak düzenlenmiş hukukî çerçeveyi azamî düzeyde kuvvetlendirmektir. Fakat, 18. yüzyıl düşüncesinde büyük önem taşıyan kanunun üstünlüğü fikri, yargının, mahkeme kararlarının rolünün düşüşünü beraberinde getiriyordu, zira hukuk kurumlarının salt olarak kanunu uygulamaktan başka bir yetkisi olamazdı. Şimdiyse tam aksine kanun, oynanışına karışmadığı bir oyunun kurallarını koymakla yetiniyor. Bu durumda yargıysa, kanunu uygulamaktan ibaret bir işleve indirgenmek yerine, yeni bir özerklik ve önem kazanmış oluyor. Somut olarak, esas ekonomik aktörü mübadeleyi gerçekleştiren birey, tüketici veya üretici değil, şirket olan liberal toplumda; şirketin yalnızca herhangi bir kurum değil, plan ve projelere göre rekabet biçimiyle, belli hedef ve taktikler doğrultusunda ekonomik alanda başlı başına bir davranış biçimi oluşturduğu ekonomik ve toplumsal düzende; kısacası bu şirket toplumunda, girişim ve şirket özgürlüğü kapsamında kanunlar bireylere istedikleri gibi davranma imkânı tanıdığı sürece, “şirket” birimine özgü farklı şekiller ve dinamikler oluşacak, bu birimler arasındaki sürtüşme alanları gittikçe büyüyecek ve artacak, çatışma ve hukukî anlaşmazlıklar gittikçe çoğalacaktır. Ekonomik düzenleme, rekabetin biçimsel özelliklerine göre kendiliğinden oluşurken, toplumsal düzenleme ise –anlaşmazlıkların, davranış bozukluklarının, bazılarının diğerlerine verdiği zararın toplumsal olarak düzenlenmesi– oyun kuralları dahilinde hakemlik işlevi görececek bir yargı müdahaleciliği gerektirecektir. Şirketlerin sayısını artırmak, sürtüşmeleri ve bunun çevreye etkilerini arttıracaktır; bunun sonucunda, ekonomik aktörleri özgürleştirip,

oyunu istedikleri gibi oynama imkânı tanıdığınızda, planın onları bağladığı sanal memur statüsünden kopartmış olursunuz ve yargıçların sayısını artırır-sınız. Daha az memur bulunması, ya da daha ziyade planların beraberinde getirdiği ekonomik faaliyetin memurluk alanından çıkartılması, şirket dinamiklerinin çoğalması, buradan hareketle gittikçe daha fazla yargı kurumuna, ya da hakemlik makamına ihtiyaç yaratacaktır.

Bir başka soru da –fakat bu bir düzenleme sorunu– bu hakemliğin halihazırdaki yargı kurumları tarafından yürütülmesi mi, yoksa yeni kurumlar oluşturulması mı gerektiği üzerine. Bu, yargının, mahkemelerin ve hakemlik gereksiniminin büyüdüğü ve çoğaldığı liberal toplumların en temel sorularından bir tanesi. Bu soruya verilen cevap bir ülkeden diğerine farklılık gösterir. Bir dahaki sefere³⁶ size Fransa’dan, Fransız yargı sisteminde günümüzde karşılaşılan sorunlardan, Hâkimler Sendikası’ndan³⁷ vs. bahsedeceğim. Her hâlükârda, yargı talebinin artışı ve yoğunlaşması üzerine Röpke’nin bir metnini alıntılarım istiyorum: “Mahkemelerin eskisine göre daha fazla ekonomik birer organ olarak kullanılması ve karar yetkilerine şimdiye kadar idarî otoritelere ait olan bazı görevlerin de eklenmesi gerekir.”³⁸ Sonuçta, kanun biçimselleştikçe, yargı müdahalelerinin sayısı artacaktır. Buna ek olarak, kamusal gücün yönetsel müdahaleleri biçimselleştikçe ve idarî müdahaleler geriledikçe, yargı sistemi her zaman, her yerde var olan ve var olması gereken bir kamu hizmetine dönüşür.

Almanlar tarafından 1930’da başlayıp, günümüz Alman ekonomisinin kuruluşuna ve gelişimine kadar ifade edilen ordoliberal program üzerine söyleyeceklerim bu kadar. Son olarak otuz saniye, ya da iki dakikanızı daha ayırmanızı rica ediyorum, bu meselelerle ilgili –nasıl diyelim– bir okuma yöntemi önermek istiyorum. Ordoliberalizm bir rekabet piyasası ekonomisi tahayyül ediyor, bu beraberinde toplumsal müdahaleciliği getiriyor, o da “şirket” biri-

36 M. Foucault bir sonraki derste bu konuya dönmüyor.

37 1977’de M. Foucault, Yargıçlar Sendikası düşünce günlerine katıldı ve R. Badinter tarafından yönetilen *Liberté, Libertés [Özgürlük, Özgürlükler]* (1976) eserini tartıştı. “Sosyalist Parti’nin yargıçlara ve yargı gücüne toplumsal düzenleme aracı olarak ayırdığı yükselen rolü” eleştirdi. (D. Defert, “Chronologie”, son basım, I, s. 51). Bu metin ölümünden sonra sendika gazetesinde yayımlandı. *Justice*, n° 115, Haziran 1984, s. 36-39 (*Dits et Ecrits* eserinde yeniden yer almadı).

38 W. Röpke, *La Crise de notre temps*, çev. alıntı [s. 90, not 21], II. bölüm, 2. kısım, s. 253: “Bir ülkenin mahkemeleri [...] devlet otoritesinin ve devlete güvenin son kalesidir ve bu kale düşmediği sürece yönetim henüz dağılma yoluna girmemiştir. Mahkemeleri geçmişte olduğundan çok daha fazla resmi ekonomi politikası organları haline getirmek ve şimdiye kadar idari otoritelerin yetkisine bırakılmış görevleri mahkemelerin kararlarına tabi tutmak gereklidir.” 2 Temmuz 1890 tarihli “Sherman Act”tan bu yana ABD’de tekellerin yargılamış biçimini “benzer bir toplumsal ekonomi politikası tahayyül etmeyi” saptayan bu olarak görür (*a.g.e.*).

minin, temel ekonomik aktör olarak yeniden değerlendirilmesi üzerine kurulu kurumsal bir yeniden yapılanma gerektiriyor. Burada söz konusu olan yalnızca kapitalizmin günümüzdeki krizlerinin sonucu, bunların bir ideolojiye, bir ekonomi teorisine ya da bir siyasi tercihe yansımaları değil. Bana öyle geliyor ki, burada ortaya çıkışına şahit olduğumuz olgu, kısa, ya da belki de uzun bir dönem için yeni bir yönetim sanatı, ya da yönetim sanatının yenilenmesidir. Bu yönetim sanatının özgüllüğünü, tarihsel ve politik özelliklerini anlamak için –bunun üzerinde biraz durduktan sonra sizi serbest bırakacağım– Schumpeter’le³⁹ karşılaştırmak lazım. Tüm bu ekonomistler, Schumpeter olsun, Röpke ya da Eucken olsun, (daha önce de söylediğim gibi yeniden tekrar ediyorum) Weberci bir sorun olan kapitalist toplumun akılsallığı ve akıldışılığından yola çıkıyorlar. Schumpeter ordoliberaler gibi, ordoliberalerse Weber gibi kapitalist toplumun akılsallığı/akıldışılığı sorununun esas ve tek kökenini sermaye ve sermaye birikiminin çelişkilerinde aramakta Marx’ın ve Marksistlerin yanıldığını düşünüyor. Schumpeter ve ordoliberalere göre sermaye ve sermaye birikimi herhangi bir tutarsızlık barındırmıyor, dolayısıyla ekonomik açıdan, salt ekonomik açıdan, kapitalizm tamamen geçerlidir. Schumpeter ve ordoliberaler arasındaki ortak hipotezler işte bunlar.

Buradan itibaren farklılıklar baş göstermeye başlayacak. Zira Schumpeter’e göre, her ne kadar kapitalizm salt ekonomik işlemler [düzeyinde] tutarsızlık göstermese de ve bunun sonucunda ekonomi kapitalizm düzeninde daima geçerliliğini korusa da Schumpeter, tarihsel ve somut olarak kapitalizmin tekel eğilimlerinden aranamayacağını söylüyor. Bunun sebebi ekonomik sürecin kendisi değil, rekabet sürecinin yarattığı toplumsal sonuçlar. Yani rekabetin düzenlenmesi ve rekabet dinamikleri ister istemez tekelleşmeye giden bir sistem yaratacaktır. Öyle ki Schumpeter için tekel toplumsal bir fenomendir, rekabet dinamiğinden doğar, fakat rekabet ekonomisi sürecinin bizzatlıhi özünde değildir. Merkezîyetçiliğe doğru bir eğilimle, ekonominin giderek idareye ve devlete daha yakın karar merkezlerine kaymasıyla karşı karşıyayız.⁴⁰ Bu, kapitalizmin tarihsel hükmüdür. Tutarsızlık anlamında bir hüküm değil, kapitalizmin tarihsel kaderi budur. Schumpeter’e göre kapitalizm bu merkezleşmeyi engelleyemez, kendi gelişiminin içerisinde oluşan bir tür sosyalizme geçişi engelleyemez, zira Schumpeter sosyalizmi şöyle tanımlar: “Merkezi

39 Bkz. yuk., 14 Şubat 1979 dersi, s. 109, not 59.

40 Bkz. J. Schumpeter, *Capitalisme, Socialisme et Démocratie*, çev. alıntı [yuk. s. 128, not 59], II. bölüm: “Kapitalizm sürdürülebilir mi?”. Özellikle bakınız, s. 190-194: “Kapitalist toplumun kurumsal çerçevesinin çöküşü”.

otoritenin üretim araçlarını ve üretimin kendisini kontrol edebildiği bir sistem.”⁴¹ Bu sosyalizme kayış, kapitalizmin tarihsel kaçınılmazlığında mevcuttur. Fakat kapitalist ekonominin mantıksızlığından ya da kendine has akıldışılığında değil, rekabet piyasasının beraberinde getirdiği örgütsel ve toplumsal zorunluluklardan kaynaklanır. Dolayısıyla Schumpeter’in de oldukça ağır bulduğu, fakat altından kalkılamaz olmadığını söylediği politik bir maliyetle sosyalizme geçiliyor, yani kabul edilemez veya onarılması imkânsız bir geçiş değil. Sonu totalitarizme varan bir bedel ödememek için politik yapısının çok yakından denetlenip, dikkatle hazırlandığı sosyalist bir topluma doğru gidiyoruz.⁴² Bu engellenebilir, fakat engellenmesi oldukça zor. Kabaca söylemek gerekirse Schumpeter’e göre, hiç de hoş değil, fakat kaçınılmaz. Kaçınılmaz, fakat büyük bir dikkat gösterilirse sonucu o kadar da korkunç olmaz.

Ordoliberaler Schumpeter’in bu analizine, –hem kapitalizm analizi, hem de tarihsel-politik bir öngörü–, Schumpeter kötümserliği olarak adlandırılan analize cevap vermek için başa dönüyor ve şöyle diyorlar: Birincisi, Schumpeter’in sosyalist rejimde ödenmesi gerektiğini söylediği bu politik maliyet, yani özgürlük kaybı, onun iddia ettiğinin aksine kabul edilebilir bir maliyet değildir. Peki neden kabul edilemez? Planlanmış türde bir ekonominin doğurduğu zararlardan değil yalnızca. Planlı bir ekonomi, kaçınılmaz olarak yüksek bir politik maliyete yol açacaktır, özgürlüğün maliyetini ödetmek zorunda kalacaktır. O yüzden hiçbir şekilde onarılması mümkün değildir. Hiçbir düzenleme planlamanın kaçınılmaz politik sonucunun, yani özgürlük kaybının savuşturulmasına olanak tanıyamaz. Peki planlamada bu toptan özgürlük kaybı neden kaçınılmazdır? Çünkü planlama birçok temel ekonomik hata barındırır ve sürekli olarak bu hataların giderilmesi gerekir. Bu hataların, ya da planlamanın kendine özgü akıldışılığının giderilmesinin tek yolu te-

41 A.g.e., s. 224: “Sosyalist toplumdan kastettiğimiz, merkezi otoritenin üretim araçlarını ve üretimin kendisini kontrol ettiği kurumsal bir sistem. Ya da toplumun ekonomik işlerinin prensipte özel sektöre değil kamu sektörüne bağlı olduğunu söyleyebiliriz.”

42 Bkz. a.g.e., IV. bölüm, s. 310-399: “Sosyalizm ve demokrasi”. Özellikle sonuç kısmına bakınız. s. 391, sosyalist rejimlerde demokrasi sorunu üzerine. “Akli çalışan kimse, demokratik yöntemin (yani “politik” alanın) tüm ekonomik işlere yayılmasının sonuçlarını kaygılanmadan ele alamaz. Eğer demokratik sosyalizmin böylesi bir genişleme anlamına geldiğini düşünüyorsa, zeki bir kişi doğal olarak demokratik sosyalizmin başarısızlığa adanmış olduğu sonucuna varacaktır. Bununla birlikte, bu sonuç kaçınılmaz değildir. [...] kamu işletmesi alanının genişlemesi, politik işletme alanının da aynı şekilde gelişeceği anlamına gelmez. Birincisi ulusun tüm ekonomik işlerin kapsayacak şekilde genişleyebilirken ikincisinin demokratik yöntemin kendine özgü faydalarının belirlediği sınırların geçemeyeceği düşünülebilir” (s. 394-395).

mel özgürlüklerin ortadan kaldırılmasıdır. Peki, planlamanın bu hatası nasıl engellenebilir? Bunun için tam da Schumpeter'in kapitalizmde gördüğü ve ekonomik işleyişten değil, ekonomik sürecin toplumsal sonuçlarından kaynaklandığını ifade ettiği, örgütlenmeye, merkezîleşmeye, ekonomik işleyişin devlet tarafından yutulmasına doğru eğilimlerin onarılması ve toplumsal müdahaleyle onarılması gereklidir. Toplumsal müdahalecilik, *Gesellschaftspolitik*, hukuksal müdahalecilik, *Rechtsstaat* ya da *Rule of Law*'daki gibi biçimsel bir yasama tarafından korunan yeni bir kurumsal çerçevenin tanımlanması... Sermaye mantığından kaynaklanmasa da, kapitalist topluma özgü bu merkezîleşme eğilimlerini ortadan kaldırmanın yolu budur. Sermayenin saf mantığını korumak, modern toplumda karşılaştığımız tekel fenomenlerine, bir noktada toplanma, merkezîleşme fenomenlerine kaymadan hakiki rekabet piyasasını işletmek bu şekilde mümkün olacaktır. Bu sayede rekabet ekonomisi teorisyenlerinin tanımladığı ve problematize ettiği rekabete dayalı bir ekonomiyle, Weber gibi ekonomi tarihçilerinin ve ekonomi sosyologlarının önemini kanıtladığı kurumsal pratiği birbirine uydurmak mümkün olacaktır. Hukuk, kamusal gücün müdahalelerinin biçimsel özelliği üzerine kurulu bir kurumsal alan ve saf rekabete dayanan bir ekonominin yaygınlaştırılması: ordoliberalere göre günümüz liberalizminin önündeki tarihî fırsat kabaca budur.

Ordoliberalerin bu analizi, bu politik proje, ordoliberalerin bu tarihî iddiası çok büyük bir öneme sahip, zira günümüz Alman politikasının ana hatlarını çizen budur. Bildiğiniz gibi yurttaşlarımıza korku salan meşhur Alman modeli, oldukça sık iddia edildiği gibi sınırsız güce sahip bir devlet, ya da polis devleti modeli değildir. Almanya'nın sahip olduğu ve etrafına yaydığı model polis devleti değil, hukuk devletidir. Size bunları anlatmamın sebebi öylesine yakın tarihten bahsetmek değildi. Alman modelinin, bir yandan günümüzün Fransa ekonomik politikasında, bir yandan da belli liberal problem, teori ve ütopyalar nazarında ABD'de nasıl yayıldığını göstermek istedim. Bir dahaki sefere Giscardcı ekonomik politikanın bazı özelliklerinden ve Amerikan liberal ütopyalarından bahsedeceğim.*

(*) M. E. ekhyot: Hattaya Çarşamba ders yapmayacağım. Biraz dinlenebilmek, güç toplayabilmek için. Kusur'a bakmayın. Dersimiz on beş gün sonra devam edecek. Seminer omumuzdeki Pazartesi, ders ise on beş gün sonra.

7 Mart 1979 Dersi

Genel değerlendirmeler: (1) Mikro-iktidarların analizinin yöntemsel değeri. (2) Devlet fobisinin yayılması. Ordoliberal eleştiriyile bağları. – Totaliter devlet ve 20. yüzyılda devlet yönetimselliğinin düşüşü üzerine iki sav. – Alman modelinin Fransa ve ABD’de yayılması üzerine düşünceler. – Almanya neoliberal modeli ve Fransız “sosyal piyasa ekonomisi” projesi. – Fransa’da neoliberal ekonomiye geçiş dönemi koşulları. – Fransız sosyal politikası: sosyal güvenlik örneği. – Giscard d’Estaing’e göre ekonomik ve sosyal arasındaki ayırım. – “Negatif vergi” projesi ve bunun sosyal ve politik özellikleri. “Göreceli” yoksulluk ve “mutlak” yoksulluk. Tam istihdam politikasından vazgeçilmesi.

Gerçekten de ilk başta niyetim size biyopolitikadan bahsetmekti, fakat gelin görün ki, uzun bir süreyi, belki de çok uzun bir süreyi neoliberalizme, hatta Alman tarzı neoliberalizme ayırmış olduk. Dersin gidişatının neden böyle geliştiğine açıklık getirmeliyim. Bu kadar uzun bir şekilde neoliberalizmden, Alman tipi neoliberalizmden bahsetmemin sebebi, tabii ki Alman Hıristiyan demokrasisinin tarihsel ya da teorik “background”unu çizmek değildi. Willy Brandt ya da Helmut Schmidt hükümetlerindeki sosyalizm eksikliğini eleştirmek de değildi amacım.¹ Alman neoliberalizmi meselesi üzerinde bu kadar durmamın öncelikli sebebi, yöntem sorunlarıydı, çünkü geçen sene anlatmaya başladıklarıma devam ederek iktidar ilişkilerinin analizine nasıl somut bir içerik getirebileceğimizi görmek istiyordum – tabii tekrar ediyorum ki, iktidar kendi başına ne bir ilke, ne de ilk baştan itibaren işleyen açıklayıcı bir değer olarak ele alınabilir. Bu terimin kendisi de ancak henüz incelenmemiş belli bir ilişkiler [zeminine]* işaret eder. İnsanların davranışlarının yönetiliş şekline tekabül eden, yönetimsellik adını verdiğim kavram ise bu iktidar ilişkilerine dair bir analiz çerçevesi yalnızca.

Söz konusu olan bu yönetimsellik kavramını sınamaktı. Ardından, bu yönetimsellik çerçevesinin deliler, hastalar ve suçluların davranışlarının yönetilmesinde nasıl işlediğini görmektir; aynı şekilde, bu kavramın bambaşka bir ölçekte, söz gelimi ekonomik politikada veya tüm bir sosyal grubun idare

1 Bkz. yuk. 10 Ocak 1979 dersi, s. 3, not 17.

(*) M. F. Uzun

edilmesinde nasıl işlediğini görmektir. Yapmak istediğim –ki bu analizin amacı buydu– mikro-iktidarların veya yönetsellik prosedürlerinin analizinin, hangi koşullarda ölçeğin belli bir sektörü tarafından belirlenmiş bir alanla sınırlı olmayıp boyutları ne olursa olsun, ölçeğin tamamı için geçerli olan bir bakış açısı, bir yorumlama yöntemi olarak görülmesi gerektiğini incelemektir. Başka bir deyişle mikro-iktidarların analizi bir ölçek ya da sektör meselesi değil, sadece bir bakış açısı meselesi. Evet, bu yöntemin sebebi hikmeti buydu.

Neoliberalizm sorunu üzerinde durmamın bir sebebi daha var. Buna eleştirel ahlâk sebebi diyebilirim. Gerçekten de düzenli olarak öne çıkan konulara bakarsak, şu an en çok masaya yatırılan ve çok farklı ufuklardan yola çıkarak incelenen neredeyse her zaman devlet; devlet ve sınırsız büyümesi, devlet ve daimi, aşırı varlığı, devlet ve bürokratik gelişimi, devlet ve içinde barındırdığı faşizm tohumları, devlet ve koruyucu babacan görünümü altında onda mündemiç olan şiddet... Tüm bu devlet eleştirisi izleğinde iki önemli unsurla sürekli karşılaşırız.

Birincisi, devletin kendi içinde barındırdığı, kendi dinamiğine özgü genişleme yetisi, kendine has bir büyüme eğilimi, içinden gelen ve onu sürekli alan kazanmaya, derinleşmeye, gelişmeye iten bir emperyalizm fikri. Öyle ki, devlet onun için aynı zamanda hem öteki, dışarıdaki olan, hem de hedefi, nesnesi olan şeyin, yani sivil toplumun tamamen, mutlak bir şekilde hâkimi olabilir gibi. Genel olarak, devlet fobisi konusunun tümüne yayılan ilk unsur, bana öyle geliyor ki devletin nesne-hedefi olan sivil toplum karşısındaki içsel gücü.

Devlet fobisi izleğinde düzenli olarak karşılaştığımız ikinci unsur, devletin çeşitli biçimleri arasındaki bağ, bir tür genetik devamlılık, evrimsel bağlılık: idarî devlet, refah devleti, bürokrasi devleti, faşist devlet, totaliter devlet, bunların tümü, analizlere göre tek bir ağacın, birbirini takip eden, dev devlet ağacının devamlılığında ve birliğinde uzayan dallarıdır. Bu iki yakın ve birbirini destekleyen fikir –[birincisi] devletin nesne-hedefi sivil toplum karşısındaki sınırsız genişleme gücü, ikincisi devlet şekillerinin, devlete özgü bir dinamizmden çıkarak birbirlerini doğurması–, bu iki fikir günümüzde çok sık karşılaştığımız bir tür müşterek eleştiri alanı oluşturuyor. Bu izlekler bana öyle geliyor ki, belli bir eleştirel değeri, enflasyonist [artışa meyilli] olarak görebileceğimiz bir eleştiri birimini dolaşıma sokuyor. Peki neden enflasyonist?

Birincisi, öncelikle bu izlek, gittikçe hızlanan bir şekilde analizlerin birbiriyle değiştirilebilirliğini artırıyor. Devlet şekilleri arasında böyle bir devamlılık, genetik bağ olduğunu kabul ettiğimiz takdirde, devletin sürekli bir ev-

rimsel dinamiğe sahip olduğunu kabul ettiğimiz takdirde, sadece bu analizleri birbirine dayandırmak değil, birbirleri arasında göndermeler kurmak ve bu sayede her birine kendine özgü özelliklerini kaybettirmek de mümkün oluyor. Son olarak, mesela sosyal güvenlik ve sosyal güvenliğin dayandığı idarî yapının analizi, birkaç değişiklikle, bir iki kelime oyunu sayesinde sizi toplama kamplarının analizine itecektir. Sosyal güvenlikten toplama kamplarına geçiş sırasında da, analiz için aslında gerekli olan belirlilik, özgünlük eriyip gidecektir.² Analizlerin birbirlerine ikame edilebilirliğinin artışı ve özgünlüğün kaybıyla karşı karşıya olduğumuz için enflasyondan bahsedebiliriz.

Bu eleştirinin bana enflasyonist gözükmesinin ikinci sebebi ise en kötü olan vasıtasıyla bir tür genel elemeye yol açması. Analiz edilen unsur ne olursa olsun, ne kadar incelikli ve kısıtlı olursa olsun, hakiki işleyişi ne olursa olsun, onu devlete özgü dinamizm ve bu dinamizmin son raddede aldığı şekiller adına, kendisinden de kötü, daha da beter bir şeye yönlendirdiğiniz takdirde, eksiyi artıyla, en iyiyi en kötüyle elemiş olursunuz. En iyiye dair bir örnek göstermiyorum tabii, ama farzedelim ki, bizimkine benzer bir sistemde sinemanın camını kırdığı için mahkemeye çıkarılmış bir gariban ağır bir cezaya çarptırılmış olsun. Mutlaka bunun devletin faşistleşmesinin bir işareti olduğunu söyleyenler çıkacaktır. Sanki faşist devletlerin ortaya çıkışından önce bu tipte cezalar, hatta daha da beterleri yoktu...

Bu tür analizlere özgü üçüncü enflasyonist unsur ya da mekanizma, bu analizlerin, gerçeğin ve güncelin bedelini ödemekten kaçınılmasını sağlamaları. Yani, devletin dinamizmi adına daima bir bağ ya da tehdit yaratılabilir, paranoyak ve açgözlü bir devlet fantezisi kurulabilir. Bu açıdan baktığımızda, hakikate ne derece hâkim olduğunuzun ve hakikatin nasıl bir güncel kesit sunduğunun pek bir önemi yoktur. Şüphelere dayanarak ve François Ewald'ın dediği gibi "reddiye"³ yoluyla devletin hayali bir izdüşümüne ulaşmak, güncelliği incelemeye ihtiyaç kalmaması için yeterlidir. Güncelliğin bu şekilde ortadan kaldırılması bana göre eleştiride karşılaştığımız üçüncü enflasyonist mekanizma.

2 M. Foucault, 1977 yılı Kasım ayında, R. Lefort ile Croissant olayı hakkında yaptığı mülakatta (bkz. *Sécurité, Territoire, Population*, "Derslerin Bağları", s. 385) bu konuya çok yakın terimlerle değinmişti. "Güvenlik toplulukları"nın ortaya çıkardığı gerçek sorunların analizi karşısına devlet faşizmi argümanını koyuyordu ("Michel Foucault: la sécurité et l'Etat", son basımı, III, no. 213, s. 387).

3 M. Foucault'nun Collège de France'ta asistanı olan F. Ewald'ın reddiye [*dénonciation*] ve suçlamayı karşılaştırdığı diyaloga gönderme. İki, ihbar ettiği ilkelere adına yapıldığından soyut kalma ya mahkûmken, ikincisi belli bir kişiyi hedef aldığından suçlamayı yapamı daha fazla bağlar (F. Ewald tarafından aktarılmış bilgi).

Devlet mekanizması eleştirisinin, devletin dinamizmi eleştirisinin enfasyonist olmasının son sebebi ise kendi kendisini eleştirmemesi, kendi kendisini analiz etmemesidir. Günümüz düşüncesinde farklı şekillerde sürekli karışımıza çıkan devlet karşıtı şüphelerin, devlet fobisinin aslında nereden kaynaklandığını anlamaya çalışmaz. Halbuki bana göre bu tarz eleştirileri –ki bu sebeple 1930-1950 yıllarının neoliberalizmi üzerinde durdum–, devletin eleştirisini, devlete has ve bastırılmaz dinamizmin eleştirisini, birbiriyle kenetlenen, birbirini destekleyen, birbirini gerektiren ve birbirini doğuran devlet yapılarının eleştirisini son derece açık ve net bir şekilde daha 1930-1945 yıllarında görüyoruz; bu dönemde nerede geliştiği de son derece aşikâr. O zamanlar, devletin eleştirisi şimdiki gibi bir dolaşım gücüne sahip değildi. O dönemde şekillenmekte olan neoliberal kararların içinde yer alıyordu. Çokbiçimli, baskın ve sınırsız güce sahip devletin eleştirisini, o yıllarda liberalizm, neoliberalizm ve hatta Alman ordoliberalizmi, kendilerini Keynesçi eleştirilerden ayrı tutmak istediği için, *New Deal* ve *Front populaire* tarzı güdümcü ve müdahaleci politikalara, nasyonal-sosyalist ekonomi ve politikaya, Sovyetler Birliği'nin politik ve ekonomik kararlarına ve genel olarak sosyalizme karşı çıkmak için yürütüyordu. İşte böyle bir ortamda ve unsurları en dar, hatta sığ bağlamlarında ele alan bir şekilde, Alman neoliberal ekolünün, hem devletin farklı yapılarının bu zorunlu ve karşı konamaz bağlarını, hem de devletin kendine has, büyümesini engelleyemediği ve onu toplumun tamamını kontrol altına almaya iten bir dinamiğe sahip olduğu fikrini incelediğini görüyoruz.

Bize tamamen güncel, canlı ve çağdaş gözükün bu fikirlerin ne kadar erken ortaya çıktığını gösteren iki metni örnek göstermek istiyorum. Röpke, Haziran-Temmuz 1943'te, bir İsviçre dergisinde⁴ yazdığı ve o zamanlar yeni yayınlanan Beveridge Planı'm eleştirdiği makalede şöyle diyor: Beveridge Planı "Daima daha fazla sosyal güvenliğe, daha fazla sosyal bürokrasiye, daha fazla gelir kargaşasına, yapıştırmak gereken pula, basmak gereken damgaya, daha fazla sosyal yardıma, gücün, kamu gelirinin, sorumluluğun gittikçe bir merkezde, devletin ellerinde toplanmasına yol açıyor. Devlet de zaten her şeyi kapsıyor, düzenliyor, topluyor ve denetliyor. Bunun tek kesin sonucuysa topluma uygulanan eylemlerin giderek merkezîleşmesi, orta sınıf üzerindeki yıkıcı etkilerin, proleterleşmenin ve devletleşmenin artışı."⁵ Tam tamına ay-

4 W. Röpke, "Das Beveridgeplan", makale alıntısı [yuk., s. 120, not 39].

5 Cümle *Civitas Humana*'dan alınmıştır, çev. alıntılanan. [yuk., s. 90, not 21], s. 239. Foucault notlarında, alıntılanan makalede geliştirilmiş "daha detaylı eleştiri"den söz ediyor ama onu aynen ele almıyor. Röpke, kitabının 226-243 numaralı sayfalarında Beveridge planının eleştirisine yer veriyor ve not diyor, s. 245: "Bu konuyu başka yerde daha uzun açıkladım ["Das Beveridgeplan"]"

nı dönemde, yine başta İngilizler olmak üzere, İngiliz ve Amerikalıların savaş sonrasında uygulamaya koyduğu planlara tepki olarak, Hayek 1943'te, İngiltere'de şöyle yazıyordu: "Almanya'nın akıbetine uğrama tehlikesiyle karşı karşıyayız."⁶ Bundan kastettiği, o dönemde temelli olarak bertaraf edilmiş Almanların İngiltere'yi istila etme tehlikesi değildi. Hayek'in 1943'te Almanya'nın akıbetine uğramaktan kastettiği, Beveridge sistemine, sosyalleştirmeci, güdümlü ekonomiye sahip, planlamacı, sosyal güvenlikçi bir sisteme geçişi. Hatta bunu netleştirmek için Hitler Almanya'sına değil, öteki savaşın Almanya'sına yakın olduklarını ekliyordu. O dönemin Almanya'sındaki gibi, "ülkenin savunması için geliştirilmiş düzen, üretim uğruna korunmak isteniyordu."⁷ "Faşizmin ve Nazizmin yükselişinin daha önceki dönemin sosyalist eğilimlerine bir tepkiden kaynaklanmadığını, aksine sosyalist eğilimlerin kaçınılmaz sonucu olduğunu teslim etmek"⁸ reddediliyor. Bu bağlamda Hayek, Beveridge Planı'na dair Almanya'ya benzediklerini söylüyordu. Bu Wilhelm Almanya'sı, 1914 Savaşı Almanya'sı için de geçerliydi ve güdümcü faaliyetleri, planlamacı teknikleri ve sosyalist tercihleriyle bu Almanya, Nazizmi doğurmuştu. 1914-[19]18 Almanya'sına yaklaşmak demek, Nazi Almanya'sına yaklaşmak demektir. Alman istilası tehdidi tamamen ortadan kalkmış değildi. İngiliz sosyalistleri, *Labour*, Beveridge Planı: işte bunlar İngiltere'nin Nazileşmesinin faktörleri olacak ve bununla beraber devletleşmeyi artıracaktı. Görduğünüz gibi, bu izleklerin tümü eski ve çıkış noktaları belli. Burada 1945'teki ifadelerini inceliyorum. Ama benzerlerini 1939'da, 1933'te, hatta daha da uzak tarihlerde bulmak mümkün.⁹

Devletin bu enflasyonist eleştirisine, bu ihmalkârlığa karşı geliştirilmiş bazı savlardan bahsetmek istiyorum. Kısmen az önce söylediklerime te kabül ediyorlar, ama böylece bu fikirleri toparlamış olurum. Birincisi, refah devletinin totaliter devletle, Nazi devletiyle, faşist ya da Stalinci devletle ne

makalesinin referansını veriyor]" ve ekliyor: "Ama bu sorun üzerine, ilk önce Katolik sosyolog (eskiden Alman ve bugün ABD'de profesör) Götz Briefs'in mükemmel eserine başvurmak gerekir, Goetz Briefs: *The Proletariat*, New York, 1937."

6 F. Hayek, *The Road to Serfdom*, a.g.e. / çeviriden alıntılanan, giriş., s. 10.

7 Çev. alıntılanan, a.g.e.: "Ülkemiz Hitler'in Almanya'sına, günümüzdeki savaşın Almanya'sına benzemiyor. Ama fikir akımlarını inceleyen insanlar, geçen savaş boyunca ve sonrasında Almanya'daki akımlarla bugün ülkemizde geçerli olan fikir akımları arasında yüzeysel bir benzerlikten daha fazlası olduğunu farketmeden geçemezler. İngiltere'de bugün, tıpkı vaktiyle Almanya'da olduğu gibi, milli savunma amaçları için hazırlanmış düzenlemenin üretim amaçları adına korunmasına yönelik bir kararlılık mevcut."

8 A.g.e., s. 11: "Çok az insan, faşizmin ve Nazizmin geçmiş dönemin sosyalist akımlarına karşı bir tepki olarak değil, bu akımların kaçınılmaz bir sonucu olarak yükseldiğini kabul etmeye hazırdır."

9 Bkz. yuk., 7 Şubat 1979 dersi, s. 85, 1943'te Röpke aynı argümanları sunuyor.

tabii ki aynı biçime sahip olduğu, ne de aynı temele, aynı kökene dayandığı. Bununla beraber, totaliter diyebileceğimiz devletin, devlet mekanizmalarının yoğunlaşması ve kendi içinden yayılmasıyla nitelendirilemeyeceğini, totaliter devletin devletin yüceltilmesi anlamına gelmediğini göstermek istiyorum. Aksine, devlet imtiyazının, özgünlüğünün, işleyişinin kısıtlanması, aşağı çekilmesi, başka bir şeyin boyunduruğuna sokulmasıdır. O başka şey de partidir. Başka bir deyişle, totaliter rejimlerin ilkesi devletin ve devlet mekanizmalarının kendine has gelişiminde aranmamalıdır. Yani totaliter devlet, 18. yüzyılın idarî devleti, en uç noktasına itilmiş 19. yüzyılın *Polizeistaat*'ı, en uç noktasına itilmiş 19. yüzyılın idari devleti, bürokratik devleti değildir. Totaliter devlet başka bir şeydir. İlkesini 17. ve 18. yüzyıllarda ortaya çıkan devletçi ya da devletleşmiş yönetimsellikte değil, devlet dışı bir yönetimsellikte, parti yönetimselliği adını verebileceğimiz kavramda aramak gerekir. Parti: olağanüstü ve tuhaf, Avrupa'da 19. yüzyıl sonunda ortaya çıkmış yeni bir oluşum, yeni bir yönetimsellik. Öyle görünüyor ki –size gelecek sene bunu göstermeye çalışacağım, eğer bu fikirler hâlâ aklımda olursa–¹⁰ totaliter rejimlerin, Nazizm, faşizm, Stalincilik gibi rejimlerin tarihsel kökeninde bu parti yönetimselliği yatıyor.

Önermek istediğim bir diğer sav ise şu (bir öncekinin sağlaması aslında): Hakikatimizde söz konusu olan, devletin ve devlet aklının yükselişinden ziyade alçalmasıdır. Bunu 20. yüzyıl toplumlarında iki farklı biçimde görüyoruz: Birincisi, devlet yönetimselliğinin parti yönetimselliğinin yükselişi önünde saha kaybetmesi; ikincisiyse bizimki gibi rejimlerde gördüğümüz liberal yönetimsellik arayışı. Burada hemen herhangi bir yargıda bulunmamaya çalıştığımı ekleyeyim. Liberal yönetimsellikten bahsederken, “liberal” sözcüğünü kullanarak bu yönetimsellik biçimini baştan kutsallaştırmak, övmek istemiyorum. Devletten nefret etmenin meşru olmadığını da söylemek istemiyorum. Fakat dikkat edilmesi gereken, devletleşmeyi, faşistleşmeyi, ya da devlet şiddetini kınarken hakiki, güncel ve bugün bizi ilgilendiren bir işleyişi tarif ettiğimizi sanmamak.

Devlet fobisini paylaşan herkesin rüzgârın estiği yönde gittiğini, yıllardır her yerde devletin, devletleşmenin, devletçi ve devletleşmiş yönetimselliğin düşüşte olduğunun ilan edildiğini bilmesi lâzım. “Bu çok kötü” ya da “bu çok iyi” derken devletin iyi ve kötü taraflarına dair yanıldığımızı söylemiyorum,

10 M. Foucault, 1980'de tamamen farklı bir tarafa yönelecektir zira 1978 dersinin konusuna geri dönerek, dersini (“Canlıların yönetimi”) ilkel Hristiyanlıkta vicdan ve utat sorumuna ayırır. Bkz. Dersin özeti, son baskı, IV, no. 289, s. 125-129.

o kısmı beni ilgilendirmiyor. Devletin dışından kaynaklanan¹¹ faşistleşmenin, devletin kendisine ait olduğu yanılmasına kapılmamak gerektiğini, bunun esas olarak devletin irtifa kaybetmesine, çözülmesine bağlı olduğunu söylüyorum. Aynı zamanda, devleti bugün bu derece tahammül edilmez ve sorunlu kılan tarihsel sürecin tabiatına dair yanılmaya düşmemek gerektiğini söylüyorum. İşte bu bağlamda ve bu sebeple Alman modeli diyebileceğimiz organizasyonu ve bunun yayılmasını daha yakından incelemek istiyorum. Tabii ki daha önce de anlattığım ve şimdi yayılma biçimlerinden bahsedecek olduğum bu Alman modeli daima hor görülen, bir kenara itilen, tiksiniilen Hitler devletine evrilen Bismarck devleti değil. Burada söz konusu olan Alman modeli, hâlâ güncelliğini koruyan, zamanımızı şekillendiren, zamanımızın hakiki kesitlerini ortaya çıkaran Alman modeli, neoliberal bir yönetim selliğin imkânıdır.

Alman modelinin yayılmasını iki farklı açıdan takip edebiliriz. Bugün Fransa'ya dair olan kısmını ve –eğer fikrimi değiştirmezsem– bir dahaki sefere de ABD'ye dair olan kısmını inceleyeceğiz. Fransa'da Alman modelinin yayılması yavaş, dolambaçlı, engebeli bir yol izledi ve sanırım üç temel özellik taşıyor. Birincisi, unutmamak gerekir ki, Alman neoliberal modelinin Fransa'da yaygınlaşması oldukça devletçi, güdümcü, idareci bir yönetsellik ve bunun beraberinde getirdiği tüm sorunlar üzerinden başladı. İkincisi, bu Alman neoliberal modeli Fransa'ya kriz koşullarında nüfuz etmeye başladı. Önce nispeten küçük çaplı, şimdise etkisi iyice artmış bu ekonomik kriz, aynı zamanda Alman modelinin başlangıcının, uygulanmasının hem amacını, bahanesini, sebebini oluşturuyor, hem de frenlenmesine yol açıyor. Üçüncü ve son olarak –ve şimdi söylediğim sebeplerden dolayı– Alman modelinin yayılmasının ve uygulanmasının mimarları devletin yöneticileri, devleti bu kriz or-

11 Bu tez Proletaryacı Sol'un (*Gauche Prolétarienne* - Fransa'da 1968'de kurulan Maoçu siyasi parti - ç.n.) solcu militanlarına aitti. Bkz. *Les Temps Modernes* 310 bis: *Nouveau Fascisme, Nouvelle Démocratie*, 1972. Fakat Foucault'nun yorumu özellikle Almanya'da o dönemde yaşanan terörizm tartışmalarına dairdi. Kızıl Ordu Fraksiyonu'na karşı polis baskısı, Alman İşverenler Başkanı H.M. Schleyer'in 1977 yılı Ekim ayında grup üyelerince öldürülmesinin ardından şiddetlendi. Birkaç gün sonra, Baader ve hücre arkadaşlarının birçoğu Stuttgart'taki Stammheim hapisanesinde ölü bulundular. İntiharlarıyla ilgili resmi açıklama büyük tartışma yarattı. Foucault, Fransa'dan ihraç edilmekle tehdit edilen Kızıl Ordu Fraksiyonu'nun avukatı Klaus Croissant'u desteklemesine rağmen (bkz. "Va-t-on extradier Klaus Croissant? (Klaus Croissant ihraç mı edilecek?)", son baskı, III, n° 210, s. 361-365, burada şüphesiz "insan haklarına göre daha somut ve tarihsel olarak daha belirgin olan [...]yönetilen haklarını" (s. 362) ilk defa teorize etmiştir), Helmut Schmidt Almanya'sını faşizan bir devlet olarak gören ve terörist mücadeleyi onaylayanlardan kopmuş oldu. "Alman sorununa" dair Foucault'nun tutumu hakkında, bkz. *Société, Territoire, Populations*, "Atak olma durumunu", s. 386-387.

tamında yönetmek durumunda olanlardır. Bütün bu sebeplerden ötürü, Alman modelinin Fransa'da yayılması içinde birçok sorunu, ikiyüzlülükle karışık bir hantallık barındırıyor. Bunun çeşitli örneklerini göreceğiz.

ABD'de Alman modelinin yayılması ise bambaşka bir görünüme sahip. Bir kere, hakikaten Alman modelinin yayılmasından söz edebilir miyiz? Zira liberalizm, liberal gelenek, liberal politikanın daima yenilenmesi ABD'de ol-
dum olası süregelmiştir. Dolayısıyla, şimdi ortaya çıkan, ya da daha doğrusu *New Deal*'e tepki olarak ortaya çıkan şey, tam olarak Alman modelinin yayılması değil. Bunu tamamen ABD'nin içinden gelen bir fenomen olarak da görebiliriz. ABD'ye göç etmiş Almanların, mesela Hayek gibi birinin oynadığı rol üzerine çok çeşitli somut araştırmalar yapılabilir. Neyse... Özellikle Freiburglular çevresinde kurulu Alman neoliberal modeliyle Amerikan neoliberalizmi arasında netleştirmesi pek de kolay olmayan birçok tarihsel ilişki mevcut.

Alman neoliberal modelinin yayılmasının ikinci özelliği, kriz koşullarında gelişmiş olması. Fakat Fransa'dakinden çok farklı bir kriz, çünkü her ne kadar ekonomik bir kriz olsa da, bambaşka bir yapıya sahip ve Fransa'daki kadar şiddetli bir kriz değil. ABD'de Alman modeli, federal hükümetin etkisinin, faaliyetinin, müdahalelerinin ve politik meşruiyetinin *New Deal*'den beri, özellikle de Johnson'dan, Nixon'dan,¹² Carter'dan¹³ beri sorgulandığı politik bir krizin içinde gelişti.

Neoliberalizmin ABD'de yayılmasının üçüncü ve son özelliği ise şu: neoliberal yönetimsellik Fransa'daki gibi bir anlamda yönetim takımına ve danışmanlarına münhasır değildi. Kısmen, belli bir dönemde tüm politik muhalefeti kapsayan, kitlesel olmasa da Amerikan toplumunun içinde geniş yankı bulan temel bir ekonomik alternatif şeklini almıştı. Bütün bu sebeplerden ötürü, Alman modelinin Fransa'da yayılmasıyla Amerikan neoliberalizm hareketini aynı anda ele almamız mümkün değil. Her ne kadar aralarında bağlantılar, geçişler ve dayanaklar olsa da, bu iki olgu ne birbirinin eşi ne de birbirine tamamen paralel.

Bugün size Fransa'da neoliberalizmden ve Alman modelinin varlığından bahsedeceğim. Doğruyu söylemek gerekirse, uzun zamandır beni rahatsız eden şeydu: Gerek Giscard'ın, gerek Barre'in¹⁴ [ya da] danışmanlarının

12 Richard Nixon (1913-1994), 1968-1974 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri Başkanı.

13 James Earl (Jimmy) Carter (doğum: 1924), 1976-1980 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri Başkanı.

14 Raymond Barre (1924-2007): Ekonomik bilimler profesörü, Sanayi bakanı Jean Marcel Jeannenay'ın baş müsteşarı, daha sonra Temmuz 1967 - Aralık 1972 arasında Brüksel'de AB komiseri, Ağustos 1976'dan Mayıs 1981'e kadar Fransa başbakanı ve Ağustos 1976'dan Nisan 1978'e kadar

söylevlerini, yazdıklarını, makalelerini okuyup da [çünkü bunları okumak gerekli], onların dedikleriyle Alman modeli, Alman ordoliberalizmi, Röpke ve Müller-Armack gibilerinin fikirleri arasındaki bağlantıyı apaçık bir şekilde sezmek, fark etmemek mümkün değil. Ama bize “Hah işte, yaptıkları tam da bu ve ne yaptıklarını biliyorlar” dedirtecek belli bir eylem, bir beyanat bulmak oldukça zor. Bu son zamanlara, hatta son birkaç haftaya kadar çok zordu. [19]78’in en sonlarında, sanırım [19]78 Aralık ayında Christian Stoffaës’in *La Grande menace industrielle* [*Büyük Sanayi Tehdidî*] isimli bir kitabı yayınlandı.¹⁵ Sanayi konularında uzman Stoffaës mevcut hükümetin en çok kulak verdiği ekonomi uzmanlarından olduğu için¹⁶ aradığım ipucunu sonunda bulacağımı düşündüm. Fakat hemen hayal kırıklığına uğradım. Kitabın arkasındaki tanıtım metninde şöyle yazıyordu: Yazar, “Alman ve Japon modellerinin aceleci bir şekilde adapte edilmesi kolaylığına karşı gelerek bugün bir sanayi politikasının temellerini atıyor”.¹⁷ Yine aradığımı bulamaya-

Ekonomi ve Maliye bakanı. 22 Eylül 1976’da, artık “Barre Planı” olarak anılan ve 1974 kriziyle ortaya çıkan “stagflasyon” a (düşük büyüme ve yüksek enflasyon) karşı kemer sıkma politikalarıyla savaşmayı öngören bir plan önerdi. Enflasyonla mücadele politikasından esinlenen ilkeler üzerine, bkz. R. Barre, *Une politique pour l’Avenir*, Paris, Plon, 1981, s. 24-27. Ayrıca bkz. bu ciltte (s. 98-114), 1978 Eylül ayında *l’Expansion* dergisinde yayınlanmış Jean Boissonnat söyleşinin metni: “Dialogue sur le libéralisme” de [Liberalizm üzerine diyalog] liberalizmin kriz geçirdiği teşhisini ve liberalizm ile müdahalecilik arasındaki ona göre modası geçmiş karşıtlığı reddettikten sonra, R. Barre şöyle diyor: “Eğer ekonomik liberalizmden anladığınız ‘bırakınız yapınlar’ kuramıysa, o halde ben kesinlikle liberal değilim. Yok eğer ekonomik liberalizmden kastettiğiniz modern ekonominin, özel karar merkezlerinin sorumlulukla dengelenmiş özgürlüğü ve devletin düzenleyici müdahalesiyle yürütüldüğü adem-i merkeziyetçi bir işleyişe o zaman beni liberal kabul edebilirsiniz.” (s. 105-106). Ardından ona göre, modern ekonomi yönetiminin uygulaması gereken ilkeleri –ekonomik etkenlerin serbest seçimi, devletin, ekonomik faaliyetler, rekabetin korunması, çalışma planı üzerinde pazar etkilerinin düzeltilmesi, gelirlerin daha eşit dağılımı alanlarında genel düzenleme sorumluluğu– sıralayarak şu sonuca varır: “İşte benim liberalizmim bu. Sosyal demokrat yönetimlerin düşündüklerinden ve yaptıklarından çok da farklı değil.” (s. 107). Daha sonra Chicago Okulu’nun eleştirilerine karşı savunduğu “sosyal piyasa ekonomisine” açıkça gönderme yapıyor: “[...] Chicago Okulu’nun şiddetlendirdiği liberalizm etkili bir politika üretemez.” (s. 108).

- 15 C. Stoffaës, *La Grande Menace Industrielle* [*Büyük Sanayi Tehdidî*], Paris, Calmann-Lévy (“Perspectives de l’économie”), 1978; genişletilmiş yeni baskı: Livre de Poche (“Pluriel”), 1979 (bu ikinci baskıya göre alıntılıyorum). Büyük yankı uyandıran bu kitap, L. Stoléro’nun *L’impératif industriel*, (Paris, Le Seuil, 1969) eserinin devamı niteliğinde. (“Sadece yeni bir *sanayi zorunluluğu* [*impératif industriel*], on yıl önce geliştirilmiş sanayileşme zorunluluğunun bir kopyası, [gelişmekte olan Üçüncü Dünya ülkeleri ve aşırı sanayileşmiş ülkelerin oluşturduğu] bu büyük tehdide karşı çıkmaya olanak sağlayacaktır” (s. 48)).
- 16 1947 doğumlu, politiktisyen ve maden mühendisi, Harvard mezunu, Christian Stoffaës o dönemde Paris Institut d’études politiques’te [IEP - Siyaset Çalışmaları Enstitüsü] sanayi ekonomisi alanında öğretim görevlisiydi. 1978’den beri Sanayi Bakanı André Giraud tarafından kurulan Tahmin ve Araştırma Merkezi müdürü.
- 17 C. Stoffaës, *La Grande Menace...*, arka kapak: “Yazar Japon ve Alman modellerinin aceleci bir şekilde aktarılması çabalarını reddederek, ülkemizin karşılaştığı büyük zorluğa karşı koymayı sağla-

çağımı anladım. Fakat komik ve ilginç olan, bunların söylenememesinin malûm sebeplerini açıklayan şu: Kitabın arkasında bunu okuyoruz, ama analizin bütününi özetleyen sonuç bölümünde, yanılmıyorsam son, ya da son-dan bir önceki paragrafta, kitabın geri kalanını özetleyen şu cümle mevcut: “Sonuç olarak, söz konusu olan *sosyal ekonomi piyasası* modeli.” Böylece telif edilmiş oluyor. Yazar şöyle devam ediyor: Ama “Ren’in diğer yakasından [Almanya kastediliyor – ç.n.] daha devrimci bir cesaretle”.¹⁸ Yazara göre, söz konusu olan bir yandan etkin ve dünyaya açık bir piyasa ekonomisi oluşturmak, diğer yandan da ileri bir sosyal proje geliştirmek.¹⁹

Giscard politikasının,²⁰ ya da Giscard-Barre politikasının tümünden analizini yapmak niyetinde değilim. Öncelikle buna yetkin değilim, ayrıca ilginizi çekeceğini de zannetmiyorum. Sadece bazı özelliklerini ele almak istiyorum. İlk olarak, son yıllarda bu modelin ortaya çıkışını ve uygulamaya konmasını hızlandıran ekonomik koşullara değinelim. Şematik bir şekilde ilerleyelim. 1930’ların büyük krizinin ardından tüm hükümetler seçeneklerinin doğası, kararları ve hedefleri ne olursa olsun, göz önünde bulundurmamak zorunda oldukları ekonomik unsurların neler olduğunu gayet iyi biliyordu: Tam istihdam, fiyatlarda istikrar, ödemeler dengesinin denklığı, gayrisafi yurt içi hasılanın (GSMH) yükseltilmesi, gelir ve zenginliklerin yeniden bölüşümü ve sosyal kaynakların temini. Bu liste, Bentham’ın kendine has terimiyle hükümetin ekonomik *ajandaları* adını vereceği, hangi yoldan olursa olsun ele alınmak zorunda olan unsurları oluşturuyor.²¹ Size bahsettiğim Alman neo- ya da ordoliberal modeli, bu amaçlar dizisinde önceliği fiyatların istikrarına ve ödemelerin dengesine veriyor, ekonomik büyümeyi ve diğer bütün unsurları bu iki tartışmasız öncelikli hedefin sonucu olarak görüyor. İngiltere ve Fransa’da alınan kararlar –Fransa’da *Front populaire* döneminde, ardından da işgalin ertesinde, İngiltere’de Beveridge Planı’nın hazırlandığı ve İşçi Partisi’nin 1945’te-

yaçak özgün bir sanayi politikasının temellerini ortaya koyar. Söz konusu olan: Fransız ekonomisinin geleceği.”

18 A.g.e., s. 742-743 (C. Stoffaës tarafından altı çizilmiş kelimeler).

19 A.g.e., s. 743 (bir önceki alıntının hemen ardından): “Piyasa yasalarının ekonomik alana güç vermesi isteniyorsa, bununla paralel olarak müşterek alanda yaratıcılığın, hayalgücünün yeniden gücü eline alması gerekir. Sıklıkla söylenenin aksine, dünyaya açık etkili bir piyasa ekonomisi ile varlık, gelir ve şans eşitsizliklerini azaltmak ve özellikle şirketler ve kamusal güçleri nazarına güçlerin yeniden dağılımı için çok daha hızlı ilerleyen bir sosyal proje arasında uyumsuzluk yoktur.”

20 Valéry Giscard d’Estaing: 1962’den 1966’ya kadar de Gaulle, 1969’dan 1974’e kadarsa Georges Pompidou cumhurbaşkanlıklarında Ekonomi ve Maliye bakanlığı yaptı. Mayıs 1974’ten beri Cumhurbaşkanı.

21 Bkz. yuk., 10 Ocak 1979 dersi, s. 3.

ki zaferi süreçlerinde-, tam aksine öncelikli hedef olarak fiyatların istikrarını değil, tam istihdamı; ödemeler dengesini değil, sosyal kaynakların teminini belirlemişti. Dolayısıyla, bu iki hedefe ulaşılabilmesi için ekonomik büyüme, iradeci, azmettirilen, güçlü ve devamlı bir büyüme gerekliydi.

İngiltere’de [19]55-[19]75 yılları arasında bu hedefler başarısızlıkla sonuçlanırken ya da açıkça yetersiz kalırken, neden Fransa’da aynı politikanın olumlu sonuçlar verdiğini bir kenara bırakalım. De Gaulle döneminde bile bazı liberal rötuşlarla bu güdümcü hedef ve yöntemlerin, tam istihdam ve sosyal kaynakların dağıtımı üzerine kurulu planlamacı işlemlerin sürdürülmesindeki çıkış noktası ve temel sebep buydu. Fransa’daki 5. Kalkınma Planı son derece en net şekliyle bunu gösteriyor.²² Basitleştirerek söylemek gerekirse, Fransa’da bu hedeflerin, bu ekonomik-politik önceliklerin tamamen tasfiye edilmesi [19]70-[19]75 yıllarına, sona ermekte olan 70’li yıllara tekabül ediyor. Tümünden neoliberal ekonomiye geçiş, yani kabaca Alman modelinin getirilip uygulanması bu on yıllık süreçte oldu. Bunun başlıca sebebi, ekonomik bahanesi ve ani ekonomik tetikleyicisi krizdi. 1973 öncesinde, kriz öncesi işaretle 1969’dan itibaren işsizliğin düzenli olarak artması, ödemeler dengesinde açıkların oluşması ve enflasyonun yükselmesiydi. Tüm bu semptomlar, ekonomistlere göre, Keynes tipi bir krize, yani tüketim yetersizliği krizine değil, yatırımlar düzeninde bir krize işaret ediyordu. Yani krizin yatırım politikalarındaki hatalardan, yeteri kadar akılcı bir şekilde programlanmamış yatırım tercihlerinden kaynaklandığı öne sürülüyordu. Bu kriz öncesi koşullar

22 5. Plan üzerine (1965-1970), bkz. *Rapport sur les options principales du Ve Plan de développement économique et social* [5. Toplumsal ve ekonomik kalkınma planının başlıca seçenekleri üzerine rapor], Paris, La Documentation française, 1964. Bkz. A. Gauron, *Histoire économique et sociale de la Ve République* [V. Cumhuriyetin toplumsal ve ekonomik tarihi], cilt 1: *Le Temps des modernistes (1958-1969)*, Paris, La Découverte/Maspero, 1983, s. 85-94: “Le Ve Plan ou l’impératif de concentration (V. Plan ya da tekelleşme zorunluluğu)”. “5. Plan raporu, planlamayla yönlendirilmiş piyasa ekonomisinde endüstriyel kalkınmada en büyük sorumluluğun şirket yöneticilerine ait olduğunu belirtir. Hedefleri ve araçları planlamayla kararlaştırılmış politikanın başarısı onların inisiyatiflerine bağlıdır.” Ama, Plan komiseri şöyle ekliyor: “Ekonomiyi, sonuçları hesaplanmamış ya da en azından yumuşatılmamış bir bırakınız yapınlar ilkesine teslim etmek ihtiyatlı bir tutum olamaz”. (*Rapport sur les options principales du Ve Plan*, s. 72, alıntı. A. Gauron’un yorumu, *a.g.e.*, s. 87: “Plan komiseri yeni bir “karma ekonomi” modeli önermiyor: Piyasa ve plan arasındaki tamamlayıcılık, piyasa kanunlarının, planın hedefleri ve dolayısıyla yönetim politikası nezdindeki kapitalist kararlar üzerindeki üstünlüğünü kabul eder ve düzenler. Üstü kapalı bir şekilde bunun devlet müdahaleciliğinin derinlemesine bir dönüşümünü gerektirdiğini söyler. [...]”, *a.g.e.*) Savaşın sonundan itibaren geliştirilen daha önceki dört planın ekonomik ve sosyal hedefleri üzerine, bkz. örneğin P. Massé, *Le Plan, ou l’Anti-hasard*, Paris, Gallimard (“Idées”), 1965, s. 146-151, P. Bauchet, *La Planification française du premier au sixième plan*, Paris, Le Seuil, 5. bası, 1970

mevcutken [19]73'te, aslında enerji fiyatlarının yükselişinden ibaret olan ve petrol krizi adını verdiğimiz kriz patlak verdi. Enerji fiyatlarındaki artışın sebebi, satıcıların yüksek meblağlar talep eden bir kartele dönüşmesi değil, alıcılar kartelinin ekonomik ve politik etkisinin azalması, petrol ve genel olarak enerji için bir piyasa fiyatının oluşması ya da en azından enerjinin de piyasa fiyatlarına katılma eğiliminin ortaya çıkmasıydı. Bu koşullara baktığımızda (fazlasıyla genel hatlarıyla anlattığım için kusura bakmayın), ekonomik liberalizmin bu kriz öncülüne ve enerji fiyatlarının artışının krizi hızlandırmasına tek çözüm imkânı olarak görülebilmiş olduğunu anlıyoruz. Liberalizm, yani Fransız ekonomisinin tamamen, hiçbir kısıtlama olmaksızın Avrupa ve dünya çapında ortak pazarın bir parçası olması: Bir önceki dönemde bazı güdücü yöntem ve hedefler yüzünden gerçekleştirilmiş hatalı yatırımların onarılması, tek seçenek olarak öne çıkıyordu. Yatırım hatalarını giderirken yeni bir unsur olan enerjinin pahalılığının (bu aslında enerji için bir piyasa fiyatı oluşturulmasından ibaretti) göz önünde bulundurulması gerekiyordu. Yatırım hatalarının giderilmesi ve Fransız ekonomisinin yeni enerji fiyatlarına uyum sağlayabilmesi için Fransız ekonomisinin bütün olarak piyasaya dahil edilmesi en makul çözüm olarak görülüyordu.

Bu noktada, savaştan beri ya da 1920'den itibaren diyelim, Fransa'da müdahaleci, güdücü, korumacı, genel dengelere ve tam istihdama önem veren bir politikayla, dış dünyaya daha açık, ticarete ve paraya önem veren nispeten liberal politika arasındaki düzenli ve kimi zaman süratli gelgitlerin bir başka safhasıyla karşı karşıya olduğumuzu söyleyebilirsiniz. [19]51-52'de Pinay hükümetinde²³ ve [19]58'de Rueff reformunda²⁴ gözlenen hareketlilik de liberalizme doğru kaymayı işaret ediyor. Fakat şu an bahsetmekte olduğumuz ve genel hatlarıyla size anlattığım ekonomik krizin bahanesini oluşturduğu devinim, daha az güdücülük ve daha fazla liberalizme doğru ilerleyen

23 Antoine Pinay (1891-1994), 1952 yılının Mart-Aralık ayları arasında Maliyeden sorumlu olarak hükümet başkanlığı yaptı. Bu kısa dönemde, Frank'ın sabit kalması ve çeşitli istikrar tedbirleriyle toplumsal huzursuzluğun engellenmesi için başarıyla çalıştı.

24 10 Haziran 1958 tarihinde Jacques Rueff, General de Gaulle tarafından Maliye ve Ekonomi bakanlığına getirilen Antoine Pinay'e enflasyonla mücadele etmek için bir not yolluyor. "Ekonomik ve mali yenilik programı için öğeler" başlıklı notta kendi geliştirdiği mali düzen kuramıyla "Fransız parasının yeniden canlandırılmasını" tavsiye ediyor. Bu not, A. Pinay'nin tereddütlerine rağmen 1958'de Eylül-Aralık ayları arasında J. Rueff başkanlığında toplanan uzmanlar komitesinin temellerini atmıştır. Bu komite De Gaulle'ün de desteklediği ve bakanlar kurulunda kabul edilen çok ciddi bir kemer sıkma projesi sunmuştur. Bu proje üç temel karar içerir: "akut bir devalüasyon, vergi yükümlülüklerinin ağırlaştırılması, dış ticaretin serbestleştirilmesi" (J. Lacouture, *De Gaulle*, Paris, Le Seuil, cilt. 2, 1985, s. 672).

basit bir hareketlenmeden ibaret değil. Söz konusu olan tüm hatlarıyla neoliberal bir politikanın özü. Tüm ayrıntılarına değinmek istemediğim için, tek bir özelliğini ele almak ve dar anlamıyla ekonomiye, Fransa ekonomisinin direkt ve aniden küresel piyasa ekonomisine dahil olmasına dair değil, sosyal politikaya dair bir özellikten bahsetmek istiyorum. Mevcut yönetimde, Giscard'ın iktidara gelmesi ve yürüttüğü politikayla oluşan yönetimsellikte, sosyal politika neye tekabül ediyordu, hangi yöne doğru ilerliyordu? İşte şimdi buna değinmek istiyorum.

Yeniden kısaca tarihsel bir özet yapmak için şunu söyleyebiliriz: Fransa ve İngiltere'de İkinci Dünya Savaşı'nın ardından uygulamaya konan, hatta savaş sırasında planlanmaya başlanan sosyal politika iki sorun ve bir model tarafından ikinci plana itildi. Bu sorunların ilki tam istihdamın birinci derecede ekonomik ve sosyal bir hedef haline gelmesiydi. Zira, 1929 ekonomik krizi tam istihdamın sağlanamamış olmasıyla açıklanıyordu. Almanya ve Avrupa genelindeki politik sonuçların tümü de tam istihdam yoksunluğuna bağlanıyordu. Yani ekonomik, sosyal ve dolayısıyla politik sebepler için tam istihdamın sağlanması gerekiyordu. İkincisi, ekonomik büyüme politikasının kaçınılmaz kıldığı devalüasyonun etkilerinin önüne geçme meselesiydi. Tam istihdamı sürdürebilmek için, tasarruf ve kişisel birikimleri etkisiz kılan devalüasyonun olumsuz etkilerini kısıtlamak için bir sosyal güvenlik politikası gerekli görüldü. Bu iki amaca ulaşabilmek için başvuru olan yöntem savaş modeliydi. Yani bireylere, ne başlarına gelenin sebebinin, ne de hangi ekonomik gruba ait olduklarının sorulduğu bir millî dayanışma modeli. Herhangi bir bireyin muzdarip olduğu zarar, kaza ya da olası bir riskin onarımı, her halükârda millî dayanışma adına toplum tamamı tarafından üstlenilmeliydi.

Bu iki amaç ve bu model, Fransa ve İngiltere'deki sosyal politikanın gelirlerin düzenli olarak yeniden bölüşülmesine dayanan toplu tüketim politikaları olduğunu gösteriyor. Düzenli yeniden bölüşüm ve toplu tüketim, belli sektörlerle ayrıcalık tanıyor ve toplumun tamamını kapsıyordu. Fransa'da doğum oranını artırmayı amaçlayan politikalar sebebiyle aile, bu ayrıcalıklı sektörlerin başında geliyordu; ama yine de, genel olarak, bireylerin karşı karşıya olduğu risklere toplumun bir bütün olarak karşı koyması gerektiği görüşü hâkimdi. Bu hedefleri belirleyip bu modeli seçtiğiniz takdirde, doğal olarak karşınıza çıkan soru şu: Sosyal olarak sunulan böylesi bir politika, aynı zamanda ekonomik bir politika da değil midir? Başka bir deyişle, bu politika ister istemez beraberinde ekonomi üzerinde beklenmedik ve olumsuz etkiler getirip, hem ekonomi düzenini hem de sosyal düzeni rayından çıkarabilir mi?

Bu soruya verilmiş çeşitli cevaplar mevcut. Kimisi evet diyor, tabii ki bu politikanın ekonomi üzerinde etkileri olacaktır, ama zaten de aranan bu. Mesela gelirlerin yeniden bölüşümü, gelir ve tüketim seviyelerinin eşitlenmesi tam da aranan etkiler. Sosyal politika ancak ekonomik düzen üzerinde, liberal politikanın ve tek başına ekonomik mekanizmaların başarması imkânsız olan belirli düzeltmeler ve dengelemeler yürüttüğü takdirde anlam kazanır. Kimisiyse hayır diyor, uygulamaya koymayı düşündüğümüz ya da 1945'ten itibaren²⁵ uygulamaya konmuş sosyal politikanın ekonomi üzerinde hiçbir doğrudan etkisi yoktur. Ya da ekonomi üzerindeki etkisi, ekonomik mekanizmalarla o kadar uyumlu ve ayarlıdır ki, bunları bozması mümkün değildir.

İlginçtir, Fransa'da sosyal güvenliğin kurucusu olmasa da, düzenleyicisi, hazırlayıcısı olan Laroque,²⁶ 1947 ya da 48'de²⁷ yazdığı bir metinde sosyal güvenliği tam olarak bu şekilde açıklıyor. Sosyal güvenliğe geçiş sürecinde şöyle diyordu: endişelenmeyin, sosyal güvenliğin amacı ekonomik sonuçlar yaratmak değil ve olsa olsa olumlu etkiler yaratabilir.²⁸ Sosyal güvenliği şöyle tanımlıyordu: Herkesin “hem kendi, hem de sorumlu olduğu kişilerin

25 Ulusal Direniş Konseyi'nin (Çalışma bakanı A. Parodi'nin de üyesi bulunduğu CNR) taahhüdü doğrultusunda, Fransız Cumhuriyeti Geçici Hükümeti tarafından hazırlanan (4 Ekim 1945 tarihli yönetmelik), Sosyal güvenliğin görevi “çalışanları, aşağılık hissine yol açan ve sınıflar ayrımının derin ve gerçek temellerini oluşturan yarının belirsizliğinden kurtarmaktır”. 1946 Mayıs'ına kadar bu yönetmeliği bir dizi yasa takip etti. Fransız sosyal güvenlik planının oluşumu üzerine, bkz. H.C. Galant, *Histoire politique de la sécurité sociale: 1945-1952* [Sosyal güvenliğin siyasal tarihi: 1945-1952], önsöz: P. Laroque, Paris, Hachette, 1974 (yeniden basım: Paris, A. Colin, “Cahiers de la Fondation nationale des sciences politiques, 76, 1955); N. Kerschen, “L'influence du rapport Beveridge sur le plan français de sécurité sociale de 1945” [Beveridge raporunun 1945 Fransız sosyal güvenlik planı üzerinde etkisi], alıntılanmış makale [yuk. s. 119, not 38]. CNR'in sosyal programı üzerine, bkz. yuk. s. 89, not 15.

26 Pierre Laroque (1907-1997): hukukçu, iş hukuku uzmanı, devlet müşaviri, Çalışma bakanlığında sosyal sigortalar genel müdürü. Eylül 1944'te A. Parodi tarafından sosyal güvenlik planının geliştirilmesi için görevlendirildi, 1973'ten 1989'a kadar Sosyal Güvenlik Tarihi Komitesi'ni yönetti. Bkz. *Revue française des affaires sociales*, özel sayı: *Quarante ans de Sécurité sociale*, Temmuz-Eylül 1985. 1964'ten 1980'e kadar Conseil d'Etat'nın sosyal bürosunu yönetti.

27 P. Laroque, “La sécurité sociale dans l'économie française” [Fransız Ekonomisinde Sosyal Güvenlik] (6 Kasım 1948 Cumartesi günü “Échos” kulübünde gerçekleştirilmiş konferans), Paris, Fédération nationale des organismes de sécurité sociale, s. 3-22.

28 A.g.e. s. 15-16: “Sık sık harcamalardan söz edilir ama sosyal güvenliğin ekonomiye getirisinden bahsedilmez. Halbuki bu getiri azımsanamaz. Her sanayici teçhizatının bakımı için zorunlu maliyeti hasılatından kesmeyi normal karşılar ve gerekli görür. Sosyal güvenlikse çok geniş bir ölçüde, ülkenin beşeri sermayesinin idamesini sağlar. [...] ekonomimizin işgücüne ihtiyacı var ve bu ihtiyaç giderek artacaktır. [...] Sosyal güvenliğin üstlenmesi gereken temel görevlerden biri budur: Fransız ekonomisine insan sağlamak. Sosyal güvenlik, işgücünün geliştirilmesinde ve korunmasında en temel faktördür: bu açıdan ülke ekonomisi için yadsınmaz bir önem vardır.”

geçim ihtiyaçlarını her koşulda karşılayabilmesini sağlayan”²⁹ bir teknikten ibarettir.

Peki, kendi geçimini ve sorumlu olduğu kişilerin geçimini karşılayabilmek ne demek? Bu, sosyal giderlerin [sosyal güvenlik primlerinin – yay. haz.n.] doğrudan maaş üzerinden toplandığı bir mekanizma kurulması anlamına geliyordu. Başka bir deyişle, hakiki maaşa, zımnî bir maaş ekleniyordu, fakat bu tam olarak bir ekleme sayılmıyordu, zira toplam maaşın bir kısmı tam anlamıyla maaş, diğer kısmıysa sosyal ödenek olarak kabul ediliyordu. Yani sosyal masrafları sadece maaşlar, maaşların toplamı karşılıyordu. Maaş kazanmayanlardan maaş sahiplerini desteklemeleri istenmiyordu; Laroque’a göre, “çocukları ve ailelerinin iyiliği için”, kendi iyilikleri için “maaşlı çalışanlara dayatılan bir dayanışma biçimiydi”.³⁰ Dolayısıyla, bu sosyal güvenliğin ekonomiyi sıkıntıya sokacağını, ağırlaştıracağını, maliyetini artıracığını söyleyemeyiz. Sosyal güvenlik bir anlamda dağıtılan maaşlardan ibaret olduğu için ekonomiyi hantallaştırmış olmaz. Dahası, maaşların yükseltilmesini gerektirmez ve bu sayede sosyal çatışmaları ve maaşa yönelik talepleri kısıtlayarak ekonominin masraflarını hafifletmiş olur. Laroque 1947-48 yıllarında bizzat kendisinin uygulamaya koyduğu sosyal güvenlik hakkında işte bunları söylüyordu.³¹

30 yıl sonra, 1976’da, *Revue française des affaires sociales*’da [Fransız Sosyal Faaliyetler Dergisi – ç.n.], ENA [Ecole nationale d’administration, Ulusal İdare Okulu – ç.n.] öğrencileri tarafından hazırlanmış, otuz yıllık sosyal güvenlik politikasının bilançosunu çıkaran oldukça ilginç bir rapor yayınlandı.³² Bu raporda ENA öğrencileri şu gözlemleri paylaşıyor. Birincisi, sos-

29 A.g.e., s. 6: “Sosyal güvenlik, her koşulda ve herkesin, hem kendisinin, hem de sorumluluğu altındaki kişilerin geçimini düzgün koşullarda sağlayabileceğinin garantisi olarak karşımıza çıkıyor.” Bu ilke P. Laroque tarafından 1946’da ileri sürüldü. (“Le plan français de sécurité sociale” [Fransız sosyal güvenlik planı], *Revue française du travail*, 1, 1946, s. 9). Laroque 1948’de aynı ifadeleri tekrar ediyor (“De l’assurance sociale à la sécurité sociale: l’expérience française” [Sosyal sigortadan sosyal güvenliğe: Fransız deneyimi], *Revue internationale du travail*, 56 (6), 1948, s. 621). Bkz. N. Kerschen, “L’influence du rapport Beveridge...”, s. 577.

30 P. Laroque, “La sécurité sociale dans l’économie française”, alıntılanmış konferans, s. 17: “[...] sosyal harcamaların artışı tümüyle ücretlerden kesildi, ve [...] ekonominin gelir maliyetini asla kendisi artırmış olmadı. Esasında, sosyal güvenlik maaşlı çalışanların gelirlerinin bir parçasını yeniden dağıtmakla yetinir. [...] Çocukların ve yaşlıların yararı için, çalışanların tümüne dayatılmış bir dayanışma söz konusudur.”

31 A.g.e. “Daha ileriye giderek sosyal güvenliğin, ciddi ve zorunlu maaş artışlarının önünü keserek ülke ekonomisi masrafların hafiflemesini sağladığını da çelişkisiz bir şekilde ileri sürebiliriz.”

32 *Revue française des affaires sociales*, özel sayı: *Perspectives de la sécurité sociale*, Temmuz Eylül 1976. ENA [Ecole nationale d’administration - Ulusal Yönetim Okulu] öğrencileri (GUERNICA dönemi) tarafından takip ettikleri seminerler kapsamında kaleme alınan raporlardan oluşuyor. Bu

yal güvenliğin ekonomi üzerinde kayda değer etkileri mevcut ve bu etkiler vergi matrahının belirlenme şekline kaynaklanıyor. Bu etki emek maliyetine tesir ediyor. Sosyal güvenlik yüzünden emek maliyeti yükseliyor. Emek maliyetinin yüksek olmasının ise istihdam üzerindeki kısıtlayıcı etkisi doğrudan işsizliğin artmasına sebep oluyor.³³ Uluslararası rekabet alanında da etkiler görülüyor. Sosyal güvenlik mekanizmaları arasındaki farklılıklar, çalışanlara daha bütünlüklü bir sosyal güvenlik sunan ülkelerin aleyhinde rekabeti bozar, yani bu noktada da işsizliğin hızlandırılması ilkesiyle karşı karşıyayız.³⁴ Son olarak, emek maliyetinin yükselmesi, sanayinin bir noktada yoğunlaşmasına, tekellerin ve çokuluslu şirketlerin gelişmesine yol açar. Kısacası, bu raporu hazırlayanlara göre, güvenlik politikasının ekonomi üzerinde açık etkileri var.

İkincisi, emek maliyetinin yükselmesine dayalı bu ekonomik sonuçlar işsizliği artırmakla kalmıyor, sosyal güvenlik vergilerine getirilen azamî sınır sebebiyle, bu vergiler arasındaki oran farklılıkları sebebiyle gelir dağılımı üzerinde de etkili oluyor.³⁵ Bu konu üzerinde gerçekleştirilmiş çeşitli araştırmalara dayanarak [eşit maaşa dayalı yeniden bölüşümün] gençlerden yaşlılara, bekârlardan aile sorumluluğu üstlenen kişilere, sağlıklı kişilerden hastalara gitmek yerine, bu vergi sınırı yüzünden ortaya çıkan hakiki gelir çeşitliliğinin, en yoksulların sırtından en varlıklılara yaradığını gösteriyorlar. Yani, otuz yıl boyunca uygulanmış sosyal güvenlik politikasının tamamen ekonomik sonuçlar doğurduğunu söylüyorlar. Halbuki, “Sosyal güvenliğin amacı ekono-

seminerlerin her biri “işlevsel” bir çözüm bulmak amacıyla yönetim sorunlarının dair çok disiplinli incelemesi” olarak öngörülmüştü. (G. Dupuis, *a.g.e.*, s. IV). M. Foucault bu paragrafta bu raporların ilkinde (“Le financement du régime général de sécurité sociale”) dayanıyor, kaleme alanlar: P. Begault, A. Bodon, B. Bonnet, J.-C. Bugeat, G. Chabost, D. Demangel, J.-M. Grabarsky, P. Masseron, B. Pommies, D. Postel-Vinay, E. Rigal ve C. Vallet (s. 5-66).

33 M. Foucault, yukarıda alıntılanmış raporun birinci bölümünün (“Reformun gerekliliği ve ilkeleri”) ikinci kısmında (“Ekonomik faaliyetler açısından genel rejimin güncel finansman şekli nötr değildir”) gelişmiş analizi tüm teknik özelliklerinden yoksun bırakarak özetler, s. 21-27. Paragraf 2.3 (“Vergilerin istihdama etkisi”) şöyle sona eriyor: “Maaşlar tabanı ve vergi tavanının kısa vadede istihdama olumsuz etki ettiği görülüyor.”

34 *A.g.e.* paragraf 2.4, s. 24-27: “Vergilerin uluslararası rekabete etkisi”. Rapor, her ne kadar “sosyal harcamaların farklı sistemlerle finansmanının uluslararası rekabete yol açtığı dengesizliklerin Fransız endüstrisinin rekabet kapasitesini tehlikeye atabileceğinin” altını çizse de (s. 26), şöyle ekliyor: “bu dengesizlikler iki unsurla [sosyal harcamaların ve maaş seviyelerinin Fransa’da düşük olması] fazlasıyla telafi edilir. Paragraf şöyle bitiyor: “Sonuç olarak, Fransız şirketlerinin rekabet gücü sosyal vergiler yüzünden zayıflayacağı benzeriyor; ve sosyal güvenliğin mevcut finansmanının uluslararası rekabetteki tarafsızlığa verdiği zarar, bizatihi bu sistemin reformunu gerektiremeyecek derecede telafi ediliyor.”

35 *A.g.e.*, paragraf 3, s. 28-34: “Genel rejimin finansman şekli, farklı kategorideki çalışanlar arasında ücret eşitsizliklerini artırıyor.”

mik değildir ve olmamalıdır. Finansmanı piyasa kanununu bozarak, ekonomik politika unsuruna dönüşmemelidir. Sosyal güvenlik ekonomik olarak tarafsız kalmalıdır.”³⁶ Burada, neredeyse kelimesi kelimesine, size geçen derste (ya da on beş gün önce, hatırlamıyorum), Alman ordoliberallerin sosyal politikaya bakışını anlatırken söylediklerimi görüyoruz.³⁷

Sosyal politikanın ekonomik etkilerinin tamamen etkisiz hale getirilmesi fikrinin, Fransa’da neoliberal modelin geliştirilme sürecinin en başında, 1972’de o zamanki Maliye Bakanı Giscard d’Estaing tarafından ifade edildiğini görüyoruz.³⁸ 1972 tarihli bir sunumda (Stoléro’nun düzenlediği bir kolokyumda)³⁹ şöyle diyor: Modern devletin ekonomik işlevi nedir? Birincisi, gelirlerin nispeten yeniden bölüştürülmesi; ikincisi, müşterek mülklerin temin edilmesi aracılığıyla sosyal yardım; üçüncüsü, ekonomik işlemlerin düzenlenerek ekonomik büyümenin ve tam istihdamın sağlanması.⁴⁰

Burada gördüğümüz, o dönemde Fransa’nın henüz eleştirilmeye başlamamış geleneksel ekonomik politikası. Fakat d’Estaing’in eleştiriye açtığı şey devletin üç ekonomik işlevi arasındaki bağlantı: bölüştürme, sosyal yardım ve düzenleme. Fransa bütçesinin, aynı paranın otoyol inşasına olabileceği gibi herhangi bir sosyal yardıma da aktarılabilir şekilde tasarlanmış olduğunu açıklıyor.⁴¹ Ve bunun kabul edilemez olduğunu ekliyor. Sağlıklı işleyen bir politika için, “ekonomik büyümenin ihtiyaçlarının karşılanmasıyla, sosyal dayanışma ve adaletin sağlanmasının birbirinden tamamen ayrı

36 A.g.e., s. 21: “Genel rejimin finansmanı için toplanan vergi gayrisafi yurt içi hasılanın %12’sini geçmiş ve tek başına ciddi ekonomik sonuçlar doğurmuştur. Oysa sosyal güvenliğin amacı ekonomik değildir ve finansman yöntemleri piyasa kurallarını bozarak bir ekonomik politika ögesine dönüşmemelidir. Sosyal güvenlik bu açıdan tarafsız kalmalıdır.”

37 Bkz. yuk. 14 Ocak 1979 dersi.

38 Bkz. yuk. not 20.

39 *Economie et Société humaine. Rencontres internationales du ministère de l’Economie et des Finances* [Ekonomi ve İnsan toplumu. Ekonomi ve Maliye bakanlığının uluslararası görüşmeleri] (Paris, 20-22 Haziran 1972), önsöz: V. Giscard d’Estaing, sunum: L. Stoléro, Paris, Denoël, 1972. Lionel Stoléro (doğum: 1937) Valéry Giscard d’Estaing kabinesinde teknik danışmandı. M. Foucault kendisiyle birçok kez görüşme fırsatı buldu.

40 A.g.e., s. 445: “[...] Devletin ekonomistler tarafından uzun zaman önce üç kategoriye ayrılmış çeşitli işlevleri:

(1) Yeniden bölüştürme işlevi: Devlet zenginlerden alıp fakirlere aktarır;

(2) Ödenek işlevi: Devlet müşterek mal ve hizmetler üretir: eğitim, sağlık, otoyollar;

(3) Düzenleme işlevi: Devlet koşullara dayalı politikasıyla tam istihdamı ve ekonomik büyümeyi destekler, düzenler.”

41 A.g.e. (önceki alıntının devamı): “Bu üç işlev entelektüel açıdan ayrı da olsa, pratikte farklı değil: aynı vergi fark gözetmeksizin otoyolları ve sosyal güvenliğin bütçe açığını finanse eder; aynı harcama hem S.N.C.F. [Fransız Demiryolları - ç.n.] aklarını arttırmaya hem de trenle seyahat eden kalabalık aileleri desteklemeye yarar.”

tutulması⁴² gerektiğini söylüyor. Başka bir deyişle, birbiriyle hiçbir geçirgenliği bulunmayan iki sistem gerekli. Her biri kendi ayrı vergi türüne sahip olmalı: ekonomik vergi ve sosyal vergi.⁴³ Bu ilkeye göre, ekonominin kendine has kurallara, sosyal sistemin de kendine has hedeflere sahip olması gerektiği, ama ikisinin ekonomik işlemlerin sosyal mekanizmalar tarafından aksamayacağı şekilde ayrıştırılması, sosyal mekanizmanın ekonomik işlemlere asla müdahalede bulunmayacak şekilde kısıtlanması, kendi alanına çekilmesi ana fikrini görüyoruz.

O halde şu sorunla karşılaşıyoruz: Ekonomik ve sosyal alanlar bu doğrultuda nasıl ayrı tutulabilir? Bu ayrıştırma nasıl gerçekleştirilebilir? Bu noktada yeniden Giscard'ın metnine baktığımızda, ne demek istediğini açıkça görüyoruz. Alman ordoliberalizmde, Amerikan neoliberalizmde ve Fransız liberalizmde ortak bir ilkeye gönderme yapıyor. Buna göre, ekonomi esasen bir oyundur. Partnerlerin oynadığı, tüm toplumu kapsamı gereken ve devletin kurallarını belirleyip bu kurallara uyulmasını sağladığı ekonomik bir oyun. Nedir bu kurallar? Ekonomik oyunun en hareketli olmasını sağlamalıdır, bu sayede mümkün olan en fazla kişiye fayda edebilsin. Buna eklenecek tek zaruri kural ise –ve tam bu noktada ekonomik ve sosyal alanların iç içe geçmeksizinin yakınlaştıklarını görüyoruz–, herhangi bir oyuncunun her şeyi kaybedip oyunu sürdüremez hale gelmesinin imkânsız kılınması. Bir anlamda oyuncuyu hayatta tutan bir koşul söz konusu. Oyunun kendisini aksatmadan, oyuncularından birinin tamamen oyunu terk etmesini engelleyen kısıtlayıcı bir hüküm. Bir tür tersten toplumsal sözleşme: Toplumsal sözleşmede toplumun üyeleri bunu arzulayan, sanal olarak ya da fiilen kabul edenlerdir. Bu durum kendileri vazgeçene kadar da böyledir. Ekonomik oyunda ise, kimse ilk başta oyunun bir parçası olmayı kabul etmemiş olduğundan dolayı, kimsenin açıkça bir parçası olmayı kabul etmemiş olduğu bu oyundan ihraç edilmemesini sağlamak, topluma ve devletin dayattığı oyun kurallarına düşüyor.

Ekonominin bir oyun olması, devletin temin ettiği kurallara sahip olması ve ekonomik ve sosyal alanların arasındaki tek temasın kimsenin oyundan ihraç edilmemesini öngören koruma koşulu olması, Giscard'ın [19]72 tarihli metninde üstü kapalı, ama gayet net bir şekilde ifade ettiği fikir: “Piyasa

42 A.g.e. (önceki alıntının devamı): “Bu tarzların karışımı sosyal adalete uygun mu acaba diye düşünüyorum ve bu noktada kişisel bir görüşümü sizinle paylaşmak istiyorum: Ekonomik büyümenin ihtiyaçlarına tekabül eden faktörlerle dayanışma ve sosyal adalet kaygısı güden faktörleri birbirinden ayırmak gerekli değil midir?”

43 A.g.e. (önceki alıntının devamı): “Her yurttaşın vergisini iki ayrı şekilde ödediği bu sistem düşünülebilir mi: ekonomik vergi ve sosyal vergi?”

ekonomisinin belirleyici özelliği, ademi merkezî kararları mümkün kılan oyun kurallarının varlığı ve bu kuralların herkes için aynı olmasıdır.”⁴⁴ Üretim rekabeti ve bireyin korunması kuralları arasında “özel bir oyun” kurulmalı ki, kimse her şeyi kaybetme riskine girmesin.⁴⁵ “Özel bir oyun”, diyor, ama “özel bir kural” demek kuşkusuz daha doğru olur. Kimsenin ihraç edilmesini öngören kuralın gerekliliği; sosyal kuralın, sosyal düzenin ve genel anlamıyla sosyal güvenliğin esas amacının bireyleri bu ihraçtan korumak olması; onun dışında ekonomik oyunun kendi başına devam etmesi; bu fikre en azından genel hatlarıyla uyulduğunu bir dizi uygulamada görüyoruz.*

Vakit darlığından ve sizi bununla sıkıkmak istemediğimden, bunun ne anlama geldiğini göstermek için kriz ve krizin sertliği yüzünden asla tam olarak sonlandırılmamış ve anlamlı bir bütün oluşturamamış belli uygulamalardan değil, 1974’ten beri birçok kez gündeme gelen negatif gelir vergisinden bahsetmek istiyorum. Giscard [19]72 tarihli metninde, kimsenin her şeyini kaybetmesinin sağlanması gerektiğini söylerken, negatif vergi fikri zaten aklıdaydı. Negatif gelir vergisi Fransız neoliberalizminden değil, Amerikan neoliberalizminden (bir dahaki derste buna değineceğim) gelen bir fikir. Giscard’ın çevresindeki Stoléru⁴⁶ ve Stoffaës (az önce kendisinden bahsetmişim) gibi kişiler tarafından benimsendi. 1974 ya da 1975⁴⁷ yılındaki 7. Plan’ın hazırlık çalışmalarında negatif vergi üzerine yazılmış bir Stoffaës raporu mevcut.⁴⁸

44 *A.g.e.*, s. 439: “Piyasa ekonomisini belirleyen, özellikle:

- adem-i merkezî kararların alınmasına olanak sağlayan oyun kurallarının varlığı,
- bu kuralın herkes için aynı olması.”

45 *A.g.e.*, s. 444: “[...] Daha senelerce üretim mekanizmasıyla bireyleri koruma mekanizmaları arasında bir çatışma yaşanacak: bu, iki mekanizma arasında sadece devletin hakemlik yapabileceği, ve hiçbir oyuncunun, hiçbir aktörün kaybetme riskini göze alamayacağı bu oyunun kurallarını belirlemek adına devletin, gittikçe sıklıkla bürokratik olmayan müdahalelerde bulunması gerekeceği anlamına geliyor.”

(*) M. Foucault burada metnin 20 ve 21. sayfalarını atlıyor.

“Bu ayrışmanın ve koruma hükümlü ekonomik oyunun iki kapsamı var: 1. Salt ekonomik kapsam: Bireylerin korunmasını umursamadan piyasa düzeninin harekete geçirilmesi. Ekonomik politikaya istihdamın sağlanması [ve] tüketim gücünün artırılması amaçları biçilmez [...]. 2. İkinci nokta iki farklı girişimi kapsıyor: a. ‘Beşeri sermayenin’ yeniden düzenlenmesi [...], b. Negatif vergi (Chicago).”

46 1969’dan 1974’e kadar Ekonomi ve Maliye bakanlığında teknik müşavirlik yaptıktan sonra (bkz. yuk., not 39), Lionel Stoléru, 1974-1976 arasında Elysée’de [Cumhurbaşkanlığı sarayı – ç.n.] ekonomi danışmanı olarak çalıştı. 1978’den beri Çalışma ve Katılım bakanlığında devlet bakanlığı (Kol emeği ve Göç) yapmıştır.

47 7. plan 1976-1980 yıllarına denk gelmektedir.

48 C. Stoffaës, “Rapport du groupe d’étude de l’impôt négatif” [Negatif vergi araştırma grubu raporu], Paris, 1974; “De l’impôt négatif sur le revenu” [Gelir üzerinde negatif vergi], *Contrepoint*, 11, 1974; L. Stoléru, “Coût et efficacité de l’impôt négatif” [Negatif verginin maliyeti ve faydası],

Nedir negatif vergi? Son derece basit bir şekilde özetlemek gerekirse, negatif verginin arkasında yatan fikir şu: Sosyal bir hizmetin, ekonomiyi bozmadan, salt sosyal alanda etkili olabilmek için, asla müşterek tüketim biçimine sahip olmaması gerekir. Zira, negatif verginin savunucularına göre, müşterek tüketimden en çok faydalananlar, onun finansmanına en az katılan kesim olan en zenginler. Dolayısıyla, ekonomi üzerinde olumsuz etki doğurmayacak, etkili bir sosyal koruma için bu genel ve büyük ölçüde kategorilere ayrılmış finansmanların yerine, nakit olarak ve sadece gerek geçici, gerekse daimi olarak gerçekten belli bir eşğin altında kalanların istifade edebileceği bir yardım sistemi oluşturmak gereklidir. Kabaca, en zengin kişilere müşterek sağlık hizmetinden faydalanma imkânı sunmanın bir anlamı olmaz, çünkü bu kişiler zaten kendi sağlıklarıyla rahatça ilgilenebilecek konumdadır. Fakat toplumun içinde gerek yaşlılar ve engelliler gibi daimi biçimde, gerekse işsizler gibi geçici biçimde, toplumun makul olarak algıladığı asgarî tüketim eşğinin altında kalan kişilerden oluşan bir grup da var. Sosyal politikanın sağladığı yardımların bu kişilere ve sadece bu kişilere sunulması gerekir. Belli bir gelir düzeyinin altında kalanlara eşğe ulaşmalarını sağlayacak, tamamlayıcı bir destek. En önemlisi de, bunun için toplumun tamamının tüm üyelerine sağlık ve eğitim gibi hizmetler sağlama yükümlülüğünün bir kenara bırakılması ve zenginlerle yoksullar arasında, muhtaç durumundakiler ve diğerleri arasında dengesizliğin kurulması.

Negatif vergi projesi, özellikle de bunun Fransa'daki biçimleri burada anlattığım derecede radikal, ya da sandığınız kadar basit değil. Stoléru ve Stoffaës tarafından düşünülen, yetersiz bir gelire sahip kişilere destek amaçlı negatif vergi sistemi son derece sofistike bir sistem. Zira, bu sistemin kimilerinin yardımlar sayesinde iş aramalarına ve ekonomik oyuna tekrar katılmalarına gerek bırakmayan bir şekilde yaşamalarını sağlamaması lâzım. Dolayısıyla, negatif vergi, çeşitli düzenlemeler ve aşamalar sayesinde bireyin belli bir tüketim seviyesine ulaşmasını sağlar, ama aynı zamanda onu gerek heves-

Revue économique, Ekim 1974; *Vaincre la pauvreté dans les pays riches* [Zengin ülkelerde yoksulluğu yenmek], Paris, Flammarion ("Champs"), 1977, 2. bölüm, s. 117-209: "L'impôt négatif, simple remède ou panacée?" [Negatif vergi, basit bir çare mi yoksa her derde deva mı?]. Bu konuyla ilgili, bkz. H. Lepage, *Demain le capitalisme* [Yarın kapitalizm], a.g.e. [yuk. s. 144, not 23], s. 280-283: "Gelir üzerinde negatif vergi teorisi basittir: yıllık gelirler üzerinden aile genişliği (tek kişi ya da çocuklu aile) oranına göre bir yoksulluk sınırı belirlenir ve geliri bu sınırın altında kalan ailelere bu farkı kapatacak bir para yardımı yapılır. Başka bir deyişle, toplum tarafından teminat altına alınmış asgarî gelir sistemidir." (s. 280 not. 1). Negatif vergi 2000 01 yıllarında, Lionel Jospin hükümeti döneminde, sol cephatta yeniden tartışma konusu oldu. Bkz. mesela D. Cohen, "Impôt négatif: le mot et la chose" [Negatif vergi: kelime ve şey], *Le Monde*, 6 Şubat 2001.

rek hüsrarla daima çalışmaya teşvik ederek, her koşulda çalışmayı devlet yardımı almaya yeğlemesini sağlar.⁴⁹

İsterseniz, her ne kadar önemli olsalar da, tüm bu detayları bir kenara bırakalım. Belli noktalara dikkatinizi çekmek istiyorum. Birincisi, negatif vergi fikrinin hafifletmek istediği şey nedir? Yoksulluğun etkileri, ama sadece etkileri. Hiçbir durumda yoksulluğun herhangi bir sebebinin üzerinde oynanması söz konusu değildir. Negatif vergi yoksulluğun kökenine değil, sonuçlarına dair işler. Stoléru bununla ilgili şöyle yazıyor: “Kimilerine göre, sosyal yardımın hedefinde yoksulluğun *sebepleri* olmalı”; dolayısıyla, kapsamı gereken unsurlar hastalık, kaza, çalışmayı imkânsız kılan etkenler, iş bulmanın imkânsızlığı gibi alanlar olmalıdır. Yani, bu daha geleneksel bakışa göre, birine neden yardıma muhtaç olduğunu araştırmadan ve bunun sebeplerini ortadan kaldırmaya çalışmadan destek olunamaz. “Diğerlerine göre”, bu diğerleri negatif vergi taraftarları, “sosyal yardımın hedefinde sadece yoksulluğun *sonuçları* bulunmalıdır. Her insanın temel ihtiyaçları vardır ve bunları kendi karşılayamadığında ona yardım etmek topluma düşer”.⁵⁰ Bu durumda Batı yönetimselliğinin uzun zamandır oluşturmaya çalıştığı meşhur iyi yoksullar - kötü yoksullar ayrımının, çalışmak istemeyenler ve çalışma imkânı olmayanlar arasındaki bir ayrımın önemi kalmıyor. Kimin neden sosyal oyun seviyesinin altına düştüğü umurumuzda değil ve olmamalı da; ister uyuşturucu müptelası olsun, ister işsiz olmayı yeğlesin, hiç farketmez. Tek sorun, sebebi ne olursa olsun, çığırtı altında mı, yoksa üstünde mi olduğu. Tek önemli olan, söz konusu kişinin belli bir seviyenin altına düşmüş olması ve daha uzağa bakmadan, tüm idari, polisiye, bürokratik araştırma ve sorgulamalara gerek kalmadan, ona yardım ederek bu seviyenin yeniden üstüne çıkmasını sağlamak ve bu sayede onda seviyenin üstünde kalma arzusunu doğurmak. Eğer kendisi bunu istemiyorsa mühim değil, yardım almaya devam eder. Yüzyıllardır Batı’da yürütülen sosyal yardım politikalarından farklı olarak en önemli noktalardan biri bu.

49 Bkz. L. Stoléru, *Vaincre la pauvreté...*, s. 138-146: “Les incitations au travail: comment décourager l’oisiveté?”. [Çalışmaya teşvik: aylıklığı nasıl yıldırmalı?] ve s. 206: “Tüm idari eklemelerin dışında negatif vergi sistemi, vergi düzeyi aracılığıyla insanları aylıklıktan caydırmayı hedefler. Teşvik, herkesin her zaman kazançlarının ve yardımlarının toplamı olan nihai gelirini artırmak için çalışmak ve daha çok çalışmak istemesi üzerine kuruludur. Bu teşvik, kazanç arttıkça yardımın gütükçe daha yavaş azalması sebebiyle daha da güçlüdür. Yani vergi düzeyi daha düşüktür.”

50 L. Stoléru, *a.g.e.* s. 242; ayrıca bkz. s. 205-206: “Negatif vergi [...] yardım yapmadan önce neden yoksulluk olduğunu anlamak isteyen toplumsal anlayışa tamamen terstir. [...] Negatif vergiyi kabul etmek, hatanın kimden kaynaklandığını araştırmadan yoksul kişilere yardım etme zorunluluğu üzerine kurulmuş, yani köken veya sebep değil, durumun kendisi üzerine kurulmuş evrensel bu yoksulluk anlayışını kabul etmek demektir.”

İkincisi, negatif vergi, gördüğümüz gibi, sosyal politika kapsamında gelirlerin genel olarak yeniden bölüşülmesini, sosyalist politikaya kayışı tamamen engelleyen bir yöntem. Sosyalist politikayı, “görelî”^{*} yoksulluk politikası, yani gelirler arasındaki farkın kapatılması olarak kabul edersek, sosyalist politikayı en zenginler ve en yoksullar arasındaki farktan kaynaklanan görelî yoksulluk etkilerinin hafifletilmesi olarak kabul edersek, negatif verginin kastettiği politikanın, sosyalist politikanın tamamen zıddı olduğunu gayet net bir biçimde görürüz. Böylesi bir politikada görelî yoksulluk hiçbir şekilde kapsama alanına girmez. Tek esas olan “mutlak”^{**} yoksulluktur, yani bireylerin yeterli tüketim yapabilmelerini mümkün kılan makul gelir düzeyinin altında olmaları.⁵¹

Mutlak yoksulluktan tabii ki tüm insanlık için geçerli olan bir seviye anlaşılmalıdır. Mutlak yoksulluk her toplum için görecelidir. Bazı toplumlarda mutlak yoksulluk sınırı daha yüksek, bazı daha fakir toplumlardaysa çok daha alçak olabilir. Yani görelî bir mutlak yoksulluktan bahsediyoruz. İkincisi, gördüğümüz gibi, özellikle İkinci Dünya Savaşı’nın ardından tüm sosyal politikaların, hatta daha doğrusu 19. yüzyılın sonundan itibaren tüm sosyalizme yakın refah politikalarının ortadan kaldırmaya uğraştığı yoksul ve yoksulluk kategorileri yeniden ön plana çıkarılmış oluyor. Almanya’da devlet sosyalizmi politikası, Pigou’nun⁵² planladığı refah politikası, *New Deal* politikası, İkinci Dünya Savaşı sonrası Fransız veya İngiliz tipi sosyal politika: Bunların tümü yoksul kategorisini tanımak istemeyen, nüfus içinde yoksullar ve diğerleri arasında bir kutuplaşma olmasını engelleyen ekonomik müdahaleleri savunan politikalarıdır. Daima görelî yoksulluk, gelirlerin yeniden bölüşülmesi, en zenginler ve en yoksullar arasındaki fark kavramları üzerine kurulu politikalarıdır. Buradaysa karşılaştığımız yine görelî, ama toplum içinde mutlak bir seviye belirleyen, yoksulları diğerlerinden, muhtaçları diğerlerinden ayıran bir politika.

Negatif verginin üçüncü özelliği şu: Genel bir koruma sağlıyor, fakat bu aşağıdan gelen bir koruma. Yani, toplumun geri kalanında ekonomik oyunun mekanizmaları, rekabet mekanizmaları, şirket mekanizmaları işlemeye devam edecek. Eşiğin üzerindeki herkes kendisi ya da ailesi için bir tür şirket

(*) Metinde tırnak içinde (s. 25).

(**) Metinde tırnak içinde (s. 25).

51 Bkz. *a.g.e.*, s. 23-24: “İlk durumda [yani *mutlak yoksulluk*], “aşarî yaşamsal” sınırdan, geçim sınırından, standart bütçeden, temel ihtiyaçlardan bahsedeceğiz. [...] İkinci durumda [yani *göreceli yoksulluk*], en yoksullarla en zenginler arasındaki *farktan*, gelir yelpazesinin *açılımından*, maaşlar *hiyerarşisinden*, müşterek mal ve hizmetlere ulaşımdaki *eşitsizliklerden* bahsedecek, gelir dağılımı eşitsizliğinin katsayısını ölçeceğiz.” Ayrıca bkz. s. 241-242; 292: “Mutlak yoksullukla göreceli yoksulluk arasındaki sınır, kapitalizmle sosyalizm arasındaki sınırdır.”

52 Bkz. yuk., 14 Şubat 1979 dersi, s. 109, not. 45.

olacak. Eşiğin üzerinde şirket ve rekabet şirketi sistemiyle biçimlendirilmiş bir toplum mümkün olacak. Buna ek olarak, sadece belli bir seviyenin altında risklerin ortadan kaldırılmasını sağlayan bir güvenlik katmanı bulunacak. Yani, ekonomik katman içerisinde, bazı aksilikler sebebiyle seviyenin altına düştüğünde yardım sağlanan, ama buna karşılık ekonomik durum gerektirdiğinde ya da buna imkân sağladığında kullanılan ve kullanılabilir olan daima hareket halinde bir nüfus olacak. Nüfus, eşiğin altında ve üstünde gidip gelen, tam istihdam hedefinden vazgeçmiş bir ekonomide gerektiği zaman kullanılabilen, gerektiği zamansa yeniden yardıma muhtaç konumuna geri gönderilebilir daimi bir ucuz işgücü stokudur.

Dolayısıyla, bu sistemde –çeşitli sebepler yüzünden asla tam olarak uygulanmamış olsa da, gördüğümüz gibi o zaman Giscard, bugünse Barre yönetimindeki politikanın genel taslağını gösteriyor bu– tam istihdamı merkeze almayan, piyasa ekonomisine ancak tam istihdam hedefinden ve dolayısıyla bu hedefe ulaşmanın esas aracı olan iradeci ekonomik büyümeden vazgeçerek ulaşılabilir bir ekonomik politika ortaya çıkıyor. Piyasa ekonomisine dahil olabilmek için bunlardan vazgeçiliyor. Fakat bunun için hareketli, eşiğin altına inip üstüne çıkabilen, koruma mekanizmaları sayesinde her koşulda hayatını sürdürebilen ve piyasa koşulları gerektirdiği takdirde çalışmaya hazır bir nüfus gerekli. 18. ve 19. yüzyıllarda, büyük çoğunluğu taşralılardan oluşan sonsuz bir işgücü stokuna sahip kapitalizmin kurduğundan tamamen farklı bir sistemle karşı karşıyayız. Bugün ekonomi farklı işlediğinden, taşra nüfusu eskisi gibi sonsuz bir işgücü sermayesi oluşturamayacağından, başka bir işleyiş gerekli. İşte bu işleyiş yardıma muhtaç nüfus üzerine kurulu. Sosyal güvenlik gibi mekanizmalar uygulayan, tam istihdam merkezli bir sisteme göre son derece liberal, çok daha az bürokratik, çok daha az disiplinci ve cezalandırıcı bir sistem bu. Çalışmak isteyip istemediğine herkes kendisi karar veriyor. Eğer çalışmalarına ihtiyaç yoksa çalışmamaları mümkün kılınıyor. Yalnızca belirli bir seviyede asgari geçimlerini sağlayabilmeleri temin ediliyor ve neoliberal politika bu sayede işleyebiliyor.

Ancak böylesi bir proje, ordoliberalizme dair anlattığım konuların radikal bir aşamaya çekilmesinden ibaret. Ordoliberaler de, sosyal politikanın temel amacının nüfusunun genelini etkileyebilecek olumsuz koşulları ele almak olmadığını, doğru bir sosyal politikanın ekonomik oyuna karışmadan, toplumu bir şirket toplumu gibi gelişmeye bırakarak gerektiği takdirde ve sadece gerektiği takdirde muhtaçlara yardım eden bu müdahale mekanizması olduğunu söylüyordu.

14 Mart 1979 Dersi

Amerikan neoliberalizmi ve bağlamı. – Amerikan neoliberalizmi ve Avrupa neoliberalizmi arasındaki farklar. – Global bir talep, ütöpik bir beşik ve bir düşünüm yöntemi olarak Amerikan neoliberalizmi. – Bu neoliberalizmin özellikleri: (1) Beşerî sermaye teorisi. Temsil ettiği iki işlem: (a) ekonomik analizin kendi alanı içinde ilerleyişi: zaman faktörüne dayalı klasik emek analizinin eleştirisi; (b) ekonomik analizin o zamana kadar gayri ekonomik olarak kabul edilen alanlara yayılması. – Neoliberal analizin yarattığı epistemolojik dönüşüm: Ekonomik işleyişlerin analizinden insan davranışlarının içsel akılsallığının analizine. Ekonomik bir davranış olarak emek. – Yetenek sermayesi ve gelir ayrışması. – *Homo economicus*'un kişinin kendi girişimcisi olarak yeniden tanımlanması. – “Beşerî sermaye” kavramı. Kurucu özellikleri: (a) doğuştan gelen unsurları ve genetik beşerî sermayenin geliştirilmesi sorunu; (b) müesses unsurlar ve beşerî sermayenin oluşturulması sorunu (eğitim, sağlık vb.). – Bu analizlerin önemi: sosyal ve ekonomik yenileme [*innovation*] sorununun yeniden ele alınması (Schumpeter). Yeni bir büyüme politikası fikri.

Bugün* size Fransa’da basmakalıp bir klişeye dönüşmekte olan Amerikan neoliberalizminden bahsetmeye başlamak istiyorum.¹ Size önerdiğim

(*) M. Foucault dersin başında, toplantısı olduğundan “saat on birde ayrılmak zorunda” olduğunu söylüyor.

1 Altmışlı yılların sonunda Fransa’da Amerikan neoliberal düşüncelerine tepkilere dair, bkz. daha önce alıntılanmış kitap: H. Lepage (*Demain le capitalisme (Yarın kapitalizm)*) yanı sıra, J.-J. Rosa ve F. Aftalion yönetiminde ortak eser, *L'Économique retrouvée. Vieilles critiques et nouvelles analyses*, Paris, Economica, 1977. İlk eserin yayınlanması basında birçok yazının çıkmasına neden oldu, aralarında J.-P. Revel, “Le Roi est habillé” [Kral giyindi], *L'Express*, 27 Şubat 1978; G. Suffert, “Economistes: la nouvelle vague” [Ekonomistler: yeni akım], *Le Point*, 13 Mart 1978; R. Priouret, “Vive la jungle!” [Yaşasın vahşi orman!], *Le Nouvel Observateur*, 11 Nisan 1978 (Bu son yazı, piyasa çerçevesinde kalan sosyal düzenleyicilerden biri olarak negatif vergiye değiniyor ve L. Stoléru’ye atıfta bulunuyor: biri ve diğeri üzerine. Bkz. yuk. 7 Mart 1979 dersi) B. Cazes, “Le désenchantement du monde se poursuit...” [Dünyanın hayal kırıklığı sürüyor...], *La Quinzaine littéraire*, 16 Mayıs 1978; P. Drouin, “Feux croisés sur l'État” [Devlet çapraz ateşte], *Le Monde*, 13 Mayıs 1978 vb. Aralarından bir kısmı, Fransa’da bu fikirlerin gelişimini gösteriyor, J. Attali ve M. Guillaume, *L'Antiéconomie* (Paris, PUF, 1972) eserine cevap niteliğinde. Bu kitap Amerikan Yeni Sol’un [*New Left*] tezlerini yansıtıyor (bkz. H. Lepage, *op. cit.*, s. 9-12). Ayrıca bkz. şöyle: “Que veulent les nouveaux économistes? *L'Express* va plus loin avec J. J. Rosa” [Yeni ekonomistler ne istiyor? *L'Express* J. J. Rosa ile daha da derine gidiyor], *L'Express*, 5 Haziran 1978

analizle en doğrudan alâkalı birkaç özelliğine değineceğim yalnızca.²

Önce, bazı harcıâlem öğelerle başlayalım. ABD’de neoliberalizm, Alman ve Fransız neoliberalizmlerinden çok da farklı olmayan bir süreçte gelişti. ABD neoliberalizminin geliştiği koşulların belli başlı üç özelliği şunlar: *New Deal* ve 1933-34’ten itibaren Roosevelt tarafından geliştirilen Keynesçi *New Deal* politikasının eleştirisi. Amerikan neoliberalizminin ilk ve en temel metni, Chicago ekolünün kurucusu Simons’un³ 1934’te yazdığı *Bırakınız Yapımlar İçin Pozitif Bir Program* [*A Positive Program for Laissez Faire*⁴] başlıklı kitabı.

Sürecin koşullarına dair söyleyebileceğimizin ikincisi tabii ki Beveridge Planı ve savaş sırasında oluşturulmuş benzeri tüm ekonomik ve sosyal müdahalecilik projeleri.⁵ Her biri son derece önemli tüm bu örnekler savaş sözleşmeleri adını verebiliriz. Bu sözleşmeye göre hükümetler –özellikle İngiliz hükümeti ve belli bir ölçüde ABD hükümeti– ciddi bir ekonomik ve sosyal kriz yaşamakta olan insanlara şöyle diyordu: sizden hayatınızı feda etmenizi istiyoruz, fakat bunu yaptığınız takdirde yaşamınızın sonuna kadar işinizi koruyacağımıza söz veriyoruz. Tüm bu belge, analiz, program ve araştırmaları incelemek gayet anlamlı olur, çünkü yanılmıyorsam tarihte ilk defa uluslar sözleşmeler sistemine dayanarak savaşa giriştiler. Bunlar büyük güçler arasında alııldık uluslararası ittifak antlaşmaları değildi. Savaşa gönderdiği, yani kendini feda etmesini istediği kişilere güvenlik (iş güvenliği, hastalıklara ve kazalara karşı sigorta, emeklilik teminatı) sağlayan belli bir ekonomik ve sosyal düzen sunan bir tür sosyal sözleşme söz konusuydu. Savaşa gönderirken güvenlik sözleşmesi... Hükümetlerin savaşa gönderecek kişi ihtiyacı çok çabuk bir artış gösterdi –İngiltere’de daha 1940’ta bu konuyla ilgili metinler mevcut– ve bununla beraber de sosyal güvenlik sözleşmeleri düşünüldü. Bu tür sosyal programlara karşı Simons çeşitli metinler kaleme aldı, ki bunların en ilginç kuşkusuz “The Beveridge Program: An Unsympathetic Interpretation”⁶ [Beveridge

2 Sonraki notlarda alıntılanan makaleler ve kitaplara ek olarak, M. Foucault konuyla ilgili şu eserleri de okumuştum: H. J. Silverman’ın antolojisi, basım, *American Radical Thought: The libertarian tradition*, Lexington, Mass., D.C. Heath and Co., 1970, ve H. L. Miller, “On the Chicago School of Economics”, *Journal of Political Economy*, cilt 70 (1), Şubat 1962, s. 64-69.

3 Henry Calvert Simons (1889-1946) eseri: *Economic Policy for a Free Society*, University of Chicago Press, 1948.

4 Söz konusu kitap: *A Positive Program for Laissez-Faire: Some proposals for a liberal economic policy?*, University of Chicago Press, 1934; yeniden basım. *Economic Policy for a Free Society*.

5 Bkz. yuk. 7 Şubat 1979 dersi, s. 85, not 38.

6 H. C. Simons, “The Beveridge Program: an unsympathetic interpretation”. *Journal of Political Economy*, cilt 53 (3), Eylül 1945, s. 212-233; yem basım. *Economic Policy for a Free Society*, bölüm. 13.

Planı: Karşıt Bir Yorum] başlıklı makalesi. Başlıktan metnin eleştirel içeriği gayet iyi anlaşılıyor.

Koşullara dair üçüncü etkense ABD'de Truman⁷ yönetiminde başlayıp Johnson⁸ hükümetine kadar süregelen yoksulluk, eğitim, ayrımcılık üzerine projeler ve bu projeler vasıtasıyla gelişen devlet müdahaleciliği, federal idarenin büyümesi vs.

Keynesçi politika, sosyal savaş sözleşmeleri ve sosyal ve ekonomik programlar aracılığıyla federal idarenin büyümesi: bu üç etken neoliberal düşüncenin rakibini, hedef tahtasını, kendini geliştirmek için karşı çıktığı ana taslağı oluşturuyordu. Gördüğümüz gibi bu koşullar, *Front populaire*⁹ muhalefetine, savaş sonrası Keynesçi politikalara [ve] planlamaya karşı gelişen Fransız neoliberalizminin zeminine oldukça benziyor.

Buna rağmen, Avrupa ve Amerika neoliberalizmleri arasında çok büyük farklılıklar olduğunu düşünüyorum. Bunlar apaçık farklılıklar. Kısaca hatırlatayım. Öncelikle Amerikan liberalizmi tarihsel oluşumunun başlangıcı olan 18. yüzyılda, Fransa'dakinin aksine halihazırdaki mevcut devlet aklını etkisini hafifletecek bir ilke olarak ortaya çıkmadı. Tam aksine, ABD'nin bağımsızlığının tarihsel başlangıç noktasını çoğunluğu zaten ekonomik olan liberal talepler oluşturmuştu.¹⁰ Yani liberalizmin bağımsızlık savaşı sırasında ABD'de oynadığı rol daha ziyade Almanya'da 1948'de oynadığı role benziyor. Kurucu bir ilke olarak ve devletin meşrulaştırılması adına liberalizme başvuruldu. Liberalizmle kendi kendisini kısıtlayan devlet değildi, tam tersine liberalizm talebi bizatihi devletin kurucusuydu. Bu Amerikan liberalizminin önemli noktalarından biri.

İkincisi ise şu: liberalizm, gerek ekonomik politika, müdahalecilik, altın ve gümüşe dair çift maden sistemi (bimetalizm) sorunu, gerek kölelik meselesi, gerek yargı kurumunun işleyiş ve statüsü problemi, gerekse bireylerin farklı eyaletler ve eyaletlerin federal devletle ilişkileri konularında iki yüz yıldan uzun bir süre boyunca tartışmaların merkezinde oldu. Liberalizmin

7 Bkz. yuk. 31 Ocak 1979 dersi, s. 63, not 7.

8 A.g.e., not 9.

9 Fransa'da Haziran 1936'dan Nisan 1938'e kadar iktidarda bulunan sol partiler koalisyonu. Léon Blum cumhurbaşkanlığında bu yönetim çok sayıda sosyal reform dayatmıştır (40 saatlik haftalık çalışma süresi, ücretli izin, demiryollarının ulusallaşması vs.).

10 Başta kolonistlerin yerli kılığına girip, İngiliz Parlamentosu'nun Amerikan pazarına girişine yem izin verdiği Doğu Hindistan Şirketi'ne [*East India Company*] ait çay kargosunu denize doktuğu "Boston Tea Party" (16 Aralık 1773) olayı olmak üzere, Bağımsızlık Savaşı'na (1775-1783) yol açan olaylara gönderme. İngiliz yönetimi buna, Philadelphia'daki Birinci Kıtasal Kongre'nin düzenlemesine yol açacak bir dizi yasayla –"intolerable acts"– karşılık verdi.

ABD'nin tüm politik kararlarına dair yürütülmüş tüm tartışmaların daimi unsuru olduğunu söyleyebiliriz. Avrupa'da 19. yüzyıldaki politik tartışmaların merkezinde milletin birliği, bağımsızlığı veya hukuk devleti gibi konular bulunurken, ABD'de devamlı öge liberalizmdi.

Son olarak, üçüncü nokta: Bu daimi liberal tartışma ortamında, liberalizm karşıtlığı [*non libéralisme*] (Keynes tipi ekonomi, planlamacılık, ekonomik ve sosyal programlar gibi müdahaleci politikalar), özellikle 20. yüzyılın ortasından itibaren, sonradan ortaya çıkmış ve tehditkâr bir faktör olarak görüldü. Zira bunun sosyalizme yaklaşan hedefler öngördüğü, askerî bir emperyalist devletin temellerini attığı düşünülüyordu. Böylece, liberalizm karşıtlığının eleştirisi iki ana noktaya dayanıyordu: Sağ kanatta, sosyalizmi andıran her şeye karşı tarihsel ve ekonomik düşmanlık besleyen liberal gelenek, sol kanattaysa yalnızca bir eleştiri değil, emperyalist ve askerî devletin gelişmesine karşı günbegün yürütülmesi gereken mücadele söz konusu. Amerikan liberalizminin dışarıdan bakınca göze çarpan müphemliği bundan, yani hem solda hem de sağda uygulanmasından, savunulmasından kaynaklanıyor.

Her halükârda şunu söyleyebiliriz: Buraya kadar değindiğim tüm bu harcıâlem tarihsel faktörler sebebiyle Amerikan liberalizmi –günümüzde Fransa'da olduğunun ya da savaş sonrasında Almanya'da olduğunun aksine– yöneticilerin, yönetim kademelerinde bulunanların aldığı birtakım ekonomik ve politik kararlardan ibaret değil. Amerika'da liberalizm bir yaşam ve düşünce biçimi. Yönetenlerin yönetilenler üzerinde uyguladığı bir teknik olmanın çok ötesinde, bizatihi aralarındaki ilişkinin biçimi. Mesela Fransa gibi bir ülkede devlet ve bireyler arasındaki anlaşmazlık hizmet ve kamu hizmeti sorunu etrafında dönerken, [ABD]'de ise devlet ve bireyler arasındaki anlaşmazlıkların merkezinde özgürlükler sorunu yatıyor. Dolayısıyla, bana göre, Amerikan liberalizmi günümüzde politik bir alternatif işlevi görmüyor, daha global, çok biçimli, muğlak, hem solda, hem de sağda tabanı olan bir talep. Aynı zamanda, düzenli olarak canlandırılan bir ütöpik beşik, bir düşünce yöntemi, ekonomik ve sosyolojik bir analiz örgüsü. Esasında, Amerikalı olmayan birinden, Avusturya'da doğmuş, daha sonra İngiltere ve ABD'de yaşadıkdan sonra Almanya'ya dönmüş, daha önce de birkaç kez değindiğim Hayek'ten bahsedeceğim. Birkaç yıl önce Hayek şöyle diyordu: Liberalizmin canlı, hareketli bir düşünce olmasına ihtiyacımız var. Ütopi kurgularını liberalizm daima sosyalizme bıraktı. Ve sosyalizmin kuvveti, dinamizmi büyük ölçüde bu ütöpik, ütöpü yaratmaya yönelik faaliyetlerinden geliyor. Liberalizmin de ütöpüye ihtiyacı var. Hayek açısından, liberal ütöpüleri kurmak, libera

lizmi sadece alternatif bir yönetim tekniği olarak değil, bir düşünce sistemi olarak ele almak bize düşüyor.¹¹ Liberalizmi genel bir düşünce, analiz ve kurgu sistemi olarak ele almak.

Amerikan neoliberalizmini Almanya ve Fransa'dakinden ayıran belli başlı faktörler bunlar. Bütün hatlarıyla derinlemesine incelemem mümkün olmadığı için, düşünce sistemi, tarihsel ve sosyolojik analiz örgüsü gibi unsurlarının altını çizmek istiyorum. Özellikle analiz yöntemi ve programlama tarzı olarak Amerika'daki neoliberalizm fikrine dair anlamlı iki öğeyi incelemek istiyorum. Birincisi beşerî sermaye, ikincisi de tahmin edeceğimiz sebeplerden ötürü suç ve suçluluk kavramları.

İlk olarak beşerî sermaye.¹² Beşerî sermaye teorisinin önemi iki farklı fenomeni kapsaması: Bir yandan ekonomik analizin o ana kadar ayak basılmamış bir alana açılması, diğer yandan da buradan hareketle o zamana kadar ekonominin dışında kalan bir alanın salt ekonomik kavramlarla yeniden yorumlanabilir hale gelmesi.

Birincisi, ekonomik analizin bir anlamda kendi alanının içinde ilerlemesi, özellikle de o zamana kadar sıkışmış, ya da askıda kaldığı bir noktaya açılması. Amerikalı neoliberaler şöyle diyor: Tuhaftır, klasik ekonomik politika daima ve gayet kesin bir şekilde üretimin üç temel faktöre dayalı olduğunu söyler: toprak, sermaye ve emek. Halbuki emek asla tam olarak ele alınmadı. Ekonomistlerin üzerinde çalışmadığı bembeyaz bir sayfa olarak kaldı. Evet, Adam Smith ekonomisinin başlangıcında emek üzerine düşünceler var, zira Adam Smith'in ekonomik analizini dayandırdığı anahtar nokta iş bölümü kavramı.¹³ Fakat, bu ilk açılımın haricinde ve o zamandan beri klasik ekonomik politika emeğin kendisini asla incelemedi. Daha doğrusu onu sürekli zaman faktörüne indirgerek etkisiz kılmakla yetindi. Ricardo

11 Burada söz konusu olan Hayek'in metin sonu notunda ortaya koyduğu düşüncelerin son derece serbest bir ifadesi olabilir: *The Constitution of Liberty, a.g.e.* [yuk, s. 28, not 3]: "Why I am not a Conservative" [Neden Muhafazakâr değilim], s. 398-399 / alıntılanmış çeviri, s. 394-395.

12 Bkz. H. Lepage, *Demain le capitalisme (Yarın kapitalizm)*, s. 21-28; 326-372 (G. Becker hakkında). Bu kitabın bazı bölümleri 1977'de aylık *Réalités* dergisinin sütunlarında yayınlanmıştır. Yazar, ayrıca, Becker ile ilgili bölüm için Jean-Jacques Rosa'nın dersine ("Théorie micro-économique", IEP, 1977) gönderme yapıyor. Ayrıca bkz. M. Riboud ve F. Hernandez Iglesias, "La théorie du capital humain: un retour aux classiques" [Beşerî sermaye teorisi: klasiklere dönüş], J.-J. Rosa ve P. Aftalion, *L'Économique retrouvée*, s. 226-249; M. Riboud, *Accumulation du capital humain [Beşerî sermayenin birikimi]*, Paris, Economica, 1978 (Bu iki eser Michel Foucault'nun kütüphanesinde bulunmaktadır).

13 Bkz. A. Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, kitap I, bölüm I-1, alıntılanmış çeviri [yuk, s. 49, not 11], basım. G1, s. 71-89. A. Smith tarafından çalışmanın analizi üzerine, bkz. *Les Mots et les Choses [Kelimeler ve Şeyler]*, a.g.e., s. 233-238.

da emeğin artışı, emek faktörünü incelerken, bu artışı salt nicel bir şekilde, zaman değişkeni aracılığıyla tanımladı. Yani emeğin artışının, emek faktöründeki yükselişin sadece piyasadaki işçi sayısının artışına dayalı olduğunu, sermayenin kullanabileceği emeğin çalışma saati olarak artışından ibaret olduğunu addetti.¹⁴ Bu, emeğin doğasının çalışma saati, emek zamanı olarak salt nicel bir değişkene hapsedilmesi anlamına geliyordu. Klasik ekonomi Ricardo'nun bu indirgemesinden, emek sorununun nicel bir zaman değişkenine indirgenmesinden asla kopmadı.¹⁵ Keynes'de de emeğin analizinin, ya da karşıt analizinin Ricardo'nunkinden çok farklı olmadığını görüyoruz. Keynes'e göre emek ne anlama geliyor? Keynes'e göre, emek bir üretim faktörü. Kendiliğinden edilgen olan ve ancak yüksek oranda bir yatırım aracılığıyla etkinleşen, güncellenen bir üretimsel faktör.¹⁶ Neoliberallerin çabası klasik ekonominin ve klasik ekonomideki emek analizinin eleştirisi üzerinden, emeği yeniden ekonomik analizine içine çekebilmek. Bunu deneyen neoliberallerin biri 1950-60 yıllarında yazdığı çeşitli makaleler 1971'de *Investment in Human Capital*¹⁷ isimli kitapta toplanan Theodore Schultz'du.¹⁸ Gary

14 David Ricardo (1772-1823), *Des principes de l'économie politique et de l'impôt* [Verginin ve ekonomi politüğün ilkeleri] (1817), bölüm. 1, kısım II, çev. M. Constancio ve A. Fonteyraud, *Oeuvres complètes* [yazar bilinmiyor] ("Collection des principaux économistes"), 1847, s. 14-16. Bkz. M. Riboud ve F. Hernandez Iglesias, "La théorie du capital humain..." [Beşeri sermaye teorisi], *a.g.e.*, s. 227: "[Klasik ekonomistlerin analizlerinde], iş faktörünün artışı, ister istemez işçi ihtiyacının ya da kişi başına düşen çalışma saatinin artışına yol açıyordu, yani nicel bir artışa." Ayrıca bkz. M. Riboud'nun tezinin (*Accumulation du capital humain*) önsözünde yer alan J. Mincer'in notları, s. III: "Ricardo'nun iş faktörünün homojenliğine dair basitleştirici varsayımı, maaşların ve emeğin yapısı üzerine araştırmaları "kurumsalci" yaklaşımı (şirket yönetimleriyle çalışanlar arasındaki ilişki türlerinin incelenmesi) benimseyen ekonomistlere, ekonomik dalgalanma analistlerine ve istatistikçilere (betimsel istatistik) bırakan bir boşluk yarattı."

15 Ricardo'da zaman-emek ilişkisi üzerine, bkz. *Les Mots et les Choses*, s. 265-270.

16 Bkz. M. Riboud ve P. Hernandez Iglesias, "La théorie du capital humain..." , s. 231: "Keynes'in analizi, beşeri sermayeye yatırım düşüncesinden klasiklerden de daha çok uzaklaşır. Ona göre iş faktörü, temel olarak sadece yeterince yüksek düzeyde beşeri, fiziki sermaye yatırımı olduğu takdirde kullanılabilen edilgen bir üretim faktörüdür." (bu son cümle kitabın Foucault'ya ait kopyasında altı çizilidir; bkz. yuk., not 12).

17 T.W. Schultz, "Capital formation by education", *Journal of Political Economy*, cilt 68, 1960, s. 571-583; "Investment in human capital", *American Economic Review*, cilt 51, Mart 1961, s. 1-17 (aynı adlı eserde tekrar yer verilmiştir [bir sonraki alıntı], s. 24-47); "Reflections on investment in man", *Journal of Political Economy*, cilt 70 (5), 2. bölüm, Ekim 1962, s.1-8; *Investment in Human Capital: The role of education and of research*, New York, The Free Press, 1971.

18 Theodor W. Schultz (1902-1998): 1946-1974 arasında Chicago Üniversitesi'nde ekonomi profesörü. Ekonomi alanında Nobel ödülü sahibi (1979). Beşeri sermayeyle ilgili araştırma alanını açtığı makalesi: "The emerging economic scene and its relation to High School Education" (E. S. Chase ve H. A. Anderson, *The High School in a New Era*, University of Chicago Press, 1958). Bkz. M. Beaud ve G. Dostaler, *La Pensée économique depuis Keynes* [Keynes'ten beri Ekonomik düşünüm], Paris, Le Seuil ("Points Économique"), 1996, s. 387-390. Bkz. Fransızca, Theodor Schultz, *Il n'est*

Becker¹⁹ de aşağı yukarı aynı yıllarda aynı başlığa sahip bir kitap yayınladı.²⁰ Mincer'in²¹ okul ve maaş üzerine yazdığı ve 1975'te yayınlanan eseri²² de bu konu üzerine temel ve diğerlerine göre daha somut bir çalışma.

Doğruyu söylemek gerekirse, neoliberallerin klasik ekonomiyi emeği unutmak ve ekonomik analizden dışlamakla itham etmesi tuhaf gelebilir. Zira, her ne kadar Ricardo emeğin analizini nicel bir zaman değişkenine indirgemiş olsa da, Marx diye biri de vardı... Neyse... Neoliberaler muhtemelen ekonomik züppeliklerinden dolayı Marx'la tartışmaya yanaşmazlar. Ama eğer buna yanaşsalardı Marx'ın ekonomik analizine [dair] ne diyeceklerini kolayca tahmin edebiliriz. Şöyle derlerdi: Evet, Marx emeği analizinin merkezine yerleştiriyor. Ama emeği incelerken ne yapıyor? İşçinin ne sattığını gösteriyor? Emeğini değil, işgücünü. Belli bir zaman için işgücünü satıyor, bunun karşılığında işgücüne dair arz ve talep dengesine takabül eden piyasa koşullarının belirlediği bir ücret alıyor. İşçinin emeği belli bir değer oluşturuyor ve bunun bir kısmı onun elinden alınıyor. Marx bu işlemde kapitalizmin mekaniğini, mantığını görüyor. Peki bu mantık nedir? Bütün bunlar açısından emek "soyuttur",* işgücüne çevrilip zamanla ölçülen, piyasaya sunulup ücretle karşılanan emek somut olmaktan çıkar. Tüm insanî gerçekliğinden, nitel değişkenlerinden arındırılmıştır. Marx'ın gösterdiği gibi, kapitalizmin ekonomik işleyişi, sermaye mantığı emeğe dair sadece işgücü ve zaman birimlerini ele alır. Onu bir ticaret ürünü yapar ve sadece üretilen değere odaklanır.

de richesse que d'hommes. Investissement humain et qualité de la population, çev. J. Challali, Paris, Bonnel, 1983.

- 19 Gary Becker (doğum: 1930) ekonomi doktorası sahibi (Chicago Üniversitesi, 1925); 1968'e kadar Columbia'da ders verdikten sonra ve sonra Chicago'ya döndü. Mont-Pelerin Cemiyeti başkan yardımcısı, 1989. Nobel ödülü sahibi (1992). Bkz. H. Lepage, *Demain le capitalisme, a.g.e.*, s. 323.
- 20 G. Becker, "Investment in human capital: a theoretical analysis", *Journal of Political Economy*, cilt. 70 (5), 2. bölüm, Ekim 1962, s. 9-49; oldukça geliştirilmiş yeni versiyonu için: *Human Capital: A theoretical and empirical analysis with special reference to education*, New York, National Bureau of Economic Research, 1964; 3. baskı Chicago-Londra, The University of Chicago Press, 1993, s. 29-158 ("Investment in human capital: effect on earnings", s.29-58, ve "Investment in human capital: rates of return", s. 59-158).
- 21 Jacob Mincer, 1922 Polonya doğumlu; Columbia Üniversitesi'nde profesör.
- 22 J. Mincer, *Schooling, Experience and Earnings*, New York, National Bureau of Economic Research, Columbia University Press, 1974; ayrıca bkz. "Investment in human capital and personal income distribution" (*Journal of Political Economy*, sayı. 66, Ağustos 1958, s.281-302), Th. Schultz'un "pioneering paper" olarak niteliyor (*Investment in Human Capital, op. cit.*, s. 46, not 11). İlk defa bu makalede "beşeri sermaye" ifadesi geçiyor. (bkz. M. Beaud ve G. Dostalcr, *La Pensée économique...*, a.g.e., s. 184).

(*) Metinle tutmak içinde.

Neoliberallerin Marx'ın eleştirisinden ayrıldığı nokta şu: Bu "soyutluk"* Marx'a göre kimin kabahati? Kapitalizmin kendisinin kabahati. Sermaye mantığının ve bunun tarihsel hakikatinin kabahati. Neoliberallere göre ise yalnızca zaman faktörüyle ölçülen emeğin soyutluğu hakiki kapitalizmin değil, kapitalist üretimden türetilen ekonomik teorinin sonucu. Soyutluk ekonomik işlemlerin gerçek mekanizmasından değil, klasik ekonominin bunu düşünme biçiminden kaynaklanıyor. Tam da bu yüzden, klasik ekonomi emeğin somut özelliklerinin, niteliklerinin analizini bir kenara bıraktığı, o sayfayı bomboş bıraktığı, teorisinde o boşluğu doldurmadığı için, emek üzerine Marx'ın temsil ettiği bir felsefe, antropoloji ve politika inşa edildi. Bunun sonucunda yapılması gereken Marx'ın gerçekçi bir şekilde kapitalizme yönlendirdiği emeğin hakikatini soyutlaştırma eleştirisini sürdürmek değil; ekonomik söylemin içerisinde emeğin nasıl kendiliğinden soyutlandığına dair teorik bir eleştiri yürütmektir. Yine neoliberallere göre, ekonomistlerin emeği bu kadar soyut bir şekilde ele almasının, özelliklerini, nitel inceliklerini ve bu inceliklerin ekonomik sonuçlarını ıskala geçmesinin sebebi, klasik ekonomistlerin ekonominin konusunu sermaye, yatırım, makine ve ürün işlemlerinden ibaret görmesidir.

Bu noktada, neoliberal analizleri dönemlerinin koşullarına göre incelemeliyiz. Bu neoliberal analizlerin esas epistemolojik dönüşümü, ekonomik analizin o zamana kadarki konusunu, konu alanını, genel referans sahasını değiştirdiğini iddia etmesiydi. Adam Smith'ten başlayıp 20. yüzyılın başına kadar ekonomik analizin konusu üretim, mücadele ve belli bir sosyal yapı içinde tüketim mekanizmaları ve bu üç mekanizma arasındaki bağlantılarıdır. Neoliberallere göre ise, ekonomik analiz bu mekanizmalara değil, birbirlerinin yerine konabilir, yerleri değiştirilebilir [*substituable*s] dedikleri seçeneklerin doğasına ve sonuçlarına odaklanmalıydı, yani kıt kaynakların rakip amaçlara nasıl paylaştırılıp aktarıldığını incelemeliydi. Bu amaçlar birbirine bağlı değil ancak birbirine alternatif olabilen amaçlardır.²³ Başka bir deyişle, elimizde belli kıt kaynaklar var, bunların kullanımı için tek bir hedefimiz, ya da birbiriyle bütünleşen hedeflerimiz değil, aralarında seçim yapmamız gereken hedeflerimiz var. Ekonomik analizin başlangıç noktasının ve ana referans çerçevesinin bireylerin bu kaynakları farklı alanlara nasıl aktardığının incelenmesi olması gereklidir.

(*) Metinde tırnak içinde.

23 Bkz. G. Becker, *The Economic Approach to Human Behavior*, Chicago Londra, University of Chicago Press, 1976, s. 4: "the definition of economics in terms of material goods" ifadesini red dedip, "in terms of scarce means and competing ends" ifadesini tercih ediyor

Bu noktada, Robbins'in²⁴ 1930 veya 1932'de, tam hatırlamıyorum, yaptığı tanımlamaya yaklaşıyorlar. Sırf bu sebepten neoliberal ekonomi doktrininin kurucularından sayabileceğimiz Robbins ekonominin konusunu şöyle tanımlıyordu: "Ekonomi insan davranışını inceleyen, insan davranışını birbirleriyle karşılıklı olarak münhasır olan amaçlar ve kıt imkânlar, kaynaklar arasındaki ilişki olarak inceleyen bilimdir."²⁵ Gördüğünüz gibi, bu tanımın ekonomiye atfettiği misyon sermaye, yatırım, üretim gibi emeğin salt olarak çarkın dışlarından biri olduğu işlemlerin mekanizmasını incelemek değil, insan davranışını ve bu davranışın içsel akılsallığını incelemek. Bu analizin ortaya çıkarması gereken şey, bir bireyin ya da bireylerin hangi hesaplar sonucunda kıt kaynaklarını bir amaca değil de bir ötekisine aktardığıdır. Bu hesaplar akıl dışı, saçma ya da yetersiz olabilir. Ekonomi artık işlemleri değil, faaliyeti inceleyen bir analizdir. İşlemin tarihsel mantığını değil, bireylerin faaliyetinin stratejik programını, içsel akılsallığını inceler.

O halde, emeğin ekonomik analizi ne anlama geliyor? Emeği yeniden ekonomik analizin kapsamına sokmak ne anlama geliyor? Emeğin sermaye ve üretim arasında nasıl konumlandığını belirlemek anlamına gelmiyor. Emeğin yeniden ekonomik analiz sahasına alınması sorunu, emeğin kaç paraya alındığı, teknik olarak ne ürettiği, emeğin kattığı değer ne olduğu değildir. Emeğin ekonomik olarak analizini yapmak istediğimizde en temel, önemli ve öncelikli sorun, çalışan kişinin sahip olduğu kaynakları nasıl kullandığıdır. Yani emeği ekonomik analiz sahasına dahil edebilmek için çalışan kişinin perspektifinden bakmalıyız. Emeği bir ekonomik davranış biçimi olarak, çalışan kişinin uyguladığı, akılsal kıldığı, hesapladığı bir ekonomik davranış biçimi olarak incelemeliyiz. Çalışan kişi için emek ne demek? Bu emek hangi seçim düzenine, hangi akılsallık sistemine itaat eder? Emek faaliyetine stratejik bir akılsallık ilkesi getiren bu bakış açısından yola çıkarak emeğin nitel farklılıklarının nasıl ekonomik sonuçlar doğurabileceğini göreceğiz. İşçinin perspektifinden bakmak ve işçiyi ilk defa ekonomik analizin, işgücü biçimini almış arz ve talep ilişkisinin sadece konusu, nesnesi değil, başlı başına etkin bir ekonomik özne olarak ele almak.

24 Lionel C. Robbins (Lord, 1898-1984): İngiliz ekonomist, London School of Economics'de profesör, ekonominin yöntembilimi üzerine eseri: *Essay on the Nature and Significance of Economic Science*, yeniden basım. Londra, Macmillan, 1962 (ilk basım, 1932). Otuzlu yıllardaki kriz dönemi sırasında Keynes'in tutumuna karşı, fakat savaş boyunca Britanya yönetimindeki danışmanlık deneyiminin ardından duruşunu değiştirdi.

25 *Agassi* 16. "Economics is the science which studies human behavior as a relationship between ends and scarce means which have alternative uses" (C. Becker tarafından anıtlanmış, *The Economic Approach*, s. 1, n. 3).

Peki, bunu nasıl yapıyorlar? Schultz veya Becker şöyle diyor: İnsanlar aslında neden çalışır? Maaşlarını alabilmek için. Peki maaş nedir? Maaş gayet basit bir şekilde gelir demek. İşçinin perspektifinden bakarsak, maaş işgücünün satılmasının ücreti, fiyatı değil, sadece gelirdir. Bu noktada neoliberaler 20. yüzyılın başından kalma, Irving Fisher'ın²⁶ yaptığı eski tanımlamadan feyz alıyor. Fisher'a göre gelir neydi? Nasıl tanımlanabilirdi? Gelir sermayenin ürününden, randımanından ibarettir. "Sermaye" ise buna karşılık, geleceğe yönelik her tür gelir kaynağı olarak tanımlanır.²⁷ Dolayısıyla, buradan hareketle maaşın bir gelir olduğunu kabul edersek, maaş sermayenin geliridir. Peki, maaşı bir gelir olan sermaye nedir? Sermaye, bir kişinin belli bir maaşı kazanmasını sağlayan fiziksel ve psikolojik faktörlerin tümüdür. Böylece işçinin perspektifinden bakıldığında emek, soyut bir biçimde işgücüne ve işgücünün kullanıldığı zaman dilimine indirgenmiş bir üründen ibaret değildir. İşçinin bakış açısıyla ekonomik olarak ayrıştırılmış emek bir sermaye, yani bir yetkinlik, yetenek içerir, onların terimiyle bir "makinedir".²⁸ Diğer yandan da gelirdir. Yani bir maaş, daha doğrusu maaşlar bütünüdür, onların deyişiyle maaş akışıdır.²⁹

Emeğin sermaye ve maaş olarak ayrıştırılması önemli sonuçlar doğuruyor. Bunların ilki, gelecek bir geliri, yani maaşı mümkün kılan faktör olarak tanımlanan sermaye, gördüğümüz gibi onu elinde bulundurandan ayrıştı-

26 Irving Fisher (1867-1947), matematik eğitimi almış, 1898'den kariyerinin sonuna kadar Yale Üniversitesi'nde profesör olarak çalıştı. Özellikle bu eserin yazarı olarak tanınır: *The Nature of Capital and Income*, New York-Londra, Macmillan, 1906 / Fr. *De la nature du capital et du revenu*, çev. S. Bouyssy, Paris, Giard, 1911. (Bkz. J. A. Schumpeter, *Histoire de l'analyse économique*, alıntılanmış çev., cilt III, s. 172-173.)

27 Daha önce alıntılanmış makaleden alınmış ifadeler: M. Riboud ve F. Hernandez Iglesias, "La théorie du capital humain...", s. 228: "Sermaye burada Irving Fisher tarafından geliştirilmiş piyasa kavramına göre nitelendirilmelidir: geleceğe dair tüm gelir kaynakları sermaye olarak adlandırılır; bununla karşılıklı olarak gelir (tüm gelir kategorileri) sermayenin (sermayenin farklı biçimleri) ürünü ya da verimidir". Bkz. J. A. Schumpeter, *a.g.e.*, s. 207-208, ve K. Pribram, *A History of Economic Reasoning*, [yuk. s. 173, not 45], s. 333: "[Irving Fischer] için sermaye bireylerin veya şirketlerin sahip olduğu, alacak ya da alıngücü oluşturan ve belli bir çıkar üretebilecek unsurların tümüdür."

28 "Makine" sözcüğünün bizzat Foucault'ya ait olduğu gözüküyor. (Deleuze ve Guattari'nin *L'Anti-Édipe* eserine gönderme veya göz kırpması (Paris, Minuit, 1972)?) Makine/akış ikilişi üzerine, bkz. örneğin bu kitabın 43. ve 44. sayfaları). Ne Becker ne de Schultz, bu terimi emek kabiliyetine (*ability*) dair kullanıyor. Buna karşılık, Schultz insanların doğuştan kabiliyetlerini (*the innate abilities of man*) "an all-inclusive concept of technology"ye dahil etmeyi öneriyor (*Investment in Human Capital*, s. 11).

29 "*Earnings stream*" veya "*income stream*". Bkz. örneğin T. W. Schultz, *a.g.e.*, s. 15: "Not all investment in human capital is for future earnings alone. Some of it is for future well-being in forms that are not captured in the earnings stream of the individual in whom the investments are made."

rılamaz bir unsurdur. Bu açıdan diğer sermayelere benzemez. Çalışma kapasitesi, yetenek, beceri, tüm bunları bir şey üreten kişinin kendisinden ayrı tutamayız. Başka bir deyişle, evet, işçinin becerisi bir makinedir, fakat bu makineyi işçinin kendisinden ayrı düşünemeyiz. Bu, ekonomik, sosyolojik veya psikolojik eleştirinin geleneksel olarak öne sürdüğü, kapitalizmin işçiyi bir makineye dönüştürdüğü ve yabancılaştırdığı fikriyle tam olarak aynı şey değil. İşçiyle bütünleşen beceri, işçiyi makine yapan unsurdur, ama makinenin olumlu anlamında, zira bu makine gelir akışını üretecektir. Gelir değil, gelir akışı, çünkü işçinin becerisinden oluşan makine emek piyasasında bir kereden belli bir maaş karşılığında satılmaz. Bu makinenin kendi yaşam ve işlerlik süresi, eskimesi, yaşlanması söz konusudur. Dolayısıyla işçinin becerisinin ya da işçi ve becerisinin bir araya gelerek oluşturduğu makine bir süre boyunca çeşitli maaşlar alacaktır. En basit halde bu maaşlar makinenin kullanılmaya başladığı dönemde nispeten düşük olacak, zamanla artacak ve makinenin eskimesi, ya da bir makine olarak işçinin kendisinin yaşlanmasıyla yeniden düşecektir. Neo-ekonomistler bunu bir makine/akış bütünü olarak ele almak gerektiğini söylüyorlar, bunu Schultz'da³⁰ da görüyoruz. Gördüğümüz gibi, bir şirkete yatırılacak olan sermayeye piyasa ücretiyle satılan işgücü anlayışının tamamen zıddı bir bakışla karşı karşıyayız. İşgücü kavramı değil, belirli değişkenlere göre belli bir gelir, yani maaş, gelir-maaş elde eden sermaye-beceri kavramı. Böylece işçinin kendisi bizzat bir çeşit şirket olarak görülüyor. Burada Alman neoliberalizminden ve bir noktaya kadar Fransız neoliberalizminden de gördüğümüz bir fikir en uç noktasına itiliyor. Bu fikre göre ekonomik analizin yorumlamasının temelinde bireyin, işlemlerin, mekanizmaların değil, şirketlerin bulunması gerekiyor. Şirket birimlerinden oluşan bir ekonomi, şirket birimlerinden oluşan bir toplum: Bu, hem liberalizme dayalı yorumlamanın esas ilkesidir, hem de liberalizmin toplumu ve ekonomiyi akılsallaştırmasının programıdır.

Bir anlamda, geleneksel olarak dediğimiz gibi, neoliberalizm bu koşullarda *homo economicus*'a dönüş olarak karşımıza çıkıyor. Evet, ama burada bir anlam kayması da mevcut. Çünkü *homo economicus*'un klasik anlamındaki bu ekonomik insan nedir? Mübadele eden insandır, mübadele işleminin taraflarıdır. Mübadelenin tarafı olan *homo economicus*'un kim olduğunun incelenmesi, davranışlarının, tavırlarının faydaları açısından incelenmesi gerekir. Bunlar ister istemez ihtiyaç sorununa dayanır, çünkü bu ihtiyaçlardan

yola çıkararak mübadele gerektiren fayda unsuru anlam ve şekil kazanır, tanımlanabilir. Mübadele partneri, ihtiyaç sorununa dair fayda teorisi: klasik *homo economicus* kavramının özellikleri bunlar.

Neoliberalizmde de *homo economicus* teorisi açıkça mevcut, ama burada *homo economicus*, mübadele partneri değil. Burada *homo economicus* bir girişimci, bir şirket, kendi kendisinin şirketi. Bu farklılık o kadar önemli ki, neoliberallerin tüm analizlerinin kalbinde mübadele partneri *homo economicus* yerine, kendisinin şirketi, kendisinin sermayesi, kendisinin üreticisi, kendi gelirinin kaynağı olan *homo economicus* anlayışını getirmek yatacağıdır. Fazla vakit alacağından detayına girmek istemiyorum, ama Gary Becker'in tüketim üzerine son derece ilginç bir teorisi var.³¹ Becker şöyle diyor: Tüketimin mübadele işleminden, bir kişinin para karşılığı belli ürünler satın almasından ibaret olduğunu sanmamak lâzım. Tüketen kişi mübadele unsurlarından biri değildir. Tüketen kişi, tükettiği ölçüde üreticidir. Ne üretir? Kendi tatminini üretir.³² Tüketimi de, bireyin, sahip olduğu belli bir sermaye aracılığıyla kendi tatminini üreteceği bir şirket faaliyeti olarak değerlendirmek gerekir. Bu sebeple, bir yanda tüketici, diğer yanda da üretici olan, dolaşısıyla da kendi içinde ikiye bölünmüş olan tüketicinin binlerce kez tekrarlanmış klasik teorisinin, analizinin; toplu tüketim, tüketim toplumu vb. üzerine yürütülmüş tüm sosyolojik analizlerin (bu analizler asla ekonomik olmadı) neoliberal üretim faaliyeti bakışıyla yapılacak tüketim analizi nazarında hiçbir anlamı, ehemmiyeti yoktur. Her ne kadar ekonomik faaliyete dair düşünce zemini olarak *homo economicus*'a bir dönüş olsa da, *homo economicus* kavramının kendisinde kökten bir değişiklik söz konusu.

Maaşın belli bir sermayeye aktarılan ücretten ibaret olduğu fikrine varıyoruz. Bu sermaye de beşerî sermayedir, zira gelirini oluşturduğu beceri-ma-

31 Bkz. G. Becker, "On the new Theory of Consumer Behavior", *Swedish Journal of Economics*, cilt 75, 1973, s. 378-395, *The Economic Approach*'ta tekrar yer alıyor, s. 130-149. Bkz. H. Lepage, *Demain le capitalisme*, bölüm VIII: "La nouvelle théorie du consommateur (Les révolutions de G. Becker)" [Tüketicilere dair yeni teori (G. Becker'in devrimleri)].

32 G. Becker, *The Economic Approach...*, s.134: "[...] this approach views as the primary objects of consumer choice various entities, called commodities, from which utility is directly obtained. These commodities are produced by the consumer unit itself through the productive activity of combining purchased market goods and services with some of the household's own time." G. Becker'in, tüketim eylemlerinin üretim işlevleri analizini ilk kez yaptığı makale: "A Theory of the Allocation of Time", *Economic Journal*, 75, no. 299, Eylül 1965, s. 493-517 (yeni basım: *The Economic Approach...*, s. 90-114) (bkz. M. Riboud ve F. Hernandez Iglesias, "La théorie du capital humain...", s. 241-242). Bkz. H. Lepage, *a.g.e.*, s. 327: "Bu bakışa göre tüketim sadece tüketen bir varlık değildir; aynı zamanda 'üreten' bir ekonomik aktördür. Pekni ne üretir? Bezzat kendisinin tüketicisi olduğu tatmin unsurları."

kine, ona sahip olan bireyden ayrı tutulamaz.³³ O halde bu sermayeyi oluşturan nedir? Bu noktada emeğin ekonomik analiz sahasına dahil edilmesi, analize hız kazandırarak ya da sahasını genişleterek o ana kadar ekonomik analizin ögesi olmayan unsurlara geçişi sağlayacak. Başka şekilde ifade etmek gerekirse, neoliberaler şöyle diyor: Emek tamamen ekonomik analizin içindeydi, ama klasik ekonominin yürütülüşü emek faktörünü ele almaktan acizdi. Bizse bunu yapıyoruz. Bunu size anlattığım şekilde yaparak da beşerî sermayenin nasıl oluştuğunu ve biriktirildiğini inceliyorlar. Bu sayede ekonomik analizi tamamen yeni saha ve konulara getirmiş oluyorlar.

Peki, bu beşerî sermaye neden oluşur? Onlara göre beşerî sermayeyi oluşturan öğelerin bir kısmı doğuştan, bir kısmıysa müesses, kazanılan öğelerdir.³⁴ Önce doğuştan öğelere bakalım. Bunların içinde kalıtımsal olanlar ve sadece doğuştan olanlar mevcut. Azıcık biyoloji bilgisine sahip olanlara bu farklılık gayet basit gelecektir. Beşerî sermayenin kalıtımsal öğeleri üzerine yapılmış bir çalışma olduğunu sanmıyorum. Fakat böyle bir çalışmanın nasıl yürütülebilecek olduğu gayet açık. Özellikle de belli endişeler, aksaklıklar veya sorunlar üzerinden, kimine göre endişe, kimine göreyse heyecan verici yeni bir oluşumun doğmakta olduğunu kolaylıkla görüyoruz. Gerçekten de Schultz veya Becker gibi neoliberalerin analizlerinde, beşerî sermayenin içeriğinin, sadece kıt kaynakların kullanımıyla (ve bu kullanımın belli bir hedef için alternatif olması gerekli) oluştuğu takdirde ekonomistler için bir anlamı olduğunun altı çizilir. Tabii ki sahip olduğumuz vücut veya genetik yapı için bir ücret ödememiz gerekmedi. Bunların bir bedeli yok. Evet, bedeli yok, ama belli de olmaz... Bakarsınız bu da mümkün olabilir (bu söylediğim tamamen bilim-kurgu sayılmaz, gittikçe üzerine tartışılmakta olan bir konu).

Günümüzde genetik bilimi, şu ana kadar asla tahmin edemeyeceğimiz sayıda unsuru atalarımızdan kalan genetik yapının belirlediğini gösteriyor. Özellikle de bir kişinin belli bir yaşta, hayatının belli bir döneminde belirli bir hastalığa yakalanma ihtimalini ortaya çıkarıyor. Başka bir deyişle, genetik biliminin insan nüfusu üzerinde uygulanmasının günümüzdeki faydalarından

33 Bkz. T. W. Schultz, *Investment in Human Capital*, s. 48: "The distinctive mark of human capital is that it is a part of man. It is *human* because it is embodied in man, and *capital* because it is a source of future satisfactions, or of future earnings, or of both" (s. 161'de, beşerî sermaye biçimi olarak eğitim hakkında alıntılanmış cümle).

34 Bkz. M. Riboud ve F. Hernandez Iglesias, "La théorie du capital humain...", s. 235: "Bireyin üretkenliği beşerî sermaye teorisinin varsaydığı gibi, kısmen doğuştan gelen yeteneklerine ve kısmen (daha önemlisi) yatırım yoluyla kazandığı kabiliyete dayanıyorsa, yaşamının her bir döneminde marjinal olarak, o anda sahip olduğu beşerî sermaye düzeyine göre değişecektir."

biri, risk taşıyan kişilerin tespit edilmesi ve bu kişilerin hayatları boyunca hangi riskleri taşıdıklarının belirlenmesi. Yapabileceğimiz bir şey yok, annemiz bizi böyle doğurmuş, diyebilirsiniz. Evet doğru, ama kimlerin risk taşıdığını tespit etmenin ve risk taşıyan kişilerin birlikteliğinden kendisi de risk taşıyan birinin doğma ihtimalinin belirlenmesinin mümkün olması şunu düşünmemizi sağlıyor: Sağlam genetik yapılar, yani düşük riskli, risk düzeyleri kendileri, çevreleri ve toplum için tehdit oluşturmayan kişiler üreten genetik yapılar kıt olacaktır. Bu sebeple de genetik yapı, gayet doğal olarak ekonomik hesap ve çevreye, alternatif seçeneklere dahil edilecektir. Basitçe ifade etmek gerekirse, kendi genetik yapımı göz önünde bulundurarak, en az benimkisi kadar sağlam, ya da olabilecek en iyi genetik yapıya sahip bir çocuğumun olmasını istiyorsam, yine sağlam bir genetik yapısı olan bir eş bulmam gerekli. Sağlam genetik yapıların nadirliği sebebiyle, insanların üreme, çocuk yapma mekanizmasının nasıl da ekonomik ve sosyal bir sorun oluşturabileceğini görüyoruz. Eğer içsel ve kalıtsal anlamıyla yüksek bir beşerî sermayesi olacak bir çocuk istiyorsanız, ciddi bir yatırım yapmanız gerekli. Yani yeteri kadar çalışmış olmanız, ciddi bir gelire ve sosyal statüye sahip olmanız lâzım ki, eş olarak ya da bu gelecek beşerî sermayenin ortak üreticisi olarak kendi beşerî sermayesi de yüksek olan birini seçebilirsiniz. Bu söylediğim hiç de şaka değil, aksine şu an hızla gelişmekte olan bir düşünce biçimi, bir mesele.³⁵

Söylemek istediğim şu: Genetik meselesi bu kadar endişe yaratıyor olsa dahi, bu endişeyi geleneksel ırkçılık kapsamında ele almanın anlamlı olmadığını düşünüyorum. Eğer halihazırda gelişmekte olan genetik biliminin politik manasını kavramak istiyorsak, bunu ancak güncel özelliklerini ve beraberinde getirdiği sorunları anlayarak yapabiliriz. Bir toplum genel olarak beşerî sermayesinin geliştirilmesi sorunuyla karşı karşıya kaldığında, eşleşme ve ardından gelen doğumlar doğrultusunda ister istemez kişilerin beşerî sermayesinin denetlenmesi, arındırılması, geliştirilmesi soruları sorulacaktır. Dolayısıyla, genetik kullanımı politik olarak, beşerî sermayenin kuruluşu, artırılması, biriktirilmesi ve geliştirilmesi soruları etrafında irdelenir. Genetiğin ırkçı

35 Bu sorular üzerine, bkz. G. Becker'in kitabının 6. bölümü, *The Economic Approach...*, s. 169-250: "Marriage, fertility, and the family"; T.W. Schultz, "New economic approach to fertility", *Journal of Political Economy*, cilt 81 (2), bölüm II, Mart-Nisan 1973; A. Leibowitz, "Home investments in children", *Journal of Political Economy*, cilt 82 (2), bölüm II, Mart-Nisan 1974. Bkz. M. Riboud ve F. Hernandez Iglesias, alıntılanmış makale, s. 240-241 (ebeveynlerin çocuklarına aktarmak istediği beşerî sermaye nezdinde "nicelik" ve "nitelik" seçimi üzerine); H. Le page, *Démocratie le capitalisme*, s. 344 ("La théorie économique de la démographie" [Demografinin ekonomik teorisi]).

sonuçları kaçınılması gereken ve hâlâ mevcut bir sorun. Fakat, günümüzün en önemli politik meselesi olduğunu düşünüyorum.

Şimdilik, genetik bir beşerî sermaye oluşturmak için yapılan oldukça pahalı yatırım sorununu bir kenara bırakalım. Tabii ki sorunların esas ortaya çıktığı ve neoliberallerin yeni analiz türleri önerdiği alan, daha ziyade edinilmiş, yani bireylerin yaşamı boyunca nispeten isteyerek oluşturulmuş beşerî sermayedir. Beşerî sermaye kurmak, gelir oluşturacak ve bu gelikle ücretlerini alacak olan beceri-makineleri geliştirmek ne anlama geliyor? Tabii ki eğitim yatırımları yapmak anlamına geliyor.³⁶ Doğruyu söylemek gerekirse, bu eğitim yatırımlarının gerek genel, gerekse profesyonel eğitim alanında bazı etkilerini ölçmek için neoliberalleri beklemek gerekmemiştir. Fakat neoliberaller eğitim yatırımının, ya da beşerî sermaye kapsamına giren unsurların basit olarak okuldan ya da mesleki formasyondan çok daha geniş bir kapsama sahip olduğunu gösterdi.³⁷ Peki beceri-makine yetiştirmekle yükümlü bu yatırım neden oluyor? Deneyim ve gözlemlere dayanarak şöyle söyleyebiliriz: Bu yatırım mesela ebeveynlerin, kelimenin dar anlamıyla eğitimsel faaliyetler dışında çocuklarına ayırdıkları vakitten oluşuyor. Mesela bir annenin yeni doğmuş çocuğun yanı başında geçirdiği sürenin beceri-makinenin ya da beşerî sermayenin oluşmasında çok önemli rol oynadığını, çocuğun ailesinin ona vakit ayırdığı derecede uyumlu bir kişi olacağını biliyoruz. Yani en basit bir emzirme ya da sevgi gösterisi süresinin beşerî sermaye oluşturmaya yönelik bir yatırım olarak incelenebilmesi gerekli. Beraber geçirilen zaman, bakım, ebeveynlerin kültür düzeyi –çünkü biliyoruz ki kültürlü ebeveynlerin çocuklarıyla geçirdiği süre beşerî sermaye için daha etkili olacaktır–, çocuğun sahip olduğu kültürel teşvik unsurlarının tamamı beşerî sermaye oluşturmaya yönelik öğelerdir. Böylece Amerikalıların dediği gibi, çocuğun çevresinin, yaşamının incelenmesi ve hesaplanmasıyla, hatta bir noktaya kadar sayılara dönülmesiyle beşerî sermaye yatırımının imkânları ölçülebilecektir. Çocuğun çevresindeki beşerî sermaye unsurları nelerdir? Neye göre bazı teşvikler, ebeveynlerle bazı ilişkiler, etraflarındaki bazı yetişkinler beşerî sermayeyi besleyecektir? İlerlememiz gerektiği için hızlı geçiyorum. Aynı şekilde, tıbbî bakım da, ya da daha genel olarak kişilerin sağlığına dair tüm faaliyetler de önce beşerî sermayenin geliştirilmesine, ardından da korunmasına, süresinin uzatıl-

36 Bkz. H. Lepage, *a.g.e.* s. 337-343: “Beşerî sermaye’ yatırım ve maaş farkları”.

37 Bkz. T. W. Schultz tarafından oluşturulmuş yatırım biçimleri listesi, *Investment in Human Capital*, s. 8: “[...] during the past decade, there have been important advances in economic thinking with respect to human capital. This set of investments is classified as follows: schooling and higher education, on the job training, migration, health, and economic information.”

masına dair birer faktör olarak ele alınabilir. Dolayısıyla, tüm sağlık meselelerinin, kamusal hijyen sorunlarının beşerî sermayenin geliştirilmesi göz önünde bulundurularak yeniden düşünülmesi lâzım.

Beşerî sermayeyi oluşturan unsurlar arasında hareketliliği, yani bir reyin yolculuk yapabilme, özellikle de göç edebilme kapasitesini de saymalıyız.³⁸ Zira, bir yandan göçün bir maliyeti var: Göç eden kişi yolculuğu sırasında para kazanmayacak, dolayısıyla hem maddî, hem de yeni çevresine uyum sağlama süresi boyunca psikolojik bir maliyet ortaya çıkacaktır. Diğer yandan, göç sebebiyle kazanılamayan para var: Uyum süresi boyunca göçmen kişi daha önce kazandığından, veya uyum sağladıktan sonra kazanacağından daha az ücret alacaktır. Bu olumsuz özelliklerde gördüğümüz gibi göçün bir maliyeti var, peki bunun işlevi nedir? Statüyü, ya da ücreti artırmak, yani bir yatırım. Göç bir yatırım, göçmense bir yatırımcıdır. Belli bir gelişme elde etmek için yatırım yapan bir girişimcidir. Bir nüfusun hareketliliği ve göç etme kararı alabilme kapasitesi gelir düzeyinin artırılmasına yönelik yatırım seçenekleridir. Tüm bu faktörler sayesinde bu fenomenleri, ekonomik mekanizmaların bireyleri aşan, onları kontrolleri dışındaki devasa bir makineye bağımlı kılan etkenleri olarak değil, birer bireysel girişim, bireysel şirket olarak incelememiz mümkün oluyor.

Peki, tüm bu analizlerin işlevi ne, diye sorabilirsiniz. Birincil politik anlamlarını zaten şimdiden görmüşünüzdür, bunun üzerinde durmamıza gerek yok. Mesele bu yatay politik üründen ibaret olsaydı bu tip analizleri bir tarafa itebilir, ya da basitçe onları eleştirip kınayabilirdik. Fakat bunun hem yanlış, hem de tehlikeli olacağını düşünüyorum. Zira, bu tip analizler uzun zaman önce, 19. yüzyılın sonundan beri tespit edilmiş, fakat yeterli önem gösterilmemiş olguları yeniden gözden geçirmemizi sağlıyor. Teknik ilerleme sorunu, ya da Schumpeter'in tabiriyle "yenilik"³⁹ sorunu söz konusuydu. Schumpeter –ki bu alanda ilk değildi, ama yine de onun üzerinde duralım– şöyle bir gözlemlerde bulunmuştu: Marx'ın ve genel olarak klasik ekonomistlerin öngörülerinin aksine, gelir oranındaki düşüş eğilimi gerçekten de daimi bir şekilde düzeltilmekteydi. Rosa Luxemburg'un⁴⁰ emperyalizm doktrini de ge-

38 Bu konuda, bkz. T. W. Schultz tarafından alıntılanmış çalışmalar listesi, *a.g.e.* s. 191.

39 Bkz. yuk. 14 Şubat 1979 dersi, s. 109, not 59.

40 Bkz. Rosa Luxemburg (1971-1919), *Die Akkumulation des Kapitals. Ein Beitrag zur ökonomischen Erklärung des Imperialismus*, Berlin, B. Singer, 1913 / *L'Accumulation du capital. Contribution à l'explication économique de l'impérialisme* [Sermayenin birikimi. Emperyalizmin ekonomik açıklamasına katkı], I, Fr. çev. M. Ollivier, Paris, Librairie du travail, 1935; I. Partının yeni çevirisi, Paris, F. Maspero, 1967, 2 cilt.

lir oranındaki düşüş eğiliminin düzeltilmesine bir yorum getiriyordu. Schumpeter'in analizine göreyse düşüşün engellenmesi, ya da düzeltilmesi sadece emperyalizm olgusuyla açıklanamaz. Daha genel olarak, * yeniliğe, yani keşiflere, yeni tekniklerin, yeni kaynakların, yeni üretim biçimlerinin, yeni piyasaların ve yeni işgücü kaynaklarının keşfine dayanıyor.⁴¹ Her halükârda bu fenomenin açıklamasını, Schumpeter'e göre kapitalizmin işleyişiyle özdeşleşmiş olan yenilik kavramında aramak gerekiyor.

Bu yenilik sorununu, yani gelir oranının düşüş eğilimi sorununu [neoliberaler yeniden ele alıyor]** fakat bunu Schumpeter gibi, Max Weber'in bakışına yakın bir şekilde kapitalizmin etik-psikolojik, ya da etik-ekonomik-psikolojik özelliği olarak görmüyorlar. Aksine, şöyle diyorlar: Bu yenilik sorununa takılıp kalamayız, ya da yenilik fenomenini açıklamak için kapitalizmin cesaretine, veya rekabetin sürekli olarak teşvik edilmesine güvenemeyiz. Eğer ortada bir yenilik varsa, yani yeni şeyler ortaya çıkıyorsa, yeni üretim teknikleri geliştiriliyor, yeni teknolojiler keşfediliyorsa tüm bunlar belli bir sermayenin, beşerî sermayenin, yani birey bazında yapılmış tüm yatırımların gelirinden ibarettir. Yenilik problemini daha geniş beşerî sermaye sorunu kapsamında ele alarak, Batı dünyası ve Japon ekonomilerinin 1930'lu yıllardan beri tarihini süzgeçten geçirerek, bu ülkelerin geçtiğimiz 40-50 yıl boyunca sahip olduğu kayda değer ekonomik büyümenin klasik analiz değişkenlerinden [yola çıkarak] kavranamayacağını göstermek istiyorlar. Yani toprak, sermaye ve çalışma süresi ve çalışan kişi sayısı anlamında kullanılan emek kavramlarının aksine, yalnızca beşerî sermayenin içeriğine dair incelikli bir analizle, beşerî sermayenin nasıl artırıldığının, hangi sektörlerde artırıldığının, beşerî sermayeye yatırım amaçlı kullanılan unsurların incelenmesiyle bu ülkelerdeki hakiki ekonomik büyümeyi kavrayabiliriz.⁴²

(*) M. Foucault ekliyor: “[duyulmayan bir kelime] bu daha genel işlemin bir kategorisi olarak”.

41 Schumpeter'e göre, gelişimin motoru (“devresi” değil) olan yenilik, salt olarak teknik bilgilerin ilerlemesine indirgenemez. Yenilik beş kategoriye ayrılabilir: (1) yeni bir malın üretimi; (2) yeni bir üretim yönteminin gelişimi; (3) yeni bir iş alanının açılması; (4) yeni bir hammadde kaynağının ele geçirilmesi; (5) yeni bir üretim düzeni yönteminin uygulamaya konması. Bkz. J. Schumpeter, *La Théorie de l'évolution économique [Ekonomik evrimin teorisi]*, alıntılanmış çeviri [yuk., s. 128, not 59], yeni basım 1999, bölüm II, II, s. 95. Hatırlatalım ki, yeniliği gittikçe bürokratik hale getiren, dolayısıyla şirketi varoluş sebebinden yoksun bırakan ve de bunun sonucunda, kapitalizmin kendisini tehlikeye atan sermayenin bir elde toplanmasıdır (bkz. yuk. 21 Şubat 1979 dersi, s. 133-153).

(**) M. F.: “neoliberalerin analizi bu noktada bulunuyor”.

42 Ekonomik büyüme ve ekonomik büyümenin “modern bolluk gizemine” bir cevap üretmemesi üzerine analizin geleneksel üçlü sınıflandırmasının –toprak, emek ve sermaye (*land, labor and capital*) sınırları hakkında, bkz. T. W. Schultz, *Investment in Human Capital*, s. 2-4.

Bu teorik ve tarihsel analizden yola çıkarak, ne fiziksel sermayeye yapılan maddi yatırıma bağımlı, ne de işçi sayısına bağımlı bir büyüme politikasının ilkelerini ortaya çıkarabiliriz. Bu büyüme politikası, Batı'nın çok kolay bir şekilde değiştirme kapasitesine sahip olduğu beşerî sermayeye yapılan yatırım seviyesini ve biçimini merkez alacaktır. Gerçekten de tüm gelişmiş ülkelerinin ekonomik politikalarının yanı sıra, sosyal, kültürel ve eğitim politikalarının da bu şekilde yönlendirildiğini görüyoruz. Aynı şekilde, beşerî sermaye sorunundan yola çıkarak Üçüncü Dünya'nın ekonomik problemlerini de yeniden düşünebiliriz. Bildiğiniz gibi Üçüncü Dünya ülkelerinin ekonomilerinin çektığı kalkınamama sıkıntısı, günümüzde ekonomik mekanizmaların tıkanmış olmasına değil, beşerî sermayeye yeteri kadar yatırım yapılmamış olmasına dayandırılıyor. Bu noktada da çeşitli tarihsel analizlere başvuruluyor. Avrupa'nın 16. ve 17. yüzyıllarda yaşadığı meşhur ekonomik kalkınma neden kaynaklanıyordu? Fiziki sermayenin biriktirilmesine mi? Tarihçiler giderek bu bakış açısını reddetmekte. Aksine bu kalkınma beşerî sermayenin varlığına ve süratle gelişmesine bağlı değil miydi? Tarihsel şemayı ve bu yeniliklere yönelebilecek veya yönelmekte olan ekonomik kalkınma politikalarını yeniden ele almamız lâzım. Tabii ki bu, daha önce bahsettiğim faktörleri ve siyasal anlamları bir kenara atmak gerektiği anlamına gelmiyor. Fakat bu unsurların ciddiyetlerini, yoğunluklarını ve tehdit teşkil etmelerini şu an bahsetmekte olduğum sürece dair analiz ve programların etkinliğine borçlu olduklarını göstermemiz gerekli.*

(*) M. Foucault burada dersi kesiyor ve zaman darlığından dersin son bölümünün son öğelerine değinmekten vazgeçiyor ("Bu analizlerin işlevi nedir?", (a) maaşlara nazaran, (b) eğitime dair sorunlara nazaran, (c) aile davranışlarına nazaran. Metin şu satırlarla sona eriyor:

"Eğitim, kültür ve formasyon gibi sosyolojinin ele geçirdiği tüm alanları başka bir şekilde sorunsallaştırmak. Sosyoloji tüm bunların ekonomik yanlarını görmezden geldiği için değil, Bourdieu'ye bakacak olursak, üretim ilişkilerinin yeniden üretimi ekonomik farklılıkları katılaştırıcı faktör olarak kültür.

Neoliberal analizde tüm bu unsurlar doğrudan ekonomiye ve üretken bir sermayenin kuruluşu şeklinde ekonomik büyümeye dahil edilir.

[Miras?] - aktarım - eğitim - formasyon - seviye eşitsizliği, bu sorunların tümü homojenleştirilebilir ve tek bir bakış açısıyla ele alınır ve her biri emek antropolojisi, ahlaki veya emek politikası etrafında değil, sermaye ekonomisi etrafında incelenir. Birey bir şirket olarak, yatırım ya da yatırımcı olarak görülür [...].

Yaşam koşullarını sermayesinin geliri oluşturur."

21 Mart 1979 Dersi

Amerikan neoliberalizmi (II). – Ekonomik modelin sosyal fenomenlere uygulanışı. – Ordoliberal problematiğe dönüş: *Gesellschaftspolitik*'in muğlak yönleri. “Şirket” biçiminin sosyal alanda yaygınlaşması. Ekonomik politika ve *Vitalpolitik*: piyasa için ve piyasaya karşı bir toplum. – Amerikan neoliberalizmde piyasanın ekonomik biçiminin sınırsız şekilde yaygınlaşması: bireysel davranışların anlaşılabilirlik ilkesi ve yönetim müdahalelerinin eleştirel ilkesi. – Amerikan neoliberalizminin özellikleri: (2) Suç ve ceza politikası. – Tarihsel hatırlatma: 18. yüzyıl sonunda ceza hukukunun reformu sorunu. Ekonomik hesap ve yasallık ilkesi. 19. yüzyılda yasanın norm tarafından aksatılması ve suç antropolojisinin ortaya çıkışı. – Neoliberal analiz: (1) suçun tanımı; (2) suçlu öznenin *homo economicus* olarak tanımlanması; (3) cezanın, yasanın “*enforcement*” aracı olarak rolü. Uyuşturucu piyasası örneği. – Bu analizden çıkan sonuçlar: (a) antropolojik anlamda suçlunun ortadan kalkışı; (b) disiplin modelinin oyun dışı bırakılması.

Bugün, Amerikan neoliberalizminin özelliklerinden birinden, [Amerikalı neoliberallerin]* piyasa ekonomisini, piyasa ekonomisine özgü analizleri nasıl gayri ticarî ilişkilere dair, esasen ekonomik olmayan alanlarda, sosyal diyebileceğimiz olgulara dair kullandıklarından bahsetmek istiyorum.** Başka bir deyişle, ekonomik modelin, 19. yüzyıldan, ya da 18. yüzyılın sonundan itibaren ekonomiye karşı bir şekilde tanımlanmış, ya da en azından ekonominin tamamlayıcısı olan, kendi özünde ekonomiyle özdeş olmayan, fakat ekonominin de içinde bulunduğu bir alana uygulanması söz konusu. Yani bir anlamda bu tip analizlerde sosyal ve ekonomik alanların ilişkilerinin tersine dönmesiyle karşı karşıyayız.

Alman liberalizmi, ya da ordoliberalizme yeniden bakalım. Hatırladığınız gibi bu akımda –Eucken, Röpke, Müller-Armack, vs. gibilerine göre– piyasa, fiyatların oluşturulması ve dolayısıyla da ekonomik işlemin düzgün işleyişi için zorunlu bir ekonomik düzenleme ilkesi olarak tanımlanıyordu. Peki, piyasanın ekonomi için zorunlu bir düzenleyici olarak görüldüğü bu il-

(*) M.F.: onlar.

(**) Metinde bu ders “Piyasa ekonomisi ve gayri ticarî ilişkiler” başlığını taşıyor.

ke içerisinde yönetimin, hükümetin işlevi neydi? Toplumu düzenlemek, hasas rekabet mekanizmalarının tamamen ve kendi öz yapılarına göre işleyebilmesini sağlayan *Gesellschaftspolitik* adını verdikleri sistemi kurmaktı.¹ *Gesellschaftspolitik* piyasanın kurulmasına odaklıydı. Sosyal olguları ele alan, onları üstlenen ve bu olguların içinde piyasa mekanizmasına yer açan bir politikaydı. Peki, rekabet mekanizmalarının kendilerine özgü hassaslıklarına rağmen tam olarak işleyebileceği bir piyasa alanı kuran bu sosyal politikayı, *Gesellschaftspolitik*'i oluşturan öğeler nelerdi? Bu öğeler merkezleşmenin önüne geçmek, orta halli şirketlere ayrıcalık tanımak, proleter olmayan şirket ve girişimler dedikleri, zanaat ve küçük çaplı ticaret gibi faaliyetleri desteklemek, mülk sahibi olma koşullarını kolaylaştırmak, risklere karşı sosyal sigortalar yerine bireysel sigortaları öne çıkarmak ve çevreyle ilgili sorunları çözmek gibi hedeflerden oluşuyordu.

Bu *Gesellschaftspolitik*'in tabii ki muğlak yanları ve karşımıza çıkardığı meseleler de mevcut. Mesela ekonominin oldukça ağır, ama bir o kadar da hakiki işlemlerine dair arzu edilen ve “hafif”* özellikleri. Aynı zamanda belli müdahaleler, belli bir ağırlık, bir alan gerektiriyor oluşu; o kadar fazla müdahale gerektiriyor ki asla ekonomi üzerinde değil, sadece ekonomi için müdahale yapılması ilkesine uyup uymadığını sorgulayabiliriz. Sonuç olarak birçok muğlak unsur söz konusu, fakat ben bir tanesinin üzerinde durmak istiyorum: *Gesellschaftspolitik* fikrinde şirket kavramına dair ekonomik-etik diyebileceğim bir muğlaklık söz konusu. Röpke, Rüstow, Müller-Armack gibilerine göre *Gesellschaftspolitik* ne demek? Bir yandan sosyal katmanın içinde “şirket” biçimini yaygınlaştırmak; bu sosyal katmanı alıp kişilerin özüne göre değil, şirketin özüne göre bölünmesini, çoğalmasını sağlamak demek. Bireyin yaşamının, firma gibi, hatta devlet gibi tek bir büyük şirketin çerçevesi içinde bireysel bir yaşam olarak konumlanmaması lazım. Çok sayıda, çok çeşitli, birbiriyle iç içe geçmiş, birbirine dolanmış şirketlerden oluşan bir çerçevede konumlanmalıdır. Bir anlamda bireyin elinin altında bulunan bu şirketler, hem nispeten küçük olduklarından bireyin eyleminin, karar ve tercihlerinin gözle görünür bir etkisi olmasını sağlar, hem de sayıları çok olduğundan birey içlerinden yalnızca bir tanesine bağımlı kalmaz. Son olarak, bireyin yaşamının da –mesela özel mülkiyetiyle, ailesiyle, ev hayatıyla, sigortalarıyla, emekliliğiyle olan ilişkisi– bizzatı söz konusu bireyi bir tür daimi ve çok çeşitli şirkete dönüştürmelidir. Toplumun şirket modeline, şir-

1 Bkz. yuk. 14 Şubat 1979 dersi, s. 109.

(*) Metinde tırnak içinde.

ketler modeline göre yeniden biçimlendirilmesi ve bunun en ince tohumuna kadar bu şekilde yapılması Alman ordoliberalleri için *Gesellschaftspolitik*'in özelliklerinden biridir.²

Peki “şirket”* biçiminin yaygınlaştırılması ne işe yarıyor? Bir yandan tabii ki ekonomik modelin, arz ve talep, yatırım-bedel-kâr modelinin sosyal ilişkiler için bir model haline getirilmesine, bireyin kendisiyle, zamanla, çevresiyle, gelecekle, grupla, ailesiyle ilişkilerine dair varoluşsal bir model haline getirilmesine yarıyor. Evet, bu ekonomik modeli çoğaltmak. Diğer yandan da ordoliberallerin şirketten evrensel bir sosyal model yaratma fikri, “sıcak”** değerler diyebileceğimiz, rekabetin “soğuk”*** mekanizmasıyla tam bir tezat oluşturan bir dizi ahlâki ve kültürel değerlerin oluşumu için kendi analiz ve projelerinde bir dayanak sağlıyordu. Çünkü bu şirket şablonuyla yapmak istedikleri, bireyin, içinde çalıştığı ortama, yaşam zamanına, evine, ailesine ve doğal ortamına, ordoliberaler döneminde moda olan tabirle söylemek gerekirse, yabancılaşmasını önlemektir. Bireyin etrafında somut dayanaklar oluşturmak, Rüstow’un *Vitalpolitik*³ adını verdiği dayanak noktaları oluşturmak söz konusuydu. Şirkete dönüş, hem ekonomik politika, ya da tüm sosyal alanın ekonomikleştirilmesi, sosyal alanın dümeninin ekonomiye kırılması, hem de aynı zamanda *Vitalpolitik* olarak görülen, salt ekonomik rekabet düzenindeki hesapçı, akılsal, mekanik ve soğuk yönleri dengeleyecek bir politika yaratmak anlamına geliyordu.

Ordoliberallerin hayalini kurduğu şirket toplumu, piyasa için ve piyasaya karşı bir toplum. Piyasaya yönelik ve piyasanın ortaya çıkardığı değerlerin varoluşsal etkilerin dengelendiği, telafi edildiği bir toplum. Size bir süre önce anlattığım Walter Lippmann Kolokyumu’nda Rüstow’un söylediği de buydu:⁴ “Piyasa ekonomisi kurallarına göre kurulmuş bir sosyal alan ekonomisi, yapılması gereken budur. Fakat bununla beraber yeni ve gittikçe yükselen en-

2 Bkz. F. Bilger, *La Pensée économique libérale de l’Allemagne contemporaine* [Çağdaş Almanya’nın liberal ekonomi düşüncesi], s. 186: “Sosyolojik politika [...] son derece çeşitli belli politikalara ayrılır. Bu yazarlar için bunların en önemlileri: ekonomik sahanın düzenlenmesi, küçük ve orta ölçekli şirketlere teşvik ve özellikle de özel tasarrufun geliştirilmesi ve millî sermayenin olabildiğince geniş paylaşımı aracılığıyla toplumun gayri proleterleştirilmesi. Tüm bireyleri kapitalist yaparak ve halkı [popüler] bir kapitalizm kurarak, kapitalizmin sosyal eksiklikleri giderilmiş olur ve bu, ekonomideki gittikçe artan ‘ücretlendirme’ olgusundan bağımsızdır. Aynı zamanda kapitalist olan bir ücretli proleter olmaktan çıkar.”

(*) Metinde tırnak içinde.

(**) Metinde tırnak içinde.

(***) Metinde tırnak içinde.

3 Bkz. yuk. 14 Şubat 1979 dersi, s. 109-131.

4 Bkz. yuk. 14 ve 21 Şubat 1979 dersleri.

tegrasyon ihtiyaçlarını da karşılamak gerekir.”⁵ *Vitalpolitik* işte bu. Kısa süre sonra Röpke şöyle diyordu: “Rekabet piyasa ekonomisi alanında bir düzen ilkesidir. Ama üzerine toplumun tamamını inşa edebileceğimiz bir ilke değildir. Ahlâksal ve sosyolojik olarak rekabet birleştirici değil, daha ziyade ayrıştırıcı bir ilkedir.” Röpke’ye göre, rekabetin ekonomik olarak işleyebileceği bir politika oluştururken, “politik ve ahlâki bir çerçeve” düzenlemek gerekiyor.⁶ Bu politik ve ahlâki çerçeve neyi içeriyor? Öncelikle rekabet içindeki grupların ve şirketlerin üzerinde kalmayı başaran bir devleti. Bu politik ve ahlâki çerçevenin “parçalanmamış bir topluluk” sağlaması ve “doğal olarak kökleşmiş ve sosyal olarak bütünleşmiş” insanların işbirliğini temin etmesi gerekli.⁷

Alman ordoliberalizminin bu muğlaklığına karşılık Amerikan neoliberalizmi daha sıkıca radikal, bütünlüklü ve kapsamlı olarak öne çıkıyor. Amerikan neoliberalizmde de esas olan piyasanın ekonomik biçimini yaygınlaştırmak. Bunu sosyal alanın tamamına ve alışılmış olarak para mübadelelerinin yaşanmadığı sosyal sistemi kapsayacak şekilde yaygınlaştırmak. Piyasa yapısının böylece tümden, sınırsız bir şekilde yaygınlaştırılmasının doğurduğu çeşitli sonuçlardan ikisini ele almak istiyorum.

Birincisi, Amerikan neoliberalizmde, ekonomik piyasa yapısının para mübadelesinin de ötesine geçecek oranda yaygınlaştırılması, bir anlaşılabilirlik ilkesi, sosyal ve bireysel davranışların çözümlenmesinin bir ilkesi olarak işliyor. Bu da şu anlama geliyor: Piyasa ekonomisi temeline, arz ve talep temeline oturtulmuş analiz, gayri ekonomik alanlara da uygulanabilir bir şablona dönüşüyor. Bu analiz şablonu, anlaşılabilirlik çerçevesi sayesinde, kendiliğinden ortaya çıkamayacak gayri ekonomik işlemler, ilişkiler, davranışlar, bir dizi anlaşılır ilişki ortaya çıkarmak mümkün hale gelecek – bir anlamda gayri ekonomik alanın ekonomik analizi. [Neoliberaler]* bunu birçok alanda yapıyor. Geçen sefer beşerî sermaye yatırımına dair bu problemlerin bir kısmından

5 A. Rüstow, *Colloque Walter Lippmann*, s. 83: “Topluluğun optimum üretkenlik ve bireyin maksimum bağımsızlık çıkarları doğrultusunda, bu toplumsal gövdenin ekonomisi piyasa ekonomisinin kurallarına göre düzenlenirse, yeni ve giderek artan ihtiyaçları gidermek gerekecektir.”

6 W. Röpke, *La Crise de notre temps*, çev. alıntı, II. kısım, bölüm 2, s. 236: “[...] Rekabetten yapabileceğinden daha fazlasını talep etmemeliyiz. Rekabet piyasa ekonomisi ve iş bölümü sahalarında bir düzen ve yönetim ilkesidir. Tüm toplumu üzerine inşa edebileceğimiz bir ilke değil. Ahlâken ve sosyolojik olarak tehlikeli bir ilkedir, birleştirici olmaktan ziyade ayrıştırıcı ilkedir. Rekabetin toplum üzerinde patlayıcı bir etkisi olmaması ya da kendisine zarar vermemesi için, ekonomi alanı dışında bulunan çok daha güçlü, daha sağlam politik ve ahlâki bir çerçeveye ihtiyacı vardır.”

7 A.g.e. “[...] menfaat peşinde koşan gruplar üzerinde oturan güçlü bir devlet: çok yüksek bir ekonomi ahlâki; paramparça olmamış, doğal olarak yerleşik, topluma entegre olmuş ve işbirliğine hazır insanlardan oluşan bir topluluk.”

(*) M.L.:oul.u.

bahsetmiştim. Beşerî sermayeyi incelerken neoliberaler mesela anne-çocuk ilişkisine şöyle bakıyor: Annenin çocuğuna ayırdığı vakit, ona gösterdiği şefkat ve bakım, gelişimine gösterdiği ilgi, ona verdiği eğitim, gerek okuldaki, gerekse fiziksel gelişimi, yalnızca onu beslemesi değil, aynı zamanda beslenmesini şekillendirmesi, onunla kurduğu besleme ilişkisi, bunların tümü neoliberalere göre bir yatırıma, zaman birimiyle ölçülebilir bir yatırıma tekabül ediyor. Peki bu yatırım ne oluşturuyor? Bir beşerî sermaye, çocuğun beşerî sermayesi. Bu sermaye de ileride gelir üretecek.⁸ Peki bu gelir ne olacak? Çocuğun yetişkin olduğunda kazanacağı maaş. Peki yatırımı yapan annenin geliri ne olacak? Neoliberaler bunun ruhsal bir kazanç olduğunu söylüyor. Annenin çocuğuna gösterdiği bakımın başarılı olduğunu görmesinden duyduğu tatmin duygusu. Yani anne ve çocuk arasındaki yetiştirme ilişkisi ya da eğitim ilişkisi diyebileceğimiz bu ilişkiye yatırım, sermaye maliyeti, sermaye yatırımının getirdiği kâr, ekonomik kâr, psikolojik kâr perspektiflerinden bakabiliriz.

Aynı şekilde, neoliberaler doğum ve nüfus meselesini, zengin ailelerin yoksul ailelere oranla çok daha Malthusçu özelliklerini –yani hepimizin bildiği, gelir düzeyi daha yüksek ailelerin daha az çocuk yapması kuralı– ele alırken şöyle diyorlar: Ortada çelişkili bir durum var, zira salt Malthusçu açıdan bakarsak, daha fazla gelir daha fazla çocuk yapma imkânı sağlar. Bunu şöyle [yanıtlıyorlar]: Bu varlıklı kişilerin Malthusçu davranışı ekonomik bir çelişki mi? Ya da ahlâki, etik, kültürel, yani gayri ekonomik faktörlere mi dayalı? Hiç de değil. Burada söz konusu olan da ekonomik faktörler, zira yüksek bir gelir düzeyine sahip kişiler, gelir düzeylerinin de gösterdiği gibi yüksek bir beşerî sermayeyi de ellerinde bulundurur. Onlar için esas sorun, çocuklarına klasik anlamda miras bırakmak değil, ama bambaşka bir şekilde kuşakları birbirine bağlayan, başka bir tür bir miras olan beşerî sermayenin aktarımı. Beşerî sermayenin aktarılması ve yetiştirilmesi ebeveynlerin çocuğun bakımını üstlenmelerini öngörüyor. Zengin bir aile, yüksek gelir düzeyli bir aile, yani üst düzey beşerî sermayesi olan üyelere sahip bir ailenin birincil ve akılcı ekonomik projesi çocuklara en az aynı düzeyde bir beşerî sermaye aktarmak olacaktır. Bunun için bir dizi yatırım gerekli: finansal yatırım, zaman yatırımı... Fakat bu yatırımlar kalabalık ailelerde mümkün olamaz. Dolayısıyla Amerikalı neoliberalere göre zengin ailelerin yoksul ailelerden daha az kalabalık olmasının sebebi, çocuklara en az kendilerinin sahip olduğu düzeyde beşerî sermaye aktarma gerekliliğidir.

Neoliberaler yine ekonomiden ziyade o zamana kadar demografi, sosyoloji, psikoloji, sosyal psikoloji gibi alanlara giren ilişkileri ekonomik açıdan inceleme projesi kapsamında evlilik ve hane halkı konularını da, yani bireylerin bir arada yaşamasında evliliğin oluşturduğu ekonomik akılsallaşmayı da incelemeyi denediler. Bu konuda Kanadalı ekonomist Jean-Luc Migué'nin⁹ okumaya değer çalışmaları, metinleri mevcut.¹⁰ Analizinin geri kalanına değinmeyeceğim, ama şöyle diyor: “Ekonomik analizin son zamanlardaki en önemli katkılarından biri [neoliberalerin analizlerini kastediyor; M.F.] geleneksel olarak şirkete ve tüketiciye atfedilen analitik çerçeveyi aile sektörüne uygulaması oldu. [...] Hane halkının, aynen klasik şirketler gibi bir üretim birimi olarak görülmesi söz konusu. [...] Gerçekten de hane halkı, iki taraf arasında belli *input*'lar koyup, kazanılan *output*'ların belli bir ölçekte paylaşılmasını öngören bir sözleşme değil de nedir?” Aynı çatı altında ve evlilik düzeninde yaşayan iki insan arasındaki bu uzun çaplı sözleşmenin anlamı nedir? Ekonomik gerekçesi, temeli nedir? Bu sözleşmenin amacı ev hayatını düzenleyen sayısız sözleşmeler üzerinde defalarca ve her an yeniden müzakere edilmesini önlemektir.¹¹ Bana tuzu ver, sana biberi vereyim. Bu tarz müzakereler uzun çapta evlilik sözleşmesiyle önceden çözülmüş olur. Bu sayede neoliberalerin –sınıırım yalnızca onların değil– işlem maliyetlerinden tasarruf ekonomisi adını verdikleri sistem kurulmuş olur. Bu hareketlerin her biri için ticarî bir işlem yapmak gerekseydi bunun zamana yönelik öyle bir maliyeti olurdu ki, bireyler bu dolaylı ekonomik maliyetin altından kalkamazdı. Bunların tümü evlilik sözleşmesiyle çözülmüş oluyor.

Bu söylediğim size belki tuhaf geliyor, ama Pierre Rivière'in ölümün-

9 Jean-Luc Migué o dönemde Ecole nationale d'administration publique du Québec'te [Québec Ulusal Kamu İdaresi Okulu] profesördü.

10 “Méthodologie économique et économie non marchande” [Ekonomi yöntemliliği ve gayri ticari ekonomi], Fransız Dili Ekonomistleri Kongresi'nde sunum (Québec, Mayıs 1976), kısmen yayımlandığı dergi: *Revue d'économie politique*, Temmuz-Ağustos 1977 (bkz. H. Lepage, *Demain le capitalisme*, s. 224).

11 J.-L. Migué, a.g.e. H. Lepage tarafından alıntılanmış, a.g.e., s. 346: “Ekonomik analizin son zamanlardaki büyük katkılarından biri, geleneksel olarak şirket ve tüketiciye ayrılan analitik çerçeveyi tamamiyle eviçi hizmet sektörüne uygulamak oldu. Eviçi hizmetleri klasik bir şirketinkiyle benzer bir üretim birimi olarak ele aldığımızda analitik temellerinin şirketinkilerle aynı olduğunu görüyoruz. Şirkette olduğu gibi ev işlerinde de iki taraf, onları uzun süreler için bağlayan bir sözleşme sayesinde hem işlem masraflarını önlemiş, hem de eşlerden birinin girdisinin [*input*] kaybolması veya müşterek evin çıktılarının [*output*] ortadan kalkması risklerini önüne geçmiş olurlar. Eviçi hizmetleri, iki tarafın belirli girdiler sağlayarak bunun ürünü olan çıktıyı orantılı bir şekilde paylaşmak üzere anlaşması değil de nedir? Böylece son derece yüksek bir maliyeti olacak ve gündelik ev yaşamının tüm işlemlerine dair sürekli olarak yeniden müzakere edilmesi gereken sayısız sözleşmeler yerine aralarındaki ilişkiyi uzun vadeli tek bir sözleşmeyle buluşturdular.”

den önce kaleme aldığı ve anne-babasının nasıl yaşadığını anlattığı kitabı¹² okursanız 19. yüzyıl başında bir köylü çiftin evlilik yaşamının daima ve sürekli bu tür işlemler üzerine kurulu olduğunu görürsünüz. Adam kadına, “Tarlanı sürerim, fakat seninle sevişmek şartıyla”, diyor. Kadına: “Tavuklarımı beslemediğin sürece benimle sevişemezsin.” Böylesi bir düzende bir tür sonsuz pazarlık işlemi görüyoruz. Evlilik sözleşmesi bu işlemin tekrar tekrar müzakere edilmemesini sağlayan genel ekonomi kuruyor. Bir anlamda anne ve baba, erkek ve kadın arasındaki ilişki, ortak yaşam sözleşmesinin gündelik işleyişinden ibaret ve bütün sorunlar sözleşmenin güncelleştirilmesine dairdi. Ama aynı zamanda sözleşme rolünü tam olarak oynamıyordu: fiilen işlem masraflarından gerektiği gibi tasarruf edilmesini [sağlamış]* olmuyordu. Kıscası neoliberalerin bu ekonomik analizlerinde, gayri ekonomik sosyal davranışların ekonomik açıdan çözümlenmesi girişimini görüyoruz.

Neoliberalerin bu analizlerinin ikinci kayda değer işlevi şu: Ekonomik şablon, yönetim faaliyetini teste tâbi tutmaya ve geçerliliğini ölçmeye, kamusal gücün istismarına, aşırılıklarına, anlamsız ve gereksiz harcamalarına karşı çıkmaya yarıyor. Bu defa söz konusu olan ekonomik şablonun uygulanmasıyla sosyal davranışları açıklamak, anlaşılır kılmak değil, politik faaliyetin, yönetim faaliyetinin, politik eleştirisini daimi bir temele dayandırmak. Kamusal gücün tüm faaliyetini, arz ve talep düzeni, bu düzenin unsurlarının etkinliği, kamusal gücün piyasa alanına müdahalesinin doğurduğu maliyet açısından ele alınması, süzgeçten geçirilmesi söz konusu. Sonuç olarak burada gördüğümüz, halihazırdaki yönetimselliğe karşı sadece politik veya sadece hukuksal olmayan bir eleştirinin oluşturulması. Bu, ticarî bir eleştiri. Kamusal gücün faaliyetine karşı ticarî eleştirinin sizinmi. Bu öylesine bir proje değil, yalnızca bir teoriden ibaret değil. ABD’de bu tip eleştirinin özellikle geliştirildiği, esasında bunun için kurulmamış, zira neoliberal akımın ortaya çıkışından eski, Chicago ekolünün de öncesinden kalma bir kurum mevcut. Söz konusu kurumun adı *American Enterprise Institute*.¹³ Günümüzde esas işlevi tüm kamusal aktiviteleri maliyet ve kazanç temeline dayanarak ölçmek. Gerek sağlık, eğitim, gerekse ırkçılıkla mücadele gibi alanlarda Kennedy ve Joh-

12 Bkz. Moi, *Pierre Rivière, ayant égorgé ma mère, ma soeur et mon frère...*, M. Foucault sunumu, Paris, Julliard (“Archives”), 1973.

(*) M.F.: engellemiş.

13 1943’te kurulan *American Enterprise Institute for Public Policy Research (AEI)*’in merkezi Washington’dadır. Yönetmelik karşıtı mücadelenin öncü kurumlarından olan AEI, günümüzde halen yayınlarıyla (kitap, makale, raporlar), Amerikan yeni muhafazakârlığının en önemli düşünce kuruluşlarındandır [think tank].

nson yönetimlerinin [19]60-70 yıllarında oluşturduğu devasa sosyal projeler buna bir örnek. Bu tip eleştirilerin odakları arasında New Deal'den itibaren, özellikle de İkinci Dünya Savaşı'nın ardından kurulan, mesela gıda ve sağlık idaresinden* sorumlu *Federal Trade Commission* gibi federal organların faaliyetleri de var.¹⁴ Bu eleştiri tarzına, yönetim politikasının daimi eleştirisine "ekonomik pozitivizm" diyebiliriz.

Bu eleştirilere baktığımızda ister istemez bir benzerlik aklımıza geliyor, o da gündelik dilin pozitivist eleştirisi. Amerikalıların bilimsel, felsefî ya da gündelik söylemleri Viyana ekolünün pozitivist mantığıyla ele almasında da, her bir beyanın çelişkilerinin, tutarsızlıklarının, anlamsızlıklarının bir tür süzgeçten geçirilişini görüyoruz.¹⁵ Neoliberallerin yönetim politikasına yöneltmeye çalıştığı ekonomik eleştirinin de bir noktaya kadar kamusal gücün her bir faaliyetinin çelişkilerinin, tutarsızlıklarının, anlamsızlıklarının süzgeçten geçirilmesi olduğunu söyleyebiliriz. Piyasanın genel yapısı, idareyle girilen tartışmada bir ayırım aracına dönüşüyor. Başka bir deyişle klasik liberalizmde, yönetimden piyasa yapısına ve bırakınız yapsınlar ilkesine uyması isteniyordu. Buradaysa bırakınız yapsınlar, yönetimin tüm faaliyetlerinin ölçülmesini sağlayan piyasa kanunları adına "bırakınız-devlet yapmasın" a çevriliyor. Böylece piyasa, sadece yönetimin kendisini sınırlaması ilkesi olmaktan çıkıp yönetime karşı çevrilmiş bir ilke haline geliyor. Yönetimin, devletin karşısına kurulmuş bir tür daimi ekonomik mahkemeye dönüşüyor. 19. yüzyılda yönetim faaliyetinin ölçüsüzlüğüne karşı, kamusal gücün faaliyetini hukukî açıdan ölçecek idarî bir düzenek kurmaya çalışmıştı; buradaysa yönetim faaliyetini salt ekonomi ve piyasa temelinde ölçmeyi amaçlayan bir tür ekonomik mahkemeye karşı karşıyayız.

Gayri ekonomik davranışların ekonomik bir akılcılık şablonuyla analiz edilmesi ve kamusal gücün faaliyetinin piyasa temelinde eleştirilip ölçül-

(*) Metinde: "Food and Health Administration".

14 Diğer "ajanslar" arasında: *Consumer Safety Product Commission, Occupational Safety and Health Commission, Civil Aeronautics Board, Federal Communications Commission, Security Exchange Commission* (bkz. H. Lepage, *Demain le capitalisme*, s. 221-222).

15 Aşağıda (s. 210) *speech acts* teorisine yapılan göndermenin gösterdiği gibi, burada Foucault'nun üstü kapalı olarak referans yaptığı şüphesiz analitik felsefenin ABD'li temsilcilerinden J.R. Searle'in çalışmalarıydı. Bkz. aş. s. 210, not 29. Önceki sene Tokyo'da düzenlenen "La philosophie analytique de la politique" [Politikanın analitik felsefesi] başlıklı konferansı (son baskı, III, n. 232, s. 534-551) bu yıllarda "İngiliz ve Amerikalıların analitik felsefesine" duyduğu ilgının bir kanıtıdır: "Sonuç olarak, Anglosakson analitik felsefesinin kendine biçtiği rol, dilin varoluşu veya derin yapıları üzerine düşünmek değildir; çeşitli söylem biçimlerinde dilin gündelik kullanımı üzerine düşündür. Anglosakson analitik felsefesinde esas olan, bir şeyi söyleme biçiminden yola çıkarak düşünceyi eleştirel analizi yapmaktır" (s. 541).

mesi, işte bu iki unsur bazı neoliberallerin suç ve ceza hukukunun işleyişine dair yürüttükleri analizlerde de kendilerine yer buluyor. Ekonomik analizin daha önce de değindiğim bu iki kullanımına örnek olarak Ehrlich,¹⁶ Stigler¹⁷ ve Gary Becker'in¹⁸ bir dizi makalede suç meselesini nasıl işlediğinden bahsetmek istiyorum. Suça dair yürüttükleri analiz ilk bakışta oldukça basit bir şekilde 18. yüzyıl reformcularına, Beccaria'ya¹⁹ ve özellikle de Bentham'a²⁰ dönüş gibi gözüküyor. Gerçekten de 18. yüzyılın sonunda ceza hukukunun reformuna baktığımızda reformcuların sorduğu sorunun bir ekonomik politika sorusu olduğunu görüyoruz. Zira politika ve iktidar üzerine yürütülen analiz ekonomik bir analizdi, ekonomik düşünceye aitti. 18. yüzyılda gözlemlenebilen ceza hukukunun işleyişinin ekonomik açıdan hesaplanması, ekonomik akılsallığa ve mantığa dayanarak eleştirilmesi söz konusuydu. Buradan hareketle, Bentham ve Colquhoun²¹ gibilerinin metinlerinde tabii ki Beccaria'dan daha net bir şekilde, suçların maliyetinin kabaca hesaplara tâbi tutulduğunu görüyoruz: Hırsızların serbestçe dolaşması bir ülkeye ya da şeh-

- 16 I. Ehrlich, "The deterrent effect of capital punishment: a question of life and death", *American Economic Review*, cilt. 65 (3), Haziran 1975, s. 397-417.
- 17 George J. Stigler (1911-1991): 1958-1981 yılları arasında Chicago Üniversitesi'nde profesör, 1941-1976 yılları arasında *National Bureau of Economic Research*'te araştırmacı, 1973'ten ölümüne kadar *Journal of Political Economy*'nin yöneticisi. 1982'de ekonomi alanında Nobel ödülünü kazandı. Foucault burada "The optimum enforcement of laws"a gönderme yapıyor: *Journal of Political Economy*, cilt 78 (3), Mayıs-Haziran 1970, s. 526-536.
- 18 G. Becker, "Crime and punishment: an economic approach", *Journal of Political Economy*, cilt 76 (2), Mart-Nisan 1968, s. 196-217; yeniden yayın: *The Economic Approach to Human Behavior*, s. 39-85. Alıntılanan üç yazar için bkz. F. Jenny, "La théorie économique du crime: une revue de la littérature" [Suçun ekonomik teorisi: bir edebiyat dergisi], J.-J. Rosa ve F. Aftalion, *L'Économique retrouvée*, s. 296-324 (Foucault'nun burada bazı bilgileri kullandığı makale). Ayrıca bkz. o zamandan beri G. Radnitsky ve P. Bernholz, *Economic Imperialism: The Economic Approach applied outside the field of economics*, New York, Paragon House, 1987.
- 19 Bkz. yuk. 17 Ocak 1979 dersi, s. 25-42, not 10.
- 20 Jeremy Bentham (bkz. yuk. 10 Ocak 1979 dersi, s. 3); Özellikle bkz. *Traité de législation civile et pénale*, basım: E. Dumont, Paris, Boussange, Masson & Besson, 1802, ve *Théorie des peines et des récompenses*, basım: E. Dumont, Londra, B. Dulau, 1811, 2. cilt. Dumont'un, Bentham'ın elyazlarından yola çıkarak yaptığı bu çeviri-uyarlamalar 19. yüzyıl başında düşüncelerinin tanınmasını sağlamıştır. Bentham'ın elyazlarından oluşan *Traité de législation civile et pénale* eserinin ortaya çıkışı üzerine bkz. yeniden basım: E. Halévy, *La Formation du radicalisme philosophique* (cilt 1, Paris, F. Alcan, 1901), Paris, PUF, 1995, Ek 1, s. 281-285. Bu yazıların ilk İngilizce basımları: ilk eser 1864 (*Theory of Legislation*, R. Hildreth, Londra, Kegan Paul, Trench, Tübner tarafından hazırlanan Fransız baskısından çevrilmiştir), ikinci eser 1825 (*The Rationale of Reward*, R. Smith, Londra, J. ve H. Hunt tarafından hazırlanan Fransızca baskısından çevrilmiştir.) ve 1830 (*The Rationale of Punishment*, R. Smith, Londra, R. Heward tarafından hazırlanan Fransızca baskısından çevrilmiştir).
- 21 Bkz. Patrick Colquhoun, *A Treatise on the Police of the Metropolis*, Londra, C. Dilly, 5. basım. 1797 *Traité sur la police de Londres*, Fr. çev. Le Coigneux de Belabre, Paris, L. Collin, 1807.

re ne kadar masraf yaratıyor? Yargı faaliyetinin, yargı kurumlarının maliyetleri ne kadardır? Ceza sisteminin yetersizliği de eleştiriliyor: Mesela işkence ve sürgünün –en azından o dönemde ölçülebildiği kadarıyla– suç oranını aşağı çekmeye yaramadığının gösterilmesi. Her halükârda 18. yüzyıl reformcularının yürüttüğü eleştirel mantığın altında ekonomik bir şablon işliyordu. Bunun üzerinde yeteri kadar durdum,²² tekrar dönmüyorum.

Ceza uygulamalarını fayda ve işlevsellik hesabı üzerinden inceleyen reformcuların niyeti ceza sisteminin maliyetini mümkün olan en düşük düzeye çekebilme. Genel hatlarıyla Beccaria tarafından ortaya atılan, Bentham tarafından desteklenen ve son olarak 18. yüzyıl sonu, 19. yüzyıl başı yasamacıları tarafından benimsenen çözüm neydi? Legalist, yasacı bir çözümdü. Yasaya verilen önem, ceza sisteminin işleyişi için gerekli olan, hatta yeterli olan unsurun doğru bir yasama olduğunun sürekli hatırlatılması, aslında ekonomik tabirle işlemlerin masraflarından tasarruf edilmesi amacından ibaretti. Yasalar insanları cezalandırmanın ve bu cezaların etkili olmasının en ekonomik ve tasarruflu yöntemi. Birincisi suç, yasaya karşı gelmek olarak tanımlanacak; yani yasa olmayan yerde suç ve de cezalandırma olamaz. İkincisi, tüm cezalar her koşulda yasalar tarafından belirlenecek. Üçüncüsü, bu cezaların içeriği suçun ağırlığıyla doğru orantılı olarak yine yasa tarafından belirlenecek. Dördüncüsü, ceza mahkemelerinin yapması gereken tek bir şey kalacak, o da yasa tarafından belirlenmiş ve kanıtlanmış bir suçta, yine yasa tarafından daha önceden belirlenmiş ve suçun ağırlığıyla doğru orantılı cezayı uygulamak.²³ Bu, topluma zararlı olarak görülen davranışların cezalandırılmasını ve engellenmesini elde etmenin en ekonomik, yani en düşük maliyetli ve en kesin biçimini sağlayan son derece basit ve apaçık mekanizma. Bana göre yasalar, yasa mekanizması 18. yüzyılın sonunda hem geniş anlamıyla, hem de tasarruf anlamıyla bir ekonomi ilkesi olarak benimsendi. *Homo penalis*, cezalandırılabilir insan, yasaya tâbi tutulan insan, yasa tarafından cezalandırılabilir insan aslında dar anlamıyla *homo economicus*'tur. Ceza sorununu ekonomi sorunu kapsamında ele almayı mümkün kılan da yasalardır.

19. yüzyıldaysa bu ekonomi fiilen bir çelişkiye yol açtı. Bu çelişkinin arkasındaki ilke, sebep nedir? Bu durum, ceza ekonomisinin genel biçimi olarak ele aldığımız yasanın, haliyle ihlallere, suçlara dayalı olmasının yarattığı muğlaklıktan kaynaklanıyor. Yasa tabii ki sadece eylemleri cezalandırır. Ama

²² Bkz. *Surveiller et Punir*, s. 77-84.

²³ Bu farklı noktalar için bkz. "La verite et les formes juridiques" [*Etik ve hukuksal biçimler*] (1974), son baskı, II, n° 119, s. 589-590.

diğer yandan ceza yasalarının varlık ilkeleri, yani başka bir deyişle cezalandırma zorunluluğu, cezalardaki ağırlık oranı, ceza yasasının etkin uygulanışı, tüm bunlar bir eylem cezalandırıldığı takdirde anlamını kaybediyor – zira bir eylemi cezalandırmanın anlamı yok. Ancak bir bireyi, suç işlemiş bireyi cezalandırdığınız, diğer muhtemel suçlulara örnek yaptığınız takdirde bir anlamı olur. Bir yanda yasanın eylemle belirlediği ilişki, diğer yanda da bu yasanın ancak bir bireyi hedef alabilen uygulanması arasındaki, suç ve suçlu arasındaki bu müphemliğe baktığımızda tüm bu sistemin içinde nasıl yokuş aşağı bir yolun çizildiğini görüyoruz. Peki bu yol nereye gidiyor? Bu yol, yasal yaptırımın giderek bireyselleştirilmesine ve dolayısıyla yasaya tâbi tutulan kişinin psikolojik, sosyolojik ve antropolojik açılarından sorunsallaştırılmasına doğru gidiyor. Yani *homo penalis*, 19. yüzyıl boyunca bir anlamda *homo criminalis*'e doğru kayıyor. 19. yüzyılın sonunda, Beccaria'nın öngörüsünden ve Bentham'ın kurgulamasından bir asır sonra kriminoloji, yani suçbilim kurulduğunda, *homo criminalis*'in ortaya çıkışıyla bu muğlaklığın sonuna gelmiş olduk. *Homo legalis*, *homo penalis* antropolojik olarak yeniden ele alındı. Bu suç antropolojisi yasanın sıkı ve ekonomik mekaniğini enflasyona uğrattı: bilgi enflasyonu, söylem enflasyonu, otoritelerin, kurumların, karar mercilerinin artışı, normatif bireyselci kuralların yasa adına verdiği cezaların yarattığı parazit... Yasaya dayalı ekonomi ilkesi, yasanın saf işleyişi mekaniği, bu sıkı tasarruf, ceza hukukunun 19. yüzyılın sonundan beri içinde debelendiği bir enflasyona yol açtı. Bu evrime dair neoliberallerin diyebileceklerine en yakın noktadan söyleyeceklerim bunlar.

Bu tarihsel sorunlarla uğraşmayan neoliberallerin analizine bakalım. Gary Becker'in 1968'de *Journal of Political Economy*'de yayınlanan "Suç ve Ceza" isimli makalesinde²⁴ öne sürdüğü analiz Beccaria ve Bentham'ın faydacı bakışını alıp, *homo economicus*'tan *homo legalis*'e, *homo penalis*'e ve son olarak *homo criminalis*'e geçişle sonuçlanan kaymaya [düşmemeye]* çalışıyor: tamamen ekonomik bir analizle yalnızca *homo economicus*'a dayanıyor ve suçun nasıl bu şekilde incelenebileceğini gösteriyor. Başka bir deyişle, Beccaria ve Bentham zamanından, ekonomik sorunları yeniden düşünüp, onlara en elverişli hukukî çerçeve içinde biçim vermek istenen dönemden kalma tüm etkileri ortadan kaldırmak istiyor. Burada da onların dedikleri gibi düşünmüyorum, çünkü [tarihi umursamıyorlar],** ama sanırım bu neoliberaler şöyle

24 Bkz. yuk. s. 205, not 18.

(*) Varsayım; kelime duyulmuyor.

(**) Arka arkaya iki duyulmayan kelimeler.

diyebilir: 19. yüzyılda ceza hukukundaki kaymanın kabahati, sebebi, Beccaria ve Bentham'a ait olan, faydacı hesabın hukuksal bir çerçevenin içinde uygun biçimde şekillenebileceği fikriydi. Sonuçta bu, 18. yüzyıl sonundaki tüm eleştirel politikaların, tüm projelerin en büyük amaçlarından, hayallerinden biriydi: fayda hukukun içinde şekillenecek ve hukuk tamamen fayda üzerinden yapılmış bir hesap temeline dayandırılacak. Ceza hukuku tarihi bu uyumun sağlanmasının imkânsız olduğunu gösterdi. Dolayısıyla *homo economicus* sorununu ele alırken hemen hukuksal bir çerçeveye aktarmaya çalışmamız lazım.

O halde suç sorununu ekonomik problematiğin içerisinde nasıl analiz ediyorlar, ya da bu analizi nasıl sürdürüyorlar? İlk önce suçun tanımı. Becker, "Suç ve Ceza" başlıklı makalesinde suçu şöyle tanımlıyor: Bir bireyin cezaya çarptırılmasını gerektiren eylemlere suç diyorum.²⁵ [Gülüştürmeler.] Neden gülüyorsunuz ki, bu aşağı yukarı Fransız Ceza Kanunu'nun ve dolayısıyla ondan esinlenerek yazılmış tüm ceza kanunlarının da yaptığı tanımlama. Ceza hukuku kabahati de, asliye ceza gerektiren eylem olarak tanımlıyor. Suç nedir? Ceza kanunu diyor ki, suç, can acıtan ve küçük düşüren cezalar gerektiren eylemdir.²⁶ Kısacası ceza kanunu suça dair maddi, nitel, ahlâkî en ufak bir tanımlama sunmuyor. Suç yasa tarafından cezalandırılan eylemdir, nokta. Yani gördüğünüz gibi neoliberalerin yaptığı tanım buna oldukça yakın: bir bireyi cezalandırılma riskine sokan eylem. Çok yakın, fakat yine de belli bir bakış açısı farkı var. Kanun, suçun maddi tanımını yapmaktan çekinse de olaya eylem tarafından yaklaşıyor, eylemin ne olduğunu ve suç teşkil eden eylemin nasıl nitelendirileceğini, suç olarak cezaya tâbi tutulabileceğini sorguluyor. Eylem tarafından yaklaşıyor, yargıcın kullanabileceği bir metot teşkil ediyor. Yasa tarafından cezalandırılan tüm eylemleri suç olarak kabul edeceksiniz. Yargıcın bakış açısından yapılmış nesnel ve metodik bir tanımlama. Neoliberalerse şöyle diyor: Suç, bir bireyi cezalandırılma riskine sokan eylemdir. Tanımlama aynı, fakat bakış açısı değişmiş. Bu defa suçu işleyen, ya da işleyecek kişinin bakışından yaklaşıyor, ama tanımın içeriği aynı kalıyor.

25 Bu cümle G. Becker'in makalesinde bulunmuyor. M. Foucault, F. Jenny tarafından sunulan G. Becker ve G. J. Stigler'in çalışmalarının sentezine dayanıyor: "La théorie économique du crime...", *a.g.e.*, s. 298: "Ekonomist, ekonomi teorisinin diğer alanlarında olduğu gibi burada da tüm ahlâkî yargıları reddederek, suç teşkil eden eylemlerle meşru eylemleri birbirinden salt olarak karşılaşılan risk temeline dayanarak ayırır. Suç teşkil eden eylemler, eylemin sahibini belirli bir riske sokan eylemlerdir: yakalanıp cezaya (para, hapis veya idam cezası) çarptırılma riski."

26 1994 yılına kadar ana hatlarıyla yürürlükte kalan 1810 tarihli Fransız Ceza Kanunu'nun 1. maddesi yasaya karşı gelen eylemleri, uygulanan cezadan yola çıkarak kusur [*contumention*], kabahat [*délit*] ve suç [*crime*] kategorilerine ayırıyordu. Suç kategorisine giren eylemlerin tanımı "yasaların acı veren veya yüz kızartıcı bir cezaya çarptırıldığı suçlar" şeklinde yapıyordu.

Sorulan soru şu: Eylemi yapan, davranışın sahibi olan kişi için suç nedir? Onu cezalandırılma riskine sokan eylemdir.

Gördüğünüz gibi bakış açısındaki bu oynama, beşerî sermaye ve emek sermayesinde de karşımıza çıkanın bir benzeri. Geçtiğimiz derste size neoliberrallerin emek sorununu ele alırken sermaye, ekonomik mekanik ya da işlem açısından değil, çalışma kararını alan kişi açısından bakmaya çalıştıklarını anlatmıştım. Burada da bireysel özne tarafına geçiliyor, fakat bunu yaparken beraberinde psikolojik bir sav, antropolojik bir içerik getirilmiyor. Aynen çalışan kişinin gözünden emek sorununa bakarken emek antropolojisi yapılmadığı gibi. Öznenin tarafına geçiyoruz, fakat bunu salt olarak –bu noktaya tekrar döneceğiz, çünkü çok önemli (şimdilik gayet kabaca anlatıyorum)– öznenin davranışını ekonomik kılan akılsal bir düzenek aracılığıyla yapıyoruz. Özneyi sadece *homo economicus* olarak ele alıyoruz, fakat bu öznenin tamamen *homo economicus*'tan ibaret görüldüğü anlamına gelmiyor. Başka bir deyişle, öznenin *homo economicus* olarak ele alınması, her davranışının antropolojik olarak ekonomik bir davranışa eş tutulduğu anlamına gelmiyor. Bu, sadece yeni bir bireyin davranışı için kullanacağımız anlaşılabilirlik düzeneğinin bu olduğunu gösteriyor. Yani kişiyi yönetimselleştirilebilir* [*gouvernementalisable*] kılan, onu iktidara tâbi tutan şey, sadece ve sadece *homo economicus* olması. Bu demektir ki birey ve iktidar arasındaki bağlantı noktası, birey üzerindeki iktidarın düzenleniş ilkesi bu *homo economicus* düzeneğinden ibaret olacaktır. *Homo economicus* yönetim ve bireyin ara birimidir. Bu da her bireyin, her öznenin ekonomik insan olduğu anlamına geliyor.

Homo economicus olarak kabul ettiğimiz bireysel özne tarafına geçiliyor. Bunun sonucu olarak, suçu yasa tarafından cezalandırılma riskini alan bireyin yaptığı eylem olarak tanımladığımız takdirde, trafik kuralını çiğnemekle kasten cinayet işlemek arasında bir fark kalmıyor. Aynı şekilde suçlu, ahlâkî veya antropolojik açılardan ele alınmıyor, sorgulanmıyor. Suçlunun ne olduğu belli değil. Suçlu herhangi biri, belli bir getiri elde etmek amacıyla bir eylemde bulunmuş ve kaybetme riskini göze almış herhangi biri olarak ele alınıyor. Bu fikre göre suçlu bundan ibarettir ve öyle de kalmalıdır. Gördüğünüz gibi bu bakışta ceza sisteminin uğraşması gereken artık suç ve suçlunun oluşturduğu çifte hakikat değildir. Bir davranış biçimi belli bir eylem doğuruyor, bu eylemin öznesinin bir gelir beklentisi var, aynı zamanda eylemin beraberinde getirdiği sadece ekonomik olmayan bir kaybetme riski de var. Bu risk

(*) M. Foucault bu kelime üzerinde duraksıyor; ya da yönetimi . . . nı yönetimselleştirilebilir.

cezai yaptırım da olabilir, ceza sisteminin uyguladığı ekonomik bir kayıp da olabilir. Ceza sistemi artık suçlularla değil, bu tip eylemlerde bulunan kişilerle ilgilenilecek. Bir anlamda suç arzına cevap verecek.

Peki bu koşullarda ceza ne olacak? Yeniden Becker'in tanımlamasına bakacak olursak ceza, belli eylemlerin olumsuz dışsallıklarının²⁷ sınırlamak için başvurulan yoldur.²⁸ Gördüğünüz gibi yine Beccaria ve Bentham'a, cezalandırılan eylemin zararlı olduğu ve bu yüzden üzerine yasa yapıldığı fikrini benimsemiş 18. yüzyıl düşüncesine oldukça yakın bir noktadayız. Cezanın ölçüsüne dair uygulanması gereken de aynı faydacılık ilkesidir. Öyle bir ceza uygulanmalı ki, eylemin zararlı etkileri ya ortadan kaldırılsın, ya da engellenibilsin. Evet, 18. yüzyıl sorunsalına yakınız, fakat burada da önemli bir farklılık var. Klasik teori, cezadan beklenen çeşitli heterojen etkileri birbiriyile ilişkilendirmeye çalışıyordu. Medenî hukuk da tazminat, bireyin cezalandırılması, diğer bireylerin korunması, vs. ile ilgileniyordu. Neoliberaler ise ceza ile ilgili başka bir ilişkilendirmeye, ilişkisizleştirmeye gidecek. Anglosakson hukuk düşüncesinde yaygın olan bir problematiği alarak, iki unsur belirliyorlar. Söyle diyorlar: Bir yanda yasa var, fakat yasa nedir? Yasa, yasaktan ibarettir, yasağın ifade edilişi kurumsal bir gerçekliktir. Başka bir sorunsala gönderme yaparak bunun, çeşitli etkileri olan bir *speech act* olduğunu söyleyebiliriz.²⁹ Bunun da kendi maliyeti var, zira yasanın ifade edilmesi için bir

27 İlk kez 1920'de Pigou tarafından öne konan (*Economics of Welfare* eserinde [yuk., s. 173, not. 45]) bu kavram için bkz. P. Rosanvallon, *La Crise de l'État-providence, a.g.e.* [yuk., s. 32, not 9], basım 1984, s. 59-60; ayrıca bkz. Y. Simon, "Le marché et l'allocation des ressources" [Piyasa ve kaynakların dağıtımı], J.-J. Rosa ve F. Aftalion, *L'Économique retrouvée*, s. 268: "Karşılıklı sosyal bağımlılık fenomenlerinden ortaya çıkan parasal veya gayri parasal masraf ya da kazançlara [extemalite] denir. [...] Refah ekonomisi teorisyenlerine göre [...], [extemalite] kaynakların dağıtımı işleminde piyasanın başarısızlığını gösterir ve kamusal masraflarla özel masraflar arasındaki dengesizliğin aşağı çekilmesi için kamusal müdahale gerektirirler."

28 Bkz. F. Jenny, "La théorie économique du crime..." s. 298: "Suç her ne kadar onu işleyen bireyin kendi kazancını azamî düzeye çıkarmasını sağlasa da, topluluk nezdinde olumsuz [extemalite]ler ortaya çıkarır. Dolayısıyla bu faaliyetin, ya da bu endüstrinin genel seviyesi sınırlandırılmalıdır. Suçların yarattığı olumsuz [extemalite]leri kısıtlamanın bir yolu suçluları yakalayıp cezaya çarpıtmaktır [...]"

29 Foucault burada J. L. Austin'in geliştirdiği söylem eylemleri (*speech acts*) teorisine gönderme yapıyor (*How To Do Things with Words*, Londra, Oxford University Press, 1962 / *Quand dire, c'est faire*, Fr. çev. G. Lane, Paris, Le Seuil, 1970), P. F. Strawson ("Intention and convention in speech-acts", *Logico-Linguistic Papers*, Londra, Methuen, 1971, s. 149-169), ve J. R. Searle (*Speech Acts: An essay in the philosophy of language*, Londra, Cambridge University Press, 1969 / *Les Actes de langage. Essai de philosophie du langage*, Paris, Hermann "Savoir: Lettres", 1972, O. Ducrot'un önemli önsözünde, "De Saussure à la philosophie du langage"), Wittgenstein'in pragmatik dilbilimi çerçevesinde. Foucault 1973'te, Rio de Janeiro'da bir yuvarlak masa toplantısında (son basım, II, no. 139, s. 631) "strateji olarak söylem analizi" bağlamında önceki bu dert yazara da

parlamento, çeşitli tartışmalar ve alman kararlar lazım. Bu bir gerçekliktir, fakat yalnızca bu gerçekliktir. Diğer yanda ise bu yasağa hakiki bir “kuvvet”* [*force*] getirmeyi sağlayan araçlar var. Yasanın kuvveti fikri, oldukça sık karşılaştığımız *enforcement* kelimesinden geliyor ve Fransızcaya yasanın “kuvvetlendirilmesi” [*renforcement*] olarak çevriliyor. Bu doğru değil. *Enforcement of law*, yasanın uygulanmasından öteye gidiyor. Yasanın uygulayabilmek için zorunlu olan hakiki araçların tümünü kapsıyor. Ama yasanın kuvvetlendirilmesi değil, yasanın kuvvetlendirilmesinin altında kalıyor. Zira kuvvetlendirme demek, yasanın halihazırda zayıf olduğu, ekleme yapılması, katılaştırılması gerektiği anlamını çıkarır. *Enforcement of law*, yasak olan eyleme yasanın, sosyal gerçekliğin, politik gerçekliğin getirdiği yaptırımını uygulamak için geliştirilmiş araçların tümüdür.

Yasanın “*enforce*” edilmesini –neolojizm için kusura bakmayın– sağlayan bu araçlar nelerdir? Her bir suç için öngörülmüş ceza hükümleridir. Suçları saptayan kurumun önemi, işleyişi, azmi ve kifayetidir. Suçluları itham etmekle ve işledikleri suçun kanıtlarını bulmakla yükümlü kurumun önemi ve becerisidir. Suçluları yargılamakla yükümlü yargıçların hızlı olup olmamaları, yasaların belirlediği ölçüde katı olup olmamalarıdır. Aynı zamanda cezanın etkinliği, cezaevinin değiştirebileceği, hafifletebileceği, hatta ağırlaştırılabileceği cezanın sabitliğidir. Yasanın *enforce* edilmesini bu unsurların bütünü sağlar. Az önce bahsettiğim suçlu davranış arzına, negatif bir talep olarak cevap veren unsurlar bütünü. Yasanın *enforcement*’i, suç piyasasında suç arzına negatif bir taleple karşılık veren araçlar bütünüdür. Yasanın bu şekilde *enforce* edilmesi tabii ki ne tarafsız, ne de sonsuza dek genişletilebilir bir olgudur. Bunun birbirine bağlı iki sebebi var.

Birincisi, suç arzı tabii ki sonsuza dek, tek tip bir şekilde esnetilemez. Yani karşısına konulan olumsuz talebin her biçimine, her seviyesine aynı şekilde cevap vermez. Basitçe şöyle söyleyelim: Bazı suçlar, suç unsuru teşkil eden bazı davranışlar olumsuz talebin değişikliklerine, ya da onları nispeten

ğinişti. “Speech act” kavramına dair ayrıca bkz. *L’Archéologie du savoir*, Paris, Gallimard (“Bibliothèque des sciences humaines”), 1969, s. 110-111 ve Foucault’nun bu dersin bitiminden birkaç hafta sonra yazışmakta olduğu Searle’e verdiği cevap: “Dil eylemleri analizine gelirse, düşüncelerinizi tamamen katılıyorum. [*L’Archéologie du savoir* kitabında] ifadelerin dil eylemi olmadığını söylemekle hata yaptım, fakat amacım onları sizin bakışınızdan farklı bir açıdan ele aldığımı altını çizmekti.” (15 Mayıs 1979 tarihli mektup, alıntılan H. Dreyfus ve P. Rabinow, *Michel Foucault: Beyond structuralism and hermeneutics*, Chicago, University of Chicago Press / *Michel Foucault. Un parcours philosophique*, Fr. çev. F. Durand Bogaert, Paris, Gallimard, “Bibliothèque des Sciences humaines”, s. 73, not 1).

(*) Metinle uyuşmadıkça.

ağırlaştırmasına kolayca uyar. Çok sıradan bir örnek verelim: Varsayalım ki bir süpermarkette cironun % 20'si hırsızlık sonucu kaybediliyor. Ciddi bir gözetim masrafı veya aşırı bir yasal yaptırım gerekmezken bu oranı % 10'a çekmek gayet kolaydır. Hatta [%] 5 ile % 10 arasında da tutmak mümkündür. Fakat bunu 5'in altına, 2'nin altına indirmek hiç de kolay olmaz. Aynı şekilde boşanmayı kolaylaştırarak ihtiras suçlarının [*crimes passionnels*] en alt seviyesini de ortadan kaldırmak kuşkusuz mümkündür. Ama bir de boşanmanın kolaylaştırılmasının etki etmeyeceği ihtiras suçlarının çekirdeğini oluşturan eylemler var. Bu demektir ki esneklik, yani arzın olumsuz talebin etkilerine göre değiştirilmesi, farklı seviyelere, farklı eylem tiplerine göre homojen değildir.

Buna tamamen bağlı olan ikinci sebepten şu: *enforcement*'in kendisinin de maliyeti ve olumsuz dışsallıkları var. Maliyeti var, yani alternatif bir ücret gerektiriyor. Yasayı *enforce* eden yapıya ayırdığımız yatırımlar başka bir alanda kullanılamayacak. Alternatif bir ücret olduğu açık. Ayrıca politik ve sosyal sıkıntılara gebe olduğu için de maliyeti var. Dolayısıyla, ceza politikasının hedefinde, odak noktasında, evrensel bir yasal sistemi geliştirmeye çalışan 18. yüzyıl reformcularının aksine suçun tamamen ortadan kaldırılması amacı bulunmayacak. Bentham'ın hayalini kurduğu ceza kanunu, ceza mekanizması, hakikatte bu gerçekleşemese de, tüm suçların ortadan kaybolmasını amaçlıyordu. Panoptikon fikri, şeffaflık fikri, her bir bireye doğrultulmuş bakış fikri, her bir bireyin içinden yaptığı ekonomik hesapta: "Hayır, bu suçu işlediğim takdirde alacağım ceza o kadar ağır ki suçu işlemeyeceğim", demesini sağlayan cezaların suçun düzeyiyle orantılı olarak ağırlaştırılması fikri, suçun tamamen ortadan kaldırılmasına odaklanan 18. yüzyılın reformcuların kafasındaki akılsallık ilkesiydi, ceza hesabının düzenleniş ilkesiydi. Buradaysa tam tersine, ceza politikasının suçu ortadan kaldırma amacından bütünüyle vazgeçmesi gerekiyor. Ceza politikasının düzenleyici ilkesi, sadece karşılaşılan suç arzına göre suç piyasasına müdahale edilmesidir. Bu müdahale suç arzını azaltacaktır ve bunu yalnızca maliyeti, arzının kısıtlanması gereken suçların maliyetini aşmayacak bir negatif taleple yapacaktır. Stigler da ceza politikasının amacını bu şekilde tanımlıyor: "Yasanın *enforce* edilmesinin amacı, toplumun bu yaptırımların maliyetini göz önünde bulundurarak oluşturduğu davranış kurallarına uyulmasını sağlamaktır." Bu, 1970'te *Journal of Political Economy*'de yayımlandı.³⁰ Bu noktada toplum, uygun davranışların tü-

30 G. J. Stigler, "The optimum enforcement of laws", alıntılanan makale, s. 526-532. "The goal of enforcement, let us assume, is to achieve that degree of compliance with the rule of prescribed (or

keticisi olarak, ya da neoliberal tüketim teorisine göre, belli bir yatırım karşılığında kendisini tatmin eden uygun davranışların üreticisi önce çıkıyor. Bunun sonucunda doğru ceza politikası suçu ortadan kaldırmayı hedefleyen değil, suç arzı ve negatif talep eğrileri arasında denge kurmayı amaçlayandır. Ya da şöyle söyleyelim: toplumun sınırsız bir itaat ihtiyacı yoktur. Aşırı bir disiplin sistemine itaat etmeye ihtiyacı yoktur. Toplum belli bir yasadışılık oranıyla gayet iyi yaşayabilir ve bu yasadışılık oranını sınırsızca azaltmaya çalıştığı anda oldukça kötü durumda kalır. Yani ceza politikasının esas sorusu, “suçlar nasıl cezalandırılmalıdır?” değil. Hatta, “hangi eylemler suç teşkil eder?” sorusu da değil. Aksine, “hangi suçlara müsamaha göstermek gerekir?” ya da “hangi suçlara müsamaha göstermemek kabul edilemez?” sorularıdır. Becker’in “Suç ve Ceza” makalesinde yaptığı tanım da bu. İki soru öneriyor: “Kaç tane suça izin vermeli? Ve kaç tane suçlu cezasız bırakılmalı?”³¹ Ceza sorununun esası budur.

Peki somut olarak söz konusu olan nedir? Elimizde bunun üzerine yapılmış çok sayıda inceleme yok. Ehrlich’in ölüm cezası üzerine yürüttüğü ve sonuçta idamı yeterince faydalı bulduğunu söylediği bir analiz mevcut.³² Bunu bir kenara bırakalım. Bu tip analizler bana, esasında incelediği konuya dair ne anlamlı, ne de işlevsel geliyor. Fakat [başka] alanlarda, özellikle de suçun piyasa fenomenini en yakından ilgilendirdiği alanlarda karşılaştığımız sonuçlar üzerinde tartışmaya değer. Kuşkusuz özellikle de uyuşturucu meselesi. Kendisi de bizatihi bir piyasa fenomeni olduğundan, ister istemez ekonomik analize, son derece basit ve erişilebilir bir suç ekonomisine giriyor.³³ Evet, uyuşturucu bir piyasa olarak öne çıkıyor ve aşağı yukarı 1970'lere dek uyuşturucuya karşı uygulanan yasal politika esas olarak uyuşturucu arzını azaltmaya yönelikti. Uyuşturucu arzını, uyuşturucu suçu arzını azaltmak ne anlama geliyordu? Tabii ki piyasaya sunulan uyuşturucu miktarını azaltmak. Pe-

proscribed) behavior that the society believes it can afford. There is one decisive reason why the society must forego 'complete' enforcement of the rule: enforcement is costly.”

- 31 G. Becker, “Crime and punishment”, alıntılanan makale, s. 40: “[...] how many offenses should be permitted and how many offenders should go unpunished?”
- 32 I. Ehrlich, “The deterrent effect of capital punishment...”, alıntılanan makale, s. 416: “In view of the new evidence presented here, one cannot reject the hypothesis that law enforcement activities in general and executions in particular do exert a deterrent effect on acts of murder. Strong inferences to the contrary drawn from earlier investigations appear to have been premature” (Ehrlich burada somut olarak, T. Sellin’in *The Death Penalty: A report for the model penal code project of the American Law Institute* kitabında (Philadelphia, Executive Office, American Law Institute, 1959) idam cezasına karşı yürüttüğü argümanları hedef alıyor).
- 33 Uyuşturucu meselesi hakkında bkz. F. Jenny, “La theorie economique du crime...”, s. 315-316.

ki bu ne anlama geliyordu? Önce üretim ağlarını denetleyip ortadan kaldırmak, ardından da dağıtım ağlarını ortadan kaldırmak. 1960'lı yıllardaki bu politikanın ne sonuçlar verdiğini hepimiz biliyoruz. Üretim ve dağıtım ağlarının tamamen yok edilmeleri mümkün olmadığı için –ki bunun sebeplerini ayrıca tartışabiliriz– kısmen ortadan kaldırılmalarının sonucunda ne oldu? Birincisi uyuşturucu biriminin fiyatını yükseltti. İkincisiyse, büyük satıcıların, dağıtıcıların, büyük üretim ve dağıtım şebekelerinin güdümünde tekel ya da oligopol durumları yaratılmasına yol açtı. Bu da ayrıca fiyatları yükseltti, zira piyasa ve rekabet kanunları işlemez olmuştu. Üçüncü ve son olarak, suçla yönelik en önemli sonuçta şu: özellikle ciddi uyuşturucu bağımlıları ve bazı uyuşturucular açısından uyuşturucu kullanımı hiçbir esnekliğe sahip değil. Yani fiyatı ne olursa olsun bağımlı kişi uyuşturucusunu bulacak ve ne kadar yüksek olursa olsun istenen fiyatı ödeyecektir. Uyuşturucu talebinin bu kategorisinin en ufak esneklikten yoksun olması suç oranını artıracaktır – şöyle basitleştirelim: uyuşturucu müptelasını, ihtiyacı olan uyuşturucunun parasını denkleştirebilmek için sokakta birini vurup cüzdanını çalacak hale getirecektir. Bu açıdan, 60'lı yıllarda bu konu üzerine üretilen yasal düzenek, yasal yaptırım, *enforcement* düzeneği kocaman bir fiyaskoyla sonuçlandı.

Bunun ardından, liberal ekonomi kanadından getirilen ikinci çözüm önerisi 1973'te Eatherly ve Moore'dan geldi.³⁴ Şöyle diyorlar: uyuşturucu arzını ortadan kaldırmaya çalışmak çılgınlık olur. Uyuşturucu arzını sola kaydırmak, yani en genel ve kaba hatlarıyla özetlemek gerekirse, uyuşturucunun daha kolay elde edilebilir ve daha ucuz olmasını sağlamak gerekli, ama bunu yaparken de belli noktaları netleştirmek şart. Gerçekte uyuşturucu piyasası nasıl işliyor? İki tip alıcı, müşteri var: Bir yanda yeni uyuşturucu kullanmaya başlamış ve talebi esnek olanlar; yani çok yüksek fiyatlar karşısında gözü korkabilecek, her ne kadar hoşlarına gitse de imkânları el vermediği için uyuşturucu kullanmaktan vazgeçebilecek olanlar. Diğer yanda da talepleri esnek olmayanlar, fiyatı ne olursa olsun uyuşturucu satın alacak olanlar. Bu duruma karşı uyuşturucu satıcıları ne yapıyor? Talebi esnek olanlara, yani yeni başlayanlara, küçük doz tüketicilere daha düşük fiyatlar sunuyorlar. Fakat düzenli tüketicilere dönüştüklerinde, yani talepleri esnekliğini kaybettiğinde ve ancak o zaman fiyatları yükseltiyorlar. Bu aşamada uyuşturucu aşırı yüksek tekel fiya-

34 B. J. Eatherly, "Drug-law enforcement: should we arrest pushers or users?", *Journal of Political Economy*, cilt 82 (1), 1974, s. 210-214; M. Moore, "Policies to achieve discrimination on the effective price of heroin", *American Economic Review*, cilt 63 (2), Mayıs 1973, s. 270-278. M. Foucault, burada E. Jenny'nin bu makalelerden çıkardığı senteze dayanıyor, *op. cit.*, s. 116.

tına erişiyor ve dolaylı yoldan yeni bir suç alanı yaratıyor. O halde yasal *enforcement* uygulamalarını yönlendirenlerin tavrı ne olmalı? Yapmaları gereken, giriş fiyatı dediğimiz fiyatların, yani yeni tüketicilere sunulan fiyatların olabilecek en yüksek seviyeye çekilmesini sağlamak, ki fiyatın kendisi caydırıcı bir etken olsun ve yeni tüketicilerle nadir kullanıcılar salt ekonomik zorluklar sebebiyle bir sonraki tüketim seviyesine geçemesin. Talebi elastik olmayan tüketiciler, yani ne kadar yüksek olursa olsun istenen fiyatı ödemek durumunda olanlar içinse tam aksine, olabilecek en uygun, yani en düşük fiyatları sunmak gerekli, ki uyuşturucu alabilmek için her halükârda yapacak oldukları gibi her yola başvurmak zorunda kalmassınlar. Başka bir deyişle, uyuşturucu tüketimi minimum yeni suç unsuru doğuracak seviyede tutulmalı. Yani uyuşturucu bağımlılarına düşük fiyatlar, müptela olmayanlara ise çok yüksek fiyatlar sunmak lazım. Bu bağlamda, hafif ve ağır uyuşturucular arasında herhangi bir ayırım yapmaktan kaçman, fakat esas ayrımı yüksek bağımlılık yapan ve yapmayan uyuşturucular arasında kuran bir politika da var. Bunu sonucu olarak yasal yaptırım yeni tüketicilerin, muhtemel tüketicilerin, ufak satıcıların, sokak aralarında yürütülen küçük çaplı ticaretin yanında tavrı alıyor. Yasal *enforcement* politikası, bahsettiğim farklılıkları göz önünde bulunduran piyasa akılsallığını, ekonomik akılsallığı takip ediyor.

Tüm bunlardan hangi sonuçları çıkarabiliriz? Birincisi, suçlunun antropolojik olarak silinmesi. Bireysel çapta elenmesi anlamında değil,* ekonomik bir davranış olarak kabul edilen ve ekonomik bir davranış olarak denetlenebilen bir davranış seviyesinin, düzeyinin, unsurunun varsayımı.** Ehrlich idam cezası hakkındaki makalesinde şöyle diyordu: “Suçun korkunç, zalim veya patolojik özelliklerinin hiçbir önemi yoktur. Başka birini seven veya başka birinden nefret eden kişilerin daha az duyarlı [*responsive*], daha zor erişilir olduğunu, diğer insanların iyiliğini umursamayan kişilere göre faaliyetlerinin doğurduğu kazanç ve kayıplardaki değişikliklere daha zor tepki verdiklerini varsaymamız için bir sebep yoktur.”³⁵ Başka bir şekilde ifade et

(*) Metinde ekleme, s. 19: “bireylerin davranışlarını etkilemeye yönelik teknolojilerin feshedilmesi değil.”

(**) A.g.e., “Ekonomik özne dar anlamıyla, her koşulda kâr amacı güden, kazanılan ve kaybedilen oranını ideal seviyede tutmaya çalışan öznedir. Daha geniş anlamına göreysen, davranış, doğurduğu kazanç ve kayıplar tarafından etkilenen kişidir.”

35 I. Ehrlich, “The deterrent effect of capital punishment...”, s.399: “The abhorrent, cruel and occasionally pathological nature of murder notwithstanding, available evidence is at least not inconsistent with these basic propositions [1] that [murder and other crimes against the person] are committed largely as a result of hate, jealousy, and other interpersonal conflicts involving pecuniary and non-pecuniary motives or as a by-product of crimes against property; and 2) that the propen-

mek gerekirse, doğuştan suçlular ve sıradan suçlular, sapıklar ve diğerleri, sabıkalılar, vb. arasında kurulmuş tüm ayrımların hiçbir önemi yok. Şu bakış kabul edilmeli: söz konusu özne belli bir seviyede ve belli bir açıdan ne kadar patolojik olursa olsun, belli bir noktaya kadar kazançları ve kayıpları arasındaki değişikliklere duyarlı olacaktır. Yani ceza yaptırımı muhtemel kazanç ve kayıpları üzerinde, çevresi üzerinde oynanmalıdır. Birey, piyasa ortamında suç arzını sunar ve olumlu veya olumsuz bir taleple karşılaşır, işte bunun üzerine oynanmalıdır. Bu noktadaysa bir dahaki sefere bahsedecek olduğum yeni bir sorun doğuyor, o da neoliberalizme bağlı bir teknik, yeni bir teknoloji olan, ABD'deki çevresel teknoloji, çevresel psikoloji sorunu.

İkincisi sonuçsa şu (buna da sonradan geri döneceğim).³⁶ Böylesi bir analizin ucunda gördüğümüz, yasal örgünün insanları çevreleyip, içeriden normatif mekanizmalarla sürdürüldüğü, devam ettirildiği, alabildiğine disiplinli bir toplum projesi, ideali değil. Aynı şekilde, genel olarak normalleştirme, ya da normalleştirilemeyen dışlanmasını sağlayan mekanizmalara ihtiyaç duyulan bir toplum da değil. Aksine bu analizin ufkunda gördüğümüz, farklılık sistemlerinin azamileştirildiği bir toplum tahayyülü, toplum projesi. Bu azamileştirme girişiminin içinde tökezlemeler olabilir, azınlıktaki birey ve eylemlere müsamaha edilir, oyuncular üzerinde değil, oyunun kuralları üzerinde müdahaleler yapılır ve son olarak bu müdahaleler bireyleri içten buyruk altına sokmak yerine çevrelerini hedefler. Bir dahaki sefere bu öğeleri açıklamaya çalışacağım.^{37*}

sity to perpetrate such crimes is influenced by the prospective gains and losses associated with their commissions]. [...] There is no reason a priori to expect that persons who hate or love others are less responsive to changes in costs and gains associated with activities they may wish to pursue than persons indifferent toward the well-being of others.”

36 M. Foucault sonraki derslerde bu noktaya tekrar değinmiyor.

37 Sonraki derste bu vaade de sadık kalmayacaktır.

(*) Metin burada numaralandırılmamış ve bir öncekinin devamı niteliğinde altı sayfa içeriyor:

“Bu tarz analizler çeşitli sorunlar doğuruyor.

1. İnsani teknolojiye dair

Bir yanda kuralcı-disiplin sistemine dair ciddi bir gerileme. Kapitalist ekonomi ve yasaya bağlı kurumların oluşturduğu bütün, beraberinde insan davranışı teknolojisini, bireyselleştirici bir “yönetimsellik” getiriyor. Bunun içinde: disiplin gözetimi, sınırsız düzenleme, hiyerarşi/sınıflama, norm.

[2. sayfa] Bütününe baktığımızda liberal yönetimsellik, hem yasacı, hem de normalleştiriciydi. Disiplin düzenlemesi bu ikisinin arasındaki geçiş rolünü üstleniyordu. Bu da tabii ki birçok sorun doğuruyordu:

– bu alanların özerkliği, [...] (sektörleştirilmesi?) ve [...] düzenlemeler

– yasal yapılar ve normalleştirici yapılar arasındaki nihai uyumsuzluk.

Bu bütün, artık zaruri değilmiş gibi gözüküyor. Neden? Çünkü yasamın, yönetimin tutumlu luğunun ilkesi olduğu büyük fikrimin yetersiz olduğu anlaşıldı:

– çünkü “yasa” bir (ilke?) olarak işlemez. İstedüğümüz kadar yasamız (olsun?), yasanın dışına çıkılması yasal düzenin bir parçasıdır.

– [3. sayfa] çünkü yasa, ancak ona karşı kuvvet, boşluk, ekleme oluşturacak unsurların varlığıyla işleyebilir → yasaklar.

Ne gerekir?

1. yasa anlayışının değiştirilmesi, en azından işlevinin netleştirilmesi. Başka bir deyişle, biçiminin (yasaklamak veya zorlamak) işleviyle (oyunun kuralı) karıştırılmaması. Yasa, oyunu, yani [...], şirketleri, girişimleri, değişimleri desteklemeli, herkesin akılsal bir özne olmasını sağlamalı, yani faydalı işlevlerini artırmalıdır.

2. yeni düzenleme, planlama ve disiplinle tamamlamak yerine

“enforcement”ı” hesaplanmalıdır.

– yani sadece ona kuvvet verecek şeyle dengelenmemelidir;

[4. sayfa] fakat bu kuvvetlendirmenin temel unsur olduğu hatırlanmalı,

– çünkü onsuz yasa varolamaz,

– çünkü esneklik,

– çünkü onu hesaplayabiliriz.

Rule of Law’un içinde nasıl kalınabilir? Yasanın kendisi akılsallaştırıcı bir ilke olmadığına göre bu kuvvetlendirme nasıl akılsallaştırılabilir?

– maliyetlerin hesaplanmasıyla

– yasanın faydası

– ve kuvvetlendirilmesinin bedeli

– ve yasadan ayrılmak ve onu esas işlevi olan oyun kuralı olmaktan koparmak istemiyorsak kullanmak gereken teknoloji disiplin-normleştirme değil, çevresel eylemdir. Oyuncuların zihniyetini değil, oyun kartlarını değiştirmek.

[5. sayfa] Burada Alman ordoliberallerin daha önce de tanımadığı yönetim faaliyetinin radikalleşmesi durumuyla karşı karşıyayız: ekonomik oyunu alabildiğine serbest bırakmak ve *Gesellschaftspolitik* yürütmek. Amerikalı liberaller şöyle diyor: Bu *Gesellschaftspolitik*’i yasa düzeninde tutmak istiyorsak, herkesi bir oyuncu olarak görmeli ve ancak oynayabileceği bir çevre kapsamında müdahale etmelidir. Çevresel teknolojinin temel özellikleri:

– bireyin etrafında, oynamasını mümkün kılacak çerçevede tanımlamak;

– bireye kendi etkilerini düzenleyecek, kendi çerçevesini çizerek imkânın tanınması;

– çevresel etkenlerin düzenlenmesi;

– zararın engellenmesi;

– yutulmanın engellenmesi;

– bu çevresel alanların özerkliği.

[6. sayfa] Tek tipçi, kimlik dayatıcı, hiyerarşize edici bir bireyselleştirme değil, risklere ve çarp raz etkenlere açık bir çevresellik. Lateralite.

Arz ve talep arasında çevresel teknoloji, riskler, (oyunun?) serbestliği.

Fakat bu doğal özneler olduğu anlama mı geliyor?” (*metnin sonu*)

28 Mart 1979 Dersi

Homo economicus modeli. – Bu modelin Amerikan neoliberalizminde tüm davranışlara yayılması. – Ekonomik analiz ve davranış teknikleri. – 18. yüzyılda ortaya çıkan yeni yönetim aklının temel unsuru olarak *homo economicus*. – *Homo economicus* kavramının Walras ve Pareto öncesi tarihine dair unsurlar. – İngiliz deneyci felsefesinde çıkar öznesi (Hume). – Çıkar öznesi ve hukuk öznesi arasındaki heterojenlik: (1) Hukuksal irade karşısında çıkarın indirgenemez özelliği. (2) Piyasa ve sözleşmenin ters mantığı. – Hukuk modeline dair ikinci yenilik: ekonomik öznenin politik iktidarla ilişkisi. Condorcet. Adam Smith'in "görünmez eli": kişisel kâr amacı ve müşterek zenginliğin artırılması arasındaki bağın görünmezliği. Ekonomi dünyasının hesaplanamaz özelliği. Hükümdarın mecburî cehaleti. Yönetim aklının eleştirisi olarak ekonomi politik: ekonomik hükümdar imkânının iki biçiminin, merkantilist ve fizyokratik, ihtimalinin elenmesi. – Ekonomi politik, yönetim sanatına dair yan bilim.

Bugün, geçtiğimiz haftalarda değindiğim noktalardan hareketle yavaş yavaş sene başındaki çıkış noktama yönelmek istiyorum. Geçen sefer Amerikalı neoliberallerin piyasaya dair olmayan tutum ve davranış alanlarına nasıl ekonomik analizi uygulamayı denediklerini göstermeye çalışmıştım: ekonomik analizi mesela evliliğe, çocukların eğitimine veya suça uygulama girişimlerinden bahsetmiştim. Bu aynı zamanda, hem teoriye hem de yönetime dair sorun teşkil ediyor. Böylesi bir ekonomik modelin uygulanışının meşruiyet sorunu, bu modelin sezgisel değerine dair pratik sorun, vs. Tüm bu sorunlar bir ana konu, kavram etrafında dönüyor: *homo economicus*, ekonomik insan. Gayri ekonomik aktörlere, genel anlamıyla sosyal aktörlere, mesela evlenen, suç işleyen, çocuk yetiştiren, çocuklarına şefkat gösteren, onlara vakit ayıran herhangi bir özneye *homo economicus* modelini, şemasını uygulamak hangi ölçekte meşru ve verimli addedilebilir? Yani, *homo economicus* şablonunun geçerliliği. Esasında *homo economicus* meselesi ABD'deki neoliberal tartışmaların klasik unsurlarından biri haline geldi. Bu analizin "background'ı", kurucu metni, von Mises'in *Human Action* isimli kitabı.¹ 1960-

1 Ludwig von Mises, *Human Action: A treatise on economics* ve alıntılanmış çeviri [yük. s. 67, not 11]

[19]70 yılları civarında, özellikle de 1962'de² *Journal of Political Economy*'de buna dair bir dizi makale mevcut: Becker'in makalesi,³ Kirzner'in makalesi,⁴ vs.

Homo economicus ve bunun uygulanışı meselesini incelemeye değer bulmamın sebebi, bu modelin doğrudan ekonomik olmayan alanlara uygulanmasında iki temel unsur olması. Bunların en önemlisi kuşkusuz ekonomik analizin nesnesinin, kıt kaynakların azami ölçüde alternatif amaçlara aktarılmasını içeren tüm davranışlarla özdeşleştirilmesi – ki bu, neo-klasik ekolün, ekonomik analizin nesnesi için yaptığı genel tanımın ta kendisi.⁵ Fakat bu özdeşleştirmenin arkasında, ekonomik nesnenin, kısıtlı olanakları herhangi bir amaç uğruna kullanan tüm davranışları kapsayacak şekilde genişletilmesi ihtimali yatıyor. Buradan şu noktaya geliyoruz: ekonomik analizin nesnesi stratejik bir olanak, yol, araç seçimi içeren ve belli bir hedefi bulunan tüm davranışları kapsar. Yani, tüm akılsal davranışlar ekonomik nesneyle özdeşdir. Sonuç olarak, ekonomi akılsal davranışların analizi midir? Tüm akılsal davranışlar ekonomik analizin alanına mı girer? Mesela, biçimsel bir mantık yürüten akılsal bir davranış bu tanımladığımız şekliyle –kıt kaynakların alternatif hedeflere aktarımı– ekonomik bir davranış değil midir? Zira biçimsel mantık yürütme şudur: elimizde bulunan belli kıt kaynakları –bu kıt kaynaklar sembolik bir sistem, aksiyomlar, belli yapı kuralları olacaktır, ama herhangi yapı kuralı, herhangi bir sembolik sistem değil, sadece belli öğeler olacaktır– maksimum düzeyde belirli ve alternatif bir amaç için kullanacağız, yanlış bir netice değil, doğru bir netice elde etmek için bu kıt kaynakların ideal bir şekilde aktarılması gerekli. Dolayısıyla, neden her türlü akılsal davranışı ekonomik analiz kapsamında ele almayalım?

Her ne kadar bu tanımlama aşırı geniş gözükse de, Becker gibi Amerikalı neoliberallerin en radikallerine yeterli gelmiyor. Becker'e göre ekonomik analizin nesnesi bu şekilde tanımladığımız akılsal davranışların da ötesine gidebilir. Ekonomik kurallar ve ekonomik analiz, gayet gayri akılsal davranışlara, yani kıt kaynakların alternatif amaçlara ideal aktarımını hedeflemeyen, ya da en azından yalnızca bunu hedeflemeyen, davranışlara da

2 Özellikle bkz. tamamen "investment in human beings" sorununa ayrılmış ve Th. Schultz tarafından yönetilmiş *Journal of Political Economy*, sayı 70 (5), Ekim 1962, 2. bölüm.

3 G. Becker, "Investment in human capital: a theoretical analysis", alıntılanmış makale [yuk. s. 205, not 18].

4 I. M. Kirzner, "Rational action and economic theory", *Journal of Political Economy*, sayı 70 (4), Ağustos 1962, s. 380-385.

5 Bkz. yuk. 14 Mart 1979 dersi, s. 1792, not 23 ve 25.

uygulanabilir.⁶ Becker şöyle diyor: Ekonomik analiz dayanağını ve etkinliğini hiç sorunsuz koruyabilir, yeter ki söz konusu bireyin davranışı bir koşula uysun. O koşul da bu davranışın hakikate karşı tepkisinin rastgele olmaması. Yani çevresel değişkenlerdeki hareketlere sistematik tepki veren davranışların hepsi, ya da Becker'in tabiriyle "hakikati kabul eden"⁷ tüm davranışlar ekonomik analiz kapsamına alınabilmeli. *Homo economicus* hakikati kabul edendir. Akılsal davranış çevresel değişkenlerdeki oynamalara duyarlı ve bunlara rastgele bir biçimde değil, sistematik bir şekilde tepki veren davranıştır. Ekonomi ise, çevresel değişkenlere verilen cevapların sistematikliğinin bilimi olarak tanımlanır.

Ekonomistlerin tabii ki tam olarak kabullenmekten uzak oldukları bu devasa tanım, yine de ilginç özellikler içeriyor. Öncelikle pratik bir önem taşıyor. Zira, ekonomik analizin nesnesini, ortadaki değişkenlere birey tarafından verilen sistematik cevapların tümü olarak tanımladığınız takdirde, ekonominin alanına, şu an ABD'de oldukça moda olan ve çevresel teknik adı verilen bir dizi tekniği de dahil etmenin mümkün olduğunu görürsünüz. Bu yöntemlerin en saf, sert, katı ve anormal örneklerini Skinner'da⁸ görüyoruz. Burada söz konusu olan, davranışların anlamını incelemek değil, belli uyarıcılardan [*stimuli*] oluşan bir oyunun, kuvvetlendirme mekanizmaları aracılığıyla, nasıl sistematik olduğu tespit edilen cevaplar doğuracağını incelemek. Bu sistematiklik üzerinden de yeni davranış değişkenleri oyuna sokulacaktır. Tüm bu davranışsal teknikler, bu şekilde ele alınan psikolojinin, ekonominin

6 Bkz. G. Becker, "Irrational behavior and economic theory", *Journal of Political Economy*, sayı 70 (1), Şubat 1962, s. 1-13; yeniden basım *The Economic Approach to Human Behavior*, [yuk. s. 206, not 23], s. 153-168.

7 A.g.e., s. 167: "Even irrational decision units must accept reality and could not, for example, maintain a choice that was no longer within their opportunity set. And these sets are not fixed or dominated by erratic variations, but are systematically changed by different economic variables [...]"

8 Burrhus Frederic Skinner (1904-1990), ABD'li psikolog ve psiko-dilbilimci, davranışçılık okulunun önemli temsilcilerinden biri. 1947'den beri Harvard'da öğretim görevlisi, bazı eserleri: *Science and Human Behavior*, Londra, Collier-Macmillan, 1953; *Verbal Behavior*, Englewood Cliffs, NJ, Prentice Hall, 1957; *Beyond Freedom and Dignity*, New York, A. A. Knopf, 1971 / *Par-delà la liberté et la dignité*, çev. A.-M. ve M. Richelle, Paris, R. Laffont ("Libertés 2000"), 1972. İstatistik kullanımına karşı çıkar ve bireysel davranışları incelemek gerektiğini savunur: "Bunun için bireyin içinde bulunduğu çevrenin iyi tanınması ve bilgilendirici cevapların tanımlanması gereklidir. [...] Bir özne içinde bulunduğu çevrede hareket ettiğinde bazı davranışları söz konusu çevre üzerinde gözlemlenebilir değişikliklere yol açar (kuvvetlendirme olasılıkları). Etkili cevap, özne üzerindeki sonuçlar doğrultusunda belirlenen ve duruma dair bir uyarıcıya nedensel olarak bağımlı olmadan uygulanan cevaplar sınıfıdır. Böylece olasılıkların mutlak kontrolü tekrarlanabilir davranışların seçilebilmesini sağlar." (*Encyclopaedia Universalis*, Thesaurus, 1975, sayı 20, s. 1797). O halle amaçlanan hedef: "kuvvetlendirme programları üzerinde oynanarak geçerli, doğru davranışları bulmaktır" (a.g.e.).

Becker'in tanımladığı alanına kolayca dahil edilebileceğini gösteriyor. Bu davranışsal tekniklere dair Fransa'da çeşitli çalışmalar yapıldı. [Robert] Castel, son kitabı *La Société psychiatrique avancée [İleri Psikiyatri Toplumunu]* davranışsal teknikler üzerine bir bölüm içeriyor. Belli bir durum içerisinde –bu örnekte hastanede, psikiyatri kliniğinde– uygulanan yöntemlerin tamamen deneysel olduğunu ve davranışın salt ekonomik analizi üzerine kurulu olduğunu görüyoruz.⁹

Fakat, bugün başka bir nokta üzerinde durmak istiyorum. Becker'in sunduğu tanımlama –bir kez daha hatırlatayım ki, bu ekonomistlerin çoğunluğunun kabul ettiği bir tanımlama değil–, her ne kadar marjinal olsa da önemli bir çelişkiyi saptamamızı sağlıyor. 18. yüzyılda gördüğümüz *homo economicus*, iktidarın zaptedemediği, elle tutulmaz, soyut bir öge olarak işliyordu. *Homo economicus* kendi çıkarını takip eden kişiydi, çıkarı diğerlerinin çıkarıyla doğal olarak uyuşan kişiydi. Yönetim teorisi açısından *homo economicus*, dokunulmaması gereken kişiydi. Bırakınız yapsınlar'ın nesnesi, ya da öznesiydi. Bırakınız yapsınlar kuralını benimsemiş yönetimin partneriydi. Becker'in size söylediğim tanımındaysa birden *homo economicus* (yani hakikati kabul eden, ya da ortadaki değişkenlerin hareketine sistematik cevap veren kişi) karşımıza yönetilebilir biri olarak çıkıyor. Yapay bir şekilde çevrede yapılan sistematik değişikliklere sistematik olarak cevap veren kişi olarak gözüküyor. Bu tanıma göre *homo economicus*, tam olarak yönetilebilir olandır. Bırakınız yapsınlar'ın soyut partneri olmaktan çıkıp, çevreye müdahale eden ve çevredeki değişkenleri sistematik olarak değiştiren yönetimselliğin bağdaşı olmuştur. Bu çelişki size bahsetmek istediğim soruna işaret ediyor: *Homo economicus*'ta esas olan, 18. yüzyıldan beri her yönetimin karşısına, asla ve hiçbir koşulda zaptedilmesi imkânsız bir unsur çıkarmak mıydı? *Homo economicus* tanımlanırken amaç yönetim faaliyetinin her koşulda menzilin dışında kalacak olan alanı işaret etmek miydi? *Homo economicus* her koşulda, tüm girişimlere karşı, herhangi bir yönetimin tüm yasalarına, yasaklarına rağmen serbest kalan bir atom muydu? Yoksa *homo economicus* daha o zamandan beri, bir yönetim sanatının ekonomi ilkesine göre kendini ayarlamasını sağlayan bir özne değil miydi? Burada ekonomi iki anlama sahip: ilki ekonomi politika, ikincisiyse yönetimin tasarrufu, kendini kısıtlama-

9 F. Castel, R. Castel ve A. Lovell, *La Société psychiatrique avancée: le modèle américain*, Paris, Grasset, 1979, bölüm 4, s. 138-139, psikiyatrik çevrede şartlanma ilkesinden (Pavlov) ve davranışçılıktan (Thorndike, Skinner) esinlenen davranışsal terapötik (*behavior modification*) hakkında (ayrıca bkz. bölüm 8, s. 299-302).

sı, sınırlaması anlamında. Soruyu soruşumdan cevabın hangisi olduğunu hemen anlamışsınızdır. İşte bahsetmek istediğim de bu. *Homo economicus*'u bir partner olarak, 18. yüzyılda oluşmakta olan yeni yönetim aklının karşısındaki yüz, onun temel ögesi olarak incelemek.

Esasında *homo economicus* kavramının ne tam bir teorisi, ne de belli bir tarihi var.¹⁰ Bunun oluşması için neo-klasikler dediğimiz Walras¹¹ ve Pareto'yu¹² beklemek gerekti. Yine de, onlardan önce sağlam bir şekilde kavramsallaştırılmış olmasa da *homo economicus* olgusunun hayata geçirilmiş olduğunu görüyoruz. O halde *homo economicus*'un ortaya çıkışını nasıl ele alabiliriz? Biraz basitleştirmek adına ve nispeten keyfi bir şekilde, İngiliz deneyciliğinden, İngiliz deneyciliğinde gördüğümüz özne teorisinden yola çıkacağım. Ortaçağ'dan beri Batı düşüncesinde oluşmuş en önemli teorik değişimlerden birini İngiliz deneyciliğinde görüyoruz.

Kabaca Locke'la¹³ ortaya çıktığı şekliyle İngiliz deneyciliğinin getirisini, Batı felsefesinde ilk defa öznenin, özgürlük üzerinden, ruh ve vücut ikileminden, çöküş ve günahla damgalanmış bir şehvet çekirdeği üzerinden değil, indirgenemez ve aktarılması imkânsız bireysel kararlar üzerinden tanımlanması. Oldukça basit bir örnek vermek gerekirse, sıklıkla karşımıza çıkan bir Hume¹⁴ cümlesi: Bireyin kararlarını incelerken, herhangi bir tutumu neden tercih ettiğini sorgularken, ne tür sorular sormalıyız ve hangi indirgenemez öğeye ulaşabiliriz? Hume şöyle diyor: "Birine, 'Neden egzersiz yapıyorsun?' diye sorarsanız,

10 Şimdi bkz. P. Demeulenaere'in kitabı: *Homo oeconomicus. Enquête sur la constitution d'un paradigme* [*Homo oeconomicus. Bir paradigmanın kuruluşu üzerine araştırma*], Paris, PUF ("Sociologies"), 1996.

11 Bkz. yuk. 21 Şubat 1979 dersi, s. 133, not 12.

12 Vilfredo Pareto (1848-1923, İtalyan sosyolog ve ekonomist, Lozan Üniversitesi'nde Walras'ın yerini aldı), *Manuel d'économie politique* (1906), *Œuvres complètes*, cilt VII, Cenevre, Droz, 1981, s. 7-18. Bkz. J. Freund, *Pareto, la théorie de l'équilibre*, Paris, Seghers, 1974, s.26-27 (Pareto'ya göre *homo oeconomicus*) - M. Foucault'nun okuduğu bir kitap.

13 John Locke (1632-1704), *Essay concerning Human Understanding*, Londra, baskı: E. Holt for Th. Bassett, 1690 / Fr. *Essai philosophique concernant l'entendement humain*, çev. P. Coste, 5. baskı 1755; yeni bas. Paris, Vrin, 1972 / Tr. *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme*, çev. Mermer Delikara Topçu, Öteki Yayınevi, Ankara.

14 David Hume (1711-1776), *An Inquiry concerning the Principles of Morals* (1751), Chicago, Open Court Pub. Co., 1921, ek I: "Concerning moral sentiment" / Fr. *Enquête sur les principes de la morale*, çev. A. Leroy, Paris, Aubier, 1947, s.154 / Tr. Ahlâk, çev. Nil Şimşek, Dergâh Yayınları, İstanbul. E. Halévy'nin çevirisinden bölümü alıntılıyorum, *La Formation du radicalisme philosophique*, a.g.e., cilt. 1, basım. 1995, s. 15: "Bir kişiye neden egzersiz yaptığını sorun, sağlığını korumak istediğini söyleyecektir; peki neden sağlığını korumak istediğini sorarsanız, hiç tereddüt etmeden hastalığın acı verdiğini söyleyecektir. Soruşturmanızda daha da ileriye gidip acıdan nefret etmesinin sebeplerini sorduğunuz takdirde, size bir tane bile sayamayacaktır. İşte bu, başka bir un sura bağlanamayacak son noktadır."

‘Çünkü sağlığını düşünüyorum’ diye cevap verecektir. ‘Neden sağlığını düşünüyorsun?’ diye sorun, ‘Çünkü hastalık kötü bir şey ve kötü olmak istemiyorum’ diyecektir. Fakat bu sefer de ‘Neden hastalık kötü bir şey?’ diye sorarsanız, cevap vermek zorunda değildir, çünkü bu sorunun bir anlamı yok.” Bir şeyin kötü olup olmaması bizatihi, ötesine gitmenin imkânsız olduğu bir karar sebebidir. Kötü olan ve olmayan arasındaki tercih herhangi bir yargılamaya, mantığa, hesaba indirgenemez. Analizin içinde en gerideki nokta, duraktır.

İkincisi, bu tip tercihler aktarılamaz tercihlerdir. Bunu, bir tercihin yerine bir başkasının geçirilemeyeceği anlamında söylemiyorum. Tıpkı sağlık hastalığa tercih edilebildiği gibi, hastalık da ölüme yeğlenebilir ve belli koşullarda hastalık tercih edilebilir. Hatta şöyle bir mantık da yürütülebilir: Başkasının hasta olmasındansa kendim hasta olmayı tercih ederim. Ama zaten böylesi bir kararın, bir diğerinin yerine geçişi neye dayanır? Benim kişisel tercihi-me, mesela benim bir başkasının hasta olmasını kendi hastalığımından daha kötü bulmama. Kararımın ilkesini, neyin kötü, zor ya da iyi olup olmadığına dair benim kişisel kanaatim oluşturur. Hume’un meşhur aforizması: Serçe parmağımın kesilmesiyle bir başkasının öldürülmesi arasında seçim yapmam gerekiyorsa, her ne kadar parmağımın kesilmesine zorlansam da, kimse beni parmağımın kesilmesinin bir başkasının ölümüne tercih edilmesi gerektiğini düşünmeye zorlayamaz.¹⁵

Bunlar indirgenemez ve bir öznenen diğerine geçirilemez, aktarılamaz kararlardır. Bu bireysel, indirgenemez, aktarılamaz kararlar ilkesine, her koşulda öznenin kendisine ait olan çekirdek kararlar ilkesine çıkar diyoruz.

Bana göre, İngiliz deneyci felsefenin temel özelliği –çok hızlı geçeceğim üzerinden– o ana kadar görülmemiş bir şeyi ortaya çıkarmasıydı: çıkar öznesi fikri. Yani çıkar ilkesi, çıkarın başlangıç noktası, çıkarlar mekanizması sahası olarak özne. Tabii ki çıkarın mekaniği üzerine birçok tartışma mevcut. Nasıl ortaya çıkar: kişinin kendini gözetmesi mi, ruh mu, vücut mu, sempati mi? Her neyse. Önemli olan şu: çıkar ilk defa bir irade biçimi olarak, doğru dan ve öznel bir irade biçimi olarak ortaya çıkıyor.

15 Bkz. D. Hume, *A Treatise of Human Nature* (1739-40), basım L. A. Selby-Bigge, Oxford, Clarendon Press, 1896, II. kitap, III. bölüm, III. kısım: “Where a passion is neither founded on false suppositions, nor chuses means insufficient for the end, the understanding can neither justify nor condemn it. ’Tis not contrary to reason to prefer the destruction of the whole world to the scratching of my finger.” / Fr. *Traité de la nature humaine*, çev. A. Leroy, Paris, Aubier, 1946, cilt 2, s. 523 / Tr. *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, çev. Ergün Baylan, Bilgeşu Yayıncılık, Ankara, 2009: “[...] Kendi hakkıma gelecek ufaklık bir zarardansa tüm dünyanın yıkılışını tercih etmek akla karşı değildir.”

Homo economicus sorunsalını doğuracak olan problem şudur: bu şekilde tanımlanan çıkar öznesini, çıkar adı verdiğimiz bu irade biçimini, hukuksal iradeyle aynı sınıfa koyacak mıyız, onunla ilişki içine girebilecek mi? İlk bakışta çıkar ve hukuksal irade tam olarak aynı olmasalar da, birbirleriyle gayet uyumlu gözüküyorlar. Gerçekten de 17. yüzyılda, 18. yüzyıl ortasında hukukçu Blackstone'a¹⁶ kadar bunu görüyoruz: çıkar analiziyle hukuk analizinin bir tür karışımı. Mesela Blackstone kurucu sözleşme, toplum sözleşmesi sorununa değinirken şöyle diyor: Neden insanlar sözleşme yaptı? Çünkü çıkarları bu doğrultuydu. Her bireyin kendi çıkarları vardır, fakat sözleşmenin var olmadığı doğal halde bu çıkarlar tehdit altındaydı. Dolayısıyla, çıkarlarının bir kısmını koruyabilmek, bazılarını feda etmek zorundaydılar. En kısa vadeli olanlar, daha önemli ve ileriye dönük olanlar adında ve bazen farklı şekillerde feda edilir.¹⁷ Kısacası çıkar, sözleşmenin deneysel bir ilkesi olarak görülüyor. Bu şekilde kurulan hukuksal irade, sözleşmeyle oluşan hukuksal özne, aslında çıkarın öznesi, fakat incelenmiş, hesaplanmış, akılsallaştırılmış bir çıkarın öznesi. Hume hukuksal irade ve çıkarın birbirine girdiği, birbirine karıştığı bu geniş analizin fazla basit olduğunu ve böyle işlemediğini gösteriyor. Hume'a göre, neden sözleşme yapılıyor? Çıkarlar gereği. Çıkar gereği sözleşme yapıyorsunuz, çünkü bir aşamada eğer yalnızsanız ve diğerleriyle bağınız yoksa çıkarlarınızın korunamayacağını fark ediyorsunuz. Ama sözleşme yapıldığı andan itibaren, sözleşmeye uymanızın sebebi ne? Hukukçular, Blackstone'un da o zaman açıkladığı gibi, şöyle diyor: Birer çıkar öznesi olan bireylerin sözleşme yapmanın gerekliliğine karar vermesinden itibaren bu sözleşme, boyun eğmek durumunda oldukları bir üst düzey oluşturuyor. Hukuk öznesi olan bireyler sözleşmeye uymak zorundalar. Hume buna şöyle cevap veriyor: hiç de değil. Sözleşmeye uyulmasının sebebi bunun bir sözleşme olması, zorunlu olması ya da bireylerin aniden çıkar öznesi olmayı bırakıp hukuk öznesi olmaları değil. Sözleşmeye uyulmasının sebebi şöyle bir mantık yürütülmesidir: "Benzerleri-

- 16 William Blackstone (1723-1780): muhafazakâr hukukçu. 1763-64 yıllarında Oxford'da profesörlük yaptığı sırada öğrencileri arasında Bentham daha sonra kendisini "anti-Blackstone" olarak nitelmiştir (*Fragment on Government* (1776) (Halévy)). Eserleri: *Commentaries on the Laws of England*, Oxford, Clarendon Press, 1765-1769, 4 cilt. / Fr. *Commentaires sur les lois anglaises*, çev. N. M. Champré, Paris, F. Didot, 1822, 6 cilt. Bkz. E. Halévy, *La Formation du radicalisme philosophique*, cilt 1, basım, 1995, s. 55-56; Mohamed El Shakankiri, *La Philosophie juridique de Jeremy Bentham*, Paris, LGDJ, 1970, s. 223-237.
- 17 Bkz. *Commentaires...*, alıntılanmış çev., cilt 1, s. 210-214 (iyi bir özeti: M. El Shakankiri, *a.g.e.*, s. 236-238). Blackstone'un cezanın gerekliliğine dair hukukî ilkelerle faydacı ilkelerin karıştırılması fikri hakkında bkz. E. Halévy (*a.g.e.*, cilt 1, basım, 1995, s. 101). Halévy bu düşüncüyü tutarsız bulur.

mizle yürüttüğümüz ticaretin, taahhütlerimize uymadığımız takdirde hiçbir güvenliği yoktur.”¹⁸ Yani sözleşmeye uymamızın sebebi ortada bir sözleşme olması değil, ortada bir sözleşme olmasının çıkarlarımızı doğrultusunda olmasıdır. Sözleşmenin ortaya çıkışı, çıkar öznelerini hukuk öznesine dönüştürmüştür. Birey, kendi çıkar hesapları dahilinde, sonuna kadar belli bir çıkar oluşturmaya devam edecek bir yapı kurmuştur. Çıkarıma uymadığı takdirdeyse, kimse beni sözleşmeye uymaya devam etmeye zorlayamaz.¹⁹ Yani, çıkar ve hukuksal irade geçişken değildir. Hukuk öznesi çıkar öznesinin yerini almaz. Çıkar öznesi, hukuksal yapı kurulana, sözleşme oluşana dek varolmaya devam eder. Yasa varolduğu sürece çıkar öznesi de varlığını sürdürür. Daima hukuk öznesinden taşmaktadır. Hukuk öznesine indirgenemez. Hukuk öznesi tarafından yutulmamıştır, aksine onu aşar, çevreler. Çıkar öznesi, hukuk öznesinin işleyebilmesinin daimi koşuludur. Çıkar, hukuksal iradeye göre indirgenemez bir olgudur. Bu birincisi.

İkincisi, hukuk öznesi ve çıkar öznesi asla aynı mantığa uymaz. Hukuk öznesini belirleyen nedir? Tabii ki belli doğal haklara sahip olması. Fakat pozitif bir düzende onu hukuk öznesi yapan, bu haklardan en azından prensipte feragat etmeyi, bu hakların kısıtlanmasını, bu geçişi kabul etmesidir. Yani işin özü gereği, hukuk öznesi bu olumsuzluğu, kendisinden feragat etmeyi, bir anlamda ikiye bölünmeyi kabul eden bir düzeyde doğal haklara sahipken, bunları feda etme prensibini kabul ederek ikinci bir düzeye geçen kişidir. Öznenin ayrışması, ilkinin üzerinde ikinci bir özne bulunması, bu olumsuzluk, feragat, kısıtlama ilişkisi, hukuk öznesi diyalektiğini, hukuk öznesi mekaniğini işte bu unsurlar belirler. Yasa ve yasaklar bu hareketin içinden doğar.

Buna karşın, çıkar öznesi bu mekaniğe uymaz. Bu noktada ekonomistlerin analizi çıkar öznesi meselesine dahil olarak, deneyci bir içerik getirecek.

18 D. Hume, “Of the original contract”: “We are bound to obey our sovereign, it is said, because we have given a tacit promise to that purpose. But why are we bound to observe our promise? It must here be asserted, that the commerce and intercourse of mankind, which are of such mighty advantage, can have no security when men pay no regard to their engagements” (D. Hume, *Quatre Essais politiques*, Fransızca çev. Basım yöneten G. Granel, Toulouse, Trans-Europ-Repress, 1981, s.17) / “Le contrat primitif”, *Essais politiques*, 1752, Paris, Vrin, 1972, s. 343: “Hükümdara itaat etmek zorunda olduğumuz söyleniyor, zira buna zımnen söz vermişiz. Fakat niçin sözümüzde durmak zorundayız? Bunun tek sebebi bu kadar büyük kazançlar elde etmemizi sağlayan ticaretin, sözlerimizi tutmadığımız takdirde hiçbir garanti temin etmeyecek olması olabilir.” Ayrıca bkz. *A Treatise of Human Nature*, III. kitap, II. bölüm, VIII. kısım / alıntılanmış çeviri, s. 660-672.

19 *A.g.e.*, alıntılanmış çev., III. kitap, II. bölüm, IX. kısım, s. 676: “[...] eğer çıkar öncelikle yönetime itaati sağlıyorsa, çıkar ortadan kalktığı anda, belli bir düzeyde ve belli bir sayıda itaat etme zorunluluğu da sona ermeye mahkumdur.”

Piyasa analizinin, gerek Fransız fizyokratların, gerekse İngiliz ekonomistlerin, hatta Mandeville²⁰ gibi teorisyenlerin gösterdiği gibi, çıkarlar mekaniğinde asla bireyden çıkarından vazgeçmesi istenmez. Geçen sefer bahsettiğimiz tahıl piyasası örneğine bakalım.²¹ Biri bolluk, diğeri de kıtlık içinde iki ülke var-sayalım. Çoğu ülkenin yasaları zengin ülkenin açlık çeken ülkeye sınırsız miktarda buğday ithal etmesini yasaklardı, ki o ülkede de kıtlık baş göstermesin. Ekonomistler buna şöyle [cevap veriyor]: saçmalık! Bırakın çıkar mekaniği iş-lesin, bırakın tahıl satıcıları kıtlık çeken, tahılın pahalı olduğu ülkelere kolayca mallarını satsın. Göreceksiniz ki ne kadar çıkarlarının peşinden giderlerse, her şey o kadar iyi işler. Her bireyin çıkarının maksimizasyonu sayesinde genel bir kâr oluşacaktır. Herkes yalnızca kendi çıkarını kollayabilir değil, kollamalıdır da, sonuna kadar, maksimum noktada kadar götürmelidir. Böylece, diğerlerinin çıkarları da korunmakla kalmayacak, onlar da maksimize edilecektir. Ekonomistlerin yüklediği bu anlama göre çıkar, hukuk öznesi diyalektiğinden oldukça farklı bir mekaniğe göre işliyor. Zira bencil, çoğaltıcı, herhangi bir hiyerarşi kurmayan, herkesin iradesinin kendiliğinden, adeta birbirlerinden bağımsız bir şekilde uyum gösterdiği bir mekanik söz konusu. Hukuksal sözleşme teorisindeki feragat, hiyerarşi ve gönüllü bağ diyalektiğinin karşı kutbundayız. Piyasa ve sözleşme tamamen birbirlerinin zıddı olarak işliyor ve birbirleriyle heterojen iki farklı yapı teşkil ediyor.

Özetlemek için şöyle diyebiliriz: 18. yüzyılda çıkara dair yürütülen analiz ilk bakışta çok zorlanmadan sözleşme teorisine uyarlanabilir gibi gözükse de, yakından baktığımızda sözleşme ve hukuk kuramlarının temel öğelerine tamamen heterojen, yepyeni bir sorunsal ortaya koyduğunu görüyoruz. * Özneyi, çıkar öznesinin deneyci anlayışı ve ekonomik analizlerin kesişme noktasında tanımlayabileceğiz. Bu çıkar öznesinin eylemleri çoğaltıcı ve çıkarın kuvvetlendirilmesi sayesinde kârlı bir niteliğe sahip olacaktır, *homo economicus*'u belirleyen de budur. Şöyle de diyebiliriz: 18. yüzyılda *homo economicus*, *homo juridicus* ve *homo legalis*'ten bağımsız, onlarla heterojen ve bağdaştırılamaz bir olguydu.

Heterojen nitelikten bahsettiğimize göre daha öteye gidebiliriz. Önce-

20 Bernard Mandeville (1670-1733), meşhur eseri: *Fable of the Bees, Or Private Vices, Publick Benefits* (1714), Londra, Wishart & Co., 1934 / Fr. *La Fable des abeilles, ou les vices privés font le bien public*, çev. L. ve P. Carrive, Paris, Vrin, 1990.

21 M. Foucault "geçen yıl" demek istiyor. Bkz. *Sécurité, Territoire, Population*, 18 Ocak ve 5 Nisan 1978 dersleri.

(*) Metinde ekleme, s. 9: "a) Önce Hume tarzı deneyci bir radikallikle, b) sonra da piyasa mekanizmalarının analiziyle."

likle şunu söyleyelim: ekonomik özne ve hukuk arasında sadece yapısal bir heterojenlik yok, aynı zamanda politik iktidarla kurdukları ilişki açısından da ciddi farklılıklar mevcut. Ekonomik insan olgusunun iktidarın kuruluşunda ve uygulanışında sorduğu soru, hukuksal insanın, hukuk öznesinin asla soramayacağı bir sorudur. Ekonomik insanın, iktidar ve iktidarın meşru işleyişi meselesine getirdiği radikal değişikliğin ne olduğuna dair Condorcet'in oldukça açıklayıcı bir metnine bakarak başlamak istiyorum. *Les Progrès de l'esprit humain*'in [*İnsan Zekâsının İlerlemeleri Üzerine Tarihi Bir Tablo Taslağı*] dokuzuncu döneminde bulunuyor. Condorcet şöyle diyor: Toplumun genel düzeni içinde tek başına bir bireyi ele alalım –bireyin toplumdan dışlanmış olduğunu kastetmiyor (yani yapayalnız bir bireyi ele almıyor), toplum içindeki bir bireyi, fakat yalnızca onu ve onun çıkarını ele alalım, demek istiyor– hem genel bir toplum düzenininin, hem de toplumlar düzeninin içinde bulunan bu bireysel çıkarın iki ana özelliği var. Birincisi, bu çıkar sayısız faktöre bağımlıdır. Söz konusu kişinin çıkarı asla öngöremeyeceği doğal afetlere bağlı. Kendisine nispeten uzak politik olaylara bağlı. Kısacası, söz konusu kişinin mutluluğu, içinde yaşadığı dünyanın, kendisini aşan ve kontrolü dışındaki faktörlerine bağlı. İkincisiyse, her şeye rağmen Condorcet'in dediği gibi, “Bu görünür kaosun içinde manevî dünyanın genel bir kuralı olarak, her bir kişinin kendine dair çabası, topluluğun, herkesin iyiliğine yarayacaktır.”²² Yani, bir yandan herkes kontrol edemediği bir bütüne tabidir. Belirgin ve kesin olmayan bu bütün dünyanın işleyişidir. Bir anlamda, dünyanın öbür ucunda vuku bulan bir olay benim çıkarıma etki edebilir ve buna dair yapabileceğim hiçbir şey yoktur. Her bir kişinin iradesi, çıkarı ve bu çıkarın gerçekleşip gerçekleşmeyeceği bireylerin kontrolünün dışında sayısız faktöre bağlıdır. Ama aynı zamanda, bireyin çıkarı, kendisi bunun farkında olmasa da, istemese de, kontrol edemese de, [kendisi için] faydalı olan her şeyi diğer herkes için de faydalı kılan bir dizi olumlu etkene de bağlıdır. Böylece, ekonomik insan bir yandan kendisine etki eden bir dizi kazayla bağımlılık ilişkisiyle, diğer yandan da kendi çıkarının diğerlerinininkine fayda sağladığı üretim ilişkisiyle, kendini sınırsız bir içkinlik

22 Condorcet (Jean-Antoine-Nicolas Caritat, Marquis de) (1743-1794), *Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain* (1793), Neuvième époque, Paris, Garnier-Flammarion, basım 1988, s. 219: “Bu şaşkınlık verici iş ve ürünler, ihtiyaç ve kaynaklar çeşitliliğinde; yapayalnız bireyin refahını toplumun genel düzenine, doğanın tüm kazalarına, politik olaylara, haz ve yoksunluk duyma yetisini bir anlamda tüm dünyaya yayan çıkarlar kanamasında; bu apaçık kaos içerisinde nasıl oluyor da, her şeye rağmen ahlâk dünyasının genel kanununa sayesinde bireyin topluluğun refahı için sarf ettiği çabaları görüyoruz; karşıt çıkarların çatışmasına rağmen nasıl müşterek çıkar, hem herkesin kendi çıkarlarını koruyup, hem de hiçbir engel olmaksızın buna katkı etmesini talep edebilir?”

alanında bulur. Çıkarların birleşimi ve uyuşması, sayısız kazadan oluşan bu sınırsız karmaşanın önüne geçecek, onu örtecektir.

Gördüğünüz gibi, *homo economicus* “iki yönlü bir gayri iradî durum” diyebileceğimiz bir şeyin içinde bulunuyor: İradesi dışında başına gelen kazalar ve iradesi dışında diğerlerine de istifade sağlayan kişisel kazancı. Aynı şekilde, iki yönlü bir belirsizlik içinde de bulunuyor. Bir yandan, çıkarınının bağımlı olduğu kazalar; saptanması, tam olarak hesaplanması imkânsız faktörler. Diğer yandan da, kendi kazancını elde ederken diğerleri için sağladığı fayda da aynı şekilde belirlenmesi ve hesaplanması imkânsız bir faktör. İki yönlü bir belirsizlik, gayri iradilik, hesaplanamazlık... Fakat, bunların hiçbiri kişisel çıkarını, çıkarını en iyi şekilde koruyabilmek için yürüteceği hesapları geçersiz kılmaz. Aksine, bireysel hesabını oluşturan, onu tutarlı, etkili ve hakiki kılan, onu en iyi biçimde dünyanın geri kalanıyla buluşturan tüm bu belirsizliklerdir. Bu öyle bir sistem ki, *homo economicus* hesaplamalarının pozitif niteliğini tamamen kontrolü dışındaki etkenlere borçlu. Bu noktada es geçmesi imkânsız. Adam Smith’in, meşhur eseri *Ulusların Zenginliği*’nin dördüncü kitabının ikinci bölümünde ne dediğine bakalım –tüm kitapta sadece bu bölümde buna değiniyor–: “Tüccar, ulusal sanayinin başarısını yabancı ülkelerin sanayisine yeğlerken esasında kendi güvenliğini düşünüyor. Bu sanayiye kendi ürününe maksimum değeri verecek şekilde yönlendirerek kendi kazancını düşünüyor. Bunu yaparken ve birçok başka [durumda da], * görünmez bir el tarafından kendi maksadının dışında kalan bir amaca hizmet ediyor.”²³ *Homo economicus*’la birebir örtüşen, *homo economicus*’un kontrolü dışında bulunan, ama aynı zamanda aldığı bencil kararları akılsal kılan bir bütünün içinde çıkar öznesi olarak işlemlerini sağlayan görünmez el sorununa gelmiş bulunuyoruz.

Nedir bu görünmez el? Adam Smith’in düşüncesinde görünmez elin nispeten makul bir ekonomik iyimserliğe gönderme yaptığı söylenir. Aynı zamanda, görünmez elin teolojik düşüncedeki doğal düzen fikrinin kalıntılarından olduğu da söylenir. Smith, görünmez el kavramıyla üstü kapalı biçimde, ekonominin içinde saklı yaşayan tanrıyı ortaya çıkaran kişi olarak görülür. Biraz Malebranche’in tasvirindeki, sınırsız bir irfanla herkesin en ufak hareketine kadar tüm dünyayı kontrol altında tutan tanrı gibi.²⁴ Adam Smith’in görün-

(*) M. Foucault bu kelimeyi atlıyor.

23 A. Smith, *Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations*, IV. kitap, 2. bölüm, başım, GF, cilt 2, s. 42-43.

24 Nicolas Malebranche (1638-1715), filozof ve ilahiyatçı, Oratoire üyesi. Foucault, burada “okazyonallizm” [vesilesçilik] ya da Malebranche tarafından birçok eserinde savunulan “okazyonel se-

mez elinin sınırsız irfanı, Malebranche'ın tanrısı gibi çizgilerden, alanlardan ve vücutlardan değil, tüccarlar, pazarlar, gemiler, at arabaları ve uzun yollardan oluşur. Yani, bu ekonomik dünyada belli bir şeffaflık vardır. Her ne kadar ekonomik faaliyetin bütünü ekonomik aktörlerin her birinin kontrolünün dışında olsa da, bu bütünü tamamen şeffaf halde görebilen bir bakış vardır, görünmez elin sahibi olan, görünmez eliyle karmaşık çıkarları birbirine bağlayan bir bakış. Bu düşünceye göre ekonomik dünyanın tamamen şeffaf olduğu varsayılır. Fakat okumayı sürdürdüğümüz takdirde, Adam Smith ne diyor? Pek düşünmeden kendi çıkarlarının peşinden koşan ve bu sayede birbirlerini zenginleştiren insanlardan bahsediyor. Herkes kendi kazancını düşünüyor ve sonuçta tüm endüstri bundan yarar sağlıyor. Smith şöyle diyor: İnsanlar kendi çıkarlarını güder, topluluğun iyiliğini umursamaz. Ve ekliyor: Zaten topluluğun yararının tüccar sınıfının umurunda olmaması her zaman kötü bir şey değildir.²⁵ “Kendi ticaretlerini yürütürken ortak faydaya katkıda bulunmaya heveslenenlerin iyi bir şey ürettiği görülmemiştir. Zaten, tüccarlarda böyle iyilik dolu bir ihtirasa pek rastlanmaz.”²⁶ Kabaca şöyle diyebiliriz: tanrı sağ olsun, herkes kendi çıkarının peşinden koşuyor; tanrı sağ olsun, tüccarlar yalnızca kendilerini düşünüyor ve pek azı ortak yararı umursuyor, çünkü ne zaman ortak yararlarla ilgilenseler, işte o zaman işler sarpa sarıyor.

Başka bir deyişle, birbiriyle tamamen iç içe geçmiş iki unsur var. Müşterek kazancın kesin olarak varolabilmesi için, mümkün olan en fazla kişi adına en iyi faydanın sağlanabilmesi için bütün aktörlerin bunu umursaması şarttır. Her bir bireyin müşterek sonuçtan beklentilerinin belirsiz olma-

bepler” teorisine gönderme yapıyor. (*De la Recherche de la vérité* (1674), XVe Éclaircissement, *Cœuvres*, cilt I, Paris, Gallimard, “Bibliothèque de la Pléiade”, 1979, s. 969-1014; *Entretiens sur la métaphysique et la religion* (1688), VII, *Cœuvres*, cilt II, 1992, s. 777-800; vb.) Bu teoriye göre “Tek hakiki sebep Tanrı’dır. Doğal sebep adını verdiğimiz, ne gerçek, ne de hakiki sebeptir; illa ‘sebeb’ terimini kullanmak istiyorsak, tek etken eylem olan Tanrı’nın eylemini ifade eden genel sonuçların okazyonel sebebinden ibarettir.” (V. Delbos, “Malebranche et Maine de Biran” [Malebranche ve Maine de Biran], *Revue de métaphysique et de morale*, 1916, s. 147-148). Saklı olduğu halde her yerde hazır ve nazır olan bu Tanrı, tüm etken hareket ve eğilimlerin kaynağıdır: “İçimizdeki hareketin tek sebebi olan Tanrı, şu an kendini gözlerimizden saklıyor; yaptığı işlemler hassas değildir, tüm canlıları yaratıp korumasına rağmen, tutkuyla her şeyin sebebinin arayan us, onunla her an karşılaşmasına rağmen, onu kabul etmekte zorlanır” (*De la recherche de la vérité*, XVe Éclaircissement, a.g.e., s. 969). Adam Smith’in “görünmez el” teorisinin teolojik kaynakları üzerine, bkz. J. Viner, *The Role of Providence in Social Order*, Philadelphia, Independence Square, 1972, bölüm 3: “The invisible hand and the economic order”.

25 A. Smith, *Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations*, s. 43: “ve bu her zaman toplum için olabileceklerin en kötüsü değildir, bu amaç [her bireyin] mülklerinin bir parçası değildir.”

26 A.g.e. Adam Smith ekliyor: “ve onları iyileştirmek için uzun konuşmalar yapmaya gerek yok”.

sı lâzım, olumlu bir müşterek sonuç ancak böyle beklenebilir. Bu belirsizlik, hatta körlük tüm ekonomik aktörler için şarttır.²⁷ Müşterek fayda amaçlanmamalıdır. Zira ekonomik strateji dahilinde hesaplanması mümkün değildir. Görünmezlik kuramının kalbindeyiz. Adam Smith'in meşhur görünmez el teorisine bakarken hep "el" terimi üzerinde durulur. Sanki tüm bu karmaşık düğümleri çözen bir tanrısallık varmış gibi... Fakat bence öteki sözcük, görünmezlik unsuru en az aynı derecede önemli. Görünmezlik, insan zihninin yetersizliği yüzünden, arkalarında bulunan bir elin yaptıkları işe gizlice müdahale ettiğini fark etmelerini engelleyen bir olaydan ibaret değil. Görünmezlik elzem bir önem taşıyor. Hiçbir ekonomik aktörün müşterek faydayı amaçlamamasını sağlayan, bunu mecburi kılan faktör görünmezliktir.

Sadece ekonomik aktörler de değil. Bu, politik aktörler için de geçerli. Başka bir deyişle, ekonomi dünyası hükümdar için tamamen karanlık bir dünya olmak zorundadır. Bunun iki sebebi var. Birincisini zaten inceledik, o yüzden üzerinde durmayacağım: Ekonomik işleyiş herkesin kendi çıkarını düşünmesini gerektirdiğinden, bırakalım yapsınlar. İnsana doğadan gelen bu dinamığe politik iktidarın müdahale etmesi yersizdir. Dolayısıyla, yönetimin bireylerin çıkarlarına engel oluşturması yasaktır. Adam Smith de aynen böyle söylüyor: Ortak çıkar, herkesin kendi [çıkarnı] belirlemesini ve buna serbestçe uyabilmesini gerektirir.²⁸ Başka bir deyişle, iktidar, yönetim bireysel çıkarlar oyununu bozamaz. Ama daha da ileriye gitmemiz lâzım. Evet, yönetimin bireylerin çıkarlarına engel oluşturmaması gerek, ayrıca buna ek olarak, hükümdarın ekonomik mekanizma üzerinde tüm unsurları hesaplayabilecek, onları yapay olarak veya isteyerek kaynaştıracak bir bakışa sahip olması imkânsızdır. Çıkarları kendiliğinden kaynaştıran görünmez el diğer tüm müdahaleleri, hatta ekonomik işlemleri yukarıdan hesaplamaya yönelik tüm girişimleri yasaklar. Buna dair Ferguson'un çok net bir ifadesi mevcut. *An Essay on The History of Civil Society*'de²⁹ [*Sivil Toplumun Tarihi Üzerine Bir Deneme*] şöyle diyor: "Birey kendi adına ne kadar kazanç elde ederse, ulusal

27 Bu zorunlu "körlük" üzerine, bkz. yuk. 21 Şubat 1979 dersi, Hayek tarafından hukuk devletinin ve planlama eleştirisinin analizi.

28 Bkz. A. Smith, *a.g.e.*, s. 43: "[Her birey] kişisel çıkarının peşinden giderken, hakikaten toplum yararına çalışmayı hedeflese yapacağından çok daha etkili bir şekilde toplum için çalışmış olur."

29 A. Ferguson, *An Essay on the History of Civil Society*, Edinburgh, A. Kincaid & J. Bell, 1767; düzeltilmiş 2. basım, Londra, A. Millar & T. Cadell, 1768. Fr. çev. M. Bergier, *Essai sur l'histoire de la société civile*, 1783'te Librairie Mme Yves Desaint'de yayınlandı, halbuki metin beş yıl önce basılmıştı. Gözden geçirilmiş ve düzeltilmiş bu çeviri önemli bir önsöz ile C. Gautier tarafından 1992'de yeniden yayınlandı, PUF ("Léviathan"). Bizim alıntılarımız, okurun kolaylığı için bu iki baskıdan geliyor.

zenginliğe de o kadar katkıda bulunur. [...] İdare bu duruma derin düzeltmelerle müdahale ettiği takdirde, işlerin gidişatını sekteye uğratmış ve şikâyet sebeplerini artırmış olur. Tüccarların kendi çıkarlarını unutup ulusal projelere girişmeleri boş hayallerin habercisidir.”³⁰ Ferguson koloniler çağında Amerika kıtasında bulunan Fransız ve İngiliz şirketlerinin işleyişini örnek gösteriyor. Fransızlar Amerika’daki kolonileri için en iyi şeyin ne olduğuna dair somut projeler, idare sistemi ve tanımlamalarla geldi. “Dev projeler” inşa ettiler ve bu projeler ancak “fikirde kaldı”. Ve Amerika’daki Fransız kolonileri yıkıldı. Peki İngilizler Amerika’yı kolonileştirmeye nasıl geldi? Büyük projelerle mi? Hayır. “Kısa vadeli” amaçlarla. Herkesin en kısa yoldan kâr etmesinden başka hiçbir projeleri yoktu. Daha doğrusu, herkesin kısa vadeli amacı kendi kazancına dairdi. Bu sayede, sanayi kuruldu ve şirketler hızla gelişti.³¹ Pratikte ekonomi, yönetimin müdahale biçimi, devletin veya hükümdarın eylem biçimi anlamında ekonomi, ancak kısa vadeli bir bakışa sahip olabilir. Bir hükümdar uzun vadeli, genel, global ve her şeyi hesaplayabilen bir bakışa sahip olduğunu iddia ediyorsa hayal görüyordur. 18. yüzyılın ortasında, ekonomi politik, ekonominin politika tarafından tümünden hesaplanabilir olduğu yanlıgısına karşı geliyor.

Adam Smith, *Ulusların Zenginliği*’nin dördüncü kitabının dokuzuncu bölümünde hükümdarın cahil olduğunu, cahil olmasının mümkün olduğunu, hatta olması gerektiğini söyleyerek, görünmez elden ne kastettiğine açıklık getiriyor ve bu “görünmez” sıfatının önemini ortaya koyuyor. Smith şöyle diyor: “Herkes, adil yasalara karşı gelmediği sürece, çıkarını ve sermayesini istediği gibi yönetebilir.”³² Bırakınız yapsınlar ilkesi. Herkes kendi çıkarının peşinden gitmeli. Ve biraz ikiyüzlü bir şekilde –bana göre ikiyüzlü tabii– bunun hükümdarın da işine geleceğini söylüyor. Zira, “altından kalkması imkânsız bir yükümlülükten –tüm ekonomik işlemlerin denetlenmesinden– kurtulmuş, sayısız yanlış karardan, bin bir çeşit hata yapma tehlikesinden kendi-

30 A.g.e., çev. Desaint, cilt 2, III. bölüm, 4. kısım, s. 26-27 (cümle şu sözlerle bitiyor: “ve ticaret temelini ve sağlamlığını kaybeder”); çev. Gautier, s. 240.

31 A.g.e., çev. Desaint, cilt 2, III. bölüm, 4. kısım, s. 27-28: “[...] ticaret ve tedarik meselesine dair özel çıkar, yönetimin yürüttüğü tüm tahminlerden daha etkili ve garantili bir rehberdir. Bir ulus Kuzey Amerika kıtasında ticarî bir yerleşim kurdu ve tüccarlarının davranışlarına ve sınırlı zekâlarına güvenmediğinden devlet adamlarının tüm kaynaklarını seferber etti; bir başka ulus ise kişilerin kendi adlarına düşünmelerine ve tutumlarını belirlemelerine izin verdi: bu kişiler kısa vadeli hesapları ve aktif girişimleriyle son derece verimli bir yerleşim kurdular; diğerlerinin dev projeleri sadece fikir düzeyinde kaldı”; çev. Gautier, s. 241.

32 A. Smith, *Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations*, IV. 9. basım, G.F., cilt 2, s. 308.

ni kurtarmış olur.”³³ “İkiyüzlü bir cümle” diyorum, çünkü bunu şöyle de okuyabiliriz: Kimisi sadık, kimisiyse sadakatsiz danışmanlarla çevrili olduğu halde yalnız biri olan hükümdar, tüm ekonomik işlemleri denetlemeye kalktığı takdirde, ister istemez sadakatsiz yardımcıları, bakanları tarafından hataya teşvik edilecektir. Fakat, bu cümle yalnızca bakanlarının sadakatsizliği, ya da kontrol etmesi imkânsız bir idarenin karmaşıklığı yüzünden hataya sürükleneceğini söylemiyor. Çok daha temel bir sebepten dolayı, işin özü gereği hataya düşecektir. Hata yapmaması mümkün değildir. Cümlenin sonu, tüm ekonomik işlemleri denetleme yükümlülüğünden kurtulması derken bunu kastediyor: “Bu vazifenin düzgün biçimde gerçekleştirilebilmesine yetecek bilgiğe, irfana hiçbir insan sahip değildir.”³⁴

Ekonomik akılsallık, yalnızca işlemlerin tamamına hâkim olmanın imkânsızlığıyla çevrili değildir, bizatihi bu imkânsızlık üzerine kuruludur. Ekonomik işleyişin içerisindeki tek akılsallık adacığ *homo economicus*'tur. Ekonomik işleyişin kontrol edilemez özelliği, *homo economicus*'un çekirdek davranışının akılsallığına engel oluşturmaz, aksine onun temelini oluşturur. Ekonomik dünya işin doğası gereği bulanıktır. Tamamen hesaplanması imkânsızdır. Baştan sona farklı bakış açılarından oluşur. Bu bakış açılarının çeşitliliği asla indirgenemez, zira farklı bakış açılarının kendiliğinden uyuşmasını, kaynaşmasını tam da bu çeşitlilik sağlar. Ekonomi ateist bir bilimdir. Tanrısız bir disiplindir. Tümünden hesabı olmayan bir disiplindir. Hâkim bir görüşün, devletin her yönünü yönetmekle yükümlü hükümdarın bakış açısının hem anlamsızlığını, hem de imkânsızlığını ortaya koyar. Ekonomi, hükümdarın hukukî yansımasının devlet içinde elinde bulundurduğu egemenliği, toplumsal yaşamın özü olarak görülen ekonomik işlemler kapsamında kısmen ortadan kaldırır. Liberalizmin modern katılığı, çıkar öznelerinin, ekonomik öznelerin hesaplanması imkânsız çeşitliliği ve hukukî hükümdarın tümünden hesapçı birliği arasındaki uyumsuzluğun ifade edilmesiyle ortaya çıkmıştır.

18. yüzyılda hukukî-politik düşüncenin en büyük çabası şunu göstermeye yönelikti: Bireysel ve doğal haklara sahip öznelerden hareketle, hükümdarın (bir kişi ya da değil, fark etmez) varlığıyla saptanan bir politik birlik kurulması mümkündür. Bu hükümdar, kendi bireysel haklarının bir kısmını elinde bulundurmaya devam ederken, aynı zamanda bu hakların kısıtlanmasının prensibini oluşturur. Ekonomik sorunsal, bu sorunsalı tamamlamaz. Ekonomi sorunsalı, çıkar sorunsalı bambaşka bir mantığa, bambaşka bir akıl

33 A.g.e.

34 A.g.e.

yürütmeye, bambaşka bir akılsallığa uyar. Politik-hukuksal dünya ile ekonomik dünyanın birbirleriyle heterojen ve uyumsuz olduğu daha 18. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Ekonomik-hukuksal bir bilim tamamen imkânsızdır, böyle bir bilim dalı da asla kurulmamıştır. *Homo economicus*, kendi de bazı haklara sahip olan ve bireylerin doğal hakları üzerinden pozitif hukukun kurucusu olan hukukî hükümdara şöyle diyebilir: Bunu yapmamalısın. Ama ben, senin dokunma hakkın olmayan haklara sahip olduğum için değil. Hükümdara bunu söyleyen hukukî insandır, *homo juridicus*'tur: Benim haklarım var, bazılarını sana emanet ettim, ama diğerlerine dokunmamalısın. Ya da: Haklarımı şu veya bu amaç için sana emanet ettim. *Homo economicus* böyle demiyor. O da hükümdara “yapmamalısın”, diyor, ama neden? Yapmamalısın, çünkü yapamazsın. Yapamazsın, çünkü buna “gücün yetmez”. Neden gücün yetmez? Neden yapamazsın? Yapamazsın, çünkü bilmiyorsun ve bilmiyorsun, çünkü bilmen mümkün değil.

Burada önemli bir noktaya geliyoruz, çünkü ekonomi-politik, yönetim aklının eleştirisi olarak öne çıkıyor. “Eleştiriyi” ilk ve felsefi anlamında kullanıyorum.³⁵ Kısa zaman sonra, Kant da insanın dünyanın tamamını kavrayamayacağını, bilemeyeceğini söyleyecekti. Ondan birkaç sene önce, ekonomi-politik hükümdara şöyle diyordu: Sen de ekonomik işleyişin tamamını bilemezsin. Ekonomide hükümdar yoktur. Ekonomik hükümdar yoktur. Bu, yalnızca ekonomik düşünce tarihinin değil, aynı zamanda yönetim akli tarihinin de dönüm noktalarından biri. Ekonomik bir hükümdarın yokluğu, ya da imkânsızlığı: yönetim pratikleriyle, ekonomik sorunlarla, sosyalizmle, planlamayla ve refah ekonomisiyle tüm Avrupa’da ve modern dünyada bu sorun ortaya çıkacaktır. 19. ve 20. yüzyıl Avrupası’nda liberal ve neoliberal düşüncenin geri dönüşü, yeniden yükselişi yine bu ekonomik hükümdarın imkânsızlığı sorununu ortaya koymaya dairdir. Bunun tam aksi yönünde gördüğümüz her şey, planlama, güdümlü ekonomi, sosyalizm, devlet sosyalizmi bu sorunu aşma çabalarıdır. Ekonomi-politiğin kuruluşundan itibaren, kendi varlığının koşulu olarak, ekonomik hükümdara karşı ifade ettiği bu laneti ortadan kaldırma yollarının aranmasıdır: Her şeye rağmen ekonomik bir hükümdar, ekonomi üzerinde egemenlik tanımlayabileceğimiz bir nokta olamaz mı?

35 M. Foucault’nun bu dönemde Kant’taki eleştiriyi nasıl yorumladığına dair bkz. geçen sene, 27 Mayıs 1978’de Société française de philosophie’de [Fransız Felsefe Derneği] verdiği konferans: “Qu’est-ce que la critique?” [Eleştiri nedir?], *Bulletin de la société française de philosophie (Fransız felsefe derneği bülteni)*, no. 2, Nisan Haziran 1990, s. 38-39 (*Dits et écrits*’de bu metne yer verilmemiştir).

Görünmez el teorisinin kısa vadede temel işlevi, politik hükümdarı oyun dışı bırakmak olmuştur. İki asırlık liberalizm tarihi içinde değil de kendi döneminde geçerli olan koşullara göre ele aldığımızda, ekonomik hükümdar ihtimalini ortadan kaldıran görünmez el teorisi, size geçen sene anlattığım polis devletine karşı çıkmaktadır.³⁶ Polis devletinin, ya da devlet aklıyla yönetilen devletin merkantilist politikalarıyla 16. yüzyıldan beri açıkça yürüttüğü çaba sadece hukukî bir hükümdar, hukuk dayanaklı bir hükümdar değil, aynı zamanda egemenliği altındaki bireyleri yönetmekle kalmayıp, bireyler, topluluklar ve devletler arasındaki ekonomik işlemleri de idare eden bir hükümdar yaratmaktı. Polis devleti, başta Fransa'da olmak üzere 17. ve 18. yüzyıllarda bazı hükümdarların iradeci ve merkantilist politikalarıyla işleyen bu devlet, ekonomik bir hükümdarın gerekliliği varsayımı üzerine kuruluydu. Ekonomi-politik yalnızca merkantilist doktrin ve pratikleri reddetmekle kalmıyor. Adam Smith'in ekonomi-politiği merkantilizmin teknik ve teorik hatalarını göstermekle yetinmiyordu. Adam Smith'in ekonomi-politiği, ekonomik liberalizm, bu politik projenin bütününe oyun dışı bırakmayı amaçlıyordu. Daha da radikal bir şekilde, devlet ve egemenlik odaklı politik aklı tümünden saf dışı bırakıyordu.

Görünmez el teorisinin daha da somut olarak neye karşı çıktığına bakmakta da fayda var. Neredeyse aynı dönemde, ya da ondan birkaç sene öncesine kadar, fizyokratların söylediği bir şeye de net bir şekilde karşı çıkıyordu. Fizyokratların görüşleri bu açıdan baktığımızda, gayet ilginç ve bir o kadar da çelişkili. Fizyokratların Fransa'da piyasa ve piyasa mekanizmaları üzerine yürüttükleri analizden birkaç defa bahsetmişim.³⁷ Buna göre devlet, hükümdar veya yönetimin, malların en uygun fiyatlara en kolay alıcı buldukları yere gitmelerini sağlayan çıkarlar mekaniğine asla müdahalede bulunmaması gerektiğini söylüyorlardı. Fizyokrazi, hükümdarın ekonomi üzerindeki egemenliğini kuran idarî düzenlemeye şiddetle karşı çıkıyordu. Ama fizyokratlar şunu ekliyordu: Evet, ekonomik aktörleri serbest bırakmak gerekli. Fakat öncelikle unutmayalım ki, ülkenin toprakları hükümdarın mülkü. Ya da hükümdar tüm toprakların en azından ortak sahibi, dolayısıyla da ortak üreticisi. Bu, fizyokratların gözünde vergi olgusunu geçerli kılıyordu. Yani fizyokrat bakışa göre, hükümdar toprakların ortak sahibi, ürünün ortak üreticisi statüsüyle, ülkedeki tüm üretim ve tüm ekonomik faaliyet üzerinde ilkel olarak, hukuken ve de fiilen hak sahibiydi.

³⁶ Bkz. *Sécurité, Territoire, Population*, 29 Mart ve 5 Nisan 1978 dersleri.

³⁷ Bkz. yuk. 17 Ocak 1979 dersi ve *Sécurité, Territoire, Population*, 18 Ocak ve 5 Nisan 1978 dersleri.

İkincisi, fizyokratlara göre, üretim ağının, gelir oluşumunun net bir şekilde anlaşılmasını sağlayan Ekonomik Tablo sayesinde hükümdar, ülkede olup biten her şeyi takip edebilir ve dolayısıyla ekonomik işlemleri denetleyebilir. Yani Ekonomik Tablo hükümdara tüm ekonomik işleyişi şeffaf ve berak kılan bir analiz ilkesi sunar. Böylece, hükümdar Ekonomik Tablo sayesinde işleyişe hâkim olduğu, işleyişin nasıl olması gerektiğini bildiği için ekonomik aktörleri serbest bırakabilir. Bu tümünden bilgi sayesinde, tamamen akılsal bir şekilde, hatta akılsal bir mecburiyetle ekonomik aktörleri serbest bırakacaktır. Dolayısıyla, hükümdarın bilgisi ve bireylerin özgürlüğü arasında ikinci denklik mevcuttur.

Üçüncü ve son olarak, iyi bir yönetim –Ekonomik Tablo sayesinde tüm ekonomik işlemleri kavrayan hükümdarın yönetimi– ekonomik aktörlere, tüm öznelere bu işleyişi ve çıkarlarını nasıl en yüksek seviyeye çekebileceklerini anlatmalıdır. Ekonomik bilginin en geniş ve en eşit şekilde tüm öznelere yayılması gereklidir. Fizyokratların oluşturduğu Ekonomik Tablo üzerine kurulu bu ekonomik bilgi, ekonomik olarak eğitilmiş öznelere ve ekonominin temel kurallarını bilen hükümdar için aynı olacaktır. Böylece bilgi düzeyinde, hakikat bilinci düzeyinde, hükümdar ve işleyiş arasında, ya da en azından hükümdar ve ekonomik aktörler arasında üçüncü bir denklik oluşmuş olur. Yani, gördüğümüz gibi, fizyokratlara göre bırakınız yapsınlar ilkesi, ekonomik aktörlerin mecburî özgürlüğü, hükümdarın varlığıyla tamamen uyumlu. Üstelik, söz konusu hükümdar gelenekler, alışıldık uygulamalar, temel kural ve yasalara bağlı değil. Bağlı olduğu tek yasa ekonomik aktörlerle paylaştığı apaçık ve iyi geliştirilmiş bir bilgiden oluştuğu için bir o kadar da despotik bir hükümdardır. İşte tam bu noktada ekonomi ve politika arasındaki şeffaflık fikri ortaya çıkıyor. Ekonomik aktörlerin serbest bırakılmasının yanında, bilginin eşit ışığında tüm ekonomik işleyişi bir bakışta kavrayan politik bir hükümdar, politik bir egemenlik mümkündür.

Adam Smith'in görünmez eliye bunun tam tersi. Fizyokratların ekonomik kesinlik teorisinde savunduğu, ekonomik özgürlük ve politik despotluk arasındaki bu paradoksu eleştiriyor. Görünmez el teorisine göreyse tam tersine, fizyokratik açıdan bir hükümdar, fizyokratik açıdan bir despotluk mümkün olamaz, çünkü ekonomik kesinlik diye bir şey yoktur. Gördüğümüz gibi en başından itibaren –Adam Smith'in teorisini ve ekonomik liberalizmi ekonomi-politiğin başlangıcı olarak kabul edersek eğer– ekonomi bilimi, yönetim akılsallığının programlanması ve davranışlarını belirlenmesi gereken bir bilim olarak öne çıkmadı. Evet ekonomi politik yöneticilerin göz önünde

bulundurması gereken bir bilim, bir bilgi çeşidi, bir düşünce şeklidir. Ama ekonomi-politik yönetimin bilimi olamaz. Yönetimin ilkesi, yasası, davranış kuralı, içsel akılsallığı ekonomi olamaz. Ekonomi yönetim sanatı için bir yan bilimdir. Ekonomiyle yönetmek, ekonomistlerle beraber yönetmek, ekonomistleri dinleyerek yönetmek gereklidir, ama yönetim akılsallığının bizatihi ekonomi olması asla mümkün değildir.

Görünmez el teorisinin yönetim akılsallığıyla, yönetim sanatıyla ilişkisini işte bu şekilde yorumlayabiliriz. Fakat şöyle bir sorun ortaya çıkıyor: Madem ki ekonomik işleyiş, ekonomik işleyişin tamamı yönetimin nesnesi değil, yönetimin hedefi, meşgalesi, nesnesi ne olmalıdır? Bir dahaki sefer, bunun cevabı olan sivil toplum teorisinden bahsedeceğim.

4 Nisan 1979 Dersi

Homo economicus kavramının tarihine dair unsurlar (II). – Hükümrân iktidarın ekonomik faaliyet tarafından sınırlandırılması sorununa dönüş. – Liberal yönetim sanatıyla bağlantılı yeni bir alanın ortaya çıkışı: sivil toplum. – *Homo economicus* ve sivil toplum: liberal yönetim teknolojisinin birbirinden ayrılmaz parçaları. – “Sivil toplum” kavramının analizi: Locke’tan Ferguson’a evrimi. Ferguson’un *Sivil Toplumun Tarihi Üzerine Bir Deneme*’si (1787). Ferguson’a göre sivil toplumun dört temel özelliği: (1) tarihsel-doğal bir sabittir; (2) Bi-reylerin kendiliğinden kaynaşmalarını sağlar. Ekonomik bağ paradoksu; (3) daimi bir politik iktidar kaynağıdır; (4) tarihin motorudur. – Yeni bir politik düşünümün ortaya çıkışı. – Teorik sonuçlar: (a) devlet ve toplum ilişkileri meselesi. Alman, İngiliz ve Fransız sorun-salları; (b) iktidarın icrasına ayar yapılması: prensin bilgelüğünden yönetilenlerin akılsal hesabına. – Genel sonuç.

Geçen sefer, başta liberalizm olmak üzere 18. yüzyılın ortasından itibaren bütün ekonomik düşünümelerde yer etmiş *homo economicus* konusuna değinmiştim. Bu *homo economicus*’un nasıl bölünemez ve indirgenemez bir çıkar atomu oluşturduğunu göstermeye çalışmışım. Bu çıkar atomunun hukuki düşünce içerisinde hukuk öznesinin temelini oluşturan şeyle iç içe geçemeyeceğini, özdeşleştirilemeyeceğini, ona indirgenemeyeceğini göstermeye çalışmışım. *Homo economicus* parçası olduğu bütüne, hukuk öznesinin parçası olduğu bütüne bağlı olduğu şekilde, aynı diyalektikle bağlı değildir. Hukuk öznesi, diğer hukuk öznelerinin oluşturduğu bütüne, sahip olduğu haklardan feragat ettiği, ya da bunları bir başkasına devrettiği bir diyalektikle dahil olur. *Homo economicus* ise, parçası olduğu ekonomik bütüne, devretme, eksiltme ya da feragat etme diyalektiğiyle değil, doğal ve kendiliğinden bir çoğalma diyalektiğiyle dahil olur.

Bu farklılığın, *homo economicus*’un hukuk öznesine indirgenemez oluşunun sonucu olarak –bunu da geçen sefer göstermeye çalışmışım–, hükümdar ve hükümrân iktidarın icrası meselesinde ciddi bir değişiklik oluşur. Gerçekten de hükümdarın *homo economicus*’a yönelik konumuyla hukuk öznesine yönelik konumu aynı değildir. Hukuk öznesi, en azından bazı bakışlara veya analizlere göre, hükümrân iktidarı sınırlayan faktör olarak görülebilir.

Buna karşılık *homo economicus*, hükümdarın iktidarını sınırlamakla yetinmez. Belli bir derecede onu düşürür. Peki onu neyin adına düşüşe geçirir? Hükümdarın dokunamayacağı bir hakkın adına mı? Hayır. Hükümdarı düşüşe iter, çünkü onun kapasitelerini çok temel ve hayati bir biçimde aşan bir sorunu gözler önüne serer: ekonomik alanın tamamını kontrol edemeyecek olması. Hükümdarın ekonomik alanın bütününe dair kör olmaması mümkün değildir. Ekonomik işleyişin tamamının merkezî, tümden ve tepeden bir bakışla kontrol edilmesi imkânsızdır. Ortaçağ'dan 17. yüzyıla kadar karşılaştığımız klasik hükümdar anlayışında, hükümdarın da üzerinde ulaşılmaz, anlaşılmaz bir şey bulunurdu: tanrının tasarısı. Hükümdar ne kadar mutlak bir güce de sahip olsa, tanrının yeryüzündeki temsilcisi olarak da görülse, tanrının tasarısı onun kontrolünün dışındaydı ve kaderini belirliyordu. Bu kez hükümdarın üzerinde, yine kontrol edemediği bir şey var, fakat bu kez tanrının tasarısı veya kuralları değil, karmaşık dönemlerden oluşan ekonomi labirenti. Bu açıdan baktığımızda, *homo economicus*'un ortaya çıkışı geleneksel, mutlakiyetçi olan veya olmayan hukuksal hükümdar anlayışına politik olarak kafa tutuyor.

Tamamen soyut ve şematik bir şekilde bakarsak, bu duruma karşı iki çözüm ihtimali beliriyor. Şöyle diyebiliriz: madem ki *homo economicus*, ekonomik pratik, ekonomi faaliyet, üretim ve mübadele işlemlerinin tümü hükümdarın kontrolü altında bulunmuyor, o halde hükümdarın egemenliğini bir anlamda coğrafi olarak kısıtlayalım ve iktidarına belli sınırlar çizelim: her şeye müdahale edebilir, ama piyasaya dokunamaz. Piyasa, hükümdarlık alanının içerisinde serbest bir liman, serbest bir alan olsun. Bu ilk ihtimal. İkinci ihtimali ise bize somut bir şekilde fizyokratlar sunuyor. Şöyle diyorlar: Evet, hükümdar piyasaya riayet etmelidir ama bu, hükümdarlık alanının içinde dokunamayacağı, nüfuz edemeyeceği bir saha olduğu anlamına gelmiyor. Daha ziyade piyasa karşısında, şu ana kadarkinden tamamen farklı türde bir politik iktidarı olacaktır. Piyasa ve ekonomik işleyiş üzerinde mutlak bir karar mecrası olmasını sağlayan herhangi bir hakka sahip değildir. Nasıl ki bir geometri uzmanı veya mimar geometrik hakikatleri kabul ediyorsa, onun da piyasayı kabullenmesi gerekir. Bu kabulleniş onu, aynı zamanda hem ekonomik işleyişin mecburen gerektirdiği gibi pasif bir pozisyona, hem de bu işleyiş daima gözeten, denetleyen ve değerlendiren bir konuma getirecektir. Hükümdarlık alanının bir parçası olan ekonomi sahasında tıpkı bir mimar gibi olacaktır. Bu çözümlerin ilki, hükümdarın faaliyetlerini piyasa dışındaki her şeyi kısıtlayan bakış, piyasayı, piyasa alanını, ya da ekonomî sahasını elese

de, yönetim aklının, devlet aklının esas biçimini korumaya devam ediyor. Fizyokratların önerdiği ikinci çözüm ise, yönetim faaliyetinin sahasını olduğu gibi tutuyor, buna karşılık yönetim faaliyetinin bizzat doğasını değiştiriyor. Çünkü bu faaliyetin temel faktörüne, dayanağına müdahale ederek yönetim faaliyetini teorik bir pasiflik haline, son derece açık bir şey haline getiriyor.

Her iki çözüm de bir tür teorik ve programsal virtüellikten ibaretti; tarih boyunca asla gerçekleşmediler. *Homo economicus*'un özgüllüğü, hukuk alanına indirgenemez oluşu yönetim aklında bir tür yeniden dengelenmeye yol açtı. Daha net olarak şöyle diyelim: Aynı anda ve birbirlerine bağlı olarak piyasa, fiyatlar mekanizması ve *homo economicus* sorunsallarının ortaya çıkışı şu sorunu karşımıza çıkardı: yönetim sanatı bir hükümlanlık sahası içinde yürütülmelidir –bunu devletin kendi hukuku söylüyor– fakat sıkıntı ya da sorun şu ki, bu hükümlanlık alanında ekonomik özneler yaşıyor. Ekonomik öznenin hukuk öznesine indirgenemeyeceğini göz önünde bulundurursak ve en dar anlamıyla bakarsak, ekonomik özneler, hükümdarın ya tamamen çekilmesini, ya da akılsallığının, yönetim sanatının, bilimsel ve spekülative bir akılsallığa uymasını istiyorlar. Peki o halde hükümdarın tüm faaliyet alanlarından çekilmemesinin, ekonomi sahasında adeta bir geometri uzmanına dönüşmemesinin yolu nedir? Hukuk teorisi bu soruna bir çözüm getirmeyi başaramıyor: Ekonomik öznelerle dolu bir hükümlanlık alanı nasıl yönetilebilir? Zira hukuk teorisinin –hukuk öznesi, doğal haklar, sözleşmeyle feragat edilen haklar, devredilen haklar teorileri–, tüm bunların size geçen sefer de gösterdiğim gibi *homo economicus*'un mekaniğine, özelliklerine uyum sağlaması mümkün değil. Hükümlanlık sahasında yaşayan ekonomik insanların nasıl ve neye göre yönetilebilir* olduklarını tanımlamak, bunun sınırlarını çizmek, ne piyasanın, ne Quesnay'nin Ekonomik Tablo'sunun, ne de hukuksal sözleşme kavramının yapabileceği bir şey. Hükümlanlık sahasında yaşayan birer hukuk öznesi olan, ama aynı zamanda bu sahada yaşayan ekonomik özneler olan bu bireylerin yönetilebilir, yönetimselleştirilebilir (bu tuhaf sözcükler için kusura bakmayın) olmaları için ancak yeni bir olgunun, yeni bir alanın ortaya çıkması gereklidir. Yönetim sanatıyla bağdaşık bir şekilde bu soruna değin gelişmekte olan yeni olgu şudur: hukuk öznesi - ekonomik özne. Yeni bir referans tasarısına ihtiyaç var ve bu yeni referans tasarısı hukuk öznelerinin tamamı, ya da tüccarların, ekonomik öznelerin, ekonomik aktörlerin bütünü olamaz. Aynı zamanda hem hukuk öznesi, hem de ekono-

(*) M. Foucault ekliyor: yönetim diyeycektim..., evet yönetilebilir. Metinde: "yönetimselleştirilebilir" [*gouvernementables*].

mik özne olan “yönetimselleştirilemez”* bu bireyler ancak şu şekilde yönetilebilir olurlar. Onları hem hukuk öznesi, hem de ekonomik özne olarak çevreleyen yeni bir bütün oluşturulmalıdır. Bu bütün, sadece bu iki unsuru birbirine bağlamakla, birbirine uyuşturmakla yetinmeyip, her birinin bu karmaşık bütünün çeşitli yönlerini, kısmî yönlerini oluşturmalarını sağlamalıdır. İşte bu yeni bütün, liberal yönetim sanatının belirleyici özelliğidir.

Şunu da söyleyelim: yönetimselliğin, hükümlanlık alanının tamamı üzerindeki global özelliğini koruyabilmesi için, hükümdarı ekonomi geometrisi, ya da ekonomi biliminin memuru durumuna sürükleyen bir bilimsel mantık boyunduruğuna girmemesi için, yönetim sanatını ekonomik yönetim sanatı ve hukuksal yönetim sanatı olarak ikiye ayırmak zorunda kalmamamız için, yönetim sanatının birliğini, hükümlanlık sahasının tamamı üzerindeki bütünlüğünü koruyabilmesi için, yönetim sanatının kendi özelliklerini koruyabilmesi, ekonomi bilimine karşı özerkliğe sahip olabilmesi için... Tüm bu unsurlar adına yönetim sanatına, uygulanabileceği yeni bir referans sahası, yeni bir hakikat sunmak gerekli. Bu yeni saha da sivil toplumdur.

Peki nedir sivil toplum? Sivil toplum kavramı, sivil toplum kavramının içine konmuş tüm unsurlar, az önce belirttiğim soruya cevap vermeye çalışıyor: Maalesef –ya da iyi ki, siz bilirsiniz– ekonomik öznelere dolu olan bir hükümlanlık sahası, nasıl olur da hukukî kurallara göre yönetilebilir? Ekonomik ve hukuksal alanlar arasındaki heterojenlikle yüzleşmek zorunda olan yönetim pratiği nasıl hukuksal olmayan bir yolla kısıtlanabilir? Yönetim, ekonomik bilimin hâkimiyeti altına sokulmadan nasıl sınırlandırılabilir? Sivil toplum felsefî bir düşünce değil. Sivil toplum bir yönetim teknolojisi kavramı. Daha doğrusu, yönetim teknolojisiyle bağdaşık bir kavramdır. Bu yönetim teknolojisinin akılsal ölçütü hukuken, üretim ve mübadele işlemleri olarak tanımlanan ekonomiye dayanır. Ekonomik ekonomiye dayalı bir yönetimselliğin hukukî ekonomisi: sivil toplum sorunu budur. 18. yüzyılda ulus, ardından da toplum dediğimiz, sivil toplum, yönetim pratiğine, yönetim sanatına, yönetim sanatı hakkında düşünöme, yönetim teknolojisine, ne ekonomik kuralları, ne de hukukî ilkeleri çiğneyen, yönetimin genel, bütünlüklü, her daim etkin bir şekilde varolma ihtiyacına karşı çıkmadan bir kendini sınırlama olanağı sunar. Etkin, her şeyi kontrol eden, hukuk kurallarına uyan ve bunların yanında ekonominin özelliklerine saygı gösteren bir yönetim, sivil toplumu, ulusu, toplumu, sosyal alanı idare eden bir yönetimdir.

(*) Metinde tırnak içinde.

Dolayısıyla *homo economicus* ve sivil toplum ayrıştırılmaz* unsurlardır. *Homo economicus*, somut ve karmaşık sivil toplum hakikatini oluşturan soyut, ideal ve ekonomik olgudur. Tersten söylemek gerekirse sivil toplum, ekonomik insanların oluşturduğu bu ideal noktaların bir araya getirildiği, düzgün biçimde idare edildiği somut düzlemdir. Yani *homo economicus* ve sivil toplum aynı bütünün, liberal yönetimsellik teknolojisi bütününün parçalarıdır.

Sivil toplumdan sadece son yıllarda değil, çok uzun zamandır bahsediliyor. 19. yüzyıldan bu yana felsefi söylemde de, politik söylemde de sivil toplumdan, yönetimin, devletin, düzenin karşısına dikilen, ona kafa tutan, onun kontrolünde olmayan bir hakikat olarak bahsediliyor. Fakat sivil topluma attığımız hakikat derecesine çok dikkat etmemiz lazım. Sivil toplum devlet ve politik kurumlara muhalefetin ilkesini, temelini oluşturan tarihsel-doğal bir olgu değildir. Sivil toplum, ilksel ve doğrudan bir hakikat değildir. Sivil toplum modern yönetim teknolojisinin bir parçasıdır. Onun bir parçası olması, onun bir sonucundan ibaret olduğu, ya da bir hakikati olmadığı anlamına gelmez. Sivil toplum delilik ya da cinsellik gibidir. Bunlara ben “geçişli gerçeklikler” [*réalités transactionnelles*] adını veriyorum, yani iktidar ilişkilerinden ve onun denetimi dışında kalanların arasındaki oyundan, yöneten ve yönetilenler arasındaki arayüzden doğan bu geçici ve işlemsel figürler, her dönemde varolmuş olmasalar da gerçeklerdir. Delilik de, sivil toplum da işte böyle figürlerdir. Sivil toplum, yönetim teknolojileri tarihinde bir geçişli gerçekliktir. Bu geçişli gerçeklik, liberalizm adını verdiğimiz, amacı kendi kendini kısıtlamak olan, ekonomik süreçlerin özelliklerine dayalı yönetim teknolojisinin bağdaşık bir unsurudur.

Şimdi de sivil toplum ve sivil toplumun temel özelliklerine dair bir iki şey söylemek istiyorum. Dersin sonuna yaklaştığımız için, size az önce bahsettiğim sorunlara sivil toplumun getirebileceği çözümlere kısaca değineceğim. Gayet harcâlem bir şekilde söyleyebileceğimiz ilk şey, sivil toplum kavramının 18. yüzyıl boyunca tamamen değişmiş olduğu. 18. yüzyılın ikinci yarısında kadar sivil toplum daha sonra ifade edeceğinden bambaşka bir anlam içeriyordu. Mesela Locke’a göre, sivil toplum hukuksal-politik bir yapı üzerine kurulu bir toplum anlamı taşıyordu. Hukuksal ve politik bir bağın bir araya getirdiği insanların oluşturduğu toplum. Bu bakışa göre, sivil toplum kavramının politik toplum kavramından en ufak bir farkı yoktu. *Yönetim Üzeri-*

ne *İkinci İnceleme*'nin yedinci bölümünün başlığı: "Politik toplum ya da sivil toplum üzerine."¹ O zamana kadar sivil toplum, hukuksal ve politik bir bağla belirlenen bir toplum. Fakat ekonomi-politik, ekonomik işleyiş ve ekonomik öznelerin yönetimi sorunlarının sorulmaya başladığı 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, sivil toplum kavramı tamamen olmasa da ciddi bir şekilde değişecek ve içeriği yeniden tanımlanacaktır.

18. yüzyılın ikinci yarısı boyunca, sivil toplum kavramı çeşitli açılardan ele alındı ve çeşitli biçimlerde tanımlandı. Basite indirgemek gerekirse, sivil toplum tanımlaması için en temel metinlerden birini ele alalım. Ferguson'un 1783'te Fransızcaya çevrilmiş, *Sivil Toplumun Tarihi Üzerine Bir Deneme*² adlı eseri esasen Adam Smith'in *Ulusların Zenginliği* kitabına oldukça yakın. Smith'in kullandığı "ulus" kelimesinin Ferguson'daki karşılığı sivil toplum.³ Adam Smith'in sadece ekonomik açıdan incelediği olguyu Ferguson sivil toplum olarak, politik açıdan ele alıyor. Ferguson'un sivil toplumu Adam Smith'in incelediği ekonomik insanların içinde işlediği somut çevredir. Ferguson'un sivil toplumuna dair üç ya da dört adet temel özellik gözlemliyoruz: Birincisi, sivil toplum tarihsel-doğal bir süreklilik olarak kabul edilir; ikincisi, sivil toplum doğal bir sentez unsurudur; üçüncüsü, sivil toplum daimi bir politik iktidar kaynağıdır; ve dördüncüsü, sivil toplum tarihi olayların motorudur.

Öncelikle sivil toplumun tarihsel-doğal bir sabit olmasına bakalım. Ferguson'a göre, sivil toplumun ötesinde hiçbir şey yoktur. Sivil toplumun öncesinde hiçbir şey yoktu. Ya da Ferguson'a göre vardysa da, bizim kavrayamayacağımız, uzak çağlar içinde kaybolmuş, insanın insan olduğu devirlerden de eskidir. O yüzden sivil toplumdaki önce ne olduğunu, nasıl bir işleyiş olduğunu anlamamız mümkün değildir. Başka bir deyişle toplum olmayan şeyi anlamaya çalışmak anlamsızdır. Bu toplum-dışı ya da toplum-öncesi kavramı yalnızlık, dışlanmışlık öğeleriyle, aralarında iletişim kurmadan, birbirinden kopuk, başıboş bir şekilde doğada yaşayan insanlar olarak ta-

1 John Locke, *The Second Treatise of Government* (1690), bölüm 7: "Of political or civil society" / Fr. *Le Second Traité du gouvernement*, çev. J.-F. Spitz, Paris, PUF ("Epimetheus"), 1994, s. 56. / Tr. *Yönetim Üzerine İkinci Deneme*, çev. Fahri Bakırcı, Ebabel, Ankara. (Ayrıca bkz. yuk., s. 102, not 48.)

2 Bkz. yuk., 28 Mart 1979 dersi, s. 219, not 29. C. Gautier'nin belirttiği gibi, çev. alıntı [A.g.e.], s. 99, *Deneme*, aslında 1755-56'da yazılmış fakat yayımlanmamış *Treatise on Refinement* başlıklı metnin büyük ölçüde genişletilmiş halidir.

3 Bu noktada bkz. P. Rosanvallon, *Le Capitalisme utopique*, Paris, Le Seuil ("Sociologie politique"), 1979, s. 68-69 (yeni baskı *Le Libéralisme économique. Histoire de l'idée de marché* başlığı altında, Paris, Le Seuil, "Points Essais", 1989). Foucault, 1979 ilkbaharında çıkan bu "önemli kitabı" ders özetinde övüyor (bkz. aş., s. 265) ve belki de dersi verdiği sırada içi içi biliyordu.

nımlansa da, ya da Hobbes'un yaptığı gibi daimi savaş, herkesin daima herkesle savaş halinde olması olarak tanımlansa da, yani yalnızlık veya herkesin herkese karşı savaşı, bunların hepsi bizi ilgilendiren fenomenlere dair analiz edilmeye değmeyen mitolojik bir arka plandan ibarettir. Ferguson, *Sivil Toplumun Tarihi Üzerine Bir Deneme*'nin ilk cildinin 9. sayfasında, insanlık tarihinin daima "topluluklar halinde" olageldiğini söylüyor.⁴ 20. sayfada ise şöyle yazıyor: "Toplum da birey kadar eskidir." Aralarında konuşmayan insanlar hayal etmek, eli ya da ayağı olmayan insanlar hayal etmek kadar abestir.⁵ Dil, iletişim ve dolayısıyla insanlar arasındaki ebedî ilişki, hem bireyin, hem de toplumun en temel özelliğidir. Çünkü birey ve toplum birbirlerinden bağımsız olarak varolamaz. Adeta doğadan tarihe geçtiğimiz, toplum-öncesinden topluma geçtiğimiz bir an olmamıştır, ya da böyle bir anı, böyle bir noktayı tahayyül etmeye çalışmanın hiçbir anlamı yoktur. Kısacası, insan doğasının özü tarihsel olmaktır, çünkü insan doğasının özü sosyal olmaktır. Toplum olgusundan bağımsız bir insan doğası düşünülemez. Ferguson 18. yüzyılda sıklıkla tekrarlanan mitolojiye, yöntemsel ütopye de değiniyor: Bir grup çocuğu her tür toplumsal çevreden uzak, kendi kendilerini eğitmeleri için yapayalnız bıraktığımızı varsayalım. Mesela başlarının çaresine baksınlar diye çok ufak yaşta bir grup çocuğu çölün ortasına bırakmış olalım, en ufak bir talimat, rehber bırakmadan. Diyelim ki beş, on veya on beş sene sora geri dönelim. Eğer ölmediklerini varsayarsak neyle karşılaşırız? "Bu ufak toplumun üyelerinin beraberce karınlarını doyurduğunu, uyuduğunu, topluca gezdiğini, beraber oyun oynadığını, aralarında bir dil geliştirdiklerini, bölündüklerini, kavga ettiklerini", dostluk ilişkileri geliştirdiklerini, diğerleri adına kendilerini korumayı unuttuklarını görürüz.⁶ Yani

4 A. Ferguson, *Essai sur l'histoire de la société civile*, çev. Desaint (alıntı [aş., s. 276, not 29]), cilt I, I, 1, s. 9: "İnsan türünü, hep var olduğu gibi gruplar halinde ele almak gerekir"; bkz. çev. Gautier, s. 109.

5 A.g.e., çev. Desaint, cilt I, I, 1, s. 20; çev. Gautier, s. 111: "[İnsanlıkta] toplum da birey kadar eskidir ve dil kullanımı el ve ayakların kullanımı gibi evrenselidir."

6 A.g.e., çev. Desaint, cilt I, I, 1, s. 9-10: "Bireyin tarihi, türüne dair duygu ve düşüncelerinin bir detayından ibarettir: Bu tarzda yapılan tüm deneylerin, tek tek insanlar üzerinde değil, toplumlarını tamamında yürütülmesi gerekir. Buna karşılık, bu deneyi doğdukları yerden uzağa götürülmüş, rehbersiz, talimatsız, kendi hallerine bırakılmış ve istedikleri gibi bir toplum kuracak bebekler üzerinde yaptığımızı varsayalım. Dünyanın çok farklı yerlerinde önceden yaşanmış şeylerin aynısından başka bir şey göreceğimize inanmak çok zor. Bu ufak toplumun üyelerinin yemek yediğini, uyuduğunu, sürüler halinde dolaşip ve beraber oyun oynadığını, kendi dillerini oluşturduğunu, kavga ettiğini, bölündüğünü, birbirlerinin gözünde çevrenin en önemli nesnelere olmayı arzuladığını, arkadaşlık ve rekabetin yarattığı şevhet içerisinde kendilerini tehdit eden tehlikeleri görmezden gelip kendilerini savunmayı unuttuklarını görürüz"; bkz. çev. Gautier, s. 110.

sosyal bağ kendiliğinden oluşur. Onu oluşturan, ortaya çıkaran belli bir işlem yoktur. Toplum kurmak, ya da toplumun kendisini kurması diye bir şey yoktur. Zaten toplumun içindeyiz. Sosyal bağın bir tarihöncesi yoktur. Tarihöncesi olmaması demek, ebedî ve kaçınılmaz olduğu anlamına gelir. Ebedî olması şu demek: insanlık tarihinde ne kadar geriye gidersek gidelim mutlaka karşımıza toplum çıkacaktır, hem toplum, hem de doğa çıkacaktır. Yani doğa halini, filozofların yabancı bir hakikatte ya da mitolojide aradığı bu doğa halini [bulmak için] kendimize bakmamız yeterli. Ferguson'a göre Fransa'da da, Ümit Burnu'nda da aynı doğa hali karşımıza çıkacaktır, çünkü sosyal, sosyal ortamda yaşamak zaten bizatihi insanın doğal halidir.⁷ En karmaşık ve derinlikli incelemelerde dahi toplum, en ileri düzeydeki toplum hali bile bize doğa halinin ne olduğunu gösterecektir, zira toplum olarak yaşamamızı isteyen bu doğa halinin kendisidir. Toplumsal halin içinde doğal halinin ebediyeti ve toplumsal halin, doğa hali için kaçınılmazlığı, başka bir deyişle çıplak ve basit bir doğa hali gözlemlemek imkânsızdır. Ferguson şöyle diyor: "Vahşi halde de medenî halde de, atılan her adımda insanın keşfinin işaretlerini görüyoruz."⁸ Ardından da antropolojinin başlangıç noktası olmasa da, antropoloji teorisinin sinyallerini veren çok önemli bir cümle ekliyor: "Saray vahşi doğadan uzak olabilir, ama kulübe de bir o kadar uzaktır."⁹ Yani kulübe herhangi bir şeyin doğal, toplum-öncesi ifadesi değildir. Kulübe doğal hale saraydan daha yakın değildir. Kaçınılmaz olarak birbirine dolaşmış toplumsal ve doğal olguların bir başka ifadesinden ibarettir. Toplumsal olan doğanın parçasıdır, doğal olan da daima toplumsal olan tarafından taşınır, yayılır. Sivil toplumun, insanlığın doğal-tarihsel bir sürekliliği olduğunu söyleyen ilke budur.

Sivil toplumun ikinci özelliği, bireylerin doğal sentezini sağlaması. Bireylerin doğal sentezinden kastedilen, az önce bahsettiğim gibi, belli bir sözleşme, iradî bir birlik, haklardan feragat, doğal hakların bir başkasına devredilmesi vs. olmaksızın, hiyerarşik antlaşmaya dayalı bir hükümlerlik oluşturmadan bireylerin beraber yaşaması. Eğer sivil toplum gerçekten de sentez yaratmayı başarıyorsa, bu, toplumsal bağın içindeki bireysel tatminlerin toplamıyla olur. Ferguson, "mutsuz insanlardan oluşan bir topluluğun mutlu ol-

7 A.g.e., çev. Desaint, cilt I, I, I, s. 20: "O halde bize doğa durumu nerede diye sorarlarsa, şöyle cevap veririz: Burada. Fransa'da, Ümit Burnu'nda ya da Macellan Boğazı'nda, nerede olursak olalım. Bu aktif varlığın yeteneklerini sergilediği ve kendisini çevreleyen nesnelere etki ettiği her yerde, tüm durumlar doğaldır"; bkz. çev. Gautier, s. 113.

8 A.g.e., çev. Desaint, cilt I, I, I, s. 21; çev. Gautier, s. 113.

9 A.g.e., çev. Desaint, a.g.e.: "Bir saray doğadan ne kadar uzaksa, kulübe de ayıncı o kadar uzaktır."

masını nasıl bekleyebiliriz?”¹⁰ diye soruyor. Başka bir deyişle, topluluk ve üyeleri arasındaki karşılıklı ilişki. Aynı şekilde, mutsuz bir topluluğun içinde yaşayan bireyin de mutlu olacağını söyleyemeyiz, varsayamayız. Hatta, bu karşılıklı ilişki açısından, bu bütünün içindeki konumundan, topluluğun içinde oynadığı rol, topluluğa yaptığı katkı açısından bakmadığımız takdirde, bir bireyin niteliğini, değerini, erdemini de yargılayamayız, iyi ya da kötü olduğuna dair bir ölçüm geliştiremeyiz. Sivil toplumu oluşturan her üye, topluluk için yarattığı üretimle ele alınabilir. Bir insanın iyi olduğunu, değerli olduğunu ancak ve ancak topluluk içinde bulunduğu konuma iyi uyduğu için söyleyebiliriz; Ferguson’a göre, “üretmesi gereken etkiyi ürettiği”¹¹ takdirde söyleyebiliriz. Buna karşılık, bütünün değeri mutlak değildir. Bütünün kendisine göre değil, üyelerin her birine bağlı olarak ele alınabilir: “Sivil toplumun esas amacı bireylerin mutluluğudur.”¹²

Gördüğünüz gibi söz konusu olan, hakların aktarımına, el değiştirmesine yönelik bir mekanizma değil. Tamamen ekonomik mekanizmada çıkarların doğrudan çoğalması üzerine kurulu yapıda olduğu gibi, burada da doğrudan bir çoğalma mekanizmasındayız. Biçim aynı, fakat öğeler ve içerik farklı. Bu açıdan sivil toplum, hem ekonomik işleyişin, ekonomik bağların dayanağı olabilir, hem de aynı zamanda onları aşar, onlara indirgenemez. Sivil toplumda insanları birbirine bağlayan unsur çıkar mekaniğine benzer bir unsurdur, ama dar anlamıyla ekonomik çıkarlar değildir. Sivil toplum, her ne kadar ekonomik öznelerin içinde barınabileceği, ekonomik bencilliğin rol oynayabileceği bir yapı olsa da, ekonomik öznelerin ortaklığından ibaret değildir. Sivil toplumda bireyleri birbirine bağlayan şey mübadelelerden maksimum kâr elde etme amacı değil, bir anlamda “çıkarsız” diyebileceğimiz bir dizi çıkardır. Peki nedir bunlar? Ferguson’a göre sivil toplumda bireyleri birbirlerine bağlayan içgüdüdür, hislerdir, duygudaşıktır, yardımseverliktir, şefkattir; aynı zamanda bazılarında duyulan nefret, bazılarının da sıkıntılarında duyulan nefrettir, bazen de bazılarının sıkıntılarında

10 *A.g.e.*, çev. Desaint, cilt I, I, 9, s. 157-158: “Nasıl ki, bireylerin başlıca meselesi kamusal menfaate, sivil toplumun esas meselesi de bireylerin mutluluğudur. Zira üyelerinin ayrı ayrı mutlu olmadığı bir topluluğun mutlu olabileceğini nasıl düşünebiliriz?”; çev. Gautier, s. 158: “[...] Ayrı ayrı üyelerinin mutsuz olduğu bir halkın refaha ulaşabileceğini nasıl düşünebiliriz?”

11 *A.g.e.*, çev. Desaint, cilt I, I, 9, s. 157: “[İnsan] toplumun menfaatiyle uyumadıkları takdirde mutluluğundan ve özgürlüğünden feragat etmek zorundadır; bütünün bir parçasından ibaretir ve bu bağlamda, erdeminin hak edebileceği tek övgü, bütünün herhangi bir parçası, yapının herhangi bir taşı, makinenin herhangi bir parçası için, bulunmaları gerektiği yerde buldukları, yapımaları gereken etkiyi yaptıkları için yapılan övgüye indirgenir”; bkz. çev. Gautier, s. 158.

12 *A.g.e.*, çev. Desaint, cilt I, I, 9, s. 157 (bkz. yuk., not 10).

alınan hazdır.¹³ Ekonomik özneleri birbirine bağlayan bağ ile sivil toplumu oluşturan bireyler arasındaki ilk fark bu: bencil olmayan bir çıkarın varlığı, bencil olmayan çıkarların, bencilikten çok daha geniş, “çıkarsız” çıkarların kurduğu bir oyun.

Aynı derecede önemli ve az önce bahsettiğim unsurları incelerken ortaya çıkan ikinci bir farklılık şu: ekonomik özneler arasındaki bağ yerel değildir. Piyasa analizinin de gösterdiği gibi, yeryüzünün tamamında çıkarların çoğalması bencilliklerin doğal sentezi aracılığıyla gerçekleşir. Piyasanın kapladığı alana dair herhangi bir yerel ölçek, sınırlar, belli bir topluluk yoktur. Halbuki, sivil toplumdaki bağlar, duygudaşlık, yardımseverlik bağları, dediğim gibi bazılarına karşı duyulan nefret, dışlama, kötücüllük bağlarıyla beraber oluşur. Yani sivil toplum, sınırlı bir bütün, farklı bütünlerin arasında belirli bir bütün olarak öne çıkar. Sivil toplum insanlığın tamamı değildir. İnsanları belli sayıda çekirdeklerin etrafında bir araya getiren çeşitli bütünler, aynı seviyede, ya da farklı seviyelerde bütünlerdir. Ferguson’un dediği gibi, bireyin “belli bir kabilenin, cemaatin tarafını tutması”,¹⁴ sivil toplumla mümkündür. Sivil toplum insanî değil, cemaatçidir. Ailede, köyde, şirkette, hatta daha büyük ölçekte ulusta, Adam Smith’in kullandığı ve onunla aşağı yukarı aynı dönemde Fransa’da [kullanılan]* anlamda ulusta ortaya çıkar. Ulus, sivil toplumun en büyük biçimlerinden biri olmakla beraber, mümkün olan biçimlerinden sadece biridir.

Bununla beraber, gördüğünüz gibi, bu bağlarla –farklı seviyelerde yerel birimlerde ortaya çıkan çıkarsız çıkar bağları–** karşılaştırıldığında ekonomik çıkar bağı biraz muğlak bir konumda kalıyor. Bir taraftan ekonomik özneleri birbirine bağlayan ekonomik bağ, ekonomik işleyiş, haklardan feragat edilmesi değil, çıkarların doğrudan çoğalması üzerine kuruludur. Biçimsel olarak sivil toplum, ekonomik bağın taşıyıcısıdır. Fakat ekonomik bağ, içinde barınabildiği sivil toplumun nezdinde tuhaf bir rol oynayacaktır. Çünkü bir yandan bireyleri, çıkarların kendiliğinden kaynaşmasıyla bir araya getirirken, diğer yandan da bölücü bir işlev görecektir. Bireyleri birbirlerine bağla-

13 Bkz. I, 3: “Des principes d’union parmi les hommes” [İnsanlar arasında birlik ilkeleri] ve I, 4: “Des principes de guerre et de dissension” [Savaş ve anlaşmazlık ilkeleri].

14 A.g.e., çev. Desaint, cilt I, 1, 2, s. 28: “[İnsanın] yetenek ve sezgilerinin bir kısmı, bir hayvan olarak korunmasını ve türünün yayılmasını hedefler; bir kısmıysa onu topluma getirerek, belli bir kabilenin ya da cemaatin bir parçası olmaya iterek çoğu zaman diğer insanların düşmanı veya rakibi yapar”; bkz. çev. Gautier, s. 116.

(*) M. F.: kullandığımız.

(**) M. Foucault ekliyor: cemaatsel bağlara [benzeyen?] [zor anlaşılabilir söz-cukler].

yan şefkat, yardımseverlik, sevgi ve birlik gibi etkin bağlara karşı, ekonomik bağ, bireylerin bencil çıkarlarını vurgulayarak, bileyerek devamlı şekilde sivil toplumun kurduğu doğal bağları çözmeye, zedelemeye başlayacaktır. Başka bir deyişle, ekonomik bağ sivil toplumun içinde barınır, o olmadan varolamaz, hatta onu kuvvetlendirir, ama aynı zamanda başka bir ucundan da çöktürmektedir. Bu bağlamda Ferguson, *Sivil Toplumun Tarihi Üzerine Bir Deneme*'nin ilk cildinin 50. sayfasında şöyle diyor: bireyler arasındaki bağ asla, bireyin direkt bir çıkarı olmadığı zamankinden daha güçlü olamaz. Bu bağ asla mesela biri kendisini feda ettiği, arkadaşına yardım ettiği veya başka bir yerde zenginlik ya da güvenlik sahibi olmaktansa kendi cemaatinde kalmayı tercih ettiği zamankinden daha kuvvetli olamaz.¹⁵ Bu çok ilginç bir nokta. Ekonomik akılsallığı tanımlayan unsura tamamen cevap veriyor. Ekonomik özne, mesela Kanada'dan buğday satın alıp Almanya'da satarak kâr edeceğini fark ettiği anda bunu yapar. Zira, bu kendi çıkarıdır, ama aynı zamanda ortak çıkara da hizmet etmiş olur. Fakat sivil toplum bağları, başka bir yerde kazanç ve güvenlik elde etmek mümkün olsa dahi, kişinin kendi cemaatinde kalmayı tercih etmesini sağlar. "Bireylerin, tecrübeleri sayesinde kendi ülkelerine* sahip çıkmalarının sağladığı çıkarı bildiklerini varsaydığımız ticaret ortamında, işte böyle bir durumda insan yalnız ve dışlanmış gözükür. Kendisini benzerleriyle rekabete sokan bir amaç bulmuş olur."¹⁶ Bunun sonucunda, ekonomik hale doğru ilerlediğimiz müddetçe, sivil toplumun kurucu bağı çözülmeye başlar ve paradoksal bir şekilde insanı diğerlerine bağlayan ekonomik bağ, onu aynı zamanda yalnızlığa sürükler. Sivil toplumun ikinci özelliği bu: ekonomik bağın içinde barınabildiği, ama sürekli olarak da tehdit ettiği bir doğal sentez.

Sivil toplumun üçüncü özelliği daimi bir politik iktidar kaynağı olması. Bir anlamda kendiliğinden bir toplum sözleşmesi, *pactum unionis* rolü oynayan sivil toplum içinde iktidar nasıl oluşacak? Bireyleri diğerlerine boyun eğmeye zorlayan, hukukçuların *pactum subjectionis* dediği hüküm ya da buyruk antlaşmasının sivil toplumdaki dengi ne olacak? Nasıl ki sivil toplumda birey-

15 A.g.e., çev. Desaint, cilt 1, 3, s. 50: "İnsanların topluma sadece akılcı bir şekilde kazanç umudu nedeniyle değer verdiği hiç de doğru değildir. Aksine, en az kazancı nerede elde ediyorlarsa en sadık oldukları yer de orasıdır; bağlılıkları asla kan bedeliyle ödediklerinden daha kuvvetli değildir"; bkz. çev. Gautier, s. 123.

(*) M. Foucault burada notlarını okumakta güçlük çektiğinden duraksıyor. ("...neyse, metin aşağı yukarı bunları söylüyor. Orta Çağ'dan kalma metinler gibi eskimiş"), ama yaptığı alıntı doğru. Sa dece "bildiklerini varsaydığımız", yerine "bildikleri" olmalıydı.

16 A.g.e., çev. Desaint, cilt 1, 3, s. 51 (son cümle şu sözlerle bitiyor: "ve onları da toprakları ve hayvanları gibi, elde edeceği kazanç doğrultusunda kullanır"); bkz. çev. Gautier, s. 123.

leri bir araya getirmek için *pactum unionis*'e ihtiyaç yoksa, politik iktidarın ortaya çıkabilmesi, sivil toplum içinde işleyebilmesi için *pactum subjectionis*'e de, haklardan feragat edip bir başkasının hükümranlığını kabul etmeye de ihtiyaç yoktur. İktidar da kendiliğinden oluşur. Peki, nasıl oluşur? Somut ve farklı bireyleri birbirine bağlayan fiilî bir bağla. Bireyler arasındaki farklılıklar, toplum içinde oynadıkları farklı rollerde, üstlendikleri farklı sorumluluklarda görülür. Bu doğal farklılıklar derhal iş bölümleri yaratacaktır. Bu iş bölümleri yalnızca üretime değil, topluluğa dair kararların alınma mekanizmasına da yansiyacaktır. Kimisi görüşünü bildirirken, kimisi emir verecektir. Kimisi düşünecek, fikir üretecektir, kimisi de boyun eğecektir. Ferguson şöyle diyor: "Tüm politik kurumların öncesinde insanların sahip olduğu sonsuz çeşitlilikte yetenekler vardır. O insanları bir araya getirdiğinizde her biri kendi yerini bulacaktır. Hep beraber kabul edecek, karşı çıkacak, ya da karar alacaklardır, ama seçilmiş dar gruplar olarak inceleyip, düşünüp, tartışacaklardır. Birey olarak ya üstünlüğü kabul edecek, ya da üstünlük kuracaklardır."¹⁷ Sivil toplumda topluluğun aldığı karar, beraberce alınmış bir karar gibi görünür. Fakat yakından baktığınızda işleyişin nasıl olduğunu görürsünüz: Ferguson, "seçilmiş dar gruplar" diyor. Birer birey olarak, kimisi üstünlük kurarken, kimisi de başkalarının üstünlüğünü kabul etmiştir. Dolayısıyla, fiilî iktidar, onu kuran, temellendiren, sınırlayan ya da kuvvetlendiren hukukun öncesinde mevcuttur. Düzenlenmeden, devredilmeden, hukuken kurulmadan önce de iktidar vardır. "Daha niyetlerini tartışmayı tahayyül bile etmeden, seçim koşullarını bile belirlemeden önce, lideri takip etmeye başlıyoruz. İnsanlar ancak hukukçu olarak, [ya da]* özne olarak birçok hata yaptıktan sonra yönetimin kendisini belli kuralların boyunduruğuna sokmaya cesaret ederler."¹⁸ İktidarın hukukî yapısı daima fiilî varlığından sonra gelir.** [Yani] şöyle diyemeyiz: insanlar yalnız yaşıyorlardı, iktidar kurmaya niyetlendiler ve böylece artık topluluk halinde yaşıyorlar. Bu, 17. ve 18. yüzyıllarda kabul edilen görüştü. Şöyle de diyemeyiz: insanlar toplu halde yaşamak için bir araya gelirler

17 A.g.e., çev. Desaint, cilt 1, 1, 10, s. 172-173: "Tüm politik kurumların öncesinde de insanlar sonsuz ve çeşitli kabiliyetlere, kapasitelere, cesarete tutku ve şehvete sahiptir, bu sayede çok farklı roller oynayabilirler. İnsanları bir araya getirdiğinizde hemen hepsi kendi yerini bulacaktır; toplu halde onaylar veya kınarlar, ufak gruplar halinde inceler ve tartışır; birey olarak ya üstünlüğü kabul eder, ya da üstünlük kurarlar [...]" ; bkz. çev. Gautier, s.163.

(*) M. F. Ferguson'un orijinal metninde, s. 174: "ve".

18 A.g.e., çev. Desaint, cilt 1, 1, 10, s. 174; çev. Gautier, s. 163.

(**) M. Foucault ekliyor: Kısacası sivil toplum kendi iktidarını salgılıyor, bu onun ne koşulu, ne de ila vesidir.

Bu cümle biraz aşağıda tekrar ediliyor.

ve toplum oluştuktan sonra bir iktidar kurmanın ve bunu düzenlemenin ne iyi, pratik veya faydalı olacağını [düşünürler]. Esasında sivil toplum daima ve en başından itibaren bir iktidar salgılamaktadır. Bu iktidar onun ne koşulu, ne de ilavesidir. Ferguson'a göre "hijerarşik düzen insanlar için en az toplumun kendisi kadar elzemdir."¹⁹ Ferguson'un, insanı toplum dışında tahayyül etmenin imkânsız olduğunu söylediğini de hatırlıyorsunuz. Eli ayağı olmayan bir insan tahayyül etmek ne kadar absürtse, konuşacağı bir dili veya iletişimi olmayan bir insan tahayyül etmek de o kadar absürttür. Kısacası insan, doğası, ayakları, elleri, dili, diğer insanlar, iletişim, toplum, iktidar, tüm bunlar bir araya gelerek sivil toplumun belirleyici özelliklerini oluşturuyor.

Sivil toplumun dördüncü özelliği, çok daha sonradan ortaya çıkan, bugün nispeten tedavülden kalkmış, fakat bu noktada ilk kez kullanıldığını gördüğümüz bir terimle söylemek gerekirse, tarihin motoru oluşudur. Az önce bahsettiğim iki özelliğe bakarsak –bir yandan sivil toplumun doğal bir sentez ve doğal bir hijerarşi oluşturması, [diğer yandan da] bu sentezlerin içinde gayet doğal bir şekilde barınan, aynı zamanda onu çözülmeye sürükleyen unsur: *homo economicus*'un ve ekonomik işleyişin bencilliği, çıkarı– [öncelikle] sentez özelliğine baktığımızda, karşımıza şöyle bir ilke, tema ya da hipotez çıkıyor: sabit bir denge söz konusudur. İnsanlar iyi niyet üzerine kurulu bağlarla doğal bir şekilde birbirlerine bağlandığına, cemaatler oluşturduğuna, bu cemaatlerin içinde doğrudan bir kabulde hijerarşi kurulduğuna göre, bu sistem bozulamaz ve olduğu gibi kalır. Birçok cemaat bu özelliğe dayanarak ortaya çıkar: bütünü işlevsel dengesi. Ferguson aynı kitabın 237. sayfasında, Kuzey Amerika'daki vahşilerden bahsederken, daha doğrusu vahşilere dair anlatılanları tekrarlar-ken şöyle diyor: "Böylece herhangi bir somut yönetim, net bir birlik bağı olmaksızın, akıldan ziyade içgüdülerle [Kuzey Amerika'daki vahşilerin aileleri] bir ulusta görebileceğimiz zekâyla, itilafla, güçle hareket ediyorlar. Yabancılar hâkim gücün kim olduğunu çözemeler de [...] karşılarında daima müzakere edebilecekleri bir konsey buluyorlar [...]. Polis veya yaptırım yasaları olmasa da toplumları düzen içinde işliyor."²⁰ Yani doğal bağ ve doğal denge.

¹⁹ A.g.e., çev. Desaint, s. 172; çev. Gautier, s. 162-163.

²⁰ A.g.e., çev. Desaint, cilt I, II, 3, s. 237-238: "Böylece herhangi bir somut yönetim, net bir birlik bağı olmaksızın, akıldan ziyade içgüdülerini kullanarak, bir ulusta görebileceğimiz zekâyla, itilafla, güçle hareket ettiler. Yabancılar hâkim gücün kim olduğunu veya meclisin temellerinin neler olduğunu çözemeler de karşılarında daima müzakere edebilecekleri bir konsey ve muharebeye hazır savaşılar buluyorlar. Polis veya yaptırım yasaları olmasa da toplumları düzen içinde işliyor; kusulu küçüklerden arındırılmış örf ve âdetler suçtan korunmak adına en etkin kamu kurumların- dan daha etkilidir"; bkz. çev. Gautier, s. 186-187.

Buna karşın, bu doğal bağın içinde yine doğal olan yıkıcı bir başka bağın varlığı, yani ekonomik mekanizma yine kendiliğinden, doğal bir şekilde dengesizlik getirecektir. Ferguson bazen en basit haliyle bencillikten bahsediyor: “Liderin hükmünü kabul eden ilk insan daimi bir boyun eğme örneği teşkil ettiğini düşünmez. Bu sayede kibirli insanın ondan hizmet talep etmesi, açgözlü insanın da onun mallarına el koyması için bahanesi olmuş olur.”²¹ Tamamen iktidar bencilliğinden kaynaklanan bir çözülme mekanizması söz konusu. Fakat daha sıklıkla, sivil toplumun doğal dengelerini bozan ilkenin, dar anlamıyla ekonomik çıkar ve ekonomik bencilliğin yapısal biçimi olduğunu söylüyor. Böylece –bu noktada sizi o meşhur kitapları okumaya davet ediyorum– Ferguson sivil toplumların üç ayrı safhadan geçtiğini anlatıyor: vahşilik safhası, barbarlık safhası ve medeniyet safhası.²² Vahşilikten ne kastediliyor? Her şeyden önce çıkarların, ekonomik bencilliğin belli bir biçimde güdülmesi. Vahşi toplum nedir? Avlanma, balık tutma toplumdur, hakiki çiftçilik veya yetiştiricilik olmadan yapılan doğal üretim toplumdur. Mülkün olmadığı bir toplumdur. Ama bunun içinde de hiyerarşiye veya yönetime dair bazı başlangıç unsurları görülür.²³ Ardından, ekonomik bencilliklerin, ekonomik çıkarların etkisiyle, herkesin kendi payını istemesiyle vahşi toplumdan barbar topluma geçilir. Birden –yeni bir üretim ilişkisi diyecektim– yeni ekonomik-politik kurumlar ortaya çıkar: belli bireylere ait sürüler, belli bir topluluğa, ya da belli bir bireye ait otlaklar. Özel toplum oluşmaya başlar, fakat henüz bu özel toplumu teminat altına alan yasalar yoktur. Bu noktada sivil toplum, patron-müşteri, efendi-uşak, aile-köle, vs. ilişkileriyle öne çıkar.²⁴ Ekonomik mekanizmanın aracılığıyla, sivil toplumdan, sivil toplumun mümkün kıldığı ve içinde barındırdığı ekonomik işleyişten hareketle, birçok tarihsel dönüşümün yaşanacağını görüyoruz. Çözücü birlik ilkesi de tarihsel

21 A.g.e., çev. Desaint, cilt I, III, 2, s. 336: “Liderin hükmünü kabul eden ilk insan daimi bir boyun eğme örneği teşkil ettiğini düşünmez. Bu sayede kibirli insanın ondan hizmet talep etmek, açgözlü insanın da mallarına el koymak için bahanesi olmuş olur”; bkz. çev. Gautier, s. 221.

22 Bkz. II. ve III. bölümler. Toplumsal gelişmenin bu dört evresiyle ilgili, M. Foucault, özellikle bu kitabı okumuştur: R. L. Meek, *Economics and Ideology, and other essays*, Londra, Chapman & Hall, 1967, s. 34-40.

23 *Essai...*, çev. Desaint, cilt I, II, 2, s. 224: “Bu topraklarda ya da dünyanın başka az gelişmiş yerlerinde yaşayan ulusların bazıları avcılık, balıkçılık yaparak ve toprağın sunduğu doğal kaynaklarla yaşamaları sürdürür. Bu uluslarda mülkiyet kimsenin umurunda değildir, herhangi bir yönetime itaatın en ufak örnekleri dahi ender görülür”; bkz. çev. Gautier, s. 182.

24 A.g.e., çev. Desaint, s. 224-225: “Başka [ulusların ise] sürüleri var ve tüm geçimlerini otlaklardan sağlıyorlar. Bu uluslar fakirliğin ve zenginliğin ne demek olduğunu bilirler. Tüccar ve müşteri, patron ve hizmetçinin ilişkilerini bilir ve sahip oldukları zenginlik ölçüsüne kendilerini sınırlar”; bkz. çev. Gautier, s. 182.

bir dönüşüm ilkesidir. Toplumsal katmanın birliğini sağlayan faktör, aynı zamanda tarihsel dönüşümü getiren, sosyal katmanın sürekli olarak yırtılması-na, çözülmesine yol açan faktördür.

Geçen sefer size bahsettiğim *homo economicus* teorisinde müşterek çıkar, hatırlayacağınız gibi farklı bencil çıkarların kör bir şekilde bir araya gelmesiyle oluşuyordu. Her bir kişinin körlüğüyle oluşan bütünlük tablosunu tarihe dair de görebiliriz. Genel etkilerine, devamlılığına, genel ve tekrarlı biçimlerine, vahşi, barbar, medenî, vs. biçimlerine baktığımızda, insanlık tarihi insanların yalnızca kendilerini gözeterek yaptıkları birtakım hesaplar, bencil çıkarlar, kör girişimlerden oluşan tamamen mantıklı, anlaşılır ve belirgin bir yapıdan ibarettir. Zaman içinde bu hesapları çoğaldıkça, işlemeyi sürdürdüğü-çe ekonomistler şöyle diyor: tüm topluluğun elde ettiği kazanç giderek artacaktır. Ferguson ise sivil topluma dair şöyle diyecektir: sivil toplumun ebedî dönüşümü. Sivil toplumun tarihe giriş yaptığını söylemiyorum, çünkü daima varolmuştur. Fakat tarihin motoru olduğunu söylüyorum. Tarihi ebediyen sivil toplumun içine koyan, sivil toplumu işin özü gereği, mecburen tarihe an-gaje eden unsur, bencil çıkarlar ve dolayısıyla da ekonomik işleyiştir. [İlk cildin 336. sayfasında şöyle diyor]: “İnsanlar dönemin dürtülerini takip ederek, ulaşmak istedikleri menfaatler yolunda karşılaştıkları engelleri aşmak için öngörmeleri mümkün olmayan koşulları kabul ederler [...]. Diğer tüm hayvanlar gibi, amaçlarının farkında olmadan, doğalarının belirlediği meşgaleyi bulurlar. [...] Nereden geldikleri bilinmeyen ve istedikleri yönde esen rüzgârlar gibi, sivil toplumun kökenleri de çok uzak ve karanlıktır.”²⁵ Kısacası, sivil toplumu devamlı olarak oluşturan mekanizmalarla, tarihin temel yapılarını oluşturan mekanizmalar aynılarıdır.

Böylesi bir analiz –tekrar hatırlatalım ki bu, 18. yüzyılın ikinci yarısında, ya da 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başında geliştirilmiş çok çeşitli sivil toplum analizinden yalnızca bir tanesi– bizi ciddi bir yol ayrımına getiriyor. Zira [birincisi], salt ekonomik bağın ötesine geçen ve hukuk bağlarından bağımsız politik topluluklar oluşturan yeni bir sosyal ilişkiler alanının açıldığını görüyoruz. Ne tamamen ekonomik, ne de tamamen hukuksal

25 *A.g.e.*, çev. Desaint, cilt I, III, 2, s. 336-337: “İnsanlar, dönemin dürtülerini takip ederek, ulaşmak istedikleri menfaatler yolunda karşılaştıkları engelleri aşmak için, hayallerinde bile öngörmeleri mümkün olmayan koşulları kabul ederler. Diğer tüm hayvanlar gibi, amaçlarının farkında olmadan, doğalarının belirlediği meşgaleyi bulurlar. [...] Nereden geldikleri bilinmeyen ve istedikleri yönde esen rüzgârlar gibi, toplum biçimlerinin kökenleri de çok uzak ve karanlıktır: felsefenin başlanğıcından önce doğmuşlardır ve içgüdüler akıldan daha önemli bir rol oynar”; bkz. çev. Gaultier, s. 220-221.

olan, sözleşmenin feragat edilen, devredilen hakların yapısıyla üst üste bindirilemez, doğal olarak olmasa da biçim olarak ekonomik işleyişten farklı bu unsurlar sivil toplumun belirleyici özellikleridir. İkincisi sivil toplum, tarihin sosyal bağa eklenmesidir. Tarih, basit bir mantıklı gelişim olarak, zaten varolan hukuksal bir yapıyı sürdürmekte değildir. Doğal haldeyken, ya da belli bir ilke durumundayken varolan şeffaflığı bulanıklaştıran olumsuz fenomenlerden oluşan bir bozulma ilkesinden ibaret de değildir. Tarih herhangi bir bozulma olmaksızın daima üretilmeye, salgılanmaya devam eder. Bu üretim hukuksal bir mantık dizisi değildir, yeni toplum katmanlarının, yeni toplumsal ilişkilerin, dolayısıyla da yeni yönetim tarzlarının meydana gelmesidir. Üçüncü ve son olarak sivil toplum, toplumsal bağ ve yönetim biçimindeki otorite bağı arasındaki içsel ve karmaşık ilişkinin belirmesini, gösterilmesini sağlar. Bu üç unsur: gayri hukukî bir toplumsal ilişkiler alanının açılması, tarihin herhangi bir bozulma olmadan toplumsal bağa eklenmesi ve yönetimin organik bir şekilde toplumsal bağa, toplumsal bağın da otorite biçimine ait olması, sivil toplum kavramını (1) Hobbes'dan, (2) Rousseau'dan ve (3) Montesquieu'den ayırıyor. Yeni bir politik düşünüm sistemine giriyoruz. Yeni bir yönetim teknolojisiyle, ya da ekonomik sorunun ortaya çıkışıyla yönetim tekniklerinin, yönetim teknolojisinin karşılaştığı yeni bir sorunla karşı karşıyayız.

Sonuca gelebilmek –daha doğrusu yeni bir sorular dizisine açılabilme– için biraz hızlı gitmek istiyorum. Bir yandan gördüğümüz gibi, sivil toplum kavramı beraberinde, toplumun teorik ve hukuksal kuruluşunun kökeni meselesini bir kenara iten sorular, sorunlar, kavramlar, analizler getiriyor. Sivil toplumun içerisinde politik iktidarın nasıl işleyeceği sorusu tabii ki sorulacaktır, ama bir anlamda ters yönden sorulacaktır. 17. ve 18. yüzyıllarda, politik iktidarı henüz oluşmadan kısıtlayan hukukî yapının ne olduğu sorgulanıyor ve bu, toplumun kökeninde aranıyordu. Şimdiyse karşımızda hiyerarşik ilişkiler barındıran, dolayısıyla da iktidar ögesinin zaten mevcut olduğu bir toplum var. Burada ortaya çıkan mesele ise, içinde zaten hiyerarşi barındıran bir toplumda iktidarın nasıl düzenleneceği, nasıl kısıtlanacağı meselesidir. Bu bağlamda 18. yüzyılda başlayıp günümüze kadar gelen ve politik düşünümü meşgul eden mesele ortaya çıkacak: sivil toplumun devletle olan ilişkileri. Bu sorun tabii ki 18. yüzyılın ikinci yarısından önce bu şekilde ifade edilemezdi. Soru şu şekilde kuruluyor: toplum zaten varolan bir olgu. Peki bu olguya beraber işleyebilmek, bu olguya dair işleyebilmek için devletin, hukukî yapısıyla, kurumsal oluşumuyla ilgili ne yapabilir?

Bunun soruya getirilmiş bir dizi cevap önerisi mevcut. Hızlıca geçeceğim.²⁶ Devlet, sivil toplumun düzeylerinden, yapılarından biri olarak ortaya çıkabilir. Bu bakışı 18. yüzyılın sonunda öneren Jung-Stilling'e göre toplumun üç ana hattı vardır: aile, ev veya mülk ve devlet.²⁷ Daha genetik ve tarihsel bir analiz sunan Bensen şöyle der: sivil toplum üç farklı safhadan geçmiştir: aile toplumu safhası, tam anlamıyla sivil toplum safhası ve devlet toplumu, devletçi toplum safhası.²⁸ Schlözer ise tipolojik bir analiz yürütür. Ona göre farklı toplum biçimleri olabilir. Tamamen evrensel olan, tarih boyunca her dönemde ve her coğrafyada geçerli olan aile toplumu. Aile toplumu olmadan toplum olamaz. Buna ek olarak günümüzde sivil toplum dediğimiz bir toplum mevcut. Bugün bildiğimiz tüm insan topluluklarında varolan bir toplum biçimidir sivil toplum. Devlet ise bazı sivil toplum biçimlerinin, bildiğimiz sivil toplum biçimlerinin belirleyici ögesidir.²⁹ Tabii ki, devleti insanın kendi bilinci, sivil toplumun etik gerçekleşmesi olarak kabul eden Hegel'i de saymalıyız,³⁰ fakat burada değinmeyeceğim.

- 26 Bkz. M. Foucault'nun kullandığı makale, M. Riedel, "Gesellschaft, bürgerliche", O. Brunner, W. Conze, R. Koselleck, *Geschichtliche Grundbegriffe*, cilt 2, Stuttgart, E. Klett, 1975, s. 719-800.
- 27 Johann Heinrich Jung-Stilling (1740-1817), *Die Grundlehre der Staatswirthschaft*, Marbourg, [s.n.], 1792 (yeni baskı: Königstein/Ts, Scriptor-Verlag, 1978), s. 680: "Das gesellschaftliche Leben ist dreifach: 1) bezieht es sich auf die Familie oder auf das häusliche Verhältnis, 2) auf das Zusammenwohnen der Häusvater oder auf die bürgerliche Gesellschaft, und 3) auf das Verhältnis gegen die regierende Gewalt und ihre Gesetze, das ist: auf die Staatsgesellschaft"; alıntılan. M. Riedel, *a.g.e.*, s. 753.
- 28 Carl Daniel Heinrich Bensen (1761-1805), *System der reinen und angewandten Staatslehre for Juristen und Kameralisten*, cilt I, Erlangen, Palm, 1804: "Unsere Staaten und ihre Bewohner haben nur allmählich ihre jetzige Form erhalten. Von der häuslichen Gesellschaft rückte nämlich das Menschengeschlecht zur bürgerlichen und von dieser zur Staatsgesellschaft fort"; alıntılan. M. Riedel, *a.g.e.*, s. 754.
- 29 August Ludwig von Schlozer (1735-1809), *Stats-Anzeigen, Gottingen*, cilt 17, 1792, s. 354: "Alle bisher bekannt gewordene Menschenhaufen alter, mittler und neuer Zeiten, leben in den 3 Arten hauslicher Gesellschaft. Alle ohne Ausnahme leben in bürgerlicher Gesellschaft. Und bei weitem die allermeisten, wengleich nicht alle, leben in Staats-Gesellschaft, oder unter Obrigkeit"; alıntılan. M. Riedel, *a.g.e.*, s. 754. Ayrıca bkz. Foucault'nun incelediği eser: G. Gurvitch, *Traité de sociologie*, Paris, PUF, 1958, s. 31-32; "Leibniz'in öğrencileri -Nettelblatt önderliğinde- onun düşüncelerini sadeleştirerek, *regimen societatis* (yani özellikle ekonomik olmak üzere çeşitli faaliyet toplulukları bloğu) ile *regimen civitatis*'i (yani zirve yüksek noktasi devlet olan yerel topluluklar bloğu) birbiriyle karşılaştırır. Sivil ve ekonomik toplumla devlet arasındaki ayrımın, karşılığın kökeni budur (*bürgerliche Gesellschaft*). İlk olarak Alman tarihçi ve istatistikçi A. L. Schlözer tarafından ifade edilen bu karşıtlık 18. yüzyılın ikinci yarısı ve 19. yüzyılın ilk yarısı boyunca çok sayıda İngiliz, Fransız ve Alman düşünür için önemli bir araştırma konusuydu."
- 30 G. W. F. Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, III. bölüm, II. kısım, paragraf 182-256, Berlin, Librairie Nicolai, 1821 / Fr. *Principes de la philosophie du droit*, çev. R. Derathé, Paris, Vrin, 1975, s. 215-257 / Tr. *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*, çev. Cengiz Karakaya, Sosyal Yayınları, 2004. Bkz. M. Riedel, "Gesellschaft, bürgerliche", s. 753. Ayrıca J. Hippolyte, "La con-

Vaktim bütün bu konular üzerinde durmak için çok kısıtlı. Kısaca şunu söyleyeyim: Almanya’da tahmin edebileceğiniz birçok sebepten dolayı, sivil toplumun analizi, devlet ve sivil toplum [arasındaki] ilişki, rekabet üzerine oturtulmuştur. Sivil toplumun ancak devleti kaldırabilme kapasitesi sorgulanır. Devletin sivil toplumun karşıtı, ya da tam tersine onu ortaya çıkaran, gerçekleştiren faktör olması ele alınır. İngiltere’deyse, yine tahmin edebileceğiniz sebeplerden ötürü sivil toplumun analizi devlet üzerinden değil –devlet İngiltere’de asla sorun olmamıştır–, yönetim üzerinden yürütülmüştür. Soru şudur: madem ki sivil toplum zaten var, madem ki kendi sentezini oluşturabiliyor, madem ki sivil toplumun kendi içinde bir yönetimselliği var, o halde neden ek bir yönetime ihtiyaç duşun? Sivil toplum için gerçekten bir yönetim ihtiyacı var mıdır? Paine’in 18. yüzyılda sorduğu şu meşhur soru, 20. yüzyıla dek İngiliz politikasını meşgul etmeyi sürdürdü: toplum yönetimsiz yaşayamaz mı? Yalnızca kendiliğinden oluşturduğu yönetimle, sivil toplumu idare eden ve ona çeşitli dayatmalar getiren kurumlara ihtiyaç olmadan yaşayamaz mı? Paine şöyle diyor: “Toplum ve yönetimi birbirine karıştırmamak gerekir. Toplum ihtiyaçlarımızın sonucudur, yönetimse zayıflıklarımızın. [...] Toplum ilişkileri teşvik eder, yönetimse farklılıklar yaratır. Toplum hamidir, patrondur [kelimenin İngilizcede kullanılan koruyucu, himayeci anlamıyla], yönetimse cezalandırıcı. Her koşulda toplum bir nimettir. Yönetimse en iyi durumda zorunlu, en kötü durumda kabul edilemez bir kötülüktür.”³¹ Fransa’daysa bu sorun İngiltere ve Almanya’dakinden farklı şekilde ele alınır.* Sorun “sivil toplum ve yönetim”, ya da “devlet ve sivil toplum” sorunu değildir. Yine gayet iyi bildiğiniz ta-

ception hégélienne de l’État”, *Cahiers internationaux de sociologie*, cilt II, 1947, s.146, ve B. Quelquejeu, *La Volonté dans la philosophie de Hegel*, Paris, Le Seuil (“L’Ordre philosophique”), 1973, M. Foucault’nun notları bu eserlere gönderme yapıyor.

- 31 Th. Paine, *Common Sense Addressed to the Inhabitants of America...*, Philadelphia, W. & T. Bradford, 1776 / Fr. *Sens commun, ouvrage adressé aux Américains* (öncesinde: *Théorie et Pratique des droits de l’homme*), çev. F.-X. Lanthenas, Rennes, R. Vatan, 1793, s. 165 / Tr. *Ortak Akıl, İnsan Hakları ve Tarımsal Adalet*, çev. Faruk Gültekin, Doruk Yayınları, 2013. Bkz. bu dersi hazırlarken okuduğu kitap: H. K. Girvetz, *From Wealth to Welfare* (Stanford, Cal., Stanford University Press, 1950, s. 44), ve P. Rosanvallon, *Le Capitalisme utopique, a.g.e.*, s. 144. Her ne kadar Thomas Paine (1737-1809) İngiliz olsa da, *Common Sense* kitabının Paine Amerika’ya yerleştikten on dört ay sonra yayımlandığını, Benjamin Franklin’in isteği üzerine yazıldığını ve Bağımsızlık Savaşı’nın başlangıcında Amerikan halkının arzularını dile getirdiğini hatırlatalım.

- (*) M. Foucault burada metinden uzaklaşıyor, s. 20-21:

“Fransa’da bu sorun daha ziyade İnsan Hakları Bildirgesi’nin gerekliliği tartışmasına taşındı. İnsan hakları: aynı zamanda hem politik anlaşmanın temin ettiği doğal bir hakkı öne çıkaran hukuki fikrini [s. 21], hem de toplumun devlete, varolabilmesi ve meşru olabilmesi için dayattığı koşullar fikrini taşıyan karmaşık bir kavram.

rihsel ve politik faktörlerden ötürü sorun başka şekilde ele alınacaktır. 19. yüzyılın ortasına kadar politik, teorik ve tarihsel bir problem olarak *tiers état* (üçüncü sınıf) etrafında dönecektir. Orta Çağ'dan 19. yüzyıla kadar Fransa tarihinin taşıyıcı unsurunun burjuvazi olduğu fikri,³² bir anlamda yönetime ve iktidara nazaran sivil toplum sorununu ortaya koymanın bir yoludur. Alman filozoflar, İngiliz politik analistler, Fransız tarihçiler, her biri için en temel politik sorunun, en temel politik teorinin sivil toplum meselesi olduğunu görüyoruz.

Bir başka unsurda, bu sene dersi bununla bitireceğim, sivil toplum fikriyle beraber geçen sene size bahsettiğim yönetim aklının yeniden bölüştürülmesiyle, merkeze konması/merkezden kaydırılması olayıyla karşılaşılıyor. Genel soruna bakalım. 16. yüzyıldan, hatta daha Orta Çağ'dan itibaren doğuşuna tanık olduğumuz şey [şu]: iktidarın icrası, insanların kaçınmadığı, ya da geçici olarak, hukukçu ve tarihçilere sayısız sorun yaratarak bireysel ve topluca bir an için kaçınabildikleri bu gerçekten de tuhaf pratik, yöneten kişi nezdinde nasıl ayarlanabilir, nasıl ölçülebilir? Tamamen genel bir şekilde söylemek gerekirse, iktidarın sınırsız icrasını ayarlamak, ölçmek ve dolaşısıyla da kısıtlamak fikri uzun süre boyunca yöneten kişinin bilgelğinde arandı. Bilgelik klasik, eski çözümdü. Bilgelik belli bir düzene uyarak yönetmek demekti; insanî ve tanrısal kuralları bilerek yönetmekti. Tanrı'nın buyurduğu şekilde yönetmekti. Tanrısal ve insanî şeylerin düzeninin buyurduğu şekilde yönetmekti. Başka bir deyişle, hükümdarın neden bilge olması gerektiği, bilgeliklerinin ne olması gerektiği sorgulandığında, yönetimi hakikate ayarlama çabası vardı. Dinî yazıtın hakikati, vahiylerin hakikati, dünya düzeninin hakikati, yönetimin düzenlenmesinin, ayarlanmasının, daha doğrusu icrasının ilkesi bu olmalıydı.

16.-17. yüzyıllardan itibaren –geçen sene göstermeye çalışmıştım–, yönetimin icrasının ayarı bilgelige göre değil, hesaba göre yapılmaya başlandı. Güçler hesabı, ilişkiler hesabı, zenginliklerin ve kuvvet faktörlerinin hesabı... Yönetimi hakikate göre değil, akılsallığa göre ayarlama çabası. Yönetimi akılsallığa göre ayarlama fikrinin yönetim teknolojisinin modern biçimleri olduğunu söyleyebiliriz. Bu akılsallık ayarı da –yine çok özet geçiyorum– birbiri ardına iki farklı şekilde yapıldı. Söz konusu akılsallık, hükümdar, ya-

Bu insan hakları pratiği demokrasi anlayışına dayanıyor. Buna karşın liberaller İngiliz sistemini benimseyerek, özgürlüklerin, yönetimin sınırları çizildikten sonra geriye kalan şey olduğunu, "politikaya giriş öncesinde" birer hak olarak belirlenemeyecek, fakat mücadelelerle, teminatlarla, seçim sistemiyle, kamuoyuyla, vs. elde edilen, kazanılan, korunan haklar olduğunu söyleyecektir.

32 Bkz. "Il faut défendre la société", a.g.e., 10 Mart 1976 dersi, s. 191-212.

ni hükümdarın bireysellik anlamında devletin akılsallığı olabilir. Yönetim akılsallığı o dönemde –devlet aklı döneminden bahsediyorum–, hükümdarın kendisinin, “ben, devlet” diyebilen kişinin akılsallığıdır. Bu tabii ki bir dizi sorun yaratıyordu. Öncelikle, yönetim akılsallığım kendi şahsî akılsallığıyla bir tutarak kendi hükümdarlık kuvvetini artıran bu “ben” de ne oluyor? Ayrıca sözleşmeye dair hukukî bir sorun da var. Ve fiilî bir soru: “ben” deme iddiasına sahip hükümdarın akılsallığı nasıl, piyasa gibi, ya da ekonomik işleyiş gibi sorunlarda, akılsallığın tek tip bir biçime sahip olmadığı, hatta her türlü tek tip ve tepeden bakışı tamamen reddettiği konularda hükümdarın akılsallığı nasıl işleyebilir? Buradan da yeni bir sorun çıkıyor, yönetimin ayarına dayalı yeni bir akılsallık biçimine geçiş. Artık yönetim, “ben, devlet” diyebilen hükümdarın akılsallığına göre değil, yönetilenlerin akılsallığına göre ayarlanacaktır. Yönetilenler ekonomik özneler olarak ve daha genel bir şekilde, çıkarın en geniş anlamıyla çıkar öznelere olarak yönetilir. Çıkarlarını savunabilmek için belli yollar kullanan ve bunları istedikleri gibi kullanan bireylerin akılsallığına göre ayarlanacaktır. Yönetimin akılsallığının ayarı yönetilenlerin akılsallığı prensibine göre yapılmalıdır. Liberal akılsallığın belirleyici özelliği budur: yönetim, yönetim sanatı nasıl ayarlanmalı, yönetim sanatının akılsallığı ilkesi nasıl yönetilen kişilerinin akılsal davranışı üzerine [kurulabilir]?*

Saptamak istediğim ayrım noktası, önemli dönüşüm işte burada sanırım. Tabii ki bu, birey-devletin, “ben, devlet” diyen bireysel hükümdarın akılsallığının bir kenara atıldığı anlamına gelmiyor. Aksine genel bir biçimde, tüm milliyetçi, devletçi, vb. politikaların akılsallık ilkesi, bireysel hükümdarın, ya da bireysel bir hükümdarlık oluşturan devletin akılsallığına, başka bir deyişle çıkarına, çıkar stratejilerine dayanır. Aynı şekilde hakikat üzerine kurulu yönetimin de ortadan kaybolmuş olduğunu söyleyemeyiz. Sonuçta mesele Marksizm, bireysel çıkarlar akılsallığına olmasa da, yavaş yavaş bir hakikat olarak öne çıkan tarihin akılsallığına dayalı bir yönetimsellik arayışı değil midir? Bu bağlamda modern dünyada, 19. yüzyıldan beri içinde yaşadığımız dünyada, farklı yönetim akılsallıklarının birbiriyle çakışmasına, birbirini desteklemesine, birbirine karşı çıkmasına, birbiriyle mücadele etmesine tanık oluyoruz. Hakikate dayalı yönetim sanatı, hükümdarın devletin akılsallığına dayalı yönetim sanatı, ekonomik aktörlerin akılsallığına dayalı yönetim sanatı, daha genel olarak yönetilenlerin akılsallığına dayalı yönetim sanatı. Tüm

(*) M. E.: bulunabilir.

bu farklı yönetim sanatları, farklı hesaplar, akılsallıklar, farklı yönetim sanatı ayarları birbiriyle çakışarak 19. yüzyıldan bu yana politik tartışmanın konusunu oluşturuyor. Politika, bu farklı dayanaklara sahip yönetim sanatlarının etkileşimi, bu farklı yönetim sanatlarının yarattığı tartışma değil de nedir? Politika işte buradan doğar. Böyle bitirelim. Teşekkürler.*

(*) *(Hemen ardından gürültü kopuyor.)* M. Foucault kısaca bazı soruları yaanıyor. Bir noktada birine "Geçen sene ve daha önceki senelerde verdiği derslerin daktiloya çekilmiş versiyonu var mı?", diye soruyor, "çünkü bende hiçbiri yok."

Dersin Özeti*

(*) *Annuaire du Collège de France, 79e année, Histoire des systèmes de pensée, année 1978-1979, 1979, s. 367-372. Aynı zamanda Dits et écrits, 1954-1968'te de yayımlandı, haz. D. Defert ve E. Fwald, J. Lagrange'm katkısıyla, Paris, Gallimard ("Bibliothèque des sciences humaines"), 1994, 1. cilt (Üçüncü Yazılar, 6 cilt, Ayrıntı); bkz. c. III, no 2/4, s. 818-825.*

Bu seneki dersin tamamı aslında giriş olması gereken bölüme ayrılmış oldu. Esasında konu “biyopolitika” idi: bundan kastettiğim 18. yüzyıldan itibaren, yönetim pratiğinin nüfusu oluşturan canlıların karşılaştığı sorunları (sağlık, hijyen, doğum oranı, yaşam süresi, ırklar...) akılsallaştırma çabasıydı. Bu konuların 19. yüzyıldan beri gittikçe önemli bir sorun teşkil ettiğini ve günümüze kadar nasıl ekonomik ve politik zorluklar yarattığını biliyoruz.

Bu sorunların, içinde oluşup keskinleştikleri politik akılsallıktan bağımsız ele alınamayacağını düşündüm. Bu akılsallık “liberalizm”dir. Zira, tüm bu konular liberalizmin zaman içinde üstesinden gelmesi gereken zorluklar oldu. Hukuk öznelerine ve bireylerin girişim özgürlüklerine saygı gösteren bir sistemde, “nüfus” fenomeni ve getirdiği etkiler, yarattığı özgül sorunlar nasıl göz önünde bulundurulabilir? Bu nüfus neyin adına ve hangi kurallara göre idare edilebilir? 19. yüzyılda İngiltere’de kamu sağlığı yasaması hakkında yürütülen tartışma örnek teşkil edebilir.

* * *

“Liberalizm” sözcüğünden ne anlıyoruz? Paul Veyne’in tarihsel evrenseller hakkındaki çalışmalarına ve tarih üzerinde adıcılık yöntemini sınama zorunluluğuna dayandım. Daha önceden alınmış bazı yönlemsel kararlardan hareketle, “liberalizm”i bir teori ya da ideoloji olarak değil, tabii ki “toplum”un kendini “temsil etme” biçimi olarak da değil, bir pratik olarak, yani sürekli bir düşünmenin düzenlediği, belli hedeflere yönelik bir “eylem tarzı” olarak ince

ledim. Liberalizm yönetimin icrasının ilkesi ve akılsallaştırılma yöntemi olarak analiz edilmelidir. Bu akılsallığın özgünlüğü maksimum ekonominin kurallarına uymasındır. Yönetim icrasının akılsallaştırılması, yönetimin etkilerinin maksimum düzeye çıkarılmasını ve bedellerinin (ekonomik değil, politik anlamında) minimum düzeyde tutulmasını amaçlardı. Liberal akılsallaştırılmıyorsa, yönetimin (kurumsal yönetim, yani hükümet anlamında değil, insanların davranışlarını belli bir çerçevede içinde ve devletin araçlarıyla yönetme eylemi) hedefinin bizatihi kendisi olamayacağı varsayımından yola çıkar. Varoluş sebebi kendisi değildir ve maksimum düzeye çıkarılması, en uygun koşullarda olsa dahi, düzenleyici ilkesi olmamalıdır. Bu açıdan liberalizm, 16. yüzyılın sonundan itibaren sürekli yükselen bir yönetimselliği ve bu yönetimselliğin düzenlenmesini geçerli kılacak, meşrulaştıracak hedefi devletin varlığında ve güçlendirilmesinde arayan “devlet aklı” bakışıyla net bir kopuş ortaya koyuyordu. Ya yeterli genişlikte bir devlet yapısına sahip olmadıkları için ya da son derece dar bir şekilde kesilmiş bölgesel sınırların, dönemin teknik ve kavramsal araçlarıyla her tür birimi daha kolay gözlenebilir kıldığından, 18. yüzyılda Almanların geliştirdiği *Polizeiwissenschaft* hep şu ilkeye dayanıyordu: yeterli dikkat gösterilmiyor, çok fazla konu denetim dışı kalıyor, birçok alan gerektiği gibi düzenlenmiyor, idare ve düzen eksik kalıyor – kısacası, çok az yönetim uygulanıyor. *Polizeiwissenschaft*, yönetim aklı ilkesi üzerine kurulu bir yönetimsel teknolojinin aldığı biçimdi. Ve “gayet doğal olarak”, nüfus sorunlarını göz önünde bulunduruyordu. Devletin gücü açısından nüfusun mümkün olan en kalabalık ve aktif olması gerekiyordu: sağlık, doğum oranı, hijyen gibi konular bu kapsamda önemli bir yer teşkil ediyordu.

Liberalizmin temel eksenini olan ilkeye şu: “Daima fazla yönetim yapılıyor” – ya da en azından daima fazla yönetim yapıldığından şüphelenmek lâzım. Yönetimselliğin, maksimum düzeye erişim girişiminden çok daha radikal bir “eleştirisi” olmadan icra edilmemesi gerekli. Sonuçlarına ulaşmanın en etkin (ya da en düşük maliyetli) yöntemlerini sorgulamanın ötesinde, bu hedefinin ihtimalini ve meşruiyetini sorgulamalıdır. Daima fazla yönetim yapıldığı şüphesinde şu soru esastır: neden yönetmek gereksin? Buradan hareketle liberalizmin, o dönem için oldukça yeni olan “toplum” sorunundan asla uzaklaşmadığını görüyoruz. Neden bir yönetimin gerekli olduğu toplum adına araştırılacak, ardından da bu yönetimden hangi koşullarda vazgeçilebileceği, hangi konular üzerinde müdahale etmesi ve etmemesi gerektiği sorgulanacaktı. Devlet aklı açısından baktığımızda, yönetim pratiğinin akılsallaştırılması, ancak ideal sonucu elde etmeye yetecek ölçüde yönetim gerektiriyordu / u.a. devletin

varlığı doğrudan yönetim icrasını doğuruyordu. Liberal düşünüm, devletin varlığından yola çıkıp, yönetimi, devletin kendisinin biçtiği bir hedefe ulaşmak* için ihtiyacı olan bir araç olarak görmüyordu. Aksine, devletle hem iç-eriden, hem dışarıdan karmaşık bir ilişki içinde olan toplumdaki yola çıkıyordu. Hem başlangıç noktası, hem de nihaî hedef olan toplum sayesinde şu soruyu sormaya gerek kalmıyordu: en düşük maliyetle en fazla yönetim nasıl sağlanabilir? Bunun yerine sorulan soru şuydu: neden yönetmek gereklidir? Yani, yönetimin varlığını gerekli kılan etkenler nelerdir? Yönetimin, topluma nazaran varlığını haklı çıkarması için hangi amaçları gütmesi gereklidir? Toplum fikri, yönetimin zaten “fazla”, ya da “aşırı” olduğu –ya da en azından, haklı olarak gerekliliği ve işlevi sorgulanan bir ekleme olduğu– ilkesinden hareketle bir yönetim teknolojisi geliştirmeyi mümkün kılıyor.

Devlet-sivil toplum ayırımından, tüm somut düzenleri incelemeye olanak tanıyacak tarihsel ve politik bir evrensel yaratmak yerine, bunu belli bir yönetim teknolojisine dair bir taslak olarak görebiliriz.

* ❁ *

Analiz ve eleştirileri kapsamında ileri sürdüğü öngörülerini liberalizmin çekirdeği olarak kabul etmediğimiz sürece, liberalizmin asla gerçekleşmemiş bir ütopya olduğunu söyleyemeyiz. Hakikatle yüzleştiği için gerçekleşemeyen bir hayal değildir. Çok biçimliliğinin ve tekerrürünün de gösterdiği gibi, liberalizm hakikatin eleştirel bir enstrümanıdır: kopmaya çalışılan eski bir yönetimselliğin; aşağıya çekerek yeniden düzenlenmeye çalışılan güncel bir yönetimselliğin; karşı çıkılan ve istismarları engellenmeye çalışılan bir yönetimselliğin eleştirisi. Dolayısıyla, liberalizm aynı anda hem yönetim pratiğinin düzenleyici taslağı, hem de kimi zaman radikal bir muhalefet teması olarak, çok çeşitli biçimlerde karşımıza çıkıyor. Liberalizmin bu çok çeşitli kullanımlarını 18. yüzyılın sonunda ve 19. yüzyılın başında İngiliz politik düşünümünde belirgin bir şekilde görüyoruz. Özellikle de Bentham ve takipçilerinin evrimlerini ve muğlaklıklarını.

Liberal eleştiri kapsamında, piyasa hakikat olarak, ekonomi politik de teori olarak çok önemli rol oynadılar. Fakat, P. Rosanvallon’un önemli kitabının** da teyit ettiği gibi, liberalizm bunun ne sonucu, ne de gelişimi. Piyasa, liberal eleştiri kapsamında daha ziyade bir “test”, yönetimselliğin istisma-

(*) Gallimard Yayınları: “beklemek”.

(**) P. Rosanvallon, *Le Capitalisme utopique. Critique de l'idéologie économique*, Paris, Seuil (“Sociologie politique”), 1979.

rının etkilerinin belirlenebileceği ve ölçülebileceği ayrıcalıklı bir deney sahası işlevi gördü: 18. yüzyılda “kıtlık” veya daha genel olarak tahıl ticareti mekanizmalarının analizi, hangi noktadan itibaren yönetimin aşırısı kaçtığını göstermeyi hedefliyordu? İster Fizyokratların Ekonomik Tablosu, gerekse Smith’in “görünmez eli” olsun; ister değer oluşumunu ve zenginliklerin dağılımını “apaçık” bir şekilde görünür kılmayı amaçlayan analiz, ister tam aksine bireysel menfaat ile müşterek zenginliğin artırılması arasındaki bağın özde görünmez olduğunu varsayan analiz olsun; her halükârda ekonomi, ekonominin optimal işleyişiyle, yönetim prosedürlerinin maksimum düzeye çekilmesi arasında ilkesel bir bağdaşmazlık olduğunu gösteriyor. 18. yüzyılın Fransız ve İngiliz ekonomistleri, kavramlardan ziyade buradan hareketle merkantilizmden ve kameralizmden uzaklaştılar, Ekonomik pratik üzerine düşünümü, devlet akli hegemonyasından ve yönetim müdahalelerinin yarattığı tıkanıklıktan kurtardılar ve onu “aşırı yönetim” ölçüsü olarak kullanarak yönetim icraatının sınırına yerleştirdiler.

Kuşkusuz, liberalizmin kökeninde ekonomik analizden daha ziyade hukukî analiz de yatmıyor. Liberalizmi doğuran, sözleşmeye dayalı politik bir toplum fikri değil. Fakat liberal yönetim teknolojisi arayışı kapsamında, hukukî biçimli düzenlemenin yöneticilerin bilgeliğinden ya da makullüğünden çok daha etkili olduğu ortaya çıktı. (Fizyokratlarsa hukuka ve hukukî kurumlara şüpheyle yaklaştığından, bu düzenlemeyi kurumsal olarak yetkileri sınırsız olan despotun uymak zorunda olduğu apaçık bir hakikat olan “doğal” ekonomik kanunlarda aramaya yönelmişti.) Liberalizm bu düzenlemeyi “kanunda” aradı. Fakat bu kendi altyapısında hukukçuluk olduğundan değil, kanun, özel, bireysel ve istisnâî müdahaleleri ortadan kaldıran genel müdahale biçimleri belirlediği ve parlamenter düzende yönetilenlerin kanunun hazırlanmasına iştiraki en etkin yönetim ekonomisi olduğu için. “Hukuk devleti”, *Rechtsstaat*, *Rule of Law*, yani “gerçekten temsilî” bir parlamenter düzen, 19. yüzyılın başında liberalizmle ortak bir proje içindeydi. Fakat, tıpkı daha önce aşırı yönetimselliğin kriteri olarak kullanılan ekonomi politika, ne tabiatı gereği, ne de ahlâken liberal olduğu ve kısa sürede liberalizm karşıtı davranışların önünü açtığı gibi (gerek 19. yüzyılın *Nationalökonomie*’si, gerekse 20. yüzyılın planlamacı ekonomileri), demokrasi ve hukuk devleti de aynı şekilde liberal değildi. Ayrıca, liberalizmin kendisi de özellikle demokratik ya da hukuk ilkelerine bağlı değildi.

Liberalizmi belli bir mantığa sahip bir kuram ya da belli hedeflerin peşinden giden bir politika olarak değil, yönetim pratiği hakkında eleştirel bir

düşünüm biçimi olarak görüyorum. Bu eleştiri içeriden veya dışarıdan gelebilir. Herhangi bir ekonomik teoriye yaslanabilir veya belirli ve somut bir bağ olmaksızın herhangi bir hukuk sistemine gönderme yapabilir. Liberalizm sorunu, yani “aşırı yönetim” sorunu, İngiltere’de ortaya çıktığı anlaşılan ve Avrupa’da nispeten yeni bir olgu olan “politik yaşamın” daimî bir unsurudur, hatta kurucu unsurlarındandır; fakat yönetim pratiğinin muhtemel aşırılıklarının, kamuoyu önünde, “iyi mi kötü mü”, “fazla mı, yetersiz mi” bağlamında tartışmalarla sınırlanmasına rağmen politik yaşamın sürdürülmesi şartıyla.

* * *

Tabii ki bu yaptığım liberalizm “yorumu” son derece kapsamlı olmak iddiasını taşıyor, yalnızca bir analiz planı sunuyor – “yönetim aklının” analizi. Yani devlet idaresi aracılığıyla insanların davranışlarının yönetilmesini sağlayan yöntemlerde uygulamasını gördüğümüz akılsallık biçimlerinin analizi. Bu analizi iki güncel eksen üzerinden yürütmeye çalıştım: 1948-1962 yıllarının Alman liberalizmi ve Chicago Okulu’nun temsil ettiği Amerikan liberalizmi. Her iki durumda da, liberalizm son derece belirgin ve özel koşullarda, yönetimin aşırılığına özgü akıldışılığın eleştirisi ve Franklin’in söyleyebileceği gibi “tutumlu” yönetim teknolojisine bir geri dönüş olarak karşımıza çıktı.

Almanya’da bu aşırılık savaş rejimi, Nazi rejimiydi. Fakat bunun da ötesinde, 1914-1918 sürecinden kalma güdümcü ve planlamacı, kaynakların ve insanların seferber edildiği bir ekonomi tarzıydı. Aynı zamanda “devlet sosyalizmi” idi. Esasında İkinci Dünya Savaşı sonrası Alman liberalizmini kurgulayan, hazırlayan ve hatta kısmen uygulayan kişiler, 1928-1930 yıllarından itibaren Freiburg Ekolü’nün üyesi olmuş (ya da en azından ondan etkilenmiş) ve daha sonra kendilerini *Ordo* dergisinde ifade etmiş kişilerdi. Yeni-Kantçılık felsefesi, Husserl’in fenomenolojisi ve Max Weber’in sosyolojisinin buluşma noktasında, bazı noktalarda Viyanalı ekonomistlere yakın, tarih boyunca ekonomik işleyiş ve hukuksal yapılar arasındaki bağlantıyı önemseyen Eucken, W. Röpke, Franz Böhm, von Rüstow gibi bu ekonomistler, ekonomik eleştirilerini üç farklı politik cephe üzerinden yürütmüşlerdi: Sovyet sosyalizmi, Nasyonal-Sosyalizm, Keynes’ten esinlenen müdahaleci politikalar. Fakat tek bir rakip tanıyor, tek bir rakibe sesleniyorlardı: fiyatları düzenleyebilecek tek unsur olan piyasa mekanizmalarını sürekli olarak hiçe sayan bir ekonomik yönetim tarzı. Ordoliberalizm, liberal yönetim teknolojisinin temel konuları üzerinde çalışarak, kurumsal ve hukukî bir çerçeve içinde düzenlenmiş (ama planlanmış veya yönetilmiş değil), bir yandan kanunun getir-

diği teminat ve kısıtlamaları içeren, diğer yandan da ekonomik işlemlerin sosyal bir dengesizliğe yol açmasını engelleyen bir piyasa ekonomisinin nasıl olabileceğini belirlemek istedi. Bu dersin ilk bölümü, Adenauer ve Ludwig Erhard dönemlerinde Federal Almanya'nın genel politikasının ekonomik tercihlerini etkileyen ordoliberalizme ayrıldı.

İkinci bölümse Amerikan neoliberalizminin bazı özelliklerinin üzerinde durdu. Chicago ekolü çatısı altında şekillenen bu akım da, Simons'tan itibaren *New Deal* politikasının, savaş planlamasının ve savaş sonrasında Demokrat hükümetlerin savunduğu büyük sosyal ve ekonomik projelerin temsil ettiği "fazla yönetim" anlayışına tepki olarak gelişmişti. Alman ordoliberalerde olduğu gibi, ekonomik liberalizmin yürüttüğü eleştiri de tehlikenin kaçınılmaz bir denklem zincirinden geldiğini öne sürüyordu: ekonomik müdahalecilik, yönetim aygıtlarının enflasyonu, aşırı idarecilik, bürokrasi, tüm iktidar mekanizmalarının katılaşması, aynı zamanda ortaya çıkan yeni ekonomik dengesizliklerin yeni müdahaleler gerektirmesi. Fakat Amerikan neoliberalizminin esas dikkatini çeken faktör, Almanya'daki sosyal piyasa ekonomisinin tamamen tersiydi: Almanlar, akılsal bir ekonominin tek temeli olan, fiyatların piyasa tarafından düzenlenmesi olgusunu fazlasıyla kırılgan bulduğundan, bu düzenin ihtiyatlı sosyal müdahaleleri (işsizlik yardımı, sağlık sigortası, konut politikası, vs.) kapsayan bir iç politikayla desteklenmesi gerektiğini düşünüyordu. Amerikan neoliberalizm ise, piyasanın akılsallığını, ortaya çıkardığı analiz taslaklarını ve karar kıstaslarını ekonomi dışı veya tamamen ekonomik olmayan alanlara uygulama çabası içindeydi. Aile ve doğum oranı, suç ve ceza politikası gibi alanlar.

Şimdi incelenmesi gereken unsur, yaşama ve nüfusa dair belli ve somut sorunların, kesinlikle daima liberal olmadığı halde, 18. yüzyılın sonundan beri sürekli liberalizm saplantısıyla varolmuş bir yönetim teknolojisi kapsamında nasıl ele alındığıdır.

* * *

Bu yılki seminer 19. yüzyılın son yıllarında hukukî düşünümün yaşadığı krize odaklandı. Çeşitli konular üzerine François Ewald (medeni kanun), Catherine Mevel (kamu ve idare hukuku), Eliane Allo (çocuklarla ilgili yasmada yaşam hakkı), Nathalie Coppinger ve Pasquale Pasquino (ceza hukuku), Alexandre Fontana (güvenlik önlemleri), François Delaporte ve Anne-Marie Moulin (polis ve sağlık politikası) sunumlar yaptı.

Derslerin Bağlamı

MICHEL SENNELART*

(*) Michel Sennelart Ecole Normale Supérieure'de (SHS/Lyon) siyaset felsefesi profesördür. *Machiavelisme et Raison d'État* (Paris, PUF, 1989) ve *Les Arts de gouverner* (Paris, Le Seuil, 1995) kitaplarının yazarı ve M. Stolleis'in *Histoire du droit public en Allemagne, 1600-1800. Théorie du droit public et science de la police* (Paris, PUF, 1998) eserinin çevirmenisidir.

Michel Foucault'nun aynı anda yayınladığımız *Güvenlik, Toprak, Nüfus* (1978) ve *Biyopolitiğin Doğuşu* (1979) adlı dersleri, ilk kez 1976'da ortaya çıkan olan biyo-iktidar sorunsalının¹ birleştirdiği bir ikilik oluştururlar. İlk ders, bu kavramın hatırlatılmasıyla başladığı gibi, ikincisinin başlığı da buna işaret eder. Dolayısıyla, söz konusu iki dersin yalnızca bu “yaşam üzerindeki iktidar” temasının doğuşunu ele aldıkları düşünülebilir (Foucault bu iktidarın 18. yüzyıldaki doğuşunu “temel bir dönüşüm, insan toplumlarının tarihinde kuşkusuz en önemli dönüşümlerden biri”² olarak görüyordu). Bu iki ders o halde, 1976 dersinin sonuç bölümünün tam bir devamı olarak görülebilirdi. Bir yıllık bir aradan sonra –zira 1977'de ders yapılmamıştır–, Foucault kaldığı yerden devam etmiş, şimdiye dek yalnızca çok genel terimlerle ifade ettiği bir varsayıma tarihsel analiz sayesinde sağlamlık kazandırmaya çalışmıştır, diye düşünülebilir.

Oysa bu projenin hayata geçirilmesi, görünüşte Foucault'ya ilk hedefini gözden kaybettiren sapmalara yol açacak ve dersi yeni bir yöne doğru sevk edecektir. Sanki biyo-iktidar varsayımının gerçekten işleyebilmek için daha geniş bir çerçeveye oturtulması gerekli gibidir. İnsan türünün 18. yüzyılda genel

1 Bkz. “*Il faut défendre la société.*” *Cours au Collège de France, 1975-1976*, yay. haz. M. Bertani ve A. Fontana (Paris, Gallimard-Le Seuil, “Hautes Études,” 1997) (Türkçe çeviri: *Toplumun Savunmak Gerekir*, çev. Şehsuvar Aktaş, İstanbul, YKY, 2002), 17 Mart 1976 dersi; *La Volonté de savoir* (Paris, Gallimard, “Bibliothèque des histoires,” 1976) s. 181-191 (Türkçe çeviri: *Cinselliğin Tarihi*, çev. Hülya Uğur Tannöver, İstanbul, Ayınur Yay., 4. Basım, 2012).

2 “Les mailles du pouvoir” (1976) *Dits et Écrits*, 4. s. 194

bir iktidar stratejisine dahil oluşunun, bir “güvenlik teknolojileri tarihinin”³ denemesi olarak tanıtilan analizi, yerini, 1978 senesinin dördüncü dersinden itibaren, Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarındaki “yönetimselliğin” bir tarihine bırakır. Aynı şekilde ikinci derste, biyopolitikanın oluşum koşullarının analizi, yerini hızla liberal yönetimselliğin analizine bırakır. İki durumda da, Batı’da yaşam üzerindeki iktidarın kendilerinden hareketle örgütlendiği deneyim ve akılsallık biçimlerinin ortaya çıkarılması söz konusudur. Ancak bu araştırma aynı zamanda, derslerin ağırlık merkezini biyo-iktidar meselesinden yönetim meselesine doğru kaydırır – o kadar ki en sonunda yönetim, biyo-iktidara karşı iyice ağır basar. O yüzden, Foucault’nun sonraki çalışmalarının ışığında, bu derslerde “kendinin ve başkalarının yönetimi”⁴ sorunsalına geçişi haber veren radikal bir kopuşun gerçekleştiğini düşünmek çekici gelebilir. “Yönetim” kavramı, Foucault’nun 1970’li yılların başından itibaren kullandığı “muharebe” söylemini kesintiye uğratarak,⁵ 1980’den itibaren hız kazanan bir geçişin, iktidar analizinden özne etiğine geçişin ilk adımı gibi görülebilir.

Biyo-iktidarın soybilimi, her ne kadar dolaylı ve imalı bir şekilde ele alınsa da, bu iki dersin ufkunu oluşturmaya devam eder. Foucault 1979’da, ikinci dersin özetini şu sözlerle bitirir:

“Şimdi incelenmesi gereken şey, yaşam ve nüfus gibi spesifik sorunların, her zaman liberal olmaktan uzak olsa da, liberalizm meselesinin 18. yüzyılın sonundan beri musallat olduğu bir yönetim teknolojisinin içerisinde ortaya çıkma biçimleridir.”⁶

O halde Foucault’nun araştırmasını bu dolambaçlı yollarda yönlendiren şey, sonraki senenin dersinin başlığının da belirttiği gibi, “canlıların yöne-

3 Bkz. Michel Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, Collège de France Dersleri 1977-1978, 11 Ocak 1978 dersi.

4 1983 ve 1984 senelerinin derslerinin başlığı. Bu aynı zamanda, Foucault’nun 1983’te Paul Veyne ve François Wahl ile Seuil Yayınları’nda başlattığı “Des travaux” “Çalışmalar” isimli dizide yayınlayacağını duyurduğu kitabın da ismiydi. Foucault gerçekten de 1981’de, yönetimsellik sorununu “başkasıyla ilişkileri dahilinde, kendinin kendi tarafından yönetimi” gibi yeni bir çehre ile ele almak istediğini söyleyecektir (bkz. 1981 senesinin ders özeti, “Subjectivité et vérité”, *Dits et Écrits*, 4, n° 304, s. 214).

5 “Cezai Toplum” dersi, 28 Mart 1973: “İktidar bir muharebe gibi kazanılır ve aynı şekilde kaybedilir. İktidarın kalbinde yatan şey, bir kendine mal etme ilişkisi değil, savaşı bir ilişkidir.” Ayrıca bkz. *Surveiller et Punir*, Paris, Gallimard, 1975, s. 31. 1976 senesinin “*Toplumun Savunmak Gereki*” başlıklı dersindeki amaç, bu kavrayışa son vermek ya da en azından iktidar ilişkilerinin analizi için savaş modeline başvurmanın tarihsel sonuçlarını ve ön kabullerini sorgulamaktır.

6 *Naissance de la biopolitique. Cours au Collège de France, 1978-1979*, yay. haz. M. Senellart (Paris, Gallimard Le Seuil, “Hautes Études”, 2004), “Dersin Özeti”.

timi”dir.⁷ Ancak biyo-iktidar meselesi, derse paralel olarak cinselliğin tarihi üzerine yürüttüğü çalışmadan ayrılamaz. Foucault’nun 1976’da belirttiği gibi cinsellik, “tam olarak nüfusun ve bedenin keşiştiği yerdedir.”⁸ 1978’den itibaren ve 1984’teki *Hazların kullanımı* ve *Kendilik özeni* kitaplarıyla tamamlanacak süreçte, cinsellik yeni bir anlam kazanır: artık yalnızca disiplinler mekanizmalarıyla regülasyon düzeneklerinin keşişim noktasını oluşturmakla kalmaz, kendilik tekniklerini merkeze alan etik bir düşünümün de temel taşını oluşturur. Önceki çalışmalarda bulunmayan, ancak 1978’den itibaren derslerde işlenen yönetimsellik sorunsalının çerçevesini çizdiği bir analiz planıdır bu.

* * *

İlk olarak, bu derslerin dahil olduğu tarihsel, politik ve entelektüel bağlamın birkaç ögesini hatırlatmak yerinde olacaktır.⁹

Foucault’nun modern yönetimselliğin akılsallığı üzerine giriştiği çalışma öncelikle, “ikinci sol” denilen hareketin de dahil olduğu,¹⁰ Marksizm ile arasına mesafe koyan ve yeni meseleleri (gündelik hayat, kadınların durumu, özerk yönetim vb. gibi) ele alan yeni bir sol düşüncenin ortaya çıkışına bağlıdır.¹¹ Foucault Eylül 1977’de, *Faire ve Le Nouvel Observateur* dergilerinin düzenlediği “sol, deneyimleme ve toplumsal değişim” isimli foruma¹² katılacak ve şöyle diyecektir: “Ben burada bulunan insanlar için, yeni meseleleri gündeme getiren yeni insanlar için yazıyorum, onlar için çalışıyorum.”¹³ Sol kültürün parti stratejilerinin ötesinde yenilenmesine katkı vermek yönündeki

7 Bu ders aslında ruhların yönetimini, vicdan muhasebesi ve günah çıkarma sorunu üzerinden tartışmaktadır.

8 “*Il faut défendre la société*”, s. 224.

9 Burada yalnızca Foucault’nun müdahil olduğu ve derslerde doğrudan ya da dolaylı olarak sözü geçen olayları ele alacağız.

10 Michel Rocard 1977 Haziran ayında, Nantes’daki Sosyalist Parti kongresinde, “sol içerisinde iki ayrı politik kültür olduğu yönündeki fikrini geliştirir: biri devletçi ve jakobendir, komünistlerle ittifakı savunur; bölgesel ve ademi-merkeziyetçi olan diğeri ise bu ittifakı reddeder – yakında adına ‘ikinci sol’ denecek olan da budur.” (D. Defert, “Chronologie”, *DE*, I, s. 51).

11 Bu dönem hakkında geriye dönümlü bir bakış için bkz. Foucault’nun G. Raullet ile 1983 baharında yaptığı söyleşi: “Structuralisme et poststructuralisme”, *Dits et Écrits*, 4, s. 453-454: “Bu dönemdeki yeni düşüncelerin ve yeni sorunların önemi büyük olmuştur. Bir gün Fransa tarihinin o dönemine [De Gaulle’ün ilk senelerinden itibaren] bakıldığında, burada yeni bir sol düşüncenin doğduğu görülecektir: çoğul biçimler altında, tam bir birliği olmaksızın –belki onun olumlu çehrelerinden biri de budur–, bugünkü sol hareketlerin yerleştikleri ufku tamamen değiştirmiştir.”

12 Bu forum hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Foucault ile yapılan mülakatın giriş kısmı: “Une mobilisation culturelle”, *Le Nouvel Observateur*, 12-18 Eylül 1977; *Dits et Écrits*, 3, s. 329-330 (Foucault ‘mahalle tıbbi’ atölyesine yazılmıştı). Ayrıca bkz. “Les hommes du vrai changement”, *Nouvel Observateur*’ün özel sayısı, s. 47-62.

13 “Une mobilisation culturelle”, s. 330.

bu çaba, Mart 1978'deki genel seçimlerde konum almayı reddetmesini de açıklar.¹⁴ İşte sonraki sene sorulacak şu soruyu, bu seçimlerde solun uğradığı başarısızlık ve 1981'deki cumhurbaşkanlığı seçimlerinin hazırlıkları çerçevesinde düşünmek gerekir:

“Sosyalizme uygun bir yönetimsellik var mıdır? Tam olarak, içkin ve özgün olarak sosyalizme ait bir yönetimsellik nasıl bir yönetimsellik olurdu? Her durumda, eğer gerçekten sosyalist bir yönetimsellik varsa bu, sosyalizmin ve metinlerinin içerisinde gizli değildir. Onlardan çıkarsanamaz. Onu yaratmak gerekir.”¹⁵

Derste yürütülen neoliberal yönetimsellik analizine bir çerçeve çizen bu sorun, Foucault'yu meşgul etmeyi bırakmayacaktır. 1983 yılında sosyalist politikaya dair önerdiği “beyaz kitap” projesinin de kaynağında bu sorun vardır: “sosyalistlerde bir yönetim sorunsalı var mıdır, yoksa yalnızca bir devlet sorunsalları mı vardır?”¹⁶

Derslerin kimi bölümlerinde ağırlığı çok kuvvetli bir biçimde hissedilen bir başka fenomen ise, giderek daha çok destek gören Sovyet muhalefet hareketidir. Foucault, Paris'e 1976'da gelen Leonid Pliouthch ile tanışmış ve Haziran 1977'de, Brejnev'in Fransa'yı ziyaretini protesto etmek için Récamier Tiyatrosu'nda kimi muhaliflerin katıldığı bir gece düzenlemiştir.¹⁷ Birkaç ay sonra, yine bu harekete bağlı olarak, “yönetimlere karşı meşru müdafaa adına” “yönetilenlerin hakkının, insan haklarından daha belirli, tarihsel olarak daha kesin olduğunu” ilk kez kuramsallaştıracaktı.¹⁸ Bu sırada muhalefet [*dissidence*] kelimesi bir süreliğine Foucault'nun söz dağarcığına dahil olur. Örneğin 1977'nin sonunda, Mireille Debarde ve Jean-Luc Hennig'in *Les Juges kaki*¹⁹ kitabının ön-sözünde şöyle yazar: “Söz konusu olan, politik doku üzerindeki ‘itme noktalarını’ çoğaltmak ve olası muhalefet alanlarını genişletmektir.”²⁰ Ancak bu terimin sıradanlaşması onu hızlı bir şekilde sınırlendirmiş olacak ki, 1978'de tutum ayaklanmalarından söz ederken bu terimin kullanılmasını eleştirir.²¹

14 “La grille politique traditionnelle”, *Politique-Hebdo*, 6-12 Mart 1978; *Dits et Écrits*, 3, s. 506.

15 *Biyopolitikanın Doğuşu*, 31 Ocak 1979 dersi.

16 Alıntılayan: D. Defert, “Chronologie”, s. 62.

17 Age, s. 51. Bkz. D. Macey, *The Lives of Michel Foucault* (New York, Pantheon Books, 1993), s. 379-381.

18 “Va-t-on extraider Klaus Croissant?”, *Le Nouvel Observateur*, 14 Kasım 1977; *Dits et Écrits*, 3, s. 362 ve s. 364.

19 Paris, A. Moreau, 1977.

20 “Préface”, *Dits et Écrits*, 3, s. 140. Daha önce yayımlandığı yer: *Le Monde*, 1 2 Aralık 1977.

21 Bkz. *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, 1 Mart 1978 dersi: “Bugün muhalefet kavramı getirtiyemeyen birisi kaldı mı?”

Ama aslında Foucault'nun kişisel angajmanı açısından temel olay, 1977 sonlarındaki Klaus Croissant olayıdır. Kızıl Ordu Fraksiyonu'nun (*Rote Armee Fraktion*) avukatı olan Klaus Croissant, Temmuz 1977'de sığındığı Fransa'dan iltica talep etmekteydi. 18 Ekim'de, RAF'ın 1972'den beri Stuttgart'ta tutuklu bulunan üç yöneticisi, hücrelerinde ölü bulunmuştu. 19 Ekim'de ise grubun üyeleri, misilleme olarak, işverenlerin patronu olan ve 5 Ekim'den beri ellerinde bulunan Hanns-Martin Schleyer'i öldürmüşlerdi. 24 Ekim'de *Santé* cezaevine konulan Croissant ise, 16 Kasım'da Fransa'dan sınır dışı edilmişti. O gün cezaevinin önündeki gösteriye katılan Foucault, Croissant için iltica hakkını hareketli bir şekilde savunmuştu. Bu olay çerçevesinde verdiği mülakatlar ve yazdığı makaleler, sonraki iki senenin dersi açısından son derece önemlidir. Daha önce sözünü ettiğimiz “yönetilenlerin hakkına” dair çağrının yanı sıra, devleti nüfusa bağlayan bir “güvenlik antlaşması” fikrini de burada ortaya atar:

“Bugün olup biten nedir? Bir devletin nüfusla ilişkisi, esas olarak adına ‘güvenlik antlaşması’ diyebileceğimiz biçimi almaktadır. Daha önce devlet şöyle diyebiliyordu: ‘size bir toprak vereceğim’ ya da ‘sınırlarınız içerisinde barış içerisinde yaşayabileceğinizi size garanti ederim’. Bu toprağa dair bir antlaşmaydı, devletin temel işlevi de sınırları güvence altına almaktı.”²²

Aslına bakılacak olursa, 1978 senesinin dersi olan *Güvenlik, Toprak, Nüfus*'un başlığı bu cümlede bulunmaktadır. Ama Foucault, derslerde olduğundan daha açık bir biçimde, “güvenlik toplumlarının” gerektirdiği belirli mücadele biçimleri üzerinde de durur. O yüzden Foucault'ya göre, bu yeni iktidar tipini, siyaset felsefesinin geleneksel kategorileri içerisinde ele almamak, “faşizm” ya da “totalitarizm” gibi analiz şablonlarına sokmamak gerekir. 1979 dersinde tekrar edilen bu eleştiri,²³ yalnızca Foucault'nun uzun süre boyunca yakın durduğu “goşist” tezlerle karşı değildi. Aynı zamanda, meşruğunu anti-faşist mücadeleden alan bir eylem biçimi olan terörizmi de reddettiğini gösteriyordu.²⁴ İltica hakkını savunmak adına Croissant'a verdiği

22 “Michel Foucault: la sécurité et l'État”, *Tribune socialiste*, 24-30 Kasım 1977; *Dits et Écrits*, 3, s. 385. Ayrıca bkz. “Lettre à quelques leaders de la gauche”, *Le Nouvel Observateur*, 28 Kasım - 4 Aralık 1977; *Dits et Écrits*, 3, s. 390.

23 *Biyopolitikanın Doğuşu*, 7 Mart 1979 dersi: “Yapmamak gereken şey şudur bence: devletleşmeyi ya da faşistleşmeyi, bir devlet şiddetinin yerleşmesini eleştirirken, bizleri ilgilendiren bir şeyden söz ettiğimizi, güncel ve gerçek bir süreçten söz ettiğimizi sanmak”.

24 Bu tür küçük grupların terörizmi ile ulusal bir harekete dahil olduğu için “şu ya da bu eylem biçimine karşı olsak da ahlâki olarak doğrulanmış” terörizm arasındaki fark konusunda bkz. Michel Foucault, “la sécurité et l'État”, s. 383-384 (çok yakın bir konum için bkz. R. Badinter, “Terrorism

destek, terörizme dair her türlü desteği dışarıda bırakıyordu. Herhalde bu, daha sonra görüşmeyi bıraktığı Gilles Deleuze'le arasındaki anlaşmazlığın da temelini oluşturuyordu.²⁵

Croissant olayı, Foucault'nun politik düşüncesi açısından "Alman meselesi"nin önemini gözler önüne serer. *Spiegel*'e bir yıl sonra şöyle söyler: "Almanya'yı göz ardı etmek, Fransa için her zaman onun ortaya koyduğu politik ve kültürel sorunları etkisizleştirmenin bir aracı olmuştur."²⁶ Bu mesele'nin iki çehresi vardır: Avrupa'nın hasım bloklar halinde ikiye bölünmesi (Almanya için "ikiye bölünmüş olmanın"²⁷ sonuçları neydi?) ve Avrupa Topuluğu'nun inşası (Federal Almanya bunun içerisinde nasıl bir yer alacaktır?). 1979'da, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki ordoliberal düşüncenin analizi üzerinden ele alınan "Alman modeli"ne atfedilen uzun açıklamalar da buradan kaynaklanır:

"Alman modeli, Hitlerci hale gelen Bismarckçı devletin o kokuşmuş, tiksinti yaratan, sıkça saf dışı bırakılmış modeli değildir. Şu anda yayılan, güncelliğimize dahil olan, onu yapılandıran ve gerçek biçiminde ortaya koyan bu Alman modeli, neoliberal bir yönetimselliğin olasılığıdır."²⁸

Terörizmle ilgili tartışmanın keskin bir biçimde ortaya serdiği "Alman meselesi", Foucault için, şimdinin politik olarak anlaşılması açısından kilit önemdedir. Alternatif sol militanlarla tanışmak için Aralık 1977 ve Mart 1978'de Berlin'e yaptığı iki yolculuk da yine bu ilgiyle alakalıdır.²⁹

me et liberté", *Le Monde*, 14 Ekim 1977). Batıda ancak hedeflediği şeyin karşıtını elde edebilen terörizm konusunda bkz. "Le savoir comme crime", *Jyôkyô*, Nisan 1976; *Dits et Écrits*, 3, s. 83: "terör yalnızca körlemesine itaat yaratır. Devrim için terörü kullanmak: bu tamamen kendinde çelişik bir fikirdir."

25 Didier Eribon, *Michel Foucault* (Paris, Flammarion, 1989) s. 276 (burada Claude Mauriac'ın günlüğüne dayanıyor: *Le Temps immobile* (Paris, Grasset) cilt 9, s. 388. Deleuze, Guattari ile birlikte Klaus Croissant ve Baader grubu üzerine bir makale yayınlamıştı (*Le Monde*, 2 Kasım 1977); (Türkçe çevirisi, *İki Delilik Rejimi* içerisinde, çev. Mahir Ender Keskin, İstanbul, Bağlam Yay., 2009). Ayrıca bkz. D. Macey, *Michel Foucault*, s. 403 ("Foucault, Félix Guattari'nin dolaştırdığı ve Croissant'ın sınır dışı edilmesine açıkça karşı çıkan ancak Almanya'yı 'faşist' olarak nitelendiren bir bildiriyi imzalamayı reddetmişti"). 15 Mart 1978'de alıntılanan Jean Genet'nin metni de bu bağlamda ele alınmalıdır (bkz. yukarıda s. 142, not 18).

26 "Une énorme surprise", *Der Spiegel*, 30 Ekim 1978; *Dits et Écrits*, 3, s. 699-700.

27 Doğu Almanya'lı bir yazar olan Heiner Müller'in bir sözünü kendine mal eden Foucault, Kasım 1977'de şöyle der: "Almanya konusunda eski defterleri deşmekten, şu andaki duruma bakmalıyız: Almanya ikiye bölünmüştür. Almanya'daki güvenlik tedbirlerini, doğudan gelen son derece gerçek bir korkuyu hesaba katmadan anlayamayız" ("Michel Foucault, "Desormais, la sécurité est au-dessus des lois", *Le Matin*, 18 Kasım 1977; *Dits et Écrits*, 3, s. 367).

28 *Biyopolitikanın Doğuşu*, 7 Mart 1979 dersi, s. 155.

29 Bkz. D. Defert, "Chronologie", *a.g.e.*, s. 52 ve 53.

Dersini tamamladıktan sonra, Nisan 1978’de Foucault üç hafta sürecek bir yolculuk için Japonya’ya gider. Burada verdiği konferanslarda pastoral iktidar analizini³⁰ özetler ve onu, o sırada ikinci cildini³¹ yazmakta olduğu *Cinselliğin Tarihi*³² açısından ele alır. Yine bu konferanslarda filozofun rolünü, Solon’a kadar uzanan despot karşıtı filozof geleneği içerisinde ancak onun klasik biçimlerinin dışında kalarak “iktidar moderatörü” olarak belirler:³³

“Belki de felsefe hâlâ iktidar karşısında bir rol oynayabilir, ama bunu yapmasının koşulu, iktidarın karşısında felsefenin kendi yasasını ilan etmeyi, kendisini bir kehanet olarak, bir öğreti olarak ya da bir yasama olarak görmeyi bırakarak, kendi hedefini, iktidarın etrafında dönen mücadeleleri, iktidar ilişkilerinin içerisindeki rakiplerin stratejilerini, kullandıkları taktikleri, direniş noktalarını yoğunlaştırmak, analiz etmek, görünür kılmak olarak belirlemesidir. Felsefe ancak iktidar sorununu iyi veya kötü olarak değil, varoluş olarak ortaya koyarsa bu rolü oynayabilir.”³⁴

Foucault Japonya’dan dönüşünde, Kant’ın “Aydınlanma nedir?”³⁵ sorusunu işte bu minvalde sorar ve bu soru bir daha onu terk etmez.³⁶ Burada, daha önceki yıllara göre son derece yeni bir söz dağarcığı ile, yönetsellik analizini dahil ettiği eleştirel projeyi açıklığa kavuşturur.

Bu teorik çalışmaya paralel olarak Foucault, entelektüel ve gazetecileri derinlikli saha araştırmalarında bir araya getirdiği “fikir röportajları” önem görmektedir:

“Fikirlerin doğuşuna ve kuvvetlerinin ortaya çıkışına eşlik etmek gerekir, ama bunu onları sözcüleyen kitaplarda değil, kuvvetlerini ortaya koydukları olaylarda, fikirler lehinde ya da aleyhinde yürütülen mücadelelerde yapabilmek gerekir.”³⁷

30 Bkz. *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, 8, 15, 22 Şubat ve 1 Mart 1978 dersleri.

31 Burada söz konusu olan, *La Volonté de savoir*’da (s. 30) adı geçen ve elyazması sonunda yok edilen *La Chair et le Corps* isimli, reform sonrası pastorallığına dair kitaptır.

32 Bkz. “La philosophie analytique du pouvoir” (27 Nisan 1978); *Dits et Écrits*, 3, s. 548-550 ve “Sexualité et pouvoir” (20 Nisan 1978), *a.g.e.*, s. 560-565.

33 “La philosophie analytique du pouvoir”, s. 537.

34 *A.g.e.*, s. 540.

35 “Qu’est-ce que la critique?” (Société française de philosophie’deki bir konferans, 27 Mayıs 1978), *Bulletin de la Société française de philosophie*, 2, Nisan-Haziran 1990 (Paris, Armand Colin), s. 35-63 (bu metin *Dits et Écrits*’de bulunmaz).

36 Bkz. “*Ommes et singulatum*”: Toward a Critique of Political Reason” (Stanford Üniversitesi’nde 10 ve 16 Ekim 1979’da verilen iki konferans), *DE*, IV, n° 291, s.135: “Kant’tan beri felsefenin rolü, aklın deneyimin çizdiği sınırların dışına çıkmasını engellemektir; ancak bu andan itibaren felsefenin bir başka rolü de politik akılsallığın iktidarının aşırılıklarını gözlemektir”; “Qu’est ce que les Lumières?” (1984), *Dits et Écrits*, 4, s. 562-578.

37 “Les ‘reportages’ d’idées” (*Corriere della sera*, 12 Kasım 1978), *Dits et Écrits*, 3, n° 250, s. 707.

Bu röportajların ilki, Foucault'nun, "kara Cuma" olayından³⁸ birkaç gün sonra, 16-24 Eylül arasında İran'da yaptığı ve *Corriere della sera*'da yayınlanan röportajdır³⁹ – bunun ardından da, şaha karşı yürütülen büyük isyan ve gösteriler sırasında, 9-15 Kasım 1978'de yaptığı röportaj gelir.⁴⁰ Burada, ülkenin ikinci dinî yöneticisi olan ve Şii din adamlarının siyasi iktidarı elerinde tutmalarına karşı duran liberal Ayetullah Muhammed Kazım Şeriatmedari ile görüşür.⁴¹ Ayrıca, birkaç ay önce verdiği dersin devamı⁴² olarak, Şeriatmedari'nin ortaya koyduğu "iyi yönetim" fikriyle ilgilenir.⁴³ Foucault'ya göre "İslâm yönetimi, din adamlarının yönetim ya da denetim rolü oynayacakları bir politik rejim"⁴⁴ olamaz; güncel sorunlar karşısında toplumun geleneksel yapılarının politikleştiği ve politik yaşama "ruhani bir boyutun eklendiği"⁴⁵ ikili bir hareket olmak zorundadır. Foucault bu vesileyle 1977'de ölen Ali Şeriatî'nin⁴⁶ eylem ve düşüncelerine duyduğu yakınlığı da dile getirir: "onun gölgesi, bugün İran'ın tüm politik ve dinî yaşamının üzerinde

Vietnam, A.B.D., Macaristan, İspanyol demokratikleşmesi, Guyana'daki rahip Jones tarikatının toplu intiharları konularında öngörülen röportajların içinden yalnızca Foucault'nun İran üzerine yazdığı, A. Finkelkraut'un Carter Amerika'sı üzerine yazdığı ve A. Gluksmann'ın *boat people* üzerine yazdığı yazılar yayınlanmıştır.

38 8 Eylül, Djaleh meydanında halkın üzerine ateş açmış ve binlerce ölüme sebep olmuştur. Bkz. "L'armée, quand la terre tremble", *Corriere della sera*, 28 Eylül, *Dits et Écrits*, 3, s. 665.

39 Burada *Libération* gazetesinde çalışan Pierre Blanchert ve Claire Brière'i bulacak, onlar da Nisan 1979'da İran: *la révolution au nom de Dieu* (Paris, Le Seuil, "L'Histoire immédiate") kitabını, Foucault'nun bir söyleşi ile birlikte ("L'esprit d'un monde sans esprit", *Dits et Écrits*, 3, s. 743-756) yayınladılar.

40 Bkz. *Dits et Écrits* içindeki "İran olayları kronolojisi", s. 663. Ayrıca bkz. D. Defert, "Chronologie", s. 55; D. Eribon, *Michel Foucault*, s. 298-309; D. Macey, *The Lives of Michel Foucault*, s. 407-411. Foucault'nun makaleleri hakkında bir yorum için bkz. H. Malagola, "Foucault en Iran", A. Brossat, ed. *Michel Foucault. Les jeux de la vérité et du pouvoir* (Presses universitaires de Nancy, 1994), s. 151-162.

41 Şeriatmedari Foucault ile görüştüğü zaman yanında "çok sayıda insan hakları savunucusu da vardı" ("À quoi rêvent les Iraniens?" *Le Nouvel Observateur*, 16-22 Ekim 1978, *Dits et Écrits*, 3, s. 691). Ayrıca bkz. P. Blanchet ve C. Brière, *Iran: la révolution*, s. 169; G. Kepel, *Jihad. Expansion et déclin de l'islamisme* (Paris: Gallimard, 2000), s. 157. Humeyni ile arası açılan Şeriatmedari, yaşamının kalanını ev hapsinde geçirmiştir.

42 Kilise'nin pastoral iktidarı ile politik iktidar arasındaki ilişkiler konusunda özellikle bkz. *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, 15 Şubat 1978 dersi, s. 154-156.

43 "Mehdi'yi bekliyoruz, ama her gün iyi bir yönetim için savaşıyoruz" (Foucault'nun alıntı yaptığı metin: "Téhéran: la foi contre le chah", *Corriere de la sera*, 8 Ekim 1978, *Dits et Écrits*, 3, s. 686).

44 "À quoi rêvent les Iraniens?", s. 691.

45 İki kere tekrar edilen ifade, *a.g.e.*, s. 693-694.

46 Mashhad Üniversitesi'nde sosyoloji profesörü olan Ali Şeriatî (1933-1977), Paris'te çok sayıda entelektüel ile tanıştı. Düşüncesi hakkında bkz. D. Shayegan, *Qu'est ce que révolution religieuse?* (Paris, Presses d'aujourd'hui, 1982), s. 222-237. Yine bkz. P. Blanchet ve C. Brière, *Iran: la révolution*, s. 178-179 ve G. Kepel, *Jihad*, s. 53-54; Ali Rahmeha, *An Islamic Utopia: A political biography of Ali Shariati* (London, Tauris, 1998).

hissediliyor.”⁴⁷ Foucault’nun “politik ruhanilik” konusunda sarf ettiği ve birçok yanlış anlaşmanın kaynağını oluşturan meşhur cümlesi, “liberal” veya sosyalistlerden oluşan bu büyük öğreti figürlerinin ışığında anlaşılabilir:

“Bizim Rönesans’tan ve Hristiyanlığın büyük krizlerinden beri imkânını unuttuğumuz politik ruhaniliğin, onun uğruna yaşamlarını bile vermeye hazır İranlılar için anlamı nedir? Fransızların güldüğünü duyar gibiyim, ama yanıldıklarını biliyorum.”⁴⁸

Aynı dönemde (1978 sonu) verdiği bir mülakatta Foucault, Tunus’ta hocalık yaptığı dönemde, Mart 1968’de çıkan öğrenci grevlerini hatırlatarak, yine “ruhaniliği” kendini feda etme olasılığına bağlayacaktır:

“Bugünkü dünyada, bir bireyde mutlak bir fedakârlık isteğini, zevkini, kapasitesini ve imkânını ne yaratabilir? Onda herhangi bir iktidar veya kâr arzusu ya da iddiasından şüphelenemeyeceğimiz bir fedakârlık? Tunus’ta benim gördüğüm buydu: kapitalizmin, kolonyalizmin ya da neo-kolonyalizmin ürettiği kimi durumların tahammül edilemezliği, bir ruhaniliğin, bir mitin gerekliliğinin açıklığı.”⁴⁹

Şah, 16 Ocak 1979’da iktidardan ayrılır. 1 Şubat’ta, 1964’ten beri sürgünde bulunan Humeyni, İran’a zafer kazanmış bir kumandan edasıyla döner. Kısa bir süre sonra paramiliter İslâmi gruplar, yeni rejime direnen muhalifleri katletmeye başlar. Bu dönemde Foucault, devrime verdiği destek yüzünden hem sağdan hem de soldan eleştiriler alır.⁵⁰ Polemiğe girmek istemediği için,⁵¹ bunlara *Le Monde* gazetesinde 11-12 Mayıs tarihlerinde yayınlanan “Ayaklanmak faydasız mı?” başlıklı bir tür makale-manifesto ile cevap vermeyi seçer.⁵² Her türlü tarihsel nedenselliğe nazaran ayaklanmanın aşkınlığını savunarak –“ayaklanan insan son tahlilde açıklamanın ötesindedir”–,⁵³ “kökten-dinci din adamlarının yönetimine” karşı “ölümü kabul eden insanların uğruna mücadele ettiği ruhaniliği” savunur.⁵⁴ Ayaklanma, tarihin akışını kesen ve

47 “À quoi rêvent les Iraniens?”, s. 693.

48 A.g.e., s. 694. Bu “İslâmi yönetim” analizinin yol açtığı polemikler hakkında bkz. D. Eribon, *Michel Foucault*, s. 305.

49 “Entretien avec Michel Foucault” (1978 sonu), *Dits et Écrits*, 4, s. 79.

50 Bu destek aslında giderek daha eleştirel hale geliyordu. Bkz. “Lettre ouverte à Mehdi Bazargan”, *Le Nouvel Observateur*, 14-20 Nisan 1979, *Dits et Écrits*, 3, s. 780-782.

51 “Michel Foucault et l’Iran”, *Le Matin*, 26 Mart 1979, *Dits et Écrits*, 3, s. 762.

52 “Inutile de se soulever?”, *Le Monde*, 11-12 Mayıs 1979, *Dits et Écrits*, 3, s. 790-794.

53 A.g.e., s. 791.

54 A.g.e., s. 793.

ona “öznellik” boyutunu kazandıran bir kopuştur.⁵⁵ O halde ayaklanma kuvvetini yaratan ruhanilik,⁵⁶ Foucault’nun o sırada düşündüğü etik ve politik özneleşmeden ayrı düşünülemez.⁵⁷ “Özne” [*sujet*] yalnızca boyun eğmiş bireye (tebaa) değil, iktidara karşı direnişte kendisini olumlayan tekilliğe de işaret eder – bunlar, 1978 dersinde sözü edilen “tutum isyanları” ya da “karşı-tutumlar”dır.⁵⁸ “Çiğnenemeyecek yasalardan ve sınırsız haklardan” söz etmeyi sağlayacak olan da yine bu zorunlu direniştir (“bir insanın bir başkası üzerinde uyguladığı iktidar her zaman tehlikelidir”).⁵⁹ Böylece Foucault, kendi “teorik ahlâkını” stratejistlerin hesaplarının karşısına yerleştirir:

“[...] eğer stratejist, ‘bütünün zorunluluğuna nazaran şu ölüm, şu çılgılık, şu isyan hiç önemli değildir; içinde bulunduğumuz şu belirli durum içerisinde şu ya da bu genel ilke benim hiç umurumda değildir’ diyen kişiyse, bu stratejistin politikacı, tarihçi, devrimci, şahtan ya da Ayetullah’tan yana olması da benim umurumda değildir; benim teorik ahlâkım bunun tersidir. Anti-stratejiktir: ayaklanan bir tekillik karşısında saygılı olmak, iktidar evrenseli çiğnediği andan itibaren de tavizsiz olmaktır.”⁶⁰

“Yönetimsellik” sorunsalı, işte terörizmin politik reddi ile isyanın olumlanması arasındaki bu “anti-stratejik ahlâk” üzerinden kendisini ortaya koyar.

DERSİN YAPISI VE MESELESİ

1. Güvenlik, Toprak, Nüfus

1978 dersi, Michel Foucault’nun Collège de France öğretiminde yeni bir dönemin başlangıcıdır.

Her ne kadar görünürde 1970-75 derslerine nazaran başka konuları işlese de, 1976 senesinin dersi aynı araştırma programını devam ettiriyordu. Foucault’nun önceki sene belirttiği gibi, “bir dönemi kapatmaya”⁶¹ ihtiyacı

55 A.g.e.: “Ayaklanma bir olgudur; bu şekilde öznellik (büyük insanların öznelliği değil, herhangi birinin) tarihe dahil olur ve ona soluk verir”.

56 Dinin kuvvet açısından analiz edilmesi hakkında bkz. “Téhéran: la foi contre le chah”, *Dits et Écrits*, 3, s. 688.

57 *Güvenlik, Toprak, Nüfus* içerisinde bu kelime, Hristiyan pastorallığın analizinin getirdiği “özne tarihi” çerçevesinde iki kez geçer (22 Şubat 1978).

58 Bkz. *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, 1 Mart 1978.

59 “Inutile de se soulever?”, a.g.e., s. 794.

60 A.g.e.

61 *Les Anormaux. Cours au Collège de France, année 1974-1975*, yay. haz. V. Mouchetti ve A. Salomoni (Paris: Gallimard Le Seuil, “Hautes Études”, 1999), Dersin Özeti, s. 111

vardı. Buradaki projesi, “geleneksel adli ceza usullerinden hareketle, bir normalleştirme bilgisinin ve iktidarının oluşumunu” araştırmaktan, “19. yüzyılın sonundan itibaren ‘toplumu savunmak’ iddiası taşıyan mekanizmaların” araştırılmasına geçmekti.⁶² Söz konusu olan, 1880 civarında Belçika’da genç mücrimleri suçtan çok tıp üzerinden ele almaya yönelik toplum savunması teorisini incelemektir.⁶³ Aslında ders son derece farklı bir içeriğe sahiptir, çünkü toplumun savunulmasını değil, tarihsel söylem içerisinde savaştan söz eder. Toplumun savunulması meselesi tamamen ortadan kaybolmaz, ancak daha geniş bir soybilimsel perspektife dahil edilir, böylece “toplumsal savaş düşüncesi içerisinde, tarihsel olandan biyolojik olana doğru yaşanan büyük tersine dönüşün”⁶⁴ farkına varmak mümkün olacaktır. Böylece toplumun savunulması, 19. yüzyılın sonunda, toplumun içerisinden doğan tehlikelere karşı bir “iç savaş”⁶⁵ biçiminde düşünüldüğü için, savaş temasına bağlanır.

Foucault’nun ilk kez biyo-iktidar kavramını kullandığı yer de burasıdır. Aynı sene, *Bilme İstenci*’nde bu temayı yeniden ele alıyor,⁶⁶ nüfus kavramını devreye sokuyor (“doğum, ölüm, üreme, hastalık vb. gibi yaşama özgü süreçlerden etkilenen global kitle”)⁶⁷ ve daha önce geliştirdiği “genelleşmiş disiplin toplumu”⁶⁸ varsayımını, disiplin tekniklerinin regülasyon düzeylerine nasıl eklemeliğini göstererek düzeltiyordu.

“18. yüzyıl boyunca devreye sokulan bedenin anatamo-politikası, aynı yüzyılın sonlarına doğru artık insan bedeninin bir anatamo-politikası değil, insan türünün bir ‘biyo-politikası’ olarak adlandıracağım şey ortaya çıkacaktır.”⁶⁹

62 A.g.e.

63 D. Defert, J.-Cl. Zancarini (yay. haz.), *Lectures de Michel Foucault* (ENS Éditions, 2000) içinde, s. 62. Foucault’nun Belçika’da verdiği seminer 2012’de yayınlanmıştır: *Mal faire, dire vrai. Fonctions de l’aveu*, Presses Universitaires de Louvain, 2012.

64 “*Il faut défendre la société*”, 10 Mart 1976 dersi, s. 194.

65 A.g.e.

66 *La volonté de savoir*, s. 184.

67 “*Il faut défendre la société*”, 17 Mart 1976 dersi, s. 216.

68 A.g.e., s. 225. “Bana kalırsa bu, normalleştirme toplumu fikrinin yalnızca birinci ve yetersiz bir yorumudur.” Söz konusu “disipliner toplum” ifadesi ilk kez şurada geçer: *Le Pouvoir psychiatrique. Cours au Collège de France, année 1973-1974*, yay. haz. J.Lagrange (Paris, Gallimard-Le Seuil, “Hautes Études”, 2003) 28 Kasım 1973 dersi, s. 68. Daha sonra ise *Surveiller et Punir*, s. 217’de ele alınmıştır.

69 A.g.e., s. 216. Ayrıca bkz. *La volonté de savoir*, s. 183: “Yaşam üzerindeki iktidar 17. yüzyıldan itibaren iki ana biçimde gelişmiştir; bunlar birbirlerini dışlamaz, daha ziyade, aralarındaki ilişkiler üzerine kurulu iki gelişim kutbu oluştururlar. [...] İlk meydana gelen biçim, makine olarak beden üzerine odaklandı: onun terbiye edilmesi, yeteneklerinin geliştirilmesi, kuvvetlerinin damıtılması [vb.], bütün bunlar disiplinleri oluşturan iktidar usulleri tarafından sağlanıyordu: insan bedeninin

1976 dersinin sonuçlarından yola çıkarak, 1978 dersi bu teorik yer değiştirmeyi devam ettirme ve derinleştirme amacını taşır. Bedenlerin disiplininin incelenmesinden sonra, nüfusların regülasyonu: böylece Foucault'yu birkaç sene sonra, o sırada dinleyicilerinin fark edemeyeceği mecralara doğru sürükleyecek olan yeni bir dönem başlamış oluyordu.

Dersin başlığı, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, ortaya konulan sorunu tam olarak betimler. Gerçekten de söz konusu olan, 18. yüzyılda ortaya çıkmış olan, nüfusu hedef alan ve “genel denge yoluyla bir tür homeostaz oluşturan, yani bütünü güvenliğini iç tehlikelerden koruyan”⁷⁰ bu yeni iktidar teknolojisinin ne olduğunu araştırmak söz konusudur. Foucault bu güvenlik teknolojisini, hükümdarın klasik çağa kadar toprağının emniyetini sağladığı mekanizmalara karşıt olarak düşünür.⁷¹ “Toprak” ve “nüfus”, araştırmanın iki zıt kutbunu oluşturur. Toprak üzerindeki egemenlikten nüfusların regülasyonuna nasıl geçilmiştir? Bu dönüşümün, yönetsel pratikler üzerindeki etkisi nedir? Onları düzenleyen yeni akılsallık nedir? Dersin meselesi böylece açık olarak tanımlanmış olur: güvenlik teknolojilerinin tarihi sayesinde, “bir güvenlik toplumundan söz edip edemeyeceğimizi saptamaya”⁷² çalışmak. Tarihsel olduğu kadar politik de bir mesele, zira bugüne teşhis koymayı sağlıyor: “bizim toplumlarımızda iktidarın genel ekonomisinin artık güvenlik düzeyinde cereyan ettiğini söylemek mümkün müdür?”⁷³

1 Şubat dersine kadar, Foucault'nun 17-18. yüzyıllardan aldığı üç örnek üzerinden izlediği, işte bu programdır: Foucault'yu bir nüfusla “ortamı” [*milieu*] arasındaki ilişkileri vurgulamaya götüren güvenlik mekânları ve şehir sorunu; nüfusu liberal ekonomi politığe bağlama imkânı sağlayan, kıtlık ve tahılların dolaşımı sorunu ve rastlantısal olanın ele alınışı; son olarak da,

bir anatomo-politikası. Daha sonra, 18. yüzyılın ortalarına doğru oluşan ikincisi ise, tür olarak beden üzerine odaklandı, yani biyolojik süreçlere [çoğalma, doğum, ölüm, sağlık durumu, yaşam süresi] dayanak oluşturan beden. Bu süreçlerin denetim altına alınması ise bir dizi regüle edici müdahale ve kontrol ile sağlandı: nüfusun bir biyopolitikası. Beden disiplinleri ve nüfus regülasyonları, yaşam üzerinde kurulan iktidarın örgütlenmesinin iki biçimidir.”

70 A.g.e., s. 222.

71 “Toprak” ve “hükümdarlık” kavramları arasındaki ilişki üzerine bkz. *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, 25 Ocak 1978 dersi: “Eğer hükümdarlığın ve dolayısıyla hükümdarlık formuna bağlı politik iktidarın geleneksel sorunu, şimdiye dek yeni toprakların fethedilmesi ya da tersine fethedilmiş toprakların korunması olduysa, hükümdarlığın meselesinin bir anlamda şu olduğu söylenebilir: nasıl olup da şeyler kımıldamaz ve ben şeyler kımıldamadan nasıl ilerleyebilirim? Toprağı nasıl damgalayabilirim, nasıl sabitleyebilirim, nasıl korur veya genişletirim? Başka türlü söylersek, burada tam olarak toprağın emniyeti ya da toprak üzerinde hâkimiyet kuran hükümdarın emniyeti olarak adlandırabileceğimiz bir şey söz konusuydu.”

72 A.g.e., 11 Ocak 1978 dersi, s. 12.

73 A.g.e.

çiçek hastalığı ve aşı meselesiyle birlikte ele alınan güvenliğe özgü normalleştirme biçimi – disiplinlere özgü normlamadan ayrı, kendine has bir normalleştirme. 1976’da çizilen planı yakından takip eden bu güzergâhın sonunda⁷⁴ Foucault, “bu senenin belirli sorununu oluşturacak şeye, yani güvenlik tekniğiyle nüfus arasındaki ilişkiye”⁷⁵ gelir. Fikir ve gerçeklik olarak nüfusun ortaya çıkışının önemi, yalnızca politik değildir. Aynı zamanda epistemolojik olarak da birincil önemdedir – *Kelimeler ve Şeyler*’deki insan bilimleri arkeolojisinin bu sorun etrafında yeniden ifade edilmesi de bunu gösterir:

“[...] onu canlı varlık, çalışan birey ve konuşan özne olarak çözümleyen insan bilimleriyle ortaya çıkan insan izleğini, iktidarın bağlaşığı ve bilgi nesnesi olarak nüfusun ortaya çıkışı üzerinden anlamak gerekir.”⁷⁶

Nüfusla alakalı güvenlik düzeneklerinin analizi, Foucault’yu giderek “yönetim” kavramını geliştirmeye sevk eder. İlk olarak bu kavram kamu otoritesi veya hükümlerliliğin icrası anlamında, yani geleneksel anlamında kullanılırken, yavaş yavaş, fizyokratların “ekonomik yönetim” kavramının ışığında, yalnızca nüfusların idaresinin spesifik tekniklerine işaret etmek için kullanılmaya başlar. Bu bağlamda “yönetim”, “iktidarı ekonomi biçiminde icra etme sanatı”⁷⁷ anlamını alır – Foucault da bu şekilde ekonomik liberalizmi bir yönetim sanatı olarak tanımlayabilecektir.

Böylece, araştırmasının çıkış noktasını oluşturan güvenlik/toprak/nüfus sorunsal üçlüsünün yerini, güvenlik/nüfus/yönetim biçimindeki sistematik seri alır. O yüzden Foucault, 1 Şubat dersini yönetim teriminin analizine vakfeder. Önceki derslerin mantıksal uzantısı gibi görünen bu ders, aslında, dersin genel yapısında derin bir değişimin habercisidir. Foucault burada “yönetimsellik” kavramını devreye sokar – bunun sayesinde, bir tür teorik tiyatro hareketiyle, çalışmasının meselesi yer değiştirecektir. 16. yüzyılda ortaya konduğu şekliyle yönetim sorununu, Makyavel’in betimlediği becerikli prens

⁷⁴ Foucault burada 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başında biyopolitiğe ait üç müdahale alanını ayırt ediyordu: (1) hastalık sorununa yeni bir yaklaşım getiren doğum ve ölüm süreçleri; (2) bireylerin kapasitelerini değiştiren yaşlılık, kaza, sakatlık vb. fenomenleri; (3) canlı varlık olarak insanlarla ortamları arasında, özellikle şehir üzerinden ele alınan ilişkiler (“*Il faut défendre la société*”, 17 Mart 1976 dersi, s. 216-218). 1978’de seçilen örneklerle bu tanım arasındaki büyük fark, elbette tahlil sorununun yokluğudur. Başka türlü söylersek, 1976 dersinde henüz tanımlanmamış olan, yeni yönetsel akılsallık olarak liberalizm meselesidir.

⁷⁵ *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, 11 Ocak 1978 dersi.

⁷⁶ *A.g.e.*, 25 Ocak 1978 dersi.

⁷⁷ *A.g.e.*, 1 Şubat 1978 dersi.

stratejilerinden ayırdıktan, “nüfusun” kendine özgü dengesini bulmasını engelleyen hukuki ve ailevi modelden koparak yönetim sanatını nasıl serbest bıraktığını gösterdikten sonra, artık projesi için çok da uygun gözükmeyen dersin başlığına gelir:

“[...] Aslında, bu sene yapmaya giriştiğim derse daha kesin bir başlık vermek isteseydim, seçeceğim başlık kesinlikle ‘güvenlik, toprak, nüfus’ olmazdı. Şimdi yapmak istediğim, eğer gerçekten bunu yapmak isteseydim, bir ‘yönetimsellik’ tarihi gibi bir şey olarak adlandıracağım şey olurdu.”⁷⁸

Bu dönüş, başlangıç varsayımlarının bir derinleşmesi midir, yoksa Foucault’nun şakayla karışık ifade ettiği gibi, “yanlamasına, kerevit gibi gitmek”⁷⁹ midir? Herhalde bu sorunun çok bir anlamı yoktur. “Yönetimsellik” kavramının icadı, hem daha önceden belirlenmiş bir plana (yani, az önce de belirttiğimiz gibi, ilk dört derse) tekabül eder, hem de keşfettiği şeylerden feyz alarak daha önceki analizlerini daha geniş bir teorik perspektifte yeniden ele alan (örneğin ruhların pastoral yönetimi ve yönetim sanatı konusunda),⁸⁰ hareket halindeki bir düşünceye işaret eder. Bu kavramın icadı, Foucault’nun öğretimindeki tüm diğer anlardan belki de daha fazla bir “labirent tadı” yaratmaktadır: *Bilginin Arkeolojisi*’nin giriş bölümünde sözü edilen, Foucault’nun “içinde maceralar yaşadığı, konuşmasını değiştirdiği, ona yeraltı kanalları açtığı, kendinden uzaklara taşıdığı, güzergâhını değiştiren tepe noktalarından baktığı” bir labirent.⁸¹

Bu kavramla birlikte, sonraki dersin yöntemsel ve teorik ön kabullerini açımlayacağı yeni bir araştırma alanı açılır: geçici olarak ikinci plana geçen güvenlik teknolojileri tarihi değil, modern devletin soybilimi. Burada söz konusu olan, daha önceki senelerde disiplinlere uygulanan “bakış açısını”, yani iktidar ilişkilerini her tür kurumsal ve fonksiyonalist yaklaşımdan kurtaran bakış açısını devlete uygulamaktır.⁸² Foucault bu yüzden dersin meselesini yeniden tanımlar:

“Acaba devleti, onun dönüşümlerini, gelişimini, işleyişini sağlayan bir genel iktidar teknolojisinin içine dahil etmek mümkün müdür? Acaba, devletle arasındaki ilişki, ayırma teknikleriyle psikiyatri arasındaki, disiplin tek-

78 A.g.e.

79 *Biyopolitikanın Doğuşu*, 31 Ocak 1979 dersi.

80 Bunların ikisi de, *Les Anormaux* isimli derste Foucault’nun işlediği konulardır.

81 *L’Archéologie du savoir* (Paris, Gallimard, “Bibliothèque des sciences humaines”, 1969), s. 28.

82 Foucault dersin elyazmasında bu yöntem seçiminin politik sonuçlarının neler olduğunu belirtir. Bkz. *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, 8 Şubat 1978 dersi.

nikleriyle ceza sistemi arasındaki, biyopolitikle tıp kurumları arasındaki ilişkiye benzeyen ‘yönetimsellik’ diye bir şeyden söz edebilir miyiz?”⁸³

“Yönetimsellik” sorunu devlet meselesinin mikro-iktidarlar alanına girişini vurgular. Bu konuda birkaç noktayı vurgulamak yerinde olacaktır:

1. Bu sorunsal, Foucault’ya sıkça yöneltilen, “iktidar analizinde devleti yok saydığı” yönündeki itiraza cevap verir. Foucault bu analizin devleti dışlamadığını, ancak ona tabi de olmadığını açıklar. Söz konusu olan ne devleti yok saymak, ne de onu tepeden bakan bir konuma yerleştirmektir. Söz konusu olan daha ziyade, mikro-iktidarların analizinin, ölçeğin belli bir aşaması olarak görülmeyle kalmayıp, “büyüklüğü ne olursa olsun, ölçeğin bütünü için geçerli bir araştırma yöntemi, bir bakış açısı”⁸⁴ olduğunu gösterebilmektir.
2. Buna karşın, Foucault’nun devlete duyduğu yeni ilgi, bu yöntem sorunlarına indirgenemez. Onun bir sebebi de, 1976 dersinin sonunda gerçekleşmeye başlayan bir genişleme, analiz alanının genişlemesidir. “İnsan kitlelerinin biyo-toplumsal süreçlerinin” idaresi, okul, hastane, kışla, atölye gibi sınırlı kurumlarda yaşama geçirilen disiplinlerden farklı olarak, devlet aygıtını gerekli kılar. Bu amaca yönelik “karmaşık koordinasyon ve merkezileştirme organları” devlet düzeyinde bulunurlar. Biyopolitika ancak “devlet tarafından yürütülen bir biyo-regülasyon”⁸⁵ olarak anlaşılabilir.
3. Foucault’da devlet sorununun kaale alınması, onun yaygın temsilcilerinin eleştirisinden ayrı düşünülemez: zamandışı bir soyutlama olarak devlet,⁸⁶ aşkınlık kutbu,⁸⁷ sınıf tahakkümünün aracı⁸⁸ veya soğuk canavar⁸⁹ olarak devlet – aslında, onun gözünde “devlet sorununun fazla önemsenmesi”nin⁹⁰ sonucu olan bütün biçimlerin eleştirisi. Bunlara karşı Foucault, “bileşik bir gerçeklik”⁹¹ olarak devletin, “bir çoğul yönetimsellikler rejiminin yer değiştiren etki-

83 A.g.e., s. 124.

84 *Biyopolitikanın Doğuşu*, 7 Mart 1979 dersi.

85 “*Il faut défendre la société*”, s. 223.

86 Bkz. *Naissance de la biopolitique*, 10 Ocak 1979 dersi.

87 *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, 5 Nisan 1978 dersi.

88 *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, 1 Şubat 1978 dersi.

89 A.g.e. ve *Biyopolitikanın Doğuşu*, 10 Ocak 1979 dersi.

90 *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, 1 Şubat 1978 dersi.

91 A.g.e.

sinden”⁹² ibaret olduğunu savunur. Aynı yaklaşım onun 1979’da devlet meselesini “devlet fobisine”⁹³ bağlamasına izin verir – bu fobinin “abartıcı”⁹⁴ etkilerini de gözler önüne serer.

O halde “yönetimsellik” analizi Foucault’nun çalışmalarında, daha önceki iktidar analizine dair bir kopuş yaratmaz, ancak biyo-iktidar sorununun açtığı alana dahil olur.⁹⁵ Dolayısıyla, “yönetim” sorununun bu tarihten itibaren “iktidar” kavramının yerine geçtiğini düşünmek, iktidarın aşılmış bir sorunsala ait olduğunu düşünmek yanlış olur. 1978 dersinde gerçekleşen “iktidar”dan “yönetim”e geçiş, yönetsel çerçevenin eleştirilmesinden değil, bu çerçevenin disiplinlerin analizinde yerini bulamayan yeni bir nesneye, devlete doğru genişlemesinden kaynaklanır.

Dersin son dokuz seansının konusu da, devletin bu “yönetimselleşmesi”dir. Sırasıyla, Hıristiyan pastorallığı (8, 15, 22 Şubat ve 1 Mart 1978), pastorallıktan insanların politik yönetimine geçiş (8 Mart), devlet aklına göre yönetme sanatı⁹⁶ (8 Mart - 22 Mart) ve onu niteleyen iki teknolojik bütün: Avrupa dengesinin baki kalmasını sağlayan diplomatik ve askeri sistem (22 Mart) ve “devletin kuvvetlerini içeriden artırmak için gereken araçların bütünü”⁹⁷ anla-

92 *Biyopolitikanın Doğuşu*, 31 Ocak 1979 dersi. Foucault’nun *Güvenlik, Toprak, Nüfus*’ta (1 Şubat 1978 dersi) kullandığı, başta biraz muğlak görünen “devletin yönetimselleşmesi” ifadesi de aslında bu şekilde anlaşılmalıdır.

93 *Biyopolitikanın Doğuşu*, 31 Ocak 1979 dersi.

94 *Biyopolitikanın Doğuşu*, 7 Mart 1979 dersi. Bu devlet fobisi temasının karşısı olan klasik dönemde “devlet arzusu” teması da, Foucault tarafından ders dışında ele alınmıştır. Bkz. “*Méthodologie pour la connaissance du monde: comment se débarrasser du marxisme*,” R. Yoshimoto ile söyleşi (25 Nisan 1978), *Dits et Écrits*, 3, s. 617-618: “Bu sene devletin oluşumuna dair bir ders veriyorum ve Batı’da, 16. yüzyıldan 17. yüzyıla kadarki bir dönemde, devletin gerçekleşme aygıtlarının temellerini, ya da daha ziyade devlet aklı denen şeyin oluşum sürecini ele alıyorum. Ancak burada, yalnızca ekonomik, kurumsal veya kültürel ilişkilerin basit bir analiziyle açıklanamayacak, gizemli bir şeyle karşılaştım. Burada, devlete yönelmeye zorlayan bir tür bastırılmaz, muazzam iştah var. Aslında buna ‘devlet arzusu’ denebilir.”

95 Foucault’nun bu analiz şeklini benimseme sebebi, “devlet ve nüfus sorununu ele almak” içindir (bkz. *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, 8 Şubat 1978 dersi, s. 102).

96 Bu derslerde Foucault’nun temel kaynağı şudur: E. Thuau, *Raison d’État et Pensée politique à l’époque de Richelieu* (Paris, Armand Colin, 1966; yeniden basım: Paris, Albin Michel, “Bibliothèque de l’évolution de l’humanité”, 2000). Bu sırada, F. Meinecke’nin klasik çalışması olan *Die Idee der Staatsräson in der neueren Geschichte* (Munich-Berlin: Oldenburg, 1924) adlı eseri okunmuş ve benzemiyor – bu eser, “*Omnes et singulatim*” başlıklı konferansta, Ekim 1979’da ele alınır. Genel bir biçimde Foucault, 1920’lerde yayınlanan Alman ve İtalyan menşeli çalışmaları pek dikte almaz. Bu konuda bütünlüklü bir bibliyografya için bkz. G. Borrelli, *Ragion di stato e Leviatano* (Bologna, Il Mulino, 1993) s. 312-360 ve 1993’ten beri düzenli yayın yapan *Archivio della Ragion di Stato* (Napoli).

97 Bkz. *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, “Dersin Özeti”.

mına polis (29 Mart ve 5 Nisan).⁹⁸ Son ders ise artık Foucault'nun ortaya çıkışını daha iyi saptayabileceği nüfus sorununa adanmıştı – bu sorun, “polis teknolojisinden daha uzak ve ekonomik düşünümün doğuşuyla bağlaşıklık”⁹⁹ halde ortaya çıkıyordu. Bu sorun, polis devletinin ekonomi politik ile eleştirilmesinin kalbinde yer aldığı için, liberalizm de biyopolitik regülasyon mekanizmalarına özgü akılsallık olarak belirliyordu.

1979 dersinin geliştirdiği tez de işte tam olarak budur.

2. Biyopolitiğin Doğuşu

Bu ders, daha ilk seansından itibaren öncekinin bir devamı niteliğindedir. Önceki sene başladığı programı devam ettireceğini duyuran Foucault, öncelikle analizinde kullandığı yöntem seçimini belirtir, sonra da devlet aklının yönetimine ve tahıl sorunu üzerinden yürütülen eleştirisine ayrılan son derslerin özetini verir. 18. yüzyılda, devletin dışarıdan sınırlanmasının ilkesini oluşturan hukukun yerine, ekonomi biçiminde ortaya çıkan içsel sınırlandırma ilkesi geçmiştir.¹⁰⁰ Ekonomi politik, yönetsel aklın kendini sınırlandırması zorunluluğuyla ortaya çıkar ve şeylerin doğal akışının bilgisi üzerinde temellenir. Yani yönetim sanatında yeni bir akılsallığın ortaya çıkışına işaret eder: azami bir etkililik için, uğraşılan fenomenlerin doğallığına dayanarak, daha az yönetmek. Foucault'nun “liberalizm” olarak adlandırdığı şey, sürekli olarak kendini sınırlama çabası içerisinde hakikat meselesine bağlanan bu “yönetimsellik”tir. Dersin hedefi de liberalizmin neden biyopolitikanın kavramlık koşulu olduğunu göstermektir:

“Ekonomi politiğin ortaya çıkışıyla birlikte, yönetsel pratiğin bizzat kendisinin içerisine sınırlayıcı bir ilke girmesiyle birlikte, önemli bir yer değiştirme, daha doğrusu bir eklenme söz konusu olmuştur, zira hükümlerliliğin üzerlerinde uygulandığı hukuk özneleri artık bir yönetimin idare etmesi gereken bir nüfusa dönüşür.

‘Biyopolitika’nın örgütlenmesinin çıkış noktası da işte budur. Ancak bunun çok daha geniş bir şeyin, yeni bir yönetsel aklın bir parçası olduğunu görmemek mümkün mü?

Liberalizmi, biyopolitiğin genel çerçevesi olarak ele almak.”¹⁰¹

⁹⁸ Bu ders dizisi hakkında bkz. “Dersin Özeti”.

⁹⁹ A.g.e., bkz. *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, 5 Nisan 1978 dersi.

¹⁰⁰ 1979 seminerine giriş olarak kullanılan “Yönetim” başlıklı el yazmasında, Foucault bu bölümü “hukuki doğrulamadan epistemik doğrulamaya geçiş” olarak tanımlar.

¹⁰¹ Bununca dersin el yazması. Bkz. *Biyopolitikanın Doğuşu*, 10 Ocak 1979 dersi.

Duyurulan plan şudur: liberalizmi kökensele ifadesi ve onun çağdaş, Alman veya Amerikan çağdaş versiyonları ile ele almak, daha sonra da politik bir sorun olarak yaşam sorununa geri dönmek.¹⁰² Aslında bu programın yalnızca ilk bölümü gerçekleşecektir, zira Foucault Alman neoliberalizmini düşündüğünden daha uzun bir biçimde ele alacaktır.¹⁰³ Sosyal piyasa ekonomisine gösterilen bu ilgi, yalnızca Alman deneyiminin paradigma yaratıcılık özelliğine bağlı değildir. Aynı zamanda, Batılı demokratik devletlerin işleyişinde faşizmi görmeye yönelik “devletin aşırı eleştirisinin” oluşturduğu bir tür “kolaycılık” karşısında Foucault’nun takındığı “eleştirelilik ahlâkına” da bağlıdır.¹⁰⁴ “Alman meselesi” böylece dersin akışını oluşturan yöntemsel, tarihsel ve politik sorunların kalbinde yer alır.

2. ve 3. dersler (17 ve 24 Ocak), 18. yüzyılda olduğu şekliyle liberal yönetim sanatının işlenmesine ayrılmıştır. Foucault burada, ilk olarak, doğrulama yeri olarak pazarın incelenmesi üzerinden, liberal yönetimsellik ile hakikat arasındaki bağı ortaya koyar ve buradan doğan içsel sınırlanma kiplerini belirtir. Kamu gücünün iki sınırlanma yolunu belirtir – ki bunlar da özgürlüğün iki heterojen kavrayışına bağlıdırlar: insan haklarından yola çıkarak hükümler iktidarı kuran aksiyomatik-devrimci yol; yönetimsel pratikten yola çıkarak, yönetimin yetkisinin sınırlarını ve bireylerin bağımsızlık alanını fayda açısından tanımlayan radikal-faydacı yol. Bu iki yol birbirlerinden ayrı olsa da, birbirlerini dışlamazlar. 19. yüzyıldan beri Avrupa liberalizminin tarihini, onların stratejik kesişimlerinde aramak gerekir. Foucault’nun 1977’den itibaren, ona daha belirsiz ve daha soyut gözükten “insan hakları”ndansa, “yönetilenlerin haklarını” sorunsallaştırması da bu açıdan anlaşılabilir.¹⁰⁵

Foucault 3. derste, Avrupa meselesini ve yeni yönetimsel akla göre onun dünyanın geri kalanıyla kurduğu ilişkileri ele aldıktan sonra, 18. yüzyılda daha çok bir doğalcılık [*naturalisme*] biçiminde ortaya çıkan şeyi “liberalizm” olarak adlandırmak yönündeki seçiminden söz eder. Liberalizm kelimesinin kullanılması, özgürlüğün liberal yönetim sanatında oynadığı rol üze-

¹⁰² Bkz. *Biyopolitikanın Doğuşu*, 10 Ocak 1979 dersi, Burada duyurulan plan daha sonra açıklık kazanacaktır (bir anlamda geriye dönüşlü olarak aydınlanacaktır): bkz. *Biyopolitikanın Doğuşu*, 31 Ocak 1979.

¹⁰³ Bkz. *A.g.e.*, 7 Mart 1979 dersinin başı.

¹⁰⁴ *A.g.e.*, 7 Mart 1979 dersi.

¹⁰⁵ Tabii burada söz konusu olan, muhalefet fenomeninden (bkz. “Va-t-on extrader Klaus Croissant?”, s. 364) ayrı düşünülemez olan “yönetilenlerin hakları” sorunsalını, yaratıcı hesap ile düşünülen “yönetilenlerin bağımsızlığı” meselesine indirgemek değildir. Yalnızca Foucault’nun liberalizmle ilgilenmesiyle herhalde atakalı olan bir yakınlığın altını çizmek istiyoruz.

rinden açıklanmaktadır: elbette garanti altına alınan özgürlük, ancak bu sanatın aynı zamanda ürettiği bir özgürlük – çünkü bu yönetim, hedeflerini gerçekleştirebilmek için özgürlüğü teşvik etmeli, sürekli ona göz kulak olmalı ve çerçevesini çizmelidir. Bu şekilde liberalizm, bir risk hesabı olarak tanımlanabilir: herkesin ve her bir bireyin çıkarıyla uyumlu risk –bireysel çıkarların özgür oyunu–. İşte bu yüzden “tehlikeli yaşamaya” teşvik, birtakım güvenlik mekanizmalarının da oluşturulmasını gerekli kılmaktadır. Özgürlük ve güvenlik: liberalizmin paradoksunu oluşturan ve iki yüzyıldır yaşadığı “yönetimsellik krizlerini”¹⁰⁶ yaratan şey, bu iki zorunluluğun gerektirdiği kontrol usulleri ve devletçi müdahale biçimleridir.

O halde şimdiki mesele, bugünkü dünyaya özgü yönetimsellik krizini ve onun liberal yönetim sanatında yarattığı revizyonları saptayabilmektir. 4. dersten (31 Ocak) itibaren, iki büyük neoliberal okulun, Alman ordoliberalizminin¹⁰⁷ ve Amerikan anarko-liberalizminin¹⁰⁸ incelenmesi, işte bu teşhis hedefinin parçalarıdır – bunlar Foucault’nun Collège de France’taki tüm öğretim hayatı boyunca çağdaş tarihe yaptığı tek göndermeleri oluşturur. Bu iki okul, yalnızca liberalizmin yeniden kurulması projesi etrafında birleşmekle kalmazlar. Aynı zamanda “yönetim aşırılıklarına özgü akıldışılığın eleştirisinin”¹⁰⁹ iki farklı biçimini oluştururlar: biri ekonomik alanda bir yandan saf bir rekabet mantığını savunurken diğer yandan da piyasayı bir dizi devletçi müdahale ile çerçevelemeyi öngörür (“toplum politikası” teorisi); diğeri ise piyasanın akılsallığını o zamana kadar ekonomi dışı kalmış alanlara yaymaya çalışır (“insan sermayesi” teorisi).

Son iki ders ise, 18. yüzyılda hukuk öznesinden ve liberal yönetim teknolojisine bağlı “sivil toplum” kavramından ayrı bir ilgi alanı olarak, *homo oeconomicus* fikrinin doğuşu ile ilgilenir. Klasik liberal düşünce toplumu devletin zıddı, doğayı yapaylığın, kendiliğindenliği zorunluluğun zıddı olarak gördüğü halde Foucault, onların ilişkisinin oluşturduğu paradoksu gözler önüne serer. Toplum, aslında, liberal yönetimin kendisini sınırlamaya yöneldiği ilkeyi temsil eder. Toplum, liberal yönetimi sürekli “acaba ben fazla mı

¹⁰⁶ *Biyopolitikanın Doğuşu*, 24 Ocak 1979 dersi.

¹⁰⁷ Bu konudaki Fransızca literatür oldukça kısıtlı olduğundan, Foucault’nun başvurduğu F. Bilger’in *La Pensée économique libérale de l’Allemagne contemporaine* (Paris: Librairie générale de Droit, 1964) eseri dışında, yakın zamanda yayınlanan şu konferans da sayalım: P. Commun, ed., *L’Ordoliberalisme allemand. Aux sources de l’économie sociale de marché* (Université de Cergy-Pontoise, CIRAC/CICC, 2003).

¹⁰⁸ Bkz. *Biyopolitikanın Doğuşu*.

¹⁰⁹ A.g.e.

yönetiyorum” diye sormaya zorlar ve bu anlamda, her tür yönetim aşırılığına nazaran eleştirel bir rol oynar. Ama aynı zamanda da sürekli bir yönetsel müdahalenin hedefini oluşturur: pratik planda formel olarak tanınan özgürlükleri sınırlamak için değil, liberal sistemin ihtiyacı olan bu özgürlükleri üretmek, çoğaltmak ve garanti altına almak için.¹¹⁰ Bu anlamda toplum, hem “liberal olarak daha az yönetmenin koşullarının toplamını”, hem de “yönetsel etkinliğin nakil yüzeyini”¹¹¹ oluşturur.

TEMEL KAVRAMLAR

Bu sunuşu, derslerin etrafında örgütlendiği iki temel kavrama –“yönetim” ve “yönetsellik”– dair birkaç notla bitirelim.

Yönetim

Yönetim sanatı kavramı ilk kez 1975 senesinin dersi olan *Anormaller*'de şekillenir. Cüzzamlıların dışlanma modelini, vebalıların içeride tutulmasının¹¹² zıddı olarak düşünen Foucault, klasik çağı olumlu iktidar teknolojilerinin icat noktası olarak görür ve bu teknolojilerin farklı düzeylerde (devlet aygıtı, kurumlar, aile) uygulandığını savunur:

“Klasik Çağ adına ‘yönetim sanatı’ diyebileceğimiz, yani o dönemde ‘çocukların yönetimi’, delilerin ‘yönetimi’, fakirlerin ‘yönetimi’ ve işçilerin ‘yönetimi’ derken kastedilen anlamda bir yönetim geliştirmiştir.”¹¹³

Foucault, ‘yönetim’den üç şey anlaşılması gerektiğini belirtir: bireyle-
rin iradesinin nakli, yabancılaşması ya da temsili üzerine kurulu yeni bir iktidar fikri; 18. yüzyılda yerleşen bir devlet aygıtı; son olarak da, “bu aygıtların işleme koşulunu, temsilin politik ve hukuki yapılarının diğer yüzünü” oluşturu-

110 Bkz. *Güvenlik, Toprak, Nüfus'un* son dersi (5 Nisan 1978). Foucault, *Biyopolitikanın Doğuşu*'nda üstü kapalı bir biçimde buraya gönderme yapmaktadır: “ekonominin özgüllüğünü tanıyarak, toplumu, toplumsal alanı idare etmesi gereken bir yönetim”.

111 1981 senesinin elyazması, “yönetim sanatı olarak liberalizm” – burada Foucault, önceki senenin seminerine göndermede bulunarak, liberalizm analizini yeniden ele almaktadır. Bu analiz örneğin Rosanvallon'un yaptığı analizle karşılaştırılabilir: *Le Capitalisme utopique. Critique de l'idéologie économique* (Paris, Le Seuil, “Sociologie politique”, 1979) s. 68-69, yeniden basım: *Le Libéralisme économique. Histoire de l'idée de marché* (Paris, Le Seuil, “Points Essais”, 1989). Foucault ve Rosanvallon'un analizleri kimi zaman diyalog halinde gibidir, bkz. *Biyopolitikanın Doğuşu*, “Dersin Özeti”.

112 1978'deki güvenlik teknolojileri analizinde Foucault bu modeli tekrar kurar (bkz. *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, 11 Ocak 1978 dersi, s. 10-12).

113 *Les Anormaux*, 15 Ocak 1975 dersi, s. 45.

ran, “insanların genel bir yönetim tekniği”.¹¹⁴ Bu tekniğin tipik düzeneğini ise, önceki sene betimlenen disiplinler örgütlenme oluşturuyordu.¹¹⁵

Bu aynı derste “yönetim”in analiz edilmesi, disiplinlerle sınırlı kalmıyor, Kilise’nin günah çıkarma ritüelleri etrafında geliştirdiği ruhların yönetim tekniklerine dek genişliyordu.¹¹⁶ Bu anlamda, bedenlerin disiplini ve ruhların yönetimi, aynı normalleştirme sürecinin birbirini tamamlayan iki çehresi olarak görünüyordu:

“Devletler, bedenler üzerinde uygulanan iktidar gibi teknik bir sorunu kendilerine sordukları sırada, Kilise de kendi cenahında, pastoral adı verilen, ruhların yönetiminin bir teknolojisini geliştirmekteydi – Trento Konsili’nin tanımladığı ve daha sonra Carlo Borromeo tarafından geliştirilen pastoral.”¹¹⁷

Yönetim sanatı ve pastoral: işte 1978 dersinin sürdüğü iki izlek bunlardır – ancak kimi kayda değer farklarla birlikte. Öncelikle, kronolojik çerçevenin ciddi bir genişlemesi söz konusudur: pastoral artık 16. yüzyılda, Reform karşısındaki bir tepki olarak değil, Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarında rahiplerin “sanatların sanatı” ya da “bilimlerin bilimi” olarak tanımladıkları ruhların yönetimi olarak ele alınır.¹¹⁸ Yani Foucault Trento Konsili’ndeki pastorali, Hıristiyan pastorallığının uzun zamanına yaymıştır. Aynı zamanda, yönetim sanatı bizzat devletin işleyişi üzerine yoğunlaşır: politik anlamda yönetim (hükümet), artık iktidarın bireyler üzerinde uygulanmasını sağlayan teknikler anlamında değil, politik hükümlerliliğin bizzat icrası anlamında kullanılır¹¹⁹ – bu yeni “bakış açısı”nın nasıl bir yöntemsel meseleye karşılık geldiğini yukarıda belirtmiştik. Son olarak, iktidarın somut mekanizmalarından “yönetimin kendilik bilincine”¹²⁰ geçilmiştir. Bu hareket yine de daha önceki çalışmalarda yürütülen iktidarın “mikrofizik” analizine göre bir kopuş içer-

114 *A.g.e.*

115 *Le Pouvoir psychiatrique*, 21, 28 Kasım ve 5 Aralık 1973 dersleri.

116 *Les Anormaux*, 19 Şubat 1975 dersi, s. 150-180.

117 *A.g.e.*, s. 165.

118 Bkz. *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, 15 Şubat 1978 dersi, s. 154.

119 *Biyopolitikanın Doğuşu*, 10 Ocak 1979 dersi, s. 4: Foucault burada “yönetim sanatından” “politik hükümlerliliğin icrasında yönetimsel pratiğin aklileştirilmesini” anladığını ifade eder.

120 *Biyopolitikanın Doğuşu*, 10 Ocak 1979 dersi: “Birtakım yerlerde ele alınan durumu, ortaya konan meseleleri, seçilen taktikleri, kullanılan, oluşturulan ya da yeniden şekillendirilen araçları belirlediği haliyle gerçek yönetimsel pratiğin bir incelemesini yapmadım, yapmak istemedim. Yönetim sanatını, yani en iyi şekilde yönetmenin düşünülmüş biçimini ve aynı zamanda olabilecek en iyi yönetim biçimine dair düşüncümü incelemek istedim. Yani, yönetim pratiğindeki ve bu pratik hakkındaki düşüncümü mercii kavramaya çalıştım.”

mez. Foucault'nun 1979'daki seminerin giriş bölümünde açıkladığı üzere, burada yapmak istediği, pratikleri incelemekten çok onlara içkin olan ve programlarını belirleyen yapıları incelemektir:

“Her yönetimsellik stratejik ve bir programa dayalı olmak zorundadır.

Hiçbir zaman işlemez bu. Ama hiçbir zaman işlemediğini ancak bir programa göre söyleyebiliriz.

Zaten benim çözümlenmek istediğim, toplumsal örgütlenme etkileri değil, nesnelleştirme ve doğrulama etkileridir. Bunu insan bilimleri içerisinde yapmak –delilik, ceza üzerinde, kendi kendini düşündüğü anlamda– yönetimsellik (devlet/sivil toplu).

Kendilerini özne olarak kuran insanlar üzerinde nesnelleştirme ve doğrulama etkileri yarattığı ölçüde yönetimsellik gibi bir pratik tipini ele almak söz konusudur.”¹²¹

Yönetimsellik

(a) İlk kez 1978 dersinin 4. seansında ortaya çıkan “yönetimsellik”¹²² kavramı, giderek belirli, tarihsel olarak belli bir anlamdan, daha genel ve soyut bir anlama doğru kayar. Bu seansta yönetimsellik kavramı, 18. yüzyılda yerleşen iktidar rejimini –ki “onun temel hedefi nüfus, esas bilme biçimi ekonomi politik, merkezi teknik aracı da güvenlik mekanizmalarıdır”–¹²³ ve “adına ‘yönetim’ diyebileceğimiz bu iktidar tipinin diğerleri, yani hükümlerlik, disiplin, vb. üzerindeki egemenliğine” yol açan süreci¹²⁴ tanımlamaya yarar. Yani doğuşu ve eklenmesi, Batı tarihine özgü olan bir dizi öğeyi belirtir.

“Yönetimsellik” kavramının tarihsel ve tekil boyutlarına, “olay” niteliğine, bir de uygulanma alanının sınırları eklenir. O, herhangi bir iktidar ilişkisini değil, modern devletin oluşumunu besleyen yönetim tekniklerini tanımlamaktadır. Aslında,

¹²¹ 1979 seminerine giriş elyazması.

¹²² Kimi Alman yorumcuların önerdiğinin tersine, “yönetimsellik” [“gouvernementalite”] kelimesi, “gouvernement” (yönetim) ile “mentalite” (zihniyet) kelimelerinin bir bileşimi olamaz (bkz. örneğin U. Bröckling, S. Krasmann ve T. Lemke, eds., *Gouvernementalität der Gegenwart. Studien zur Ökonomisierung des Sozialen*, (Frankfurt/Main, Suhrkamp, 2000) s. 8); zira “gouvernementalite”, “gouvernemental” kelimesinden, tıpkı “musicalite”nin “musical” kelimesinden ya da “spatialite”nin “spatial” kelimesinden türediği gibi türemektedir. Ayrıca, kullanımlarına göre, yönetim etkinliğinin özgül niteliklerini ya da iktidar ilişkilerinin stratejik alanını betimlemektedir. Almanların önerdiği *Regierungsmentalität* kelimesi bu yüzden bir yanlış anlamadır.

¹²³ *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, 1 Şubat 1978 dersi.

¹²⁴ A.g.e. Bu süreç, pastoral iktidar / askeri-diplomatik düzenek / polis sekansından oluşur.

“devlet için yönetimsellik neyse, psikiyatri için de ayırma teknikleri, ceza sistemi için disiplin teknikleri, biyopolitika için de tıp kurumları odur”.¹²⁵

Foucault'nun düşüncesinin bu aşamasında yönetimsellik, iktidar ilişkilerinin belli bir alanını, devlet sorunuyla ilişkili bir alanını yalıtıma yarar. Gelecek yıllarda giderek silinecek olan, işte bu kavramın bölgesel ve olay niteliği taşıyan çehresidir. 1979'dan itibaren kelime artık yalnızca özel bir iktidar rejimini (polis devleti ya da liberallerin “daha az yönetimi”) oluşturan yönetimsel pratikleri değil, “insanların tutumlarını yönlendirme biçimini”, yani genel olarak “iktidar ilişkilerinin analiz şablonunu”¹²⁶ oluşturacaktır. Bu şablon her zaman devlet sorunu çerçevesinde devreye girse de, sonraki senede artık bundan ayrılacak ve “yönetim”in semantik alanına dahil olacaktır:

[...] bu kavram genel anlamda insanların tutumlarını yönlendirmeye yönelik tekniklerin ve usullerin bütünü olarak anlaşılacaktır. Çocukların yönetimi, ruhların veya bilinçlerin yönetimi, bir evin, bir devletin ya da kendi kendinin yönetimi.”¹²⁷

Bundan böyle “yönetimsellik”, “yönetim” ile karışıyor gibi olduğundan,¹²⁸ Foucault iki kavramı ayırmaya çabalar. Yönetimsellik, “hareketli, değişken, alt edilmeye açık iktidar ilişkilerinin stratejik alanını”¹²⁹ belirtirken, bu alanda kurulan da tutum tipleri veya yönlendirilen tutumlar da [*conduite des conduites*] “yönetim” adını alırlar. Daha doğrusu –zira stratejik alan yalnızca iktidar ilişkilerinin kendi aralarındaki oyundur–, yönetimsellik, “bir yapı, yani değişkenler arasında ilişkisel bir değişmez” oluşturmaz; değişkenlerinin konjonktürlere bağlı olduğu “tekil bir genellik”¹³⁰ sunar.

125 A.g.e., 8 Şubat 1978 dersi.

126 *Biyopolitikamın Doğuşu*, 7 Mart 1979 dersi.

127 “Du gouvernement des vivants” (1980) ders özeti, *Dits et Écrits*, 4, s. 125.

128 Yönetimin “tutumları yönlendirmeye” yönelik pratik olması konusunda bkz. Paul Rabinow ve Hubert Dreyfus, *Beyond Structuralism and Hermeneutics* (Chicago, University of Chicago Press, 1982).

129 *L'Herméneutique du sujet. Cours au Collège de France, année 1981-1982*, yay. haz. F. Gros (Gallimard-Le Seuil, “Hautes Études,” 2001), s. 241; *Öznenin Yorumbilgisi*, çev. Ferda Keskin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015; bkz. ayrıca ders özeti, “Subjectivité et vérité”, *Dits et Écrits*, 4, s. 214: yönetimselliğin incelenmesinin hedeflerinden biri, “‘iktidarın’ alışıldık anlamlarının eleştirilmesinin dışında, iktidarı ‘bireyler veya gruplar arasındaki stratejik ilişkilerin bir alanı olarak ele almaktır – bu ilişkiler de başkasının ya da başkalarının tutumlarını mesele ederler”.

130 21 Şubat 1979 ile 7 Mart 1979 dersleri arasında bulunan yönetimsellik konulu elyazması (başlık sv., 11 sayfa, 22'den 24'e kadar numaralı soma da numaralı)

Yönetimsellik, analizin düzeyi ne olursa olsun (aile/çocuk ilişkileri, birey ve kamu kuvveti ilişkileri, nüfus/tıp ilişkileri vb.), mikro-iktidarlara içrek bir akılsallıktır. Bir “olay”¹³¹ ise bile, 1978 dersindeki gibi belirli bir tarihsel sekans değil, her tür iktidar ilişkisinin stratejik analize tabi olması anlamında bir olaydır:

“Genel bir tekillik: gerçekliği yalnızca ‘olaysal’dır ve kavranırlığı ancak stratejik bir mantığı devreye sokabilir.”

Artık sorulacak soru, Foucault düşüncesi içerisinde bu “olaysallık” tiplerini birleştiren bağın ne olduğudur: Batılı toplumlara özgü belli bir tarihsel sürece yayılan olaysal ve “yönetim” şeklinde genel bir iktidar tanımında teorik kökünü bulan olaysallık.¹³²

(b) Foucault’da yönetimsellik tiplerinin analizi, direniş biçimlerinden ya da ona karşılık gelen “karşı-tutulardan” ayrılamaz. Foucault bu yüzden 1 Mart 1978 dersinde, Ortaçağ’da pastorallığe karşı geliştirilen karşı-tutum biçimlerinin (çilecilik, tarikatler, mistik, Yazı, eskatolojik inanç) dökümünü yapar. Aynı şekilde, devlet aklı ilkesinin çekip çevirdiği modern yönetimselliğin analizi de Foucault’yu, dersin sonunda, sivil toplum, nüfus ya da ulus adına yapılmış belirli karşı-tutulmaları saymaya sevk eder. Bu karşı-tutulmalar her çağda bir “yönetimsellik krizi”nin¹³³ habercisidirler, ve onların güncel krizde hangi biçimi aldıkları, yeni mücadele ya da direniş biçimlerinin belirlenmesine temel önemdedir. Foucault’nun yürüttüğü liberalizm okuması ancak bu soru etrafında anlaşılabilir.

Bu yüzden de, Foucault’nun yönetimselliği “tekel genellik” olarak tanımladığı elyazmasının devamını alıntılama da bizce ilginç olacaktır. Burada Foucault’nun politikayı her zaman nasıl iktidara karşı direniş biçimleri açısından ele aldığını görüyoruz¹³⁴ (ayrıca bu metin bildiğimiz kadarıyla Foucault’nun Carl Schmitt’e gönderme yaptığı tek metindir):

¹³¹ A.g.e.

¹³² Bkz. “Deux essais sur le sujet et le pouvoir”, s. 314: “İktidara özgü ilişki biçimi, şiddetin ve mücadelenin tarafında, sözleşmenin ya da gönüllü bağın tarafında değildir (bunlar ancak onun araçları olabilir); bu biçim, ne savaşçı ne de hukuki olan yönetimin tarafında olabilir.”

¹³³ *Biyopolitikanın Doğuşu*, 24 Ocak 1979.

¹³⁴ Bkz. “Deux essais sur le sujet et le pouvoir”, s. 300. Burada Foucault “Farklı iktidar tiplerine karşı direniş biçimlerini çıkış noktası olarak kabul etmeye” yönelik, iktidar ilişkilerinin yeni bir ele alınma kipünden söz eder.

“Yönetimselliğin tekil genellik olarak analiz edilmesi, ‘her şeyin politik olduğu’ sonucunu doğurur. Bu ifadeye geneleksel olarak iki anlam verilir:

– Politika devletin etki alanı olarak belirlendiği zaman, ‘her şey politiktir’ demek, devletin dolaylı ya da dolaysız olarak her yerde olduğunu ifade eder.

– Politika, iki rakip arasındaki bir mücadelenin sürekliliği olarak tanımlanır (bu C. Schmitt’in tanımıdır).

Yoldaş teorisi.

[...]

Neticede, iki formül vardır burada: şeylerin doğası gereği her şey politiktir; ya da iki rakibin varlığı vasıtasıyla her şey politiktir.

Oysa şöyle demek gerekirdi: hiçbir şey politik değildir, her şey politikleştirilebilir, her şey politik hale gelebilir. Politika, yönetimselliğe direnişle birlikte doğan şeyden, ilk ayaklanmadan, ilk çatışmadan ne eksik ne de fazladır.”¹³⁵

(c) 1978 ve 1979 dersleri bugüne dek yayınlanmamış olsalar da (1 Şubat tarihli ilk ders¹³⁶ ve ikinci dersin birkaç alıntısı¹³⁷ hariç), yönetimsellik sorunsalı, Foucault’nun 1979’da Stanford’da verdiği konferanslarda¹³⁸ sunduğu özet üzerinden dolaşıma girmiş ve Anglosakson ülkelerinde ve daha yakın zamanda Almanya’da¹³⁹ “*governmentality studies*” denen alanı yaratmıştır. Bu çalışmalar kimi üniversitelerde sosyoloji veya siyaset bilimi bölümlerindeki disiplinlerin arasında yerlerini almışlardır. Bu hareketin çıkış noktası, 1991’de G. Burchell, C. Gordon ve P. Miller’in *The Foucault Effect: Studies in governmentality*¹⁴⁰ isimli kitapları olmuştur. Bu kitapta, C. Gordon’un 1978 ve

135 Yönetimsellik konulu elyazması, bkz. yukarıdaki not 134. Foucault’nun elyazısının zor anlaşıldığı bölümleri alıntılanmadık.

136 İtalyanca olarak *Aut-Aut* dergisi, no. 167-168, 1978’de yayınlanmış, sonra da Fransızca olarak *Actes*, 54, Yaz 1986’da yayınlanmıştır. *Dits et Écrits*, 3, s. 635-657’de alınan metin, bizim yayınladığımızdan hayli farklıdır. Bu dersin İngilizce bir versiyonu da şurada yayınlanmıştır: *Ideology and Consciousness*, 6, 1979.

137 *Biyopolitikanın Doğuşu’ndan* bir özet, 31 Ocak 1979, “La phobie d’État” başlıklı: *Libération*, 967, 20 Haziran - 1 Temmuz 1984 (Almanca çevirisi: U. Bröckling, S. Krasmann ve T. Lemke, eds., *Gouvernementalität der Gegenwart*, s. 68-71); 24 Ocak 1979 dersinden bir özet de “Michel Foucault et la question du libéralisme” başlıklı *Le Monde* gazetesinde yayınlanmıştır (7 Mayıs 1999). Ayrıca bu iki dersin ilk seanslarının kaset formunda ve *De la gouvernementalité* başlığıyla yayınlandığını da hatırlatalım (Paris, Le Seuil, 1989).

138 “*Omnes et singulatim*”, s. 134-161.

139 Daha önce alıntılıdığımız çalışmanın dışında (yukarıda not 126 ve 142), T. Lemke’nin bu konuda yazdığı birçok makale, şu önemli kitabının bir devamı niteliğindedir: *Eine Kritik der politischen Vernunft. Foucaults Analyse der modernen Gouvernementalität* (Berlin ve Hamburg, Argument Verlag, 1997).

140 Graham Burchell, Colin Gordon, Peter Miller, *The Foucault Effect. Studies in Governmentality* (London, Harvester Wheatsheaf, 1991).

1979 derslerinin derinlikli bir sentezini sunan giriş bölümünün dışında, özellikle risk kavramı üzerine bir dizi araştırma bulunmaktadır (toplumsal riskin kavranışı, riskin önlenmesinin kipleri, sigorta tekniklerinin gelişimi, risk felsefesi, vb.).¹⁴¹ Buradan hareketle, sosyal bilimler, ekonomi politik ve siyaset teorisi alanlarında hatırı sayılır bir literatür çıkmıştır – burada elbette bu geniş alanın dökümünü çıkarmamız mümkün değil. Bu konuda geniş bir çalışma için Mitchell Dean'ın *Governmentality: Power and rule in modern society*¹⁴² adlı eserine ve Thomas Lemke'nin “Neoliberalismus, Staat und Selbsttechnologien. Ein kritischer Überblick über die *governmentality studies*”¹⁴³ isimli makalesine bakılabilir. Yönetimsellik kavramının, insan kaynakları,¹⁴⁴ organizasyon teorisi¹⁴⁵ gibi Foucault'nun ilgi alanlarından bu denli uzak alanlara uygulanması, bu analiz şemasının plastikliğini ve çok farklı alanlarda dolayışma girebildiğini gösteriyor.

* * *

Foucault'nun elyazmalarını kullanmama cömertçe izin veren Daniel Defert'e ve derslerin yazıya geçirilmesinde bana yardımları dokunan eşim Chantal'e teşekkür borçluyum.

M.S.

¹⁴¹ Bkz. J. Donzelot, “The mobilisation of society” (s. 169-179), F. Ewald, “Insurance and risk” (s. 197-210), D. Defert, ““Popular life” and insurance technology” (s. 211-233), ve R. Castel, “From dangerousness to risk” (s. 281-298). Bütün bu çalışmalar hakkında bkz. P. O'Malley, “Risk and responsibility”, A. Barry, T. Osborne, N. Rose, *Foucault and Political Reason: Liberalism, Neo-Liberalism and rationalities of government* (Londra, University College, 1996), s. 189-207.

¹⁴² Mitchell Dean, *Governmentality: Power and rule in modern society* (Londra, Thousand Oaks, ve New Delhi, Sage Publications, 1999).

¹⁴³ *Politische Vierteljahresschrift*, 41 (1), 2000, s. 31-47.

¹⁴⁴ Özellikle bkz. B. Townley, *Reframing Human Resource Management: Power, ethics and the subject at work* (Londra, Thousand Oaks ve New Delhi, Sage Publications, 1994); E. Barratt, “Foucault, HRM and the ethos of the critical management scholar”, *Journal of Management Studies*, 40 (5), Haziran 2003, s. 1069-1087.

¹⁴⁵ Bkz. A. McKinlay ve K. Starkey, yay. haz., *Foucault: Management and organization theory, from Panopticon to technologies of the Self* (Londra, Thousand Oaks ve New Delhi, Sage Publications, 1998), ve Paris'te, Ecole des Mines'de, 12-13 Aralık 2002'de düzenlenen “Organiser après Foucault” konferansı.

İsim Dizini

- I. Maximilian
III. Reich
- Adenauer, K. 90, 129, 268
Ali Şeriatî 278
Argenson markisi 20, 21, 23
Aron, R. 113
- Bähr, O. von 144
Barre, R. 162, 164, 177
Baudin, L. 112
Beccaria, C. B. 35, 42, 205-210
Becker, G. 181, 190, 205, 207, 208, 210, 213-220
Bensen, C. D. H. 255
Bentham, J. 13, 23, 35, 43, 57, 58, 164, 205-208, 210, 212, 265
Berenson, B. 63
Bismarck, O. E. L. von 85, 276
Blackstone, W. 225
Blank, T. 76
Böhm, F. 85, 87, 91, 114, 267
Brandt, W. 80, 155
Brejnev, L. 274
Brentano, L. 93
Burchell, G. 295
- Carter, J. E. 162
Chaban-Delmas, J. 127
Condorcet (Marquis de) 228
- De Gaulle, C. 127, 165
Dean, M. 296
Deleuze, G. 276
- Erhard, L. 63, 69-77, 80, 86, 88, 89, 125, 268
Eucken, W. 85-92, 109, 114, 118, 119, 121, 122, 137, 141, 151, 197, 267
Ewald, F. 157, 268
- Ferguson, A. 231, 232, 239, 244-252
Fichte, J. G. 74
Fisher, I. 188
Freud, S. 4
Friedman, M. 134
- Giscard d'Estaing V. 127, 153, 155, 162, 64, 167, 171-173, 177
Gneist, R. von 144
Gordon, C. 295
Göring, H. 96, 97
- Hayek, F. A. von 67, 80, 89, 91, 112, 134, 146, 148, 159, 162, 182
Hegel, G. W. F. 255
Hitler 89, 145, 159, 161, 276
Hobbes, T. 47, 245, 254
Honecker, E. 81
Horkheimer, M. 92
Hume, L. J. 219, 223-225
Humeyni 279
Husserl, E. 86, 88, 96, 105, 106, 267
- Johnson, L. B. 66, 162, 181
- Kant, I. 48, 50, 53, 119, 234, 267, 277
Kelsen, H. 87
Kennedy, J. F. 66
Keynes, J. M. 60, 66, 68, 70, 75, 79, 85, 87, 90, 95-97, 123, 125, 127, 158, 165, 180-184, 187, 267
Kiesinger, H. 77
- Laroque, P. 168, 169
Lautenbach, W. 87, 95
Lemke, T. 296
Lippmann, W. 109, 111-113, 116, 126, 133, 134, 199
List, F. 85, 94
Locke, J. 80, 223, 239, 243
Luxemburg, R. 194

- Mandeville, B. 227
 Marcuse, H. 103
 Marjolin, R. 113
 Marshall, A. 139, 141
 Marx, K. 65, 80, 92, 110, 129, 151, 185, 186, 194, 286
 Migué, J. -L. 202
 Miksch, L. 114
 Miller, P. 295
 Mincer, J. 185
 Mises, L. E. von 67, 80, 112, 116, 134, 219
 Müller-Armack, A. 85, 88, 89, 125, 127, 163, 197, 198
- Napolyon 50, 51
 Nell-Breuning, O. von 75
 Nixon, R. 162
 North, D. C. 116
- Paine, Th. 256
 Pareto, V. 219, 223
 Pinay, A. 166
 Pliouthch, L. 274
 Polanyi, M. 148
- Rathenau, W. 95, 96
 Ricardo, D. 183-185
 Rivière, P. 202
 Robbins, R. C. 187
 Roosevelt, F. D. 59, 66, 180
 Röpkke, W. 89-92, 97, 112-121, 124, 129, 134, 150, 151, 158, 163, 197, 198, 200, 267
 Rougier, L. 133-136, 140, 149
- Rousseau, J. J. 15, 36, 130, 254
 Rueff, J. 112, 166
 Rüstow, A. 90, 112, 117, 130, 134, 198, 199, 267
- Saint-Simon 101, 102
 Schacht, H. G. H. 87, 95
 Schiller, K. 77, 79
 Schmidt, H. 23, 81, 155
 Schmitt, C. 294, 295
 Schultz, T. 184, 188, 189, 191
 Schumacher, K. 44
 Schumpeter, J. 128, 129, 133, 151-153, 179, 188, 194, 195
 Smith, A. 23; 35, 43, 45, 46, 50, 52, 109, 110, 183, 186, 219, 229-237, 244, 248, 266
 Soljenitsin, A. I. 109, 110
 Sombart, W. 99, 100, 103, 127-130
 Stoléru, L. 171, 173-175
- Şeriatmedari 278
- Truman, H. 66, 181
- Veyne, P. 263
- Walpole, R. 3, 11, 20
 Walras, L. 139, 141, 219,
 Weber, A. 93, 128, 129, 151
 Weber, Max 73, 86, 92, 137, 141, 195, 267
 Welcker, C. Tc. 143
 Wicksell, J. G. K. 140, 141

Kavram Dizini

adalet 10, 18, 27, 76, 139, 171, 172

agenda 13, 114

akılsallık

ekonomik akılsallık 81, 92, 105, 202,
205, 215, 233, 249

idarî akılsallık 81

tarihsel akılsallık 81

Alman liberalizmi *bkz.* liberalizm

Alman neoliberalizmi *bkz.* neoliberalizm

Alman sosyal demokrasisi 76-78

Alman yönetimselliği *bkz.* yönetimsellik

anarko

-kapitalizm 91, 126

-liberalizm *bkz.* liberalizm

aristokrasi 26

Aufhebung 25

Bad Dürkheim Kongresi 77

beşerî sermaye *bkz.* sermaye

Beveridge planı 85, 97, 123, 125, 158,
159, 164, 180

bilme-iktidar (*savoir-pouvoir*) 20

bireysel toplumsal politika 125

Birinci Dünya Savaşı 85, 90

biyo-iktidar 271-273, 281, 286

biyopolitika 22, 23, 65, 66, 155, 263, 272,
282-293

ceza

hukuku *bkz.* hukuk

kurumları 31

sistemi 64, 206, 209, 210, 285, 293

yaptırımını 216

cezalandırma 28, 41, 42, 177, 206-210,
213, 256

Chicago Okulu 134, 163, 267

cinsellik 3, 20, 25, 32, 33, 57, 243, 273, 277

delilik 5, 20, 25, 31, 33, 64, 243, 292

demokrasi 26, 76-79, 135, 152, 155, 257,
266

despotizm / despotluk 16, 53, 59, 64, 95,
133, 142, 143, 236, 266, 277

devlet

aklı 3, 6-16, 19, 22, 23, 25, 26, 30,
34, 36, 37, 40, 41, 44, 47, 85,
160, 181, 235, 241, 258, 264,
266, 286, 287, 294

fobisi 63-65, 155, 156, 158, 160, 286

karşıtlığı 64, 158

burjuva devleti 99

federal devlet 181

hukuk devleti 10, 11, 90, 133, 141-
149, 153, 182, 231, 266

kapitalist devlet 99

Nazi devleti 70, 159

polis devleti 3, 7-11, 15, 18, 34, 43,
44, 50, 51, 74, 81, 85, 133, 142,
143, 153, 235, 287, 293

Stalinci devlet 159

totaliter devlet 72, 155, 156, 159, 160
devletçilik 81, 87, 101, 160, 161, 255,
258, 273, 289

devletin bekası 9, 10

die soziale Umwelt 127

doğa 7, 17, 48, 49, 53, 83, 101, 106, 135,
246

doğalcılık [*naturalisme*] 43, 52, 53, 105,
288

düzenleyici eylemler 118-121

düzenli yeniden bölüşüm 167

ebedî barış 43, 47-50, 53

eğitim 56, 122, 171, 174, 179, 181, 188,
191, 193, 196, 201, 203, 219

ekonomi

barış ekonomisi 67

Keynesçi ekonomi 79, 95, 123, 125

korumacı ekonomi 85, 95, 96, 149

liberal ekonomi 79, 83, 94, 103, 112,
115, 136, 214, 282

neo-marjinalist ekonomi 105

- neoliberal ekonomi 155, 165, 187
 piyasa ekonomisi 69, 77-80, 83, 89,
 101-107, 111, 117, 119, 121, 122,
 125, 133, 141, 163-166, 173, 177,
 197, 199-201, 268, 288
 planlı ekonomi 67, 75, 85, 95
 refah ekonomisi 109, 123, 210, 234
 rekabet ekonomisi 105, 107, 116, 117,
 141, 151, 153
 savaş ekonomisi 67, 83, 95
 ekonomi politik 3, 14-18, 26, 30, 34, 35,
 58, 67, 70, 75, 77, 83, 85, 112, 114,
 118, 122, 127, 134, 150, 219, 222,
 232, 234-236, 244, 265, 266, 287,
 292, 296
 ekonomik
 büyüme 63, 72-74, 123, 125, 146,
 164, 165, 167, 171, 172, 177,
 195, 196
 müdahale 59, 60, 70, 97, 114, 141,
 176, 268
 özne 46, 187, 215, 219, 228, 233,
 241-244, 247-249, 258
 plan 113, 146
 politika 60, 66, 67, 88-91, 94, 96, 99,
 109, 118, 123, 125, 129, 153,
 155, 171, 173, 177, 181, 183,
 186, 199, 205
 pozitivism 204
 emperyalizm 22, 47, 83, 156, 194, 195
enforcement 197, 205, 211-217
 eşitsizlik 44, 104, 106, 123, 124, 164,
 170, 176, 196
 evrenseller 3, 5, 6, 263
 faşizm 60, 67, 70, 156-162, 275, 288
 faydacılık 17, 27, 37-40, 45, 99, 207, 208,
 210, 225, 288
 feodal iktidarlar 9
 fiyatların serbestliği ilkesi 63, 68, 69
 fizyokratlar 16, 23, 28, 43, 45, 46, 48, 50,
 52, 53, 68, 74, 112, 126, 219, 227,
 235, 236, 240, 241, 266, 283
 Frankfurt Okulu 32, 85, 92
 Fransız Devrimi 37
 Freiburg Okulu 60, 68, 76, 88, 112, 267
Front populaire 158, 164, 181
Führertum 98, 100
Gemeinschaft 98, 99
 genetik bilimi 156, 179, 191-193, 255
 görünmez el teorisi 147, 219, 229-233,
 235, 236, 266
 güdümcülük 70, 84, 85, 95, 111, 158,
 159, 161, 165, 166, 267
 gümrük korumaları 116, 121
 güvenlik 43, 56, 57, 97, 102, 155, 157,
 159, 167-171, 177, 180, 249, 268,
 272, 275, 280, 282-293
 hakikat
 rejimi 3, 19, 20, 27, 30, 33
 tarihi 32
 hukuk hakikat ilişkisi 32
 haklar
 insan hakları 36, 38, 39, 161, 256,
 257, 274, 278, 288
 mülkiyet hakkı 22, 40, 41, 54, 137
 temel haklar 12-14, 22, 37-41, 53, 70
 Hanover Kongresi 76
 hapisaneler 57, 58, 110, 161
 hastalık 20, 25, 56, 57, 64, 124, 175, 180,
 191, 223, 224, 281, 283
homo criminalis 207
homo economicus 128, 179, 189-191,
 206, 209, 219-225, 227, 229, 233,
 234, 239-243, 251, 253
homo juridicus 227, 234
homo legalis 207, 227
homo penalis 206, 207
 hukuk
 ceza hukuku 35, 41, 197, 205, 207,
 208, 211, 268
 dünya vatandaşlığı hukuku 49
 feodal hukuk 137
 kamu hukuku 10, 11, 14, 34-40, 72,
 143
 medeni hukuk 49, 210
 sözleşme hukuku 10
 uluslararası hukuk 41, 49, 51

İkinci Dünya Savaşı 167, 176, 204, 267, 276

iklim 48, 49, 122, 135

işkence 41, 42, 206

İslâm 278, 279

işsizlik 59, 66, 89, 112, 120, 165, 170

kamu

gücü / kamusal güç 9, 25, 26, 36, 38-41, 66, 115, 118, 133, 142-150, 153, 164, 203, 204, 288

hizmeti 131, 150, 182

hukuku *bkz.* hukuk

kapitalizm krizleri *bkz.* kriz

kara Cuma olayı 278

Keynesçi ekonomi *bkz.* ekonomi

Klaus Croissant olayı 157, 275, 276

kriz

kapitalizm krizleri 60, 61, 66, 87

liberalizm krizleri 60, 61, 163

yönetimsellik krizi 59, 64, 289, 294

law and order 65, 148

liberal

tahkim 43

yönetim ilkeleri 63

yönetim sanatı 25, 52, 55-57, 59, 89, 101, 127, 131, 133, 242, 288, 289

liberalizm

krizleri *bkz.* kriz

Alman liberalizmi 23, 63, 79, 93, 94, 103, 197, 267

Amerikan liberalizmi 91, 181, 182, 267

anarko-liberalizm 103, 134, 289

Fransız liberalizmi 172

İngiliz liberalizmi 93

klasik liberalizm 85, 94, 109, 111-114, 136, 204

pozitif liberalizm 113

Mansholt Planı 122

mantık

strateji mantığı 25, 39

diyalektik mantığı 25, 39

Marshall Planı 67

merkantilizm 7, 15, 30, 43, 44, 47, 235, 266

mübadele 27, 29, 40-42, 46, 48, 49, 104, 105, 127, 128, 149, 186, 189, 190, 200, 240, 242, 247,

nasyonal sosyalizm 60, 85, 87, 90, 98, 99, 101, 158, 267

Nazizm 66, 67, 70, 83, 85, 87, 93, 95-103, 159, 160

negatif vergi 155, 173-177, 179

neo-marjinalist ekonomi *bkz.* ekonomi

neoliberal

kuram 84

yönetim 63, 80, 126, 127, 131, 133, 162, 274

neoliberalizm

Alman neoliberalizmi 63, 66, 67, 72, 83, 85, 109, 189, 288

Amerikan neoliberalizmi 63, 66, 162, 172, 173, 179, 180, 183, 197, 200, 219, 268

Fransız neoliberalizmi 173, 181, 189

neomarjinalizm 64, 67

New Deal politikası 59, 66, 85, 97, 123, 145, 158, 162, 176, 180, 204, 268

non agenda 13, 114

ordoliberalizm 75, 87-92, 96, 98, 101-105, 109, 117, 119, 121, 123, 125, 131, 133-136, 139, 141, 150-153, 155, 158, 163, 164, 171, 172, 177, 197, 199, 200, 217, 267, 268, 276, 289

Orta Çağ 7-10, 27, 57, 115, 249, 257

özel mülkiyet 49, 77, 78, 125, 129, 130, 198

özgürlük

demokratik özgürlükler 59

ekonomik özgürlük 57, 63, 71, 72, 74, 85, 86, 236

mutluluk özgürlüğü 85

özgürlük metni 55, 56

- özne
 çıkar öznesi 219, 224-227, 229
 ekonomik özne 46, 187, 215, 219,
 228, 233, 241, 242, 244, 247-249,
 258
 hukuk öznesi 23, 145, 219, 225-228,
 239, 241, 242, 263, 287, 289
- panoptikon 43, 58, 212
 panoptizm 13, 58, 59
 politik
 ruhanilik 279
 sürgün 64
Polizeiwissenschaft 142, 143, 260, 264
 proleterya 129, 158, 198, 199
 Protestan ahlâkı 92, 140
 psikiyatri 31, 33, 222, 284, 293
- radikalizm 37, 38
Rechtsstaat 90, 141-145, 153, 266
 rejim
 devlet aklı rejimi 22, 34
 doğrulama rejimi 25, 32, 33
 rekabet
 ekonomisi *bkz.* ekonomi
 mekanizmaları 126, 128, 136, 137,
 176, 198
 oyunu 44, 45
 piyasası 133, 134, 139, 140, 150, 152,
 153
 serbest rekabet 47, 83, 115, 139
 uluslararası rekabet 170
- Roma İmparatorluğu 46
 romantizm 32
 Rueff reformu 166
Rule of Law 141, 144, 146, 147, 153,
 217, 266
- sendikalar 72, 76, 94, 150
 sermaye
 birikimi 137-139, 151
 beşerî sermaye 168, 173, 179, 183-
 185, 190-196, 200, 201, 209
 fiziki sermaye 184, 196
- sosyal
 güvenlik 97, 102, 155, 157, 159, 167-
 171, 177, 180
 politikalar 93, 155, 167, 168, 171,
 174, 176, 177, 198
 yardım 158, 171, 175
 Sovyet deneyimi 63
 Stalincilik 16
- Tanrı 3, 7, 8, 11, 12, 18, 19, 63, 73, 229-
 231, 233, 240, 257, 271
 tebaa 5-14, 18, 19, 41, 42, 56, 280
 tehlike
 korkusu 57
 kültürü 57
 tekel 55, 59, 94, 104, 105, 109, 114-118,
 140, 150-153, 165, 170, 214
 toplum
 politikası (*Gesellschaftspolitik*) 109,
 126, 127, 133, 289
 burjuva toplumu 100-102
 gösteri toplumu 100, 110, 128
 hukuk toplumu 109, 131
 kitle toplumu 100, 127, 130
 şirket toplumu 109, 131, 149, 177,
 199
 sivil toplum 5, 65, 66, 156, 231, 237,
 239, 242-257, 265, 289, 292, 294
 sürat toplumu 128
 taklit toplumu 128
 tüketim toplumu 100, 190
 ürün toplumu 128
 Trento Konsili 291
- uyuşturucu 175, 197, 213-215
- Üçüncü Dünya 163, 196
 üretim güçleri 117, 137
- Vitalpolitik* 130, 197, 199, 200
 Viyana ekolü 204
 Viyana Kongresi (1815) 50, 52
Volk 98
- Walter Lippman Kolokiyumu 120
 Weberizm / Webercilik 92, 94, 117, 151

Wirtschaftsordnung 141

yaşlılık 56, 124, 283

yoksulluk

göreceli yoksulluk 155, 176

mutlak yoksulluk 155, 176

yönetimsel

akılsallık 6, 43, 82, 283

doğalcılık 43, 53

yönetimsellik

krizi *bkz.* kriz

Alman yönetimselliği 63, 72

devletleşmiş yönetimsellik 160

liberal yönetimsellik 65, 80, 81, 83,

160, 162, 216, 243, 272, 274, 288

polis devleti yönetimselliği 81

Biyopolitikanın Doğuşu

Collège de France Dersleri 1978-1979

Michel Foucault'nun 1970-1984 arasında Collège de France'teki "Düşünce Sistemleri Tarihi" başlıklı kürsüsünde verdiği bu derslerde, düşünürün elindeki tarihsel materyalleri nasıl işlediğine, felsefeyle tarih arasındaki bağları nasıl ördüğüne tanık oluyoruz. Bu derslerde Foucault, Antik Yunan'da paranın tesisinden 18. yüzyıl Fransa şehirciliğine, psikiyatrik iktidardan modern devlet aklına, Hıristiyan öznellik biçimlerinden neoliberalizmin insan kavrayışına uzanan tarihsel araştırmaları, hakikat ile özne arasındaki ilişkinin biçimlerini sorgulayarak ortaya koyuyor. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Fransa'da 1999'dan itibaren yayınlanan, birçok yeni araştırma için çıkış noktası oluşturan ve Foucault'nun düşüncesinin anlaşılmasında bir dönüm noktası haline gelen bu dersleri, Türkçe baskısı için yazılan yeni önsözlerle birlikte yayınlıyor.

Yönetim tekniklerinin tarihi konusundaki araştırmasını sürdüren Michel Foucault, 1979 senesindeki bu derste, «özgürlük yoluyla yönetme tekniği» olarak kavradığı liberalizm meselesini ele alıyor. Liberalizmi bir düşünce akımı olarak değil, ortaya çıktığı 18. yüzyıldaki bir yönetim pratikleri bütünü olarak okuyan Foucault, burada özgürlüğü bir yandan üretip bir yandan tüketen yeni bir aklın ortaya çıktığını savunuyor. Ancak Foucault'nun bu derste temel meselesi, bu liberal yönetim sanatının 20. yüzyılda yaşadığı derin dönüşümleri kavramaktır. Avrupa Birliği'nin inşasında da önemli bir yer tutan Alman ordoliberalizm akımı ile bugünkü neoliberalizmi besleyen Chicago Okulu düşüncesi, özellikle ilk kez eleştirel bir siyaset felsefesi tarafından incelenmiş oluyor. Foucault, ilk kez bu denli yakın bir tarihten, çağdaşı olduğu yönetim pratiklerinden söz ederken, bugün hâlâ içinde yaşadığımız politik ve ekonomik aklın işleyişine de ışık tutuyor: 1970'lerde gelişen yeni ekonomik insan modeli, *insan sermayesi* kavramı, toplumun şirketleştirilmesi gibi pratikler biyopolitikanın birer aracı olarak ortaya çıkıyor.

Biyopolitikanın Doğuşu, yayımlandığından bu yana sosyoloji, siyaset bilimi, tarih ve felsefe alanlarında büyük ilgi uyandırmış, çağdaş eleştirel düşüncenin temel başvuru metinlerinden biri haline gelmiştir.

KAPAK FOTOĞRAFI: MICHELE BANCILHON, CENTRE MICHEL FOUCAULT

ISBN: 978-605-399-421-3

www.bilgiyay.com

Avec le soutien du

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI